

Szekely Nemzeti Múzeum
Csíki Székely Múzeum

Muzeul Național Secuiesc
Muzeul Secuiesc al Ciucului

ACTA 1999

MÁSODIK KÖTET – VOLUMUL AL DOILEA

T3 KIADÓ

Sepsiszentgyörgy – Sf. Gheorghe
2000

ELSŐ KÖTET – VOLUMUL ÎNTÂI

TERMÉSZETTUDOMÁNY – ȘTIINȚELE NATURII

LÁSZLÓ, Attila, Evoluția tectonică a ariei Baraolt – Harghita de Sud – Ciuc, reflectată în succesiunea evenimentelor vulcanice din Harghita de Sud, din perioada pliocen–pleistocenă	11
LÁSZLÓ Attila, A Barót – Dél-Hargita – Csík térség tektonikai fejlődése a dél-hargitai pliocén–pleisztocén vulkáni eseménysorozat tükrében (Kivonat)	20
LÁSZLÓ, Attila, The Tectonic Evolution of Baraolt – Southern Harghita – Ciuc (Barót–Dél-Hargita–Csík) Area as Reflected in the Volcanic Events Succession in Southern Harghita during Pliocene–Pleistocene (Abstract)	21
DÉNES István, Borszéki barlangok	23
DÉNES, István, Peșterile de la Borsec (Rezumat)	25
DÉNES, István, The Caves from Borszék (Borsec) (Abstract)	26
SÁNTHA Tibor, A Székelyföld nagygomba-világának kutatása	29
SÁNTHA, Tibor, Istorical cercetării macromicetelor din Secuime (Rezumat)	41
SÁNTHA, Tibor, Research on the Macrofungi of Székelyföld (Abstract)	42
KOCS Irén, LÁSZLÓ Kálmán (1900–1996) gyűjteménye a Székely Nemzeti Múzeumban II.	49
KOCS, Irén, Colecția lui Kálmán LÁSZLÓ (1900–1996) în Muzeul Național Secuiesc II (Rezumat)	66
KOCS, Irén, The Collection of Kálmán LÁSZLÓ (1900–1996) in the Székely National Museum (Abstract)	66
LÁZÁR Zsolt, PÁL-FÁM Ferenc, RIMÓCZI Imre, Adatok a székelyföldi tőzeglápok nagyombavilágához	67
LÁZÁR, Zsolt; PÁL-FÁM, Ferenc; RIMÓCZI, Imre, Date privind macromicetele din tinoavele Secuimii (Rezumat)	71
LÁZÁR, Zsolt; PÁL-FÁM, Ferenc; RIMÓCZI, Imre, Data Concerning the Mushrooms of the Peat Bogs of Székelyföld (Eastern Transylvania, Romania) (Abstract)	71
VARGA András, MÉSZÁROS Zoltán, Adatok Erdély csigafaunájához (Gastropoda)	73
VARGA, András; MÉSZÁROS, Zoltán, Date privind fauna de Gasteropoda din Transilvania (România) (Rezumat)	74
VARGA, András; MÉSZÁROS, Zoltán, Data on the Gastropoda Fauna in Transylvania (Romania) (Abstract)	74
KUTASI Csaba, MUSKOVITS József, ROZNER István, Adatok Torockó és környékének bogárfaunájához (Insecta: Coleoptera)	75
KUTASI, Csaba; MUSKOVITS, József; ROZNER, István, Date asupra faunei de coleoptere de la Rimetea (j. Alba) și împrejurimile sale (Rezumat)	81
KUTASI, Csaba; MUSKOVITS, József; ROZNER, István, Data to the Beetle Fauna of the Village Torockó (Rimetea, Alba County) and its Environs (Abstract)	81
KOCS Irén, PODLUSSÁNY Attila, Adatok Torockó és környékének ormányosalkatú bogárfaunájához (Coleoptera: Curculionoidea)	83
KOCS, Irén; PODLUSSÁNY, Attila, Date asupra faunei Curculionoidea (Coleoptera) de la Rimetea (j. Alba) și împrejurimile sale (Rezumat)	87
KOCS, Irén; PODLUSSÁNY, Attila, Data about the Curculionoidea Fauna of the village Torockó (Rimetea, Alba County) and its Environs. (Abstract)	87
FÖLDESSY Mariann, ROZNER István, Adatok Torockó és környékének poloskafaunájához (Insecta: Heteroptera)	89
FÖLDESSY, Mariann; ROZNER, István, Date asupra faunei de heteroptere de la Rimetea (j. Alba) și împrejurimile sale (Rezumat)	92
FÖLDESSY, Mariann; ROZNER, István, Data to the Bug Fauna of the Village Torockó (Rimetea, Alba County) and its Environs (Abstract)	92
KOVÁCS Zoltán, KOVÁCS Sándor, The Occurrence of <i>Micropterix Mansuetella</i> Zeller, 1844 (Lepidoptera, Micropterigidae) in Romania	95
KOVÁCS, Zoltán; KOVÁCS, Sándor, Semnalarea speciei <i>Micropterix Mansuetella</i> Zeller, 1844 (Lepidoptera, Micropterigidae) din România (Rezumat)	96
KOVÁCS Zoltán, KOVÁCS Sándor, A <i>Micropterix Mansuetella</i> Zeller, 1844 (Lepidoptera, Micropterigidae) előfordulása Romániában (Kivonat)	96

DEMETER László, HARTEL Tibor, Néhány adat a barna varangy (<i>Bufo bufo</i>) tavaszi vándorlásáról Segesváron	99
DEMETER, László; HARTEL, Tibor, Date despre migrația de primăvară a broaștei râioase brune (<i>Bufo bufo</i>) la Sighișoara (Rezumat)	101
DEMETER, László; HARTEL, Tibor, Data on the Vernal Migration of the Common Toad (<i>Bufo bufo</i>) at Segesvár (Sighișoara) (Abstract)	101
BARTI Levente, A torjai Büdöshegy természetes gázömléseinek denevéráldozatai (1997–99)	103
BARTI, Levente, Liliaci asfixiați în mofetele naturale ale Muntelui Puciosu de la Turia (j. Covasna) (Rezumat)	111
BARTI, Levente, The Batvictims of the Natural Gas Break-offs at Büdöshegy, Torja (Turia, Covasna County) (Abstract)	111

RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM – ARHEOLOGIE, ISTORIE

*** IN MEMORIAM LÁSZLÓ Gyula (1910–1998)	117
*** IN MEMORIAM Gyula LÁSZLÓ (1910–1998) (Rezumat)	117
*** IN MEMORIAM Gyula LÁSZLÓ (1910–1998) (Abstract)	117
SZÉKELY, Zoltán, Unelte agricole în colecția Muzeului Național Secuiesc din Sf. Gheorghe	119
SZÉKELY Zoltán, Földműveléssel kapcsolatos eszközök a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében (Kivonat)	121
SZÉKELY, Zoltán, Land-processing Means in the Collection of the Székely National Museum (Abstract)	121
SZÉKELY, Zsolt, Așezarea neolitică de la Biborțeni (Baraolt, j. Covasna).....	125
SZÉKELY Zsolt, A bibarcfalvi neolitikumi település (Kivonat)	127
SZÉKELY, Zsolt, The Neolithic Settlement from Biborțeni (Bibarcfalva), Covasna County (Abstract)	127
SZÉKELY, Zsolt; BORDI, Zs. Loránd, Noi periegeze arheologice la Albiș (Cernat, j. Covasna), campania 1999	131
SZÉKELY Zsolt, BORDI Zs. Loránd, Albisi régészeti terepbejárás, 1999. év (Kivonat)	134
SZÉKELY, Zsolt; BORDI, Zs. Loránd, New Archaeological Surface Researches at Albiș (Albis), Covasna County (Abstract) ...	134
SPÂNU, Daniel, Originile stilului animalier scito-siberian	145
SPÂNU, Daniel, A szkíta-szibériai állatstílus eredete (Kivonat)	155
SPÂNU, Daniel, The Origins of the Scythian-Siberian Animal Style (Abstract)	156
SZABÓ Ádám, A daciai <i>Publius Aelius Antipater</i> főpapi címe	167
SZABÓ, Ádám, Titulatura marelui preot din Dacia al cultului imperial, <i>Publius Aelius Antipater</i> (Rezumat)	170
SZABÓ, Ádám, The Titulature of <i>Publius Aelius Antipater</i> , the Provincial Pontiff of the Emperor's Cult in Dacia (Abstract)	170
BARTÓK, Botond, Așezarea de secol IV p.Chr. de la Chilieni (j. Covasna), campania 1991. Raport preliminar	173
BARTÓK Botond, Régészeti kutatások 1991-ben, a Kr.u. 4. századi kilyéni településen (Kivonat)	174
BARTÓK, Botond, Archaeological Research Concerning the 4 th Century A.D. Settlement at Chilieni (Kilyén), Covasna County. The Campaign of 1991 (Abstract)	174
BARTÓK, Botond; BORDI Zs. Loránd, Obiecte din metal și os descoperite în complexul arheologic de la Chilieni (j. Covasna)	175
BARTÓK Botond, BORDI Zs. Loránd, A kilyéni régészeti telepen feltárt fém- és csonttárgyak (Kivonat)	182
BARTÓK, Botond; BORDI Zs. Loránd, Metal and Bone Objects from the Archaeological Site at Chilieni (Kilyén), Covasna County (Abstract)	182
GÁLL Ervin, A honfoglaló magyarság katonai-politikai rangrétegződése. Rangjelző tárgyak a 10. századi magyar sírokból	191
GÁLL, Ervin, Însenmele de rang și stratificarea socială la maghiarii descălecători (Rezumat)	210
GÁLL, Ervin, Rank-denoting Objects and the Structuring of the Hungarian Society of the Conquest-period (Abstract)	210
FERENCZI István, Régészeti megfigyelések a háromszéki „Homárka” töltésvonulaton	217
FERENCZI, István, Cercetări arheologice pe valul „Homárka” din Trei Scaune (Rezumat)	225
FERENCZI, István, Archaeological Observations over the Vallum „Homárka” (Abstract)	225

BORDI Zs.Loránd, DÉNES István, A Rika-erdei kora középkori erődtítmények 1999. évi régészeti kutatása	229
BORDI, Zs. Loránd; DÉNES, István, Cercetări arheologice la complexul de fortificații medieval-timpurii din Pădurea Rika (campania 1999) (Rezumat)	232
BORDI, Zs. Loránd; DÉNES, István, The Archaeological Diggings at the Early Medieval Fortification Complex of the Rika Forest. (The 1999 Campaign) (Abstract)	232
SZÉKELY Zoltán, Árpád-kori nyílhegyek Kovászna megyében	241
SZÉKELY, Zoltán, Vărfuri de săgeată din perioada arpadiană pe teritoriul j. Covasna (Rezumat)	244
SZÉKELY, Zoltán, Arrow-points from the Arpadian Period in Covasna County (Abstract)	244
BOTÁR István, Árpád-kori kerámialeletek a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében	247
BOTÁR, István, Material ceramic din perioada arpadiană în colecția Muzeului Secuiesc al Ciucului (Rezumat)	255
BOTÁR, István, Pottery Finds from the Arpadian Period in the Collection of the Székely Museum of Csík (Abstract)	255
FERENCZI Sándor, A tászoktetői székely (?) rovásírásos sziklakarcolat (1938) (Közlő: FERENCZI István)	273
FERENCZI, Alexandru, Semnele gravate rupestre secuiești (?) de la Ditrău (1938) (Despre publicare)	290
FERENCZI, Sándor, The Engraved Székely Runic-Signs from Ditró (Ditrău, Harghita County) (1938) (About the publication)	290
BORDI Zs. Loránd, A kézdialbisi református templom 1999. évi régészeti kutatása	291
BORDI, Zs. Loránd, Cercetări arheologice în 1999 la biserica reformată de la Albîș (j. Covasna) (Rezumat)	293
BORDI, Zs. Loránd, Archaeological Research-Work at the Protestant Church in Albis (Albiș, Covasna County) in 1999 (Abstract)	294
TÓTH István György, Bosnyák ferencesek a Székelyföldön 1638-ban (SZALINAI István misszióprefektus beadványa a Hítterjesztés Szent Kongregációja számára)	297
TÓTH, István György, Un document privind franciscanii bosniaci din Secuime, din 1638 (Rezumat)	302
TÓTH, István György, Bosnian Franciscans in Székelyföld in 1638 (The Letter of Mission Stefano a SALINA for the Holy Congregation for Propagation of Faith) (Abstract)	302
CSÁKI Árpád, 17–18. századi egyházvizsgálatok az orbai református egyházmegegyében	303
CSÁKI, Árpád, Vizite ecleziastice în dioceza reformată Orbai în sec. XVII–XVIII (Rezumat)	312
CSÁKI, Árpád, Church Investigations in the Orbai Protestant Dioceses in the 17 th Century (Abstract)	312
SZ. GAZDA Enikő, Egyházi büntetések Orbaiszéken a 18. században	313
SZ. GAZDA, Enikő, Pedepse ecleziastice în sec. al XVIII-lea în scaunul secuiesc Orbai (Rezumat)	323
SZ. GAZDA, Enikő, Ecclesiastical Punishments in the 18 th Century in the Székely Chair Orbai (Abstract)	323
TÜDŐS S. Kinga, SZENTKATOLNAI POLOS István végrendelete 1688-ból (Erdélyi testamentumok 1.)	325
TÜDŐS S., Kinga, Testamentul lui István SZENTKATOLNAI POLOS din 1688 (Testamente transilvănene 1) (Rezumat)	331
TÜDŐS S., Kinga, Transylvanian Testaments I. (Abstract)	331

MÁSODIK KÖTET – VOLUMUL AL DOILEA

DOKUMENTUM – DOCUMENTE

RÁKÓCZY, Rozália; LÉNÁRT, Anna, Documente pașoptiste românești în Viena	11
RÁKÓCZY Rozália, LÉNÁRT Anna, 1848–49-es román nyelvű dokumentumok az Osztrák Nemzeti Könyvtárban (A közlésről)	21
RÁKÓCZY Rozália, LÉNÁRT Anna, Romanian Documents from Vienna about the Revolution and the War for Independence in Hungary (1848–1849) (About the publication)	21
BONA, Gábor, Ofițerii nemaghiari ai armatei revoluționare ungare în războiul de independență de la 1848–49	23
BONA Gábor, Az 1848–49-es honvédsereg tisztikarának nemzetiségi összetétele (Kivonat)	33
BONA, Gábor, The National Constituency of the Officer of the Hungarian Army in the War for Independence from 1848–1849 (Abstract)	33

GAAL György, Az unitárius egyház és iskolái 1848–49-ben	37
GAAL, György, Biserica unitariană și școlile sale în 1848–1849 (Rezumat)	52
GAAL, György, The Schools of the Unitarian-Protestant Church between 1848–1849 (Abstract)	52
EGYED Ákos, Háromszéki követek (képviselők) a magyar népképviselési országgyűlésben 1848-ban	53
EGYED, Ákos, Deputați din Trei Scaune în parlamentul ungar din 1848 (Rezumat)	57
EGYED, Ákos, Deputies from Háromszék in the Hungarian Parliament in 1848 (Abstract)	57
RÁKÓCZY Rozália, VILLÁM Judit, REDL Károly, 1848–1849-es erdélyi és partiumi vonatkozású kisnyomtatványok III.	59
RÁKÓCZY, Rozália; VILLÁM, Judit; REDL, Károly, Tipărituri mici din 1848–1849 din Transilvania și din Părți (Țara Ungurească) III (Despre publicare)	67
RÁKÓCZY, Rozália; VILLÁM, Judit; REDL, Károly, Small Printings Referring to the Events of 1848–1849 in Transylvania and Partium III. (About the publication)	67
POZSONY Ferenc, Gróf zabolai MIKES Kelemen és az erdélyi Mátyás-huszárezred	69
POZSONY, Ferenc, Conte de Kelemen MIKES de Zábala și regimentul de husari „Mátyás” (Rezumat)	72
POZSONY, Ferenc, Count Kelemen MIKES of Zabola and the Mátyás Hussars from Transylvania (Abstract)	72
B. GARDA Dezső, Gyergyói, csíki honvédtisztek naplói és visszaemlékezései az 1848–1849-es szabadságharc katonai eseményeiről	73
B. GARDA, Dezső, Jurnală și memorii ale ofițerilor pașoptiști din Giurgeu și Ciuc, referitor la evenimentele militare (Rezumat)	87
B. GARDA, Dezső, The Diaries and Memories of the Officers of Csík and Gyergyó, on the Military Events of the Hungarian War for Independence from 1848–49 (Abstract)	87
CSETRI Elek, BEM és Erdély	89
CSETRI, Elek, BEM și Transilvania (Rezumat)	99
CSETRI, Elek, BEM and Transylvania (Abstract)	99
DEMÉNY Lajos, Újabb adatok a BEM-nyomda viszontagságairól	103
DEMÉNY, Lajos, Date noi privind istoria tiparului de companie al lui BEM (Rezumat)	107
DEMÉNY, Lajos, Fresh Data About the Adventures of BEM's Printing-Machine (Abstract)	107
INCZE László, 150 éves a Székely Hírmondó	109
INCZE, László, „Székely Hírmondó”, primul ziar din Trei Scaune, a apărut acum 150 de ani (Rezumat)	113
INCZE, László, The Székely Hírmondó is 150 Years Old (Abstract)	113
ALBERT Ernő, Uzoni események 1848–49-ben	131
ALBERT, Ernő, Evenimente din Ozun (Trei Scaune), din 1848–1849 (Rezumat)	154
ALBERT, Ernő, Events in Uzon During 1848–49 (Abstract)	154
CSEREY Zoltán, Sepsiszentgyörgy 1849–1850-ben	155
CSEREY, Zoltán, Sf. Gheorghe în 1849–1850 (Rezumat)	164
CSEREY, Zoltán, Sepsiszentgyörgy between 1849–1850 (Abstract)	164
DEMETER László, Ifjú alsózathurcsai ZATHURECZKY István székely huszárszázados levelei a fogságból	165
DEMETER, László, Scrisori ale căpitanului pașoptist István ZATHURECZKY jr. din timpul detenției (Despre publicare)	184
DEMETER, László, The Letters of István ZATHURECZKY from Captivity (About the publication)	184
SZABÓ András, Két negyvennyolcas portré a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében (Rövid vázlat a szabadságharc esztétikájáról)	185
SZABÓ, András, Două portrete pașoptiste în colecția Muzeului Secuiesc al Ciucului (Schită privind estetica luptei pentru libertate) (Rezumat)	186
SZABÓ, András, Two Portraits of Revolutionaries in the Collection of the Székely Museum of Csík (Sketch on the Aesthetics of the War for Independence) (Abstract)	186

RÓTH András Lajos, Adatok az agyagfalvi 1848-as első emlékmű történetéhez	189
RÓTH, András Lajos, Date privind istoria primului monument de la Lutița (j. Harghita) (Rezumat)	193
RÓTH, András Lajos, Data to the Story of the Monument of 1848 from Agyagfalva (Lutița, Harghita County) (Abstract)	193
TIBOLDI Zoltán, 1848–49-es vonatkozású bejegyzések a Székely Nemzeti Múzeum könyveiben	195
TIBOLDI, Zoltán, Notițe referitoare la evenimentele din 1848–1849 în cărțile vechi ale Muzeului Național Secuiesc (Rezumat)	197
TIBOLDI, Zoltán, Inscriptions into the Books in the Székely National Museum on the Events from 1848–49 (Abstract)	197

MÚZEUM – MUZEUL

KOVÁCS, Kázmér, Evoluția conceptului de monument	201
KOVÁCS Kázmér, A műemlék fogalmának fejlődéséről (Kivonat)	208
KOVÁCS, Kázmér, The Evolution of the Idea of Historical Monument (Abstract)	208
OLASZ Gabriella, Népi jellegű házak városon	209
OLASZ, Gabriella, Case cu caracter rural în mediu urban (Rezumat)	212
OLASZ, Gabriella, Urban Buildings with Rural Character (Abstract)	212
MOLDOVAN, Nicolae, Ocupații și meșteșuguri practicate de-a lungul timpului pe cuprinsul actualului județ Covasna	215
MOLDOVAN, Nicolae, Hagományos foglalkozások és mesterségek a mai Kovászna megye területén (Kivonat)	220
MOLDOVAN, Nicolae, Traditional Occupations and Trades on the Present-day Territory of the County Covasna (Abstract)	220
FARKAS Irén, Újabb adatok a csíki népi kerámia kutatásához	229
FARKAS, Irén, Date noi privind ceramica populară din Ciuc (Rezumat)	238
FARKAS, Irén, New Data on the Research of the Folk-Stoneware of Csík (Abstract)	238
BÁNFALVY Ferenc, Dálnoki ajtókeret 1609-ből (Restauratori feltárás jegyzőkönyve)	239
BÁNFALVY Ferenc, Ancadramantul de ușă din 1609 de la Dálnic (j. Covasna) (Raport de restaurare) (Rezumat)	240
BÁNFALVY, Ferenc, A Door-frame from Dálnok (Dalníc, Covasna County) from 1609 (Minutes of the Restoration) (Abstract)	240
HEGYELI Attila, Mi van a küszöb alatt? A határ archetipusának egyik példája: a küszöb szimbolikája	241
HEGYELI, Attila, Pragul, un exemplu pentru arhetipul limitei (Rezumat)	259
HEGYELI, Attila, Threshold – Example of the Frontier Archetype (Abstract)	259
KOZMA Ildikó, Változások a bukovinai telepesek lakodalmi szokásrendjében Ludastelepen	261
KOZMA, Ildikó, Modificări în obiceiurile legate de nuntă între coloniștii bucovineni de la Luduș (Rezumat)	264
KOZMA, Ildikó, Changes in the Wedding-Customs of the Settlers from Bukovina in Ludastelepe (Luduș, Mureș County) (Abstract)	265
ZSIGMOND, Győző, Umor periculos (Bancuri politice la maghiarii din România)	267
ZSIGMOND Győző, Romániai magyar politikai viccekről (Kivonat)	273
ZSIGMOND, Győző, About a Collection of Political Jokes (Abstract)	273
ZSIGMOND Győző, „Disszimiláció 1999” szociolingvisztikai Délkeleti Intézet-program (Jelentés)	275
ZSIGMOND, Győző, Raportul programului sociolingvistic „Disszimiláció 1999” (Rezumat)	278
ZSIGMOND, Győző, The Report of the Social-linguistic Program „Dis-simulation 1999” (Abstract)	278
SÁNTA István Zsolt, „Kontaktövezet”, 1999 nyár – 2000 tél (Jelentés)	279
SÁNTA, István Zsolt, „Zonă de contact” 1999, vara – 2000, iarna (Raport) (Rezumat)	281
SÁNTA, István Zsolt, „Contact Zone” 1999–2000 (Report of the Research Program) (Abstract)	281
ALBERT Ernő, Levéltári adatok a háromszéki cigányokról a 17–19. századból I.	283
ALBERT, Ernő, Date de arhivă referitoare la țigani din Trei Scaune, din sec. XVII–XIX (Despre publicare)	300
ALBERT, Ernő, Archival Data about the Gypsies of Háromszék between the 17 th –19 th Centuries (About the publication)	300
SZERZŐK – AUTORI	301

A nyomdai munkálatokat
a sepsiszentgyörgyi T3 Info Kft. végezte
Felelős vezető: TULIT Attila, igazgató

A kötészeti műveletet
a csíkszeredai ALUTUS Rt. végezte
Felelős vezető: HAJDÚ Áron, igazgató

D O K U M E N T U M - D O C U M E N T E

ACTA 1999

A túldalon: Napos, holdas, kígyós, csillagos csempe – Csíkszentmihály – Cibrefalva
M: 18,5 x 14 cm, 17. sz. (?), SZÓCS Vince gyűjteménye, most ismeretlen helyen.
(A felvételt SZÓCS János bocsátotta rendelkezésünkre.)

Documente pașoptiste românești în Viena

(Despre publicare)

Documentele publicate sunt tipărituri mici românești cu alfabetul vechi, care au fost prezentate în anuarul ACTA – 1998 și care nu figurează în volumele „Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–49” (vol. I, S. DRAGOMIR, Sibiu, 1944), respectiv „Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române, C, Transilvania” (I–V, 1977–1992), cu excepția nr. 2 (vol. IV, p. 316–349). Exemplarele, pe baza cărora s-a lucrat, s-au păstrat în Biblioteca Națională a Austriei (Österreichische Nationalbibliothek). Au fost puse în evidență și descrise de Rozália RÁKÓCZY, transcrierea fiind efectuată de Ana LENART. În completarea acestor documente, prezentate în cataloagele din anuarul ACTA, introducem și un text, care nu necesită transcriere, fiind tipărit cu caractere latinești, și putând fi reproduș în formă facsimile – este vorba de prima proclamație a generalului BEM, de la Oradea. Notele se referă numai la probleme de transcriere și la cele câteva precizări făcute în limba maghiară.

1.

21 mai 1848

Österr. Nationalbibliothek Fl. Ung.

Viena

Folio, 32 x 24,5 cm.

SZER. Bd. 1. S. 104

2 ex.: UNG. 1848/3/17; UNG. 1848/3/19

În științare către Români de lege răsăriteană ne unită!

Trimiși Românilor din Comitatele (varmeghiile) Arad, Bichiș, Bihar, Temeș, Torontal, și Carașu, cu Peștani din preună conviind, adecă strângândușă la orașul Peșta în 3/15. Maiu anulu curgătoriu 1848. – câteva zile sau sfătuituse, ce este și ce ar fi de a face pentru bunul poporului, și Niamului Romănesc? deci să învoiră ca întrebile Naționale să deie o petiție, adecă rugare la Sfetnici înălțatului Împărat al Ungariei Ferdinand V. adecă la Ministeriumul Patriei, – carea petiție așternându numiți ai Românilor trimiși – marele Ministerium bine voi cu ce mai mare bucurie a înțelege cugetul, și credința bună a Românilor către înălțatul Împărat Ferdinand al V-lea. – și dragostia către Patrie, și zisă: cumcă de dulce datorință aș cunoaște a păzi de bunul poporului, și Niamului Romănesc, – mulțămind în numele Împăratului, și în numele Patriei credința ce bună a Românilor.

Petiția, adecă rugarea ce trimiși Românilor o subșternură la marele Ministerium, – în chieltuiala celor ce sau strâns, și sau sfătuit, să va tipări în limba Unguriască și în limba Româniască, – și prin toată Patria să va înpreștia la poporu, – iară:

Fiind că lucrul cel mai de chepetenie iaste, ca tot poporul Romănesc să vază, să cunoască, și singur să se în vingă despre acea, cumcă aleși Românilor, ca drept credincioși în lege, iubitori de Patrie, nu au alt cuget decât soarta poporului Romănesc pe calea legi să o ajutare, și starea creșterii de subt jugul strein să o smulgă: deci astăzi neam învoit, ca în luna viitoare adecă: iunie 13. după călindariul vechiu, – iar după călindariul nou iune 25. – săne adunăm în orașul Timișoara, și săne sfātuim cu toți la olaltă pentru bunul de obște mărturisind credință către înălțatul Împărat, și legile Patriei – aciasta adunare poporală fiind cu știrea înaltului Ministerium, – cunoscut vă facem fraților Români, ca să știți și ca să vă învoiați prin aleși comunităților parte a lua, – adecă: toată comunitatea trimită un mădulariu din sânul său, – și de cumva nu ar putea însuș atrimite – atunci binevoiască Satul, sau orașul cu pecetea Satului, și a Sfintei Biserici pre cel mai de aproape din prejur care va să miargă, al înputernici în numele său, – de sine înțelegândușă, că toți ceia ce vor veni la locul numit, numai așa vor avea parte, deacă vor fi trimiși, – pentru aciasta dară voim, și vă rugăm, ca dela trimișitori cu pecete întărită scrisoare să aveți.

Dat în adunarea Românilor la Peșta Maiu 9/21. 1848.

DRAGOȘ Ivan mp.¹

Actuariu

[semnătura: (în UNG. 1848/3/19 cu: adecă)
DRAGOȘ Ioann]
Manuil GOJDU mp.²
Prezidentul Adunării
[semnătura: (în UNG. 1848/3/19 cu: adecă)
Manuil GOJDU]

2.

21 mai 1848
Österr. Nationalbibliothek Fl. Ung
Viena

Folio, 2 p., 43,5 x 25,5 cm.
SZER. Bd. 1. S. 104
UNG. 1848/3/18a-b

Domnilor ministrii!

Nația română și după mărturisirea istoriei e una dintră cele mai vechi nații în Ungaria. Dela început după făcuta legătură dând mâna cu ungurii au apărat Patria, și pentru bunul aceia lucrând cu nemiscată stă-tornicie nu numai sângele și averia șau jertfit ba încă în protiva musulmanilor, și altor barbari din preună cu neamul unguresc au fost Zid apărătoriu patriei acestia, și prin aciasta a totă Europa care urmă după lumina țivilizăției.

Nația aciasta asuprită de valurile veacurilor multe au răbdat fiind amurțită de patimile strămbătății și a nerecunoștinței.

Zioa de pofta a neamurilor întememeată pre vecinica dreptate sa ivit! și anulul 1848 urmând înbol-dirii jeniului patriei acestia, în binecuvântarea libertăți pe toți cetățeni patriei fără osăbire de religie asemenea împărțășindui: de simțul acesta libertăți să bucură și Nația Română; și timpul acesta după lipsiri de mult veacuri cu pept înflăcărât sălutându:

Noi în numele Nației Romane din Ungaria cu trimiși aceia dechiarăm: coronatului împărat din Ungaria și până aci neprecurmat arătată credință, în suflețților luptători pentru dreptate mulțămire, cătră frați nostri Unguri dragoste, iară cătră întâiul ne atărnatōriu ministerium unguresc simpatie, și încrezământ mărturisind: cumcă ne ținem de ce mai sfântă datorie cu patriotică jertfire a ne lupta pentru mărirea coroanei ungurești, și pentru întregimea împărțăției.

Deci dară când principile aceste le așternem, și hotărât după chemarea noastră în numele Nației cu cuvinte ferbinți înaintea Ministeriului petrecut de dragostea Nației, tot deodată sântem datori a mărturisi, cumcă umblarea noastră nuse întemeiază pe acea ticăloșie omenească, carea în oările mărirei însătoșată

fiind de cercarea grației însuși de sine să supune, ci potrivit cu origina noastră romană, în timpul lipsei arătăm unguirilor cumcă noi suntem adevărați preteni.

Atăta e ce în numele Nației, după lipsă și în faptă arătând, cu cuvinte descoperim; și acuma:

Ce să atinge de soarta noastră, ne apropiem cu cumpătatele noastre dorințe cătră ministeriul național.

Avem și noi dureri urmate din răutățile timpurilor; avem și legiuite pofta acărora lecuire și împlinire potrivit timpurilor a o lua în sobotiniță cu atăta mai puțin o putem trece cu vederea: cu cât mai tare suntem încredințați despre aceia; cumcă prin țântita lucrare și astfel de încercare săva nimici; carea fiind povățuită de o mână nevăzută a stării ce au urmat din răutățile timpurilor, ar putea fi și spre primeșdia țării noastre.

Durerile care le pomenirăm să ating de soarta intereselor noastre naționale, și să nasc de acolo: că slavismul încă înainte de câteva sute de anni lipsindune de literile noastre cele bisiricești și scolasticești slovele lui Chiril, au voit Nația noastră ao despărți de cătră Europa civilizată, pentru aceia, ca așa prin o sală morală să o poată trage în cursa slavismului, și fiind că originalul caracter a nației noastre nu sau putut strămuta, au întrebuițat și starea noastră cea izolată, fără de a fi fost noi întrebați; acel soiul al slavilor care, în annu 1690. au venit împământu unguresc, au tras și pe Nația Românească, cea de o lege cu sine supt aripile așa numitului: Declaratorium Illiricum³. Dela care timp hierarhia (preoțimea) sârbească au monopolizat toate trebile bisiricești și scolastice, cu ce mai mare stricare a nației noastre. Libertatea, Egalitatea și Frățietatea nu suferă ca într-o patrie, să domniască un popor asupra altuia, și fiind că firea, caracteru și deosăbirea în limbă, cu un cuvânt datorința politică a nației românești pofteste ca să se nimiciască amestecarea la olaltă, la carea țintește panslavismu, pentru aceia:

Din datorința care avem cătră bunul nației nostre românești mărturisim, că avem nestrămutată voință a ne despărți de cătră sârbi în toate trebile bisiricești și scolastice; și după ce din înprejurările mai de curund ivite apriat să vede cumcă sârbi prin lucrarea sa voiesc a supra întregimea crăimei ungurești; și după ce și mitropolitul sârbesc carii să află supt constituția ungurescă, sau făcut părtaș lucrării acestia, noi pre dănsul ca pre unul, care sau îndepărtat dela calea legii nul putem cunoaște mai mult de cap bisiricesc a concetățenilor și a neamului nostru. Așa dară poftim:

1-a. Ocărmuire bisiricescă cu totul neatărnată dela Mitropolitu Carlovețului, carea și până atuncea, până ce legiuitul nostru sinod înprivința aciasta va hotări, să ocărmuiască provisorie supt nume de vicari

mitropolit, luând lângă sine doi bărbați adevărați români, unul din ciata preoțiască, iară altu dintră mireni.

2-a. Să să trimită supt președința unui comisariu ministerial o comisie aleasă din români, și sârbi – la număr de o potrivă; carea cercând starea fundațiilor bisiricești și scolastice, precum și starea și diplomele mănăstirilor, iară mai vârtoc că cine au fost fundatori acelora, să poată sfârși mijlocirea despărțirii și casa poată căpăta fiește care parte, partea sa.

3-a. Să avem sinod de chilin și ocărnuire bisericiască și scolică neatărnată, a căria mădulari să fie aleși numai dintră fii nației noastre.

După credința ce o avem cătră frați noștri unguri, și cu care credință precum tare credem, și din partea lor vom fi întimpinați, poftele noastre cele politice în următoarele puncturi le cuprindem:

a) Concetățeni Români limba ungurească o cunosc de diplomatică, însă și ei așteaptă aceia, ca întrebuintărea limbei sale naționale neîmpedecată să se lesă în bisereci, la învățarea fiilor săi, și pretutindenea în toate trebile nației noastre cele din lăuntru.

b) Să să arădice lângă ministru cultului o secție (clasă) deosebită, carea să ocărnuiască trebile Românilor cele bisericicești și scolică, și în carea să să așeze numai rumâni adevărați de legea răsăritului; în carii poporu are încrezământ.

c) Să să întoarcă mai mare băgare de samă de aci înainte asupra fiilor nației românești, cari până acuma nu fără durere să priveau a fi trecuți cu vederea.

d) La reghimentele militărești, mai cu siamă să se așeză (aplicheză) ofițiri de români.

Care pofted drepte și eșite din suflet adevărat, grăbind ale așterne înaltului ministerium, care e încunjiurat de credință și dragoste, noi în numele nostru și în numele nației carea pre noi aici neam trimis, cu cucernicie pofind și dorind fericirea Patriei noastre, din toată inima și din tot sufletul strigăm. Să trăiască țara, să trăiască craiul, să trăiască libertatea, egalitatea și frățietatea.

Datusau în Pesta din Ședința Românilor adunați de prin Comitaturile ce mai jos să vor însemna⁴ în 21. Mai 1848.

GOZSDU Mano mk.⁵ elnök⁶. – CZAPOŠ György mk. helyetes esperes⁷. – BOCZKO Pál mk. kisjenői lelkész⁸. ARKOSI János mk., PETRILLA Pál mk. Arad megyei képviselő⁹. – DRÁGOS János mk., FONNAY György mk., ZSIGA Miklós mk. Bihar megyei képviselők. – NYIKORA David mk., SZUCSU

Moyses mk., SZABÓ János mk. Békés megyei képviselők. – MISICS János mk., CSERMENA Péter mk., MUNTYAN György mk., BRÁNKOVÁN Balázs mk., POPOVITS Simon mk., RÁCZ Athanasz mk., PETROVITS János mk., ILICS István mk., JORGOVÁN Miklós mk., CZÁRÁN Miklós mk., BOGDÁN Vincze mk., BOGDÁN László mk., JANKULESZKU Julián mk. Temes és Torontal megyei képviselők. – SZTUPA György mk., SZERB Tivadar mk., AURÁN János mk., PAP Zsigmond mk., PUTITS János mk., FARKITS Péter mk., SAGUNA Fréta mk. pesti képviselő¹⁰. – FOGARASY Balázs mk., RADULOVITS Gergely mk., FOGARASY György mk., VUJA Ignác mk., varasdiai esperes¹¹, BOZSINKA Auxentius mk., FOGARASY Todor mk., VÉLJA Mihály mk. Theologiai tanító¹², MÁRKU János mk. lugosi esperes¹³, PASKUL Miksa mk. krassói képviselő¹⁴.

3.

19 septembrie 1848

Österr. Nationalbibliothek Fl. Ung
Viena

Folio, 42,5 x 28 cm.

UNG. 1848/7/15

Cinstită Preoție și Iubiților Români!

Să știți că prea iubitul Împărtul nostru este bolnavu. Nemți, Slovaci și Sârbi, voinde ași întoarce spre folosul său bolnăvie împăratului, pizma, în sînul său de mult păstrată, asupra românilor, și fraților noștrii unguri, și au vărsato în cele mai blăstămate fapte, adecă: au început bătae, asupra țarei și vărsare de sânge în protiva ungarilor, și a românilor, ca să ne răpească țara, pământurile, avuțiile, moșiile, și așa făcândune pre toți mișei, să ne supue sub picioarele sale. – Frumoasă libertate, mare dar căpătarăm noi dela Domni Țarei în dieta trecută; picară după noi lanțurile apăsării, nisă deșchiseră toate direcătoriile, ca, și pruncul celui mai de pre urmă plugariu, să poată fi poruncitoriu la varmeghe, ocărnuitoriu în țară. și ministru lângă împăratu! – Vistierie țarei veni din Veciu în țara noastră, ca cu bani, ce 'esu din căile țarei, nu străini, ci noi, cari până acuma 'eramu mișei și vai de noi, – să ne fericim, din bani aceștia ar da dieta plată cuviincioasă popelor românești, ar crește, și ar învăța prunci noștrii cei mișei, – ar învia negoțătoria, sar face drumurile, ar înflori toată țara. –

Nemți, Slovaci, și Sârbi cu inimă turburată pizmescu fericire aciasta, românilor și fraților noștri

unguri, – voiescu săne stângă pre toți după fața pământului, – însătoșază după sângele alor toți acelora prea buni Domni, cari nepotândușă mai mult uita la fără de legile, și nădreptățile, de care 'erau lăcuiitori țarei năcăjiți, în dieta trecută aprinseră lumină înaintea ochilor noștri, ștearsă pedepsile cele trupești, cinburdară tiranie, ne dădură tuturora nemeșie, ștearsă greutățile domnești, și dăruiră o mișcare noăă, și slobodă țarenilor.

Decumcă noi nune vom apăra cu brânbă românească, și arme învingătoare înprota dujmanilor acestora; decumca fraților noștri unguri acuma în ciasul primejdiei, le vom fi spre greotate, nu spre ajutoriu: atunci nu vom remănea mai mult ca români pre fața pământului, și numai visu ca să fie înaintea noastră toată libertatea, tot darul pentru care sau luptat frați noștri unguri, în acărora folosire și pre noi Români cu sine de asemenea ne au întrodus.

Deci fraților! fiinduvă deșchisă cărarea și a bunului, și a reului, cu ce mai adâncă înțelepciune alegeși cărare bunului să nuvă blasteme odinioară rămășițele, ci lacrimi de bucurie să verse pre țărânele voastre.

Noi, cari de mult dorimu, ca români să fie un neam strălucitu, vomu spune voaă fraților! care este pentru noi cărarea bunului?

Aciasta cărare – precum din cele mai sus înșirate încă poteți înțelege – înclipa de acuma, nu poa-te fi alta, decât apucare armelor, și răvna ce mai în-văpăiată: avă lupta cu dușmani țarei, prin fapta aciasta veți ajunge la culmea ce strălucită, la ce mai mare fericire, de care sânt vrednici toți aceia, cari să luptă, și aboară la pământ pre dușmani țarei.

Frați noștri unguri, cărora sântem datori ale multămi: că după o mie, și șapte sute de ani, decând gememu în jugurile străinilor, ne făcuremu cetățeni, și moșteni în țara ungurească, pre noi trămiși Românilor, cu ci'a mai curată bucurie primindune la dietă în cănul său, cu noi la olaltă așa să vârșiră: ba întăe numai cu frumosu să se chime și unguri, și români la arme, – iară dacă sar afla cineva așa de rece cătră țară, și cătră bunul de obște, cu puterea să se silească ași înplini datorința.

Rogămuvă dară fraților! nu așteptarți pe capul vostru sălă, ci ascultați porunca aciasta cu voie bună; că numai atuncia este darul primitu și înaintea lui Dumnezeu, cându porcede din izvoru curatu.

Și dacă NEPOTUL și PALATINUL¹⁵ țări în zălele trecute mersă pentru țara noastră în bătaie, zicând, că mai gata este a peri, decât a lăsa țara în mâinile vrăjmașilor: cum veți fi voi, rămășițele romanilor străini de cătră cătănie – când cătănie aciasta va fi tare ușoară: pedeapsa cu bote, și vârgele este ștearsă; cătănia numai în patru ani va

țânea; înplindusă acești patru ani veți merge acasă cu voie bună învățați, luminați, și îndrăzneți.

Iară dacă, cu mâinile în sânu vom aștepta, ca pizmași noștri săne înbingă: atunca veți cătăni căte 20. de ani, veți peri prin țări străine, și numai întristare veți pricinui; iară nu bucurie.

Dieta țarei vă trămite voaă fraților! de povățuitoriu pe Groful Alessandro HALLER, așa că purtați dară, ca în apucare armelor să întreceți pe însuși unguri; ca povățuitoriu vostru, care înaintea Dietei au doveditu sântiri bune cătră Români, săvă poată numai lăuda, iară nu huli înaintea lumei.

Dacă sfatul acesta, ce vură din inimă curată, voioși al veți primi, vom fi făloși: iară decumca veți fi îndărăptnici, vom fi rușinați, și din adâncul inimei ne vom întrista. Căutați fraților! la vremile trecute, și aruncați ochi priveghitori la viitoriu! și veți fi oameni de căpetenie. Ajutevă Dumnezeu! –

În Peșta 19. Septemb. după calendariul nou ai vostri voitori de bine:

Ioan GOZMAN m. pr.¹⁶

Iosif AȘBRUȘ m. pr.¹⁷

Deputați români din Biharea

În tipariu lui V. KOZMA

4.

24 septembrie 1848

Österr. Nationalbibliothek Fl. Ung

Viena

Folio, 37,5 x 23 cm.

UNG. 1848/7/26

Patria noastră e încungiurată de primejdii, și de vânzare; vrăjmașii slobozeniei noastre amăgesc poporul cu feliori de scornituri; samănă ură între cei ce nu sânt îndatorați cătră ocărnuirea legiuită; rebelii pre vrăjmașii craiului și patriei noastre ne încetat fi îndeamnă la noăă reutăți, ba încă îi ajută cu bani, și cu arme, ca până când popoarele acestea se vor certa întră sine, până atuncia ei să poată întroduce, și statornici starea de mai nainte; carea prin ștergerea robotei, și a dejmei au fost încetat.

Acești vrăjmași ai slobozeniei noastre acuma prin toată țara umblă întru un număr destul de mare întărâtând și atârând popoarele; și nu se sfiesc a zice: că toate ce fac, le fac din voința ccraului! Acestia au făcut ca sârbii, și o parte a croaților să rumpă frățasca legă-

tură, ce de șapte sute de ani au stat între unguri și înțră croați; și să se rescoale asupra unguirilor, și asupra popoarelor, care ține cu ungurii; acestia au făcut ca cei resculați să despoace pe unguri, pre pacinicul român, și pre sârguitorul tăut; și cu chinuri ne mai pomenite săi omoară; să gonească pre cei ce nu sânt de o lege cu ei; să pângărească muerile, și fetele, și să jertfască furiei sale pruncii cei nevinovați, ca așa să piară și sămânța noastră.

Vremea au sosit, ca dând mâna unii cu alții cu putere împreunată să ne apărăm legea, familia, averea, libertatea și patria noastră; căci almintrelea cu toți vom peri.

Muști frați ai noștrii sau împreunat până acuma fără de osebite de nație, și de lege spre înfrântarea acestor vrăjmași ai omenimei luminate.

Întârzierea putea naște perire, deci grăbițivă fraților a prinde arme spre apărarea libertății, care neau dato Țara, și Craiul.

Adunați fără întârziere partea apărătorilor de țară, ce pică spre satul vostru, sau prin soarte (coțcă) sau prin verbuare; însă mai odată zic fără întârziere, căci în întârziere zace perirea.

Casa la carea numai un fiu, sau numai un ginere se află, carii sânt de lipsă spre susținerea familiei, e scutită de prinderea armelor.

Apărătorii de țară, ce se vor arădica, vor fi scutiți de pedeapsa trupească; și dacă în apărarea țării se vor deosebi prin fapte frumoase, atunci, de sânt fără pământuri, la colonizarea pământurilor cămărești vor fi priviți cu cea mai mare băgare de seamă.

În ce numur, în ce chip, și în ce vreme se va întâmpla aredicarea apărătorilor de țară? despre toate acestea vă vor înștiința iurisdicțiile; ascultați de sfatul acelora, și împliniți orânduile lor; căci aciasta poștește binele nostru.

Sus dară fraților! spre apărarea craiului, țării, libertății și a familiei noastre.

Marele Prinț STĂFAN¹⁸ Palatinul va povățui oastea noastră.

Pizma și răutatea nu vor putea sta împotriva armelor noastre; căci noi avem dreptate; și unde e dreptatea, acolo e și ajutorul și pronia dumnezească.

Dat la Buda în 24-lea Septembrie 1848.

Grof BATHANI Laios m. p.¹⁹

5.

24 septembrie 1848

Österr. Nationalbibliothek Fl. Ung

Viena

Folio, 4 p., 43 x 29 cm.

UNG. 1848/7/27a-d

Fraților Români!

I.

Întru un timp scurt, foarte mari strămutări sau făcut.

Voi, carii înainte de Martie ați fost iobagi, vă îngârjovați de lanțurile robiei.

Anii sclăviei au fost grozavi, și rușinători de omenime.

Voi încă și acuma bine vă puteți aduce aminte de timpurile acelea, și doară unii dintră, voi și acuma sânt geomântul acelora, care lau purtat pre umerii săi.

Nu e de lipsă a înșira pre lung greotățile acelea, care ați fost siliți voi a le purta; nu; căci voi mai tare leați sămțit acelea, de cât eu să fiu în stare a le aduce acelea înainte.

Voi ați lucrat, și ați asudat zioa și noaptea și rodul ostănelor voastre lau mâncat alții.

Ați făcut domnului de pământ robotă, și iați dat dejmă.

Drumurile și podurile de țară numai voi leați făcut, și domnii au umblat în căruță pre ele, iară voi pre la poduri plăteți și vamă.

Pământul, care lați lucrat, nu au fost al vostru, și cu dreptul grăind, voi ați fost numai niște arindatori.

Florintul de cap, florintul de casă, și tot felul de porție numai voi ați plătit.

Numai voi ați dat cătane, de și nu ați avut ce apăra; căci pământul și așa era a domnului de pământ (spaiei).

Cătanele numai voi leați țanut, și îmbrăcat, voi leați dat și de mâncare.

Pre scurt: înainte de luna lui Martie numai nobilii (nemeșii) erau părtași drepturilor acelora, acăro-ra drepturi părtaș trebuie să fie tot țaranul.

Greotățile țării numai iobagii leau purtat, iară de drepturile țării numai nemeșimea sau bucurat. Aciasta au fost fărădelege, și păcat strigătoriu la ceriu!

II.

Nedreptatea aciasta au răcunoscuto mai pre urmă și boerimea țării, și la dieta trecută au împărțit drepturile sale și iobăgimei; au făcuto părtașă celor mai sfinte drepturi, care le poate da omului Dzeu și constituția.

Fraților Români! acuma sântem asemenea în drepturi cu ceilalți lăcuitori ai țării; nu sântem mai mult iobagi, ci toți cetățeni de o potrivă.

Au încetat darea de dijmă, au încetat robota cea nedreaptă și apăsătoare.

Patria în privința noastră nu e mai mult maștehă (vitrigă), ci mumă dulce, carea pre toți de o potrivă ne hrănește și ne sprijinește.

Greutățile țării de acum înainte nu le vor purta numai plugarii; ci le vor purta toți lăcuitorii țării, și le va purta fiește care întru acea măsură, în carea să bucurp de bunătațile țării.

Porția nu numai noi o vom plăti, ci o vor plăti și grofii, baronii, și nemeșii.

Nu numai noi vom da cătane, ci de acum înainte vor cătenii și grofii, baronii, și nemeșii, sân-guri în persoana sa.

În timpurile trecute prindeau cătanele cu fune și ștreangu, și fiește cine să îngrozea de cătanie; căci ocârmuirea austriacă să lupta neomenește cu cătanele, le bătea cu băta și cu vargele; însă de acum înainte noa ocârmuire a țării noastre seva purta cu cătana omenește; căci după legea cea noa e oprit a pedepsi pe cătane cu băta, și cu vergele.

În tot chipul ni sau mai ușurat greutățile; și înmulțit drepturile.

Până acum și peste puterea noastră am lucrat neștiind pentru cine, neștiind cui? iară acum pământul care îl avem e slobod, și de sântem lucrători, numai pentru noi înșine ne ostănim.

Robota nu împedecă mai mult lucrarea noastră, nici dejma numai împutinează bucatele noastre. Pre bucata de pământ, ce o biruim, sântem domni, și stăpâni, putem face cu ea ce vom.

În locul nașterii noastre noi singuri ne alegem birăul, jurații, și pre toți aceia, a cărora datorință este a privighia asupra bunului comunității, și a țanea buna orânduială.

Pre la comitate și noi avem încurgere în alegerea diregătorilor acelora, a cărora chiemare este a susține pacia și liniștea de obște, a privighia asupra averii; și a judeca asupra faptelor noastre. De nu sântem mulțamiți cu dânșii, la alegerea noa avem drept a ne arăta nemulțămirea cu ei prin aceea, că și vom depune, și vom aleg pre alții în locul lor.

Legile se fac la dieta țării, însă la dieta țării nu putem merge toți; căci atunci cine ar sfârși pre acasă lucrurile noastre? Așa dară avem drept a trimite la dieta în locul nostru astfel de om, despre carele sântem învinși că e omul nostru, și că va lucra pentru binele nostru. Așa dară legile pe sama noastră le fac oamenii noștri.

Și oare poate fi mai frumos, și mai mare drept, de cât când legile să fac după dorița, și după binele nostru?

Până acum alții au făcut legi pentru noi, acum și noi luăm parte la facerea acelora.

Mare dobândă fraților! Mare deosebire întră timpul trecut și întră timpul de față.

Să întâmplă și acum pre la alegeri ici colea câte o nedreptate; însă nu trebuie zăuitat aceea, că noi sântem încă o nație tânără, sântem ca prncu când învață a umbla, mult poticnește până i se întăresc picioarele. Pricina nedreptăților (abuzurilor) acestora nu este legia, ci unii voitori de rău, pre carii pentru relele lor fapte, legea îi va pedepsi, numai să fim răbdători, căci dobândirea libertății e vrednică, ca să răbdăm pentru dânsa până atuncea, până ce se va împuteri.

Să află voitori de rău și ațâțatori cu inimă ne curată, carii cele mai mici sminte, și nedreptăți le întrebuințează spre a întărâta deosebitele nații, una asupra altia. De unii ca acestia nu ascultați, căci de veți porni după sfatul acelora, ușor se poate întâmpla ca să picăți iarăș în robia și ticăloșia de mai nainte.

De veși simți apăsare, de veți vedea cumcă cineva voește a călca drepturile voastre cu picioarele, atuncea căutați dreptate la județele covincioase, și de nu veți afla dreptate acolo, așerneți jalba voastră ministeriumului; căci acesta e drept, voește binele vostru, și va lecu ranele voastre.

Ce poate fi mai prețios înaintea omului decăt lege sa; pentru lege în timpurile de mai de de mult sau născut cele mai crâncene războae, și au curs ca valea sângele cetățenilor pentru apărarea ei.

Acelea au fost timpuri grozave; însă mulțami-tă lui Dzeu! că au trecut, și au ajuns timpul acela, când fiește care se poate ruga lui Dzeu după cum îl învață mintea și cunoștința sufletului său.

Au trecut pentru tot deauna certeile religioase, căci oamenii timpului nostru au văzut cumcă minții și inimii nu se pot pune hotare. Legea noastră e sfântă, și aceea e asigurată prin o lege mai noa.

Legea noastră au cuprins locul acela, de carele era vrednică, și sau slobozit din lanțurile acelea, în care o au fost bătut puterea cetățenească.

În privința aciasta nu avem ce ne plângemai mult. Legea țării neau îndestulat.

Preoții și învățătorii noștri după înțalesul legii îi va plăti țara.

În sfârșit naționalitatea e coroana tuturor drepturilor.

Naționalitatea o fac limba, portu, și obiceiurile (dalinile poporului).

Limba noastră română va domni în bisericile, scoalele și cășile noastre; aciasta nimenea nu o poate să o răpească dela noi, dară nici că voește cineva a ni o răpi.

Portul și obiceiurile noastre leam păstrat de mii de ani, și precum neam păstrat până acuma, așa vom păstra cu ajutorul lui Dzeu și de aci înnainte.

Fraților Români! grațiți și spuneți ce vă mai trebuie? noi sântem învinși cumcă alta nu ne trebuie, decât ca trăind în pace să ne putem împuternici.

Acela care nu voește pacea pre timpul acesta, e vrăjmaș țării, vrăjmaș (inimic) nației sale, și e primejdutiorul drepturilor câștigate.

III.

Din toate acestea ați văzut că câte drepturi am dobândit de odată, și toate drepturile acestea leam dobândit prin mijlocirea nației ungurești.

De trece sute de ani sau luptat ungerii după drepturile acestea, și după ce leau câștigat, leau împărțit cu toți lăcuiorii țării de opotrivă. Ei nu au făcut deosebire întru aceea, că cesta e Ungur, cela e român, al treilea e sârb – ei de și numai singuri sau luptat; totuș tuturora leau împărțit drepturile câștigale.

Și cum au mulțumit o parte a lăcuiorilor aceea, cumcă atâta au dobândit?

Ascultați numai Fraților Români! și vă însemneți bine:

După ce sau sfârșit dieta din anul trecut, și după ce glasul libertății sau străbătut în toate unghiurile și coturile țării, nu să afla om, carele să nu fi binecuvântat pre deputații aceia, carii au făcut așa de sfinte, și de folositoare legi.

Însă cu cât au fost mai mare dobânda și bucuria concetățenilor, cu atâta mai tare sau silit Viena a ne învenina dulciata și bucuria libertății.

Iau picat cu durere Vienei, că de aci înnainte nu va mai putea domni preste noi nuva mai putea mânca banii nostrii, nu va mai putea trage averea noastră întră scurmoșii săi păreți ; și că nu ne va mai tiraniza ca pre niște robi.

Au trecut o mie de ani de când stă țara ungerască; în tot anul sau săpat mulțime de aur și de argint din adâncul pământului: și de atâta vreme câtă sălă de blaga ar trebui să aibă țara noastră?! Și totuș nu are, și pentru ce nu are? nu are pentru că toată blaga au încițito Viena, pre noi de toate neau despoiat, și neau adus la straiță de cerșitoriu – Și fiindcă acuma i sau închis calea de a ne mai jefui aciasta îi cade foarte cu greu foarte cu durere.

Au întrebuițat dară toate modurile, ca să facă ceartă întră lăcuiorii țării camărla [Camarila să numesc oamenii curții cei vicleni, carii binele ce îl voește craiul, la spatele lui îl strică, întocmai ca sluga necredincios, carele înșală pre stăpânul său.²⁰] din Viena; nu

sau îngrozit a să întinde și la cele mai înjosite mijloace, numai ca săș poată arădica iarăș domnirea sa.

Așa mai nainte de toate au întărâtat pre croați asupra Ungurilor, lui Ielașici, banului croației, au trimis bani, puște, și prav; și toate acestea leau trimis pre de ascuns, că bunul nostru stăpânitoriu de toate acestea să nu știe nimica, căci craiul nostru Ferdinand nu voește: ca să fie certe întră popoarele sale; ba încă când au auzit cumcă Ielașici ațâță pre croați asupra ungerilor, lau pus jos și din diregătorie. Însă pre lângă toate acestea voitorii de rău, prin ascuns nu au încetat a sămăna ură și certe printră popoară; și așa sau arădicat certele întră croați, sârbi și Unguri, care certe strică pace întră oameni și primejduesc drepturile câștigate.

Voi iubiților frați! ați auzit, ba poate că unii dintră voi au și văzut grozăviile, care sau născut din răscularea sârbilor. Oamenii din părțile de jos toți sânt îngroziți, nimenea nu știe că oare mai sculasăvă viu pre zioa de mâne?! Sârbii aprind satele și pre lăcuiorii îi aduc la straiță de cerșitoriu, cu un cuvânt; țara e în foarte mare primejdie, în așa primejdie nu au fost de mult.

IV.

În astfeliu de înprejurări grele ne putem teme: că dacă vor învinge vrăjmașii nostrii, atuncea iarăș vom veni la robia de mai nainte. Drep aceea, ca să nu ni se întâmple una ca aciasta, trebuie să luăm sama la următoarele:

La puterea rusască, la răscularea sârbilor, și la reacție.

Să le cercăm acestea pre rând, și mai nainte de toate puterea rusască.

În țara românească trezândusă poporul din adâncul somn, în carele au dormit de sute de ani, șau cerut drepturile sale, bărbații aceia, carii nu pre limbă, ci în inimă poartă dragostea cătră popor, sprijinind cererea poporului, au hotărât din preună cu poporul român, ca cu toți lăcuiorii țării să fie slobozi și de opotrivă în naintea legilor!

Aciasta nu au plăcut boerime, carea era îndătinată ca șerpele a trăi numai din sângele bietului țăran; deci o parte mare dintră boeri au chiebat întru ajutoriu pre împăratul rusesc, ca prin puterea acestuia să calce drepturile poporului, și săl facă iarăș rob.

Și gândiți fraților: că împăratul rusesc au împins dela sine pre blăstămații aceia? ba fraților! nu iau împins; ci au pornit cu oastea sa cătră țara românească, ca pentru vre o câțiva boeri să zugrume libertatea poporului întreg!

Însă nu e de mirare aciasta, căci cel ce e tiran poporului său, nu poate să fie prieten libertății unui

popor străin. Întru adevăr rusul e de o lege cu noi; însă tocmai pentru că e de o lege cu noi nu ar trebui să calce și să zugrume slobozenia poporului român.

Legea lui Hs. voește ca toți oamenii din lumea aciasta să fie fericiți, să se iubească unii pre alții, și să fie slobozi. Însă împăratul rusesc nu voește fericirea, nu voește slobozenia, nu voește arădicarea poporului, și în loc de a sămăna dragoste întră oameni, sămăna dojmănie și ură.

Așa dară noi românii nu putem să avem nici o dragoste cătră împăratul rusesc; ba fiind el vrăjmașul sângelui nostru, și vrăjmașul libertății, cu un feliu de greață ne întoarcem de cătră dânsul.

Împăratul rusesc e cel mai mare tiran; supușii lui sânt robi cu carii lucră după voință; într-o mână țâne sbiciul, iară înceealaltă ștreangul, cu care acată pre supușii săi. Noi apriat mărturisim cumcă cătră un tiran ca acesta nu avem nici o dragoste; ba de am ști cumcă în noi să mai află vre o picătură de sânge, carea near trage cătră ruși, și acelea am slobozio din trupul nostru. Cum am putea să avem noi dragoste cătră împăratul rusesc, când el voește a apăsa pre frații noștrii din țară; ce de sar întâmpla, mai pre urmă și pre noi near face robi!

Și vedeți fraților! rusul e foarte puternic, fiind soiul acesta foarte lăfit; mai aproape de ruși în privința limbei stau sârbii, având și numai o lege.

Și de vom privi la timpurile trecute ușor putem vedea cu ce dragoste sau purtat sârbii cătră noi.

Sârbii au venit în țara ungurească pre la anul 1690 supt patriarha Arsenie Cernovici; și de 158 de ani, de când sânt aicia au răpit la sine toată puterea bisericiască; și pre noi românii din toate neau închis afară!

Sârbii au umplut toate dirigătoriile cele mai mari bisericești, și pre noi pre români neau tras supt puterea sa.

Aciasta foarte bine știți voi fraților de prin Arad, Bihor, Becheș, Cenad, Timișoara și Căraș! bine cunoașteți nedreptățile acelea, care ni leau făcut noaă hierarhia (preoțimea) sârbească.

Întru un timp la atăta ajunseră lucrul, cât era să ne răpească și limba; și băgând limba sârbească în bise-ricile și scoalele noastre, voia să ne sârbească.

Pricina necreșterii și necultivării noastre e hierarhia sârbească; aciasta sau silit a ne ținea în orbic ca să poată domni preste noi.

De am fi fost noi despărțiți de cătră sârbi, acuma nația noastră nu ar fi în acea necultivată stare în care să află pre timpul acesta.

Nu este om carele să poată tăgădui adevărul acestora; acestea sânt adevăruri curate, curate ca soarele.

Este dară cu puțință ca niu românii să ținem cu sârbii în protiva ungarilor?

Nici de cum! ba toată puterea trebuie să o adunăm și să apărăm țara din preună cu frații noștrii unguri în protiva sârbilor.

Toți știți acea cumcă sârbii în Bănat s-au răscolat asupra ungarilor, zicând cumcă ei ceru drepturi.

Doamne sfântule! dar oare ce feliu de drepturi voesc ei? doar aceea, ca ei să fie domni, iară celalalte popoare să fie supușii lor? dară oare ungurii cu cât au mai mari drepturi de cât ei. Aciasta fraților e numai crimpită; ei vreu a se spăla pre sine; diavolul însă înaintea lumii tot diavol rămâne.

Ungurii nu voesc a răni ceva dela dânsii, pre ei îi cunosc de frați; de limba lor nu se încaeră nimenea, legea lor e sloboadă, ce dară pofteșc mai mult? numai răutatea și blăstămăția iau ațâțat pre ei asupra ungarilor; și cumcă pre ei nu îi povățuește vre o voință curată, se vede și de acolo, că ei fără de osebite jefuesc, ucid, și aprind; iată în bănat mai multe sate românești sau făcut jertfa sârbilor! au pângărit muerile și fetele de român, pruncii iau aruncat în foc, și multe alte grozăvii au făcut; și totuș ei îndrăznesc a zice cătră români, ca să țină cu ei! Aciasta fraților ar fi atăta, cât a pași cu dracu în ortăcie. Aciasta noi românii nu putem să facem, căci voim a rămanea credincioși cătră împăratul, și cătră țara noastră. De aci ușor putem vedea cumcă libertatea în gura sârbilor e numai amăgire, și că țintirea lor nu poate fi alta, de cât să se rumpă de cătră coroana ungurească, și se facă o stăpânire mare slavană, ce de vor putea face, noi românii sântem perțiți, noi atuncia nu am putea fi mai mult români, nu ci ar trebui să ne sârbum!

Așa dară binele nostru poftește, ca noi din toată puterea să ne împotrivism sârbilor; binele nostru poftește, ca săne însoțim cu ungurii în protiva lor; căci de se vor împuternici sârbii, atuncia pre noi într-o toată întâmplarea ne va înghiți slavizmul; însă de ungurii nici când nu avem să ne temem, căci precum noi sântem singuri, așa și ei nu au nici o rudenie cu alte popoare; și noi și ungurii sântem orfani; noi lolaltă trebuie să ținem, și să ne luptăm, căci numai așa vom fi tari și ferțiți.

Să aruncăm o privire și asupra croaților. Oh acesti oameni nenorocoși sânt ațâțati mai cu seamă prin partida reacționare. Și ce zic ei? că să bat pentru naționalitate, și neatârnarea patriei sale! lucru minunat! sau doară ungurii au voit să răpească naționalitatea lor? Ferească Dzeu! ba încă leau dat slobozenia a se ocârmi pre sine în limba lor. Și ce vor să zică cu neatârnarea țării lor? Acea cumcă ei nu voesc să fie oameni slobozi supt constituția țării ungurești; ci voesc să giama supt jugul Austriei; ei dară nu să bat pentru neatâr-

nare; ci după robie; voesc a ajuta pre austria, ca așa noi mai ușor să ne pierdem neatârarea! Ei nimica nu voesc a dobândi, ci numai aceea voesc ca noi să pierdem. Lucru minunat, și ne mai auzit! Acesta încă nu are păreche în istorie, ca un popor din bună voia sa se lapede de slobozenie, și să se arunce în brațul robiei; și tocmai aciasta să întâmplă la croați. Însă noi gândim cumcă aci poporul e amăgit, și numai povățuitorii lui sânt de vină, carii pentru interesuri străine sânt gata a jertfi binele poporului său! Căci poate altul, de cât cel neburn să poftască: ca din om slobod să se fac rob?

Cu un cuvânt: toate faptele croaților sânt îndreptate spre aceea, ca să se reașeze starea de mai nain-te; însă întroducerea stării de mai nainte a atăta, cât a ajunge iarăș acolo, ca domnul de pământ să belească pre iobagi, precum lau belit până acuma; ca domnul de pământ să fie toate, iară bietul plugariu nimica. Cui îi place asemenea stare, acela ortăcească cu croații și cu sârbii, și să fie ucigătoriu libertății; însă carele nu pofteste o asemenea stare, acela nu poate face alta decât a să însoți cu ungurii împotriva croaților și a sârbilor.

În sfârșit să cercăm și reacția. [Reacția să numește tendința aceea, după care mulți să silesc a introduce robia de mai nainte, robota, dejma, cătănia deapaurarea, și altele ca acestea. Capul acestora sânt sârbii, și croații; iară mai ales Ielasi.21] Supt aciasta să înțeleg oamenii ocăruierei căzute, carii casăși câștîge iarăș puterea, nu să sfiesc a întrebuinta ori cât de înjosite mijloace. Înaintea oamenilor acestora nemica nu e sfânt; ei sânt gata a face prin vicleâgurile sale cele mai crâncene vărsări de sânge; numai ca să se poată înălța la treapta ocăruierei. Acestia zioa și noaptea sapă groapă libertății popoarelor; și de sar împlini pofta lor, atuncia numai tirani și robi ar fi pe fața pământului. Acuma numai îndrăznesc a lucra la lumină, ci sau tras în întunec, și acolo gătesc lațuri propășirei omenești. De la oamenii acestia sau născut toată tulburarea ce domnește în țară. Acestia au ațâțat pre croați și pre sârbi ca să se scoale asupra libertății. Oameni sălbateci, și afurisiți! da ce vau făcut voaă țara ungurească? sau doară gândiți cumcă voi vă veți ajunge scopul? Ba! nici când! Căci popoarele țării ungurești bine vād, cumcă cu arădicarea voastră, fericirea lor va scădea, și tocma pentru aceea, să vor sărgui a zdrobi capul reacției ori unde seva arăta aceea.

V.

Așa dară ca nu cumva întră atâtea patimi, și lațuri să ne pierdem slobozenia, noi românii nu putem alta să facem, decât să ținem cu ungurii.

Ungurii se poartă cu noi frățește, așa dară și noi să ne purtăm cu dșnșii frățește, și săi ajutăm în primejdia lor, căci ajutându-i pre ei ne ajutăm și pre noi, altmintrelea și ei, și noi săntem periti!

Fugiți fraților români de amăgitorii aceia, carii zic: că ungurii sânt neprieteni vostri; căci aceia nu voesc alta decât a tulbura pacea întră voi, și a vă duce la starea de mai nainte, la jug, și la dobitocie! Aceia foarte bine știu cumcă de vom ținea cu ungurii, vom fi tari, și ei nu își vor putea împlini drăceștile sale planuri. Ferițivă de dâșșii ca de foc.

Fiți în pace, căci numai pacea va face: casă gustăți din mireazma (dulciața) libertății; iară tulburarea păcii va naște năcaz și amar; și noi bine știm, cumcă voi vați săturat de acelea.

Mântuitorul nostru Hs. ori încărău sau dus, voarba cea din tia iau fost: „pace voaă” – ascultați și voi de dânsul și fiți în pace.

VI.

Însă aciasta nu e destul; de și vom fi noi în pace, și vom trăi frățește cu ungurii; pentru aceea totuș de vom șede numai cu mânilor puse pre piept, nici țara nu o vom mântui de primejdie; nici libertatea noastră nu o vom putea asigura!

Ce să facem dară?

La arme, Fraților! la arme! la arme! nu întârzi-ați, căci țara și libertatea noastră e în primejdie.

Voi sănteți aceia, a cărora strămoși au dărăpănat Cartago, au supus Ahaia, au domnit preste mările Italiei, Spaniei, Frânciei, și Beitaniei; voi mlădițele celii mai strălucite nații – voi veți putea suferi ca sârbii și croații să se urce (sue) asupra voastră? atuncia voi nu ați fi vrednici să vă mai numiți români, și prin aciasta ați batjocori vestea, numele și mărirea strămoșilor vostrii.

Vrăjmașii neau încungiurat din toate părțile; și întră atâtea popoară numai nația ungurească voește a să luptapentru libertate; să dăm dară mâna cu dânsa, și cu putere împreunată să răsipim pre toți vrăjmașii slobozeniei noastre.

Fraților! pre mormântul strămoșilor vostrii, pre moaștele lui Trăian vă rugăm: deșteptativă odată! căci libertatea e primejduită. Noi ca români grăim cătră voi iară ca cătră români; și tare credem, cumcă voi ne veți înțalege pre noi; căci tot acela sânge de roman bate și în vânele noastre, care bate și în vânele voastre!

În numele sfintei cruci, și a evangheliei grăim cătră voi, ca să prindeți la arme, ca sfântul Apostol Pavel, și întră o înțalere cu ungurii să ne apărăm unii pre alții; mai bine să perim cu mărire, de cât să fim robi!

Noi credem cumcă de vom ținea noi românii cu ungurii, noi vom învinge, și nu numai noi vom fi fericiți, ci și strănepoții noștrii. Însă din protivă, noi vom peri ca niște vai de noi! și strănepoții noștrii în mormânt încă ne vor blăstăma.

Nu, noi nu ne vom face vrednici de blăstăm; noi ne vom lupta, și vom învinge, și ne vom face vrednici de binecuvântare. Dzeu și sfinta Treime ne ajute! Datusau în Pesta în 24. Septetv. 1848.

Sigismund POP, Gavril MIHAIL, Teodor SERB, Iosif MANI, Ștefan IOANESCU
Dălegați români
În tipariu lui Vasul KOSMA

6.

21 martie 1849

Österr. Nationalbibliothek Fl. Ung.

Viena

Folio, 38 x 23,5 cm.

UNG. 1849/4/11

PROCHĂMĂȚIUNE CĂTRĂ LOCUITORII TRANSILVANIEI

După multe și grele lupte, totuși ajunse norocoasa și mare zi, în care cu adevărată bucurie vă pot vesti, că comunul inamic, miliția rusă și austriacă, învinsă, și în Romania prefugită, și pace în toată țeara eluptată este.

Dzeu să bine zică această zi! și eu demandu ca în Dumineca mai deapropoe următoare, iară în părțile mai îndărăptate după permirea acestor serii, în mai curând următoare Duminecă sebatoreci rugăciuni de mulțămită după ritul fiecării religii, si la altariu Ardere să se înalță, iară depre amvon, însemnătatea zilei aceștia să se vestească.

Comisia guvernantă ungară, care constituțională și adevărată libertate voeasce, care pentru iubirea păcii toate trecutele bucurosi le aută, și care cu amăgițul popul nici când s'au ostit, oftește: ca distinctele naționalități cu salutarea egalității să se unească în frățietate, ca tot cetățeanul statului la ocupațiunea chiemării sale să se întoarcă, ca patria de adâncele sale plege, sub binecuvântata pace și cetățeneasca libertate să se rădice.

Comisiunea gubernantă ungară, care numai a felici, iară nu a apăsa doreasțe, toate le va întrebuița întru ajungerea și înființarea acestor bunătați. Armata maghiară va ținea departe pe inamic dela marginele țeri, sau de s'ar afla, de în țeara îl va alunga.

Locuitorii Transilvaniei! deșteptați odată de în ameteale ce vă confundă mintea, cu care o înșelăciune fără de conștiință vă ține încursați înfiorativă de însoțire rusă, precum toată Europa e înfiorată, și vă folosiți de constituțiile bunătați, pre care voavă comisia gubernantă ungară, cea d'ntre toate mai liberală, vi le întinde. Iară voi amăgiților și retăciților întoarceți-vă îndărātu în patria voastră, komisiunea gubernantă ungară vă eartă voavă! Destul sânteti pedepsiți pr'în rozătoriul verme al conștiinței, carele pre voi în mulți ani încă vă va persecuta, când vă va aduce aminte crudalitățile, ce voi preste concetățenii vostri leați adus, și când opiniunea publică vă va judica.

Maghiari, Sasi și Romani! întindeți-vă mâinile frătește, alungați dela voi toată ura națională, și fiți fericiți. Brașov, 9/21. Martie 1849.

Dela suprema comandă a armatei ungară în Transilvania
I. BEM,
Duca.

Note

1. **mp.** (manu propria) cu caractere latinești
2. v. nota anterioară
3. „Declaratorium Illiricum” cu caractere latinești
4. Partea cu semnatarii s-a tipărit cu caractere latinești
5. mk., adică „más kézzel (magh: ‘cu altă mână’)”
6. președinte
7. arhidiacon suplinitor
8. pastor din Chișinău Criș
9. delegați ai comitatului ... (Arad etc.)
10. delegat de Pesta
11. arhidiacon de Vărășdia (Varașdin, YU)
12. „învățător” de teologie
13. arhidiacon de Lugoș
14. delegați de (comitatul) Caraș
15. cu majuscule și în original
16. **m. pr.** cu caractere latinești
17. v. la nota anterioară
18. cu majuscule și în original
19. **m. p.** cu caractere latinești
20. notă cu asteris la sfârșitul paginii, am introdus-o în text din considerente de redacție
21. notă cu asteris la sfârșitul paginii, dar încă deasupra semnăturilor

(Greșelile de tipar din documentele originale s-au reproduș întocmai și în cazurile cele mai evidente. Numele de familie s-au evidențiat prin majuscule din considerente de redacție, precizând în note dacă așa figurează și în original. **Red.**)

**1848–49-es román nyelvű
dokumentumok az
Osztrák Nemzeti Könyvtárban**
(A közlésről)

A teljes szövegükkel közlésre kerülő 1848-as román dokumentumok olyan röplapok, amelyeket az ACTA – 1998-beli állagjegyzék ismertetett, és amelyek, egy kivételével, nem szerepelnek a vonatkozó román forrásgyűjteményekben („Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–1849”, I. k., Nagyszeben, 1944; „Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române, C, Transilvania”, I–V. k., Bukarest, 1977–1992). A közlés alapjául szolgáló röplapokat RÁKÓCZY Rozália tárta fel és írta le, az Osztrák Nemzeti Könyvtár anyagából. Az átírás latin írásjegyekre LÉNÁRT Anna munkája. Faksimile közlésben mellékelünk egy további dokumentumot, BEM első, nagyváradi felhívásának román nyelvű változatát, amelyet eleve latin írásjegyekkel nyomtak.

**Romanian Documents from
Vienna about the Revolution
and the War for Independence
in Hungary (1848–1849)**
(About the publication)

The small printings published are documents in Romanian, from the Hungarian Revolution and War for Independence (1848–1849), which were presented in the ACTA – 1998 year-book, and which are not included in the volumes „Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–1849”, vol. I, Sibiu, 1944 and „Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române, C, Transilvania”, I–V, București, 1977–1982, with the exception of one. The documents had been preserved at the Austrian National Library (Österreichische Nationalbibliothek). They have been described by Rozália RÁKÓCZY, the transcription of the texts from the old Romanian alphabet being done by Anna LÉNÁRT.

Poruncsitoriul esel māj máre a Oásztej Árdelenesty de kepetenie!

Kiemát fiind ká Oasztea Árdelenyászka de kepetenie ku nehoterita putere de plin sze okermujeszk, cse din tie datorincze a me jeszte, ká pre lakiutóri Árdeáluluj si á Vármeziilor dinprezsur deszpre vojá okermuitórilor Czeri szej inveczu.

Tócz oámeni fere nics o deszklinireai niámuluj, á lézsi, si á sztéri szint ászemene, si áu áceles drépturi szpre toáte diregetoriile, dáke sztátuluj ku csinszte si ku omeúie szluzseszk, si dáke szint hárnycs de ákseje kum sze kuvine.

Ácsie kári szint kiemáczi ká neátirnetátyá si drepturile sztátuluj sze le ápere, fere deszklinireá nástyeri szále pót azsunzse la csele māj innálte trepte á diregetoricj, dáke vítéziá si trebuincsoászele stúncze vor pute áretá.

Deszpre ácsie kári in szlusba áu perdut szenetátyá szá pene cse vor trei, Okermuitóri Czéri vor grizsi, járe dáke in kimpul betáji vor muri, ácsélorá veduce si pruneci szubt áperárea Czéri sze vor pune, si deszpre densi Sztátul va grizsi.

Mákár ke limbá unguriászka, — limbá adunere Czéri száu fekut, toáte cseléláltye nyámuri vór czinye limbele szále, si in lukrurile szále csele din leuntru pót trei pe lenge limbá unguriászka ku limbá szá.

Fiescse lézse fere deszklinire prin okermuitóri Czéri sze vá áperá.

Dáke oárecsinye doáre in áceszte dela okermuitóri Czéri interite drépturi szár vetemá, indáte sze sze intoárke lá mine, si ácselá fere zebáve dreptátye vá kepetá.

Tócz pópi a Árdeáluluj si a Vármeziilor dinprezsur ácsásztá Vesztiire in Biszericsile szálein māj múlte zile sze o csetyászke.

Dat in Orade-mare 6. Decembrie 1848.

Bem m.s.

Ofițerii nemaghiari ai armatei revoluționare ungare în războiul de independență de la 1848–1849

(Rezumat)

Este binecunoscut că în războiul de independență de la 1848–1849, armata revoluționară ungară a avut alături de maghiari numeroși ofițeri nemaghiari, mai ales germani și slavi (dar între generali se găsea până și unul britanic). Pentru traducere am ales pasaje și subcapitole din monografia monumentală a lui Gábor BONA (Nota trad.).

Introducere¹

Fapt comun, una din principalele cauze ale eșecului războiului de independență de la 1848–1849 era tocmai politica națională greșită. Conducătorii revoluției maghiare se situau pe poziția națiunii politice moderne, tip franceze. Ajungând în situația nefastă de fi nevoiți să recunoască primii în Europa limitele acestui model, au și elaborat prima reglementare juridică europeană a problemei naționale (proiectul de pacificare maghiaro-român), dar atunci, în plină intervenție militară țaristă, era deja prea târziu. În primăvara și vara anului 1848 nici nu e de mirare că nu au înțeles dimensiunile noii probleme, specifică mai ales Europei Centrale, iar refuzul de a acorda unele drepturi naționale perfect legitime din perspectiva posteriorității, au împins treptat naționalitățile în tabăra reacțiunii vieneze. Să nu mai vorbim de rolul primordial al diversiunii camarilei, care provocând atrocități, odată cu escaladarea acestora lăsa mult mai puțină libertate rațiunii.

Totuși, rolul naționalităților din Ungaria în timpul războiului de independență se arată mult mai nuanțat, dacă vom analiza și componența națională a armatei revoluționare ungare. Pe baza unor estimări reprezentative, numărul militarilor nemaghiari se apreciază a se ridica la circa jumătatea efectivului de militari în total. Analiza componenței diferitelor unități arată că germanii din țară – exceptând Pământul Săsesc din Transilvania –, românii din Banat și din Părți, rutenii din zona Muncačevo–Maramureș au luptat în mase în rândurile armatei revoluționare ungare. Slovaci au dat chiar mai mulți militari decât maghiarii, în proporție cu numărul populației maghiare și slovace – 30–35000. Românii au luptat într-un număr aproape la fel de mare, timp ce tabăra lui Avram IANCU în Apuseni se estimează la 30–40.000 de oameni, dintre care abia 1300–1400 aveau arme de foc.²

Cum se explică? Prin buna funcționare a aparatului comital însărcinat cu recrutarea organizată pe comitate? Masele de țărani fără pământ slovaci și ruteni au devenit honvezi datorită unor factori economici? Sau pentru că au știut că s-au eliberat de sub iobăgie mulțumit revoluției ungare și pentru că au recunoscut că războiul înseamnă apărarea noilor drepturi? Probabil, toate cele trei ipoteze se verifică. Pentru a elucida aceste probleme, este nevoie de noi cercetări, dar faptul rămâne fapt: între unitățile cele mai bune ale armatei de honvezi se găsesc numeroase, care s-au constituit în cea mai mare parte, respectiv într-una însemnată din germani din Ungaria, din slovaci, din români sau din ruteni.

Batalioanele bihorene 27 și 55, formate la Oradea erau de majoritate română și în campaniile transilvănene ale lui BEM deseori au luptat împotriva românilor răsculați; generalul însuși a apreciat amândouă unități cu calificativele cele mai bune.³

Batalionul de honvezi 29 recrutat în comitatul Arad era atât de român, încât Consiliul Național de Apărare (OHB) a vrut să-l amestece în toamna anului 1848 cu militarii unui alt batalion, format într-o zonă de populație maghiară, neavând destulă încredere în primul,⁴ însă planul

nu a mai fost pus în practică, pentru că batalionul și-a dovedit pe deplin loialitatea și forța de luptă: la 8 februarie 1849 a alungat din Aradul Nou o întreagă brigadă inamică, eroismul lui ieșit din comun fiind apreciat și de revista „Közlöny”.⁵

Batalionul de honvezi 9 s-a format între primele, în vara anului 1848, la Košice, din voluntarii maghiari și slovaci din zonă, la Debrecen a fost completat cu 150 de militari români din Bihor și Sălaj, iar în decembrie, în urma pierderilor, a fost întregit cu 300 de recruți bănățeni, români și sârbi, și până la urmă i s-a mai atașat o companie de gărzi naționale din germani timișoreni.⁶ Acest batalion a devenit una din cele mai vestite unități ale războiului de independență, eroul unor bătălii ca Tápíóbske, Isaszeg, Vác, Nagysalló, semnul lor distinctiv, șapca roșie fiind acordată de la un anumit moment drept însemn de merit pentru alte unități pe baza unui ordin al Ministerului de Război.

De asemenea, între cele mai bune unități se obișnuiesc a se înșira ca fiind în parte însemnată slovace: batalionul de honvezi 4 de la Bratislava, cel 33, distins în mod deosebit în bătălia din trecătoarea Branyiszκό, câte trei batalioane ale regimentelor de infanterie 34 și 60,⁷ respectiv mai multe companii ale regimentelor de husari 8 și 10, care dezertează din armata cesaro-craiască, întorcându-se în formație de luptă în Ungaria la chemarea lui KOSSUTH.⁸

Germanii din țară – exceptând sașii transilvăneni –, după cum am mai amintit, s-au dovedit sprijinitori înflăcărați ai revoluției și ai războiului de independență. În Sud, unde răscoala sârbilor din vara anului 1848 s-a orientat deopotrivă împotriva maghiarilor și germanilor, erau batalioane întregi germane de gărzi naționale. Din ele a constituit BEM în mai 1849 batalionul „bănățean german” 67.⁹

Germanii sepeșani au avut rol deosebit nu numai în industria de armament și de muniție, dar în mare parte ei au asigurat contingentul batalionului de honvezi levočan 19 și al celor zvolen-bystricani I și II. Aici s-a format batalionul „de vânători sepeșan”, una din cele mai combatante unități de gherilă.¹⁰

Chiar dacă ne limităm la cei mai buni, trebuie să mai evidențiem batalionul de honvezi 34, format din bunievați, și cel 20, exclusiv ruten.

În continuare vom discuta ofițerii armatei ungare – generalii și ofițerii superiori mai pe larg. Să nu uităm că numai dintre ultimii, din care după capitulare aproape 500 au ajuns în mâinile austriecilor, 22 au fost condamnați la moarte și executați, 12 au murit în închisoare, 266 au fost întemnițați 2–9 ani, alți 132 au fost închiși de asemenea, dar mai norocoși fiind, au ieșit cu amnistie la mai puțin de un an, 23 au fost înrolați ca soldați în armata imperială, 5 au fost expulzați din imperiu, 31 au căzut eroic încă pe timpul războiului. Mulți au luptat pentru idealurile lor în continuare, pe câmpuri de bătălii îndepărtate, împotriva țarului în Crimeea, pentru Nordul în războiul civil din Statele Unite, pentru independența Cubei, în Mexic, pentru unificarea Italiei. Alții au constituit coloana vertebrală a mișcărilor antihabsburgice, care s-au ținut în lanț și care s-au terminat abia odată cu Compromisul de la 1867, iarși alții s-au sinucis sau au murit în mișerie. Să nu uităm jertfa lor.

Ofițerii nemaghiari

Referitor la componența națională a ofițerilor armatei revoluționare ungare din 1848–1849, din lipsă de izvoare avem date mai mult pentru generalii și pentru ofițerii superiori. Aparținerea națională a acestor ofițeri nu era ținută în evidență nici în armata revoluționară, nici în armata cesaro-craiască – de unde au provenit în parte, respectiv unde au fost înrolați parte însemnată după războiul de independență, din pedeapsă. Altă problemă, în Ungaria apartenența națională era privită mult mai puțin rigid la mijlocul secolului al XIX-lea. Atunci, în plin proces al constituirii națiunii moderne idea de „hungarus” avea încă un rol însemnat, persoane, care din punct de vedere etnic pot fi considerate fără dubiu germani sau slovaci – uneori nici nu știau limba maghiară –, se considerau unguri sau cel puțin membri ai națiunii politice ungare. Pe de altă parte însă acționa deja în forță și spiritul epo-

cii, adică procesul de disimulare, care a condus la formarea/separarea națiunilor moderne.

În acest sens trebuie privit cu oarecare rețineră teza, conform căreia „mai mare parte” a generalilor și ofițerilor superiori martiri, executați la data de 6 octombrie, la Arad „nu a fost maghiar”. Contele LEININGEN era german cu siguranță, chiar dacă și-a petrecut anii copilăriei la Timișoara (orașul era dealtmintelea de limbă germană). Nu avem nici un motiv să punem sub semnul întrebării originea „austriacă” a lui von POELTENBERG, cea croată a lui KNEZICH, cea sârbă a lui DAMJANICH, apartenența la etnia germană din Ungaria a lui AULICH, LÁHNER și SCHWEIDEL, originea armeană a lui KISS și LÁZÁR. Totuși, în cazul multora nu știm nici astăzi, cum au văzut ei înșiși problema.

Numele, locul nașterii, profesiunea, respectiv limbile cunoscute (date păstrate în Arhiva Militară din Viena pentru toți, care înainte sau după războiul de independență au fost ofițeri în armata cesaro-crăiască) oferă totuși o posibilitate destul de bună pentru încadrarea la o etnie sau alta. Putem face abstracție de aceasta numai în cazul când persoana respectivă s-a considerat în mod cert aparținător de altă etnie.

În timpul războiului de independență au avut sau au fost avansați la grad de general, respectiv de ofițer superior 1030 de persoane. Dintre ei 830 au rămas activi în armata revoluționară și după ianuarie 1849. Căpitani se cunosc 2098. Componenta națională s-a estimat pe baza ultimelor efective.

Generalii și ofițerii superiori pot fi considerați a fi fost maghiari într-o proporție de 68,8%. 15,5% erau germani (din Ungaria, din celelalte teritorii habsburgice și din statele germane), 4,2% erau polonezi, 3,6% sârbi și croați, 0,7 italieni. În sfârșit, 2,9% au aparținut de așa numitele dinastii de militari, proprii relațiilor specifice ale imperiului habsburgic. Nu se poate preciza naționalitatea ptr. 2,8%.

Proporția nemaghiarilor este în consecință mare. Acest lucru însă rezultă mai degrabă din participarea celor dinafara Ungariei (în sensul că și înafara Transilvaniei). Între ofițerii supe-

riori nu găsim slovaci, români sau ruteni. Explicația este una complexă. Cert că elita burgheză-intelectuală în formare a naționalităților s-a sprijinit în mare parte asupra Curții în revendicările lor, căutând soluții pentru realizarea drepturilor naționale în cadrul imperiului, fiind îndepărtați și de politica nefericită maghiară de o alianță, care în vara anului 1848 avea încă șanse reale. Dar, precum am văzut, principala sursă de comandanți militari era armata cesaro-crăiască, iar aceasta a avut ofițeri români, slovaci, ruteni în număr foarte mic sau n-a avut deloc.¹¹

Nobilii puteau avansa la gradul de ofițer, neavând importanță naționalitatea lor, însă în aceste cazuri este vorba în general de persoane, care din cauza legăturilor și intereselor economice, sociale, culturale și de familie s-au asimilat de nobilimea maghiară. Astfel s-au declarat maghiari, cu toată originea lor etnică slovacă colonelul honved János JANIK, locotenent-colonelul Ferenc LIPTAI (HROBONY), maiorii Rudolf JÁNYI (JANIK) și Adolf HALMAY (HALÓSKA) sau maiorul român Jenő GYIKA (GHICA), moșier și pretor în comitatul Zala, deși înrudit cu dinastia principiară română.

Trebuie să subliniem totuși că românii, slovacii și ruțenii, chiar dacă au lipsit din rândul ofițerilor superiori, au dat armatei de honvezi un număr foarte însemnat de căpitani, locotenenți majori și locotenenți.

Căpitani erau într-o proporție de 79,1% maghiari, 11,2% germani, 3,5% polonezi, 1,5% sârbi și croați, 0,9% italieni, 2% proveniți din dinastii de militari, ceea ce ar sugera că spre gradele mai inferioare proporția ofițerilor nemaghiari scade treptat, numai că, precum am văzut, componenta corpului de generali, ofițeri superiori și căpitani, cu toată multinaționalitatea sa, nu a reflectat raporturile dintre naționalități din Ungaria vremii. Raporturile se apropie de un echilibru mai degrabă tocmai spre gradele inferioare.

În cazul locotenenților și locotenenților majori izvoarele nu permit stabilirea exactă a apartenenței etnice decât într-o mică parte din cazuri, dar pe baza numelui, profesiunii, a locului de naștere putem presupune că mai multe sute

erau germani, mai multe sute polonezi, în jur de patruzeci italieni. Alături de ei un număr însemnat de ofițeri cu nume slovac și român au reprezentat și cei circa 30–35.000 de militari slovaci, și cei aproape atâția români ai armatei revoluționare ungare. Între locotenenți și locotenenți majori s-au găsit de asemenea ofițeri ruteni, bunievați, respectiv aparținători de celelalte naționalități mai mici sau mai mari din Ungaria – evreii au dat de exemplu circa 160 de ofițeri.

Generalii și ofițerii superiori

1. Germanii

La comanda militară a războiului de independență maghiarii sunt urmați atât la număr, cât și la proporție de ofițerii de origine germană (129 de persoane, 15,5%). După locul nașterii, provin din Ungaria–Transilvania, din celelalte teritorii habsburgice, respectiv din statele germane.

Din Ungaria erau 70, în primul rând din orașele germane sau locuite în parte însemnată de germani (înainte de toate Pesta, Buda, Bratislava), dar toate grupurile de germani din țară – țipțerii de pe teritoriul Slovaciei de azi, șvabii de Dincolo de Dunăre și din Banat–Bacica, până și sașii transilvăneni – au dat ofițeri într-un număr însemnat. Două treimi din ofițerii germani născuți în Ungaria erau de origine burgheză – grupurile lor etnice au reprezentat avangarda progresului economic-social din țară.

Mulți au ajuns la grade și funcții superioare. Lajos AULICH, poate cel mai simpatic comandant militar, a ajuns general (la început era comandant de divizie în corpul de armată de pe Dunărea de Sus, la mijlocul lui februarie 1849 a devenit comandant al corpului de armată II, în sfârșit, din iulie 1849 era ultimul ministru de război din timpul războiului de independență). Generali au fost și György LÁHNER, inspectorul șef al cazarmamentului armatei de honvezi, respectiv un al treilea martir arădean, József SCHWEIDEL.

Familia lui György KLAPKA, apărătorul legendar al fortăreței Komárom, era de origine cehă, dar germanizată. Pe linie paternă era ger-

man din Buda Antal VETTER, acest strateg excelent, care a organizat statul major al armatei de honvezi, mult timp fiind prim-consilier militar al lui KOSSUTH, iar spre sfârșitul războiului comandant al armatei de Sud.

Germanul Ferenc ASSERMAN, ultimul comandant al fortăreței Komárom, s-a născut în Sf. Gheorghe (Trei Scaune), erau de asemenea germani din Ungaria József BAYER, șeful de stat major al armatei de pe Dunărea de Sus, Ede CZILLICH, comandantul de divizie al vestitului corp de armată III al lui DAMJANICH, János DANIELISZ, comisarul șef al armatei de pe Dunărea de Sus (coloneli cu toți), maiorul Oszkár KLEINHEINZ, șeful de stat major al corpului de armată I, care a căzut eroic la asediul Budei, locotenent-colonelul József MACK, unul din primii organizatori ai artileriei de honvezi, Ferenc MADERSPACH, eroul de la Bela Crkva, locotenent-colonelul István József MÜLLER, comandant șef al artileriei armatei din Transilvania, Ferdinánd SZODTFRIED, organizator și comandant al corpului de genști honvezi, colonelul Károly WALDBERG, ultimul șef al statului major din Ministerul de Război.

Alți 35 de generali și ofițeri superiori germani și austrieci, proveniți din alte state și regiuni habsburgice, au ajuns în contact cu războiul de independență în general în calitate de ofițeri ai vreunui regiment regular maghiar cantonat pe teritoriul Ungariei la începutul luptelor. Mai mult de două treimi erau ofițeri activi.

În octombrie 1848 – adică odată cu începutul confruntării directe cu curtea Vienei – regimentele maghiare aflate în Ungaria la acel moment au aderat aproape fără excepție la armata de honvezi, și de multe ori așa au procedat și ofițerii lor germani și austrieci.

Motivația lor era în multe cazuri jurământul pe constituția ungară, care trebuia depus începând din mai 1848 de toți militarii și ofițerii regimentelor maghiare aflate în Ungaria. Acest jurământ era recunoscut valabil și de mulți ofițeri, care nu aveau originea maghiară.

Ernst POELT Ritter von POELTENBERG, de origine austriacă, generalul martir

honved de mai târziu, atunci căpitan cesaro-crăiesc al regimentului de husari „țarul Alexandru al IV-lea”, în octombrie 1848 a vrut să se retragă, dar la avertizarea lui László CSÁNYI, comisar plenipotențial al armatei de pe Dunărea de Sus, vizavi de obligațiile asumate odată cu jurământul depus, de a apăra țara, a recunoscut că lupta de apărare este dreaptă, fiind provocată de politica curții vieneze, și a rămas fidel jurământului său militar, servind cu onoare până la capitularea de la Világos (Șiria).¹² Putea să decidă și altfel. Atunci încă toți cei care au vrut, s-au putut retrage liber, iar el nu a avut nici măcar probleme existențiale, având moșii însemnate în Galiția.¹³

Erau între germani și unii, care s-au alăturat războiului de independență ca luptători pentru transformarea burgheză și pentru drepturile democratice, la nivel european, de la început. Austriacul Ludwig HAUKE s-a luptat pentru transformarea burgheză, împotriva absolutismului lui METERNICH deja înainte de 1848, ca publicist, în revista vieneză *Constitution*. A participat la revoluția vieneză din martie, iar în insurecția vieneză din octombrie a luptat ca maior al lui Elite Corps. A venit să lupte pentru libertate în Ungaria în decembrie 1848, pe căi aventuroase, devenind locotenent-colonel în statul major al armatei lui BEM. După depunerea armelor a ajuns în captivitate și la 19 februarie 1850 a fost executat și el la Arad, de austrieci.¹⁴

Aceeași soartă a avut și maiorul de origine tiroleză SÖLL, care a participat de asemenea la revoluția vieneză, iar după înăbușirea acesteia a organizat un batalion de vânători din germani și austrieci în sprijinul războiului ungar de independență. A căzut prizonier la începutul lui 1849, fiind executat din ordinul lui WINDISCHGRÄTZ.¹⁵

Germanii originari din imperiu (din statele germane), în număr de 14, în parte au intrat în serviciu militar ungar tot ca ofițeri cesaro-crăiești, altă parte însă au fost moșieri ungari naturalizați.

Alexander Graf BUTTLER, Karl Graf LEININGEN-WESTERBURG, Albrecht Baron LEUTSCH sau Emil Freiherr von ÜCHTRITZ erau originari din diferite state germane, însă în

1848 aveau moșii în Ungaria – în general pe bază de căsătorie – și datorită intereselor economice, a relațiilor de familie și de rudenie cu nobilimea ungară au devenit adepți ai politicii de reformă deja înainte de 1848.

Acești ofițeri germani au privit totodată lupta ungară drept aliat firesc al ideii unității germane. LEININGEN scrie soției sale deja la 20 octombrie 1848, când era încă căpitan, că:

„Nici nu-ți poți închipui ce entuziasm și în același timp ce calm domnește aici (în tabără). Sunt încredințat că oricâtă armată ar avea, curtea nu va reuși pe aceea cale, pe care pășește acum. Ideile, care acum au putere deplină asupra popoarelor și care nu lasă nemișcate nici inimile soldaților, sunt alături de noi... În porțile Vienei se decide și soarta Germaniei mele dragi, și fericirea mea e de o mie de ori mai mare, pentru că nu trebuie să lupt împotriva patriei mele, ca mulți alții.”¹⁶

Păreră era împărtășită de-a multora. Colonelul de honvezi amintit deja, ÜCHTRITZ mărturisește în fața curții marțiale de la Arad că a devenit ofițer de honvezi pentru că moșiile de la Marcaltő ale soției sale au fost prădate de militarii lui Jellačić, dar mărturia reflectă adevărul numai în parte. Între probele de înculpate figurează și scrisoarea adresată fratelui său, ofițer al armatei cesaro-crăiești, în care vizavi de evenimentele din Ungaria califică dinastia HABSBUG drept una care și-a încălcat jurământul, și totodată dușmanul principal al unificării Germaniei.¹⁷

La acești ofițeri aversiunea față de HABSBUGi nu a constituit nici pe departe radicalism politic, ba chiar se situeau în tabără opusă cu KOSSUTH, „literarul”,¹⁸ iar după proclamarea independenței – așa cum este dovedit și de scrisorile lor personale – au aparținut în general de partida roialistă moderată din armată.¹⁹

Desigur, se găseau și burghezi-radicali. De exemplu, Peter GIRON, care în primăvara anului 1848 a participat mai întâi la revoluția renană, apoi la cea vieneză, luptând în continuare împotriva trupelor imperiale ca organizator și comandant al legiunii germane. A ajuns și el în captivitate la Șiria, fiind executat la 20 octombrie la Pesta.²⁰

Dintre germanii din imperiu (Germania) la honvezi numeroși au avansat la grade superioare: LEININGEN și POELTENBERG au devenit generali, comandanți ai corpurilor de armată III, respectiv VII, colonelul Josef BERGMANN, Josef WEISSL și ÜCHTRITZ au fost comandanți de divizie, maiorul BUTTLER și Josef FOCKNER au fost comandanți de brigadă, Albert FRANZ a condus casieria militară principală, locotenent-colonelul Franz HEINRICH a fost directorul fortificărilor de la Komárom, colonelul Josef KOHLMAN (KOLLMANN) șeful de stat major al armatei de Sud, locotenent-colonelul Karl JUNGWIRTH comandantul regimentului de artilerie din fortăreața Komárom, iar locotenent-colonelul Josef PETZELT comandant al academiei militare Ludovika.

2. Polonezii și italienii

Generalii și ofițerii superiori de origine poloneză (35 de persoane) au reprezentat 4,2 la sută din total. Se împart în două categorii: cei care au intrat în serviciu militar ungar din cel cesaro-crăiesc, și emigranții militari ai insurecției poloneze din 1830/31.

Dintre primii sunt mai cunoscuți prințul Mieczysław WORONIECKI și contele Władisław PONIŃSKI, comandanți ai regimentului de ulani al legiunii poloneze de mai târziu, maiorul Piotr PODOSKI, comandant de brigadă și apoi comandant de divizie provizoriu al corpului de armată III.

Dintre emigranți BEM și DEMBIŃSKI au devenit comandanți de armată, generalul Józef WYSOCKI comandant corp de armată, colonelii Jerzy BULHARYN și Władisław TCHÓRZNICKI comandanți de divizie.

Ofițerii polonezi erau militari calificați (doisprezece din ei au făcut academie militară superioară, au avut experiență de război, și curajul lor a contribuit în mare măsură la succesele armatei de honvezi. Pe deasupra, firește, erau adepți ai luptei fără împăcare, pentru că vedeau în independența Ungarie zălogul renașterii poloneze.

După origine erau aproape exclusiv nobili, dar care și-au pierdut averea după războiul de independență din 1830/31.

Din punct de vedere al concepției lor social-politice ofițerii polonezi nu erau uniți. DEMBIŃSKI și BULHARYN aparțineau de ari-pa aristocrată a emigrației poloneze, condusă de prințul CZARTORYSKI. Această grupare nu a legat încă ideea eliberării și refacerii unității Poloniei de cea a progresului social, a eliberării iobagilor.²¹ WYSOCKI în schimb era adept al grupării revoluționare democratice, punând în practică ideile acesteia și cu ocazia organizării legiunii poloneze din Ungaria.²² BEM s-a rupt deja și el în 1848 de gruparea CZARTORYSKI, gândirea lui radicală, revoluționară s-a manifestat foarte clar, mai ales în politica sa internaționalistă vizavi de naționalitățile din Transilvania. Totuși – mai ales din motive personale – s-a ținut departe și el de stânga revoluționară poloneză.²³

Divergențele politice dintre ofițerii polonezi ai războiului de independență ungare, desigur, au influențat negativ, desigur, raportul dintre diferitele grupări poloneze, dar din punct de vedere maghiar decisive rămân caracteristicile pozitive amintite înainte.

Dintre italienii (6 persoane, 0,7%) trebuie să menționăm în primul rând numele lui Luigi VENTURI.

VENTURI era în 1848 căpitan al regimentului de infanterie cesaro-crăiesc 16, ZANINI, servind în Ungaria, și cele opt companii ale regimentului recrutat în Italia de Nord a trecut în octombrie 1848 de partea ungară mai ales datorită lui. Când la 27 februarie 1849, în bătălia de la Kápolna a căzut prizonier, era deja maior, comandant de brigadă. A fost condamnat la moarte, apoi la 20 de ani de muncă silnică.²⁴

Militarii italieni, care au luptat în Ungaria, au provenit mai ales din regimentul amintit, 16, din cel de infanterie 23, CECCOPIERRI, respectiv dintr-o companie a regimentului de cavalerie ușoară 7, KRESS, trecută de partea ungară în Transilvania, și din prizonieri de război, care s-au înrolat voluntar. Până la urmă a fost organizați în legiune în vara anului 1849, de către Alessandro MINTI, trimis în Ungaria de guvernul piemontan.²⁵

Au fost de asemenea de origine italiană locotenent-colonelul Cesare GALVAGNI, ultimul comandant al regimentului de husari 2, HANNOVER, rănit de două ori, și maiorul Giuseppe MERLO, la început șef de stat major al corpului de armată IV, iar după misiunea colonelului MONTI comandant al legiunii italiene. Înainte de războiul de independență toți cei amintiți au fost ofițeri cesaro-craiești.

3. Sârbii, croații și cei de altă naționalitate

În afară de germani, dintre naționalitățile din Ungaria numai sârbii și croații au făcut parte în număr mai însemnat din conducerea armatei de honvezi. Între generali se găseau doi, iar între ofițerii superiori 29, în total 3,6%.

Despre János DAMJANICH se cunoaște că în aprilie 1848 a avut un conflict cu comandantul său de divizie, călăul sângeros de mai târziu, HAYNAU, citind revista Pesti Hírlap.²⁶ DAMJANICH era atunci căpitan al regimentului de infanterie 61. Mai târziu a dovedit cu fapte: nu numai că a citit cu regularitate presa angajată lângă politica de reformă, dar a și fost pe deplin de acord cu transformările produse în țară.

Corpul de armată III, comandat de generalul de mare veste, era cel mai important loc de întâlnire al ofițerilor de origine sârbă și croată. Aici a servit între alții Károly KNEZICH (KNEZIC), general și el la sfârșitul războiului, János BOBICH (mai târziu colonel, comandant de divizie în corpul de armată I), locotenent-colonelul Sándor DESZPUTH, maiorul Károly KRIVACIC etc. Acești ofițeri au provenit aproape toți din familii de ofițeri grăniceri fără avere – în parte nobili militari – și, păstrând tradiția, au devenit și ei ofițeri cesaro-craiești.

Erau de aceeași origine, dar erau uniți și în spirit. Erau adepți ai aceleiași idei ca și comandantul lor: „Cel care s-a născut în Ungaria, este cetățean ungar, și este obligat să-și vadă în Ungaria propria patrie și să-i apere drepturile legitime.”²⁷

Acești ofițeri nu erau trădători ai naționalității și originii lor (DAMJANICH a susținut cu mândrie până la capăt că el este „rác”), numai că

au acceptat concepția epocii reformei privind „națiunea politică ungară”, au acceptat Ungaria drept țara lor și au recunoscut că dușmanul adevărat al mișcării naționale sârbe și croate este Viena și nu revoluția ungară.

În aceste mișcări naționale această recunoaștere s-a generalizat abia la sfârșitul războiului de independență, și mai ales în urma experiențelor amare din perioada absolutismului ce l-a urmat, dar semnele sale s-au arătat din primele momente ale revoluției și ale războiului. De exemplu, deja concomitent cu atacul lui JELLAČIĆ, în septembrie 1848, croații de la Túrmező (aripa ungarofilă a mișcării naționale croate condusă de JOSIPOVIĆ) au trimis o unitate mai mică în sprijinul maghiarilor.²⁸

Maiorul RAIĆ, care s-a născut sârb, s-a gândit la fel ca JOSIPOVIĆ. În vara anului 1848, fiind atunci locotenent colonel în batalionul de bărci („sajkás”), duce în Viena revendicările grănicerilor sârbi din Sud privind desființarea grăniceriei. Nefiind ascultat în Viena, intră în contact din proprie inițiativă cu KOSSUTH, devenind în urma întâlnirii adeptul încredințat al comunității de soartă sârbo-maghiare, și ducând mai multe tratative cu democrații din mișcarea națională sârbă – de exemplu STRATIMIROVIĆ – în vederea împăcării.²⁹

Alături de croați și sârbi războiul de independență a avut și ofițeri superiori cehi (maiorii VILLANI și FREUNDENREICH, comandantul de artilerie al corpului de armată V, WEWERA, inginerul militar; moravi ca maiorul PHILLIPOWSKY, comandantul de artilerie al corpului de armată II; francezi ca maiorii PROTHEAUD, fost grenadier al lui Napoleon și PROUVY, care a servit la husarii Mátyás; ba și britanici, greci, ca generalul neînfricat GUYON și maiorul GYRA.

4. Dinastii de militari

Alături de națiunile enumerate trebuie să discutăm și o categorie aparte, specifică monarhiei habsburgice: grupul „dinastiilor de militari”. La mijlocul sec. al XVIII-lea în armata și în administrația imperiului multinațional habsburgic a început să apară o pătură specifică, care

datorită ocupației moștenite din tată în fiu, a principiilor însușite în școală, a limbii de predare germană, respectiv a căsătoriilor mixte din punct de vedere etnic, în câteva generații și-a pierdut naționalitatea.

În cadrul armatei acest proces a dat naștere la dinastii de militari, ai căror membri nu se atașau de un pământ natal sau vreo națiune, ci patria lor era imperiul, fiind legați existențial și cu sentimentele exclusiv de dinastia habsburgică.

Acest proces a durat de fapt până în 1918, prăbușirea Monarhiei, dar efectele sale s-au resimțit până și în elita militară a Ungariei lui HORTHY.

În 1848 se cunosc deja numeroase asemenea familii, între care și unele cu numele maghiar. Probabil că au fost de origine maghiară între altele familiile WARADY von THATENBERG din Cehia, PAPP von KLAUSENTHAL și cea BENEDEK.

Un reprezentant tipic al categoriei, Johann MESCHÉDE, maior honved în războiul de independență, a depus următoarea mărturie în fața curții marțiale de la Pesta: „M-am născut la Praga, în Cehia, tatăl meu a fost ofițer. Nu am patrie, căminul meu e regimentul de infanterie 48, unde tata a servit 24 de ani, și unde am fost și eu educat de la început...”³⁰ Acest ofițer îmbătrânit în serviciu era atașat numai de regimentul său și nu l-a părăsit nici atunci, când acela, fiind recrutat din maghiari de Dincolo de Dunăre, în octombrie 1848 a trecut de partea armatei de honvezi.

Principala caracteristică a „dinastiilor militare” era „atașamentul față de profesie”. Acești militari profesioniști au vrut să lupte, să-și pună în aplicare cunoștințele militare, și în multe cazuri numai ocazia le-a fost importantă și mai puțin scopul. Așa a devenit de exemplu maior honved și comandant al batalionului de geniu Alfons CALZADA (cu tatăl colonel cesaro-crăiesc, având originea spaniolă și născut la Bruxelles), nu pentru că i-ar fi fost important ideologia războiului de independență, ci pentru că aici a găsit posibilitate să-și fructifice cunoștințele dobândite în școala de genști din Tula.³¹

Din astfel de dinastii a provenit între alții și colonelul Maximilian Freiherr von STEIN, șeful statului major din Ministerul de Război, apoi comandant de divizie în Transilvania, colonelul Ferdinand QUERLONDE du HAMMEL, probabil de origine franceză, spre sfârșit comandant al corpului de armată de rezervă de la Arad, sau colonelul Mór PSOTTA, născut la Bazin (comitatul Pozsony), probabil de origine moravă, comandant de artilerie al armatei de pe Dunărea de Sus.

Căpitani

Căpitani nemaghiari au fost mai ales germani și austrieci, polonezi, în parte sârbi și croați.

Majoritatea germanilor (235 de persoane, 11,2%) proveneau din naționalitatea germană din Ungaria, și erau de origine burgheză. Germanii din străinătate, respectiv austriecii erau în mare parte foști participanți ai revoluțiilor înfrânte din Germania și de la Viena, fugiți în Ungaria – intelectuali, studenți, meseriași, subofițeri cesaro-crăiești –, partea cealaltă fiind soldați și ofițeri trecuți de partea ungară odată cu regimentele maghiare.

Căpitani polonezi (74 de persoane, 3,5%) au intrat în serviciu două treimi în legiunea poloneză, iar ceilalți în unitățile de honvezi, mai ales la arma îndrăgită și de ei, la husari, respectiv în statul major al diferitelor unități superioare. După origine, majoritatea proveneau dintr-o pătură mică nobiliară-intelectuală, varianta poloneză a jumimii de jurați maghiari. În mai mică parte erau foști ofițeri ai insurecției poloneze din 1830/31, în general nobili de asemenea.

Cei 32 de căpitani honvezi (1,5%) de origine sârbă și croată au provenit în marea lor parte din familii de grâniceri, și au ajuns în armata de honvezi din armata cesaro-crăiască, unde înainte erau cadeți sau locotenenți.

Majoritatea italienilor (18 de persoane, 0,9%) au fost în general foști subofițeri și cadeți ai unităților regulate italiene, trecute de partea ungară. Subofițerii – CAPRIN, COSTA, MARRANGONI, MILANI, SPEGAZINI, ZILLIO – par a fi avut origine burgheză (lăcătuș, fierar, mu-

zicant), cadeții – BURLINA, MASSONERI, de PAOLI – proveneau din mica nobilime. Mai erau și câțiva foști ofițeri cesaro-crăiești de origine italiană, deveniți ulterior căpitani, de exemplu contele Luigi MARTINENGO, căpitanul viteaz al husarilor Ferdinand.

Pe unii căpitani honvezi nemaghiari trebuie să-i evidențiem și în mod deosebit. Faima polonezului cu nume francez d'ABANCOURT s-a răspândit deja în vara anului 1848, fiind unul din apărătorii eroi ai localității Bela Crkva – el a fost executat mai târziu din ordinul lui HAYNAU. Cei trei polonezi DZWONKOWSKI erau frați: Edward, maiorul honved și Władisław, căpitanul de husari, căzut eroic pentru libertatea Ungariei, respectiv unchiul lor – Józef, căpitan în statul major al lui BEM. Wictor KROBICKI a căzut eroic în bătălia de la Timișoara, în fruntea călăreților săi fustași. Kazimierz RULIKOWSKI a plătit cu viața pentru trecerea lui de partea ungară din armata de intervenție țaristă – unul din cele mai mari cimitire din Oradea îi poartă numele. Aleksander WIMPELLER, locotenentul cesaro-crăiesc și-a riscat și el viața trecând în armata revoluționară, pentru a lupta pentru libertatea comună poloneză-ungară. Zygmunt JORDAN, fratele maiorului honved Władisław JORDAN, a fost decorat cu clasa a 3-a a ordinului militar pentru vitejia lui în bătălia de la Szőreg, unde a fost grav rănit. Józef JAGMINT este eroul bătăliei de la Hatvan (2 apr. 1849), iar Teofil ŁAPINSKI, excelentul comandant de baterie al corpului de armată I, a reușit să ajungă după capitularea de la Șiria la Komárom, pentru a continua lupta.

Dintre sârbi și croați trebuie să-l amintim în mod deosebit pe căpitanul croat PAVLECOVIĆ, îndrăzneț chiar peste măsură, care la începutul lui octombrie 1848 cu cei 30 de oameni ai săi din punctul de cazarmament de la Sopron a ieșit în fața oștii lui JELLAČIĆ, în retragere către Viena, pentru a le tăia calea.

Locotenentul major ERGOTTIĆ a devenit ofițer honved din principiu, pentru frățietatea maghiaro-croată și recunoscând dreptatea ungarilor, făcând propagandă în acest sens între mi-

litarii croați ai regimentului de la Bród. Croatul Károly SPÁNYIK a trecut cu prima ocazie de partea ungară, odată cu militarii croați de la Túrmező, încorporați silit în oastea lui JELLAČIĆ, iar mai târziu, în calitate de căpitan al unei unități de gherilă a organizat mai multe ambuscade reușite împotriva imperialilor. Trebuie să-l amintim și pe căpitanul DOMIN, care a luptat la honvezi împreună cu fratele său, medicul șef al unui batalion de honvezi.

Aventurile din revoluție și cele de război ale plutonierului italian MASSONERI ar merita un mic roman. MASSONERI primește ordin să împrăștie cu batalionul lui demonstrația juraților din 10 mai 1848, de la Buda, din piața Sf. Gheorghe, dar el explică camarazilor săi că poporul maghiar luptă pentru libertate, și nu e voie să tragi asupra lor, și timp ce unitatea de grenadierii maghiari, instrument orb al puterii, îi atacă cu baioneta pe demonstranți, el deschide un cordon cu oamenii săi, pentru a da posibilitate celor atacați să se salveze. În octombrie convinge 200 de militari italieni să treacă sub comanda lui de partea honvezilor. Aceștia vor cădea prizonieri apărând fortăreața Lipótvár, dar MASSONERI fuge din Moravia și își termină cariera militară în războiul de independență ca și căpitan al legiunii italiene.

Ne se poate nega că în afara germanilor între căpitani găsim de fapt puțini proveniți din rândurile naționalităților din Ungaria. Totuși, au fost. Să-l amintim pe românul Ion ISECZESKUL, viteazul căpitan al batalionului de grenadierii al lui GÖRGEI, pe János POPESZKO (POPESCU), căpitan în statul major al lui BEM, căzut eroic, pe Traian LOGA, care a devenit aghiotant de brigadă al corpului de armată al lui GUYON.

Dar l-am putea menționa și pe István DUNYOV, născut la Vinga, de origine bulgară, aghiotantul viteaz rănit de mai multe ori al comandantului de corp de armată László GÁL, și care mai târziu a devenit unul din eroii Risorgimento-ului italian, sau pe căpitanul de gherilă slovac VRCHOVINA.

Zece căpitani ai armatei de honvezi, născuți evrei și-au păstrat și confesiunea. Se știe că

evreii au dat un sprijin financiar însemnat războiului de independență, așteptând pe drept emanciparea lor de la revoluția burgheză – au și fost aspru pedepsiți pentru acest lucru, plătind după înfrângere aceleași sume drept despăgubire de război, de data aceasta în casieria armatei imperiale. Mulți au făcut și serviciu de spionaj pentru honvezi. Dintre căpitani evrei îl amintim pe orădeanul Lajos CSATÁRY (GRÓSZ), care a ajuns căpitan din student la medicină, în luptele din Transilvania. După război a reușit să-și termine studiile, ajungând profesor universitar și medic principal la Căile Ferate de Stat Maghiare (MÁV). A devenit căpitan și Gyula HOLLÄNDER – fiul maiorului honved, Lajos, care și-a început cariera între „șepcile roșii” ale batalionului de honvezi 9. Dénes Dániel REINFELD a fost căpitanul și comandantul provizoriu al batalionului de honvezi 126 format din legiunea germană – mai târziu a devenit garibaldist și maior al legiunii maghiare din Italia.

Apar în mare număr și de această dată și cei proveniți din dinastiile de militari. Frații FACKH, Gedő și Oszkár s-au născut din căsătoria lui József FACKH (născut la rândul lui în Petrovaradin), colonel de husari imperial, în 1848 general honved, și a austriacei Amalia POELTENBERG, sora generalului honved martir cu același nume. Familia FACKH era germană după origine, iar copiii s-au născut în Galiția, însă au avut sentimente naționale maghiare, luptând cu onoare la husari, evidențiindu-se în războiul de independență în grad de căpitan. Căpitanul DESSULMONSTIER era unul din căpitani bine pregătiți ai statului major al corpului de armată III, avea tatăl ofițer imperial de origine franceză, și și-a făcut studiile în școala de geniu de la Tuln, dar impresiile cele mai adânci i-a lăsat se pare locul de naștere și al copilăriei, „maghiar” – Pécs. Cel puțin așa s-ar explica cel mai ușor, de ce a trecut locotenentul imperial în aprilie 1849 de partea ungară. Eduard WARADY von THEINBERG s-a născut la Praga și în 1848 era sublocotenent al regimentului de infanterie 34, nu știa deloc limba maghiară, dar poate își amintea încă de tradiția familiei, conform căreia

bunicul său se numea încă VÁRADY, și a venit din Ungaria. Poate acest lucru l-a decis, dar poate altul, de ce nu a ales compania celorlalți ofițeri, întorși de partea imperială, ci pe cea a soldaților maghiari și slovaci din regiment, care au devenit honvezi. Oricum a fost, a luptat cu vitejie, și când la asediul Budei a fost decorat cu mica coroană a clasei a 3-a a ordinului militar, era deja căpitan.

După războiul de independență, căpitani armatei revoluționare ungare au avut soartă asemănătoare cu camarazii lor de grad superior – vom evidenția numele numai în cazul câtorva căpitani proveniți din rândul celor nemaghiari. 16%, 364 de căpitani au ajuns în fața curții marțiale. Șapte au fost executați, între care și d'ABANCOURT, Károly HRUBY și RULIKOWSKI. 245 au fost judecați la temniță între un an și 20 de ani, unii fiind eliberați abia în 1858–1859. 226 au fost înrolați cu certitudine ca soldați în armata imperială, dar numărul lor trebuia să fi fost mult mai mare. Dintre cei care au emigrat, DUNYOV a devenit eroul bătăliei de la Voltorno, în 1860, în armata italiană; contele Artur SEHERR-TOSS a intrat în legiunea lui KLAPKA, din Prusia; Georg AMSBERG a devenit general, iar contele Ede WRATISLAV colonel în războiul civil american, de partea celor din Nord, luptând pentru abolirea sclaviei. Mulți, care au rămas sau s-au întors după Compromis, au izbutit și atunci, Sándor VAKACZEK (BACCARČICH) de exemplu ajungând general, alții reușind în cariera civilă: Frigyes WÄCHTER devenind chiar comite sășesc.

Istoria Ungariei de după Compromis și până la primul război mondial, sângerosul sfârșit de epocă european, cu toate succesele și greșelile ei, se leagă de generația lor și de a cea a copiilor și nepoților lor.

(Trad. de Gh. POPOVICI)

Note

1. Pentru traducere s-au ales pasaje și subcapitole din volumele BONA, Gábor, **Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–49**, ZRINYI Katonai kiadó, Budapest, 1987 (ed. a II-a), p. 63–68, 78–87; KOSSUTH Lajos kapitányai, ZRINYI Katonai kiadó, Budapest, 1988, p. 53–56, 58–59, 61–67; Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban, vol. I, 1998, p. 8–11).
2. CHERESTEȘIU, Victor, **Törökvészek az erdélyi összefogásra az 1848–49-es forradalom idején**, in: 1848 – Arcok – eszmék – tettek, Kriterion, București, 1974, p. 185.
3. CSUTAK, Kálmán, **Aradi fogságom alatt írt iratok az 1848–49. évi szabadságharc különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról**, Pest, 1868, p. 10 și 65.
4. KOSSUTH Lajos **Összes Munkái** (în cont.: KLÖM). Vol. XIII, KOSSUTH Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány éln. Partea 1, Bp., 1952, p. 370, 399, 555, 604 și 765.
5. Victor CHERESTEȘIU atrage atenția asupra majorității românești în cazul a încă patru batalioane: 27, 49, 58, 73. O.c. 191.
6. HOFFMANN, Arnold, **Az 1848–49-i vörössapkás 9-ik honvédszázaló-aj története**, Kassa, 1906, p. 12, 25–26 și 35.
7. În regimentele de infanterie cesaro-crăești 2, 33 și 60, respectiv în cele de husari 3, 8 și 10 era însemnat numărul slovacilor, în regimentul de infanterie 37 cel al românilor bihoreni și sátmáreni, în regimentul 39 cel al rutenilor și românilor din Maramureș, dar și germanii, sárbbii, adică aproape toate naționalitățile Ungariei erau prezente în regimentele, care au trecut de partea revoluției ungare (FÁLYI, Béla, Cs. és k. haderő a szabadságharc előtt. Honvéd, 1948. 2–3, p. 28–29). Militarii din batalioanele trecute de partea ungară ale regimentelor de infanterie 16 și 23 erau italieni, cei ai regimentului de artilerie 5, BELVARDO, cehii, moravi și germani.
8. S-au întors în Ungaria, uneori cu prețul unor lupte, 8 companii ale regimentul de husari 8, KOBURG din Galiția, 4 companii ale regimentului de husari 10, WILHELM din Bucovina (altele 4 erau deja acasă), 3 companii ale regimentului de husari 12, Nador din Cehia (RÉDVAY, István, Huszáraink hazatérése 1848–49-ben, Bp., 1941).
9. NAGY, Sándor, **Háromszék önvédelmi harca 1848–1849**, Kolozs-vár, 1896. BEM tábornok 1849. május 22-én kelt napiparancsa.
10. TIRTS, Rezső, **1848–49-iki élményeim**, Késmárk, 1903.
11. **Militär-Schematismus für die K. K. Heer und Flotte 1848**, Wien, 1847.
12. KLÖM, I.c., p. 242, 471–472, 481.
13. După datele personale anexate procesului lui POELTENBERG de la curtea marțială: „...in Galizien hat mehrere Realitäten...” (Hadtörténeti Intézet Levéltára – Arhivele Institutului de Istorie Militară de la Budapesta, în cont.: HL, Aradi hadb. 113/24).
14. HL, Aradi hadb. 113/9. Procesul locotenent-colonelului HAUK.
15. Történelmi Lapok 1893. nr. 19.
16. MARCZALI, Henrik, **Gróf LEININGEN-WESTERBURG Károly honvéd tábornok levelei és naplója 1848–49**, Bp., 1900, p. 30–31.
17. HL, Aradi hadb. 113/3, 2/239d. Procesul colonelului ÜCHTRITZ.
18. Referitor la relația lui ÜCHTRITZ cu GÖRGEI, respectiv cu KOSSUTH: V. WALDAPFEL Eszter, **A forradalom és szabadságharc levelestára**, Bp., 1954, Vol. II, p. 428, vol. IV, p. 276–281. Referitor la părea rea lui LEININGEN: MARCZALI, o.c., p. 125.
19. Idem.
20. HL, Pesti hadb. 5. cs. 1849–2/217. Procesul lui Peter GIRON.
21. KOVÁCS, Endre, BEM József. Bp., 1954, p. 214–217.
22. Regruparea și unificarea în legiune a diferitelor unități militare poloneze s-a făcut în mai 1849. Comandant a fost numit József WYSOCKI, avansat la gradul de general honved, și care a organizat legiunea în spirit republican democratic, ofițerii fiind aleși în parte de soldați, și astfel putând ajunge ofițeri și cei neavând origine nobiliară.
23. KOVÁCS, Endre, o.c., p. 214–217 și 274–280.
24. HL, Pesti hadb. 13. cs. 1849–1/39. Procesul lui Luigi VENTURINI.

25. BERKÓ, István, **Az 1848/49. évi magyar szabadságharc olasz légiója**, Bp., 1929.
26. Referitor la acest caz: HAMVAY, Ödön, DAMJANICH levelei nejehez. Bp., 1910, p. 33, 35.
27. Idem, p. 11.
28. NOVÁK, Mihály, **Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharcban**, Zalaegerszeg, 1906, p. 36.
29. HL, Pesti hadb. 41. cs. 1851–1/42. Procesul maiorului RAIĆ.
30. HL, Pesti hadb. 14. cs. 1850–1/93. Procesul lui Johann MESCHÉDE.
31. HL, Aradi hadb. 113/1, 2/3720. – Memoriile lui Ernő GALSAI KOVÁCH. Vol. IV, Bibl. Nat. SZÉCHÉNYI, Secția de manuscrise, FOL. HUNG. 1491.

Az 1848–49-es magyar honvédsereg tisztikarának nemzetiségi összetétele (Kivonat)

Az 1848–49-es magyar függetlenségi háborúban a magyar forradalmi hadsereg tisztikárában közismert, hogy a magyarok mellett jelentős arányban voltak nem magyar tisztek, főleg németek és szlávok (de volt köztük brit tábornok is). A román fordításhoz BONA Gábor monumentális munkájának idetartozó fejezeteiből válogattuk össze a szövegrészeket. **(A ford.)**

The National Constituency of the Officer of the Hungarian Army in the War for Independence from 1848–1849 (Abstract)

It is well-known that in the Hungarian War for Independence the Hungarian Army, beside the Hungarian officers, there were many Germans and Slavs as well. For this Romanian translation we have selected parts of texts referring to these aspects from Gábor BONA's monumental work.

Figura 1 Statuia Libertății de la Arad (György ZALA, 1890) și obeliscul ridicat în locul martiriului celor 13 generali (După calendarul Editurii CHARTA, anul 1999; fotomontaj de Tamás KISGYÖRGY și Sándor NAGY)

NIT KIVÁN A MAGYAR NEMZET.

Legyen béke, szabadság és egyetértés.

1. Hivatalok a sajtó szabadságát, cenzúra eltörlését.
2. Felhívás minisztériumot Buda-Pesten.
3. E-rendintell országgyűlését Pesten.
4. Törvény előtti egyenlőséget polgári és r.
5. Nemzeti őrsereg.
6. Közös teherviselés.
7. Légiéri.
8. Ekeöndü.
9. Nemzeti f.
10. A' h.
11. A politik.
12. I. nio.

1 8 4 8 - 1 8 4 9

ACTA 1999

A Székely Nemzeti Múzeum meghívására és társszervezésében az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudomány Szakosztálya 1998. évi Vándorgyűlését Sepsiszentgyörgyön tartotta. Az előadások 1848–4 témakörére összpontosítottak. A Vándorgyűlés Emlékkönyve számára dolgozatát a Múzeumban hagyta vagy utóla megküldte az előadók közül „A kor és forrásai” témakörben GAAL György, EGYED Ákos, TIBOLDI Zoltán és CSEREY Zoltán, a „Hősök és emlékek” témakörben CSETRI Elek, DEMÉNY Lajos, SZABÓ András és RÓTI András Lajos. Ugyancsak utólag, az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatbeli közös SzNM–EME kiadványra tervezett Emlékkönyvet megtisztelte kapcsolódó munkájával a Vándorgyűlésen csak közbejött körülmények miatt részt nem vett B. GARDA Dezső és POZSONY Ferenc, előadása helyett más 1848–49-es tárgyú dolgozatával résztvevő ALBERT Ernő és INCZE László, illetve időközben elkészült DEMETER László forrásközlése.

A tervezett kötet nyomdai előkészítését az EME támogatta, ennek fejében a SzNM lemondott az EME-nek Vándorgyűlés szervezésére szánt hasonló összegű anyagi hozzájárulásáról. A nyomdai költségekre a SzNM és sepsiszentgyörgyi CHARTA Kiadó közös pályázatot nyújtott be a NKÖM 1848–49-es könyvtámogatási kiírására. A pályázat sajnálatos módon a kolozsvári gyűjtőhelyen elkallódott, és mire ez tisztázódott, a kiadvány önáll megjelentetésére már nem volt pénzügyi lehetőség, így az EME BNyTtSzo.-val történt egyeztetés nyomán, hogy a évfordulóból végleg ki ne fussunk, az anyag az ugyan idei megjelenésbe átcsúszó, de még 1999. évi évkönyvünk önáll fejezeteként lát napvilágot.

Az 1848–49-es témájú illusztrációkat, leszámítva az egyetlen művészettörténeti anyagét, a sepsiszentgyörgyi CHARTA Kiadónak a SzNM Könyvtára által összeállított naptárából vettük át, ezúton is köszönjük.

(Rezumat)

Capitolul, conținând în mare parte prelegeri ținute cu ocazia sesiunii științifice „Adunarea ambulată din 1998 Societății Muzeului Ardelean, clasa Filologie–Linguistică–Istoriografie” organizată în comun de Muzeul Național Secuiesc și de Societate la Sf. Gheorghe, trebuia să apară inițial ca volum de sine stătător, în ediție comună, în colecția Caiete Științifice Ardelene. Pierzând ocazia unei sponsorizări mai mult decât sigure, singura posibilitate de apariție legată încă de aniversările jubiliare, a rămas publicarea în anuarul nostru ACTA – 1999.

(Abstract)

The chapter containing mostly papers presented on the occasion of the scientific session „The Ambulant Meeting from 1998 of the Transylvanian Museum Society, the Philology-Linguistics-Historiography Department”, organised by the Székely National Museum together with the Transylvanian Museum Society at Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), had to initially appear as a separate volume, in the collection Erdélyi Tudományos Füzetek (Transylvanian Scientific Books). The loss of a more than secure sponsorship, the only possibility of publishing still linked to the jubilee anniversaries, remained the publication in our ACTA – 1999 year-book.

Az 1848–49-es Magyar Katonai Érdemrend ideiglenes I. osztálya. Arany és ezüst, 86 x 88 mm, 5 példány készült belőlük LAKY Ferenc debreceni ötvösműhelyében. Egyedül BEM mellé tűzték föl, Nagyszében megvételért, tulajdonképpen Erdély felszabadításáért, amellyel a szabadságharc végre érvényt szerzett itt is 1848 polgári vívmányainak

Az unitárius egyház és iskolái 1848–49-ben

(Kivonat)

Az 1840-es években Erdély fővárosa, Kolozsvár egyedül az unitáriusoknak egyházi központja is ugyanakkor. A HABSBURG-uralom alatt teret veszített felekezet ekkoriban heveri ki az előző század megpróbáltatásait. Az unitáriusok és intézményeik kezdettől végig jelentős szerepet játszottak az erdélyi 1848–49 eseményeiben. A dolgozat mindenekelőtt levéltári források alapján rekonstruálja ezt a résztvételt.

*

Az unitárius egyháznak megalakulása, 1568 óta központja és püspöki székhelye Kolozsvár. A Szamos-parti kincses város, bár évszázadokon át nem tekinthető Erdély fővárosának, kiérdemelte a „civitas primaria”, vagyis az „első város” megjelölést, s szellemi-művelődési szempontból a reneszánsz óta vezető szerepet játszott. 1790-ben a főkormányshé (gubernium) Kolozsvárra költöztetésével aztán megkapta a tényleges fővárosi rangot is. Ennek hatása a reformkor idejére bontakozott ki. Itt működött a legrégebb színtársulat a maga állandó kőszínházában, itt alakult ki először sajtóélet: az Erdélyi Híradó volt az ellenzék, a Múlt és Jelen a kormánypart lapja. Mellettiük a BRASSAI Sámuel szerkesztésében megjelenő Vasárnapi Újság a művelődést terjesztő néplap szerepét töltötte be, BERDE Ákos Természettudományi ismeretek terjesztésére szakosodott. Volt a városban kaszinó és gazdasági egyesület, s foglalkoztak egy múzeumi tudományos egyesület felállításával. A tudományos rangot három „főtanoda” biztosította.

Mindegyik a 16. századig vezette vissza kezdeteit. A katolikusoké egyetemi múlttal büszkélkedhetett. A tanárok közül nem egynek a teljesítményét már a tudományos akadémia is elismerte. A főkormányshé Kolozsvárra költözését követően megnőtt a főnemesség érdeklődése a város iránt. Mind a főkormányshéi alkalmazottak, mind az országgyűlések résztvevői hosszabb időt töltöttek itt, megkedvelték a várost, polgárjogot szereztek, s az 1790-es évektől kezdve pompás palotákat építettek. E barokkos–klasszicizáló házak jócskán változtattak az addigi polgári város képén. E családok báljai, esküvői, temetései a téli időszakban eseményszámba mentek.

Az 1840-es években az unitáriusoké volt az egyetlen egyházi központ Kolozsvárt. A felekezet ekkoriban heveri ki az előző század megpróbáltatásait. A fejedelemség idejében a város lakosságának túlnyomó többsége unitárius volt. Kezükhöz került a főtéri templom, a hozzá tartozó plébánia-épület. Itt laktak a püspökök. Főiskolájuk az óvári zárdaépületben működött. Erdély HABSBURG fennhatóság alá kerülése és a katolikusok újbóli berendezkedése apránként kiszorítja az unitáriusokat ezen épületekből. 1693-ban az óvárból kell az iskolát kiköltöztetni, a főtéri plébánia-sor néhány házát alakítják át a tanintézet befogadására. Aztán 1716-ban katonai segítséggel lefoglalják a templomot, 1718-ban pedig a főtéri épületeket. Ezután költöztetik az iskolát egy mindössze hat helyiséges Belső Magyar utcai polgárházba. Rendre, közel száz évi építkezés, telekvásárlás során ide alakul ki az unitárius központ. A kollégiumi telken állott szedett-vedett épületek helyére 1801–1806 között felhúzták a kétemeletes, 50 helyiséges, akkoriban tágas és tekintélyes iskolaépületet. Ezt egy sikátor választotta el az 1792–1796 között három telekre felépített, az egyházi szertartás igényei szerint kialakított díszes templomtól. Az utca több polgárházát is megvették püspöki, papi, tanári lakások céljára.¹ Az egyház vezető szerve ekkoriban az 50–60 tagú Egyházi Főtanács (Supremum Consistorium), mely általában évente egyszer kétszer tart gyűlést, illetve zsinatot, benne egyházi és világi tagok kapnak helyet. E tanács ko-

*Az EME BNyTt Szo. 1998. évi, sepsiszentgyörgyi Vándorgyűlésén tartott előadás és melléklete

lozsvári tagjai alkotják az Egyházi Képviselő Tanácsot (EKT, Representativum Consistorium), mely a püspök, illetve a főgondnok vezetésével hetente (vagy ahányszor szükséges) tart gyűlést, s a folyó ügyeket intézi. A gyűlésekről rendszeresen jegyzőkönyvet vezetnek. Egy-egy másolatot mindig be kell adni a főkormányzásoknak. Az egyház legfontosabb kolozsvári intézménye a „főtanoda”. Alsóbb nyolc osztályában köztanítók oktatnak, négy évfolyamos filozófiai kurzusán viszont a professzorok. Többnyire külföldi egyetemeket járt köztisztviselőben álló tudósok. Közülük BRASSAI Sámuel, KRIZA János akadémiai levelező tag, BERDE Áron is az lesz. 1847-től SZÉKELY Mózes az igazgató. A tanárok hivatalból az EKT tagjainak számítottak. SZÉKELY Mózes, az egyházi főjegyző, az EKT jegyzője is volt. Az egyház élén ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY Sándor püspök állott 1845 óta. Fiatal korában eposzíróként tűnt ki, később mint a kollégium történelemtanára tankönyveket írt, s összeállította egyháza első történetét (1839).

Az alábbiakban arra keresünk választ, elsősorban az egyházi fő- és képviselőtanácsi jegyzőkönyvek alapján², hogy miként viszonyult az egyházvezetés az 1848–49-es eseményekhez, mennyiben érintették azok az egyház életét, az egyházközpont tisztségviselői bekapcsolódtak-e a városi, országos megmozdulásokba.

Az 1840-es években még Európa-szerte lassan terjedtek az információk, többnyire a postakocsik sebességével. KŐVÁRY László visszaemlékezése szerint egy levél vagy újság tíz napig utazott Párizstól Bécsig, Bécsből Pestig újabb két nap kellett. Pestről aztán szerencsés esetben négy nap alatt Kolozsvárra ért a küldemény.³ Így a párizsi február 22–23-i eseményekről március 14. táján a sajtón keresztül, a bécsi és pesti forradalmi megmozdulásról március 20-án értesültek a kolozsváriak. Úgy tűnik, hogy az első, aki a nemzetközi események tükrében helyesen értékelte a fejleményeket és tenni is mert, az Unitárius Kollégium sok nyelvet beszélő professzora, BRASSAI Sámuel volt. Ő március 20-án, hétfőn óráin nem szaktárgyairól beszélt diákjainak, hanem a párizsi eseményekről, s arra buzdította

őket, hogy vegyék kezükbe a kezdeményezést.⁴ A fellelkesült diákok elszökve az órákról átmertek a református és a katolikus tanintézetekbe, s hírt vittek a küszöbön álló változásokról. A három tanintézet diáksága aztán a Református Kollégiumban gyűlést tartott, melyen – a hagyomány szerint – GYULAI Pál mozgósító verset szavalt, majd kivonultak az utcára tüntetni. Így rázták fel a város lakosságát. Délutánra már a vezető politikusok is tette határozották el magukat. Összegyűltek gróf BETHLEN Ádám házában, ahol elhatározták, hogy összehívadják Kolozsvár száztagú tanácsát, s annak határozatával kéri a főkormányzást az országgyűlés mielőbbi meghirdetésére, s ezen az unió, a közteherviselés, a törvény előtti egyenlőség s más kérdések napirendre tűzését.

Március 21. lett az első tényleges forradalmi nap Kolozsváron.⁵ Reggel összeült a városi tanács, míg a tanácsház előtt a fiatalok s a polgárság egy része tüntetett, feliratokat hordozott. Az ülést GROIS Gusztáv városi főbíró nyitotta meg, MÉHESES Sámuel református tanár, az Erdélyi Híradó szerkesztője mondott lelkes beszédet, melyben az uralkodóház iránti hűség hangsúlyozása mellett előadta a fő követeléseket: állítsanak fel polgárörseget, hívják össze az országgyűlést, s ezen tárgyalják meg Magyarország és Erdély unióját, a törvény előtti egyenlőséget, a közteherviselést és a sajtószabadság biztosítását. Id. BETHLEN János kiemelte az unió fontosságát. Az unitárius GYERGYAI Ferenc városi jegyző fogalmazta meg, majd olvasta fel a felirati javaslatot. Ezt a gyűlés egyhangúan elfogadta. A tömeg követelésére a szintén unitárius PATAKI József tanácsos a városháza erkélyéről is felolvasta a szöveget, majd GROIS főbíró vezetésével küldöttség vitte az okmányt a Farkas utca sarkán lévő főkormányzósághoz. A kokárdákat viselő, zászlókat lengető tömeg is átvonult a guberniumi épülethez. TELEKI József főkormányzó átvette a feliratot, s ígéretet tett: a sajtószabadság kérdésében maga intézkedik, az országgyűlés összehívási javaslatát pedig a király elé terjeszti. A tüntetők kikövetelték, hogy a főkormányzó hivatala ablakából előtűnik is is-

mételje el ígéreteit. Este a város ifjúsága fátylós menettel vonult fel a nap hőseinek lakása előtt. „A nap nemzeti színben ment le Kolozsvár felett” – emlékezik vissza KÖVÁRY László.⁶

A következő hetek-hónapok a várakozás jegyében teltek. Egyre késett az országgyűlés meghirdetése. Végül április 8-án Udvarhelyről érkezett egy 30 tagú, az unitárius PÁLFFI János vezette küldöttség Kolozsvárra, hogy 30 ezer székely nevében sürgessék az országgyűlést. A kormányzó fogadta őket, miközben a gubernium előtt újra tüntető tömeg verődött össze. A tüntetés napokon át folytatódott, a gubernium pedig ülésezett. Végül április 10-én báró KEMÉNY Ferenc bejelentette, hogy a főkormányzó „törvény adta jogánál fogva” május 29-re összehívja az országgyűlést. Az ilyen sürgősségi esetekben az uralkodói jóváhagyás utólag történt.

Az unitárius EKT március 26-án szembesül a felgyorsult eseményekkel. A március 12-én elhunyt DÁNIEL Elek főgondnok helyének betöltését „a körülmények hová leendő fejlődése, bizonytalansága” miatt egyelőre nem tárgyalják. De a főiskola felső osztályosai máris követeléssel lépnek fel: „Kérjük a képviselő Egyházi Tanácsot, hogy az iskolai uniformisról szóló minden törvényt azonnal töröljön el, legkisebb módosítás nélkül semmisítsen meg, mégpedig most, e gyűlésben. Nem kíván ez ügy semmi fölebb viselt supremum apellatorium forumot, nem kell ennek életbeléptetésére főconsistoriumi teketóriával járó határozat”. A kérést hat pontban indokolják meg, s ígérnek, hogy ünnepi alkalmakkor felveszik a „magyarkát”. Mi több, arra is kitérnek, hogy a tordai és keresztúri középiskolában tanuló „fiatal testvéreik” „a régi csökönyös, lélekölő rendszer labirintjében tévelyegnek” az ottan uralkodó önkényeskedő tanítók keze alatt. Kérik tehát a kolozsvári iskola „üdvös s már évek óta oly szép sikerrel virágzó” rendszerét oda is áttáplálni.⁷ A tanács kénytelen engedni. Az ifjak „tetszések szerinti köntöst viselhetnek, s a tanrendszer „egyformásíttatása” ügyében átírnak a két iskola előjáróságának. A kolozsvári diákság fellépésének híre elér Székelykeresztúrra és Tordára is. A keresztúri április 15-ről keltezett

szerényebb levélben⁸ kérik az egyenruha viselés elengedését, arra is hivatkoznak, hogy sok szülőnek nincs pénze ennek elkészíttetésére. A május 7-i EKT gyűlés az engedményt nemcsak nekik, hanem a tordaiaknak is megadja. Aztán a tordaiak kérése következik⁹: régi hagyományok szerint nekik az éneklés alatt a templomban állniuk kell, illetve szeretnének énekelni. Erre szintén megadják az engedélyt.

A Kolozsvártól távoli események híre – ha megkésve is – visszhangot kelt a városban. Április 11-én Pozsonyban V. Ferdinánd berekeszti az utolsó magyar rendi országgyűlést. Az ezen megszavazott és a királytól szentesített VII. törvénycikk kimondja Erdély egyesítését Magyarországgal. A XX. törvénycikk – melyet KOSSUTH Lajos terjesztett elő – az unitáriust is a Magyarországon törvényesen bevett vallások közé sorolja. Ez fontos határozat, melyet már az 1830-as évek közepétől többször szorgalmaztak. Az EKT három üdvözlő- és köszönőlevélben ad kifejezést hálájának. Az egyiket a királyhoz, a másikat a nádorhoz, a harmadikat a miniszterelnökhöz intézik. Az utóbbiban írják: „A magyar nemzet életében a csak most lefolyt hongyűlés új korszakot nyit, mely az alkotmányosság és örök igazság elvén nemcsak az ország jövőjét biztosítja, de hazát teremt, oly hazát, melynek minden lakója magát büszke örömmel vallhassa polgárának, oly hazát, melyhez csatlakozni Erdély minden hű fiának legforróbb óhajta lón”. Úgy tűnik, az új eszmék és események nagyon elragadták a tanács tagjait, mert arról nyilatkoznak, hogy a nevelésügyet az államnak kellene átvennie: „Hitfelekezet nevében szólunk, de amelynek erős meggyőződése: hogy a honnak hazafiak és nem felekezet emberei kellene, melynek erős meggyőződése: hogy a nevelés ügyét az álladalomnak kell rendeznie és vezetnie, és hogy e tekintetben, miután a lelkiismeret szabadsága biztosítva van, vallásfelekezet nem létezhetik”.¹⁰

A „sebesen rohanó fejlemények közt” ismételten tárgyalják a kövizsgák kezdetének előrehozását. Előbb június 5-ben állapotnak meg, majd „más iskolák példájára” május 15-re teszik az időpontot.

A megyék és városok április folyamán tartják követválasztó gyűléseiket, Kolozsvár egyik küldöttje GYERGYAI Ferenc lesz. Megalakul a 13 szadot számláló több mint 2000 tagos városi nemzetőrség. Április 27-én főparancsnokául gróf MIKES Jánost választják. Végre május 11-én megérkezik a várva várt hír: az udvar május 5-i dátummal kibocsátotta az országgyűlést összehívó latin nyelvű leiratot. Ez két meglepetéssel szolgált: királyi biztosul PUCHNER Antal altábornagyot, Erdély katonai parancsnokát küldte ki, aki meglehetősen ellenszenves volt a magyarság körében; a hét felsorolt napirendi pont között az unió a harmadik helyen szerepelt. Előbb kellett volna olyan tisztségeket betölteni, amelyek az unió megszavazásával szükségtelenné válnak. További pontok az úrbéri viszonyok kárptólás melletti megszüntetésére, a közteherviselésre, a románság jogainak biztosítására és a sajtószabadságra vonatkoztak.

Az országgyűlésre már vasárnap, 28-án sorra érkeznek a küldöttségek, követek. PUCHNER királyi biztos a főtéri JÓSIKA-palotában száll meg. Pest város és Komárom megye 12 tagú küldöttségét a BIASINI szállóban helyezik el. GYULAI Pál beszéddel köszönti őket. A tulajdonképpeni országgyűlést hagyományosan a három nemzet (magyar, székely, szász) nemzeti gyűlései előzik meg, ahol egyeztetik az álláspontokat. A magyarok és a székelyek már 28-án délelőtt tartanak ilyen gyűlést. Az ezen résztvevő világtalan WESSELÉNYI Miklós báró rámutat, hogy csakis tollhibának tekinthető az unió 3. napirendi pontra helyezése. Délután a három főiskola diáksága tart gyűlést, s ezen ők is támogatásukról biztosítják az unió-törvényt, majd WESSELÉNYI lakásához mennek tisztelegni.

Hétfőn, 29-én reggel a város központja megtelik zászlót lobogtató, feliratokat hordozó, kokárdát viselő polgárokkal. A rendre a díszruhás nemzetőrség ügyel. Az országgyűlési követek előbb a főtéri templomban misén vesznek részt, majd átvonulnak a Redut karzatos nagytermébe, ahol 10 órától sor kerül a megnyitó ceremóniára, majd 30-án az uniót tárgyalják. Fontosnak tartották, hogy ne csak a 260 magyar és

székely szavazattal fogadják el a törvénycikelyt, hanem mind a 288 tanácskozó tag helyeselve, mert csak így számíthattak az uralkodói gyors szentesítésre. A három román küldött, miután ígéretet kapott a románság jogegyenlőségének elismerésére, megadta a támogatást. A szászok nyilatkozata még váratott magára. Először WESSELÉNYI, majd SZÁSZ Károly érvelt az unió mellett. Végül KEMÉNY Dénes a szászoknak szegezte a kérdést: ellenzi-e valaki az uniót. Mire a brassói követ, August ROTH nyilatkozott elsőként az unió elfogadásáról s a többi szász is csatlakozott hozzá. Az elnöklő TELEKI József mondta ki a határozatot: „az unió összes akarattal el van fogadva”. A korabeli lapok és KŐVÁRY László is leírta, hogyan ünnepelt aznap Kolozsvár.¹¹ Délután véglegesítették a „Magyarország és Erdély egygyealulását” szülő 1848/I. sz. törvénycikelyt. Egyik példányát a szokványos módon a királyi biztos útján küldték el az uralkodónak, másik példányával PÁLFFI János és WEÉR Farkas Pestre indult, hogy a magyar minisztérium útján is felterjesszék a törvényt. A pesti kormány magát BATTHYÁNY Lajos miniszterelnököt küldi az uralkodóhoz, hogy megszerezze a gyors szentesítést. V. Ferdinánd június 11-én Innsbruckban írja alá a törvényt, a PÁLFFIék június 17-re érnek el vele vissza Kolozsvárra, itt június 18-án olvassa fel az országgyűlésben MIKÓ Imre a végleges szöveget s az azt megerősítő leiratot. A törvény az egyesülésen kívül kimondja minden lakos jogegyenlőségét, s az erdélyi szavazatok számát a magyar országgyűlésen 73-ben állapítja meg.¹²

Az unitárius EKT ülésein először május 7-én kerül szóba a közelgő unió. A püspök kéri „egy bizottmánynak a kinevezését avégett, hogy ez a mindjárt elkövetkező országgyűlés nyomán reménylendő testvérhonnali egyesülés elhatározása előtt is egyházi és iskolai viszonyainkra nézve a jelen korbéli szellemben egy tervet készítsen a közelebbi Egyházi Főtanács eleibe terjesztendő”. Meg is alakítják a bizottságot, elnökekül a püspököt teszik, minden képviselőtanácsai tag részt vehet ülésein. Hogy működött-e a bizottság, annak nincs nyoma. A főtanácson

nem mutattak be semmilyen tervezetet. Különben ekkor véglegesítik a főtanács időpontját június 18.-ra.

Az unió megszavazásakor a Redut nagytermében bizonyára a közönség soraiban ült püspök és az iskolaigazgató főjegyző is, bár erre a sajtóban utalást nem találtunk. A június 18–19-i főtanácsi ülést már kétségtelenül az unió bővítésében tartották, s következményeire készültek fel. A megnyitáskor a püspökön és a főjegyzőn kívül 11 belső (egyházi) és 27 külső (világi) személy volt jelen. Másnap, 19-én még újabb 6 személy jelent meg. Úgyhogy 46-an (az új tagokkal 49-en) tanácskoztak az egyház teendőiről. A protokolláris megnyitó után a főgondnokválasztást elhalasztották. Tudomásul vették TELEKI József főkormányzó leiratát, mely szerint a király május 29-től Erdélyt is Magyarország nádora alá rendelte. Három új egyházi tanácsot – köztük JAKAB Eleket – eskettek fel. Hetedik pontként tértek rá az egyik legfontosabb kérdésre. A kultuszminiszter sajtó útján közölte, hogy augusztus 1-jére egy „protestáns tanácskozmányt” hívott össze Pestre. Bár még oda az unitárius egyház nem kapott meghívót, szükségesnek vélik, hogy ott bizottsággal képviseltesék magukat „az eklézsia, oskolák állásáról felvilágosítást” adva. Meg is választják a tíz tagú bizottságot, melynek – úgy tűnik – BERDE Áron a vezetője, tagja pedig BERDE Mózes, BRASSAI Sámuel, FEJÉR Márton, GYERGYAI Ferenc, GYÖNGYÖSI István vargyasi pap, KORONKA Antal várfalvi pap, NAGY Elek, PÁLFI János, VERESS Lajos. A lelkiükre kötik: „Minden vallásos összeolvasztási nézeteknek ellen nyilatkozva vallásunknak és [az] ahhoz kötött intézvényeknek törvények által biztosított szabad és bármely vallástól független állását és ilyen állásban fennmaradni kellését szemök előtt soha is el ne tévesszék”. A főtanács mindegyik egyházköortől javaslatokat kér a küldöttségnek adandó utasításra.

A nyolcadik pont is az új helyzettel kapcsolatos. A pesti Hírlap április 27-i számából értesültek, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban egy külön protestáns hivatali

osztály létesül, s az unitáriusokat is ide csatolják. Célserűnek látják, hogy külön unitárius osztály létesüljön az egyház viszonyait jól ismerő személyekkel. E tárgyban levelet intéznek EÖTVÖS József miniszterhez. Tizedik pontként az ürmösi és torockói papok aggodalmát tárgyalják: ha az úrbéri tized megszűnik, jövedelem nélkül maradnak. Az ügyben a minisztériumhoz fordulnak kárpótlásért, addig is próbálják a képét növelni. Az unióval megszűnik a főkormánysszék, ahova eddig minden EKT ülés jegyzőkönyvét fel kellett terjeszteni. Elhatározzák, hogy ezután sehova sem terjesztik fel ezeket.

Két napirendi pont BRASSAI javaslataival kapcsolatos. Az egyik már régóta vajdó kérdés. Az unitárius egyház újra nyomdát szeretne létesíteni. Most BRASSAI ennek „önköltségi felállítását és kezelését magára vállalta”. Elvileg elfogadják a nagylelkű ajánlatot, s az EKT-ra bízzák a továbbiakat. BRASSAI novemberi elmenekülése, majd a politikai helyzet miatt a nyomda létesítésére nem került sor. A tanítás terén újabb javaslattal áll elő BRASSAI. Aligha tévedünk, mikor az egyházi dokumentumokban ismételen felbukkanó állami iskolarendszert szorgalmazó nézetet is neki tulajdonítjuk. Ezúttal is olyan javaslatot tett, mely messze túlmutatott az akkori, s közel egy századig tovább élő felekezeti elszigeteltségen. Ezúttal a természettudományos oktatást akarta magasabb szintre emelni. Ő, a polihisztor, a szakosodást szorgalmazta. Abból indult ki, hogy mind a reformátusoknál, mind pedig az unitáriusoknál két-két tanár ad elő természettudományi tárgyakat, s ezek érdeklődése szerencsésen oszlik meg. Ha a két kollégium diákjait közösen tanítanák e tárgyakra, szakosodni lehetne. Elkészíti a négy tanulmányi évre szóló tantárgyfelosztást is. Eszerint ő matematikát, BERDE Áron vegytant, a református TAKÁCS János fizikát, NAGY Péter pedig természetrajzot taníthatna.¹³ Az április elejéről származó tervezetet 27-én tárgyalja az EKT, s átteszi a főtanács elé. Ez meg június 19-én úgy dönt, hogy „tárgyalásába nem elegendik”.

Július folyamán kezdenek érkezni az EKT-hez a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszté-

rium leiratai. Bonyolult táblázatok kitöltését kéri a lelkészek, majd a tanítók jövedelméről, hogy ezek alapján az állami támogatás módját kidolgozzák. Az EKT felír, hogy az unitáriusok sorából is kellő számú táborig papot nevezzenek ki. TELEKI József fő kormányzó egyházi kérésre visszaküldi a megszűnő guberniumnál elfekvő, az unitáriusok kolozsvári illetve abrudbányai sérelmeit dokumentáló 52+9 „levelet”.¹⁴ Ezek alapján kártalanítást igényeltek az államtól a 18. század elején lefoglalt javakért.

Az EKT július 23-án meglelégedéssel értesül róla, hogy a minisztérium a „tervezett protestáns egyházi és iskolai reformról tartandó értekezletre” meghívta az erdélyi református és unitárius egyházat is, s az időpontot szeptember 1.-re halasztotta, lehetőséget adva ezeknek a felkészülésre. Az unitárius EKT-hez ekkor már sorra érkeznek az egyházkörök javaslatai a kiküldendő bizottság részére.¹⁵ Egyik-másik csak vagy tíz pontot állapít meg, néha az ábécé y betűje is szükséges a sorrendbe szedésre. A Maros körök 63 pontot terjesztenek elő. Ezek alapos mérlegelése után a számunkra ismeretlen bizottság egy igen alapos utasítást dolgoz ki a pesti küldöttség számára. Ez a jegyzőkönyv tíz oldalát¹⁶ elfoglaló szöveg az unitáriusok szinte valamennyi korabeli „küldvényére” kitér. Az utasítást jóváhagyó augusztus 13-i EKT ülésen hangsúlyozzák, hogy a belügyekre vonatkozó döntés az Egyházi Főtanácsra tartozik.

A pesti küldöttségnek szóló utasítás négy fejezetre oszlik.¹⁷ Az első jogi kérdésekre vonatkozik. Kéri a vallásfelekezetek autonómiájának garantálását, a vallásokból való áttérés gátlásának megszüntetését, a egyes házasságok szabaddá tételét (a fiú az apa, a leány az anya hitét kövesse), a házasságok kötése és felbontása a polgári hatóságokra tartozzék, de addig is a válás mindig az alperes egyházi ítélőszéke előtt történjék. Töröljék el az ónapárt, minden ünnep ugyanazon a napon, vasárnap legyen. A különböző felekezetű püspökök és egyházi személyzet egyenlő jogú legyen. A minisztériumban minden vallás részére külön osztály létesüljön. Az egyházi hivatalos levelek a postán bérmentesek legyenek.

A második fejezet az anyagi ügyeket tárgyalja. Egyik alfejezete az egyházi szükségletekre vonatkozik, az adományokkal, alapítványokkal, az úrbériség és a kepe kárptólásával kapcsolatos. A papképzés költségeinek fedezését, s a püspök, főjegyző, más tisztségviselők, valamint 12 tanácsos rendes fizetését igénylik. Hangsúlyozzák, hogy a papok mellett a mesterek is egyházi személyek, tehát őket is ennek megfelelő fizetés illeti. Gondoskodni kell az elaggottakról és az özvegyekről. A papi fizetés olyan legyen, hogy abból tisztességesen meg lehessen élni. A másik alfejezet a tanintézetek anyagi problémáit tárgyalja. Első pontjában leszögezi: leghelyesebb az lenne, ha minden tanintézet az államhoz tartoznék. Addig is állítsanak fel állami egyetemeket. Az egyiket éppen Kolozsvárra. Ez azonban nem létesülhet a három felekezet itteni főtanodájából. Ugyanis így a görög szertartásúakat és az ágostaiakat kívül rekesztenék, s az unitáriusok egyetlen főiskolájukat veszítenék el, mely a papképzést is szolgálja. A tanárok és tanítók fizetése szintén olyan legyen, hogy abból – mellékkereset nélkül is – tisztességesen meg lehessen élni.

A harmadik fejezet az értekezlet és a küldöttség hatáskörét szabja meg. Csak a nézetek tisztázására kerülhet sor, határozatot nem hozhatnak. Az egyházi és iskolai ügyekben egyedül a főtanács illetékes határozni. A negyedik fejezet az unitáriusok 18. század eleji sérelmeinek orvoslására vonatkozik. Az ehhez szükséges iratokat rövidesen felterjesztik a minisztériumhoz.

Szintén az augusztus 13-i tanácsülésen tárgyalják a Keresztúr környéki egyházgyűlés jegyzőkönyvének azt a pontját, amely a kolozsvári egyetem alapításával kapcsolatos. A keresztúriak úgy értesültek, hogy a három főtanoda összevonásából létrehozandó egyetemet a másik két felekezet örömmel támogatta, az unitáriusok elvetették. Ezt rosszallják. Az EKT leszögezi: „csak annyi áll, hogy némely tudománybarátok gondolkodtak arról, miként Kolozsvárt a három tanintézet összeolvasztásával lehetne egyetemet létesíteni, s ez iránt egymás közt értekezéseket tartottak is, de hogy a kivitel terve megállapítá-

tott volna, arról semmi sem tudatik”. Az igazsághoz tartozik, hogy a kérdésről SZABÓ József kolozsvári orvostanárnak vezércikke jelent meg a Kolozsvári Híradó június 29-i számának címlapján: Tudományos egyetem (universitas) Kolozsvárrt. Itt fejtí ki, hogy „városunknak tudományokkal foglalataskodó több feltűnő fiaí” valáskülönbség nélkül, egyetértéssel javasolják az erők egyesítését egy, a három főiskolából lét-rehozandó egyetem felállítására.

A protestáns tanácskozásra mindegyik felekezet annyira aprólékos utasításokkal küldötte el képviselőit (az evangélikusok ki is nyomatták „vezéreszméiket”¹⁸, hogy végül a szeptember 3–7. közötti tanácskozásokon semmilyen lényeges eredményre sem jutottak. Meg-egyeztek, hogy jövő év augusztus első vasárnapján „nemzeti közzsinat” tartassék Buda-Pesten. Arra a küldöttségek előzetes utasítások nélkül menjenek. Az ülésről szóló, az EKT-nak beadott, szeptember 14-ről keltezett jelentést BRASSAI Sámuel, BERDE Áron és KORONKA Antal írja alá.¹⁹ Az EKT kiküldi az espere-seknek véleményezésre.

Június végén, július elején folynak a kö-vetváltások a most már egységes pesti nép-képviselési országgyűlésbe. Kolozsvár először MÉHES Sámuel tanár-szerkesztőt és SZÉCHENYI István közlekedésügyi minisztert választja meg, bizonyára abban is reménykedve, hogy így a vasút hamarabb éri el a várost. SZÉCHENYI nem fogadja el a felkérést, mert már elígérkezett Sopronnak. Július 7-én megejtik az újabb vá-lasztást, s ezen GYERGYAI Ferenc – SIMON Elekkel szemben – jelentékeny győzelmet arat.²⁰

Kellemetlen ügygel foglalkozott augusz-tus 20-án az EKT. A „nemes 2. székely gyalog-ezred kormánya” levélben tett panaszt a püs-pöknel GVIDÓ János köröspataki unitárius lel-kész ellen, aki „olyan eszmékkal bajlódik, me-lyek [a] papi tudománnyal és hivatással össze nem férnek”, „a közjólétet veszedelmeztetik”. Mint kiderül, GVIDÓ többek kérésére leveleket fogal-mazott, egyenesen báró VAY Miklós királyi biz-toshoz, melyekbe „kommunisztikus irányú esz-méket” foglalt bele, s beszédeiben is bujtogatott.

Ezek „közcsend zavarására s a birtok szentsége megháborítására vezethetnek”. A tanács az espe-res és a köri gondnokok útján megintí GVIDÓT „egyáltalán pedig a népet se egyképpen, se más-képpen akár írásai, akár beszédei által törvényte-len s a haza boldogságát veszélyeztető cseleke-detekre ne izgassa, különben a K[épviselő] E[gyházi] Tanács papi hivatalától annak rendje szerint rögtön el fogja rekeszteni, s mint bujtogatót az illető külső hatóság kezébe adatni.”

Az október 16-án megnyílt agyagfalvi székely nemzeti gyűlés a szabadság védelmében hadba szólítja a székelységet. Válaszul PUCHNER altábornagy október 18-án Erdélyt ostrom-állapot alá helyezi. Az erről kelt „proklamációt” tíz példányban az EKT-nek is megküldik. Ez október 29-i gyűlésén törvénytelennek minősíti PUCHNER határozatát (csak az országgyűlés hozhat ilyen határozatot), s valamennyi példányt visszaküldi. A törvényesség kérdése azonban nem változtat a tényen, hogy ettől fogva nyilván-valóvá válik az osztrák–magyar katonai ellentét. A Naszódon székelő 2. román határvérezred galí-ciai csapatokkal megerősítve novembertől Er-dély központi városait veszélyeztetí. A vérszemet kapó románság udvarházakat fosztogat, birto-kokat dúl fel. Egy ilyen esetről értesítí október végén FEKETE Pál, a ladamosi jószág igazgató-ja az EKT-t.²¹ AUGUSZTINOVICS Pál főkor-mányszéki tanácsos, egyházi főgondnok a Sze-ben melletti Ladamoson (románul Loamneş) fekvő udvarházát és birtokát a kolozsvári kol-légiumra hagyta. Most „odavaló hátatlan oláh lakosok az udvarházat feldúlták”, s félős, hogy a gazdaságban is kárt tesznek. MÁTÉ József gaz-datiszt alig tudott elmenekülni – írja az admin-isztrátor. Pedig „AUGUSZTINOVICS Pál úr igen sok jóssággal volt a ladamosi görög nem egyesült eklézsiához, templomnak helyet adott saját majorsági kertjéből, s új templom építésök-ben segítette pénzzel is, materiáléval is [öket]”. FEKETE szerint ŞAGUNA püspöknek kellene írni, hogy a helyi papon keresztül csendesítse le a népet. Az EKT a püspökön kívül VAY Miklós királyi biztost is értesítí az esetről, s kéri közben-járását ŞAGUNÁnál.

Az ősz folyamán az EKT többször foglalkozik iskolai ügyekkel. Így szeptember elején a kolozsvári kollégiumban lakó pár diákról tárgyalnak. Egyik felfogás szerint csak kárt tesznek az épületben. Szolgáltatukra amúgy sincs szükség. Utasítsák ki őket, s zárják be novemberig az épületet. Végül úgy döntenek, hogy az igazgató útján megintik a diákokat. A Hivatalos Közlöny november 1-jére tűzi ki a tanévkezdést. Értesítik erről a kolozsvári, tordai és keresztúri tanintézeteket. Aztán megállapítják, hogy csak a gimnáziumi osztályok indulhatnak be, a főtanodai osztályokban nincs diák. Az események felgyorsulása lehetetlenné teszi a tanévkezdést, sőt november 5-én így határoznak a „keresztény kötelesség parancsolja a különben is üresen álló főiskoláknak szobáit ideiglenesen a szerencsétlen menekültek számára átadni”.

Miközben a kolozsvári katonai egységek BALDUCCI Manó ezredes parancsnoksága alatt a város védelmére készülődnek, az egyik szépreményű, csak nemrég hazatért unitárius lelkész úgy dönt, hogy honvédként nagyobb szolgálatot tehet hazájának. JAKAB József, a történetíró JAKAB Elek öccse, 1846 szeptemberétől 1848 augusztusáig Németországban és Angliában folytatott tanulmányokat. Tanszék várta a kollégiumban, s szeptember 10-én beiktatták a kolozsvári egyházközség másodpapi állásába is. Ekkor mondott beszédének alapigéje sokakban megdöbbenést keltett: „Nem azért jöttem, hogy békeességet hozzak, hanem fegyvert”. Igéjéhez hű maradv a népfelkelés október 23-i meghirdetése után jelentkezett VAY Miklós királyi biztosnál, „hogy a hon védelmére a szabad lovas-csapatához felesküdnék”. Ehhez viszont az államnak garanciát kell nyújtania arra az 1300 ezüst forintra, amelyet egyháza az ő külföldi taníttatására költött. VAY bárónak ez ügyben írt leve-lét²² október 30-án tárgyalja az EKT. A királyi biztos ígéretet tesz, hogy amennyiben valamilyen okból majd JAKAB nem foglalhatná el állását, az állam biztosítja az összeget egy más fiatal kitanítatásához. A határozat így szól: az EKT „a nagyméltóságú Királyi Biztos úrnak ezennel hivatalosan jelenti, hogy a folyamodó kérelmes

hittanár és pap JAKAB Józsefet szeretett hazánk védelme szent céljában nem kívánván akadályozni honvédeink sorába leendő beállítását nem ellenzi, s mint tanári ügy papi állomása ideiglenes betöltéséről gondoskodand”. JAKAB november 4-i bevonulása előtt saját maga készítette jegyzék kíséretében beadja a kollégiumi könyvtárba azt a 77 kötetet, melyet a tanintézet részére hozott Angliából, s továbbá saját 45 könyvét. Az EKT-hez írt levelében írja: „Egyszermind ide van saját könyveim címjegyzéke is csatolva, melyeket oly feltétellel küldöttem könyvtárunkba, hogy az legyen a könyvtáré, de ha Isten életben találna haza hozni, nekem legyen hozzájuk első használhatási jogom. Asztalomban maradt néhány darab jó könyvem, ha el találnék esni, ezeket is méltóztát a K[épviselő] E[gyházi] Tanács könyvtárunk számára átvenni az asztalomon levő szép tengeri csigával együtt”.²³ JAKAB 1849 februárjában osztrák fogságba esett, megszökött, Görögországban bújdosott, ismeretlen helyen halt meg.

Kolozsvár helyzete november közepére válságossá vált. Három irányból is fenyegette az ellenség. Keletről WARDENER tábornok és URBAN alezredes csapatai, miután harc nélkül elfoglalták már Dést és Szamosújvárt. Dél felől a Tordát megszálló LOSENAU alezredes hadai közeledtek. A havasokban többé-kevésbé szervezett román csapatok várták a város esetleges ostromát. Ilyen körülmények között minden védekezés hiábavalónak tűnt, csak a város felprédálását eredményezhette volna. A városi tanács GROIS főbíró javaslatára a feladás mellett döntött. Mikor ezt GROIS a városháza erkélyéről meg akarta magyarázni a védekezést követelő polgároknak, rálöttek. GROIS-t és MIKÓ Imrét küldték ki Válaszútra, hogy ott megállapodjanak a feladásról. November 17-én hajnalra született meg az egyezés, mely előírta a nemzetőrség lefegyverzését, a császári hadifoglyok kiadását. Ugyanakkor a győztesek megígérték, hogy nem elegyednek bele a polgári közigazgatásba, s megakadályozzák a rablást.²⁴ A magyar seregek 16-án és 17-én elhagyták a várost, a császáriak 18-án vonultak be. URBAN még aznap ostrom-

állapotot hirdetett a városban. Bűnösök után kutatott, de minden vádolható személy – mint például BRASSAI – idejekorán elmenekült.²⁵

A város megaláztatása alig tartott többet egy hónapnál. A „felső erdélyi hadsereg” parancsnokául kinevezett BEM tábornok csapatai Szamosújvár felől közeledtek Kolozsvárhoz. Miután 25-én reggel a császári csapatok elmenekültek a városból, BEM a karácsony déli harangozáskor bevonult. Kendő- és zászlóbobogtatással fogadták. Gróf TELEKI Domokosnak a Főtér sarkán levő emeletes házában kapott szállást.²⁶ (Fél századdal később emléktáblával jelölték meg az épületet.²⁷) 26-án BEM seregszemlét tartott a Főtéren, kitüntetésekkel osztott, majd miután felhívást intézett Erdély lakóihoz, 27-én reggel URBAN csapatai nyomában Dés fele távozott.

A megszállás alatt mindössze kétszer ülésezik az EKT. December 18-án tudomásul veszi PUCHNER Antal levelét a mellékelt „két manifesztummal”, melyek V. Ferdinánd lemondását, illetve FERENC József trónralépését tudatják. Megküldik őket az espereseknek. Az 1849. évi január 14-én tartott első ülés első pontja is erre vonatkozik, mert a főkormányzók is tudtja ezt a kettős eseményt. Ekkortól fogva hétről hétre felmerül a tanévkezdés és tanítás helyzete. BEÖTHY Ödön kormánybiztos elrendeli, hogy január 15-én kell a középtanodákban a tanítást megkezdeni. Az EKT január 20-ra tolja ki az időpontot. Február 4-én újra tárgyalnak az időpontról: aránylag sok gyermek jelentkezett, az igazgató még azon a héten kezdje meg a középszintű osztályokban a tanítást. Mivel a felsőbb osztályokban nincs diákság, „a mostand szorult körülmények közt” a professzorok tanítsák a kisdiakokat. Minthogy a kollégiumépület kórháznak van lefoglalva a templom alatti TAUFFER-háznál és a konzisztoriális teremben (BRASSAI lakásánál) folyik az oktatás. Február 25-én már 70 diák jár iskolába, nem férnek e két helyen, a városi főbíróhoz fordulnak, hogy a WESSELÉNYI-ház (ma unitárius püspöki lakás) emeleti szobáit bocsássa rendelkezésükre. Április 10-én a városi tanácsot kéri, hogy legalább hat szobát biztosítson a 70–80 kisdiaknak. Április 22-én

veszik tudomásul, hogy a tanács a Redut-épület hátsó szárnyában kiutalt 5 szobát az iskolának, ahol aznap kezdhetik is a tanítást. Június 3-án SZÉKELY Mózes javaslatára az alsó osztályok közvizsgáinak kezdetét 28-ára rögzítik. Június 17-én az EKT levélben kéri SZENTIVÁNYI Károly kormánybiztos, hogy a kollégium épületéből a kórházat mielőbb költöztesse el. Ugyancsak ezen az ülésen értesülnek KIS Mihály Sepsimiklósvár széki esperes jelentéséből arról, hogy „a jelen zavaros és kétes politikai állás miatt” az elemi iskolákban nem folyhatott rendszeres tanítás, úgyhogy a vizsgák is elmaradnak.

Az EKT szokványos ügyei mellett csak néha-néha akad egy a változásokra utaló pont. Így február 4-én olvassák fel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak azt a január 20-i leiratát, mely szerint a megszünt főkormányzók helyett minden okmányt ezután hozzá küldjenek fel. A minisztérium is gyakran küldi meg rendeleteit. Így májusban előírja: minden vallásfelekezet és iskola előjárósága hat héten belül nyilatkoztassa ki hódolatát az önálló magyar állam iránt. Kimutatásokat kérnek például a jövedelmeiket elvesztett papokról. Megint felmerül a minisztériumi külön unitárius osztály létesítésének az igénye. Június 3-án az újonnan kinevezett miniszterhez. HORVÁTH Mihályhoz fordulnak hivatalos levéllel ebben az ügyben. A miniszter válaszát július 1-én tárgyalják. Külön unitárius osztály nem állítható fel, mert akkor minden felekezet követelné ezt. De a protestáns egyházi osztályon az unitáriusok részére is van fenntartott hely. Különben a minisztérium nem akarja gyengíteni az egyházak autonómiáját, csak a felügyeleti jogra tart igényt.

Bécs április közepén belátja, hogy nem tud felülkerekedni a magyarok szabadságharcán. A cár segítségét kéri. Májusban a fiatal Ferenc József Varsóban személyesen tárgyal a cárral, aki ígéretet tesz a segítségnyújtásra. A kijelölt orosz csapatok június 18-án törnek be Magyarországra, 19-én Erdélybe. Ettől fogva már csak idő kérdése a szabadságharc vérbefojtása. Kolozsvár megint URBAN ezredesnek jut. GROTENHJELM orosz tábornok csapataitól támogatva augusztus köze-

pén ér a Mezőség felől a város közelébe. GRO-TENHJELM 13-án vonultatja fel csapatait az ostromra. A város lakói nem tudják, hogy GÖR-GEI épp akkor teszi le a fegyvert Világosnál, s így elkeseredett védekezésre készülnek. 14-én reggel MAKRAY László huszár alezredes fel-derítő csapata Kályán közelében orosz zászlóal-jakkal találkozik. Kívágja magát, de az ágyúk is megszólalnak. Riadalom támad a városban. KE-MÉNY Farkas ezredes ekkor felsorakoztatja a városközpontban seregeit, s kivezényli őket. A tisztek többsége és a lakosság sem ért ezzel egyet, de tény, hogy a város ismét megmenekül az ostromtól. Augusztus 16-án reggel GRO-TENHJELM tábornok és URBAN ezredes harc nélkül vonulhat be Erdély fővárosába.²⁸

Az unitárius EKT ezekben a nehéz hetek-ben nem gyűlésezik. Közel két hónapos szünetet követően szeptember 13-án tartják meg a város eleste utáni első ülésüket. „Az ország viszonyai is lassanként nyugodtabb alakot öltvén a közrend és bátorság helyreálltával” a kolozsvári, tordai és keresztúri iskolák megnyitására tárgyalnak. Az augusztus 16-án Zilahon kolerában elhunyt DARKÓ Mihály tordai rektor helyettesítésével ALBERT János helybéli papot bízzák meg. Szeptember 21-én megengedik BERDE Áron tanárnak, hogy amíg a tanítás szünetel, vissza-húzódjék vidéki birtokára. Az iskolaigazgató jelenti, hogy a királyi direktornak jelentést adott be kolozsvári iskola helyzetéről. Október 6-án az EKT már arról tárgyal, hogy BACH Eduard császár-királyi biztos egy még részletesebb jelen-tést kér a püspöktől a felekezet tanintézetairől, az egyház vezetéséről. Ennek kidolgozására bizott-ságot választanak, tagjai a püspökön kívül SZÉ-KELY Mózes igazgató, MÁTÉFI Ferenc és MI-KÓ Lőrinc. November 11-én tárgyalják a hat-oldalas jelentést, melynek egy példánya a levél-tárban is fennmaradt.²⁹ Lényegében az egyház és iskolai kismonográfiáját állították össze. Ugyan-ezen az ülésen foglalkoznak NAGY Elek kerületi biztos levelével³⁰, mely utasít, hogy a népisko-lák, tanítóképzők és gimnáziumok november 15-én kezdjék a tanítást. De ott a figyelmeztetés: „fő elvül az megtartandó, hogy az olyan tanítóknak,

kik a közelebbi forradalom alatt abban bár legkevésbé is részesek voltak, a tanítástól és az ifjúság nevelésétől teljesen kizárattatniok kell, és inkább semmi iskola, mintsem rossz legyen”.

E levél idézésénél olvassuk először az EKT jegyzőkönyvében a forradalom szót. Eddig csak körülírták a helyzetet: jelen viszonyokra/ körülményekre, sebesen rohanó fejleményekre, háborús időkre utaltak.

A nyomtatásban megjelent iskolatörténe-tek³¹ adatait is figyelembe véve megállapítható, hogy Kolozsvárt még úgy-ahogy a gimnázialis (al-só) osztályokban 1848–49-ben és 1849–50-ben volt tanítás. A felső osztályok megnyitása csak 1850 őszén vált lehetővé, miután szeptemberben kiköl-töztették az épületből a kórházat, s újra berendezték a termeket. November végén kezdődhetett a tanítás. Tordán 1848 őszén nem indult be az oktatás, talán karácsony tájára egy osztálynyi elemista összegyűlt. KUN Mózes tanító foglalkozott velük. A négy-öt jelentkező gimnazistával nem kezdhették el a munkát. Különbösen is az iskolaépületben járai menekülteket helyeztek el. Itt 1849 vége fele indult be a rendszeres iskolai munka. Székelykeresztúron két tanéven át csak az elemisták jártak iskolába, a kántor PÁLFI József tanította őket. 1849 novem-berében az iskolaépületbe egy katolikus tanítót (és családját) szállásoltak be, aki ott egy évig népiskolát vezetett. Miután az EKT közbenjárásával a tanítót kiköltöztették, 1850 novemberében kezdték meg a rendes tanítást, bár nehéz volt az oktatószemélyzetet biztosítani, 1850 februárjában minisztériumi ren-delet szabta meg az unitárius tanintézetek beso-rolását: a kolozsvári főtanodát elismerték nyilvános főgimnáziumnak, a keresztúri iskolát pedig nyil-vános algimnáziumnak. A tordai egyelőre magán-iskolai minősítést kapott.

Az unitárius egyház csendesen átvészelte a forradalmat és szabadságharcot. Sem püspöke, ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY Sándor, sem Egyházi Képviselő Tanácsa nem tűnt ki az ese-mények támogatásával, inkább a túlélésre össz-pontosítottak. Rendszerint hetente gyűléseztek, de a véres időkben néha hetekig elmaradtak a tanácskozások. 1846-ban 41, 1847-ben 36, 1848-ban 45, 1849-ben viszont csak 22 ülést tartottak.

Általában nyolcan-tízen jelentek meg ezeken, de már öt személy is tanácskozott.

Az unitáriusok sorából egyénileg sokan szerepet vittek a 48-as politikában, mások éppen harcoltak is. A Kolozsvárhoz fűződő legismertebb személyek közül említünk meg néhányat. A város főbírája, GROIS Gusztáv ugyan katolikus volt, de felesége, vargasi SZÁSZ Mózes unitárius lelkész lánya, Zsuzsanna hitét megtartotta és női ágon tovább is adta.³² GYERGYAI Ferenc városi jegyző, az EKT-nek is tagja a forradalom utáni időkben a királybírói tisztségig emelkedett. A másik EKT-tag, BRASSAI Sámuel a forradalom leverését követően tíz évig „bűjdosott”, többnyire Pesten. A már említett JAKAB József bátyja, JAKAB Elek 1848-ban lett főtanácsi s egyben EKT-tag. Ő hét hónapig fegyverrel szolgálta a hazát, több csatában kitűnve BEM parancsnoksága alatt az alkapitányságig vitte. A bukás után vizsgálati fogságba vetették, majd szülőfalujába internálták. 1848–49-es élményeiről 1880-ban könyvet jelentetett meg. Másik történetírónk, KÓVÁRY László az erdélyi hadsereg haditudósítója volt, amiért utóbb vizsgálati fogságba került. Nevéhez fűződik a szabadságharc erdélyi vonatkozásainak első történeti összefoglalása (1861) és számos visszaemlékező cikk. A kollégium későbbi tanárai közül megemlíthetjük NAGY Lajos igazgatót, egyházi főjegyzőt, aki 1848–49-ben honvéd volt, PAP Mózes matematika tanárt, 1848-as őrmestert, akit GÁL Sándor ezredes segédtisztjéül fogadott. Végül idézzük a GYERGYAI Ferenc nagybátyjára, a Kolozsvárt született, s itt is nyugvó GYERGYAI Sámuelre³³ a szebeni katonai törvényszéken 1849. szeptember 22-én kirótt és hirdetményben is közzétett ítéletet³⁴: „GYERGYAI Samu, kir[ályi] erdélyi kincstári titoknok, kolozsvári születés, 55 éves, unitárius vallású, azon tökéletesen bevallott bűnténye miatt, hogy tudniillik a magyar pártütésben cselekvő részt vett, az e részben fennálló törvények értelmében, hivatalának elvesztése és minden bárhol található vagyona elkobzása mellett 5 évi várfogságra ítéltetett, és ezen ítélet neki e mai napon kihirdetve, az végre is hajtattott.”

Utasítás a pesti protestáns értekezleten résztvevő unitárius küldöttségnek

156. Ezen K[épviseelő] E[gyházi] Tanácsnak idei 141-dik szám alatti végzése következtében az egyházi környeknek az egyházi és iskolai reformok tárgyában ide feljelentett nézeti előterjesztetvén és tanácskozás alá vétetvén a Pesten miniszteri rendeletből tartandó protestáns és unitárius értekezletbe leendő részvét végett egyh[ázi] főtanácsilag kinevezett atyánkfiai utasításául a következő szerkezet állapított meg:

Az 1848-dik évi pozsoni országgyűlés 20-ik törvénycikke 2-ik §-sában a hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapítatván meg, s ennek folytán a 3-ik §-ban meghatározatván: hogy minden vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségai köz álladalmi költségek által fedeztessenek a miniszteriumnak a részletes alkalmazás iránti törvényjavaslat kidolgozásával lett megbízatása következtében a vallás és közoktatási miniszter úr a magyarhoni helvét és ágostai hitvallású atyánkfiai folyó hónap elsőjére Pesten tartani intézett értekezletre híttá meg. És bárha hitfelekezetünk az abban részvételre felszólítva nem volt is, mindazáltal mind az érintett törvénycikknek azon határozatánál fogva, mely szerint vallásunk az akkori Magyarországon törvényes bevett vallásnak nyilvánított, mind pedig a volt két haza egygyé alakulása biztos reményében hitfelekezetünknek Kolozsvárt tartott egyik főtanács gyűlése folyó évi június 18-án 7 szám alatt hozott végzésénél fogva elhatározta: miképp meghíváson kívül is a tartandó értekezletbe részt vegyen, mi végett arra küldötteit ki is nevezte, hogy pedig az előfordulható tárgyak kellően megvitatva legyenek, az egyházi kerületeket felszólította, miszerint azok iránti véleményeiket tegyék meg.

Azonban az országgyűlésnek eközben rendkívüleges összehívása miatt, és azon okból, hogy Erdélynek Magyarországgal egygyé olvadása megtörténtével az erdélyi protestáns vallásúak, úgy hitfelekezetünk is részt vehessenek, az értekezlet jövő szeptember 1-ső napjára halasztatott, amelyre való megjelenésre már vallásfelekezetünk is múlt hónap 13-káról a tisztelt illető miniszter úr által meghívatván az egyházkerületeknek az egyházi főtanács felszólítása következtésében nyilatkozatai folytán az egyházi és iskolai reformok iránti nézeteinket és részint vallásfelekezetünket érdeklő kívánatainkat a következőképpen tesszük meg:

I.

Azon elv, hogy az egyházi és iskolai szükségek a közálladalom által fedeztessenek, a törvény

által kimondott azon elvvel, miszerint az e hazában törvényesen bévett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapított meg, a legbensőbb összefüggészet lévén, sőt amaz elv alkalmazásának ezen tökéletes egyenlőségen és viszonyosságon kellvén alapulnia, szükségképpen megkívánatik, hogy a tökéletes egyenlőség és viszonyosság részletes kifejtésével s alkalmazásával a vallás és lelkiismeret szabadsága minden lehető ellentérekvések és ármányok ellenében teljesen és határozottan mindenek előtt biztosíttassék, mihez képest az idézett 20-ik törvénycikk 2-ik szakasza nyomán kívánjuk, hogy:

1. A vallások szabad gyakorlata, hitcikkeinek szabad vallása és kifejtése, a vallások független önállása, belügyeinek szabad és önálló kormányzása és rendezése, püspökeinek, egyházi és világi előljáróságainak minden idegen befolyás nélküli szabad választása, zsinatainak, egyházi minden nemű gyűléseinek, tanácskozásainak bármikor és bárhol szabadon minden kormányi beleegyezés nélküli tarthatása, azoknak önállólag rendezése, az egyházi hivatalnokoknak hivatalos teendőikben szabad eljárása és működése, és ennek előmozdítása tekintetéből, a teendő felszólítás következtében a polgári hatalomnak segéllyel köteleztetése félremagyarázhatatlanul biztosíttassanak. Mindezek nem egyebek, mint azon jogok, melyek legalább az eddigi Erdélyben a bévett vallásokat törvényesen illeték, s illetik.

2. A bévett vallások tökéletes egyenlősége és viszonyossága, és a lelki isméret szabadsága önként hozták magokkal, hogy mindazon akadályok, melyek az egyik vallásból a másikba való átmenetelt bármiképpen is gátolták, és gátolhatják, merőben megszüntessenek, sőt azok korlátoltsága, mely az 1844-dik évi pozsoni országgyűlés 3-ik törvénycikkében megállva van, megsemmisítettvén az átmeneti teljes szabadság kimondassék. Hasonlóan

3. A vegyes házasságok is teljesen szabadokká tévessenek, ily esetekben a feleket saját vallásuk papjai eskessék meg, a katolikusoknak szokásban levő áldás-megtagadása úgy a reverzális kívánat szigorúan tiltassanak meg. Az ily házasságból születendő gyermekek közül a fiú az apa, a leány pedig az anya vallásában neveltessenek, az ellenkezőleg cselekvőkre büntetés szabotván.

4. Legbiztosb óvszere a visszaéléseknek az lenne, ha a házasságoknak mind kötése, mind felbontása az egyházi befolyás alól kivétlenül, ezen teendő a meghatározandó módon és formák közt polgári hatóságra bíztnék, mindazáltal, ha az egyház jelenlegi hatósága még ezáltal fennmaradna, az esetre kívánjuk: hogy a válóperek amennyiben a megsemmisítésre vagy

elválasztást illetik mindenik vallás illető egyházi bíróságainak úgy tartozzék körébe, hogy az ily ügyek azoktól máshová teljességgel ne fellebbeztethessenek, és ha szintén az összeadás más vallás elvei szerint történt volna is mindazáltal a megsemmisítés vagy elválasztás kérdése mindig azon vallás elvei szerint döntessék el, mindenik félre nézve, amely valláson akkor vagynak, midőn az ily színű perek megkezdtenek, s vegyes házasság esetében a bíraskodás az alperes vallása egyházi ítélőszékét illetvén.

5. A különböző vallásfelekezetek közt gyakorta sajnosan tapasztalható idegenkedés megszüntetésére hatós befolyással lenne, ha az ó naptár használata eltöröltetnék, minden vallásnak hétköznapra eső külön ünnepei lehetőleg vasárnapokra tétetnének által, és az úgynevezett sátoros ünnepek megülése minden keresztény vallásúak által ugyanazon és egyenlő számú napokon történnének.

6. Minden bévett hitfelekezet püspökei és egyházi személyzete egyenlő jogokkal és szabadalmakkal bírjanak, fenntartandó személyes mentességeik egyenlők legyenek. Az egyházi személyeknek az eklézsiákba kirendelése vagy egyik eklézsiából a másikba áttevése vagy végre a körülmények kívánata szerint elmozdítása úgy az egyházi személyek feletti bíraskodás az egyházi vétségek esetében polgári hatalom minden beleegyedhetése nélkül az illető egyházi hatóságok köréhez tartozzék, bűnvád esetekben feleltű is a polgári törvényszék ítéljen, de a perbefogás előtt hivatalaiktól egyházilag felfüggesztendők – és elmarasztalás esetében a büntetés végrehajtását az úgynevezett degradatio előzze meg, ellenben felmentés esetében hivatalába a vádlott visszatéthessék.

7. Más vallásút illető meghatalmazás nélkül megkeresztelő, eskető, temető egyházi személy, valamint mindaz, ki valamely vallásra való térítésre elcsábításra vagy kényszerítésre vetemednék, szigorúan büntetessék.

8. Egyházi személyekre oly teendő, mely polgári hatóság körébe tartoznék, a kormány által ne bízassék.

9. Minden bévett hitfelekezetekre nézve a vallási és közoktatási minisztérium mellett az illető vallások követőiből külön osztályok létesíttessenek.

10. Valamely vallásnak követői a mások felett se kedvezésekben, se terhekben ne részesíttessenek, hanem valamint a jog, úgy a javadalom és teher legyen egyenlő.

11. Egyházi hivatalos levelek postán bérmentesek legyenek.

II.

A fentebbiekből folyólag az idézett törvénycikk 3-dik §-át illetőleg kívánjuk:

A) Az egyházi szükségek fedezésére nézve

1. Hogy az egyenlőséggel és viszonyossággal meg nem egyeztethető azon kedvezés, mi szerint némely vallásfelekezetet a többiek felett pártoltatván, országos és fejedelmi adományokkal a pazarlásig gazdagon ellátatott, papi személyzete ranggal, világi méltósággal és vagyonnal a többiek felébe emeltetett, többé igazságosan és a többi vallások alányomatása nélkül fenn nem állhatván, minden oly jószágok és jövedelmek, melyek akár országos, akár fejedelmi jogból folyt adományozásnál fogva bármely vallásfelekezet részére tétettek secularizáltassanak, és az említett törvény 3-ik §-ában kifejezett szükségek fedezhetőse egyik alapjává tétessenek, ide értetvén a hasonló jogalapon vett, de már megszűnt papi dézmák, quarták sat. kárterítési összegei is, amennyiben ezen törvény által megtérítendőknek jelentettek ki. Egyszersmind tétessék gondoskodás, hogy ezenül efféle adományozások sem ország, sem fejedelem által ne tétethessenek. Ellenben:

2. A magánosok által tett minden alapítványokat az ország vagy fejedelem által nem adományozott, hanem bármiképp szerzett birtokokat, a tőkepénzeket, az úgynevezett canonica portiókat és a nép megterhelhetésén kívüli egyéb javadalmakat és jövedelmeket az illető vallásfelekezetek sértetlen és teljes birtokában és használatában és szabad rendelkezése alatt meghagyatni kívánjuk, legalább vallásfelekezetünk azokról sem le nem mondhat, se le nem mond. Miből önként következik: hogy a fennebbi alapokból vett jövedelmek bétudandók lévén, ezen szükségeket a közálladalom csak annyiban fedezze, mennyiben ezen említett jövedelmekből azok megállítandó mértékben ki nem telnének.

3. Valamely hitfelekezet részére magánosok által teendő ezentüli alapítványokra úgy a hitfelekezetek által és nép megterhelhetésén kívül nyitandó jövedelemforrásokra nézve is tétessék biztosítás, hogy azok szabad birtoklásában, használatában, kezelésében az illető hitfelekezetek háborgatni nem fognak, önként értetvén: hogy a jövedelem oly útoni szaporodása miatt azon segedelmezés mely a közálladalom által már egyszer megadott vissza ne vonathassék.

4. Az egyházi szükségek és eccl[esia]i beli papok fizetése fedezésére szolgált azon jövedelmek, melyek az úrbériség és dézma megszüntetésével elenyésztek, haladéktalanul mindenek felett kárpótoltsanak.

5. A kepe megszüntetését is óhajtjuk, de úgy, hogy elébb a kárpótlásról gondoskodva legyen.

6. A fedezendő egyházi szükségek rovata alá kívánjuk értetni a vallásos nevelést és papképző intézeteket, továbbá az egyházi kormányzati személyzet

fizetéseit. Vallásunkat illetőleg ezen személyzet közé tartoznak a jelenlegi szükséghez képest a püspök, egy püspöki titoknok, az egyházi főjegyző, fő és egyházi környéki fiskusok, esperesek, egyházkörnyéki jegyzők és továbbá az régebb az egyházi kormányzatra nézve püspöki szék név alatt létezett, jelenleg pedig képviselő egyházi tanács név alatt fennálló testület, mely az egyházi környékek kívánata szerint az egyházi főtanács által a kifejezett szükséghez képest mint püspöki szék célszerűbben lévén rendezendő és szabad választás útján alakítandó, mint egyházbirósági feljebbviteli ítélőszék, és az egyház ügyit kormányzó hatóság ezen minőségénél fogva multhatatlanul igényli, hogy tagjai legalább is 12 számig rendszerezett fizetéssel láttassanak el. sat.

7. A papok tanításainak úgy az ecclesiai szükségeknek pótlása törvény értelmében a közálladalom kötelezettsége lévén hitfelekezetünket illetőleg e tekintetben figyelembe veendő, hogy nálunk az oskolamesterek is szorosan az egyházi személyzethez tartoznak: ezen hivatalra, mely az énekvezérséggel össze van kötve, azon képességek kívánatnak, mint a papságra, institucióknk szerint az illető hivatal megürülése vagy betegség és egyéb akadály esetében valamint a pap a mestert, úgy a mester a papot pótolja és következőleg ez utóbbi mindenütt oly képességű, hogy a papi szolgálatot is tehesse, a mesteri megürült állomások éppen azon úton és módon az egyházi főkormányzás által töltenek bé, miképp a papságok, a mestereknek mint egyházi személyeknek a papságra való előlépésre egyenes jogok van, a környéki egyházi gyűléseknek szintoly tagja[i] mint a papok, a magokat kitüntető az E[gyházi] Fő Tanács által valóságos pap ranggal és az E[gyházi] Fő Tanács tagjai közé való felvétel által szoktak jutalmaztat[ni]. Következően mint egyházi személyekre a Status segedelme a fennebbi 2-ik pontban kifejezett módon illő arányban szintűgy kiterjesztendő.

8. Nézetünk szerint el nem mellőzhető azon intézkedés is, miszerint az elaggott és szolgálat tehetetlenné vált egyházi személyek, úgy az egyházi személyek özvegyei iránt gondoskodás tétessék.

9. Mi az egyházi szükségeknek ecclesiánkénti fedezése elveit illeti, ezekre nézve amennyiben az Eccl[esi]ák ma léteznek és amennyiben ezután volnának keletkezendők az nézetünk:

a) Hogy a jelenleg létező minden eccl[esi]ák a magok minőségekben meghagyassanak; a közálladalomnak az ezek berendezésébe való belelelegyedése a vallásos féltékenységet és ennek keserű következeit idézhetvén elő, a vallásfelekezetek illető hatóságától függjön ezekre nézve ezutánra is több eccl[esi]ának egygyé alakítása vagy p[er]d[id]ig valamely kisebb eccl[esi]ának nagyobbhoz csatlása.

b) A sine curák a Status engedelmét ne igényelhesék, ellenben minden olyan jelenleg önálló eccl[esi]ják, melyek templommal és pappal bírnak a közálladalom segedelmében a fennebb a 2-ik pontban kifejezett móddal részesíttessenek.

c) A meglevő önálló eccl[esi]ának a status segedelmezése tekintetéből osztályozása a vallásfelekezetek illető hatósága meghallgatásával történjék.

d) A fennebb a 2-ik pontban foglaltakból önként következik, hogy minden eccl[esi]jának saját jövedelmei és vagyonai bántatlanul meghagyandók, s következőleg egyik eccl[esi]a jövedelmi feleslegéből a más eccl[esi]a szükségei nem fedeztetnek.

e) Hogy a Statusnak az eccl[esi]ákra a segedelmezés általi befolyása nehogy egykor visszaélésekre, valamely vallás irányában ellenséges törekvésekre fajulhasson a kedélyek megnyugtatósáért is szükséges illő biztosítékokról gondoskodni, melyeknek egyike legalább a meglevő eccl[esi]ákat illetőleg lehetne az, hogy azon mennyiség, mellyel a status valamely hitfelekezet egyházi szükségait fedezni fogná kellő ellenőrködő felügyelet mellett adatnék az illető vallásfelekezet kezelése alá, mihez képest a polgári kormány az eccl[esi]ákkal közvetlen érintkezésbe nem jövén a lehető bizalmatlanság és aggodalmak nagy részint elenyésznek.

Ami az ezután keletkező ekl[esi]ákat illeti minthogy ezekre nézve már azon kényes körülmények melyek a meglevő eccl[esi]ákra nézt fennforognak nem létezhetnek, annak határozott kifejezése mellett, miképp bármely felekezet beliek is akárhol és bármely kevés számmal legyenek is önalapítványaik mellett vagy önköltségökre magok közeccl[esi]ját alkothatnak, magokat egyházi személyekkel elláthatják, és templomot építhetnek hasonlóan bármely egyes is ön vagy családja szükségére templomot építhet és papot tarthat, és következőleg, hogy senki is a magyar birodalom körében sehol is vallása szabad gyakorlatában meg nem szoríthatatik, meghatározandó, hogy mennyi lélekszám alkothat oly eccl[esi]át, melynek jövedőben igényelhesen egyházi szükségéinek a státus általi fedezetésére [segélyt], ezt azonban úgy értve, hogy több helységbeliek egyesülete is, ha a meghatározandó számot üti, a státus segélyéhez joggal bírjon.

10. Egy eccl[esi]abeli pap fizetése minimuma azon nézet szerint határozatván meg, hogy abból tisztességesen megélni lehessen, mi következőleg 400 ezüst forintnál kevesebb alig lehet, hasonlólag meghatározandó léssen a maximum, és a minimum és maximum közt a népesség és helyi körülmények szerint osztályzatok létesíttvén.

B) A tanintézeteket illetőleg kívánataink a következők:

1. Tagadhatatlanul leghelyesebb az lenne, ha a tanintézetek egyáltalában vallásfelekezetekhez köve nem volnának és azok felől minden valláskülönbség nélkül a közálladalom rendelkeznek, de miután még ezen eszmére az ország lakói megérve nincsenek, és miután félhetők, hogy ennek alkalmazása jelenleg nyelv- és vallástusukat idézne elő, ennél fogva ezúttal legalább annyit lehetne és kellene tenni, hogy a haza különböző részeiben országos költségen minden valláskülönbség nélkül egyetemek állíttassanak fel, melyek mellett, ha Theologiai Facultas is létesíttetnék, azon esetben a vallástudományak a dogmákra vonatkozó ágait minden bevett vallásfelekezetűeknek saját vallásokbeli tanárok tanítsák, és az ilyenek azokból, kiket a hitfelekezetek illetőleg felajánlanak neveztesse ki.

2. Ez előbbi pontból folyólag óhajtuk, hogy az országos költségen felállítandó egyik egyetem helyeül Kolozsvár jelettetnek ki.

Volt eszme, miképp ez egyetem Kolozsvárt a catholikus, református, unitárius tanodák összeolvasztásából keletkezzék, s minthogy ez az értekezletben is fennforoghat, annak határozottan ellene nyilatkozunk. Okaink a következők:

a) Ily alapon az egyetem nem országos költségen létesíttvén azt országos intézetnek jogosan nem lehetne tekinteni, de nem azon aránytalanságnál fogva is, hogy a görög szertartású és az ágostai hitrokonok annak felállításában részesek nem volnának.

b) Hitfelekezetünknek csak egyetlen főoskolája van, és ez a kolozsvári, mely egyszersmind papképző intézet, épülete hitfelekezetünk közkölségén létesíttetett, jövedelme határozott célra tett és magánalapítványokból és adakozásokból van, melyek nem Kolozsvárnak, hanem hitfelekezetünknek tulajdonai, és midőn egy ily intézet elenyésztetnék is a vallásos nevelésre is egyaránt szánt jövedelmei elvétetnének vallásunk fennmaradásának s függetlenségének halálos csapás adatnék.

c) Szépen hangzik ugyan netán azon felhozható okoskodás, hogy a vallások egyenlősége és viszonyossága ki lévén mondva, már felekezetességi szempontból kiindulni nem kell, igen, de még csak elv van kimondva, de ez részletileg alkalmazva nincsen, és ezen elvből az ily egyoldalú intézkedés koránt sem indokolható, hanem abból inkább annak lehetne következnie, hogy a nevelés és közoktatás ügyében minden vallás különbség nélkül egyáltalában a Status intézkedjék, és következőleg a jelenleg vallásokhoz kötött minden tanintézetek mint ilyenek lenni megszűnjenek, azonban így a fennebbi intézkedésből azon igazságtalanság következne, hogy midőn vallásunknak egyetlen főtanodája eltöröltetnék, a más val-

lásúaknak ez magyar hazában Kolozsváron kívül levő számos tanintézeteti mégis fennmaradnának, és így ez nem volna egyéb, mint reánk nézve éppen az egyenlőség és viszonyosság ellenére eltiprása azon jognak, melynek gyakorlatába más vallásúak megmaradnak vagy legalább az ezen joggal élhetésnek hitfelekezetünket illetőleg megsemmisítése, mi reánk, unitáriusokra nézve élet és halál kérdése.

d) Azon ok sem dönthet, hogy az egyetem létesítésével kolozsvári főtanodánk feleslegessé válnék, mert ez sem adhat jogot arra, hogy hitfelekezetünk magánalapítványokból álló jövedelmeit ily módon elveszítse, s midőn különben is kolozsvári főiskolánk egyszersmind teológiai intézetéi, mind ezen, mind egyéb tekintetekből azt rendezni és a szükséghez képest átalakítani hitfelekezetünk jogaihoz tartozik.

3. Azon esetre, ha a vallásfelekezeti oskolák egyáltaljában és teljesen meg nem szüntettettek, nyilvánítjuk: hogy valameddig bármely vallásfelekezet bármely tanítóintézetét s az afelöli rendelkezést megtartandja, mindaddig mi unitarjusokul is minden tanító intézeteinket hitfelekezetünk teljes szabad rendelkezése alatt megtartjuk és ezen jogunkról létünk feláldozása nélkül ne mondhatunk.

Mint hogy p[el]d[ig] az idézett XX-ik törvény-cikk 3-ik §-a félremagyarázhatatlanul a bévett vallásfelekezetek iskolai szükségéi fedezéséről szól, anynyiban, mennyiben ezen szükségek fedezése saját alapítványainkból ki nem telnék, az esetben is Status segedelmére méltó igényt tartunk.

4. Az elemi oktatást illetőleg figyelemben tartandó, miszerint szerkezetünknel fogva minden ekk[lesia]inkban iskolák rendezvők, melyekben a tanítást oskolamesterek, hol pedig az eccl[esi]a kicsiny volta miatt oskolamester nincs, a pap folytatja.

5. A tanárok és tanítók fizetése meghatározásában azon szempontból kell nézetünk szerint kiindulni, hogy abból a helyi helyzet körülményeihez képest anélkül, hogy mellék elemi módokat is keresni kelljen, tisztességesen megélni lehessen.

III.

Úgy vagyunk meggyőződve, miképp a kihirdetett értekezlet csak és annyira terjedhet ki, hogy a nézetek nyilvánulhassanak és a körülmények szerinti teendők tisztába hozassanak, de ennek hatóságát oda kiterjesztendőnek nem tartjuk, hogy döntőleg határozhasson, különösen vallásunk egyházi és oskolai szerkezetét és ügyeit önhatalmából megváltoztathassa, következően kívánjuk, miszerint hitfelekezetünket illetőleg célba veendő egyházi és oskolai reformok iránt valálásközönségünk egyházi Főtanácsát a tisztelt minisztérium kihallgatni méltóztassák.

IV.

El nem mellőzhetjük itten kapcsolatban megemlíteni miképp a múlt század elején kormányi intézkedés által hitfelekezetünk számtalan tulajdonítól, jelesen Kolozsvárt levő s ahhoz tartozó minden vagyonaítól, jövedelmeitől a legdurvább erőszakkal megrabolatott, mint sérelem ez még mindég tárgyalatik, s hányódott egyik országos bizottmányról a másikra, legutóbb ennek elintézése az 1841-ik évben kinevezve volt ország[os] rendszeres bizottmány egyik teendője volt. De Erdélynek Magyarországgal egygy alakulásánál fogva annak működése már megszűnván legközelebről adatainkat ezen Képviselő Egyházi Tanács kezébe vette, azokat nemsokára a tisztelt Ministeriumhoz felterjesztendő, s reméljük, hogy a mostani alkotmányos kormány ezen ügyet valahára elhatározandja és sérelmünket, mely által éppen egyházi és iskolai szükségéink kellő fedezetetésétől fosztatának meg, minél előbb orvoslandja. Az értekezletben résztveendő küldött A[tyánk]ia[nt] bízalommal szólítjuk fel miszerint ezen sérelmünket maga illető helyén addig is megemlíteni és a vallásfelekezetünkön elkövetett fosztást felfejteni szíveskedjenek.

Ezen jegyzőkönyvi kivonatban kiadandó utasításnak a vallásunk részéről egyházi főtanácsilag kinevezett küldöttségnek leendő kézbesítésére tanár BERDE Áron a[tyánk]ia[nt] megbízatik.

Jegyzet

1. GAAL György: **Unitárius épületek és építkezések az egykori Magyar utcában.** Keresztény Magvető 1995. 136–149., 226–236., 307–317.; Uő.: **Magyarok utcája.** Kolozsvár, 1995. 31–85.
2. Zsinati, Fő- és [E]gyházi [K]épviselő Tanácsi Jegyzőkönyvek XIV. kötet 1846–1849. Rendbe szedte és bekötötte BENCZÉDI Gergely. 679 l. 1848–1849-re a 475–634. lapok vonatkoznak. Továbbá az Egyházi Képviselő Tanács levéltárának 1848-ra és 1849-re vonatkozó rendezetlen irat-kötegei. Megtalálhatók az Unitárius Egyház Központi Levéltárában (Kolozsvár). Ezúton köszönjük meg MOLNÁR Lehel levéltáros önzetlen segítségét.
3. KÓVÁRY László: **Visszaemlékezések a forradalom derűsebb napjaira.** 1848–49. Történelmi Lapok 1898. 9–11.
4. BOROS György: **Dr. BRASSAI Sámuel élete.** Cluj-Kolozsvár 1927. 145–161.
5. Az eseményeket az Erdélyi Híradó 1848. március–áprilisi számai alapján ismertettük.
6. KÓVÁRY László: **Im.**, i.h.
7. 78/1848 EKT szám. A kérvényt 90 diák írja alá.
8. 101/1848 EKT szám.
9. 107/1848 EKT szám.
10. A levelek szövegét az EKT jegyzőkönyvében is megörökítették: 520–522. l.
11. Vö. Erdélyi Híradó/Kolozsvári Híradó május 28–június 1-i számaival; KÓVÁRY László: **Erdély története** 1848–49-ben. Pest, 1861.; JAKAB Elek: **Szabadságharcunk történetéhez.** Budapest, 1880. (Nb. KÓVÁRY László eleinte i-vel írta a nevet!)

12. **Okmánytár az 1848-9-ki erdélyi eseményekhez.** Összegyűjté KÓVÁRY László. Kolozsvárt MDCCCLXI. 27–29.
13. 94/1848 EKT szám.
14. 132/1848 EKT szám.
15. Valamennyi 131/1848 számmal iktatva.
16. 562–572. l.
17. Rövid ismertetése megtalálható GÁL Kelemen: **A kolozsvári Unitárius Kollégium története.** [Kolozsvár] 1935. I. kötetében: 372–374. teljes szövegét adjuk a függelékben.
18. Néhány példánya 173/1848 sz. alatt iktatva.
19. 211/1848 EKT szám.
20. Ellenőr 1848. júl. 9.; EGYED Ákos: **Követválasztás Kolozsvárt 1848-ban.** Szabadság 1998. júl. 11.
21. Az ügyre vonatkozó leveleket mind 224/1848 sz. alatt iktatták.
22. 228/1848 EKT szám.
23. A könyvjegyzékek és a levél is 230/1848 sz. alatt lett iktatva. A levél-tárban fennmaradt az a szerződés is, amellyel MATEFI Ferenc, az Unitárius Státus pénztárnoka 1848 Szent Mihály napján egy évre meghossz-szabbítja a JAKAB József számára fenntartott kétszobás udvari lakás bér-letét a TAUFFER-házban.
24. KÓVÁRY László: **Erdély története 1848–49-ben.** 118–119.; a kapituláló egyezmény szövege: **Okmánytár az 1848-9-ki erdélyi esemé-nyekhez.** 128–129.
25. A várossal kapcsolatos események részletesebb összefoglalása: GAAL György: **Kolozsvár 1848–49-ben.** Honismeret 1998/4. 13–25.
26. BETEGH Ferenc: **Emlékezzünk régielkről. Bem tábornok Kolozs-várra való bevonulásának 50. évfordulója alkalmából.** 1848–49. Tör-ténelmi Lapok 1898. 136–138.
27. GAAL György: **A BEM- emléktábla története.** Erdélyi Híradó (A Szabadság melléklete) 1994. jún. 29.
28. GRACZA György: **Az 1848–49-iki magyar szabadságharc törté-nete.** V. köt. é.n. 759–760.
29. 49/1849 EKT szám.
30. 52/1849 EKT szám.
31. GÁL Kelemen: **Im.** I. kötet 369–376.; SÁNDOR János: **A székely-keresztúri Unitárius Gimnasium történelme.** Székelykeresztúr, 1896. 92–94.; VARGA Dénes: **A tordai Unitárius Gimnázium története.** Tor-da, 1907. 136–137.
32. GROIS Gusztávné SZÁSZ Zsuzsanna (1815–1898) Kornélia (1845–1923) nevű lánya HALLER Rezső ügyvédhez ment férjhez. Le-ányuk, Kornélia (1869–1914) ENGEL Gábor kórházigazgató felesége lett. Az ő két lányuk: KAUNTZ Józsefné ENGEL Ella (1890–1956) és ifj. GYERGYAY Árpádné ENGEL Kornélia (1891–1977). KAUNTZék lá-nya, Kornélia MIKÓ Imre későbbi unitárius főgondnok felesége lett. A három GYERGYAY-lány is unitárius hiten maradt.
33. GYERGYAI Sámuel (1794–1851) GERGYAI Ferenc (1799–1874) országgyűlési követ és királybíró édesapjának, kissolymosi GYERGYAI Lászlónak volt első unokatestvére. GYERGYAI Sámuel különben egyik unokahúgát, GYERGYAI Borbálát (1821–1910) vette feleségül, s tőlük származik a 20. században élő unitárius GYERGYAY orvoscsalád.
34. Az ítélet egy példánya fénymásolatban a szerzőnél.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleért-ve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Biserica unitariană și școlile sale în 1848–1849 (Rezumat)

În anii '40 ai secolului al XIX-lea capita-la transilvăneană, Clujul era centru ecleziastic numai în cazul bisericii unitariene. Această bise-rică tocmai începe să revină după pierderile suferite în regimul habsburgic (înainte, în timpul principatului independent, Clujul era practic oraș unitarian). Unitarienii și instituțiile lor au jucat un rol important în evenimentele transilvănene din 1848–1849. Lucrarea încearcă reconstrucția acestei participări mai ales pe baza documentelor de arhivă.

The Schools of the Unitarian-Protestant Church between 1848–1849 (Abstract)

In the 1840's, the capital of Transylvania was at the same time the church capital of the Unitarians. This religious community that had lost prestige during the HABSBURG-doma-nation, was just about to recover from trials of the previous century. The Unitarians and their insti-tutions had from the beginning played an impor-tant role in the events of 1848–49. The paper tries to reconstruct this role mainly on the basis of archival sources.

Háromszéki követek (képviselők) a magyar népképviseleti országgyűlésben 1848-ban

(Kivonat)

A történeti Erdély az Unió utáni, 1848. júliusban megnyílt pesti népképviseleti országgyűlés alsóházába 73 képviselőt küldhetett, Háromszék területéről hatot. Kérték a székely határőrség megszüntetését, résztvettek az Unióbizottság által hozott törvénytervezetek és javaslatok kimunkálásában, az országos védelmi ügyekben s törvényalkotásban az egész parlamenttel együttműködtek, kormánybiztosokként erdélyi küldetéseket teljesítettek. Szerepük teljes feltárása a pesti népképviseleti országgyűlés és a debreceni parlament iratanyagának további kutatását kéri.

*

Európa 1848-ban a társadalmi rendszer átalakítása vagy megváltoztatása mellett a parlamentarizmus meghonosítása terén is előbbre lépett. A forradalom kitörése után mindegyik ország igyekezett megváltoztatni addigi képviseleti rendszerét s azt valamilyen mértékben népképviseleti alapokra helyezni. A 19. századi forradalmakra, de különösen az 1848. évekre jellemző volt, hogy azok (ti. a forradalmak) fontos feladatuknak tekintették az új hatalom legitimitásának megteremtését.¹ Hangsúlyoznunk kell, hogy a „népképviselet” elve mögött az elmúlt században nem rejtett feltétlenül általános választójogon alapuló választási rendszer. Sőt, elmondható, hogy csak a német területeken hangoztatták az általános választójog elvének érvényesítését, de a

gyakorlatban itt is az összlakosságnak mintegy 20 %-a szavazhatott a különböző megszorítások miatt.²

A magyar forradalom első jogalkotó fóruma a pozsonyi rendi országgyűlés volt, amely az 5. törvénycikkben szabályozta a népképviseleti rendszer bevezetését Magyarországon, mégpedig úgy, hogy kiszélesítették a cenzusos rendszerrel³ a választásra és a megválaszthatóságra jogosultak körét, anélkül, hogy elvetették volna a választói jogot azoktól, akik eddig is rendelkeztek azzal, ami általában a volt nemességet és értelmiséget is jelentette.

Erdélyben az uniót kimondó kolozsvári rendi országgyűlés a magyarországinál valamivel szűkebbre szabta a választójogi vagyoni cenzust. Itt azt a személyt nyilvánította a törvény választópolgárnak, aki legalább 300 ezüst forint értékű házat vagy földet bírt, vagy legalább 100 ezüst forint évenkénti állandó jövedelemmel rendelkezett, s mindenki, aki eddig is szavazati jogra volt jogosult. Falun az nyert választójogot, aki fejpénzen felül legalább 8 forintra adózott, illetve minden község, ha 100-on felüli füstöt számlált, két, ha 100-on aluli házzáma volt, egy képviselője által vehetett részt az országgyűlési képviselőválasztásokon.⁴ Egyes számítások szerint Erdélyben falun a 40 000 kisnemes⁵ mellett 4000 volt jobbágy kapott szavazati jogot⁶. A városi lakosság közt a szavazók aránya nagyobb volt, mint a falun.

A magyar népképviseleti országgyűlésnek két háza volt: az alsóház tagjai a népképviseleti alapon választott követek lettek, a felsőház pedig a korábbi rendi országgyűlés felsőházának tagjai maradtak. A történeti Erdély a pesti népképviseleti országgyűlés alsóházába 73 képviselőt küldhetett.

Háromszék két, s a benne fekvő városok – Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Illyefalva és Bereck – egy-egy országgyűlési képviselőt, követet választhattak.⁷

A pesti népképviseleti országgyűlés 1848. július 5-én nyílt meg, de az erdélyi követek, köztük a háromszékiek csak 10-én vagy röviddel ezután jelenhettek meg. A késésnek az

*Az EME BNyTt Szo. 1998. évi, sepsiszentgyörgyi Vándorgyűlésén tartott előadás

volt az oka, hogy az erdélyi teljes utolsó rendi országgyűlés elhúzódása miatt nem állt rendelkezésre elegendő idő a választások megszervezésére és lebonyolítására. Ezért Erdélyben sok helyen a megyei, széki vagy városi közgyűlések választottak követet, a leggyakrabban azok közül, akik a kolozsvári rendi országgyűlésen is jelen voltak.

Háromszék **BERDE Mózes** és **SZENTIVÁNYI Györgyöt**, Sepsiszentgyörgy **DEMETER Józsefet**, Kézdivásárhely **FÁBIÁN Dánielt**, Illyefalva **GÁL Dánielt** és Bereck **FEJÉR Jánost**, majd ennek helyébe **GÁBOR Imrét** választotta követté.

Kit, miért tartottak méltónak a képviselőségre?

BERDE Mózes (1815–1893) alakja közzismert: fiatal, nemzeti elkötelezettségű politikusként 1848 tavaszán sietett bekapcsolódni a forradalmi mozgalomba, s a szolgaságból szabadulni vágyó határőri rend képviselőjeként vett részt a Kolozsvárt ülésező erdélyi országgyűlésen. Itt következetesen kiállt a székely katonarend védelmében. Háromszék másik széki követe **SZENTIVÁNYI György (1810–1871)** nyilvánvalóan a háromszéki nemesi rend képviselője volt, s azzal hívta fel magára 1848 tavaszán a közvélemény figyelmét, hogy a nevezetes áprilisi alsócsernátoni gyűlésen része volt a forradalom kolozsvári programjának (amely a 12 pont erdélyi változata volt) a háromszéki rendek általi elfogadtatásában.

Kézdivásárhely saját református papját, **FÁBIÁN Dánielt (1810–1894)** választotta meg, akit azonban már írásai által szélesebb körben is ismertek, 1848-ban pedig nem habozott a forradalom mellé állni. Sepsiszentgyörgyön **DEMETER József (?–?)** főbíró lett a követ, Illyefalván a választók a fiatal forradalmár ügyvédet, **GÁL Dánielt (1811–1861)**, Bereck pedig a város bíróját, **FEJÉR Jánost (1809–?)** tartotta alkalmasnak arra, hogy az első magyar népképviselői országgyűlésben képviselő legyen.

Milyen tevékenységet fejtettek ki a háromszéki követek?

Meg kell mondanunk, hogy ez a kérdés még eléggé feltáratlan, történetkutatásunk csak

az első lépéseket teszi ezen a téren. Fel kell még tárni a pesti népképviselői országgyűlés és a debreceni parlament teljes iratanyagát. Ebben a dolgozatban csak arra vállalkozhatunk, hogy néhány kiemelkedő eseményt felidézzünk 1848-ból. A debreceni eseménnyel helyszűke miatt részletesebben nem foglalkozhatunk.

Követeink parlamenti munkásságának általános jellemzőjeként mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy az erdélyi, köztük a székely követek, természetesen a háromszékiek is mindig támogatták azokat a javaslatokat, amelyek a magyar forradalom vívmányainak kiterjesztésére és megvédésére irányultak. Azok, akik feljutottak Pestre, nem haboztak megszavazni az ország védelméről szóló törvényeket. Ott voltak a július 11-i nevezetes ülésen, ahol **KOSSUTH Lajos** a 200 000 újonc és 42 millió forint megszavazását kérte az országgyűléstől. **BERZENCZEY László**, Marosszék követe, később **KOSSUTH** székelyföldi megbízottja szép szónoklatban jelentette ki: „mielőtt jogaink biztosítását követeljük, „mentsük meg a hazát”.⁸

A magyar országgyűlésben működött az erdélyi országgyűlés által Kolozsvárt megválasztott Unióbizottság, amelynek az volt a feladata, hogy az uniótörvény végrehajtásához szükséges intézkedéseket, törvényjavaslatokat kidolgozza. A bizottság elnöke gróf **TELEKI József**, Erdély főkormányzója volt. Ebben a bizottságban jelentős tevékenységet fejtett ki **BERDE Mózes** a székely sajátosságok felmutatásával. A bizottság választott tagja volt **DEMETER József** és **HANKÓ Dániel** pótkövet is.

Háromszék és Csík képviselői mindezekelőtt azt szerették volna elérni, hogy a magyar országgyűlés mondja ki a székely határőri rendszer megszüntetését. 1848. augusztus elsején **FÁBIÁN Dániel**, Kézdivásárhely követe interpellációt intézett a hadügyminiszterhez, azt kérdezvén: van-e tudomása arról, hogy a bécsi kormány az erdélyi főhadai kormány útján különféle kedvezmények nyújtásával szeretné megnyerni a székely határőröket. Mivel szerinte „ármánykodás”-ról van szó, az veszélyes. Az interpellációt megelőzte **FÁBIÁN Dánielnek** a **KOSSUTH**

Hírlapjában közölt írása, amelyben kifejtette: „A jelen országgyűlésnek tehát szentesített törvény által ki kell mondania, hogy a székelység keblében minden osztályzat megszűnve legyen, tettelesen minden tagja a hon több polgáraival egyenlő törvények alatt áll...”⁹

Az interpellációra MÉSZÁROS hadügyminiszter kijelentette, hogy ki fogja vizsgáltatni a felhozott kérdést, s ha van „Erdélyben ember, ki Bécsből veszi most is a székely katonaságra nézve a parancsokat, s azokat teljesíti, az a felelősségrevonást nem kerülheti el.”¹⁰

A határőrség ügyében a székely követek közös előterjesztést is intéztek a magyar minisztériumhoz. Az aláírók közt találjuk FÁBIÁN Dánielt, BERDE Mózest, GÁL Dánielt, DEMETER Józsefet és FEJÉR Jánost.¹¹

Berde Mózes saját nevében, de nyilvánvalóan az előbb említett képviselők – akikhez a csíkiak is hozzáértendők – megbízásából a képviselőház augusztus 5-i ülésében a következő törvényjavaslatot nyújtotta be:

„Törvényjavaslat a katonáskodó székelyekről

1. A katonáskodó székelyek között jelenleg fennálló törvénytelen katonáskodási rendszer, és ebből felmerült sérelmes viszonyok jelen törvény ereje által eltöröltetnek.

2. Az 1848-ki XXII. és a honvédelem tárgyában alkotandó és a fegyveres seregről szóló törvény reájuk is kiterjesztetik és ezeknek értelmében az egyenlőség alapján, mint az ország más polgárai, úgy katonáskodni köteleztetnek.

3. E törvény haladéktalanul leendő alkalmazására a minisztérium felhatalmaztatik.”¹²

Miért tartották a székely képviselők oly sürgősnek a székely határőrrendszer megszüntetését?

A kérdés megválaszolása nem túlságosan nehéz feladat: azért követelték az 1764-ben erőszakosan létrehozott intézmény eltörlését, mert a határőri rend már márciusban követelte azt. BERDÉÉK már a kolozsvári országgyűlésen szerették volna dűlőre vinni ezt az annyi zavart okozó kérdést, de akkor nem sikerült. Ezért kellett újrakezdeni a küzdelmet a pesti népképvis-

leti országgyűlésben is. Csakhogy Erdély tekintélyes politikusai közül sokan, főleg azok, akik az erdélyi Főkormányshékek köré tömörültek, KEMÉNY Dénes, TELEKI Domokos és mások ellene voltak a határőrezredek megszüntetésének: egyrészt a veszélyessé vált belső helyzet miatt, főként a parasztmozgalmak fékentartására vélték felhasználhatónak a székely határőrséget, másrészt a Gubernium nem akart szembehelyezkedni a General Commandóval, PUCHNER fővezérrel, amely és aki ellenzett minden olyan kísérletet, amely a határőri rendszer megszüntetését irányozta volna elő.

A pesti országgyűlésen is vita keletkezett a kérdés körül, de megoldás augusztusban nem született, éppen az erdélyi követek nagy részének állásfoglalása miatt.

KOSSUTH, aki külön is tárgyalt a székely képviselőkkel, s aki a magyar kormányban elsősorban foglalkozott Erdéllyel, a székely követekhez fordulva mondta: „...az egyesült hazában nem lehet ember, ki a székelység iránt több igazi testvéri szeretetet, több rokonszenvet érezne, mint én”. Kérte a székelyeket: „a székely nemzetre nézve tökéletesen kimerítő törvényjavaslatot terjeszteni elő”.¹³

Végül is a székely katonáskodás rendezését az Unióbizottság által a kormány elé terjesztett törvényjavaslatok tartalmazták. Ez elrendelte, hogy „Az erdélyi összes katonai ügyek igazgatása a hadügyminiszterre bízatik”, a székely határőrség közhavasait a pénzügyminiszter hatáskörébe utalta, illetve, ha azokat a falvaktól vették el annak idején, jogos tulajdonosaiknak adják vissza.¹⁴

A törvényjavaslat kimondotta a határőri rendszer megszüntetését, de a törvényjavaslatból nem lett megerősített törvény és azt nem is lehetett az adott körülmények miatt a gyakorlatba ültetni.

Ugyanis 1848. szeptember közepétől Erdély polgárháborús állapotok alakultak ki s PUCHNER generális lesz hovatovább annak a legfőbb irányítója. Ő megtagadott minden együttműködést a magyar kormánnyal és erdélyi képviselőivel.

Az erdélyi helyzetre való tekintettel az 1848. szeptember 23-án kapott parlamenti engedéllyel BERDE Mózes, DEMETER József és GÁL Dániel kormánybiztosi kinevezéssel visszatért Erdélybe. BERDE rövidesen az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlésen vesz részt, majd Háromszékre siet, ahol az önvédelmi szabadságharc politikai vezetője lesz, DEMETER pedig mint élelmezési biztos vállalt vezető szerepet. GÁL Dániel viszont az önvédelemben forradalmi párt szerepét betöltő Kiskomité vezérégyénisége lett. BERDÉT, mint közismert, CSÁNY, Erdély főkormánybiztosa Szeben vidék kormánybiztosává nevezte ki, ezért az 1849-es parlamenti ciklusban nem jelent meg sem Debrecenben, sem Pesten vagy Szegeden, de távolmaradását igazoltnak tekintették. DEMETER József hiányzását először igazolatlanak vette a mandátumvizsgáló bizottság, de miután Háromszékről megérkeztek az igazoló iratok, az előző döntést megváltoztatták, s távolmaradását elfogadták. Hasonlóan a GÁL Dánielét is, aki 1849-ben Besztercén volt kormánybiztos.

Egyelőre tehát FÁBIÁN Dániel és FEJÉR János maradt Pesten, de amint a november 9-i ülés jegyzőkönyvében olvassuk, aznap ők is engedélyt kaptak az országgyűléstől arra, hogy Erdélybe távozzanak¹⁵, de csak januárban, BEM sikeres hadjárata következtében juthattak haza. FÁBIÁN Dániel bekapcsolódott a háromszéki eseményekbe, szerepe volt a szabadságharc folytatásának elhatározásában. 1849 februárjában visszatért a parlamentbe Debrecenbe, s a szabadságharc bukásáig kitarított KOSSUTH mellett. FEJÉR János viszont márciusban lemondott a képviselői mandátumáról s helyette GÁBOR Imre főjegyzőt (1816–1887), GÁBOR Áron testvérét választották meg, aki meg is jelent Debrecenben.

Az eddigiekben alig ejtettünk szót SZENTIVÁNYI Györgyről, BERDE széki követársáról. Ennek az az oka, hogy az országgyűlési forrásoknak általában átnézett iratai közt a neve semmilyen jelentős akciónál sem szerepel. Így a székely határórség megszüntetését kérők

között is hiába keressük az aláírását. Viszont tudjuk, hogy 1849 márciusában VIDA Dániel, Kézdivásárhely térparancsnoka elrendelte a letartóztatását, mert tevékenységét gyanúsának s törvénytellenesnek találta. A parlament elnöke azonban elrendelte szabadon bocsátását, mert mentelmi joga volt. Elrendelte azt is, hogy NÉMETH László kormánybiztos hallgassa ki, s az iratokat juttassa el hozzá, SZENTIVÁNYI pedig jelenjen meg, hogy a képviselőház előtt feleljen tetteiért. Tudomásunk szerint SZENTIVÁNYI ennek nem tett eleget.

Vázlatos dolgozatunkban áttekintést próbáltunk nyújtani a háromszéki követek személyéről, s ízelítőt adtunk a magyar népképviselői parlamentben kifejtett tevékenységükről. Megállapítottuk, hogy főként a székely határórség megszüntetése érdekében léptek fel s ebben is BERDE Mózes tűnt ki, de a problémát először FÁBIÁN Dániel vetette fel. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról sem, hogy az Unióbizottság által hozott 64 törvénytervezet és javaslat kimunkálásában is részt vettek, s amit elsőként kellett volna kiemelniük: az országos védelmi ügyekben s törvényalkotásban az egész parlamenttel együttműködtek. Hárman (BERDE Mózes, DEMETER József, GÁL Dániel) 1848-ban rendkívül rövid ideig – alig több mint két hónapig – lehettek a pesti népképviselői országgyűlésben, mert Erdély romló állapota miatt haza kellett jönniük. Csak FÁBIÁN Dániel és FEJÉR János maradt novemberig, hogy akkor ők is elinduljanak Háromszékre. Itt mindnyájan részt vettek az önvédelemben, annak vezetőtestületei valamelyikében. 1849-ben viszont csak FÁBIÁN Dániel és a FEJÉR helyett megválasztott GÁBOR Imre volt jelen a debreceni, pesti és szegedi parlamentben. Itt említjük meg, hogy Kézdivásárhely 1849-ben megválasztotta KOVÁCS Dániel főbíróit is, aki meg is jelent Debrecenben, de ott nem igazolták a mandátumát. SZENTIVÁNYI helyzetének megítélése további kutatást igényel.

Röviden: Háromszék követei teljesítették kötelességüket, híven szolgálták a magyar for-

radalom és a szabadságharc ügyét, miközben sohasem feledkeztek meg a székelyföldi sajátos kérdések felvetéséről sem.

Jegyzet

1. Bővebben: GERGELY András: **Közép-Európa parlamentjei 1848-ban. Magyar Országgyűlés 1848/49-ben.** Bp., 1998. 15.
2. Uo. 29.
3. Minden 20 éven felüli férfinak választójoga volt, ha városon 300 ezüst forint értékű házat vagy földet bírt, illetve falun akkor, ha 1/4 telket tulajdonaként bírt; a kézművesek, kereskedők, ha legalább egy segéddel dolgoztak. Választható az volt, aki 24. életévét betöltötte s megfelelt a törvényben megszabott előírásoknak.
4. **Corpus Juris Hungarici. Erdélyi törvények.** Bp., 1900. 670.
5. Ezek addig is választók voltak.
6. MISKOLCZY Ambrus szerint. **Erdély története** III. Bp., 1986. 1385.
7. **Corpus Juris i.m.** 670.
8. EGYED Ákos: **Erdély 1848–1849.** I. Csíkszereda 1998. 148.
9. KOSSUTH Hírlapja, 1848. július 28. 99. sz.
10. Közlöny, 1898. augusztus 3. 59. sz.
11. EGYED Ákos: **i.m.** 158.
12. BEÉR János és CSIZMADIA Andor: **Az 1848–49. évi népképviselői országgyűlés.** II. rész. **A népképviselői országgyűlés irományai.** 585.
13. EGYED Ákos: **Kossuth és a székelyek 1848-ban. A korszerűsödő és hagyományörző Erdély.** I. Csíkszereda 1997. 177.
14. BEÉR János és CSIZMADIA Andor: **i.m.** I. rész. 226.
15. Uo. 306.

Deputații din Trei Scaune în parlamentul ungar din 1848

(Rezumat)

Transilvania istorică a trimis 73 de deputați în camera inferioară a parlamentului ungar de după unirea Transilvaniei cu Ungaria, deschis în iulie 1848. Șase dintre ei au reprezentat scaunul Trei Scaune și cele patru orașe de aici. Au cerut desființarea grăniceriei secuiești, au participat la elaborarea proiectelor de lege făcute de Comisia Unirii, au colaborat cu parlamentul în problemele apărării și în legislație, au îndeplinit diferite sarcini în Transilvania, ca împuterniciți speciali ai parlamentului. Pentru o mai bună cunoaștere a întregii lor activități însă trebuie făcute și alte cercetări încă în arhivele parlamentului de la Pesta și ale celui de la Debrecen.

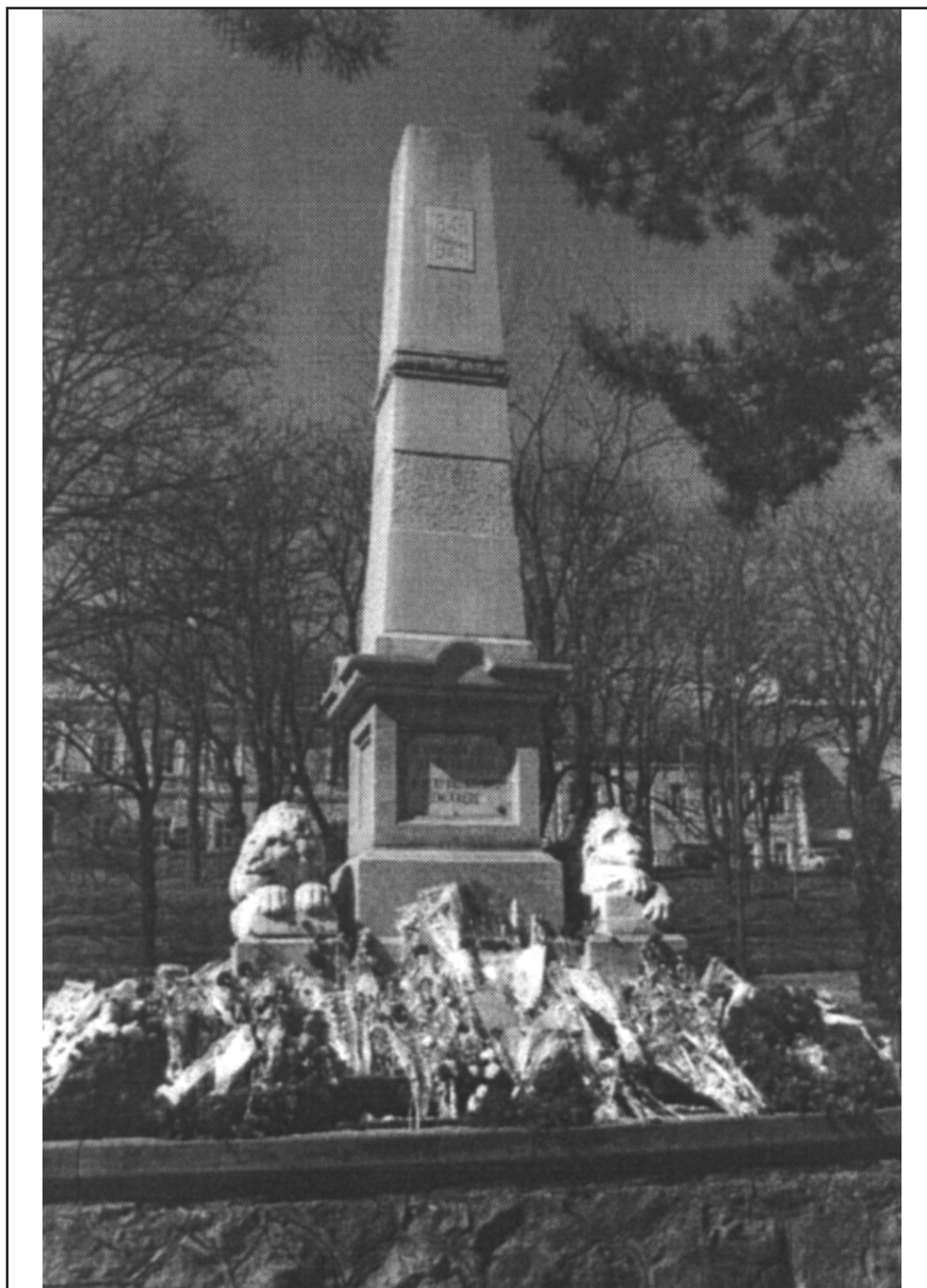
Deputies from Háromszék in the Hungarian Parliament in 1848

(Abstract)

Historical Transylvania was allowed to send 73 deputies into the Parliament in Budapest that was opened in July 1848, after the Union, out of which six from Háromszék. They claimed the ending of the Székely border-guard system, they participated at decisions concerning law-planning and propositions, they worked together with the parliament on matters concerning the protection of the country, and as State Ministers they performed different tasks for Transylvania. The presentation of their role can be further made by the investigation of the written materials of the Parliament of Budapest and that of Debrecen.

1. ábra A sepsiszentgyörgyi Honvédemlék az alvó és az ébredő oroszlánnal (GERENDAY Antal, 1874). Előbb obeliszkje kerül a múzeumba. 1932-ben oroszlánjait döntik le, de CRÁCIUN prefektus visszahelyezteti. 1934-ben a talapzatot is szétverik. 1941-ben helyreállítják. 1944-ben az oroszlánokat megcsonkítják. 1972-ben új oroszlánok készülnek. A múzeum kertjében ma az eredetiek is állnak. (A sepsiszentgyörgyi CHARTA Kiadó 1999. évi naptára, KISGYÖRGY Tamás és NAGY Sándor fotómontázs)

RÁKÓCZY Rozália
VILLÁM Judit
REDL Károly

1848–1849-es erdélyi és partiumi vonatkozású kisnyomtatványok III.

(A közlésről)

Az állagjegyzék folytatja az ACTA – 1997/II. 113–121. és az ACTA – 1998/II. 101–118. oldalakon közölt röplapbibliográfiát. A mostani közlés az Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjteményében található anyagok (3.1–48.) állagjegyzékét egészíti ki.

Bevezetés

Munkánk az ACTA (SICULICA)-kötetekben elindított bibliográfia folytatása, pontosabban az 1998/II. 106–118. oldalon található 3.1–3.48. tételek kiegészítése.

Az erdélyit és partiumit kissé tágan értelmeztük, amennyiben közöljük az uralkodói lemondó nyilatkozatokat, a Ferenc József trónralépését bejelentő pátenst és az osztrák birodalmi alkotmány bevezetéséről szóló kiadványt, mivel az akkori összbirodalmi szemlélet szerint ezek erre a területre is vonatkoztak.

A munka még evvel sem befejezett, a Magyar Országgyűlési Könyvtár alább bemutatott gyűjteményében a feldolgozás során reméljük, előkerül még jónéhány erdélyi vonatkozású röplap.

Mivel ezúttal kizárólag itteni állományokat dolgoztunk fel, röviden ismertetjük az Országgyűlési Könyvtáron belül a Magyar Parlamenti Gyűjtemény történetét. Az állagjegyzéket RÁKÓCZY Rozália állította össze, szerkesztését, megjelenését az OTKA (T. 2222) program támogatja.

Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjteménye (Budapest)

Az Országgyűlés, a plenáris ülések munkájának meghatározó eleme a parlamenti beszéd, az érvek csatája. A hatásos érvelés, a magas színvonalú törvényhozói munka nem nélkülözheti a megfelelő tájékozottságot. E tájékozottság megszerzésének különböző forrásai közül az egyik az Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjteménye lehet, a maga sajátos dokumentumaival.

A gyűjtemény létrejöttének körülményei is mutatják, hogy a képviselői munka során egy-egy kérdés kapcsán elengedhetetlenül szükséges az Országgyűlés korábbi tevékenységének és az ahhoz kapcsolódó dokumentumoknak az ismerete.

„Még a régi országgyűléseknek naplói is hiányoznak innen, pedig ezen magyar országgyűlések, mint ama még régebbi törvényhozások folytatásának naplói tekintetében igen sokszor szükség lehet helybeli kézi használat végett is arra, hogy a régi magyar országgyűlések naplói meglegyenek.” – hívta fel a figyelmet UGRON Gábor képviselő hozzászólásában a képviselőház 1893. január 21-i ülésén, amelyen a Könyvtári Bizottság beszámolóját tárgyalták a könyvtár előző és folyó évbéli beszerzéseiről, bevételeiről és kiadásairól. Felszólalása végén pedig ezt a határozati javaslatot nyújtotta be: „...kérem a házat, utasítsa a könyvtári bizottságot, hogy a régi magyar törvényhozás kútforrását képező munkálatok részint másolatban beszereztesse nek, hogy itt a törvényhozás rendelkezésére álljanak.”¹

Ezen javaslatra válaszul a Könyvtári Bizottság 1893. december 9-én előterjesztést nyújtott be a régi országgyűlésekre vonatkozó iratoknak összegyűjtése és kiadása érdekében. „Mindennap gyérül azoknak száma, kik a régebbi országgyűléseket tapasztalatból ismerték és mindennap érezzük azon korbeli pontos, ha nem is kimerítő, de legalább kielégítő följegyzéseknek hiányát.”²

Mindezek hatására: „a ház elhatározza, hogy az 1848. előtti országgyűléseknek vitái és a vonatkozó iratok rendszeresen egybegyűjttesse-

nek; a mennyiben eredetiben meg nem szerezhették, lemásoltassanak és egészben kiadásra előkészíttessenek. Az e végre szükséges munkálatok intézésével a könyvtári bizottság bizatik meg, mely a felmerülő költségeket 1894-ben esetről-esetre elszámolja és az 1895-ik évi költségvetésbe felveendő összeg iránt annak idején előterjesztést tegyen.”³

Ez a határozat alapozta meg és tette rendszerezéssé az Országgyűlés dokumentumainak gyűjtését, az 1895. április 6-i könyvtári bizottsági jelentésben pedig már felsorolják, hogy e határozat szellemében mely műveket vásárolt meg a könyvtár.⁴

A gyűjtőmunkálatok alatt sikerült megszerezni az 1825., az 1839–40., az 1843–44., az 1847–48. és az 1848–49. évi országgyűlési anyagokat. Az országgyűlési jegyzőkönyvek mellett egyedi dokumentumokat is vásároltak, többek között az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc röplapjait, plakátjait. A leltárkönyvi bejegyzések tanúsága szerint 1895-től folyamatosan kerültek kisnyomtatványok a gyűjteménybe, főként vidéki kiadású darabok.⁵

1899-ben vásárolta meg a könyvtár az erdélyi országgyűlési jegyzőkönyvek korabeli kézírásos példányait 1748-tól 1781-ig – ezek a kötetek az egyidőből származó kézíratos bejegyzés szerint gróf BETHLEN János és gróf KENDEFFI Ádám közös, feltehetően használati példányai voltak –, 1850-től kezdődően 1864-ig az erdélyi tartománygyűlési jegyzőkönyvek egyes köteteit, s az újra országgyűlésként összeült erdélyi parlament 1856-os jegyzőkönyvét. Ehhez a gyűjteményegyütteshez tartozik „Az 1837/38. évi ország gyűlése, az Erdélyi Nagy fejedelemségben előlegesen összeírt sérelmek lejtroma.” Kiadták Nagy Szebenben. Ezek mellett 1917-ben a könyvtár nagy mennyiségű országgyűlési iratot vásárolt a RANSCHBURG-könyvkereskedéstől, közte GYURIKOVITS György (1783–1848) pozsonyi táblabíró – a reformkori országgyűléseken Pozsony város képviselője – hagyatékának egy részét, amely az 1608-tól 1790-ig terjedő időszakra vonatkozó kézíratos országgyűlési jegyzőkönyveket tartalmazta.

A gyűjtemény jelentős, értékes és egyedülálló lett, mindamelllett, hogy a háborús összeomlás, a forradalmi események és a súlyos gazdasági helyzet megakadályozta az I. világháború után a gyűjtés folytatását. Kivételt képeztek a kisebb tétel és kisebb anyagi megterhelést jelentő aprónyomtatványok, amelyek gyűjtése folytatódott a 30-as évek végéig.⁶ Akkor időrendbe sorolva a külön-külön vásárolt együtteseket, bekötötték a röplapokat. Számítógépes feldolgozásuk csak napjainkban kezdődött meg.⁷

A könyvtárban összegyűjtött országgyűlési dokumentumok mennyisége és az azokból való szakszerű tájékoztatás igénye szükségessé tette a későbbiekben egy tematikus gyűjtemény kialakítását. A Magyar országgyűlések írásai gyűjteményt (ezen a néven 1991-ig) 1962. június 29-én nyitották meg. A gyűjtemény létrehozását az Országgyűlés 1956. évi 1. számú határozatában kifejezett célkitűzés is elősegítette, amelynek lényege, hogy az országgyűlési képviselők tanulmányozhassák a munkájukkal összefüggő irodalmat.⁸ A gyűjtemény már ekkor is fontos kapcsolatot jelentett az Országgyűlés és a nyilvánosság között, hiszen a képviselők törvényhozói munkájának egészéről tájékozódhattak itt az érdeklődő állampolgárok.

A könyvtár akkori igazgatója, VÉRTES György a gyűjtemény felállításakor így összegezte munkájuk eredményét:

„...a különféle raktári helyekről összegyűjtött kb. 3000 kötetnyi országgyűlési könyvanyag szakolvasóteremben, szabadpolcos rendszerű, áttekinthető időrendi raktározással, a helyszínen katalógus, kézikönyvtár és szaktájékoztatás lehetőségével az országos szakkönyvtári... követelményeknek megfelelően szakszerűen és kényelmesen válják hozzáférhetővé az országgyűlési képviselők és a tudományos kutatók számára.”⁹

E gyűjtemény vitathatatlan egyedisége ma is abból fakad, hogy így egy tömbben, időrendbe rendezve, szabadpolcos hozzáféréssel egy könyvtár sem rendelkezik a magyar parlament dokumentumaival.

A Magyar Parlamenti Gyűjtemény helye 1973-tól az Országgyűlés épületében a mai

DEÁK-terem, amely 1987 óta képviselői olvasóteremként is működik.

2000. május 8.

Jegyzet

1. Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, 1893. január 21., VIII. kötet, 140. ülés, 23. oldal
2. Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai, 1893. XVI. kötet 536. szám, A könyvtári bizottság előterjesztése
3. Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai, 1893. 536. szám
4. Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai, 1895. 845. szám
5. A leltárkönyvekbe az esetenként 5 vagy 50 darabos tételeket egyetlen számmra írták be: 1895/6138, 1900/11. 476, 1900/11.487. Ezekből áll az ACTA-ban ismertetett erdélyi vonatkozású sorozat
6. Leltári számok: 1932/1826, 1934/1259, 1935/731, 1935/975
7. Nyomatványok címfelvételére átdolgozott Textár adatbázis
8. 1/1956. Országgyűlési Határozat: Az országgyűlés és az országgyűlési képviselők munkájáról
9. Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Országgyűlések írásai gyűjteménye, Bp. 1962. p. 3.

Állagjegyzék

3.49.

1848. szeptember 10.

PAP Zsigmond – MIHÁLYI Gábor stb.

Román testvérek!

I. Kevés idő alatt nagy változások történtek.

Martius előtt ti, kik jobbágyok voltatok, szolgátság bilincseiben görnyedeztetek...

II. – VI. [rész] ... Nem, mi nem fogjuk megérdemlenni az átkot, mi küzdeni fogunk és győzni... Isten és a szent háromság segítsen! / PAP Zsigmond; MIHÁLYI Gábor; SZERB Tivadar; MÁNY József román képviselők. – Költ Pesten, szeptember 10-én 1848. –

[Pest] Nyomatott LANDERER és HECKE-NASTnál Pesten. –

4 számozott oldal = 2 fol.; 43 x 25 cm.

A magyar parlament román képviselői fordultak a román nemzethez evvel a kiáltvánnyal: mindkét népnek egy az érdeke, a kamarilla csak veszélyt jelent, egymás ellen hergelt az egymásra utalt, együtt lakókat. A kivívott szabadság mindenkit megillet. A szerb támadók a románoknak is ellenségei.

Sign.: MPGY 00181

Variáns közölve ACTA – 1997. Vol. 2. 119. p.

12. tétel, az Osztrák Nemzeti Könyvtár tulajdona: ÖNB FI Ung 1848/7/4

3.50.

1848. szeptember 22.

Ferdinánd [HABSBURG-LOTHARINGIAI (1793–1875), első, osztrák császár (1835–1848), ötödik, magyar király (1830–1848)]

An meine Völker Ungarns!

Die neueste Ereignisse in Ungarn... / Ferdinand m.p. Gegeben im Schlosse Schönbrunn den 22. September 1848. –

S.l. s.n. – 43 x 26 cm.

Sign: MPGY 00232

Magyar nyelven MPGY 00229, németül MPGY 00231, magyarul MPGY 00228.

3.51.

1848. szeptember 22.

Ferdinánd [HABSBURG-LOTHARINGIAI (1793–1875), első, osztrák császár (1835–1848), ötödik, magyar király (1830–1848)]

Magyar ország népeimhez!

A legújabb események, melyek némely rosszakaratúak által... / Ferdinánd s.k. – Kelt a Schönbrunni palotában September 22-kén 1848-ik esztendőben.

S.l. s.n. – 42 x 25,5 cm.

Sign: MPGY 00229

Tartalmát ld. MPGY 00228, német nyelvű kiad. MPGY 00232.

3.52.

1848. szeptember 25.

Ferdinánd [HABSBURG-LOTHARINGIAI (1793–1875), első, osztrák császár (1835–1848), ötödik, magyar király (1830–1848)]

Magyarországi népeimhez!

Kevés napokkal ezelőtt magyarországi hív népeimnek tudtára adtam... / Ferdinánd s.k. – Kelt fő- és székvárosomban Bécsben, September 25-kén 1848-ik esztendőben. –

S.l. s.n. – 42 x 25,5 cm.

Sign.: MPGY 00230

Tartalmát ld. MPGY 00228, német nyelvű kiad. MPGY 00233.

3.53.

1848. szeptember 25.

Ferdinánd [HABSBURG-LOTHARINGIAI (1793–1875), első, osztrák császár (1835–1848), ötödik, magyar király (1830–1848)]

Manifest an Meine Völker Ungarns.

Vor wenigen Tagen habe Ich Meinen treuen Völker Ungarns eröffnet... / Ferdinand m.p. – Gegeben in und Residenzstadt Wien am Meiner Hauptfünf und zwanzigsten September (1848). –

S.l. s.n. – 43 x 26 cm.

Sign.: MPGY 00233

Magyarul MPGY 00230.

3.54.

1848. október 10.

[Országos Honvédelmi Bizottmány, Magyarország]

Az oláh néphez!

A magyar nemzet testvéri módon megosztotta az oláhokkal minden szabadságait... A szabadság, egyenlőség, testvériség szelleme járja át sziveiteket... szeressétek a közös hazát, melly nektek közös szabadságot adott. Béke veletek. / KOSSUTH Lajos s.k. elnök; Idősb gróf ESZTERHÁZY Mihály, s.k. bizottmányi tag. – Költ Pesten october 10-kén 1848. –

[Pest] Nyomatott KOZMA Vazulnál. – 2 p. = 1 fol.; 35 x 24 cm. –

A felszólítás nyolc napot ad a pártütő románoknak, hogy letegyék a fegyvert és visszatérjenek az ország hűségére. –

Alsó részéből mintegy 5 cm. hiányzik, szöveg ép.

Sign.: MPGY 00218

3.55.

1848. október 18.

[CSERNÁTONY Lajos (1823–1901)] CSERNÁTONI, Ludwig

Eine Stimme aus Ungarn an das edle Volk Wiens!

Brüder im heiligen Freiheitskampfe, Männer! erprobt durch die höchsten patriotischen Tugenden!...

Der Ungar hat nie, ja niemals sein Wort gebrochen... KOSSUTH kommt mit einer Armee und wenn es sein muß – mit einem ganzen Lande „Sieg sei unsere Losung!“ Lebet wohl. / Ludwig CSERNÁTONI, Mitredakteur des Radikalen Blattes Marcius tizenötödike und KOSSUTH-Gardist. – Am 18. October 1848. –

Wien, gedruckt im Oct. 1848. bei U. Klopfsen. und A. Eurich. – 1 fol.; 40 x 50 cm.

Egy szó Magyarországról Bécs nemes népének! testvérek vagyunk a szabadságért folyó szent háborúban... Magyarországot mindig megtartotta szavát... Ne felejtse Bécs népe, a magyarok barátaira és ellenségeikre egyaránt emlékezzen... Együtt győzelemig vagy halálig. KOSSUTH hadsereggel jő! – CSERNÁTONY, a radikális Március Tizenötödike című lap szerkesztője és KOSSUTH-gárdista lelkes üzenete a bécsi népnek. –

Sign.: MPGY 00227

CSERNÁTONY, CSERNÁTONI, (CSEH), csernátони CSEH Lajos kolozsvári születésű újságíró.

3.56.

1848. október 20.

Ferdinánd [HABSBURG-LOTHARINGIAI (1793–1875) első, osztrák császár (1835–1848) ötödik, magyar király (1830–1848)]

Mi első Ferdinánd, Isten kegyelméből Auszriai császár, Magyar és Csehország e néven ötödik Királya, Erdély nagyfejedelem, stb. stb.

Magyar, Horvát, Tótországok, Erdély és a katonai végvidék lakosaihoz.

Kimondottuk 1848iki September 22kén kelt manifestumunkban azon szándékainkat mellyek Bennünket a Mi magyar koronánkhoz tartozó országaink tekintetében vezérlenek... Végezetül parancsoljuk, hogy... manifestumaink újra nyomtatásba adassanak.../ Ferdinánd s.k. – Kelt Ollmützben, October 20-kán az Úr 1848-dik uralkodásunknak tizennegyedik esztendejében.–

S.l. s.n. – 4 p. = 2 fol.; 42 x 25,5 cm.

Ferdinánd minden baj okozójának KOSSUTH Lajost nevezte meg, akit pénzhamisítással is megvádolt. Manifestumát utolsó felszólításként adta ki azok számára, akik hűségére még vissza akarnak térni. A záradékban elrendelte a szeptember 22-i és 25-i manifestumok újra kinyomatását a „divatozó nyelvekben”, ennek megfelelően a Magyarországi népeimhez!

Schönbrunnban 09. 22-én – külön kiadása: MPGY 00229 – és a Magyarországi népeimhez! Bécsben 09. 25-én kiadott manifesztum – külön kiadása: MPGY 00230 – az utolsó két oldalon olvasható. – Németül ugyanez MPGY 00231, MPGY: 00232 és MPGY: 00233.

Sign.: MPGY 00228

Ollmütz, Ollmütz – Olomouc, Cseh Köztársaság

3.57.

1848. október 20.

Ferdinánd [HABSBURG-LOTHARINGIAI (1793–1875) első, osztrák császár (1835–1848) ötödik, magyar király (1830–1848)]

Wir Ferdinand der Erste, von Gottes Gnaden Kaiser von Österreich. König von Ungarn und Böhmen...

An die Völker Ungarns, Croatiens, Slavoniens, Siebenbürgens und der Militärgrenze.

Wir haben in Unserem Manifeste vom 22. September 1848 die Absichten ausgesprochen... / Ferdinand m.p. S.l. s.n. – Gegeben in Ollmütz am zwanzigsten des Monats October Eintausend Achthundert Acht und Vierzig (1848). – 4 p. = 2 fol.; 43 x 26 cm.

Sign.: MPGY 00231.

Magyar nyelven MPGY 00228.

A szeptember 22-i és 25-i manifesztumok magyarul MPGY 00229 és 00230, németül MPGY 00232 és MPGY 00233.

3.58.

1848. október 21.

VAY Miklós (1802–1894)

Hirdetmény. Ő cs. k. fenségének, mint az összes Magyarhon akkori Nádorának és k. helytartónak István főhercegnek... és minisztériumunknak rendeleténél fogva,... a Királyhágón inneni részek kormányzására mint teljhatalmu királyi biztos kinevezetvén... Ezen törvényes királyi biztosi állásomból kifolyólag szólítok fel továbbá minden nemzeteket a függésre, engedelmességre...

Ily barátságos kéznyújtásra és a csendesség fölzavarói elleni közmunkálásra, részemről is e hazának több nemzetét is ezennel innepélyesen [sic!] felhívom! / B. VAY Miklós királyi biztos. – Kelt Kolozsvárt, october 21-én 1848. –

S.l. s.n. – 1 fol.; 38,5 x 23,5 cm.

VAY Miklós, mint teljhatalmú királyi biztos, érvénytelennek tekinti (Anton) PUCHNER Antal főhadparancsnok Erdély népeinek iránta való hűségre felszólító, KOSSUTH és BATTHYÁNY ellenes kiáltványát. Hivatkozik az agyagfalvi gyűlésre, kimondva minden nemzet egyenlőségét, ugyanakkor jogát a védekezéshez támadás esetén.

Sign: MPGY 00234

3.59.

1848. november 06.

Ferdinánd [HABSBURG-LOTHARINGIAI (1793–1875) első, osztrák császár (1835–1848) ötödik, magyar király (1830–1848)]

Mi Első Ferdinánd, Isten kegyelméből Austriai Császár, Magyar és Csehország e néven ötödik Királya, Erdély Nagyfejedelme stb. stb.

Magyar, Horvát, Tótországok, Erdély és a katonai végvidék lakosaihoz.

Tetszett a Mindenható Istennek azon időszakot, mely a Mi Magyar koronánkhoz tartozó országaink alkotmányos szabadságainak nevezetes kiterjesztését jegyezi a mi Uralkodásunk korába helyeztetni...

October 16-ki elhatározásunk által... herczeg WINDISCH-GRÄTZ Alfredet, a Bécsi pártütés ellen, kineveztük minden seregeink főparancsnokának...

Ezen czélből parancsoljuk...a rend visszaállítására és a pártütés levívására kiküldött... Táborna-gyunk iránt... föltétlen engedelmességgel legyenek... / Ferdinand s.k. –

S.l. s.n. – Költ Ollmützben November hó 6-kán az Urnak 1848-dik, Uralkodásunk 14-dik esztendejében. – 2 p. = 1 fol.; 38 x 25 cm.

Az október 3-án feloszlott magyar országgyűlés és KOSSUTH Lajos minden további ténykedése törvénytelen, az alkotmányos rendet és szabadságot a teljhatalommal kinevezett WINDISCH-GRÄTZ tábornagy védi, neki mindenki feltétlen engedelmességgel tartozik. –

Sign.: MPGY 00243

Német nyelvű kiad. Id. 00246. sz. alatt. –

Tótország: Szlavónia.

Ollmütz, Ollmütz – Olomouc, Cseh Köztársaság

(Megj.: ezt a kiadást közzeltük ACTA – 1996. Vol. 2. 108. p., 3.13. tétel. Ismételt közlését a német változat előkerülése indokolta)

3.60.

1848. november 06.

Ferdinánd [HABSBURG-LOTHARINGIAI (1793–1875), első, osztrák császár (1835–1848), ötödik, magyar király (1830–1848)]

Wir Ferdinand der Erste, von Gottes Gnaden Kaiser von Österreich, König von Ungarn und Böhmen, dieses Namens der Fünfte usw. usw.

An die Völker Ungarns, Croatiens, Slavoniens, Siebenbürgens und der Militärgrenze.

Es hat dem allmächtigen Gott gefallen... / Ferdinand. Gegeben in Olmütz, am 6. November des Jahres 1848, Unserer Regierung im Vierzehnten. –

S.l. s.n. – 2 p. = 1 fol.; 38 x 25,5 cm.

Sign.: MPGY 00246

Tetszett a mindenható Istennek... tartalom a magyar nyelvű kiadásnál, MPGY 00243.

3.61.

1848. november 07.

Ferdinánd [HABSBURG-LOTHARINGIAI (1793–1875) első, osztrák császár (1835–1848) ötödik, magyar király (1830–1848)]

An die Landbewohner der Laender Meiner ungarischen Krone.

Die frechen Umtriebe Ludwig KOSSUTH und seiner Genossen... die Macht an sich gerissen haben... Euer König versuchte alles... Wer so handelt, erfüllt seine Pflichten gegen König und Vaterland... / Ferdinand. – Olmütz am 7. November 1848. –

S.l. s.n. – 1 fol.; 43 x 53 cm.

Fondorlatos KOSSUTH Lajos és elvtársai hatalmukba kerítették a szerencsétlen hazát! Az uralkodó kéri a földművelő lakosokat, kerüljék el a polgárháborút: a törvényt a királyi szó jelenti. –

Sign: MPGY 00244

További német pld. MPGY 00249, magyar nyelvű MPGY 00247, szlovák nyelvű MPGY 00252.

Olmütz – Olomouc, Cseh Köztársaság

3.62.

1848. november 07.

Ferdinánd [HABSBURG-LOTHARINGIAI

(1793–1875), első, osztrák császár (1835–1848), ötödik, magyar király (1830–1848)]

An die Landbewohner der Laender Meiner ungarischen Krone.

Die frechen Umtriebe Ludwig KOSSUTH und seiner Genossen... / Ferdinand. – Olmütz, am 7. November 1848. –

S.l. s.n. – 1 fol.; 42 x 51 cm.

Sign.: MPGY 00249

Nyomdai változat. További német pld. MPGY 00244, magyar MPGY 00247, szlovák MPGY 00252.

3.63.

1848. november 07.

Ferdinánd [HABSBURG-LOTHARINGIAI (1793–1875) első, osztrák császár (1835–1848) ötödik, magyar király (1830–1848)]

Magyar koronám országainak földművelő lakosaihoz.

KOSSUTH Lajos és párttűt társai vakmerő kísérletei, melyek által szerencsétlen hazátokban a hatalmat bitorolták... felségsértők... Bizzatok királytokban... Ki illy értelemben cselekszik, híven teljesíti királyja és hazája iránti kötelességeit... / Ferdinand s.k. – Adtam Olmützban November 7-dik napján 1848. –

S.l. s.n. – 1 fol.; 38 x 50 cm

Sign.: MPGY 00247

Tartalma a német nyelvű kiadásnál MPGY 00244. További német kiadás MPGY 00249, szlovák nyelvű MPGY 00252.

3.64.

1848. december 02.

[Ferenc József, HABSBURG-LOTHARINGIAI (1830–1916), első, osztrák császár (1848-tól), magyar király (1848-tól, megkoronázva 1867)]

Wir Franz Joseph der Erste, von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich, König von Ungarn...

Nachdem es Unserem Allerdurchlauchtigsten Herrn Oheim, Sr. Majestät Kaiser Ferdinand dem I... dem Throne ... zu entsagen... / Franz Joseph m.p. – Gegeben in Unserer königlichen Hauptstadt Olmütz, den zweiten December im Jahre des heils Eintausend Achthundert und Acht und Vierzig. –

S.l. s.n. – 2 p. = 1 fol.; 38 x 26 cm.

Ferenc József bejelentette pátensében, hogy V. Ferdinánd lemondását követően átveszi az uralmat. Érvényesnek tekinti elődje október 6.-i és 7.-i nyilatkozatait. Elrendelte, hogy mindenki engedelmessédjék a főparancsnokká kinevezett WINDISCH-GRÄTZ tábornagnak.

Sign.: MPGY 00272

Az ACTA – 1998. Vol. 2. 109. p., 3.18. sz. alatt felvett pátens – MPGY 00271 – német kiadása.

Olmütz – Olomouc, Cseh Köztársaság

3.65.

[1848. december 07.]

[Országgyűlés, Magyarország]

112. számú országgyűlési irat]
Országgyűlési határozat.

Az országba magány uton beküldözgetett nyomtatványokból tudomására jutott az országgyűlésnek, mikint 1-ső Ferdinánd ausztriai császár s Magyarországnak e néven 5-ik királya... trónusról lemondván... merőben családi intézkedések tehát, Magyarországnak... királyi székére... semmi befolyást nem gyakorolhatnak... Melly határozatnak az ország minden hatóságaival s hadseregeivel közlése ezennel elrendeltet / CSÁNY László, Fő-kormány biztos. –

[Szeged] Nyomatott SCHMID Ferencznél. – 1 fol.; 51 x 31 cm

Az országgyűlés 1848. december 7-én tárgyalta meg Ferenc József trónralépésének körülményeit és azt Magyarországra joghatályosnak el nem ismerve a HABSBERG-ház merőben családi intézkedésének minősítette. –

Sign.: MPGY 00274

A parlament december 7-én utasította az OHB-t a határozat terjesztésére, így ezt tekintjük a megjelenés időpontjának. Irod.: BEÉR – CSIZMADIA 325. p.

3.66.

1848. december 14.

WINDISCH-GRÄTZ, Alfred Fürst zu
(1787–1862)

Herczeg WINDISCHGRÄTZ Alfred...

Proclamatioja Magyarország és Erdély földmivelő népéhez.

Folyó esztendő November 7-én kelt legfelsőbb Manifesztom által arról már biztosítva lettetek, hogy a robot és dézma megszüntetéséről... alkotott... törvények fen [sic!] fognak tartatni. / Herczeg WINDISCHGRÄTZ s.k. császári királyi tábornagy. – Kelt Schönbrunni főhadai [sic!] szállásomon, December 14-kén 1848. –

S.l. s.n. – 1 fol.; 40 x 25,5 cm.

I. FERENC József nevében és megbízásából közölte a tábornok, hogy a dézsma és a robot eltörlése érvényben marad! A szószékről a papok hirdessék, egyébirányban pedig mindenki maradjon nyugton. A lelkészek felett, ha kihirdetni elmulasztják, rögtönítelő bíróság ítélkezik. –

Sign.: MPGY 00279

Körülvágatlan pld. –
Német nyelvű kiad. MPGY 00280.

3.67.

1848. december 14.

WINDISCH-GRÄTZ, [Alfred] Fürst zu
(1787–1862)

Proklamation des Fürsten zu WINDISCH-GRÄTZ ... an das Landvolk in Ungarn und Siebenbürgen.

Mit dem Allerhöchsten Manifeste vom 7. November l. J. ist Euch bereits die Versicherung ertheilt worden... / Fürst zu WINDISCHGRÄTZ m.p. k.k. Feldmarschall. – Hauptquartier Schönbrunn am 14. December 1848. –

S.l. s.n. – 1 fol.; 41 x 24 cm.

Sign.: MPGY 00280

Tartalom a magyar nyelvű példánynál
(MPGY 00279).

Körülvágatlan pld.

3.68.

1848. december 29.

WINDISCH-GRÄTZ, Alfred Fürst zu
(1787–1862)

Magyarország népeihez.

Nem elég, hogy KOSSUTH Lajos és párttűő

czinkosai Magyarországot roppant számu papirospénz-
zel elárasztották... a honvédelmi bizottmány vala-
mennyi tagjait, és az... ugynevezett kormánybiztosokat
„törvényen kívülieknek és földönfutóknak nyilatkoz-
tatom”... A helységek előljárói a csendnek fenntar-
tásáért életükkel kezkeskednek. / Herczeg WINDISCH-
GRÄTZ Alfred, császári királyi tábornagy. – Kelt Győri
tábori főhadiszálláson, karácson hó 29-kén
1848.

S.l. s.n. – 1 fol.; 38 x 48 cm.

KOSSUTH Lajost és az Országos Honvédel-
mi Bizottmány tagjai állítólagos győzelmekkel ámtják
a népet, holott nem győztek sem Mosonnál, sem
Schwechatnál. Őket és a kormánybiztosokat törvényen
kívüliekké és földönfutókká nyilvánította WINDISCH-
GRÄTZ kiáltványa. –

Sign.: MPGY 00290

Német nyelvű kiadását közöltük ACTA –
1998. Vol. 2. 110. p., 3.23. sz. alatt (MPGY 00291).

3.69.

1849. január 01. – 1849. január 08.

A magyar néphez.

A magyar nép könnyebbségét, javát, és az or-
szág boldogságát kivívni törekvő országgyűlés Debrec-
zenben van... Hidj hát magyar nép... támogasd kitel-
hető erőddel az országgyűlést, és akkor az ellened tá-
madott németek... a Tisza partján hagyandják
bizonyosan fogaikat. –

Debrecen, Nyom. Debreczen város könyv-
nyomdájában –

[1849]. – 1 fol.; 37 x 23 cm.

Nem kell csüggedni azért, mert az országgyű-
lés a hadihelyzet alakulása miatt Pestről Debreczenbe
költözött. –

Sign.: MPGY 00118

Feltételezett megjelenési ideje 1849. 01.
01–08. – Az országgyűlés 1848. 12. 31-én határozta el,
hogy Debreczenbe települ, az OHB január 1-én költö-
zött, a képviselőház első ülése Debreczenben 1849. 01.
08. Valószínűleg hivatalos országgyűlési kiadvány.

3.70.

1849. január 28.

[Hadügyminiszter, Magyarország]

121. és 126.G./1849. [szám]

Hadi rögtön ítélő törvényszék hirdetés!

A haza szolgálatának érdeke úgy követelvé,
hogy a debreczeni hadmegye kebelében, valamint min-
denhol... hadi rögtönítélőbírótság legyen kihirdetendő...
I. 1–7. [pont]... II. 1–5. [pont]... III–V. [pont] /
Hadügyminiszter MÉSZÁROS Lázár. – Kelt Debrec-
zenben január hó 28-án 1849. –

[Kassa] Kassán nyomt. WERFER Károly. – 2
p.= 1 fol.; 41 x 23 cm.

Rendelet katonai rögtönítélő bíróságok felál-
lításáról az egész ország területén. –

Sign.: MPGY 00140

Három oldalán körülvagatlan pld.

3.71.

1849. március 04.

[Ausztriai Császárság]

Reichsverfassung für das Kaiserthum Oester-
reich.

I. Abschnitt. Von dem Reiche... XVI. Absch-
nitt. Allgemeine Bestimmungen. / Franz Joseph;
SCHWARZENBERG; STADION stb. – So gegeben in
Unserer königlichen Hauptstadt Olmütz den vierten
März im Jahre des Heils Eintausend Acht Hundert und
Vierzig, Unserer Reiche im Ersten. –

S.l. Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. –
10 számozott oldal = 5 fol.; 45 x 28,5 cm.

Az osztrák birodalmi (ún. olmützi) alkotmány,
amely már első fejezetében a birodalom részévé nyil-
vánította Magyarországot, Horvátországot és Erdélyt,
beleértve valamennyi megyét, országrészt, amelynek
korábban külön státusa volt (pl. Belső-Szolnok, Kővár
vidéke stb.) a Pragmatica Sanctio és a HABSBURG-
házi (házi)törvények alapján kimondva, hogy egyetlen
uralkodó van: a császár és egyetlen birodalom: az egy
és oszthatatlan ausztriai császárság.

További aláírók: KRAUS, BACH, CORDON,
BRUCK, THINNFELD, KULMER.

Sign.: MPGY 00311

Ollmütz, Olmütz – Olomouc, Cseh Köztársaság

3.72.

1849. március 06.

[Minisztertanács, Ausztriai Császárság]

Seine Majestät haben geruht am heutigen Tage den Völkern Oesterreichs eine Verfassung zu verleihen... Seine Majestät unser allergnädigster Keiser Seinen Völkern zu gewähren geruht hat. / Der Minister-rath: SCHWARZENBERG, STADION stb. – Ollmütz den 6. März 1849. S.I. Aus der k. k. Hof- und Staats-druckerei. – 1 fol.; 44 x 56,5 cm. –

A miniszterek rendeletben hozták az egységesített birodalom népeinek – köztük a magyaroknak – tudomására a valamennyi társországra, országra és tartományra egyaránt érvényes egységes birodalmi alkotmány kiadását.

További aláírók: KRAUß, BACH, CORDON, BRUCK, THINNFELD, KULMER.

Sign.: MPGy 00313

A hivatkozott alkotmány MPGy 00311

3.73.

1849. május 00.

Háború alkalmával mondandó könyörgés.
Könyörgés.

Isten, népek hatalmas istene! Hozzád emeltük szavunkat, midőn az áruló fejedelmi ház először küldé be országunk földére pusztító seregeit... már újabb ellenség, a muszka, fenyeget bennünket... Hallgass meg atyánk, mindenható szent istenünk... Ámen. – Buda-Pest, 1849. –

[Pest] Nyomatott és kapható BUCSÁNSZKY Alajosnál. –

4 p. = 2 fol.; 18,5 x 24 cm.

Feltételezett megjelenési ideje 1849. 05. 09 után: „újabb ellenség, a muszka, fenyeget bennünket”. Szentpétervárott Miklós cár 1849. 05. 09. kiáltványban jelentette be, hogy segítséget nyújt a “a fegyveres lázadás” elfojtásához. –

Címlapmetszet: fent középpütt kiterjesztett kézzel, angyalok seregében az Úr, kétoldalt arabeszkkel díszített oszlopok előtt Mihály és Gábrriel arkangyalok damaszt tunikában, alul kereszt és lándzsa koszorúval, RI betűkkel, három dobókockával és a Péterre utaló kakassal, középpütt Krisztus a kereszten.

Metsző neve M...o... legalul, nem olvasható ki.

Sign.: MPGy 00114

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötetyszerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Tipărituri mici din 1848–1849 din Transilvania și din Părți (Țara Ungurească) III

(Despre publicare)

Catalogul continuă cele publicate în volumele ACTA – 1997/II (p. 113–121) și ACTA – 1998/II (p. 101–118), completând de această dată lista referitoare la documentele din Biblioteca Parlamentară din Budapesta, Colecția Parlamentară Maghiară, publicată în ACTA – 1998/II (3.1–48).

Small Printings Referring to the Events of 1848–1849 in Transylvania and Partium III.

(About the publication)

The paper is a continuation of the catalogue published in the ACTA –1997 and the ACTA – 1998. The present publication, starting with 3.49, is a completion to the contents to be found in the Library of the Hungarian Parliament.

A felső erdélyi hadsereg fővezérétől.

Az erdélyi főhadseregnek korlátlan telyeshatalommal főkormányzatára meghivatván, első kötelességemnek tartom Erdély és a körülfekvő vármegyék lakosainak a kormány eltökéllett szándékát tudtára adni.

Minden lakosok, nemzetiség, vallás- és rang-különbség nélkül egyenlők, és minden hivatalok viselésére ugyan azon jogaik vannak, ha az álladalomnak becsületesen s hűségesen szolgálnak, és a szükséges képességgel bírnak.

Azok, kik az álladalom függetlensége és jogai védelmezésére hivatva vannak, születésük különbsége nélkül legfőbb hivatali polczokra juthatnak, ha vitézségük és szükséges ismereteik bizonyosságait adandják. Azokról, kik a szolgálatban egészségüket veszítik, az álladalom éltök fogytáig gondoskodik, a harc mezején elhaltaknak özvegyei és gyermekei pedig az ország oltalma alá vétetnek, és azokról az álladalom gondoskodik.

Jóllehet a magyar nyelv az országgyűlés nyelvének vétetett fel,* minden más népségek nemzetségeket megtartják, és magok belső ügyeikben a magyar nyelv mellett tulajdon nyelvökkel élhetnek.

Minden valláskülönbség nélkül a kormány által ugyan azon ótalomban részesülnek.

Ha talán valaki ezen az ország kormányától biztosított jogokban megsértetnék, azonnal forduljon hozzám, és rögtön igazságot fog nyerni.

Erdélynek és a körülfekvő vármegyéknek minden lelkészei ezen hirdetményt templomaikban több napokon át felolvasni tartoznak.

Nagyvárad December 6-kán 1848.

Bem s.k.

POZSONY Ferenc

Gróf zabolai MIKES Kelemen és az erdélyi Mátyás-huszárezred

(Kivonat)

A költő MIKES Kelemen neve közismert. Az előadás a másik, az 1848–49-es MIKES Kelemen alakját kívánja visszahozni a köztudatba. Gróf MIKES Kelemen az erdélyi, forradalmi, ún. Mátyás-huszárezred szervezője és parancsnoka volt, Nagyszeben első ostrománál halt hősi halált, BEM erdélyi hadjáratában. Az előadás röviden ismerteti a MIKES-család történetét, a Mátyás-huszárezred további történetét és gróf MIKES Kelemen utóéletét is.

*

Zabolai gróf MIKES Kelemen szülőfalujában és Háromszéken az 1848–49-es forradalom és szabadságharc méltatlanul elfelejtett egyénisége. Ehhez a kollektív „memóriavesztéshez” talán az is hozzájárult, hogy Zágon nagy szülöttje, MIKES Kelemen a magyar értelmiségi köztudatba már örökre beírta nevét csodaszép emlékiratával, II. RÁKÓCZI Ferenc, Erdély fejedelme és szülőfaluja, Zágon iránti hűségével.

A MIKES család nemcsak a magyar irodalomnak, s azon belül a szépprózánknak adott kiemelkedő alkotót, mivel kiemelkedő sarjai vitézi tettekkel Háromszék s Erdély történetébe is számtalanszor méltón írták be nevüket. A család őseiről első ízben az erdélyi fejedelemség idején tudósítanak az írott források. MIKES Mihály vitézi tetteiért 1584-ben BÁTHORI Zsigmondtól jelentős nemesi birtokokat kapott adományként. A fejedelem MIKES Györgynek szintén abban az évben adományozott jelentősebb birtokokat. MIKES György és testvére Benedek vitézül harcoltak SZÉKELY Mózes seregeiben, míg a vég-

zetes Brassó melletti csatában BÁSTA főgenerális fogságába estek, aki könyörtelenül kivégeztette őket. BETHLEN Gábor fejedelem uralkodása idején I. MIKES Zsigmondot több alkalommal is követségbe küldte, majd kiemelkedő szolgálataiért 1626-ban SZALÁNCZI György „magvaszakadta” után annak zágoni birtokát is neki adományozta. Fia, MIKES Pál egészen haláláig hűséggel szolgálta THÖKÖLYT. II. MIKES Zsigmond fiai, Kelemen és János 1630-ban regényes körülmények között elrabolták TARNÓCZI Sebestyén lányát, Sárát, akit Mihály nevű testvérüknek szántak. A MIKES fiúk által végrehajtott lányrablás később megihlette KELEMÉNY Zsigmondot, aki a történetet *Ózvegy és leánya* című romantikus könyvében dolgozta fel. A fejedelem előbb fej- és jószágvesztéssel büntette a MIKES fiúkat, de később kegyelmet nyertek, ezt jelzi az a tény, hogy 1648-ban I. RÁKÓCZI György éppen Mihályt küldte Lengyelországba a korona megnyerésére. II. RÁKÓCZI Györgynek is számtalanszor követe és hadvezére volt. Később Erdély követe Velencében, 1657-ben kancellár, de éppen emiatt BARCSAY 1660-ban száműzette. Testvére, Kelemen 1659-ben ítélőmester, majd APAFI hűségén tanácsos, székelység generálisa és országos elnök. Megbukatta az ellenzéki BÉLDI Pált, akinek uzoni kastélyát 1679-ben elnyerte. Fia, Mihály Háromszék főkirálybírója, aki II. RÁKÓCZI Ferenc ellen az osztrákok oldalán harcolt, majd a hermányi csatában a kurucok elfogták, s szinte az életével fizetett. Később a fejedelem tábornoka egészen a szabadságharc leveréséig. A hadi események elcsitulása után elnyerte Leopold osztrák császár bizalmát, aki a bárót 1696. május 4-én grófi rangra emeltette (PÁLMAY, 1902. 306–311.)

Gróf zabolai MIKES Kelemen 1820. december 3-án született a mezőségi Széken, az akkori Belső-Szolnok megyében középbirtokokkal rendelkező főnemesi családból. A kolozsvári királyi líceumban tanult, majd rövidebb ideig joggyakornok volt Marosvásárhelyen. A bécsújhelyi katonai akadémián folytatott tanulmányokat 1837–1842 között, majd a 4. huszárezrednél szolgált hadnagyként. Később félbeszakította katonai pályáját, és birtokain gazdál-

* Az EME BNYTt Szo. 1998. évi, sepsiszentgyörgyi Vándorgyűlésére a szerzőnek nem sikerült eljőnie. Távollmaradását ezúton pótoljuk.

kodott. Családot alapított és feleségül vette gróf MIKÓ Rózát (BONA, 1983. 242.)

1848-ban július végétől nagy szerepet játszott az úgynevezett „KOSSUTH”, a későbbi Mátyás-huszárezred megszervezésében és vezetésében. Erdélyben a honvédelem forró hónapjaiban BERZENCZEY László kezdeményezte egy könnyűlovasság létrehozását. Sürgetésére 1848 októberében meg is kezdték egy öt osztályos, tehát tíz századból álló lovasezred felállítását. BERZENCZEY toborzó útja során Háromszékre utazott, ahol Szentkatolnán népgyűlést hívatott össze HORVÁTH Albert főkirálybíró elnökletével. Mozgósító beszédének meg is volt a hatása, mivel különösképpen az önként jelentkező, előkelő családok lelkes fiaiból meg is alakíthatta az ezred alapját. A szerveződő seregnek kezdetben a „KOSSUTH”, később a „HUNYADI” s végül a „Mátyás” nevet adták. Ennek első századává alakult át az a lovas csapat, amit gróf MIKES Kelemen és gróf BETHLEN Gergely szervezett lelkes és előkelő családok ifjaiból. Gróf MIKES Kelemen hatékonyan résztvett az ezred szervezésében, döntő szerepe volt az ifjak toborzásában és felkészítésében. Érdemeiért Kolozsváron kinevezték az ezred parancsnokává. Október 23-tól főszázados, majd őrnagy, november 1-jétől pedig ezredessé léptették elő (KEDVES, 1992. 60.)

Rövidesen felállítottak még egy századot, s azzal együtt az Erdély peremére kiszorult magyar hadtesteket erősítették meg. A MIKES Kelemen és BETHLEN Gergely által vezetett századok mellé december közepén még egy harmadikat állítottak fel. A gyorsan felszerelt és felfegyverzett Mátyás-huszárok már 1848. december 20-án kitüntették magukat a zsigóri csatában. 1849. január elején bekapcsolódott a harcokba a negyedik század is. A 2. osztály parancsnokává PÁLFFY Domokos őrnagyot nevezték ki. Az erdélyi hadjárat legjelentősebb csatáit végül is csak az ezred két korábban verbuvált osztálya vívta meg.

BEM József tábornok 1849. január 21-én az erdélyi hadjárat legmerészebb vállalkozásának keretében seregeivel megostromolta az ellenforradalom legfontosabb fészkeként tartott

Nagyszebent, mely az osztrákok kezében volt. BEM serege 4500 gyalogosból, 450 lovasból, 18 ágyúból állott. PUCHNER, az ellenséges főparancsnok 7000 gyalogossal, 1200 lovassal, 4000 nemzetőrrel és 30 ágyúval rendelkezett. A város ostromának nyitányaként egy ágyúgolyó megölte gróf MIKES Kelemen ezredest. A heves tüzésérgi párbaj órákon át tartott, miközben az osztrákok ismételten rohamozták a honvédséget, amelynek jelentős veszteségeket okoztak. A várost ostromló magyar seregek oldalán harcoló bécsi légió kétharmada megsemmisült. Bár délben megérkezett CZETZ dandára is, lőszer hiányában BEM elrendelte a falak alóli visszavonulást.

A Mátyás-huszárezred szervezése azonban a parancsnok halála után sem állt meg, mivel a verbuválás GÁL Sándor ezredes irányításával január végétől tovább folytatódott a Székelyföldön. 1849. február 26-án még négy századot sikerült felállítaniuk, de azok már nem vettek részt Erdély felszabadításának utolsó, márciusi hadműveleteiben, csatáiban. A lovasság egyik része áprilisban a Temesköz felszabadításáért harcolt BEM csapataival együtt, ahonnan Erdélybe később sem tértek vissza, de a szabadságharc elbukásáig vitézül harcoltak a legjelentősebb délvidéki ütközetekben. Így Hegyeshátán 1849. július 14-én vívtak dicső csatát, ahol PROUVY őrnagy, az osztályparancsnok is súlyosan megsebesült (KEDVES, 1992. 60.)

Időközben Erdélyben eléggé vonatott ütemben ugyan, de megszervezték a Mátyás-huszárezred 5. osztályát is. Felállítását elsősorban a felszerelés és a fegyverzet hiányossága akadályozta. Éppen ezért hatékonyan nem is tudott bekapcsolódni a tényleges hadműveletekbe. Egyik része a Gyulafehérvárt ostromló honvédsereghez csatlakozott, az ezred további hét százada pedig külön-külön vett részt az erdélyi hadosztályok csatáiban. Többségük fokozatosan felmorzsolódott az orosz cári csapatokkal vívott küzdelmekben, végül az ezred maradéka 1849. augusztus 25-én tette le a fegyvert, Zsigó mellett (KEDVES, 1992. 60.)

A Mátyás-huszárezred első parancsnoka gróf zabolai MIKES Kelemen volt, egészen hősi

haláláig. Tőle gróf BETHLEN Gergely alezredes (később ezredes) vette át a huszárezred vezetését egészen júniusig. A zsigóói fegyverletételig MAKRAY László alezredes irányította a huszárokat.

Gróf MIKES Kelemen, akinek döntő szerepe volt az erdélyi szabadságharc könnyűlovas ezredének megszervezésében és vezetésében, viszonylag korán elveszítette életét az első, sikertelen nagyszebeni csatában. A szabadságharcért életét feláldozó ezredes holttestét Zabolán, a MIKES család sírboltjában temették el. Fémkoporsóját a következő felirat díszítette (PÁLMAJ, 1902, 311.):

„A 15-ik Mátyás Huszár Ezred Alakítója és Ezredese, gróf MIKES Kelemen, született 1820-ban, elesett a szabadság és nemzetiségért harczolva Szeben ostrománál. Januárus 21-én 1849.”

Később gróf MIKES Benedek méltó sír-emléket állíttatott a nagyszebeni csatában hősi halált halt testvérének. A szabadságharc elbukása után ORBÁN Balázs huzamosan tartózkodott a család zabolai kastélyában, miközben a *Székelyföld leírása...* monográfia anyagát és dokumentumait gyűjtötte. Neki köszönhetjük, hogy az ezredes sírmlékéről fénykép maradt – az annak alapján készített metszetet könyvében is közölte (ORBÁN, 1869. 146.)

Egészen 1944-ig, a sírbolt csöndes zárán-dokhely volt. Gróf MIKES Kelemen halálának tiszteletére Zabolán minden esztendőben január 21-én megemlékezést, misét tartottak; március 15-én pedig koszorút helyeztek el a koporsóján. 1944 őszén az orosz csapatok bevonulása után a falubeli magyar csőcselék kifosztotta az elmenekült család kastélyát. Az aranykereső lázban nem kímélték a hősi halált halt honvédezredes sírmlékét sem. Koporsóját felnyitották, csontjait szétszórták. A meggyalázott és feldúlt sírmléket később a falu vezetője a földig lebontatta. A sírmlék helyét napjainkban a falubeliek már nem ismerik (BARTOS, 1996. 15.)

A honvédezredes emléket ma a MIKES család új kastélya előtti szerény faragott faoszlop őrzi, a gróf MIKES János (szombathelyi római katolikus püspök, címzetes érsek) és gróf MIKES Ármin tiszteletére állított kopjafa szomszédságában. Emlékének ápolására 1998 tava-

szán Zabolán egy olyan színes, piros-fehér-zöld kokárdával feldíszített képeslapot nyomtattak, mely a huszár ezredes arcképét s a régi kastélyt ábrázolja.

Irodalom

- BARTOS Jenő (1996): **Zabola és környékének története.** Tapolca–Zabola
- BONA Gábor (1983): **Tábomok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49.** Budapest
- GUDENUS János József (1989): **Összetört címerek. A magyar arisztokrácia sorsa és az 1945 utáni megpróbáltatások.** Budapest
- GUDENUS János József (1993): **A magyarországi főnemesiség XX. századi genealógiája II.** Budapest
- KEDVES Gyula (1998): **A szabadságharc huszárai.** Budapest
- ORBÁN Balázs (1869): **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból III.** Pest
- PÁLMAJ József (1902): **Háromszék vármegye nemes családjai.** Sepsiszentgyörgy
- POTSA József (szerk.) (1899): **Háromszék Vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére.** Sepsiszentgyörgy

Contele Kelemen MIKES de Zăbala și regimentul de husari „Mátyás”

(Rezumat)

Poetul Kelemen MIKES, cancelistul pricipelui Francisc RÁKÓCZI al II-lea, este o figură binecunoscută a istoriei literaturii maghiare (opera sa de bază a fost tradusă și în limba română). Prelegerea încearcă să readucă în conștiința istorică și cea comună pe celălalt Kelemen MIKES, contele pașoptist, care a fost principalul organizator al regimentului de husari revoluționar din Transilvania, „Mátyás”, pe care l-a și condus până la moartea sa – a căzut în primul asediu al Sibiului, în timpul campaniei transilvănene a lui BEM. Prelegerea prezintă pe scurt și istoria familiei MIKES, participarea regimentului de husari „Mátyás” la evenimentele militare ulterioare, precum și istoria mormântului lui Kelemen MIKES, de la Zăbala.

Count Kelemen MIKES of Zabola and the Mátyás Hussars from Transylvania

(Abstract)

The name of the poet Kelemen MIKES is very well known. The lecture aims to reveal the person of the other Kelemen MIKES, the one that participated at the events from 1848–49. Count Kelemen MIKES was the organiser and the leader of the revolutionary cavalry regiment, the so-called Mátyás Hussars during the revolution in Transylvania. He died a heroic death at the first assault of Nagyszében (Sibiu), during BEM's military campaign in Transylvania. The lecture makes a short presentation of the MIKES-family, the further story of the Mátyás Hussars as well as Count Kelemen MIKES's life afterwards.

Gyergyói, csíki honvédtisztek naplói és visszaemlékezései az 1848–1849-es szabadságharc katonai eseményeiről

(Kivonat)

Az előadás gyergyói és csíki honvédtiszteknek a századfordulós helyi sajtóban megjelent naplóból, visszaemlékezéseiből csoportosít egy válogatást, hogy visszaemlje azokat a szakmai- és a köztudatba. Közülük különösen DEÉR Venczel naplójegyzeteire kívánja felhívni a figyelmet – ezekre a korábbi évfordulós megemlékezések, munkák nem emlékeztettek. Az előadás a válogatás sok esetben elsőrangú forrás értékű szövegeit időrendben tárgyalja, és egyúttal jó áttekintést nyújt a térség lakosainak 1848–49-ben vállalt szerepére.

*

Az ősök tisztelete minden közösség alapvető kötelessége, főleg akkor, ha azok véráldozatukkal biztosították a jövő nemzedéke számára a szabadságot, a megmaradást.

A honvédtisztek szabadságszeretetről, szülőföldhöz való ragaszkodásukról csupán akkor nyerünk reális képet, ha beleolvasunk naplóikba. Felelősségteljes magatartásukról, katonai szakismereteikről szintén ezen írásokból következtethetünk. Bár az ilyen naplók információi olykor ellentmondásosak, hitelességük is nagyon különböző – ismeretes, hogy pl. a székelyföldi utolsó harcokat irányító GÁL Sándor is elégeti Zsibón eredeti iratai nagy részét, az emlékezet pedig torzít, hogy a háryjánoskodó elemekről most ne beszéljünk – a naplók soraiból élénk tárló történelem nemcsak, hogy kiegészíti a térség históriáját, de egyben emberileg is közelebb hoz-

za a 20. századvég olvasójához a magyar szabadságért oly sokat tevő hősokeket. A következőkben elsősorban a csíki és gyergyói 1848–49-es honvédtiszteknek a századfordulós helyi sajtóban megjelent naplóból, visszaemlékezéseiből csoportosítunk egy válogatást, hogy visszaemljük azokat a szakmai és a köztudatba. Közülük különösen DEÉR Venczel naplójegyzeteire hívánk fel a figyelmet – ezekre a korábbi évfordulós megemlékezések, munkák nem emlékeztettek.

1.

A szabadságharc első olyan eseményeiben, amelyekben a csíkiak és gyergyóiak is részt vettek, a már említett KISS Antal a tanúnk. A szövegek szerzői közül mellesleg az ő egyénisége a legsokatmondóbb. Bár Kolozsvárott született, cselekedetei, katonai pályája Gyergyószentmiklóshoz, Székelyföldhöz kötik. 1816-ban született a kincses városban, ahol atyja akkor császári és királyi főhadnagy volt. Tanulmányait a kézdivársárhelyi katonai intézetben végezte, ahonnan 1828-ban a bécsújhelyi katonai akadémiára helyezték át, melynek elvégzése után, 1836-ban császári és királyi zászlótartóként az első székely határhozredhez helyezték Gyergyószentmiklóstra, oda, ahol édesapja akkor mint százados szolgált. 1844-től KISS Antal az első székely határhozred vezető főhadnagyaként volt ismert.¹

1848 nyarán a magyar forradalom megvalósításait a restaurációra törekvő HABSBURG hatalom mellett a román, horvát és szerb ellenforradalmi erők is veszélyeztették. Ebben a válságos helyzetben a székelység részvétele a katonai eseményekben meghatározó volt a szabadságharc sorsa szempontjából. MÉSZÁROS Lőrinc hadügyminiszter rendeletére újjászervezték az első székely határhozredet, melynek századait 200 főre emelték. Az ezred nőtlen tagjait Bukovinába rendelték, míg a másik hat századot a délvidéki harcokra készítették fel. Utóbbiak falvankénti megoszlása és vezetése a következőképpen mutatott:²

1) Első század – parancsnoka NAV-RACZKY Károly százados

*Az EME BNyTt Szo. 1998. évi, sepsiszentgyörgyi Vándorgyűlésén tartott előadás változata

A közkatonák közül százan kászonújfalviak, míg a másik száz személy csíkkozmasi volt.

2) Második század – parancsnoka KEDVES Lajos százados

A legénységet a csíkszentimreiek és a csíkszentgyörgyiek alkották.

3) Harmadik század – parancsnoka PÁL Vilmos százados. Csíksomlyóról és Csíkszépvízről száz–száz katona alkotta a századot.

4) Negyedik század – parancsnoka KISS Antal főhadnagy

A közkatonák csíkrákosiak és csíkszenttamásiak voltak

5) Ötödik század – parancsnoka MARGYARI Ferenc százados

A közkatonák közül az első százat a gyergyóújfalviak, a másodikikat pedig a gyergyószentmiklósiak alkották.

6) Hatodik század – parancsnoka BOROS Ignác százados

A gyergyóalfalviak közül százan, a gyergyóditróiak közül szintén százan alkották a legénységet.

A zászlóalj parancsnoka MÓRICZ József százados, segédtsíztje pedig SHUSTER József főhadnagy volt. A századhoz SCHATZBERG Károly, HAZAY Ferenc, KOLOZSI Lajos, SZÉKELY Elek főhadnagyok, SALAMON Károly, RÖEDIGER Alajos, MARA Lőrincz, MIKLÓSI József, GAÁL János hadnagyok és RÖEDIGER Herman hadapród volt beosztva.

A zászlóaljhoz a mozgósítási parancs agusztus elején érkezett meg. A 48-as számú honvédszászlóalj a Csíkszereda–Szekelyudvarhely útvonalat követve ért el Alvincre, ahol letették az esküt a magyar forradalom által törvényesített Alkotmányra. Innen Bencenc, Soborsin, Radna, Ménes és Glogovac községeken áthaladva elértek Új-Aradra, ahonnan rövid pihenő után, a szerbek által fenyegetett Törökbecsére meneteltek. Itt a szerb sereg visszavonulása után a 48-as székely zászlóaljat felosztották. A hatodik századot Versec védelmére, az ötödiket Feketics község megszállására rendelték, míg a többi négy századot a verbászi harcmezőre irányították. Verbászon a székely zászlóalj csatlakozott a

magyar forradalmi sereghöz, mely 9 gyalogzászlóaljból, 4 huszárszázadból és 5 üteg ágyúból állott. A lovasszázadok között volt a székely huszárezrednek egy százada is.

A szeptember 20-i haditanácsban a forradalmi sereg hadvezetése a délvidéki Szenttamás ostroma mellett döntött. A térség katonai eseményeiről KISS Antal a következőképpen emlékezett meg:

„Szent-Tamás a ráczok fészke, árkokkal körülvett erődítések és védművekkel ellátva, s a mellette elvonuló Ferencz-csatorna által előnyösen megvédve, császári királyi katonaság és felkelők által volt megszállva.

Zászlóaljunk két százada és pedig az első és második az ostromvonalba, a harmadik és negyedik század az ágyúk fedezetéül rendeltetett ki.

Szeptember 20-ról 21-re virradóra megkezdődött a hadoszlopok felvonulása, s bár a műveletet a legnagyobb csendben vitték keresztül, mindazonáltal a várbeliek a verbászi lakosság értesítése folytán az előrenyomulással nem lettek meglepve és teljesen előkészülve várták a támadást. Alig hogy virradt, mindkét részről megkezdődött az ágyúzás, mely azonban sorainkban nagyobb kárt nem tett, amennyiben csak pár sebesülés történt, de a tüzerek és az ágyúslovak közt tetemes pusztítást okozott.

Az ágyúharc alatt előnyomultak az ostromra rendelt csapatok ÉDER császári királyi tábornok vezénylete alatt, miközben az egész tájra átlátatlan köd szállott le, ami megkönnyíté csapataink előnyomulását annál is inkább mert a köd folytán 10–20 lépésnyire is alig lehetett látni, minek folytán az ágyútűz megszűnt. A köd leple alatt ostromvonalunk a Ferencz csatornához ért: de miután az ellenség ágyúi az ostromló csapatnak átszállítására rendelt „Fasinákat” elsüllyesztették, átszállási eszközök hiányában a hadmiveletet vezénylő MÉSZÁROS hadügyminiszter a visszavonulást elrendelte és csapataink előbbi táborhelyükre visszatértek.

Zászlóaljunk Ó-ker község megszállására rendeltetett, s azt még aznap meg is szállotta, ahol huzamosabb ideig fontos szolgálatot teljesített, nevezetesen megakadályozta a Temerinben és Újvidéken gyülekező rácz tömegeknek előnyomulását és a római sáncokban tanyázó ráczok és seresánokkal való egyesülését, Óker ellen többnyire az éj leple alatt intézett rohamaikat mindenkor sikeresen visszavertük. Zászlóaljunk ezen

idő alatt folyton készenlétben volt, ami nagyon kifárasztotta a hosszú menetelések alatt már nagyon is megviselt legénységet.

Több rendbeli portyázás után Futtakra rendeltünk ahol feladatunk volt a Duna túlsó partján gyülekező szerbeknek átszállását megghiúsítani, ami teljesen sikerült is.”³

Míg a székely zászlóalj első négy száza da Óker községben, Szenttamáson, Futtakon és Verbászon harcolt, addig az ötödik század Feketicsen védte a magyar tábornok a szerbek rohamától, a hatodik század pedig megmentette Versec lakosságát az ellenség támadásától, majd DAMJANICH tábornok csapataival egyesülve legyőzték a császári hadakat a Lagendorf melletti ütközetben.

November második felében a 48-as zászlóaljat Aradra rendelték, ahol várba szorult császári helyőrséget kellett volna megadásra kényszeríteni. A Maros menti városban tartózkodó forradalmi sereget a MÁRIÁSSY ezredes parancsnoksága alatt álló nemzetőrség alkotta. Kiképzett katonák csupán a székely zászlóalj tagjai voltak. Az aradi harcokról KISS Antal a következőképpen vallott:

„Aradvárát nagyszámú császári sereg tartotta megszállva s az Aradvárosban lévő magyar seregeknek feladatává tétetett a várat az osztrákoktól megtisztítani.

1848 december 2-án MÁRIÁSSY ezredes elnöklete alatt haditanács tartván, az ezredes kijelentette, hogy a várost ostromolni szándékozik, s felhívta a tanács tagjait, e tárgyban nézetüket nyilvánítsák.

A harc és dícsvágyó honvéd tiszték a váromegostromlását egyhangúlag szükségesnek nyilvánították, de az ostrom idejére vonatkozólag eltérőek voltak a vélemények.

MÁRIÁSSY és a haditanács vérmesebb tagjai az azonnali ostrom mellett nyilatkoztak, míg a higgadt és előrelátó tanácsstagok oda nyilatkoztak, hogy az Arad várát rendszeres ostrom alá kell fogni, és csak akkor, midőn Ó és Új Aradon kellő számú csapatok ostrom ágyúkkal felszerelten vonatnak össze, mikor is a várőrség kirohanását megghiúsítani és az ostromot sikeresen keresztül vinni lehetséges. A következőkben az utóbbi nézetnek adtak igazat. A többség az azonnali ostrom mellett nyilatkozván, annak keresztülvitele el-

határozottatott, s foganatosítását decz. 3-ika és 4-ike közötti éjjelre rendelte el a parancsnokló ezredes. Elrendeltetett továbbá, hogy az ostrom Új-Aradról intessék, minek folytán az ostromhoz kirendelt csapatok és a tüzérség Új-Aradra vonult át, köztük zászlóaljunk 3. 4. százada. Kegyetlen téli idő volt. A Maros annyira befagyott, hogy az ágyúk a jegen minden veszély nélkül robogtak keresztül. Az ostromra kirendelt csapatok átvonulván Új-Aradra, elhelyezkedtek a számukra kirendelt helyeken, s várták az ostrom megkezdésének idejét jelző kürtjelet.

A kürtjel megszólalt és zászlóaljunknak az ostromcsapatok közé beosztott 3-ik 4-ik százada megkezdte az előnyomulást, s 3-ik századunkból több harcos már a vársánczoknak a megmászásához fogott, midőn a várfokán egy puskalövés hangzott, s a várvédő ellenség túlnyomó számban jelenvén meg a támadott sánczon, az éj sötétében borzasztó ágyú és kézfegyver tüzelés keletkezett, melynek eredménye csapatainknak a sánczokból való kivétele lett, és az ostromló csapatok kénytelenek voltak visszavonulni. A kudarcnak egyik fő oka abban rejlett, hogy a kürtjel korán adatott meg, még mielőtt az összes ostromló csapatok kijelölt helyeiket elfoglalhatták volna, s miután a sánczra hágott csapatunk, segélyt nem kaphatott, a túlnyomó ellenség által visszanyomattunk.

Pár napra a megghiúsult ostrom után híre terjedt, hogy Temesvár helyőrsége a kiéhezéshez közel álló Arad várát élelemmel ellátni, esetleg felszabadítani, s e célból Aradvárat megtámadni és seregünket onnét kinyomni szándékozik: MÁRIÁSSY ezredes azonnal intézkedett, hogy a bekövetkező események készületlenül ne találják. Aradvárost és Aradvárat összekötő Maros hidat elbontatta és a vár ágyúi lőtávolán kívül Aradváros alsó részén csapataink számára tutaj-hidat készítettett, s annak hídfeleit mindkét oldalon védművel látta el.

Miután nem volt előrelátható, hogy az ellenség merről nyomulna elő, 5-ik századunk Radnára rendeltetett, hogy az ellenségnek a Maroson való átkelését megakadályozza, a tutajhíd védelmére az 1-ső, Új-Aradra a 3-ik és 4-ik századunk vezényeltetett. Ó-Arad védelmére 2-ik és 6-ik századunk rendeltetett.

Új-Aradon 3-ik századunkon kívül egy 60–70 főből álló lengyel csapat és mintegy 300 főből álló lándzsás nemzetőr volt elhelyezve, s ezen kis seregnek volt feladata a decz. 14-én LEDERER tábornok pa-

rancsnoksága alatt előnyomuló nagyszámú lovasság – és tűzérsséggel ellátott ellenséget feltartóztatni. Az ellenség gyalogsága és tűzérssége Új-Araddal szemben állást foglalt, míg lovassága 4 ágyúval a tutajhíddal szemben fejlődött harcpontra.

E közben csapatunkban gyalázatos árulás történt. 4-ik századunkhoz beosztott tüzérek – kik szabad-ságharcunk előtt a császári hadseregben szolgáltak és a háború kitörésével hozzánk átállottak, az ágyúkkal együtt megszöktek, és az ellenség lovasságához csatlakoztak, s így Új-Arad védelmére csak egyetlen ágyú maradt, melynek magyar legénysége hí maradt a zászlóaljhoz és a hazához.

A császári sereg tűzérssége megnyitván a tüzet, megszólaltak a vár ágyúi is, de tüzelésüknek kevés sikere volt, mert lövegeik hadállásunk mögött hullván le, inkább a helység házaiban tettek kárt.

Megmaradt ágyúinkkal ugyan viszonoztuk az ellenség lövöldözését, de a túlnyomó számú ellenséges ágyúkkal szemben mi eredményt nem voltunk képesek elérni.

Az ágyúzás folyama alatt az ellenséges gyalogság mindinkább előnyomult, s habár fedett állásban levő 4-ik századunknak puskatüze soraikban nagy pusztítást tett, mindazonáltal a túlnyomó számú ellenséggel szemben a harcnak szomorú kimenetele kétségtelennek látszott és a megígért segélycsapatok nélkül megjelent MÁRIÁSSY ezredes elrendelte a visszavonulást, s meghagyta a tűzben volt 4-ik századnak, hogy Új-Arad piacán sorakozzék.

E harcban sorainkban számos sebesülés történt és sebesülteinknek elszállítása sok nehézséget okozott, mindazonáltal a visszavonulás a legnagyobb rendben történt meg.

A piactéren találtuk Új-Arad egész helyőrségét, s MÁRIÁSSY ezredes elrendelte az Ó-Aradra való visszavonulást.

E visszavonulás keresztülvitele veszedelmesnek ítékezett. Jobb oldalról a zajló Maros, arcban baloldalunkban és hátban az előnyomuló ellenség által fenyegetve a Maroson való átkelés végett az Új-Aradtól mintegy fél-óránnyira épült tutajhíddal kellett eljutnunk, ami nem kis feladat volt, mert ki voltunk téve a tutajhíddal szemben állást foglalt ellenséges lovasság támadásainak.

Az Új-Aradról való visszavonulás legnagyobb rendben ment és minden különös esemény nél-

kül sikerült a hídfőig visszavonulnunk, minden az ellenség lovasságához beosztott ágyúk a hídfőre kezdték lövegeiket szórni, ami oly zavart okozott, hogy csapataink mielőbb a túlpartra jutandók egyszerre tódultak a hidra, minek folytán számos harcos a Marosi hullámban lelta halálát.

Hogy az Új-Aradról visszavonult sereg nagyobb veszteséget nem szenvedett, azt a hídfő védelmére kirendelt 1-ső századunknak – és hőselkű paracsnokának köszönhetjük – miután ez a hozzá beosztott ágyúkkal az ellenség előnyomulását megakadályozta és jól irányzott tüzelésével az ellenséget a hídtól mindvégig távol tartotta. Az első század által fedezve jutottunk el délután 4 órakor Ó-Aradra ahol a pihenés és étkezés igen jól jött, az egész napi harcban kifáradt csapatoknak.

E napon vívott harcban 4-ik századunknak több halottja volt, – és több századainkban is nagyon sok sebesülés és halálozás történt. Továbbá az ágyús lovak közül is sok elpusztult. A negyedik századnak egy tisztje a ROEDIGER fivérek egyike – elfogott – de még ugyan azon éjjel sikerült neki a fogságból ki-szabadulni, – s már másnap századánál jelentkezett.

Az est beálltával Ó-Arad egész helyőrsege készenlétkben állott s részben a zár körülzárolására, részben a Maros partjának megszállására rendeltetett.

Várakozás ellenére az éj minden nevezetes esemény nélkül telt el, – az ellenség nem tett újabb kísérletet a vár felszabadítására, s reggelre végleg visszavonult, mindazonáltal sikerült neki a várat élelmszerekkel ellátni”.⁴

Január 12-én a székely zászlóaljat a következő búcsúszöveg felolvasásával bocsájtották haza: „.... Menjete! Jutalmat adni nem tudunk, de a nemzet történetében Szent Tamás, Verbász és más helyeken tanúsított vitézségetek meg lesz örökítve, s az utódok kegyelettel fognak emlékezni rátok, kik annyi nyomor és szenvedés közben *Magyarok és hazafiak lenni meg nem szüntetek*.’⁵

Kiváló katonai képességeiért, a negyedik század lelkiismeretes vezetéséért KISS Antalt 1848. október elsején alszázadossá, december 5-én Aradon pedig főszázadossá léptették elé.

2.

Miközben KISS Antalék a délvidéki hadszíntéren harcolnak, Erdélyben kitör a polgárháború, és Székelyföldön is nagy változások következtek be. Gyergyói nemzetőrök és honvédek kerülnek a magyar forradalom és szabadságharc önvédelmi és polgárháborús küzdelmeinek számos más hadszínterére is. Jellegzetes epizód az 1848. őszi gyergyóremetei–ditrói ellenállás és az ehhez kapcsolódó szászrégeni ütközet.⁶ Miközben a Székelyföld otthon maradt és fegyvert forgozható népe nagyobb részt az agyagfalvi gyűlésen próbál jövőjéről dönteni (1848. október 16–17.), északon Gyergyót az erdélyi polgárháborúnak a Székelyföldre való átcsapása, román határőralakulatok és szász–román népfelkelők támadása fenyegeti. A gyergyóremetei hagyomány, ENDES Miklós⁷, a Domus Historica, a gyergyóremetei LACZKÓ Elek és NAGY András feljegyzései BERNÁRD Imre nevéhez kötik a helyi ellenállás megszervezését.⁸ Mivel a csíkszeredai levéltárban az eseményt igazoló okiratban nem olvashatunk nevekről, valószínűnek tartjuk, hogy a nemzetőr őrnagy BERNÁD Antal és BERNÁ(R)D Imre egyazon személy lehetett.

Az ellenforradalmi erők támadása Ditró és Remete felé irányult.

A több száz főből álló osztrák–román fegyveres csapat Marostorda felől érkezett (október 20.), amelyhez csatlakozott a szász székek közösségeinek fegyverbíró lakossága, és ezzel néhány ezerre növekedett a támadók száma. A hír futótűzként terjedt el a gyergyói falvak lakossága körében. Fel kellett készülni a védekezésre. A falvak vezető emberei „megtanácskozták a teendőket”, és elhatározták, hogy az ellenforradalmárokat Remete és Ditró határánál várják be. A gyergyói községekből csakhamar érkezni kezdtek a fegyverrel és kaszával felszerelt lakosok. E kis haderő élére a bátorságáról híres medvevadász, BERNÁD Imre állott. Amikor híre érkezett, hogy az osztrák hadak Várhegy felé közelednek, akkor a Ditró és Remete között összegyűlt had a Maros két partján elterülő széles mezőkön csatasorba fejlődött, és elindult Várhegy felé, szemben a támadókkal.

Várhegy előtt találkozott a két sereg, és az első között kisebb csetepaté alakult ki, amelynek az est bekövetkezése vetett véget.

BERNÁD Imre taktikai fogásából, hogy az ellenséget megtévessze a gyergyói had létszámára vonatkozóan, a sereget a Maros völgyében a remetei hegyek aljától a ditrói hegyek széléig helyezte el szétszórva. Ezután számtalan tábornötzet gyűjtött, és kiadta a parancsot a mozgásra és zajongásra. Így a gyergyói hadak egy hatalmas sereg látszatát keltették. Úgy tűnt, mintha az egész Székelyföld megmozdult volna. Az eredmény nem sokáig váratt magára. Hajnal előtt az erejéről és vakmerőségéről híres BALÁZS János (az Eleké) vezetésével egy nagyobb felderítőcsoporthoz indult Várhegy felé. A csoport tagjai nem kis bámulatára feltartóztatás nélkül értek el Várhegyre. Itt azonban újabb meglepetés érte őket: nemcsak hogy ellenségre nem akadtak, de már várhegyi lakossal sem találkoztak. Előbb cselre gondoltak. Végül aztán sikerült felfedezniük a helyi lakosok rejtékhelyét, akiktől megtudták, hogy az osztrák–szász–román seregek visszavonultak Maroshévíz felé. A gyergyóiak, értesülvén a HABSBURG haderő visszavonulásáról, a legnagyobb rendben elindultak a visszavonulók után.

A gyergyói események hírére egy század szabadcsapattal küldték el Agyagfalváról FERENCZY György gyergyószentmiklósi hadnagyot⁹, aki BERNÁD Antal nemzetőr–őrnagy seregével együtt a Maros folyó mentén követte az ellenforradalmi hadat, melyet a szentiváni és a szászrégeni ütközetben sikerült legyőzniük. E győzelem kihasználásának a lehetőségeit jelentősen korlátozta a Marosvásárhely melletti ütközet, amikor is GEDEON tábornok szétverte a székelyek(nek az agyagfalvi táborból arra kiindult, egyik) főerejét. A vereséget követően mind BERNÁD Antal, mind FERENCZY György visszatértek Gyergyóba.

Ismeretes, hogy Csíkot (és Gyergyót) a továbbiakban, a háromszéki önvédelem idején semlegességre DORSCHNER ezredes kényszerít. Ezredparancsnokságát Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben GÁL Sándor alezredes számolta

fel, aki 1849. január 18-án 140 főnyi gyalog és KOSSUTH huszárral átvette BECZMANN alezredestől a parancsnokságot és az ezredi állományt megtisztította a gyanús és a magyar ügyet szolgálni nem akaró tisztektől. De ez már a BEM erdélyi hadjárata által előállt új helyzet következménye.

3.

Ismeretes, hogy BEM Kolozsvár felszabadítása után a kétféle szakított császári erőnek előbb a gyengébb részét, URBANT veri ki a Borgói-hágón Bukovinába, majd a főerők, PUCHNER ellen fordul, de a dél-erdélyi hadszíntéren nehéz helyzetbe kerül. A hadjárat győztes folytatását, majd befejezését a székely segélycsapatok csatlakozása teszi lehetővé. A Piskinél vesztésre álló csatát pontosan KISS Antalék Arad alól Erdélybe visszatérő zászlóaljja fordítja meg.

A hazafelé induló székely zászlóalj Déván találkozott BEM tábornok seregével. A negyedik század parancsnoka így emlékezett a dél-erdélyi ütközetről:

„A csatlakozás után folyt le a Piski hídnál amaz örökké emlékezetes ütközet, melynek győztes kimenetele biztosította egyelőre Erdélyt a magyar sereg számára. Ezen ütközetben zászlóaljunk döntő befolyással volt fegyvereink győzelmére, s az ütközetben tanúsított hősi bátorsága a nagynevű vezér elismerésével találkozott.”¹⁰

A Déva melletti csatát követően a székely zászlóalj továbbra is BEM tábornok parancsnoksága alatt maradt és résztvett az Alvinc környéki és a Medgyes melletti harcokban. A gyergyóiakból és csíkiakból álló székely századokat 1849. február 14-én bocsájtották haza.

Itt, mint említettük, ekkor már GÁL Sándor uralta a helyzetet. A megváltozott környezetben az őszi eseményekben szereplő FERENCZY György is ismét vállalta a szabadságharcban való részvételt. A csíkszéki 2. zászlóaljnak az első nagyobb megmérettetésére Szászhermánynál került sor, február 16-án Segesváron találjuk, hogy azután a Szeben várát ostromló és elfoglaló BEM tábornok seregét erősítse.¹¹ Március 8-án a harcokban tanúsított magatartásáért főhadnaggyá léptették elő.¹²

FERENCZY György a hozzá beosztott és Szebenben jól felfegyverzett újonccal Feketehalomba vonult, ahol ő is hozzájárult a Bem altábornagy által vezetett magyar forradalmi sereg győzelméhez PUCHNER osztrák tábornok hadával szemben.¹³ A Feketehalom és Vledény közötti ütközetről IMECS Jákó visszaemlékezéséből idéziünk:

„Korán reggel FODOR százados a 3-ik divízióval csatárláncban vonult át a Vledény és Feketehalom között lévő erdőn: ezen kedvező állásából, melyet később roppant áldozatok árán sem foglalhat vissza, az ellenséget bátor előnyomulással kiűzi, a sötét ködben mindig előbbre hatol, míg a feketehalomi tég-lavetőknel rábukkan az ellenség zömére, mely hirtelen oly tűzzel vet eléjükbe, hogy a két századból 27-en sebesülnek meg, köztük: KÁSZONI ANDRÁS Ádám főhadnagy, GÁL és MIKLÓSI őrmesterek, közbelegyen mondvá a tábor összes vesztesége nem ment ennyire.

E veszélyes helyzetben nyomul elő egy WÜR-TENBERG szakasz, de FODOR nem engedi, hogy eszeveszetten bevágjon, e helyett sebesültjeit főlemeli s rendben visszavonul az erdő szélébe, melyet az ellenség vissza akarván foglalni, makacs gyalogsági harc fejlődik ki melyben zászlóaljunkon kívül még 2 csíki zászlóalj vesz részt. (Ezek egyikéhez tartoztak FERENCZY György újoncai is. B.G.D.) Délelőtti 10 óra után BEM beérkezével szerencsésen eldőlt a harc, a megfutamodott ellent a magyarok Vidombáig üldözik.

A zavarba jött ellenségből a balszárnyon álló székelyek közül egy remetei ember egész századot fegyverez le ...”¹⁴

Következett Brassó bevétele, ahol FERENCZYt századossá léptették elő, majd a KOVÁCS Ignác által vezetett 82-es székely honvédszászlóalj második emberévé nevezték ki. Öt heti tartózkodás után a Czenk alatti városban, a 82-es zászlóaljat Fogarasba, Szebenbe, majd Gyulafehérvár mellé rendelték. A Maros menti vár sikertelen ostromát követően az említett zászlóalj Zalatnára vonult, majd részt vett a dévai vár elleni támadásban. Déva kapitulációja után a 82-es zászlóaljat ismét Zalatnára rendelték, azzal a céllal, hogy megakadályozza a gyulafehérvári várórség támogatását a Nyugati Érchegység román lakói által.¹⁵

1849 áprilisában a szintén gyergyóiakból és csikiakból álló 78-as számú honvédszászlóalj Dél-Erdélyben és Krassó-Szörény térségében ért el jelentős katonai sikereket az ellenforradalmi erőkkel szemben. Elszántságukról, vitalitásukról többek között IMECS Jákó is megemlékezett:

„Április 1–14-ig folytonos harcban áll itt a túl fekvő ellenség (APPEL által vezetett) előőrsével úgy anynyira, hogy fegyverüket egy óráig is alig tehetik le, a Kordon balszámját a határpatak túlsó partján fekvő Marga falu kőkerije mellől sok bizottsággal nyugtalanítja az ellenfél: a jobb szármát pedig a Hopilek nevű hegyen jelentkező népcsapat bosszantja, miért is FODOR e hegyet keletről PORTIK főhadnagy pedig nyugatról akarja megkerülni és népeit lefegyverezni, míg a százados e feladat nem kis nehézségeivel küzd, addig a főhadnagy a hegyi erdőségekbe menekült föld népét malacoztatól, tyúkostól elfogja s az általok üresen hagyott állomas helyre, Banczárba visszatelepíti, a faluban még a malom is lerombolva lévén, a székely molnárak megépítik, azon az oláh pap pinczejéből kiasott törökbúzáat megőrlik s úgy jutnak a 8 nap óta rendszeren nem élelmezett székelyek egy kis puliszkához.

De az ellenség jobb szárnya még mindig bosszantólag áll előttük, a türelmét vesztett PORTIK 50-ed magával parancs ellenére is a határpatakon átmegy, a rejtekül szolgáló Margafalut felgyújtja, a bosszantó kerítés mellett 90 (?) embert levág, erre az egész magyar kordon a határt átlépi, az ellent megfutamtítja s üldözi, a Vaslovánál fekvő tábor is felveri, néhány élelmi szekeret elfog s úgy tér diadallal előbbi állomáshelyére vissza. Míg ezek történnek, a dologról nem jól értesült KIS kapitány KABOShoz futárt küld azon üzenettel, hogy az ellenség FODORT és embereit elfogta s mire az őrnagy huszáraival a helyszínre vágat, akkora már minden rendben volt, mintha mi sem történt volna.

Másnap április 16-án némi lovassággal és néhány ágyúval BEM megérkezik, KABOST a felégetett falu miatt haditörvényszék elébe akarja állítani, de egyébiránt az eredménnyel meg lévén elégedve, rögtön kiadja a parancsot a támadásra *nem kell – úgymond – sokat czeremóniázni és a puskaport vesztegetni, hanem csak szuronnal neki! ez ellenség ugyanaz, kit Szebennél és Brassónál megvertünk tehát előre!* Ezzel szörnyű menetben ágyúival és lovasságával előre rohan: KABOS eddig pihent 3 százada utána, Vaslovánál Ruszkabánya alatt fogadja az ellenség, ágyúharc kezdődik s

míg BEM lövései egyik-másikat demotirozzák, addig a székelyek szurornszegezve az ágyútelepre rohannak s kettőt el is fognak, SZABÓ Ferencz hadnagy az ellenséget megkerülve nyomul előre, PORTIK főhadnagy pedig a százás jágereket elfogja. Leiningen az ellenség nem sokáig tarthatja magát, vissza kezd vonulni a székelyek utána, s az eszeveszettezen menekülőft egész Karánszebesig üldözik.

A Russbergen víg napokat töltött császári tisztek közül többeket a híd alól a Bisztra folyóból húznak ki, kik a székely nép hírére így hűtötték vala le lelkesedésüket. Minthogy az ellenfél sokkal túlnyomóbb erővel rendelkezett, e harc, mely a csikgyergyói székelyeknek bravour csatájok vala, oly gyorsan és hősi- leg vitették végbe, hogy a jelenlevő PETŐFIT ezen hallhatatlan magyar Tyrtaeust költői lánggra lobbantó ták.”¹⁶

4.

BEM 1848 tavaszán tiszta helyzetet teremtett Erdélyben és a Bánságban, de nyáron beindult az orosz intervenció. Ekkor találkozunk ismét KISS Antal személyével. A gyergyószentmiklósi főszázadost ebben a válságos helyzetben nevezték ki a 79-es számú zászlóalj parancsnokává. A főleg újoncokból álló századok tisztika a következőképpen mutatott:¹⁷

1) Első század: százados WAGNER József, hadnagy BODÓ Péter

2) Második század: százados FISCHER (HALÁSZ) Konrád, hadnagy DARVAS István

3) Harmadik század: százados BARICZ István, hadnagyok: MÉSZÁROS Károly és THURI Lázár

4) Negyedik század: parancsnoka KÖLLŐ főhadnagy, hadnagyok: GÁL György és LUKÁCS István

5) Ötödik század: százados LÁZÁR József, hadnagy ADORJÁN Ignác

6) Hatodik század: parancsnoka GYERTYÁNFY Ferenc, hadnagy BAKAY Gábor.

A KISS Antal parancsnoksága alatt lévő zászlóalj segédtiszte BALÓ János, élelmezési tiszthelyettese pedig LÁZÁR Imre volt.

A június 20.-tól kezdődő orosz offenzíva és a HABSBURG császári haderő támadása fő-

leg Háromszéket érintette. Bármennyire is érezhető volt az orosz–osztrák haderő túlsúlya, a székelység GÁL Sándor ezredes vezetése alatt ismét vállalta az ellenforradalmi erők elleni harcot. Az első nagyobb ütközetre június 23-án került sor a kökői hídnál. KISS Antal százados a következőképpen mutatta be zászlóaljának helytállását az említett csatában:

„GÁL Sándor ezredesnél jelentkeztem, ki zászlóaljamat azonnal a hadvonalba rendelte.

Az ágyúk megdördültek s a harc megkezdődött.

A 6–7000 főnyi orosz hadsereg gyalogsága és lovassága a Kökös vizén elterülő cserefaerdőből nagyszámban előnyomult és ágyúink tüzén kívül veszes túlerővel közeledett a Kökös felé.

GÁL Sándor látva az ellenség nagy számát, azon szomorú tapasztalatra jutott, hogy a rossz terepen, számban nagyon is leolvadt seregével a túlerős ellenséget a Kökös vizén való átkelésben megakadályozni nem képes: elhatározta, hogy csapatait az eresztvényi tetőre vonja vissza, s vonatkozó rendeletét, ágyúink fedezete alatt a lovasság, majd gyalogságunk is visszavonult. Zászlóaljunknak jutott a nehéz feladat, hogy a visszavonulást fedezze és mint hátvéd az ellenséget előnyomulásában megakadályozza.

A nagyobbára újonczokból álló zászlóalj megállította helyét és a nagyszámú lovasság rohamának véres visszavetésével megmutatta, hogy a székely vér még nem fajult el.

GÁL Sándor elvonultával az ellenséges lovasság a Kökös vizén átkelvé, úgy találtam, hogy a nyílt terepen újoncz zászlóalj az ellenséges lovasság rohamát nem bírja ki, miért is az egész zászlóaljat fedett terepre vontam össze. Előrelátásom üdvös volt. Az ellenséges lovasság egyre nagyobb tömegben fejlődött, s egyszerre felhangzott a rohamot jelző kürtjel.

A nagyobbára vadászfegyverekkel és lándzsákkal ellátott zászlóaljjal négyszöget formáltatván, első és második sorba szuronyos fegyverű honvédeket állítottam, s Uzon mellett állást foglalva készen vártuk a mindig nagyobb és nagyobb tömegekben átkelő lovasságot. A jelző kürt hangjára a lovas osztagok tömörültek, s zárt sorokban rohanva jöttek, s midőn már majdnem szuronyaink hegyéhez értek, zászlóaljunk oly irtó tüzzel fogadta a rohanó lovasságot, hogy számos

halott és sebesült hátrahagyása mellett visszafordulni volt kénytelen.

E rohamot követte egy második, melyet zászlóaljunk ismét visszavetett de miután ezalatt az ellenséges gyalogság is előtört a Kökös vizén túl lévő erdőből, zászlóaljunk, mint utóvéd, a túlerővel szemben ütközetbe különben sem bocsátkozhatott, feladatát teljesítvén lassan-lassan a főtömeg után vonult, s hogy az ellenséges gyalogság előnyomulását megakadályozhassa, az útjába eső hidakat megsemmisítette. Mindazonáltal az ellenséges lovasság mindig sarkában volt zászlóaljunknak, s Uzontól kezdve folytonos harc között vonultunk vissza Eresztvényig, amelynek magaslatán fősergünk, már teljes hadi rendben felállítva volt.

Kétségtelenül zászlóaljunk örökre elvitathatatlan érdeme, hogy GÁL Sándor ezredes serege e napon meg nem semmisült: mert ha zászlóaljunk az 5–6 óráig tartó harcban, a folytonosan meg-megújuló támadásokkal szemben meg nem állja helyét és bátor magatartásával az ellenséges tömegeket órák hosszat fel nem tartja, az ellenségre kedvező terep és annak nagy száma bizonyára végzetes lett volna a magyar seregére.

Az ellenség részéről az első rohamot vezénylő törzstiszten kívül számos ellenséges lovas lelte halálát, míg részünkről csak néhány halott maradt a harmezőn, köztük két őrmester.”¹⁸

Ezen ütközet után GÁL Sándor a következő napiparancsot adta ki:

„A kökői hídnál vívott harcban a tüzérség jelen viselte magát, – de különösen kiemelkedő KISS Antal százados zászlóalja, mely a nagyszámú lovasságnak többszörös rohamát valódi hősiességgel utasította vissza.”¹⁹

E harcban tanúsított kitűnő magaviseletük elismerésül KISS Antal századosot utólagos jóváhagyás reményében őrnaggyá, HALÁSZ Konrád és GYERTYÁNFY Ferencz főhadnagyokat századosokká, BAKAY Gábor, ADORJÁN Ignác és MÉSZÁROS Károly hadnagyokat főhadnagyokká, BALÓ Jánost hadnaggyá nevezte ki.²⁰

A június 23-i ütközetben a székely had sikeres visszavonulást hajtott végre, de ez azt is jelentette, hogy az intervenciós erők, létszámukból és fegyverzetükből adódó erőfölényüknek köszönhetően június 24-én elfoglalták Sepsiszentgyörgyöt, június 25-én pedig Kézdivásár-

helyt.²¹ GÁL Sándor végül kénytelen volt egész Tusnádig visszavonulni, majd létrehozta a Nyerges alatti táborát is. Június 25-én a székely had parancsnoka nyílt parancsában minden 30 éves aluli férfit arra kérte, hogy jelenjen meg az általa létrehozott táborban.²² Csíkbán sikerült újjászervezni a székely hadat, mely így kiegészítve kb. 8000 főt számlált. Ezzel az újoncokkal kiegészített seregével GÁL Sándor ezredes visszatért Háromszékre és július 2-án Kökösi térségében ellentámadásba ment át.²³ Az ütközetről a gyergyószentmiklósi honvéd tiszt a következőképpen emlékezett meg naplójában:

„Tüzérségünket GÁBOR Áron őrnagy a híres ágyúhős vezényelte. Július 2-án előőrseink Uzonnál megtámadatván, kezdetét vette egy makacs, elkeseredett harc, mely nagy veszteségek árán, de fegyvereink győzelmével végződött. Az ellenséget előnyomulásában megakadályoztuk, sőt sikerült azt a Kökösi vízén át visszavonulásra kényszeríteni. Ezen ütközetben igen véres volt és az áldozatok között voltak GÁBOR Áron tüzér őrnagy, MARA honvédőrnagy és több főtiszt.”²⁴

Július 4-én és 5-én az orosz–osztrák csapatok megújították a támadást a székely had ellen. A hadműveleteket LÜDERS tábornok vezette. Az orosz túlerővel szemben GÁL Sándor az Olt bal partjára húzódott vissza, mivel Sepsiszentgyörgy alatt akarta a csatát elfogadni. A székely had parancsnoka és tisztjei közötti ellentét már az ütközet előtt megvolt, de a harcok során való kiújulása katasztrofális következményekkel járt az önvédelmi harc szempontjából.²⁵ A tisztiek részéről az engedelmség megtagadása nemcsak csatavesztéshez, hanem honvédkatonák fogságba kerüléséhez is vezetett. GÁL Sándor hiába próbálta futó seregét Oltszemnél megállásra bírni és összeszedni, ez tisztjei ellenállása miatt meghiúsult. KISS Antal a következőképpen emlékezett ezen tragikus eseményről:

„Július 5-én korán reggel anélkül, hogy az előőrsök észrevették volna, avagy egy lövés hallatszott volna, a Sepsiszentgyörgyön az Olt partján táborozó csapatok arra ébredtek, hogy az ellenséges lovasság előnyomult. GÁL Sándor ezredes azonnal intézkedett, hogy az ellenség méltóan fogadtassék és a kis számú lovasságot és a vezetés alatt lévő zászlóalj az el-

lenséges lovasságnak feltartására a harc vonalra küldte. Csakhamar folyt a harc minden oldalról, s midőn az ellenséges lovasság erősítést kapva, a mi kisebb lovasságunkat visszanyomta, a vezetés alatt álló zászlóaljunk tűzvonalban lévő 6. századát törte keresztül és egy szálig megsemmisítette... A nemzeti szerencsétlenség már előre vetette árnyékát. A demoralizáció annyira elharapódzott a honvédseregben és nap-nap után oly tömegesen hagyták el a golyótépett zászlókat, hogy némely zászlóalj létszáma felére apadt le.

A vezetés alatt álló zászlóalj a sepsiszentgyörgyi csatatéren oly súlyos veszteséget szenvedett, továbbá a táborból való engedelem nélkül való eltávzások annyira leapasztották a létszámot, hogy kénytelen voltam a zászlóaljat 4 századba beosztani.”²⁶

BEM tábornoknak és GÁL Sándornak a Csíktusnádra visszavonult székely sereg sorait sikerült rendezniük. A csíki csapat-átalakítások KISS Antal zászlóalját is befolyásolták, akinek serege más századok által kiegészítve a 84-es számot kapta.

BEM tábornok az újjászervezett székely haderővel visszafoglalta Háromszék területét. Az erdélyi had parancsnoka az újjászervezett székely had egy részét itthon hagyta Háromszék őrzésére, a másik seregrésszel pedig az Ojtozi szoros felől behatolt Moldovába, ahol, bár jelentős katonai sikereket ért el, kiáltványának nem volt hatása. Az oroszok kihasználva az altábornagy távollétét ismét Háromszék elfoglalását kezdeményezték és Szemerja alatt foglaltak el katonai állásokat. A székely had a következő nap, Szemerja meggyűlése után Sepsiszentgyörgyre vonult vissza és sikerült a CIAM-GALLAS által vezetett orosz seregeket visszaverniük.²⁷ Erről a katonai eseményről KISS Antal igen érzékletesen számol be hadinaplójában:

„Július 23-án makacs véres ütközet volt, mely mindkét részről sok veszteséggel járt. Délután 5–6 óra tájban érkezett a jelentés, hogy minden fegyvernemből összeállított nagyobb számú ellenséges sereg közeledik.

GÁL Sándor ezredes rögtön megtette az előkészületeket az ellenségnek méltó fogadására és kisebb előőrsi csatározások után seregünk Szemerjánál foglalt állást. Az ütközet kezdetét vette és az ágyúk menydörögésébe a gyalogság fegyverei is beleszóltak.

Honvédeink derekasan tartván magukat, az ellenség abeli szándékát, hogy Sepsiszentgyörgyöt megszállja, meghiúsították. Az ütközet folyamán Szemerja község kigyulladt és csapataink onnét kivonulni kénytelenítettek. A tűz világánál tovább folyt a harc és összes csapataink tűzben állottak szemben, dicsőségesen megállták helyüket.

Az ütközet hevében érkezett meg ENDES őrnagy zászlóaljja és seregünk bal szárnyán vett állást. E zászlóalj éppen jókor érkezett, mert az ellenséges lovasság balszárnyunkat megkerülni akarván a sepsiszentgyörgyi hídon át balszárnyunkra rohamot intézett de ENDES őrnagy csapatai által oly irtó tüzrel fogadtattak, hogy veszett futásban voltak kénytelenek visszavonulni. Ugyancsak így járt az ellenséges gyalogság is. Ez is visszaveretett és számos halott és sebesült hátrahagyása mellett visszavonulásra kényszerítetett. Az ellenséges gyalogság Szentkirály, a lovasság pedig Kököss felé vonult vissza.”²⁸

Bár a július 23-i győzelem pillanatnyilag megállította az ellenforradalmi erőket, az orosz had számbeli fölénye július 27-én a székely sereget ismét Háromszék feladására kényszerítette. GÁL Sándor a Tusnádi-szorosban megpróbálta feltartóztatni a cári és császári seregek előrehaladását. A július 29-i ellenállás sikerrel járt, július 31-én azonban a székely had vereséget szenvedett a többszörös túleréjű ellenféltől. A moldvai expedíciós csapatok TUZSON őrnagy vezette, és bekerítésből kitört utóvédjének is újra a hátába kerültek a Nyerges-tetőn. Ilyen körülmények között GÁL Sándor és társai kénytelenek voltak feladni állásaikat és Udvarhelyszék irányába visszavonultak.²⁹ KISS Antal a következőképpen vallott a székelyföldi szabadságharc ezen utolsó küzdelméről:

„E szorosnál vívatott meg ama végzetes ütközet, amely a lábball tiport nép jog utolsó csatái közé tartozott: – a székely fegyvereknek utolsó küzdelmei nem voltak szégyenletesek és a túlerős zsoldos had minden lépésnyi tért súlyos véráldozat árán volt kénytelen megszerezni.

Sokan voltak. Ezernyi ezer osztrák és orosz harcos túlszárnyalta a mi kis seregünket és minden oldalról szorongatva kénytelenek voltunk meghátrálni és a Székelyföldet előzönlötte a barbár invázió.

Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely már az ellenség kezében volt, mely a mikóújfalvi és torjai völgyön egyszerre nyomult előre, s a 84-ik zászlóaljra hárult a feladat, hogy mindkét völgyet megszállva, a számban túlerős ellenséget feltartsa.

GÁL Sándor ezredes főszeregünkkel ezalatt a Nyergesen foglalt állást, ahol egyidejűleg az alább leírandó ütközettel – megtámadtatván, állítólag árulás folytán a főszereg szétveretett és felbomlott.

Július 30-án egy szakasz ulánus nyomult elő az Olt völgyén, s miután kémjárat volt, visszavonult.

Július 31-én aztán az ellenséges sereg teljes erővel nyomult előre, és már kora reggel megkezdődött utolsó ütközetünk.

Gyalogságunk élénk puskatüzét támogatta az előre küldött két ágyú tüze, s bár az ellenség előre nyomulását sikeresen hátráltattuk, de a túlerő miatt feltartani képesek nem voltunk.

Honvédeink előnyös fedett állásba vonulván vissza, sikeresen tüzeltek az ellenségre, de miután az ellenséges csapatok mindjobban kifejlődtek egész zászlóaljunk tűzvonalba vezényeltetett és mind a 6 ágyúunk okáta tüzét az ellenségre.

Így folyt az ütközet 12 óráig, midőn megérkezett GÁL Sándor ezredes leverő izenete, hogy a nyergesi táborunk megkerültetett és szétveretett, és hogy tartsuk magunkat amíg lehet, hogy az alatt a vert csapatok elvonulhassanak. A 84-ik zászlóalj megfelelt e meghagyásnak, délután 2 órakor már minden embere a tűzvonalban állott és a szakadatlan tüzelés folytán töltényeink is fogyatékon voltak, midőn két óra felé megérkezett GÁL Sándor ezredes, s tekintettel arra, hogy a csekély erővel sokáig már amúgy sem állhatunk volna ellen a túlerős ellenségnek, elrendelte az Erdővidék felé való visszavonulást.

Ágyúink szakadatlan tüzelése alatt zászlóaljunk gyalogsága szakaszonként vonult vissza, s midőn gyalogságunk már lőtávolon kívül volt, ágyúikat beszegeztük.

GÁL Sándor csapatai szétveretvén az egész sereg felbomlott és Csíkszékét elárasztották az ellenséges csapatok...

Csíkszék fiaiból alakított zászlóalj részben felbomlott, részben a harctér más pontjára vonult.”³⁰

5.

A korábbi színhelyek nem véletlenek. 1849. június–július hónapokban az orosz–osztrák seregek Székelyföldön főleg Háromszék térségét veszélyeztették. Ilyen körülmények között rendelték Háromszékre a 82-es székely zászlóaljat is, ahol az július 10.-től vett részt az önvédelmi küzdelmekben.³¹ GÁL Sándor július végi – augusztus eleji harcai már utóvédharcon, BEM hátát hivatottak biztosítani. Gál nem is éri már utol BEMet, hanem a cári és császári csapatok által megszállt Erdélyből maradék erőivel Kolozsvár irányába tör ki, hogy egyesüljön a Partiumból Erdély határára vonult KAZINCZY-val. GÁL Zsibón sem teszi le a fegyvert, hanem Angliába emigrál. Kövessük most BEM útját, aki szintén nem kívánja megadni magát.

A július 27-i vereség után BEM tábornok a székely zászlóaljat Segesvár környékére küldte, ahová ő a seregével csupán 31-én hajnalban érkezett meg. Az erdélyi hadak parancsnoka rögtön tábori szemlét tartott, s mivel úgy találta, hogy a 82-ik zászlóalj parancsnoka, KOVÁCS Ignác őrnagy éjszakai szállásra városba ment, s így nem lehetett jelen a mustrán, FERENCZY Györgyöt bízta meg a zászlóalj vezetésével. Az erdélyi had parancsnoka FERENCZY zászlóalját és egy század KOSSUTH-huszárt MAJDÁN Dani századossal, a csata jobbszárnyára rendelte és készenlétebe helyezte, azzal a meghagyással, hogy csupán szükség esetén bocsátkozzon ütközetbe.

A küzdelem súlya közepre és a bal-szárnyra nehezedett, míg a jobbszárnyon nem közeledett az ellenség. A csata előrehaladtával BEM tábornok parancsára zászlóaljának három századát hátrahagyta, míg serege többi részével jelentkezett a balszárnyon álló hadvezérnél. A századok fokozatosan kerültek a tűzvonalba. Ezzel a mozgással azonban nem lehetett megváltoztatni a balszárnyon az erőviszonyokat: FERENCZY csak századonként küldhette a segítséget, ezzel szemben az oroszok zászlóaljakkal ellensúlyozták a századonként növekvő székely katonákat. Az orosz támadás látszólag közepén és a balszárnyon készítette erőfeszítésre BEM tábornokot, aki ezért csupán a 82-es zászlóalj három

századát hagyta a jobbszárnyon. Így a Küküllő mentén a magyar had jobbszárnyát váratlanul hátba és oldalt támadó kozák lovasezred döntő módon befolyásolta az ütközetet, főleg azért, mivel közben a visszavonulásra kényszerített balszárny tűzvonala is megbomlott.

FERENCZY György százados szerint a segesvári vereséghez más tényezők is hozzájárultak:

„KEMÉNY Farkasnak – írja a 82-es zászlóalj parancsnoka – a csata folyama alatt Marosvásárhely felől 16 000 emberrel kellett volna megérkeznie, hogy az ellenséget hátba támadva, az ellenséget legyőzhessék. Ő azonban idejében nem érkezett meg.”³²

Hasonló véleményt érzékelhetünk DEÉR Vencel visszaemlékezéseiben is, akinek tulajdonképpen KEMÉNY János, korábban a Sziget-hegységet Erdély felől lezáró seregével kellett volna eljutnia a segesvári ütközet helyszínére. A gyergyószentmiklósi őrmester naplója – bármennyire is személyes jellegű – rögzítette a magyar szabadságharc számára annyira tragikus július végi, augusztus eleji katonai eseményeket, azt az óriási emberáldozatot, kitartást és hősiességet, mely honvédeinket, nemzetőreinket jellemezte. Hazaszeretete tények reális bemutatásával párosul, ami a naplórészletet történelmi forrás értékűvé emeli. Közlését ezért is tartom nagyon fontosnak:

„Július vége felé összeszedték ezredünk és berendelték Tordára KEMÉNY Farkas vezénylete alá, ki fel volt hiva BEM altábornagy seregével való csatlakozásra ki akkor már Segesvárnál volt. Mi el is jöttünk Tordáról, délután volt már az idő, s habár a legrövidebb úton a Mezőségen tettük meg az utat, még éjjel sem pihelve, még is megkéstünk. Mikor Marosvásárhelyre értünk, másnap reggel, ide már a híre megérkezett a seregvári szerencsétlen ütközetnek, ahol világhírű dalköltőnk – PETŐFI – elesett: sőt az a hír is jött volt akkor Vásárhelyre, hogy BEM altábornagyunk is elesett ottan, de ez nem volt igaz, s egy-két nap alatt már Vásárhelyt volt az öreg, ahonnan táborunk élén, felhasználva az alkalmat, míg a Segesvárnál elesett muszka generálisnak SKÁRIÁTINnak a temetését rendezik, Nagy-Szeben felé vezényelt.

Ha meg nem késik táborunk, s elérkezik Segesvárra, hogy az ottan volt magyar táborhoz csatlakozhatott volna, milyen másképp történhetett volna azon ütközetnek a kimenetele, kitűnik ez már abból is, amit Szeben bevételénél tett ezen kis sereg.

Nagy fáradtan és kimerülve az ütközetben történt csete-pata alatt, ami Medgyesnél, s még pár helyen történt, számba sem jött, de az időjárás is ellenünk fordult volt, nagy vizekben, sárban kellett ezen utat megtennünk, mindamellet agusztus 4-én Szelindeken voltunk éjjelre, s 5-dikén korán reggel mikor dalárdánk BEM altábornagy szállása előtt tiszteleggt, már kezdetét vette előcsapatunkkal a csatározás: alig egy-két negyedóra alatt, már az egész táborunk hadkészen állott az öreggel együtt, mire imáinkat énekelve egy harcias indulóval megindultunk. Nem messzire menve megkezdődött a rendezkedés, s azzal az ágyúzás is, amint látszott, szívesen nem fogadtak, s nem is vártak a muszka táborban. Nagycsűrőn, a hegyen belül elkecseregett harc fejlődött ki, ami elég hosszasan tartott. Egyik fél sem akart engedni a másiknak. Itt lovasainknak jutott volt a főszerep, kik igen derekasan viselték magukat, – mindamellet alig lehetett a muszka tábornak megbontani, mindaddig míg az öreg az ágyúkhöz nem ment, aki lováról leszállván maga kezdte azokat rendezni és forgatni, mire nemsokára megkezdődött a muszka táborban a szétbomlás: erre mi is megkaptuk a vezérparancsot a rohamra, amit folytattunk míg lehetett, de mi is többször fel lettünk tartóztatva, míg a városhoz közeledtünk. Mindamellet eljutottunk oda, s még pár perc pihenőt is tartottunk, míg szomjuságunkat, habár a golyók körülöttünk mint a legyek repdestek, még is vizet érve, el kellett oltuk – nem bírtuk már tovább kiállani.

Hogy mily nagy erőfeszítésbe került ide eljutnunk azt elmondani sem lehetne. Mindkét fél makacsul viselkedett, az ellen bízott a nagyszámú és jól felszerelt seregében, akik bizonyosan 5–6-szor annyian voltak mint mi, a mi seregünk pedig minden áron győzni akart: ami be is következett (Csak az volt a sajnos, hogy nem soká élvezhettük ezen győzelmet.)

Mindkét részről sok halott és sok sebesült volt: muszka részről azonban sokkal több. Feltűnő volt ez különösen azon utcában, amelyen a város felső részében volt a feljárás, itt az utcai harc úgy kifejlődött, hogy csak szúrás és ütések folytak – lövésre idő nem jutott

(akkor a hátultöltők még nem léteztek). Itt az egész utca el volt borítva vérrel, ami pataként folyt, a halottak, – mint a kékék aratáskor a mezőn, ezeken vágattak keresztül a lovasok. Nagyobb része muszka halott volt.

Ezen utcai harc egész életemre emlékeztessé lett, itt sebesültem meg én is egy muszka fegyverütés következtében, akit bajtársaim, amíg én újra talpra álltam, le is szúrtak szerencsémre, habár én is már szinte harcsképtelenné váltam. A vértől elborítva, két bajtársam vezetett a legközelebbi kapu udvarába. A kapu feletti czimet megjegyeztem magamnak „Wilh ENGEL” kalapos, itt a háziasszony egy derék, kövér nő kitekintett az ablakon, meglátva bennünket, kétségbeesve lejött, hozott hirtelenében egy nagy tál vizet, a vértől lemosott, letörülgetett, s szobájából egy finom fehér ruhát kihozva, bekötötte megsebzett fejemet és szememet. Nem hagyhatom megemlést nélkül, hogy ezen nő, százsz nő létere tette ezt – habár akkor a szokos minket ellenségeiknek tekintettek –, ezen nő egy igen jólelkű kellett legyen, még nem is akart elengedni, marasztott, hogy maradjak ott, – míg jobban leszek, de én daczára a jó szívességnek nem akartam társaimtól elmaradni, akik elhagyni sem akartak, s úgy megköszönve velem tett szívességét, búcsút vettünk tőle.

Innen a harc folyása közben a városon keresztül hatoltunk s a hozzánk tartozókhoz csatlakozva, kik már kirendelve lettek csatárláncba az ellenség tovább űzésére a Verestorony felé: itt elfoglalva helyeinket folytattuk az üldözést, hol lassan, hol sebesebben egész estig míg csaknem sötét lett, – ekkor egy falun innen megálltunk, a faluba bemenni senkinek sem volt megengedve. A muszák a falun túl állapodtak meg, nekik sem volt szabad a faluba bejönni s így szünet lett az éjjelre, mi is pihenésre hajtottuk magunkat, ami igen jól esett a szabad ég alatt is, mivel nagyon ki voltunk fáradva. Ez alatt, míg táborunknak mintegy fele része bennmaradt a városban az öreg BEMmel, azok egy része foglalkozott a halottak eltakarításával és sok sebesült összeszedésével, ami csaknem egész éjjel át tartott míg ez is meg nem lett zavarva.

Másnap, vagyis 6-án korán reggel, mikor mi is összeszedtük magunkat, hogy folytassuk az este elhagyott feladatunkat, hallunk Szeben felől nagy ágyúzást, ami hova tovább nagyobbra fejlődött, nem tudtuk, s nem gondolhattuk, hogy mi történik, mivel semmi tudósítás sem érkezett. Tisztjeink nem tudták mitévők

legyenek mindaddig, míg egy huszár, mint futár hozta BEM altábornagytól a rendeletet, hogy hadseregünk azonnal térjen vissza Szebenbe, amire rögtön megfordultunk és sebes léptekben visszajöttünk. Úgy délután lehetett az idő, jól kifáradva a város széléig jövünk. Egy szeglet bástya felől oly kartácsgolyózáppal fogadtak, hogy ha kissé ügyesebben irányoznak, nagyrésztét seregünknek megsebesítik. Látva ezt és már akkor értesítve is lettünk, hogy nincs már magyar Szebenben, el lettek onnan űzve, ami nem is volt feltűnő, mivel azon maroknyi kifáradt harccsal, akik bent maradtak volt a városban, s még hozzá egész éjjel is dolgoztak, elbánhatott azon 10–15-ször akkora jól felszerelt muszka sereg, amely Segesvárról jött, kik a SKÁRIÁTIN muszka generális temetése miatt késtek ottan pár napot és éjjel lepték meg az öreget minden előkészület nélkül.

Az volt inkább a csodás meglepő, hogy az öreg BEM hogy tudott onnan kis hadsereggel elmenekülni, ez ugyan áldozatba is került, de mégis ügyesen kiszemelve nem áldozta fel az egész seregét.

Látva a nagy veszélyt, hogy nem tarthatja fel magát oly óriási sereggel szemben, egy kis utócsapatot hagyott hátra, amely igaz feláldozva magát – akkor esett el itt CSÁSZÁR Domokos vadász főhadnagy is, – ezek oly vitézül harcoltak, hogy feltartóztatták azon nagy muszka sereget addig míg a többi elmenekülhetett: ami azután bámulatba ejtette a muszka hadvezéreket, mikor látták az elesett harcosokat, s megtudták, hogy ők ilyen kis csapattal órákig küzdöttek, nem akarták elhinni, azt mondván, hogy BEM a magyarokkal el kellett bújjon valahová, pedig akkor már messze jártak és nem is üldözte akkor már senki őket.

A mi csapatunk is amint előbb említém látva mily kegyetlen fogadtatásban részesítenek, elfordult rövid küzdelem után másfelé: egy erdőszélen ahol sem lovasok, sem ágyús szekerek utánunk nem jöhettek, húzódtunk el. A muszka gyalogosokat, kik utánunk egy jó darabig jöttek, számba sem véve, – sőt mi még egy csomó muszka foglyot, kik velünk okvetlen eljönni akartak, kergettünk vissza, mindamellert néhány úgy is eljött – utunkat vettük Szászsebes felé, s megállapodtunk Szászsebesen túl egy Váradya nevezetű falunál a Maros mellett. Ide ütöttük fel táborunkat, ahol 3–4 napos élet után (mert ezalatt csaknem mind kemény sült kukoricával éltünk) s a mellett minden nap

vagy az oláhokkal vagy a gyulafehérvári császári katonákkal volt kisebbszerű összemérkőzésünk: így tartott ez augusztus 11-ig.

Agusztus 12-én reggel egy vasárnapon végre bekövetkezett az utolsó katasztrófa. Szászsebes felől óriási ágyúzás hallatszott és a beláthatatlan nagy muszka sereggel megkezdődött a döntő harc: úgy jött a muszka sereg, mint egy óriási fergeteg, különösen lovasai, s ezek között kozákjai, ezek voltak a leggyilkosabb katonái, akik most igen nagy számmal mutatkoztak. Készületlenül ugyan nem találtak bennünket se, csakhogy gyengén állottunk a hadi szerrel, kevés volt, s takarékosan kellett vele bánni. Parancsnokunk csapatunkat védő helyzetbe felállítván, ez képezte a jobbszárnyat: tartottuk magunkat amíg csak lehetett. Látva azután, hogy gyengül a főerő, a Maros mentén lefelé húzódtunk közbe-közbe különösen a kozákok által, kik a törökbúzaföldeken keresztül törtek reánk, megtámadva, de őket mindannyiszor visszaverve nem sikerült csapatunkat szétverni, habár már félannyra lepadtunk. Látva azonban, hogy már menekvés nem lehet, a főhadseregünk teljesen tönkre lett téve, lovasaink kik nem estek el elmenekültek, ágyúink, szertálszekereink mind az ellenség kezébe kerültek: csapatunk tisztjei is jobbnak látták, hogy meneküljünk valami uton módon, mivel a kozákok már nagyon is szorongatott helyzetbe juttattak. Itt is azon eset fordult elő, hogy csapatunk egy része feltartóztassa a dzsidás gyilkos kozákokat, s addig küzdöttünk velük, míg csapatunk másik része a velünk volt két ágyút leszerelte, s a Marosba beleförditotta minden legkisebb részét, hogy még nyomára se akadjanak: a lovakat felhasználták katonáink közül azok, kik úszni nem tudtak, amennyi rá birt csipezkedni átúsztak velük a Maros túlsó oldalára, s úgy folyt ez mindaddig míg az egész, még együtt lévő csapatunk, átkerült oda, még azoknak is, kik a kozákok feltartóztatására voltunk kirendelve sikerült átvenni: mivel időközben a kozákok látván, hogy velünk nem boldogulnak, sőt többen közülük ki is döltek, ott hagytak bennünket és elvágtattak – valószínűleg segítségért, mi pedig felhasználva az alkalmat, addig átjutottunk a vizen.

Itt már akik megmaradtunk, újból együtt voltunk, s minthogy ellenséget ezen az oldalon nem láttunk, szinte biztonságban éreztük magunkat, ami azonban igen kis ideig tartott, mert habár meleg volt az idő s már délután is volt, mindamellert még nem is voltunk

megszáradva a vizen való átkelés után, amidőn láttuk, hogy császári katonák jönnek felénk és pedig meglehetősen számban. Mi lehetünk 300–400 körül, de már ki volt fogyva minden lőkézsletünk, fegyvereink is csaknem átnevetsedve, még védő állásba sem birtuk magunkat behelyezni, már csaknem egészen körülkerítettek. Mert tüzelés részünkről nem történt, talán azért nem tüzeltek ők sem ránk: csak mind közelebb jutottak hozzánk. Menekülni nem lehetett sehová, vissza, ahonnan jöttünk, egyáltalán nem, az alsó feléről temérdek oláh hurrah kiáltással jött, felülről jöttek még a császáriak, kik Gyulafehérvárról voltak kiküldve.

Tisztjeink látva, hogy nincs menekvés, a császáriak felszólítására, hogy adjuk meg magunkat, s a fegyvert tegyük le, el lett határozva a fegyverletétel, ami azonnal be is következett.”³³

*

Összegzősképpen, a gyergyói- és csíki honvédtisztek, altisztek naplói, visszaemlékezései végigkísérik a szabadságharc pillanatait. Nemcsak történelmi ismereteink gazdagításához járulnak hozzá, hanem egyben erőt nyújthatnak az ezredforduló nemzedéke számára a megmaradásunkért folyó küzdelmünkben. Ugyanakkor a nyelvezet és a mondatszerkezet művelt személyekre enged következtetni, akik, mint későbbi életrajzuk is bizonyítja, a várfogság után térségünk közéletének kimagasló egyéniségei voltak. Ez a folytonosság nem kevésbé megszívlelendő tanulság.

Jegyzet

1. KISS Antal, In: Gyergyó, 1904 április 3 és BONA Gábor, **Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–1849**, Budapest 1987. 198.
2. KISS Antal, **1848–49-es honvédmegyei naplójából**. In: Gyergyói Hírlap, 1898 november 13.
3. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1898 december 4.
4. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1898 december 11 és 1899 január 1.
5. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 január 1.
6. Garda Dezső, A forradalom katonái Csíksban és Gyergyóban 1848–1849, Csíkszereda, 1998. 25–26
7. GARDA Dezső, **1848 Remetén**. In KORUNK, 1978/9; GARDA Dezső, **Székely hadszervezet és faluközösség**, Gyergyószentmiklós 1994
8. Uo.
9. BORSZÉKY Soma, **Honvédek Gyergyóból 1848/49-ik évben**. In: Gyergyói Hírlap, 1899 január 22
10. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 január 1.
11. BORSZÉKY Soma, **i.m.**, uo.

12. Uo.
13. BORSZÉKY Soma, **Honvédek Gyergyóból 1848/49-ik évben**. In: Gyergyói Hírlap 1899 január 22
14. **Csikmegye 1848/49-iki hadi történetéből**. (IMECS Jákó visszaemlékezése.) In: Nemere 1879 szeptember 7
15. BORSZÉKY Soma, **Honvédek Gyergyóból 1848/49-ik évben**. In: Gyergyói Hírlap 1899 január 22 és február 19
16. **Csikmegye 1848/49-iki hadi történetéből**. (IMECS Jákó visszaemlékezése.) In: Nemere 1879 szeptember 14
17. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 április 15.
18. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 április 15 és 23; EGYED Ákos, **Háromszék 1848–1849**, Bukarest, 1979. 215.
19. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 április 23.
20. Uo.
21. EGYED Ákos, **i.m.**, 1979. 215.
22. EGYED Ákos, **i.m.**, 218.
23. EGYED Ákos, **i.m.**, 218. és ENDES, i.m., 297.
24. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 április 23.
25. EGYED Ákos, **i.m.**, 220.
26. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 április 23 és 30.
27. EGYED Ákos, **i.m.**, 221.
28. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 április 30.
29. EGYED Ákos, **i.m.**, 222–223.
30. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap, 1899 május 7
31. BORSZÉKY Soma, **i.m.**
32. Uo.
33. **DEÉR Venczel honvédtiszti naplójából**. In: Gyergyó, 1902 március 23, április 6, április 13, április 20.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

**Jurnale și memorii ale
ofițerilor pașoptiști din
Giurgeu și Ciuc, referitor
la evenimentele militare**

(Rezumat)

Prelegerea grupează la un loc pasaje din jurnale și memorii ale ofițerilor pașoptiști din Giurgeu și Ciuc, apărute înainte și după 1900 în presa locală, pentru a le readuce în conștiința istorică locală, dar și în atenția istoriografiei. Dorim să atragem atenția mai ales asupra fragmentelor de jurnal ale lui Venczel DEÉR, care nu au fost amintite de alte lucrări elaborate cu ocazia jubiliară. Textele au în numeroase cazuri valoare de sursă istorică de prim rang. Prelegerea le prezintă în ordine cronologică, asigurând o bună posibilitate implicit pentru o privire de ansamblu asupra rolului purtat de locuitorii acestei regiuni în evenimentele militare din 1848–1849.

**The Diaries and Memories of
the Officers of Csík and
Gyergyó, on the Military
Events of the Hungarian War
for Independence from 1848–49**

(Abstract)

The lecture makes a presentation of diary excerpts of the officers of Csík and Gyergyó in the local press at the turn of the century, in order to bring them back to professional and common memory. Out of them, attention is drawn especially to the diary notes of Venczel DEÉR, not mentioned by the former recollections and jubilar papers. The texts are mostly analysed in a chronological order, offering thus a good survey over the role the population played in these events in 1848 and 1849.

1. ábra Az epresztetői obeliszk az 1849. július 5-i sepsiszentgyörgyi harcoknak állított emléket.

Itt esett el GYERTYÁNFY Ferenc cári csapatok által meglepett és a többi egységet utolsó emberig fedező százada. A csatát megőrkítő B. P. VILLEVALD szemtanú volt.

Az emlékmű 1960 körül a vasút mellett állt, az egykori honvéd (ma hegyivadász) laktanya területén.

(A sepsiszentgyörgyi CHARTA Kiadó 1999. évi naptára, KISGYÖRGY Tamás és NAGY Sándor fotómontázsza)

BEM és Erdély

(Kivonat)

A tanulmány átfogja BEM életútját egész a magyar szabadságharc bukásáig, mindenekelőtt természetesen az erdélyi események idejét. Kiemeli döntéseinek a nyugati lengyel emigráció elképzeléseiből magyarázható vonatkozásait, a saját lengyelországi tapasztalatait, illetve a saját franciaországi tartózkodása által is nagyban befolyásolt alapbeállítódását, valamint a románsággal való viszonyát.

*

PETŐFINél „a szabadság régi bajnoka” és „Osztrolenka véres csillaga” a róla alkotott kép, a honvédek és a magyar közvélemény számára „BEM apó”, a székelyeknek pedig – ahogyan a nagyapát szokták hívni – egyszerűen a „Táti” elnevezés illette meg BEMet. Pedig egyáltalában nem volt még öreg, nem töltötte be az 55. esztendőt sem, mikor az erdélyi hadsereg főparancsnoka lett. De hófehér haja, megviselt fizikuma miatt az öregember benyomását keltette. Teste tele volt sebhelyekkel, hegekkel, sőt még nyílt, gyógyulóban lévő sérülése is akadt, Erdélyben is szerzett ezekhez egyet-kettőt. Nem csoda, hiszen sohasem kímélte magát, mindig az első sorokban harcolt, ott forgott a harc sűrűjében 18 éves korától haláláig. Az őt becéző „BEM apó” és „Táti” elnevezés egyben azt jelezte, hogy a forradalmi hagyományok szellemében a vezér és katonái között meghitt viszony, teljes bizalom, ragaszkodás, mondhatni: a szeretet légköre volt az uralkodó. PETŐFI szavai arról vallanak, hogy a forradalmi ország közvéleménye előtt BEM József tábornokot a szabadság dicsőfénye és halhatlan tekintély övezte. Megjelenése felvillanyozta a katonákat, erővel, önbizalommal és harci kedvvel töltötte el őket.

Nekünk, erdélyi magyaroknak, mint történelmünk nagyformátumú alakítójáról: az eredményes hadvezérről és demokrata gondolkodású vezetőről külön is kötelességünk megemlékezni. Annál inkább, mert – noha alig háromnegyed évet tartózkodott tájainkon – napjainkig történelmünk egyik legnépszerűbb alakja. Ne feledjük, hogy a magyar nép keveseknek adományozta az atyai jelzőt, nagy vezetői közül a honfoglaló Árpád után a 48-at irányító KOSSUTH Lajosnak adta még az „apánk” nevet, egyben kiemelendő: az idegenből hozzánk szakadt BEMnek szóló „apó” becenév éppúgy a szeretet és megbecsülés jele.

Eseményekben-tettekben gazdag élet állott mögötte, mikor Erdély tájain megjelent. Szülővárosa, a galíciai Tarnow, Lengyelország első felosztása (1772) után Ausztria megszállási övezetébe esett. Itt született kisnemesi-kispolgári környezetben, lengyel patrióta ihletésű családban 1794-ben. Abban az esztendőben, mikor a hős KOSCIUSZKO tábornok vezetésével népe felkeléssel próbálta visszaszerezni országa függetlenségét. Életét is ez a forrongó korszak határozta meg. A lengyel hazafiak abban reménykedtek, hogy rabsorba jutott hazájukat a forradalmi Franciaország, illetve Napóleon fogja felszabadítani. Azért az emigrációba szorult lengyel fiatalok tízezer számra vonultak be és vereztek a baráti Franciaország hadseregének keretében Európa legkülönbözőbb csatáiban. Várakozásaikat megerősíteni látszott a francia császár azon döntése is, hogy a legyőzött Oroszország, Poroszország és Ausztria területén megszervezte az ún. Varsói nagyhercegséget (1807), az elképzelt jövő Lengyelországának magvát.

Hasonló reménységek és Napóleon császár bővölete lehetett az indítéka annak, hogy sok társával együtt a 13 éves, lelkes, rajongó BEM József is a hadi pályát választotta hivatásul és 1807-ben katonaiskolába iratkozott. Két év múlva már a varsói tüzér hadapródiskolában találjuk, ahol francia tanterv szerint fiatal tiszteket képeztek. Már itt megmutatkozott az a különleges és mély vonzalom, amely BEMet a matematikai és mérnöki tudományokhoz fűzte. Éjszaka-án át tanult és olvasta a szakkönyveket. 1810-ben már alhadnagy, 1811-ben, az iskola el-

* Az EME BNyTt Szo. 1998. évi, sepsiszentgyörgyi Vándorgyűlésén előadott anyag egy változtatást a szerző hasonló címen A Hétfőben közölte (1998/20. és 21. szám).

végzése után pedig mint tüzér főhadnagy kezdi meg a csapatszolgálatot Gdanskban (Danzig). A következő évben résztvesz Napóleon 1812-es oroszországi hadjáratában, ahol a Grand Armée balszárnyán elhelyezkedő MACDONALD marsall hadtestébe sorolt lengyel egységben nyomul előre. A gyászos visszavonulásban BEM lovastüzérsége az utóvéd kockázatos szerepét vállalja; majd kitűnik a Napóleonnal szemben felvonuló koalíció elleni harcokban, mikor egy esztendeig Gdansk erődítményeinek védelme jut osztályrészül. BEMnek és lengyel bajtársainak nemcsak a szárazföldi támadást kellett kivédeniök, hanem a tenger felől érkező hadiágyúk százainak tüzét is. Ekkor kapta élete első kiténtetését BEM József, a 19 éves tüzértiszt: a francia becületrend lovagkeresztjét. A rommá lőtt, katonáiban megtizedelt gdanski várórség végül kapitulált, a reményeiben csalatkozott lengyelek pedig hazatérhettek.

BEM előtt akkor csillant ismét fel a remény, mikor a bécsi kongresszus után megalakult a Lengyel Királyság (1815). A cári Oroszországgal perszonálunióra kényszerített államalakulat belső autonómiát kapott, keretében lengyel nyelvű adminisztrációt és hadsereget szerveztek. BEM ismét katonaként szolgálhatott s 1819-ben már másodosztályú kapitányi rangot kapott. A szokványos csapattiszt szolgálat lelkiismeretes elvégzése mellett azonban arra is volt ideje, hogy szakmailag tökéletesítse magát és a CONGRAVE-féle hadröppentyű alkalmazásán és tökéletesítésén dolgozzék, s a témáról könyvet adjon ki.

Mivel lengyel összeesküvésben való részvétel és párbaj miatt börtön és belső száműzetés sújtotta, 1826-ban megvált a hadseregtől és az osztrák uralom alatt lévő Galiciába távozott. Egy ideig gazdatisztként tevékenykedett, építkezéseket vezetett, közben könyvet írt a gőzgépekről.

Polgári foglalkozását menten abbahagyta, mikor 1830. november 29-én Varsóban kitört a lengyel nemzeti felkelés, mely ismét alkalmat nyújtott számára, hogy katonai tudását és lelkesedését megcsillogtassa. Az őrnaggyá előlépett BEM először Varsó külvárosánál, Prágánál és Debe Wielkinél küzdött tüzérutegével, majd a

„novemberi felkelés” egyik döntő ütközetében, Iganie mellett tüntette ki magát (1831. április 10.). Azzal, hogy ütegével kartácstüzet zúdított az országúton haladó cári haderő közepe ellen és visszaűzte azt, döntő szerepet játszott a sikerben, mely a lengyelek legragyonabb győzelme volt a nemzeti felkelés idején. Érdemeiért alezredessé léptették elő.

Legnagyobb haditettét azonban május közepén hajtotta végre, mikor a Varsó és Kovno közti országút egyik falujánál, Osztrolenka mellett ütköztek meg a lengyel és orosz főseregek. A DIBICS főparancsnok vezetése alatt álló, nagy fölényben lévő orosz erők a SKRZYNECKI fővezér lengyel hadseregére súlyos csapást mértek és annak minden hősiessége ellenére hátrálásra kényszerítették; a szabadságharcos gyalogság felére apadt, a lovasság jórésze megsemmisült, az ütegek elhallgattak, sokezer katona mellett két lengyel tábornok is elesett az egész nap tartó csatában.

A lengyel sereget a megsemmisülés fenyegette, mikor este a tartalékba helyezett BEM öntevékenyen közbelépett. „Az üteg elindult, nézem hova vezet a ágyúkat, látom, hogy nemcsak a mi csatárainkon halad túl, hanem az orosz csatárláncon is, már mögöttük áll és az orosz csapatok felé tekint, melyek a híd felől nagy tömegben közelednek. Ma sem értem, hogyan lehetséges az, hogy nem sebesült meg, hogy nem maradt ott holtan” – írja BEM felvonulásáról a szemtanú. Végül is 12 ágyújával Osztrolenka falu előtt BEM olyan állást foglalt el, ahonnan egész közélről gyilkos kartácstüzet zúdított az orosz gyalogságra s megállásra, majd visszavonulásra kényszerítette azt, megmentve a lengyel hadsereget az összeomlástól és megsemmisüléstől. Még a csata idején ezredessé léptették elő. BEM szerepét az osztralenkai csatában minden katonai szakíró kiemeli, személyes bátorságát éppúgy dicsérve, mint öntevékeny fellépését és katonai felkészültségét. Valóban Osztrolenka volt BEM életének egyik legfényesebb napja: halált megvető hősiessége, támadó és hatékony tüzérségi bravúrja megteremtette katonai hírnevét, mely aztán elkísérte mindenüvé, ahová élete hullámai vetették.

Varsó szeptemberi ostroma idején a tüzéség főparancsnoka volt, de miután a vezérkar feladta a lengyel fővárost az új orosz fővezér, PASZKIEVICS csapatainak, a közben már dandártábornokká előléptetett BEMnek is vissza kellett vonulnia. Reménytelen helyzetében a lengyel hadsereg maradványai a porosz határ felé vonultak, majd letették a fegyvert.

A lengyel felkelés minden jelentős vezetője, a vezérkar és a tisztek–katonák sokezes tömege emigrációba vonult és főleg Franciaországban keresett menedéket. Köztük volt Adam CZARTORYSKI herceg, a felkelés politikai vezetője, aki Párizsban, a Hotel Lambertben ültette fel a lengyel felszabadító mozgalom főhadiszállását. Az I. Sándor cár alatt külügyminiszterként szolgált herceg széleskörű diplomáciai tevékenységet folytatott a lengyel ügyért.

Több, mint másfél évtizedig BEMnek is az emigráció keserű kenyere jutott. Történeti, hadtudományi, műszaki munkákat és tankönyveket készített, melyek terjesztésében katonai népszerűsége is szerepet játszott. Tevékenysége készíthette Lajos Fülöpöt, a polgárkirályt, hogy 1845-ben a francia Becsületrend lovagjává nevezze ki. Másodszor nyerte el ezt a kitüntetést, először a császártól, most meg a királytól.

Az 1846. évi krakkói felkelés és galíciai parasztmozgalom BEMet is megmozgatja, de hamarosan bekövetkező bukásuk ismét tétlenségre kényszeríti.

1848 tavaszán végre megindulnak azok az erők, amelyek Európa-szerte harcra sorakoztatták a népeket az abszolutizmus és feudalizmus ellen, a demokratikus fejlődésért. BEM először Galíciában próbálkozott, de az itteni lengyel nemesi vezetés nem volt képes a parasztkérdéssel szembenézni és nem tudott igazi forradalmi mozgalmat kibontakoztatni.

Azért szülőhazáját elhagyva, Bécsnek vette útját. Itt ugyanis a március 13-i tavaszi forradalmi események után nem sokkal fokozatosan az ellentábor kerekedett felül. 1848 őszén azonban a demokratikus erők ismét megmozdultak és október 6-án úrrá lettek a császárváros felett. Az uralkodó elmenekült, hadügyminiszterét felakasztották, a hadsereg kivonult Bécsből, a fel-

kelés győzött, hívei elfoglalták az arzenált s a felkelés egyik katonai vezetőjéül az odaérkező BEMet állították. A bécsi mobilgarde vezetését bízták rá, de fölényes tudásával, forradalmi egyéniségével, tüzéségével ő volt a népi ellenállás igazi lelke. Nagy szükség volt rá, mert WINDISCHGRÄTZ, JELLAČIĆ és AUERSPERG tábornokok vezetésével rövidesen megindult a császári seregek ellentámadása. A munkásokból, értelmiségiekből, diákokból, mesteremberekből álló negyedszázezer főnyi felkelővel szemben fegyverzetében, kiképzésében is fölényben lévő mintegy 70 000 főnyi császári hadsereg vonult fel. A felkelők erkölcsi fölénye hősies ellenállásban jelentkezett, „a bécsiek úgy harcoltak, mint az oroszlanok”, mintegy két hétig utcáról-utcára, épületről-épületre menő küzdelmet folytattak. Segítségül hívták Magyarország szabadságharcos erőit, de annak vezetője, MOGA tábornok folyton ingadozva vonult hadseregével Bécs megsegítésére, aztán Schwechatnál vereséget szenvedett és visszavonult. Másnap, október 31-én WINDISCHGRÄTZ csapatai elfoglalták Bécsset.

A bécsi harcokban megsebesült BEM Magyarországra menekült. Úticéljáról már 1848. szeptember 29-én így vallott: „A magyarok, akikkel a lengyelek évszázadok óta barátságos viszonyban éltek, most nagyon válságos helyzetben vannak. A horvátok, valamint a többi szlávok, akik századok óta velük együtt éltek, most a németektől, sőt az osztrákoktól is felbújtogatva ellenük támadtak. A belharc mind jobban elmérgesedik. Csak mi, lengyelek békíthetjük ki a harcbanállókat azáltal, hogy egyrészt rábírnuk a magyarokat, hogy a szlávoknak minden alkotmányos szabadságot megadjanak, másrészt, hogy ezeket meggyőzzük, hogy a magyarokkal való szoros szövetség a legelőnyösebb rájuk nézve.”

Levele a CZARTORYSKI-féle lengyel emigráció álláspontját is tükrözte, amely nyugati segítséggel a délkelet-európai népek összefogására és függetlenségére s Lengyelország visszaállítására törekedett. A tapasztalt Ludwik BYSTRZONOWSKI, CZARTORYSI délszláv környezetben 1848 őszétől működő ügynöke a legnagyobb agilitással egyengette a béke útját.

Mindent megtett, hogy a délszlávokat a románokkal együtt eltérítse a HABSBURGOK oldaláról; ugyanakkor minden követ megmozgatott, hogy a magyar szabadságharc vezetői méltányosabb álláspontot foglaljanak el a nemzetiségek iránt. Noha nem tartozott a lengyel emigráció megbízottai közé, magyarországi és erdélyi tartózkodása alatt BEM ennek a politikának mindvégig híve maradt, s e politika első lépcsőfoka számára a magyar szabadságharc győzelme volt.

Alkalmazására akkor keríthetett sort, mikor a Honvédelmi Bizottmány élén álló KOSSUTH Lajos a Pesten tartózkodó BEMet november 29-én az erdélyi hadsereg főparancsnokává nevezte ki. Ezzel nemcsak kiváló talentumú tábornok került egyik kulcsfontosságú magyar hadsereg élére, hanem a néphez közel álló forradalmár, aki intézkedéseiben, szövegeiben, beszédeiben és tárgyalásain keresztül szolgálta a zsarnokság elleni harc és a magyar–román megbékélés ügyét.

Élete ezután következő szakasza csupa hadtörténet, erdélyi hadjárata csaták sorozata, célja pedig az ország rész biztosítása a magyar forradalmi erő számára. Hiszen Erdélyben valóban válságos helyzet uralkodott el, mikor BEM 1848. december elején Erdély határszéleire érkezett: az egymással szembenálló erők, a magyarok és a románok meg százezrek polgárháborúban álltak egymással, ami mindkét oldalról sok emberi és anyagi áldozatot követelt. Végül is az itteni nemzetiségek a bécsi császár oldalára álltak, az osztrák császári erők a magyar hadsereget visszazorították, a nemzetőrséget román segédlettel lefegyverezték és Erdély uraivá váltak. A Magyarországra nyugat felől zúduló osztrák katonai nyomás elől a magyar hadsereg a Tiszántúlra vonult vissza és maga a kormány és országgyűlés Debrecenbe húzódtott. A szabadságért küzdő Magyarországot az a veszély fenyegette, hogy Erdély felől is támadás éri és végleg elbukik.

BEM megjelenése fordulatot hozott nemcsak a Nagyvárád–Szilágysomlyó–Szatmár vonalán elhelyezkedő, demoralizált és szervezetlen, mintegy 11 000 főt számláló erdélyi hadsereg, hanem a magyar szabadságharc számára is. Az új főparancsnok rövid és tömör beszédet

tartott a tisztikarnak: „Uraim! A kormány engem e hadsereg teljhatalmú főparancsnokává nevezett ki. Én Önöktől feltétlen engedelmességet kérek, aki nem engedelmeskedik, agyon fogom lövetni. De fogok tudni jutalmazni is!” BEM CZETZ János ezredet vezérkari főnökévé nevezte ki, pénzt szerzett a kormányzattól, az idősebb, családjukhoz vágyakozó nemzetőröket hazabocsátotta, az újoncokból–önkéntesekből álló honvédseregnek pedig rendezte sorait, lelket és önbizalmat öntött katonáiba, gondoskodott azok felszereléséről, ruházatáról és étellezéséről, vasfegyelmet honosított meg s néhány nap múlva, december közepén támadásba lendült.

A főcsapást Nagyvárád–Kolozsvár stratégiai útvonalán fekvő Csucsánál mérte az ellenségre, aztán Désnél, s ezzel megnyílt az útja Erdély szíve felé. Tiszteletére állított emléktábla hirdeti, hogy 1848 karácsonyán – tüneményesen gyors támadás után – már elfoglalta Kolozsvárt s a lelkes városiak ünnepi töltött káposztával fogadhatták csapatait. Kolozsvár elfoglalása nagy erkölcsi győzelem volt. „BEM neve elégséges volt, hogy a császári csapatok lehangoltság, félelem és fegyelmetlenséggel teljenek meg, úgy-hogy mint Caesarnak egykor, csak meg kellett jelennie, hogy győzzön” – írja emlékirataiban CZETZ. BEM december 27-én három nyelvű, magyar, német és román kiáltvánnyal adta tudtul: „A magyar hadsereg jó, hogy kiszabadítson titeket a reactio rabigája és a katonai zsarnokság alól.” Amnesztiát hirdetett és alkotmányos szabadságot ígért Erdély népeinek.

Előőrsei eljutottak Tordáig, Nagyenyedre azonban csak egy öntevékeny egység nyomult előre. Sajnos már későn: Nagyenyed mintegy 800 magyar polgára román felkelők áldozatául esett, a várost pedig felperzselték, leégett a BETHLEN-kollégium, odalett híres könyvtára.

BEM késlekedésének oka az volt, hogy serege gyűrűjéből kicsúszva a 2. román határőrezred, élén Karl URBAN alezredessel és a vele egyesült JABLONSKAI ezredes csapataival Beszterce felől fenyegette Erdély fővárosát. Mielőtt tovább folytatta volna előnyomulását Kelet felé, BEMnek URBAN erőivel kellett végeznie. Három nap múlva már a Kolozsvártól

mintegy 100 km-re fekvő Bethlennél vívta első csatáját URBANNA. „Nincs mit e csatában leírnom – írta KŐVÁRI László –; hasonlított BEM legtöbb csatáihoz. Négy óráig a legborzasztóbban ágyúztatott: ekkor szuronyt szegeztetett s a császáriakat visszanyomta.” Egy újabb győzelem után Szilveszterkor bevonult Besztercére. Egy-napi pihenő után a Dorna Vatra fele visszahúzódó császáriakat 1849. január 3-án a Tihucán, 20 fokban hidegben, egész közel engedte, aztán kartácstűzzel megtizedelve kényszerítette futásra. A szemtanú TELEKI Sándor, BEM hadsegéde emlékirataiban megrázó képekben számolt be a tihucai csatáról, a honvédek és a bécsi légió hősiességéről, s vezéről, a rettenhetetlen BEMről.

Győzelmével BEM egyidőre az ellenség északi seregét is kikapcsolta a hadműveletekből. Azután gyorsan délnek fordult s Szászrégenen keresztül január közepén már elfoglalta Marosvásárhelyt. Itt seregét a Kolozsvár felől érkező erőkkel és székelyekkel erősítette meg, felszerelte, szervezte és az ellenség Anton PUCHNER tábornok vezette főerői ellen a Királyföldre készülődött. Ide, a győzelmes BEM tábornokhoz érkezett a szabadságharc nagy költője, PETŐFI Sándor is, aki aztán versek egész sorában énekelte meg az erdélyi hadsereg és vitéz tábornoka dicsőségét.

Az ellenfelek január 17-én Gálfalvánál csaptak össze, ahol BEM először mért súlyos csapást PUCHNER erőire és visszavonulásra kényszerítette azokat. A csata utolsó szakaszában történt BEM katonaeletének egyik drámai mozzanata. Miközben elsőként és magánosan követte a visszavonulókat, császári könnyűlovasok csaptak rá és majdnem megölték. Csak a segítségére siető KISS ezredes és TELEKI Sándor gyors beavatkozása mentette meg életét, akik Mátyás-huszárokkal kiszabadították szorongatott helyzetéből. Azután a szőkefalvi győzelem következett s úgy tűnt, hogy megnyílt az út az erdélyi Generalcommando központja, Nagyszeben felé, ahová PUCHNER is visszavonult. Mikor január 21-én kora reggel BEM a város ellen nyomult előre, fehér zászlós békeküldöttséget várt. Ehelyett ágyútűz zúdult elől haladó vezérkarára, megölte MIKES Kelemen ezredest, TELEKI

Sándor alól meg kilőtték lovát. Négyórás ágyúpárbaj kezdődött, ahol BEM katonái keményen helytálltak. „Soha életemben vitézebb katonákat, bátrabb és hősiesebb érzésű fiakat nem láttam, mint debreceni tüzeink. Tudom, mert mi fedeztük ágyúikat” – írja erről JAKAB Elek. A nagy császári fölényrel szemben BEMnek végülis hátrálnia kellett, mert nagy veszteségeket szenvedett, elpusztult a bécsi légió jelentős része. Ezúttal az ősz vezér azt bizonyíthatta, hogy nemcsak győztes csaták megívásában jó vezér, hanem a visszavonulásban is hősként viselkedik. Azután a súlyos vizaknai vereség következett („Tízannyi volt az ellen, Győznünk nem lehetett” – írja erről PETŐFI). BEM Szászváros fele vonult vissza.

Miután a Maros völgyében Magyarországra felől és a Székelyföldről erősítéseket kapott, ütőképes hadseregével és katonai tudásával BEM tábornoknak volt elég erkölcsi ereje fordulatot előidézni. A döntés Piskinél, február 9-én következett be, ahol a Sztrigy folyó hídjáért folyt az öldöklő küzdelem. A csata során BEM erői háromszor veszítették el és háromszor foglalták vissza a piski hidat. Ekkor kiáltotta BEM katonáinak, hogy „Brücke verloren, Siebenbürgen verloren” (Ha a híd elveszett, Erdély is elveszett). Végülis a híd a honvédek birtokában maradt, PUCHNER pedig visszavonult. Azután BEM tábornokot nem lehetett megállítani diadalútjában. Arra a hírré, hogy Bukovina felől ellenség tört be, február végén újból kénytelen volt URBAN ellen vonulni és néhány napos hadjáratban kiszorítani a tartományból. Aztán viszatért Szászföldre és élete egyik legnagyobb haditettére, Nagyszeben elfoglalására készült fel.

Az ellenséget taktikázó hadműveletekkel kifárasztva, kicsalta a szász fővárosból és noha orosz csapatok is érkeztek segítségére, március 21-én hirtelen támadással meglepte és gyors rohammal elfoglalta Nagyszeben. Az ellenforradalom legjelentősebb, legjobb felszerelt erdélyi székvárosa került BEM kezére, rengeteg lőszerrel, sok ágyúval. Ellenségei, az osztrák és segítségükre érkezett orosz csapatok megrettenve hömpölyögtek a vöröstoronyi szoroson át Havasalföld felé. Nagyszebenrel a bécsi kama-

rilla erdélyi fészke esett el s maga a „schwarzgelbismus” (a fekete-sárga színekkel fémjelzett osztrák szoldateszka. CS.E.) szenvedett vereséget.

Effingham GRANT, a konstantinápolyi angol konzulátus titkára, aki éppen Nagyszébenben tartózkodott, mint szemtanú számolt be a látottakról. Találkozott BEMmel is, aki az orosz intervencióra hívta fel az angol diplomata figyelmét, az utóbbi pedig kiemelte a tábornok csapatainak fegyelmezettségét és emberi magatartását. BEM a diplomatára bízta barátjához, BOULAY DE MEURTHE-hez, a Francia Köztársaság alelnökéhez intézett levelét, melyben elmondta megbízatását Magyarország szolgálatában, hangsúlyozta saját amnesztiapolitikáját és Magyarország kulcsfontosságú szerepét. Kifejtette, hogy Magyarország Franciaország természetes szövetségese, amely Ausztria és Oroszország ellenében támogatást érdemel. A nemzetközi helyzetre és a baloldal megerősödése körüli félelmekre célozva, BEM így írt: „Ha Nyugat nem ébred fel, valószínűleg túl későn fog rájönni arra, hogy nem a vörösek, hanem Észak barbárai fogják a halálos csapást mérni a szabadságra és a világ civilizációjára.”

Egy későbbi, április folyamán végzett diplomáciai akciója az volt, hogy TELEKI Sándor ezredet 12 huszár kíséretében a Bukarestben tartózkodó havasalföldi török főparancsnokhoz, OMER pasához küldte. Célja az volt, hogy a török vezért rábírja az oda menekült osztrák és cári csapatok lefegyverzésére, nehogy Havasalföldről ismét Erdély területére törjenek. Elképzelése a bonyodalmaktól viszolygó nagyhatalmak ellenállásába ütközött és meghiúsult.

Nagyszében meghódítása után tíz nappal BEMnek sikerült elfoglalnia Brassót is (márc. 20.). Rövidesen egész Erdély BEM hadseregének kezébe került, csak az Erdélyi Érchegeységben álltak ellen Avram IANCU román felkelői és a gulafehérvári erőrendszer védői.

A Honvédelmi Bizottmány hálaával nyugtázta BEM nagy horderejű katonai sikereit, BEMet altábornaggyá léptette elő és az elsőosztályú katonai érdemrenddel jutalmazta. A jelenlévő PETŐFI megható szavakkal számolt be a Közlönyben a kitiüntetésről: „megható, megrázó,

mondhatni nagyszerű volt, – írja nagy költőnk midőn az öreg NÉMETH alezredes e szavakkal adta át tábornokunknak az érdemjelet: „Én nem vagyok szónok, s ha az volnék, sem tudnék most beszélni; engedje meg ön, hogy megcsókoljam önnek jobb kezét, mely az én hazámért vértzett!” és sírva csókolta meg a tábornok csonka kezét, s mi, kik jelen voltunk, mindnyájan sírtunk – de ezt nem olvasni kell, ezt hallani és látni kellett volna.” A több társával együtt ugyancsak kitiüntetett PETŐFI az ünnepi alkalom leírásakor megemlékezik saját történetéről. „Saját kezével tűzte mellemre az érdemjelt BEM, bal kezével, mert jobbja még föl van kötve, s ezt mondá: „Bal kézzel tűzöm fel, szívem felőli kezemmel !” s midőn elvégzé, megölelt, hosszan és melegen ölelt ! az egész világ tudja, hogy én nem vagyok szerény ember, de istenemre mondom, ennyit nem érdemeltem. Oly megilletődéssel, melytől ha eszembe jut, most is reszket a lelkem, azt feleltem: „Tábornokom, többel tartozom önnek, mint atyámnak; atyám csak életet adott nekem, ön pedig becsületet.”

Sikereit április és május folyamán a bánági hadjáratral tetőzte be. Szászsebes–Déva–Karánsebes–Lugos irányába nyomult előre, sikerült elérnie Temesvárt, sőt Orsováig jutott el. Találkozott PERCZEL Mór tábornokkal, aki északi irányból vonult fel a szerbek ellen. Bánági tartózkodása idején találkozott BEM egy lengyel-olasz-román delegációval, amely Debrecenbe igyekezett, hogy a középkelet-európai népek összefogásáról tárgyaljon a magyar kormányférfikkal. A küldöttségnek tagja volt N. BÁLCECU is, aki magyar-román megbékélés kérdésében akart KOSSUTH Lajos kormányzóval meg egyezésre jutni. Mikor BEM a küldöttség lengyel tagjával beszélgetett, értékelte BEM a seregében már az év eleje óta jelen lévő székely katonákról alkotott elismerését és kifejezte reménységét a szabadságharc kilátásai felől. Kimutatva az ablakon így szólt honfitársához, ILINSKIhez: „Nézd ezek a székelyek nincsenek is egyenruhában, de jól verekednek és ha Isten segítségünkre lesz, Lengyelországban fognak harcolni, de a fontos az, hogy a katonáknak bizalmuk legyen azokban, akik vezetik őket.” Annak a szel-

lemnek a jegyében, amit úgy fejezett ki, hogy „legjobb politika a harc” kilátásba helyezte Lengyelország felszabadítását magyar segítséggel. Mindez beleillett abba a koncepcióba, hogy a délkelet-európai népeknek szabadságuk elnyerése érdekében össze kell fogniuk az elnyomó zarnoki nagyhatalmak, elsősorban a HABS-BURGOK és ROMANOVOK ellen.

Győzelmeinek óriási hatása és visszhangja volt. Erdély visszafoglalásával megerősítette az alapot ahhoz, hogy Kelet felé, a hátában biztosított magyar hadsereg Debrecenből elindítsa a diadalmas tavaszi hadjáratot, melynek eredményeként a nyár elejére a honvédseregek kiverték Magyarországról az osztrák császári erőket és felszabadult Buda vára is (1849. május 21.). Az országban mintegy 200 000 ember állott hadrendben.

BEM, a sikeres katona nagyságát betetőzték BEMnek, a demokrata politikusnak emlékezetes cselekedetei. A lengyel tábornok a felvilágosodás és francia forradalom eszmevilágában nevelkedett fel, másfél évtizedet töltött Franciaországban, megismerkedett a polgári demokrácia gondolatrendszerével. Mint lengyel tapasztalható, hogy miként játszotta ki a bécsi udvar Galíciában a rutén jobbágyságot a nemzeti felkelésbe fogott lengyel nemességgel szemben 1846-ban és 1848-ban. Szomorú szemlélője volt, hogy '48-ban miként fojtották vérbe a poroszok a poznani (poseni) lengyel felkelést s hogyan számoltak le az osztrákok a krakkói lengyel mozgalommal. A dinasztiai abszolutizmusa és a nemzeti kérdés megoldatlansága BEM számára komoly tanulságokkal szolgált.

Kétségtelenül Erdély Délkelet-Európa egyik legsebezhetőbb régiója volt. Erdélynek Magyarországgal történt egyesülésével '48-ban a magyar nemzetállami koncepció győzött, a nemzetiségi kérdés megoldására akkoriban Európában nem lévén modell, annak megoldása keskenykedett, a nem magyar népek felléptek saját nemzeti jogaikért, PUCHNER oldalára álltak, s a bécsi udvar közreműködésével Erdély földje polgárháború (N. BÁLCESCU szavaival „barbár háború”) színhelyévé vált. BEMnek ebben a helyzetben kellett cselekednie.

A magyarokkal szembekeült románokat és szászokat BEM mindenekelőtt arról igyekezett meggyőzni, hogy a vezetése alatt álló magyar hadsereg összetételén keresztül az általános szabadságjogok megtestesítője s a magyarok ügye nem elszigetelt jelenség, hanem a legnagyobb hatékonysággal képviseli a polgári átalakulást, szabadságharca a legszorosabban összeforr az emberiség általános haladása, a „világszabadság” küzdelmével. Március 11-én, Nagyszében bevétele utáni kiáltványában BEM így fogalmazott: „A magyar hadsereg a közös népszabadságért harcol, ezért küzdenek soraiban mindenféle népfaj ivadéka, mi által egyszersmind az európai népszabadság előharcosául lőn fölszentelve”. És valóban, zászlóaljaiban magyarok mellett románok, németek, szlovákok és más nemzetiségű honvédek is harcoltak, de mellettük véreztek a bécsi légió ifjai és a lengyel légionisták, akik úgy érezték, hogy az európai szabadság és saját népük felszabadulása ügyéért a magyar hadseregben, BEM táborában a helyük. Anton KURZ, brassói német publicista BEM egyik hadsegéde volt. A kolozsvári kollégiumi ifjúságból alakult 11. zászlóalj a később csatlakozó székelyföldi egységekkel együtt nagy híre-névre tett szert, hasonlóképpen az 55. zászlóalj, mely román többségű volt. A jól informált lengyel megbízottak és a bánügyi hadszíntéren átutazó N. BÁLCESCU ismételtlen szólnak BEM hadseregének soknemzetiségű jellegéről, elragadtatással beszélnek az abban harcoló 16–20 éves ifjak lelkesedéséről és forradalmi szelleméről, a nem magyar katonákról, akikbe a lengyel tábornok hitet öntött a forradalom ügye iránt.

Érdekes BYSTRZONOWSKI lengyel főmegbízott Belgrádban írt, 1849. április 17-én keltezett levele. Eszerint, mikor Nagyszében elfoglalása után beszédet intézett a lakossághoz és foglyokhoz: „Kifejtette a lakosoknak az eszméket és okokat, amelyekért fegyvert fogott; – írja – hogy ő nem ellenségük és nem akarja kárukat. Aztán a foglyokhoz fordulva a szabadság eszméjéről beszélt, hogy ő barátjuk és csak azzal a despotikus kormánnyal áll szembe, amely igazságtalanul háborút indított...” Mikor beszéde elhangzása után visszaadta a foglyok szabadságát, a foglyok és lakosok sírva fakadtak és sok

oroszkatonacsatlakozott hozzá. A Brassó felé vezető hadiútja során, március 17-én, BEM már azt jelenthette, hogy az előző napon elfogott 150 román fogoly, mikor megpillantotta őt, éljenzésben tört ki és kifejezte óhaját, hogy a magyar hadsereg kötelékébe akar lépni. Még ha leszámítjuk is azt, hogy a lengyel megbízott szavai részben vágyálmait tükrözik, nem vitás: az általa írottaknak volt egy valós magva.

BEM hivatkozott a magyar alkotmányban biztosított szabadságjogokra, az „alkotmányos jótétemények”-re, amelyekből minden népfiai a „magyar igazgatás”-ban részesülnek. Nemzetiségi politikájának alapelveit már az első, Nagyváradon 1848. december 6-án megfogalmazott, Erdély népeihez intézett kiáltványában így összegezte: „Minden lakosok, nemzetiség, vallás és rangkülönbség nélkül egyenlők, és minden hivatalok viselésére ugyanazon jogaik vannak, ha az álladalomnak becsületesen és hűségesen szolgálnak és szükséges képességgel bírnak.” „Jóllehet a magyar nyelv az országgyűlés nyelvének vétetett fel, minden más népségek nemzetiségüket megtartják, és magok belső ügyeikben a magyar nyelv mellett tulajdon nyelvökkel élhetnek.” Kiáltványában tehát a román követelések két alapvető pontja: az anyanyelv használata és a hivatalviselés joga is bennefogaltott.

Annak jeléül pedig, hogy fátylat kell borítani a múlt borzalmaira, Kolozsvár elfoglalása után, 1848. december 27-én három nyelven: magyarul, németül és románul készített kiáltványában a politikai vétkek amnesztiáját hirdette meg („Mindennemű politikai vétkekért általános bocsánat biztosíttatik az egész országra nézve” – írja). Nagyszében elfoglalása után BEM a zászokat megdorgálta császárhű és forradalomellenes magatartásukért, de különösen az orosz csapatok behívásában történt közreműködésért. A megtévesztettnek tartott románokat felszólította: „Józanodjatok ki, űzjétek el a csábítókat, csatlakozzatok a magyar kormányhoz és szabadelvű alkotmányához, mely nektek szabadságot és birtokot adott, minél többet senkitől sem kívánhattok...”

Az amnesztiára vonatkozó ígéretét BEM később többször megerősítette és ebből közte és

a kormánybiztosok, illetve BEM és a közigazgatási és bírósági hatóságok között konfliktus keletkezett. A konfliktusban maga KOSSUTH is állást foglalt. Először is arra figyelmeztette kedves tábornokát, hogy ne lépje túl katonai hatáskörét és politikai kérdésekre ne avatkozzék. A már kormányzó KOSSUTH 1849. április 23-i levelében kategorikusan megírta BEMnek, hogy „egyáltalában semmiféle politikai, közigazgatási és pénzügyi intézkedésekbe ne bocsátkozzék, szigorúan a hadvezér feladatára szorítkozzék.” Mindenesetre a Honvédelmi Bizottmány utasításainak szellemében BEM a továbbiakban politikai alapkérdésekbe nem avatkozott, gyakorlati lépéseiben azonban idevágó dolgokban is intézkedett. Így például a nemzetiségi vidékek helyi közigazgatásában a román és német lakosság anyanyelvének használatát felkarolta, hasonlóképpen a nemzetiségek megfelelő részvételét a tisztviselői karban, amelyet a lakosság választhatott; nagyarányú kíméletet tanúsított a meghódított polgári lakosság iránt. Különösen hatékonyan tudott intézkedni a Bánságban (például a bányavidéken), ahol a nemzetiségi megbékélésre kedvezőbbek voltak a feltételek.

Ilyen természetű ügyekben BEMnek Erdélyben nem is annyira a központi hatóságokkal gyűlt meg a baja, hanem főleg a régi típusú vármegyei vezetőkkel. Ugyanakkor a magyar kormányzatnak komoly pénzügyi gondot okozott a só árának BEM által történt leszállítása. A legjelentősebb ellentét azonban BEM és a magyar kormányzat között a statárium kérdésében mutatkozott, hiszen a rögtönítélő bíróságok működését BEM ellenezte, mert azok a nemzetiségek – elsősorban románok – megnyerését akadályozták. A magyar központi hatóságok képviselői a „politikai vétkek” bűnbocsánatát maguk is hajlandók lettek volna elfogadni, de úgy érezték, hogy az amnesztiát nem lehet olyanokra kiterjeszteni, akik a polgárháború során büntetettek követtek el. Noha KOSSUTH és SZEMERE a románok megbékélését alapvetően fontos kérdésnek tartották s álláspontjukat számtalanszor kinyilvánították, mindemellett Erdélynek, mint politikai-katonai bázisnak a magyar szabadságharc elleni felhasználásától is tartottak (KOSSUTH és CSÁ-

NYI a francia Vendée erdélyi párhuzamát emlegették), azért az engedmények politikáját csak mértékkel akarták alkalmazni. Tartottak tőle, hogy az engedékenységet az érintettek gyengeség jeleként értékelik, másrészt újabb törvénytelenségekre bátorítják őket.

Politikájuk erdélyi végrehajtói a kormánybiztosok voltak. Közülük leginkább KOS-SUTH őszinte hívét, a később mártírhalált szenvedett CSÁNYI Lászlót szokták emlegetni, aki hallatlan energiával igyekezett békét teremteni Erdélyben. Keményen felvette a harcot a régi rend képviselőivel, ugyanakkor a statáriális bíróságok fenntartásával igyekezett a rendet megőrizni, s emiatt ellenfelei részéről sok támadás érte. CSÁNYI hibát követett el, mikor csak magyarokkal tárgyalt. Valóban nem egy tévedés, visszaélés, személyi bosszúállás történt nemcsak az ítéletekben, hanem a letartóztatásokban és bebörtönzésekben is. Közük a legsúlyosabb Stephan Ludwig ROTH szász vezetőnek KOS-SUTH által is tévesnek tartott halálos ítélete és kivégzése volt. Nyilvánvaló, hogy tevékenységük rendjén BEM és a kormánybiztosok is többször összetűztek.

BEMnek hadműveletei során belbékére és stabilitásra, nyugodt hátországra minden körülmények között szüksége volt, biztosítása elsőrendű feltételül pedig Erdélyben a nemzetiségi megbékélés bizonyult. Helyzetét megkönnyítette, hogy mint távolról érkezett lengyel elfogulatlanabbul, tárgyilagosabban viszonyult az Erdélyben történetekhez, az itteni feszültséghez, emellett a demokrácia nyugateurópai eredményeit közelebbről ismerte. Ebben a tekintetben a Bánságban nagyon jól együtt tudott működni PERCZEL Mór tábornokkal, helyi viszonylatban, Boksánbánya környékén meg a kiváló mérnökkel, MADERSPACH Károllyal.

Míndez oda vezetett, hogy rövidesen kivívta az erdélyi népek bizalmát. Nemcsak katonái istenítették, hanem a magyarok mellett kortársi vélemény szerint a románok BEM iránt különös bizalmat tanúsítottak. Idézhetjük SIMONFFY József ezredes szavait, aki az 1849. nyarán folyó magyar–román tárgyalások során, július 13-án KOSSUTH levelét vitte A. IAN-

CUnak. Szerinte a román népben nagy a hajlandóság a kibékülésre, „csak hogy – teszi hozzá – hozzánk kevés bizodalom van... azonban BEM tábornokhoz nagy bizodalmat mutattak.” DRAGOMIR Silviu írja, hogy BÁLCESCUnak kezdetben voltak fenntartásai BEMmel szemben, később azonban meggyőződhetett, hogy a románok jóakarató barátja. BEM az erdélyi románokban megtévesztett közösséget látott, szemben a szászokkal, akiknek felbújtató szerepet tulajdonított s azért keményebben bánt velük.

Nemcsak olyan vezetők bíztak benne, mint Ion DRAGOȘ, Eftimie MURGU és Nicolae BÁLCESCU (aki BEM alatt késznek nyilatkozott a szabadságért a harctéren meghalni), hanem maga a román nép, amely védelmezőjét üdvözölte benne. Egyik őszinte híve, Cezar BOLIAC, a BEM brassói bevonulása után alapított román nyelvű *Espatriotul* című lapban méltán írta le ezeket a jellemző gondolatokat: „Amíg a román aludt, addig a magyar felemelkedett; felébresztette a román is érzéketlenségéből s tudtán kívül kiszabadította a jobbágyság rabságából, földet adott neki, testvérévé fogadta a törvény előtt, fizikai és erkölcsi képességeinek teljes szabadságot adott – és ő, ahelyett, hogy felfegyverkezve együtt harcolna szabadítóival, ahelyett, hogy a közös ellenség ellen kelne fel, minden erejével harcol azért, hogy továbbra is ugyanolyan rabságban maradjon, mint amilyenben volt. Oh pokoli kamarilla ámitása!” Másutt BOLIAC a közös harc lényege tekintetében ezeket írta: „...a mostani küzdelem nem egyik vagy másik nemzetnek, nem ennek vagy annak a császárnak a küzdelme, ma egész Európában egyetlen küzdelem folyik: a szabadság és zsarnokság, a népek és dinasztiák küzdelme.” BEM őszinte szándékát nemcsak az mutatja, hogy mindvégig támogatta a magyar–román megbékélés ügyét, hanem mert még Világos után, Facsádon is a románokkal közös akarattal próbálta folytatni a függetlenségi harcot. Kiáltványának szavai ma is üzenetül szolgálnak: „Magyarok, szászok és oláhok, nyujtsatok egymásnak testvéreileg kezét, távoztassatok minden nemzeti gyűlölséget és – boldogok lesztek.”

BEM erdélyi hadjáratának és a tavaszi hadjáratnak sikerei nagy erkölcsi hatással jártak egész Európában. A párizsi és román emigráció,

amelynek egyes tagjai nem egyszer a magyar szabadságharc ellen igyekeztek hangolni a francia közvéleményt, az ott tartózkodó magyar megbízott TELEKI Lászlóval – az elnyomott népek forradalmi összefogásának őszinte hívével – szorosabb kapcsolatba léptek. Mind a magyar, mind a román forradalmárok felfogására pozitívan hatottak a francia fővárosban lengedező szabadabb és haladóbb eszmeáramlatok. BEM győzelmei lelkesedést váltottak ki az ott tartózkodó magyar, lengyel és román politikusokban. Az osztrák–cári csapatok erdélyi legyőzésén felbuzdulva, a BRĂTIANU-fivérek és C. A. ROSETTI egyenesen arra készülődtek, hogy fegyverrel a kézben vegyenek részt az osztrák abszolutizmus elleni harcban.

Kiállásukat bátorította TELEKI László állásfoglalása, aki az egységes szentistváni Magyarország helyett a nemzetiségek, szerbek és románok autonómiája fele hajlott s azt javasolta, hogy számukra „belső adminisztrációt, statutáris jogokat, szélesebb értelemben municipális garantiák” megadását ajánlotta KOSSUTHNAK.

Hasonló légkörben I. GHICA, N. BĂLCESCU és BĂLĂCEANU „a románoknak magyarokkal való kibékítésére törekedve kialakították az erdélyi román légió szervezésének eszméjét” – írja GHICA –, amely a magyarok mellett az abszolutizmus ellen és a nemzetiségek szabadságáért harcoljon.” Megkeresésükre a magyar kormány közölte tárgyalási készségét. Konstantinápolyból román, lengyel és olasz tagokból álló küldöttség indult a magyar félhez, tagjai közt volt N. BĂLCESCU is. A Debrecenbe, KOSSUTHoz igyekvő BĂLCESCU a lengyel ILINSKI társaságában útközben a Bánságban időző BEMet kereste fel. A tábornok kijelentette a román hazafinak, hogy ő katona, politikai kérdésekkel nem foglalkozik és nem szervezhet román légiót a kormányzó-elnök tudta nélkül. Megígérte azonban, hogy ha BĂLCESCU debreceni tárgyalásai sikerrel járnak, román újoncokból és foglyokból 10 nap alatt 2000 embert bocsájt a légió rendelkezésére. A dunai fejedelemségek népének csatlakozásában reménykedve, a légiót Havasalföld és Moldva orosz uralom alóli felszabadítására akarták felhasználni, ami távlati-

lag Lengyelország függetlensége útját készítette volna elő. A tábornok terve az volt, hogy a magyar kormányzat segítségével 30 000 főnyi hadsereggel betör Galjiciába és a felkelt lengyel néppel előkészíti hazája felszabadítását. Mindez már a CZARTORYSKI-emigráció nagyvonalú tervét érinti, amely a közép- és kelet-európai elnyomott népek közös frontját akarta megvalósítani, távlatilag pedig állami föderációjukat. A terv nem valósult meg, de BEM júliusban megkísérelte, hogy Moldvába törve felkelésre bírja az elnyomott népet. A kellőképpen elő nem készített hadjárat sikertelenül végződött.

Csak BEM örömeire szolgálhatott, hogy másfél hónapos tárgyalássorozat után megszületett a román légiót biztosító *Projet de pacification* (Mebékélési tervezet), majd a szegedi országgyűlés által szentesített nemzetiségi határozat. Az utóbbi Európa első nemzetiségi törvényalkotása volt, mely a Magyarország helyi közigazgatásában és az iskolázásban a nemzetiségek számára messzemenő szabadságjogokat biztosított.

Ismeretes, hogy a megegyezés későn történt: a dinasztiaiák, a HABSBERGOK és ROMANOVOK szövetsége erősebbnek bizonyult a népek forradalmi-szabadságharcos törekvéseinél. Az orosz fegyveres beavatkozás idején BEM azonban ismét Erdélyben termett. A betört főlényes számú cári csapatok elárastjtják Erdély területét. Ellenükben BEM hol Beszterce környékén, hol a Székelyföldön, hol Szászföldön cikázik seregével. Itt veszíti el a segesvári–fehéregyházi csatát (július 31.), ahol PETŐFI is életét áldozza. Még van ereje, hogy Nagyszeben ellen vonuljon, de kétségbeesett küzdelme hiábavaló. Aztán Magyarországra hívják, KOSSUTH a magyar hasereg fővezerségét bízza rá. A döntő összecsapás Temesvárnál történt (augusztus 9.). A BEM vezérlétére bízott sereg, tábornoka sebesülése után, kompetens vezetés és tüzérség nélkül súlyos vereséget szenvedett. Következett Világos. BEM azonban még utána is reménykedett. Arra gondolt, hogy a még érintetlen harci egységekből sikerül olyan hadsereget szerveznie, amely Erdélybe, mint egy természetes erődítménybe összpontosulva, sikerrel veheti fel a har-

cot a fölényes ellenféllel. A hadsereg azonban erkölcsileg is megtört, a veszített csaták és járványok, súlyos áldozatok és meghasonlások, az ellenfél nyomasztó fölénye lehetetlenné teszik a további ellenállást. Az erdélyi és bánsági csapatrészek is egymás után teszik le a fegyvert. BEM-nek is menekülnie kell.

Néhány hűséges huszártisztjével Hátsegről az erdélyi Vaskapun keresztül, az elzárt Karánsebest kikerülve Poiana Mărului-on át, hegyi ösvényeken jutott el a török határig. Szegényen érkezett és szegényen távozott. Minden vagyona a nyakában lógó baka vászontarisznya volt. Hadipénztárában 100 elértéktelenedett magyar bankjegy maradt, neki egy forint készpénze sem volt, mert utolsó fillérjeit szétosztotta katonái között. Mindezzel ismét bizonyította emberi és vezéri nagyságát.

Lengyel hazafi volt és az európai szabadság lánglelkű katonája. Legnagyobb haditetteit magyar szolgálatban, az erdélyi hadsereg vezéréként aratta. Azért érkezett hozzánk, mert úgy érezte, hogy a magyar szabadságharc célkitűzése egybeesik hazája és az európai népek szabadságának ügyével. Nagy talentumú és bátor hadvezér volt, de demokratikus, emberi magatartásával is múltunk emlékezetes alakja marad.

Irodalom

- *** (1943): **48-as Erdély**. Spectator előszavával. Kolozsvár.
- BONA Gábor (szerk.) (1998): **A szabadságharc katonai története**. Bp.
- BÖZÖDI György (szerk.) (1945): **Erdély szabadságharca 1848–49**. Kolozsvár
- CHERESTEȘIU, Victor (1967): **A balázsfalvi Nemzeti Gyűlés**. Ford.: BENKŐ Samu. Bukarest.
- DÁVID Gyula–MIKÓ Imre (1972): **PETŐFI Erdélyben**. Bukarest.
- DIENES András (1958): **PETŐFI a szabadságharcban**. Bp.
- DIÓSZEGI István (1994): **A hatalmi politika másfél évszázada (1789–1939)**. Bp.
- EGYED Ákos (1998): **Erdély 1848–1849**, I. Csíkszereda.
- HERMANN Róbert (szerk.) (1996): **A szabadságharc és forradalom története**. Bp.
- I. TÓTH Zoltán (szerk.) (1952): **Emlékkönyv KOSSUTH Lajos születésének 150. éves évfordulójára**. I–II. Bp.
- I. TÓTH Zoltán (1966): **Magyarok és románok**. Szerk.:

- CSATÁRI Dániel. Bp.
- KÖPECZI Béla (főszerk.) (1968): **Erdély története**. III. Bp.
- KOVÁCS Endre (1954): **BEM József**. Bp.
- KOVÁCS Endre (1976): **Történelmi arcképcsarnok**. Bp.
- MISKOLCZY Ambrus (1998): **Magyar–román kiengesztelődés**. Magyar Tudomány. 1157–1168.
- SPÍRA György (1965): **A magyar forradalom 1849–49-ben**. Bp.
- SZABAD György (szerk.) (1998): **A magyar országgyűlés 1849/49-ben**. Bp.
- SZABÓ T. Attila (szerk.) (1939): **Magyarországi és erdélyi urak. PÁLFFY János emlékezései**. I–II. (Kolozsvár)
- TELEKI László (1967): **Válogatott munkái**. I–II. Szerk.: KEMÉNY G. Gábor. Bp.
- TELEKI Sándor (1958): **TELEKI Sándor emlékezései**. Szerk.: GÖRÖG Lívia. Bp.
- TELEKI Sándor (1973): **Emlékezzünk régiekről**. Szerk.: CSETRI Elek. Bukarest
- VARGA János (1995): **Románok és magyarok 1848–1849-ben**. Bp.

BEM și Transilvania

(Rezumat)

Studiul parcurge viața lui Jozef BEM până la înfrângerea revoluției maghiare din 1848–1849, în special perioada evenimentelor transilvănene marcate de rolul generalului pașoptist. Scoate în evidență influența concepției politice și a planurilor emigrației poloneze din Occident asupra deciziilor sale, influența propriei experiențe din Polonia și din timpul emigrației din Franța asupra atitudinii sale de bază, respectiv relația sa cu românii.

BEM and Transylvania

(Abstract)

The paper includes BEM's way through his life up to the defeat of the battle for independence, especially the events during his stay in Transylvania. It stresses his decisions that can be explained by his fantasies rooted in the concepts of the western Polish emigration, his basic mentality and attitude that can be deduced from his own experience in Poland and his stay and France. His relationship to Romanians is also presented.

An die Bewohner Siebenbürgens.

Mit wahren Schmerzen habe ich gesehen, dass meine an die Bevölkerung Siebenbürgens gerichtete mehrfache Proclamationen, in welchen ich Vergessenheit des Geschehenen versprach, wenn sich die widerstrebenden Völker der ungarischen Regierung unterwerfen und ihre Waffen abliefern würden, noch an vielen Orten wirkungslos geblieben sind. Ja ich habe sogar hier und da die Feindseligkeiten, die in nationale Erbitterung ausgeartet sind, sich zur größten Grausamkeit und unzubeherrschenden Verheerungsvvuth steigern gesehen.

Ich will daher noch zum letzten Male allen Ienen Vergessenheit des Geschehenen, d. i. eine vollkommene Amnestie für alle Vergehen, die sie sich gegenüber der ungarischen Regierung zur Schuld kommen liessen, andeuten lassen, wenn sie ihre Waffen ausliefern, und die ungarische Regierung anerkennen. Den Civil-Beamten und Militär-Officieren aber garantire ich ihre Charge, wenn sie sich den Anordnungen der ungarischen Regierung fügen wollen.

Die ungarische Regierung beabsichtigt die gleichmässige Freiheit aller Bewohner des Landes ohne Unterschied der Nation und der Religion. Sie will Sicherheit des Eigentums und der Person erstreben. Dieses Ziel kann sie aber nur dann erreichen, wenn man sich ihren Befehlen unterwirft, wenn man ihr vertraut.

Ich erlasse diesen vviederholten Aufruf in einem Augenblicke an die Bevölkerung Siebenbürgens, in welchem die kaiserlich österreichische Regierung die Russen aus der Walachei zu einer bevaffneten Intervention ins Land gerufen und dadurch klar an den Tag gelegt hat, dass sie die vvärmsten Sympathien zu dem russischen Knutensystem hege. Sie haette unserem Kampfe für die Freiheit, unserer heiligen Sache kein gilligeres Zeugnisz der Rechtmässigkeit ausstellen können.

Hauptquartier Mediasch am 20-ten Februar 1849.

Vom Obercommando der ungarischen
Armee in Siebenbürgen.

J. B e m.
General.

Hadi parancs.

Mind egyesek, mind testületek, mind pedig magán a' kormányon álló személyek részéről is olyan panaszok jöttek elő, melyek a' Magyar nemzet, jelesen pedig a' Magyar hadsereg becsületét elhomályosítják. Az adatott fel: miként a' beszállásolt katonák, sőt magok a' tisztviselők házigazdáiktól néhol olyakat követelnek, miket azok nem képesek teljesíteni, az álladalom részére lezárt javak állítólag elhordatnak, pénzék feltörtnek, szekerek, batorok, ágynémők 's a. t. elvitelnek, jelesen olyan háztól, honnan a' tulajdonosok elmentek, és így üressen állnak, sőt hogy némely katonák egész családjukat állomásuk helyére hozták, és a' szállástadók iránt a' leghallatlanabb követeléseket tennék.

Én nem hiszem, hogy derék hadseregem azon polgár és földműves irányában, kikkel mi békeben kívánunk élni, ilyen rendetlenséget követhessenek, sőt ellenkezőleg meggyőződve vagyok arról: hogy az ilyen alyas kihágások nem katonáim és tisztjeim, hanem csak-is olyan személyek által követelnek, kik a' katonaság rovására a' legembertelenebb zsarolásokat teszik, és így a' katonaságot megbecstelenítik.

Mind az által a' Városok és falvak' összes lakosainak tudokra adom, hogy a' katonának, ki jó fizetést kap, szállásával, és az étkek megkészítésével a' fenn álló rendeletek' értelmében meg kell elégednie, és semmi további követelést tennie nem szabad.

Épen olyan kevésbé szabad nékie az álladalom részére lezárt házakban találtató batorokat elvinni, vagy magának elsajátítani.

'S ha netán biedelmem daczára-is hasonló esetek adnák magokat elő, az érdekeltek ezennel arra utasítanak: miként nekem arról jelentést tegyenek, hogy én az illetőket kellőleg meg büntethessem; mind azonáltal, ha valaki hasonló kihágásról panaszt kívánna tenni, mindenképp felett megkívántató, hogy leg alább a' parancsnok neve ki alatt — valamint a' hadtesté-is, melyben szolgál a' kártévő pontosan feladassék. Azonban az útazó hadtesteknek meg engedjük, hogy szükségüket nyugtatvánnyal fizethessék. De azokban-is a' hadtest parancsnokának, valamint a' hadtestnek-is neve pontosan följegyezve kell lennie, hogy minden helytelen követelést tevők, maga idejében meg fenytethessenek.

N. Szeben Junius 8-án 1849.

Az erdélyi magyar hadsereg fő
parancsnokságától

Bem J.,
Alibornagy.

3. ábra Nyerges-tető. Kászon és Alcsik között, régi csaták színhelyén, 1849. augusztus 1-jén adta fel TUZSON János ezredes, BEM moldvai expedíciójának utóvédje. Ez volt az utolsó helyi ellenállás – PETŐFI már egy napja hősi halált halt (a háttér a cári udvari festő VILLEVALD alkotása: a segesvári csata).

Az obeliszket Bukarestbe szakadt kozmásiak állították, 1897-ben.
(A sepsiszentgyörgyi CHARTA Kiadó 1999. évi naptára, KISGYÖRGY Tamás és NAGY Sándor fotómontázsza)

Újabb adatok a BEM-nyomda viszontagságairól

(Kivonat)

BEM tábornok nemcsak katonának volt kitűnő, de pontosan ismerte a hadi propaganda fontosságát is. A Debrecen városától kapott táborigényes nyomdájára, amelyet Kézdivásárhelynek adott, ma a Székely Nemzeti Múzeum sepsiszentgyörgyi főépületében van megőrzésben, és az 1848–49-es kiállítás része. A dolgozat a szabadságharc után Bukarestben letelepedett emigráns VERESS Sándor hagyatékában talált újabb adatokkal egészíti ki a nyomda történetét.

*

A magyar 48-as emigráció markáns egyénisége volt VERESS Sándor. A mehádiai csata (1849. augusztus 23.) után egész zászlóaljával Vercserovánál letette a fegyvert a törökök kezébe, és ezzel kezdetét vette a nyugat-európai országokban folytatott tevékenységétől átszőtt keleti emigrációja, amit két kötetes visszaemlékezéseiben meg is örökített.

VERESS Sándor, miután 1860-ban végleg letelepedett Bukarestben, az ottani református egyházközség és az egész bukaresti magyar kolónia közösségi életében vezető szerepet játszott egészen 1884. október 27-én bekövetkezett haláláig.

A kiváló mérnök, a sikeres vállalkozó tehetséggel forgatta a tollat is. A 48-as örökséget és a népszerűsítést ápoló lapok és kiadványok állandó munkatársa volt. Noha gazdag kéziratos hagyatéka és szétágazó levelezése csak részben maradt ránk, így is érdekes forrásokat őrzött meg koráról. A többi között a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, a Magyar Országos Le-

véltár és részben az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára több mint 800 hozzá intézett levelet, egy néhány füzetből álló érdekes önéletrajzi naplót és a román történelmet, valamint a múlt századi Romániát bemutató terjedelmes kéziratos íriz.

Levelezésében találtam meg nemrégben azt az ERDŐDY Sámuel által Debrecenből 1853. július 2-án VERESS Sándorhoz írt levelet, amely a BEM-féle nyomda vélt és valós viszontagságait örökítette meg. A sarkadi születésű ERDŐDY, a Debreceni Református Kollégium valamikori diákja, majd önkéntes honvéd maga is hadnagyként harcolt BEM erdélyi hadjárataiban. Személyes élményei fűzték a rendkívüli tehetséggel megáldott hadvezérhez és Debrecenhez.

Nem tartozik szerény közleményem tárgyához, hogy bővebben szót ejtsék az írott szó, a propaganda szerepéről BEM erdélyi hadjárataiban. A szabadságharcot szakszerűen viselő hadvezérek és általában a fegyveres küzdelem vezetői már jó pár évszázaddal BEM előtt tudták, hogy a háborút fegyverrel és tollal lehet megnyerni vagy elveszíteni. Ám BEM számára az írott szó rendkívül fontos volt Erdélyben, ahol baráthoz és ellenfélhez egyaránt szólni kellett. A BEM táborigényes nyomdájában kiadott két- vagy háromnyelvű röpiratok, felhívások megtették a magukét.

A kérdést összefoglalók és tanulmányok érintik. Közülük itt a BENDA Kálmán és IRINYI Károly könyvét említem meg. Benne a szerzők a következőket írják BEM táborigényes nyomdájával kapcsolatban: „a nyomda négy régi munkása egy sajtóval 1849 letelepedésénél útrakelt BEM tábornok seregével, és mint táborigényes nyomda részt vett az erdélyi hadjárataiban. A négy személy közül három a szabadságharc után visszatért Debrecenbe, a negyedik eltűnt. Maga a sajtó is elmaradt Erdélyben, bár a város később, már a szabadságharc után, próbálkozott visszaszerzésével”¹. Ismételten szót ejt BEM táborigényes nyomdájáról KOVÁCS Endre BEM Józsefről írt monográfiájában. Megemlíti, hogy a magyar szabadságharc lengyel származású legendás tábornoka 1848. december 4-én érkezett Debrecenbe, ahol „szemlét tartott a csapatok fölött, a városi nyomdától

¹Az EME BNyTt Szo. 1998 évi, sepsiszentgyörgyi Vándorgyűlésén előadott anyag bővített változata

magához vett egy kézisajtót, értekezett a város vezetőivel a hadsereg ellátásáról”². December 6-án már Nagyváradon volt, ahol kibocsátotta „a vegyes lakosságú Erdély minden népének szánt” nyilatkozatát, amely a szerző szerint BEM „első nemzetiségpolitikai nyilatkozata” volt³. BEM Kolozsvárott is ugyanazt tette, amikor december 27-én birtokába vette a várost. „Mindenekelőtt felhívással fordult az erdélyi lakossághoz és... hitet tett az alkotmányos jogok, a nagyvonalú nemzetiségi politika mellett, hirdette ismét az amnesztiát”⁴. 1849. március 12-én BEM Nagyszeben lakosaihoz fordult ezer példányban kinyomtatott kiáltványában, amelyben – KOVÁCS Endre szerint – hangoztatja, hogy a „forradalmi hadsereg a rend őrzője, a biztonság garanciája.” Március 22-én a brassói házak falára elhelyezett háromnyelvű (magyar, német és román) kiáltványában fordult Erdély népeihez, június 24-én teszi ugyanazt, míg júliusban a székelyekhez, majd a határ átlépésekor az Ojtozi-szorosból fordul kiáltvánnyal Moldva lakosaihoz⁵.

Önálló tanulmányt közölt PÁLVÖLGYI Endre⁶ csaknem négy évtizeddel ezelőtt arról, hogy miként viszonyult BEM a nyomdászathoz. Szerinte „tábori nyomdát Magyarországon az 1848–1849. évi szabadságharcban alkalmaztak először”, BEM pedig, „a nyomdák nyújtotta lehetőségeket tudatosan használta mindenütt, ahol csak tehetta, a hadi és tábori sajtó szervezésében vitathatatlanul övé volt a vezető szerep”. A korabeli sajtóból információk alapján írja, hogy BEM Debrecenbe érkeztekor „1848. december 4-én magához hívatta TÓTH Endrét a városi nyomda művezetőjét” és felkérte: „bocsásson rendelkezésére egy sajtót a hozzávaló betűkkel, valamint két nyomdászt és két betűszedőt, hogy magával vihesse Erdélybe.” A két nyomdász KUTTOR Sámuel és ÚJVÁRI József volt, a két szedő pedig HEGEDŰS István és PÁLFALVI Károly. PÁLVÖLGYI kiemeli, hogy BEM tábori nyomdáját katonai nyomtatványok, kiáltványok, hirdetmények, röplapok, PETŐFI lelkesítő csatadalainak kinyomtatására használta fel. Erdélyben mindenütt igénybe vette a városi nyomdákat. A szerző neki tulajdonítja a Kolozsvárott 1848.

december 27-étől OCSVAI Ferenc szerkesztésében megjelenő Honvéd című napilap kiadásának kezdeményezését. A forradalmár tábornok 1849. március 14-én Nagyszebenből a hírlaphoz intézett felhívásában leszögezte: „Első kellék alkotmányos szabadság megszilárdítására a sajtószabadság... Én semmi korlátot nem szabok nekik, nyomtathatnak amit tetszik, s amiért felelősek lehetnek, csakhogy becsületes, értelmes embereket válasszanak szerkesztőiknek.” 1849. április 16-án VESZELY Károly brassói káplán szerkesztésében hetilapot indít Brassói Lap címen, melyet Johann GÖTT nyomdájában készítenek. Csíkszeredában a csíksomlyói ferences zárda nyomdáját vette igénybe a BIRÓ Sándor százados szerkesztésében megjelenő Hadi Lap kiadására. GÁL Sándort bízta meg a sajtófőnöki teendők ellátásával. A csíki Hadi Lap mellékleteként jelent meg a Csíki Gyutacs, megintcsak BIRÓ Sándor és mellette SIMÓ Mózsa szerkesztésében. Ez egy tüzérségi szakmunkát közölt folytatásban. 1849. június 7-én Kézdivásárhelyen kezdeményezi a Székely Hírmondó kiadását. A lapot FOGARASI János szerkesztette és PÁLVÖLGYI szerint BEM tábori nyomdájában nyomtatták.

PÁLVÖLGYI a kérdésre, hogy mi lett a sorsa BEM tábori nyomdájának és a négy mesternek a szabadságharc leverése után, közli a következőket: 1850-ben a már említett TÓTH Endre művezető felkérésére Debrecen előljáróság CSÁTHY Károly tanácsstagot bízta meg a kérdés tisztázásával. A nyomda sorsára vonatkozó debreceni tanúvallomásokból kitudódott, hogy a négy mesterből hárman hazatértek, a BEM-féle sajtó ezek szerint KUTTOR Sándor szekerén volt, ő azonban eltűnt, mert többé semmit sem hallottak róla. A kérdezett tanúk úgy tudták, hogy a nyomdai felszerelés többi része 1849. augusztus 20-án a maroszéki Nyárádszentannán maradt a LÁZÁR gróf udvarában.

ÁRVAY József volt sepsiszentgyörgyi levéltárosé az érdem, hogy szerintem megnyugtató módon tisztázta a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött BEM-féle nyomda viszontagságait 1849-ben és utána. Felhívta a figyelmet arra a szakiro-

dalomban elterjedt téves nézetre, hogy a KUTTOR Sámuel nyomdász szállította és 1849. augusztus 20-án a LÁZÁR gróf udvarában maradt könyvsajtó a BEM által Debrecenből erdélyi hadjáratára vitt tábori nyomda lett volna. Ezzel szemben kimutatta, hogy „a debreceni nyomdászok nem a debreceni könyvsajtó, hanem a BEM által [1849.] március 22-én vásárolt sajtót hagyták 1849. augusztus 20-án Nyárádszentannán”⁷. BINDER Pál és KILLYÉN Ferenc tanulmányából és az általuk felhasznált forrásokból kiderül ugyanis, hogy BEM Brassóban a nevezett napon Johann GÖTT ottani közismert nyomdásztól 500 forintért egy kisebb kézisajtót vásárolt, s ez volt a vásárlás után BEM táborában a debreceni nyomdászokkal⁸. Az eredeti debreceni nyomdat a *kézdivásárhelyiek megkeresésére és kérésére BEM 1849. március 21-én a háromszéki városnak adományozta*. A gazdag forrásanyagra támaszkodó tanulmányában ÁRVAY József nyomon kíséri a Brassóból kapott BEM-féle nyomda munkáját 1849 tavaszán–nyarán. Előadja, hogy a városnak volt még egy másik, Tordáról hozott könyvsajtója is, amely eredetileg a balázsfalvi görög-katolikus püspökségé volt és akkor került a forradalmi magyar hatóságok kezébe, amikor BEM Balázsfalvát elfoglalta⁹.

A Kézdivásárhelyen működő BEM-féle nyomda felszerelésével és a Brassóban vásárolt betűkészlettel a forradalom leverése után a háromszéki város református templom északi bástyájában volt egészen 1925. augusztus 10-ig, amikor a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba szállították¹⁰.

Históriai vázlatunk¹¹ hosszúra kerekedett, de tettük ezt a minél teljesebb tájékoztatás szándékával, mert a Magyarország és Románia közötti áldatlan viszonyok miatt a romániai magyar kutatók eredményei csak kivételesen jutottak el a magyarországi szakemberekhez, ami persze még inkább fennállt fordítva.

A BEM-féle debreceni nyomda 1849. évi és későbbi viszontagságaira vonatkozó információcsere kiesését pótolandó kanyarodok vissza ERDŐDY Sámuel VERESS Sándorhoz írt leveléhez és vele kapcsolatban KUTTOR Sámuelhez.

A levélíró debreceni polgár (talán jegyző) nevét, tevékenységét előttünk homály fedi. Csak annyit tudunk róla, hogy KUTTOR Sámuelné debreceni asszony kérésére megírta a VERESS Sándorhoz Sztambulba küldendő levelet. KUTTOR Sámuelné férjét, a debreceni nyomdászt kerestette. A Budáról egész Ausztriába szétküldött kerestető levél nem váltotta be a hozzá fűzött elvárásokat, maradt tehát a remény a 48-as emigráció körében. Mivel ez zömében közvetlenül a világsi fegyverletétel után és a rákövetkező néhány esztendőben főleg a török fennhatóság alatti Balkánon, Konstantinápolyban és Kisásziában volt, KUTTOR Sámuelné is itt vélte férjét megtalálni. Kéznel volt a lehetőség VERESS Sándor személyében, aki tartotta a kapcsolatot szülőföldjével és Debrecennel, de egyben kiemelkedő személyisége volt a török fővárosban élő magyar emigrációnak. Ugyanakkor 1853-ban Debrecenben azt is tudták róla, hogy sikeres vállalkozó lett.

A jó szervező hírében lévő VERESS Sándor valóban szétágazó kapcsolatot tartott fenn a magyar emigráció különböző csoportjai között, de nyelvi ismeretei is (az angol és francia nyelven kívül ismerte a bolgár és görög nyelvet, s ami rendkívül fontos volt, tudott már törökül is) segítettek, hogy a sztambuli közegben jól feltalálja magát.

Érthető, hogy KUTTOR Sámuelné férjét keresendő, felkérte ERDŐDY Sámuel, hogy nevében írjon VERESS Sándornak, akiről hírt hozott „egy Törökországból haza (Debrecenbe) vándorolt legény”. A nevében írt levél első sorában esik szó BEM hadi nyomdájáról, mert KUTTOR Sámuel három debreceni nyomdász társával az erdélyi seregek élére KOSSUTH által kinevezett tábornok hadába szegődött. „December havában – olvassuk a levélben – BEM tábornok Debrecenbe jöven, az helybeli előljárástól nyomdat” kért, hogy azt hadával magával vihesse. Kérését a debreceniek teljesítették „és ugyancsak a nyomdával együtt el is mentek négyen, kik közül egy, KUTTOR Sámuel nevezetű, közép idejű, szőke, magos atyafi” volt.

A levélből kiderül, hogy KUTTOR Sámuel három társával végig BEM hadában szol-

gált. „Az ő elmaradása 1849 augusztus elején történt, mikor az orosz sereg Marosvásárhelyen keresztül húzódott és ment”. KUTTOR Sámuel „is a nyomdával húzódott, mivel a nyomda társzekerén volt”. A fegyverletétel után Debrecenbe hazatért három társa már nem tudott többet semmit mondani sem KUTTOR sorsáról, sem a nyomdáról. Ők csupán annyit tudtak, hogy KUTTOR Sámuel a nyomdát szállító „szekérrel elmaradt”.

Nem tudjuk, hogy VERESS Sándor megtalálta-e KUTTOR Sámuel, válaszolt-e a debreceni nyomdász feleségének nevében írt levélre és annak kérdéseire. Ott maradt-e KUTTOR Sámuel Sztambulban (ha egyáltalán ő is a keleti emigrációba került) vagy a török főváros körüli valamelyik településen élt, vagy éppenséggel Angliába, esetleg Amerikába vándorolt ki.

Az elmondottak és főleg ÁRVAY József alapos, adatokban gazdag tanulmánya tükrében kell tehát értékelni ERDŐDY Sámuel VERESS Sándorhoz írt levelét is, amelynek szövegét a mellékletben közöljük.

Melléklet

Debrecen. 1853. július 2

Tisztelt Úr!

Kérek bocsánatot előre míg soraimban elő sorolt környülményeinket el olvasná; az 1848-ban ki ütött szerentsétlen forradalomban December havában BÉM Táborkon Debreczenben jövéen, az helybeli előljárástól nyomdát kívánt Erdélyben, és ugyan tsak a nyomdával együtt el is mentek 4 [-en], kik közül egy, KUTTOR Sámuel nevezetű, közép idejű, szőke, magos atyafi, kit már az édes neje az Ausztriai birodalomban hivatalosan is köroztetett Budáról, de rólla semmit nem tudnak és hallanak; most egy Török Országból haza vándorolt legénytől értesülvén, hogy Török Országban, nevezetesen Constancinapolyban és ottan körül-belől levő Városokban sok menekültek vagynak es ugyan tsak hogy Constancinapolyban az ottani 700 egyetemi menekültek főnöke tisztelt VERES István (!) úr. Ezen okra nézve bátorokodom ezen egy néhány soraimmal alkalmatlankodni uraságodnál, hogy ha tetszet volna rólla vala-

mit hallani vagy tudni, hogy nem ment-é ki Amerikába vagy Angliába vagy ottan körül-belől levő Városokba, mivel azon kivándorlott legény mondotta, hogy az körül-belől levő Városokban is sokan ki húzódtak.

Az ő elmaradása 1849-ben Augusztus elején történt, mikor az Orosz sereg Maros Vásárhelyen keresztül húzódott és ment, ő is a nyomdával együtt húzódott, mivel a nyomda Tár szekeren volt, de hogy merre ment, az kik hárman haza jöttek, többet nem tudnak s mondanak, tsak hogy az szekérrel el maradt. Ily szerentsétlen esetbe Édes neje, mint tyafit meg kért, hogy egy néhány sor írásom által tudósítam uraságát, s ismételve bátor vagyok fel kérni szegény aggodalomban levő édes neje nevében tisztelt urat, hogy ha ki menekült volna Amerikába vagy Angliába vagy ha halomása történt volna rólla, egy néhány sorral mentül előbb tudósítani és meg nyugtatni, mely remélt szíves barátságát várván, maradok Debreczenben Július 2-án 1853.

Tisztelt Úrnak jó akaró készit szolgálja
ERDŐDY Sámuel mp.

NB. Az levelet tessék KUTTOR Sámuelnek Kis Hatvan utzában 1499. szám alatti házhoz atreszalni¹²

Jegyzet

1. BENDA Kálmán – IRINYI Károly: **A négyszáz éves debreceni nyomda** (1561–1961). Akadémiai Kiadó. Budapest 1961. 135.
2. KOVÁCS Endre: **BEM a magyar szabadságharcban**. ZRINYI Kato-nai Kiadó. Budapest 1979. 45.
3. Uo. 46. KOVÁCS Endre idézi a váradi kiadvány teljes szövegét könyve 46–47. oldalain
4. Uo. 77. KOVÁCS Endre a kolozsvári felhívás szövegét közli.
5. Uo. 167–168., 176–177., 265., 273. és 294. oldalak
6. PÁLVÖLGYI Endre: **BEM József és a magyar nyomdászat**. In: **Papírpár és Magyar Grafika**. V. évf. 1961. 1. szám. 73–77.
7. ÁRVAY József: **Az első háromszéki nyomda és hírlap**. In: Aluta I. Sepsiszentgyörgy 1970. 193. oldal és a 15. jegyzet.
8. BINDER Pál – KILLYÉN Ferenc: **BEM táborkon Brassóban**. In: Korunk, 1969. 1088–1089.
9. ÁRVAY József: **Im**. 197–198., 205–206. oldalak és 59–61. jegyzetek.
10. Uo. 207. oldal és 58. jegyzet.
11. A szabadságharc nyomdaira, hadilapjaira általában és a székelyföldiekre kiváltképpen lásd: DEZSÉNYI Béla: **Tábori nyomdák és nyomdászok 1848-ban és 1849-ben**. In: Magyar Könyvszemle. 1944. 54–60.; KRISTÓF György: **Az 1849-iki Hadi Lap történetéhez**. Uo. 1942. 304.; LUKÁCS József: **Előkerült a „Csiki Gyutacs” két száma**. Uo. 1942. 50–52.; KEMÉNY G. Gábor: **Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadilapjaiban**. Budapest 1957; IMREH István: **1849-es székely hadilapok**. In: Korunk Évkönyv 1974, Kolozsvár 1974. 29–40.; IMREH István tanulmánya a leggazdagabb információkban, ami a szé-kelyföldi hadilapokat és szerkesztőiket illeti.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlést, kötetyszerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Date noi privind istoria tiparului de campanie al lui BEM

(Rezumat)

Generalul BEM era nu numai un bun comandant militar, dar era conștient și de rolul propagandei de război. Tiparul său de campanie, primit de la orașul Debrecen, pe care ulterior l-a dat orașului Tg. Secuiesc, azi este în custodie la Sf. Gheorghe, fiind expus în clădirea principală a Muzeul Național Secuiesc. Lucrarea aduce noi date privind istoria acestui tipar, pe baza unor cercetări făcute pe arhiva Sándor VERESS, fost ofițer pașoptist, stabilit ulterior în București.

Fresh Data About the Adventures of BEM's Printing-Machine

(Abstract)

General BEM was not only a good soldier but he was well aware of the importance of military propaganda. The camp printing-machine that he had been given by Debrecen, and he had then offered to Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc), is now in the main building of the Székely National Museum in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), as part of the exhibition presenting the events from 1848–49. The paper offers new data about the history of the printing machine, on the basis of the ones found in the literary heritage of the emigrant Sándor VERESS, who moved to Bucharest after the revolution.

**ŐRIZZE MEG EZEN LEVELÜNKET, MERT EZT BEM APÓNAK
A SZÉKELY NEMZETI MUZEUMBAN ÓRZÓTT 1848—1849-IKI
TÁBORI NYOMDÁJA BETŪIVEL NYOMTATTUK.**

Igen tisztelt Uram!

Nemes és nemzeti székely testvérünk!

AZ 1879-BEN ALAPÍTOTT SZÉKELY NEMZETI MUZEUM először fordul e hazánk székely- és magyar lakosságához azért, hogy behívja pártoló tagjai sorába.

A SZÉKELY NEMZETI MUZEUM tulajdonosa a nemes székely nemzet, annak bárhol élő minden egyes tagja, az ővé a díszes palota minden kisése, az ő dicsősége az a tudományos munka, melynek jó híret ismerik messzi országokban is.

Az idők változása folytán ma egyetlen nagyszabású és általános ilyenmű tudományos intézete a székelységnek és az erdélyi magyarságnak, ehhez fordul székely vonatkozásokban nemcsak az itt élő román- és szász tudományos világ, hanem más országok tudósai is a mindennek fölött álló tudomány szolgálatában.

Fenntartása mindnyájunk érdeke s ezt eddig önzetlen és gondos székely lelkek esetenkénti adományai tették lehetővé. De a Székely Nemzeti Muzéumot tovább is fenntartani, létét szilárd alapra helyezni, fejleszteni és a nemzethez közelebb hozni csak akkor tudjuk, ha akad minden székely faluban legalább 10 OLYAN TAGJA A MI MUZEUMUNKNAK, aki pártoló taggyűjtő iverink aláírásakor s azután minden év szeptember hó 15-ig 100 Lei felhívás és kesedelem nélkül elküldi a Székely Nemzeti Muzéum címére (Sf. Gheorghe).

De a Székely Nemzeti Muzéum MEG EZT SÉM KIVÁNJÁ ELLENSZOLGÁLTATÁS NÉLKÜL. Minden pártoló tagjának ingyen küldi a továbbított és kiadásra kerülendő ismeretterjesztő füzeteit, nagyobb munkáknál pedig csak önköltségi árat számít. Pártoló tagjaink teljesen ingyen látogathatják a Muzéumban rendezni szokott ismeretterjesztő előadásainkat, valamint a Muzéum összes gyűjteményeit s használhatják a Muzéum könyvtárát. Tehát az évi 100 Lei tagsági díj tulajdonképpen előfizetési díjnak is tekinthető a Muzéum kiadványaira.

Zagoni Mikos Kelemen, torjai Apár Péter, kőrösi Csoma Sándor, apáczai Csery János, lengyelfalui Orbán Balázs s a többi nagyjaink áldozatos lelkei idézzük nemzeti uram elébe, azon testvéri kéréssel, hogy mindnyájunk közös ügyét felkarolni, a csatlakozás kötelezvényét minél több atyjafiával, ismerősével aláírni, tőlük az első évi tagsági díjat átvenni s címünkre minél előbb elküldeni sziveskedjék.

Ha pedig bármilyen okból tagul belépni, vagy a tagsági gyűjtést vállalni nem tudná, ezen levelünk visszaküldését kérjük.

Atyafiságos tisztelettel:

A Székely Nemzeti Muzéum igazgató-választmányá .

Dr. TÖRÖK ANDOR (Târgu-Săneș) elnök.

Dr. NAGY JENŐ (Sănmartin) alelnök.

Bárá SZENTKERESZTY BÉLA (Arcus) alelnök.

Dr. KERESZTES KÁROLY (Sfântu-Gheorghe) ügyv. alelnök.

ANTAL ÁRON (Mercuria-Ciuc)
Dr. BARABÁS ANDOR (Sfântu-Gheorghe)
BARABÁS SAMU (Papani)
BIRO ISTVÁN (Telisoara)
BOGÁTS DÉNES (Sfântu-Gheorghe)
BOGDÁN ARTHUR (Sfântu-Gheorghe)
Dr. BOGA LAJOS (Mercuria-Ciuc)
DEMETER FERENC (Sfântu-Gheorghe)
Dr. I. DIÉNES ODON (Târgu-Săneș)
Dr. FERENCZ LAJOS (Sfântu-Gheorghe)
IMREH BÉLA (Zoltan)
Dr. IMREH DOMOKOS (Odorheiu)
KONYA KÁLMÁN (Borosneul-Mare)
ROEDIGER LAJOS (Covasna)
Dr. SEBESI JÁNOS (Odorheiu)
SIPOS SAMU (Sfântu-Gheorghe)
SZÓTS ALBERT (Zagon)
ZATHURECZKY KÁLMÁN (Aita-Mare)

igazgató-választmányi tagok.

FELSZEGHI ISTVÁN igazgató-őr (Sfântu-Gheorghe)
Dr. KÖNSZA SAMU " " " "
ANDRÁSI TIVADAR " " " "
BÁGYA ANDRÁS " " " "
DEBRECZY SÁNDOR " " " "
GÖDRI FERENC " " " "
KERNNE BIBO ERZSÉBET " " " "

Cenzurat

150 éves a Székely Hírmondó

(Kivonat)

A magyar szabadságharc 150 éves évfordulóján országszerte nagy csatákra, hősökre és hősi halottakra emlékeznek. Úgy véljük, illő azok emlékét is felidézniük, akik nem karddal, hanem tollal, nem fegyverrel, hanem mozgósító erejű felhívásokkal, versbe szőtt lelkesítő szavakkal vívták a maguk küzdelmét a szabadságért, a szülőföld védelméért. A mindenkire gyorsan eljutó kiáltványokon, a harcra buzdító parancsokon és rendeleteken kívül a lakosságot pontosan tájékoztatni kellett a hadieseményekről, meg kellett akadályozni, hogy az ellenség által terjesztett álhírek félrevezessék vagy megfélemlítsék őket. Ezt a feladatot a szabadságharc szükségletei által életre hívott hadilapok teljesítették rövidre szabott létük alatt, a kedvezőtlen körülmények ellenére is – becsülettel. Ilyen hadilap volt a Kézdivásárhelyen 1849 júniusában megjelent Székely Hírmondó is, a város és egyben Háromszék első lapja. A dolgozat a mellékelt hasonló teljes kiadás előszavaként foglalja össze történetét.

Néhány szó az előzményekről

Egy vidéki lap megjelenéséhez minde- nek előtt az volt szükséges, hogy azon a tájon legyen határozott szellemi igény saját sajtóter- mék kiadására és ugyanakkor biztosítva legye- nek mind az anyagi, mind a műszaki feltételek a kivitelezéshez. A szabadságharcot megelőző évtizedekben ilyen helyi lap kiadására még nem volt igény. Olvasásra, tájékozódásra azonban már igen. 1842. december 25-én megalakult a Társalkodó. Ez 1844. december 27-i újjászere-

vezése után Kaszinó néven működött és a város első művelődési egyesülete volt. Amint VAJNA Károly, a Kaszinó történetének szerzője írja, azért szervezték, hogy legyen egy hajlék, ahol a polgártársak összegyűlve, mindennemű egyházi és világi ügyeket megbeszélhetnek, egymással társaloghatnak, könyveket, hírlapokat olvasva maguk és családtagjaik művelődhessenek.

Meg kell jegyeznünk, hogy ekkor már határozott igény mutatkozott a politikai tájéko- zódásra is.

1847-ben a Kaszinónak 143 tagja volt, akik pontosan fizették az évi 6 rénes forint tagdí- jat, s így az adományokból létesített könyvtár gyarapítására könyveket vásárolhattak, folyóira- tokat rendelhettek meg.

Ebben az időben a hírlapolvasók még megelégedtek az Erdély fővárosában, Kolozsvárt megjelenő Erdélyi Híradó, a Múlt és Jelen, az Ellenőr és a Honvéd című politikai lapokkal. A szabadságharc előtt még nem érett meg a helyzet a helyi lapok kiadására. Ezt példázza a Brassó- ban 1838 januárjában indított első magyar nyelvű vidéki lap, az Erdélyi Hírlap sorsa, amely he- tenként egyszer jelent meg, de már 1839 végén, előfizetők hiányában megszűnt.

A szabadságharc döntő fordulatot hozott ezen a téren is. Szinte nélkülözhetetlenné vált a gyors tájékozódást szolgáló helyi sajtó.

BEM és a hadilapok

KOSSUTH Lajos, az Országos Honvé- delmi Bizottmány elnöke 1848. november 29-én BEM tábornokot kinevezte az erdélyi magyar had- sereg főparancsnokává, és a lakosság tudomására hozta, hogy az ország kormánya kötelességének tekinti „Erdélynek az ellenség kezei közötti kisza- badítását.” Közhírré tette, hogy a fenti cél érde- kében a hadsereg fővezéréül a vitézségéről, had- vezéri tehetségéről ismert BEM tábornokot ne- vezte ki, és meghagyta, hogy iránta mindenki olyan tisztelettel és engedelmességgel viseltessék, amilyennel háború idején egy fővezér iránt visel- tetni kell, a törvényes hadibüntetés terhe alatt.

BEM 1848. december 2-án indult el Er- délybe, de nem azért, hogy megtorló intézke-

* A dolgozat a kézdivásárhelyi Székely Hírmondó hetilap 1999. júliusi Sajtó- és Nyomdatörténeti Emlékszáma-beli anyagnak az 1849-es Székely Hírmondó hasonló közléséhez alkalmazott változata.

déseket hajtson végre, hanem hogy újjászervezze a szétvert sereget, békét teremtsen a nemzeti- ségek között, összefogásra szólítsa fel őket és győzelemre vezesse küzdelmüket a HABSBERG abszolutizmus ellen. December 4-én érkezett Debrecenbe. Ismerve a gyors írásbeli tájékoztatás jelentőségét, Debrecen városától egy könyvsajtót kért, és a tanács beleegyezésével ezt leltár szerint át is vette. A nyomda 35 tárgyból állt, melyek közül a legfontosabb a sajtó volt, rézlappal. Ehhez háromféle öntött betű, 203 fabetű és több más nyomdai felszerelés tartozott. A nyomda üzemeltetésére négy nyomdászt is magával hozott Erdélybe. Ez a könyvsajtó ott volt vele minden hadjáratában. Ezzel nyomtatták kiáltványait, hadiparancsait és Petőfi néhány versét is.

Amikor BEM december 5-én Nagyváradra érkezett, a hadsereg szervezése, felszerelése és ellátása mellett egyik legfőbb feladatának tekintette, hogy az Erdélyben élő magyarokat, románokat és szászokat közös küzdelemre szólítsa fel a közös ellenség, a HABSBERG abszolutista rendszer ellen. Másnap itt adta ki első nemzetiségpolitikai nyilatkozatát. Ez a december 6-án közzétett kiáltvány BEM demokratikus gondolkodásáról tanúskodik. Az itt megfogalmazott politikai célkitűzések mind a mai napig időszerűek, méltóak arra, hogy idézzünk belőlük:

„Minden lakosok nemzetiség, vallás és rangkülönbség nélkül egyenlők és minden hivatalok viselésére ugyanazon jogaik vannak, ha az álladalomnak becsületesen és hűségesen szolgálnak és a szükséges képességgel bírnak. ...Jóllehet a magyar nyelv az országgyűlés oltalma alá véteztett fel, minden más népségek nemzetiségüket megtartják, és magok belső ügyaikben a magyar nyelv mellett tulajdon nyelvükkel élhetnek.”

December folyamán, egymást követő sikeres csaták után a BEM által újjászervezett sereg sorra szabadította fel az Erdély északi részén lévő városokat, és karácsonykor bevonult Kolozsvárra. Két nappal később, december 27-én kiáltványt intézett Erdély népeihez, melyben amnesztiát és egyenlő jogokat ígért minden nemzetiségnek. A korszak jeles kutatója, EGYED Ákos hívja fel a figyelmet arra, hogy BEM rövid

idő alatt másodszor is szükségesnek tartotta kijelenteni, nem hódítóként, hanem felszabadítóként érkezett Erdélybe.

A hadilapok sora BEM erdélyi bevonulásával indult. Ezek közül az első a december 28-án Kolozsvárt megjelent Honvéd, amely létrejöttét épp BEM kezdeményezésének köszönheti. Ugyanez ismétlődött Nagyszeben március 11-i bevétele és BEM seregeinek március 20-i, Brassóba való bevonulása után is.

BEM a nemzetiségek megbékélését és közös küzdelmét kívánta megvalósítani Erdélyben. Erről tanúskodik az is, hogy Brassóban március 25-én megjelent a Cezar BOLLIAC szerkesztette román nyelvű lap, az Espatriatul, és március 26-án Maximilian MOLTKE szerkesztésében a Kronstädter Zeitung.

A Honvéd után újabb magyar nyelvű hadilapok jelentek meg: VESZELY Károly szerkesztésében április 16-án a Brassói Lap, május 27-én a BÍRÓ Sándor szerkesztette csíkszeredai Hadi Lap és végül június 7-én Kézdivásárhelyen a FOGARASI P. János által szerkesztett Székely Hírmondó. A hadi események alakulása miatt ezek a lapok rövid életűek voltak. Leghosszabb ideig a kolozsvári Honvéd jelent meg (1849. június 23-ig, illetve még ezt követően is magyar és német szöveggel augusztus 14-ig). A Brassói Lapot heti két alkalommal adták ki, mindössze két hónapig, június 18-án megszűnt. A csíki Hadi Lap léte bő egy hónapra terjedt, július 2-án jelent meg az utolsó száma. Melléklapjából, a Csíki Gyutacsból pedig mindössze két számot sikerült kiadni. Még rövidebb, mindössze 11 napos léte volt a kézdivásárhelyi Székely Hírmondónak. Június 7. és 17. között mindössze négy lapszám jelent meg, összesen 16 oldal terjedelemben.

Rövid életük ellenére ezek a hadilapok a szabadságharc idején fontos szerepet töltek be: tájékoztattak, lelkesítettek, mozgósítottak.

Kézdivásárhely első nyomdája

Háromszék önvédelmi harcának eseményei az 1849. év elején itt is megérlelték a helyi lap iránti igényt. Jelzi ezt a kézdivásárhelyi városi tanács 1849. február 26-án kelt, a csíki tér-

parancsnoksághoz intézett átirata, melyben kéri, hogy a csíksomlyói nyomdán nyomtassák ki a BEM által Háromszékre küldött BEKE József alezredes Székely Nemzethez írt felszólítását. Ezt a Szózat Háromszék Lakosaihoz című kiáltványt Csíksomlyón ki is nyomtatták. A Háromszékhez legközelebb eső két nyomda, a brassói és a csíki kiadványai nehezen és késve jutottak el Háromszékre, ezért ekkor már itt is szükség volt saját nyomdára. A kézdivásárhelyi városi tanács 1849. február 16-án tartott ülésén indítványozták, hogy nevezzenek ki bizottságot, mely felkeresi BEM tábornokot és nyomdát kér tőle. Ez a javaslat arra való hivatkozásra történt, hogy gróf TELEKI Sándor, BEM tábornok hadsegéde nyomdát ajánlott fel Kézdivásárhelynek. A követségben járt bizottság már március 8-án jelentette a tanácsnak, hogy tisztelgő látogatáson voltak BEMnél Besztercén, majd Marosvásárhelyen, a tábornok szívélyesen fogadta őket, és megígérte, hogy Háromszéket, sőt Kézdivásárhelyt is meg fogja látogatni. A nyomdát nem hozták el, mint utóbb kiderült, azért, mert a február 4-i vizaknai csatában BEM tábori nyomdáját az osztrákok elzárkóztatták. Ezt BEM csak a március 11-i győztes nagyszabeni csata után vehette ismét birtokába, de innen Brassóba való bevonulásakor nem vitte magával. Március 21-én újabb kézdivásárhelyi küldöttség kereste fel BEMet, aki már korábban is tudott a kézdivásárhelyiek óhajáról és helyeselte lapalapítási szándékukat. A Debrecenből hozott tábori nyomdáját a kézdivásárhelyieknek adományozta, ezzel jutalmazva őket a hadianyaggyártásban elért sikereikért és a harctereken tanúsított hősiességükért. A nyomdát azonban ez a küldöttség sem tudta magával hozni. Március 28-án újabb küldöttség indult Nagyszebenbe, s április elején BEM ajándékkal tértek vissza. BEM az elajándékozott nyomda helyébe március 22-én GÖTT Johann brassói nyomdatulajdonostól egy kisebb, könnyebben szállítható kézisajtót vásárolt, melyet magával is vitt Brassóból.

A kézdivásárhelyi városi tanács április 13-án határozatot hozott a nyomda elhelyezésére és működtetésére. Gondot okozott, hogy a Nagyszebenből elhozott kézisajtó felszerelése, betű-

készlete nagyon hiányos volt. Ezért a tanács GÖTT Johanntól több betűkészletet és egyéb nyomdai felszerelést vásárolt. GÖTT két kiváló szakembert is küldött: NAGEL August nyomdászt és SZABÓ Mihály nyomólegényt. A nyomda felszerelése, a nyomdászok fizetése, a nyomda további munkájának irányítása oly sok kiadást igényelt, amelyet a városi tanács nem tudott vállalni, ezért bérbe adta CSISZÉR Mózes vállalkozónak. A nyomdát az akkori Csernátoni utca, a jelenlegi KOSSUTH Lajos utca elején, a NAGY Jáfet-féle házban helyezték el, amelyet korábban a Kaszinó bérelt, 1851 után Bálház volt, 1989 előtt hosszú ideig a városi milícia bérelte ezt az Iskola utca 1. szám alatti épületet, ma kereskedelmi és vendéglátóipari egység működik benne.

A nyomdát május elején helyezték üzembe. Első terméke egy vers volt, amellyel a város megköszönte BEM altábornagy úrnak az ajándékot. Ezt 100 példányban nyomtatták ki négy pengő forintért.

Kézdivásárhely első lapja

A Székely Hírmondó első száma 1849. június 7-én, csütörtökön, a hetivásár napján jelent meg. Hetenként kétszeri kiadását csütörtökre és vasárnapra tervezték. Négy száma június 7-én, 10-én, 14-én és 17-én került az olvasók kezébe. CSISZÉR Mózes nyomdabérlő kérésére a lap szerkesztését FOGARASI P. János vállalta el. A szerkesztőről ÁRVAY József levéltári kutatásai alapján tudjuk, hogy 1848 októberéig Vizakna város királybírája volt. Akkor családjával Háromszékre, Zágónba menekült, majd 1849 áprilisában Kézdivásárhelyre költözött át. Szerkesztői munkássága miatt a szabadságharc után letartóztatták, 1850 áprilisában még börtönben volt, ahonnan valamilyen módon kiszabadult, mert 1853-ban személyleírás alapján körözték. Későbbi sorsáról nincsenek adataink.

FOGARASI gondosan szerkesztett forradalmi lapot jelentetett meg. Csak csodálni tudjuk azt a jövőbe vetett hitet és bizakodást, amely a lap szerkesztőjét és munkatársait áthatalta. A negyedret alakba, számonként négy oldal terjedelemben megjelenő Székely Hírmondó

mindenik számának címlapján olvashatjuk, hogy elő lehetett fizetni rá. Félévi ára 2 forint ezüstben. Előfizetni lehetett helyben, a szerkesztőségénél és a postahivataloknál. Hirdetéseket is közölték, egy hasábsort 2 pengő krajcár díjért. Mindez arról tanúskodik, hogy a lapot hosszú életűnek tervezték. A lapban közölt írások egy része névalírás nélkül jelent meg. FOGARASI munkatársairól keveset tudunk.

A Székely Hírmondó első száma közli a korábban külön is kinyomtatott, BEMnek köszönetet mondó verset. Bár a vers mindkét alkalommal név nélkül jelent meg, tudjuk, hogy a szerzője FÁBIÁN Dániel református lelkész volt, aki a Kaszinó elnöki tisztét is betöltötte és 1848. július elsejétől 1849 februárjáig a város országgyűlési követe volt. A városi tanács őt bízta meg a nyomda működésbe helyezésével. FÁBIÁN, ugyancsak névtelenül, egy másik versben is megköszönte BEMnek a nyomdát. Ez a második verse a debreceni Esti Lapokban jelent meg. FÁBIÁN Dániel széleskörű irodalmi műveltséggel és költői tehetséggel bíró ember volt. Országgyűlési követsége idején számos pesti hírlapban is jelentek meg cikkei. Ezek miatt 1852-ben kötél általi halálra ítélték, majd büntetését hat évi várfogságra változtatták. 1856-ban közkegyelem révén szabadult.

BEM kézdivásárhelyi látogatásának 150. évfordulóján FÁBIÁN Dániel köszöntő versének újraközlésével adóztunk mindkettőjük emlékének.

A Székely Hírmondó 2., 3., 4. számában Háromszék elszigetelt védelmi harca címen cikksorozatot közöl SÁMUEL Miklós. Ez olyan széles ívű felvázolása a '48-as eseményeknek, hogy még a negyedik számban sem jut el a napi hírek ismertetéséig. A friss híreket külön rovat közli, mely a június 3-tól 16-ig terjedő időszakot öleli fel. A tudósítások továbbra is névtelenül jelennek meg, a második és a negyedik számban találjuk a FINTA nevet, valószínűleg FINTA István táborigazgató lelkész a tudósító. A harmadik számban két szerző neve is szerepel: RAUBER Nándor, Erdővidék kormánybiztosa a predealai eseményekről tájékoztat, GYÁRFÁS Károly szolgabíró Sepsiszentgyörgyről közöl tudósítást.

A lap célkitűzéseiről, szellemi beállítottságáról az első szám vezércikkéből alkothatunk magunknak képet. Szerzőjét nem ismerjük, de feltételezhető, hogy FÁBIÁN Dániel írta. Az írás a világszabadság, a nemzeti függetlenség eszméjét hirdeti és hitet tesz a nemzeti egység mellett. A szerző magasrendű eszmeiségéről tanúskodik az, hogy megjelöli azok feladatát, akik tőle kívánják szolgálni a szabadságharc ügyét.

A Székely Hírmondó határozottan republikánus szemléletű, HABSBURG-ellenes lap volt. Ez kitűnik azokból a tudósításokból, melyek az 1848-as külső eseményeket ismertetik. Hírül adja, hogy Baden nagyfejedelemségben republika készül, Mannheimban hasonló szellemű határozatokat alkottak, Freiburgban, Karlsruheban, a Rajna vidékén, Hessenben a fejedelmek ellen lázad a nép, és Berlinben is alkotmányos rendszert kívánnak. E hírek közlését a következő kívánsággal zárja:

„A szabadság istene adja, hogy teljesedjék be a jóslat, melly az 1850dik évről azt mondja Európának: »Nincsen többé koronás király!«”

Számunkra különösen értékesek azok az információk, amelyeket a Székely Hírmondó a kézdivásárhelyi eseményekről közöl. Már az első számban beszámol a június 3-án, tehát az előző vasárnap történetéről. Ekkor nagy ünnepélyre gyűlt össze a nép a kantai minoriták templomába, mert Szentháromság vasárnapja volt. Részt vett az ünnepségen a kézdi és orbai kerületi papság buzgó híveikkel együtt, akiket zászlós és énekes menetekben vezetett, hogy bűnbocsánatot nyerjenek és a szabadság védharcára „mennyei erőt esedezzenek a Magyarok Istenétől.” A szószékről „erélyes és buzdító beszéd” hangzott el, mely után felolvasták a független magyar kormány kormányzójának rendeletét. Szentháromság vasárnapján a református templomban is ünnepi istentisztelet volt, melyen katonai és polgári tisztviselők is nagy számban megjelentek. A fiatal, lelkes református pap az alkalomnak és a célnak megfelelő igét választott. Ezekielitől, a következőt: „vad ellenség közelít északfelől, hogy elpusztítsa Júdának várossait, a mi városainkat...”

SZABÓ János táborigazgató lelkész a június 5-i eseményekről tudósít. A kantai rendházban a kézdi-orbai lelkészek, a kántorok és tanítók össz-

együltek, és kifejezték hűségüket a haza, az alkotmány, a kormány iránt, és ezt esküvel pecsételték meg.

A Székely Hírmondó második számában egy június 9-i híradás a hadianyaggyártásról szól. A cikk szerzője, FINTA István arról számol be, hogy Kézdivásárhely a tűzpróbát kiállta úgy, miként Magyarhonnak egy városa se. Mert előbb semmi hadikészület nem volt, „midőn egész Erdély Háromszéken kívül elvult veszve”, ekkor emelkedett fel és ragadta meg „az isteni tulajdonok közül a teremtést” és lett szavára lőpor-, ágyú és gyutacsgyár, mely addig terra incognita (ismeretlen terület) volt. A szerző, amikor felemlíti a kézdivásárhelyiek teljesítményét, megjegyzi, hogy ezzel nem akarja más székely városok érdemeit kisebbiteni, de a hon méltánylását az itteniek megérdemlik, és azt el kell nyerniük.

Egy másik, június 8-i tudósítás egy ágyú születését írja le. A cikkíró költői szavakkal dicsőíti egy hatfontos ágyú megöntését.

A Székely Hírmondó negyedik és egyben utolsó számában FINTA István táborigi lelkész a közeledő veszélyekre figyelmeztet. Arról szól, hogy a szomszéd még nem tört be Erdélybe, de „készen legyetek, hogy ha betörni megpróbálna, vitéz fegyvereitek sújtsák agyon a szolgálhadat.”

Az utolsó kézdivásárhelyi tudósítás június 16-i keltezésű. Az előbbi felhíváshoz hozzáfűzi, hogy az ilyenek Háromszék fiainál nem szoktak pusztába kiáltott szóként elhangzani. „Illy nép nem szolgálásra született... Illy népben az elődök régi dicsősége és daliás kora újra él...”

A Székely Hírmondó első száma BEM tábornokot köszöntötte, és mondott neki köszönetet a nyomdájért. Az utolsó szám utolsó írása is róla szól.

„E napokban Brassói útból ide hozzánk szivszakadva váratott, de az uttal nem lőn szerencsénk a hős látogatóhoz, mert tegnap, mint halljuk, Szeben felé visszatért. Kísérje a Győzelem Istene áldással és szerencsével mindenütt, merre seregeinket diadalra vezérli...”

A Székely Hírmondó rövid léte alatt, ha túl sok adattal nem is szolgálhatott, mégis fontos dokumentuma a háromszéki önvédelmi harc időszakának. Háromszék és ezen belül Kézdivásárhely lakóinak akkori helyzetéről, gondolko-

dásmódjáról, érzéseiről és lelkiállapotáról vall, a szülőföld iránti szeretetéről tanúskodik.

Irodalom

1. VAJNA Károly (1942): **A „Kézdivásárhelyi Kaszinó” 90 éves múltja 1842–1932.** In: **A Kézdivásárhelyi Kaszinó 100 éve,** TURÓCZY István könyvnyomdája, Kézdivásárhely
2. IMREH István (1979): **1849-es székely hadilapok.** In: **Erdélyi Hétköznapiak 1750–1850,** Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
3. VAJNA Károly (1933): **Kézdivásárhely hírlapirodalmának történeti adatai** In: Székelység. A székelyföldet és népét ismertető havi folyóirat. Szerkeszti BÁNYAI János, III. évf. 5. sz. 1933. május hó
4. EGYED Ákos (1970): **Az első háromszéki nyomda és hírlap** In: Aluta, Sepsiszentgyörgy

„Székely Hírmondó”, primul ziar din Trei Scaune, a apărut acum 150 de ani

(Rezumat)

Revoluția și războiul de independență maghiar de la 1848–1849 trebuia să facă față și nevoilor propagandei de război. Sarcina a fost îndeplinită cu succes și de către ziarele de război maghiare din Transilvania, cu toate că au putut apare numai o perioadă scurtă. „Székely Hírmondó” din Tg. Secuiesc, apărut în câteva numere în iunie 1849, era un astfel de ziar, dar era în același timp și primul ziar din Trei Scaune. Lucrarea recapitulează istoria ziarului, oferind o prefață pentru publicarea facsimile a celor patru numere.

The Székely Hírmondó is 150 Years Old

(Abstract)

The Hungarian revolution and war for independence prepared its own propaganda means as well. This role was accomplished by the Hungarian military newsletters, which did it for short time but quite successfully. Such was the one that appeared in Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc) in June 1849, and was called the Székely Hírmondó (Newsletter). The paper is the foreword to the annexed reproduction of the entire publication.

1. ábra A Székely Nemzeti Múzeum 1848–49-es relikviái az 1940-es évek elején. Az aradi vértanú KISS Ernő altábornagy nyergétől balra az egyetlen megtalált GÁBOR Áron-ágyú, jobbra a BEM-nyomda (mindkettő Kézdivásárhelytől letét). A FOTOFILM Kolozsvár képeslapja nyomán.

1100

SZÉKELY HIRMONDÓ.

Csötörtök

I

Junius 7-kén 1849.

Megjelenik hetenként kétszer Vasárnap és Csötörtökön. — Félévi ára 2 ft. ezüstben. Előfizethetni helyben szerkeztőségénél egybűt a Posta hivataloknál. — Hirdetések közöletnek egy hasábsor 2 pengő kr. díjért.

A hazáért, a hazáért
Él magyar hű honfi szív,
Tette készen, harcra készen
Győzedelmet érte vív.

M. N. MUZEUM ÉRTVE
Hirdetési irodai
Kövevényi
1849. Jun. 7. 1849. sz.

Feladatunk ezennel a nyilvánosságnak átadandó lapjainkban mind azon közleményeknek tért nyitni, melyek hasznost gyönyörködtetővel, igazat jóval párosítva a szellemi haladás szép országát eljóni segítsék.

Korunk, a küzdelem, a szabadság nemes harcának kora, s míg ebben székely földünk fegyveres fia elszánt lelkesedéssel igaz ügyünkért csatára kelnek, e szent ügy mellett nekünk is gyenge ugyan de részrehajlatlan igazságszeretet edzte tölal vívniunk kell.

Tollharc! Igen, még pedig élet halálra, minden ármány, gonoszság, képmutatás és önkény ördögi szörnyei ellen, kik az inség és közönyomatás napjait szeretnék újbol visszavarázsolni, hogy csak ők magok aranjúezi kéjelgésbe uralkodhassanak, légyen bár körülök sirás rivás és fogaknak csikorgatása.

Tollharc az értelmiség ellenségei ellen, hogy a vakító hályog, mit ők a nép szemére erőszakolni szeretnének, soha uralkodó járványbajjá ne fajulhasson.

Tollharc a kísértő esábitók ellen, kik sátánravasszággal az egyenletlenség, pártoskodás és árulás konkolyját akarnák

az egyetértés, összetartás és honfiai hűség szabadság, egyenlőség és testvériség vetette tisztabuzája közé hinteni.

Es e harcunk megharcolhatásában, ha rokonkeblű bajnoktársak segitendek, és Isten velünk, a győzelem bizonyos, mert az nem magunk hanem az igazság, a jó ügy és honérdek győzedelme.

Igen, mert ez érdek szent előttünk, ebbe kívánjuk akarjunk és igyekeznünk minden szétszort érdeksugárokat mint egy gyúponba összpontosítani, hogy így egyesülten csak is az imádott haza javára árasszanak fényt, meletet és világozságot.

A nép, ki e földet, hol lapunk világra jön, lakja, ereiben még most is tisztán forr Etele vére, életében megszokott sajátágaiban, nemzeti intézvényeiben bír olly társaséleti jellemeredetiiséggel, mi őt Erdélyben, o nyelvzavarok bábe lében, idegen népfajokkal összekeveredni nem engedé, és képeessé tevé minden zsarnok rendszer sugalta mesterkedések, minden nemzetellenes eljárások daczára elszigeteltségében is fenntartani keblébe Vestatúzi tisztaságban a szíkrát, melly a nagy magyar hon dús rónáin lakó

testvérei iránt rokon, s csak alkalomra és élesztőkre várt, hogy Unio lángban egyesüljön.

E sajtóságok, intézvények, népszokások, még eddig nem voltak eléggé ismertetve. Nem volt lap, mely ezekre vonatkozólag a székely érdekeket, szemben más ajku népérdekkel, védőleg, de a magyar nemzetiségi közhonérdekkel ugyanazonosítólág képviselje. Ilyen akar hát lapunk lenni; külözködési célzatosoknak ellene, nemzetiség fenntartását szilárdítását elősegítő intézvényeknek, bár milly sajtóságosok és székely nép-lethez ragadottak légyenek is, mellette fogván működni.

Szabad nép szabad hazát szeret. Ezt a székely is elmondhatja magáról, s nem öndicsékvés részéről, nem hízeltgő dicséret részünkről, ha mondjuk, sőt bátran állítani merjük, mikép szabadságharcaink megharcolásában neki hősiés szerep jutott, melyet még eddig a nemzet haláptapsaira érdemesülten tudott s fog ugy hiszünk ezután is játszani.

Es ezt olvasoink, pártolóink, sőt egész Magyar hazánk előtt bebizonyítólág, idő-ről időre, a mult, s főleg téli hónapok alatt, egyedül Háromszék lelkes fiai által az Osztrák zsoldosok s a szász és oláh pártütő cimboraság ellen küzdött viadaloknak, mik az erdély időszaki sajtonak akkori erőszakos elnémittatása miatt még eddig köztudatra nem juthatának, közlésével fogunk leghűbb adatok után kedveskedni. Tennünk ezt a hála is parancsolja, mert am csaták, székelyszabadságunk amaz elszánt dicső harcái valának e nyomdának, mellyen lapunk születik, megszerzői. Es különösen Kézdivásárhely, melly honvédelmi tekintetben annyit áldozott, mennyinél népességéhez képest egy város sem többet, há küzdelmei jutalmául nyere Erdély szabadítójától, Bem altábornagy urtól, e nyomdát. S ezért azon haládal, melly e város polgársága érzelmeit a hős vezér

iránt nyomdája első 'sengéjéül kizengé, álljon itt:

Sajtónk Tiéd, szabadság harcaink
Díjjában adtad, nagy Vezér, nekünk;
Vedd első művét, hálaénekünk
E' pár szavát, mit zengnek ajkaink.

Vezérleted törle kudarczaink,
Miket kitürt tiprott nemzetünk,
Miglen jövé, s fel kelt önérzetünk,
Harclángban égve izzadt arczaink.

Szívünk dagad jobb jövönk elébe,
Vezérfényül mert virasztasz felettünk;
Villámsugárt kinzó éjjelébe
Küzdésinknek küldél, s im éledünk,

S hiszünk: Isten megtartja a Magyarot,
BEM! benned adva neki védő kart.

Kézdivásárhely Junius 3-kán. Az Ur a magyar nemzet jobbján; és a világ templomát megfertőztetett királyt az ő haragjának napján megtörte. Így lón számúzve az átkos Dinastia, melly vesztünkre s fajunk irtására köztünk lakó hálátlan vad népfajokkal, tolvajokkal, gyilkosokkal, sőt muszkákkal is cimborált, s e cimboraságot ama vad ellenség reánk hívásával tovább is fenn akarna tartani. Eber kormányunk ezt látva, a vitéz hadsereg mellé, tudván, hogy nincs hatalom csak az urnál, a vallás erejét is, mellynek szárnya alatt eddig is harcola, felhívá, országos imát s kereszties hadat hirdettetvén. Ennek kihirdetési innepélyére gyült vala mai napon, Szentháromság vasárnapján, a kantai Minoriták díszes templomában, a tellyes Szentháromság tiszteletére szenteltben, a Kézdi és Orbai kerületi papság buzgó hiveivel, kiket zászlos és énekes menetekben vezetett, hogy ottan hümbocsánatot és a szabadság védharcára mennyei erőt esedezzenek a Magyarok Istenétől. A szószékből egy erélyes és buzdító beszéd tartása után a magyar függtlen kormány országunk valóban honlángu kor-

mányzójának helybehagyásával is megerősített e tárgyra vonatkozó rendelete olvastatott fel. E kör és idő igényeihez képest megmagyaráztattott, hogy az imához egyszersmind tevékenység is kell. S ezzel a számosan összehordott kereszteteket, templomi lobogokat s azok közt egy unio zászlót is, melly képezi vala amazokkal egyesítve a menyből földre szállott isteni erőt, magassan emelő s több ezerekből álló néptömeg az oltári szentséget vivő áldozó papot körvevve a városi piacot kerülte meg; hol a legzordonabb érzésű embert is ez innepélyes látványra olly valami isteni lepte meg, hogy a harangok innepi zugásában Isten szavát hazánk nemzetiségünk megmentésére felhívót, hitte hangzani. Légyen áldott az Ur örökké! légyenek áldottak az Istentől adott és a nemzet boldogságát lelkeken hordó kormányzóférfiak. E székely e vitéz szittya nép istenért, szabadságáért inkább egy lábíg kész elvérzeni, mint sem többé magyar szent földre területen zsarnok hatalmat önkény fertelmében dözsölni eltűrjön. V.

Ugyan e napon a réf. templomban tartott istentiszteleten megjelent számos hívek s e vallásu katonai és polgári tisztek gyülekezetére a hó keblű fiatal lelkész alkalomszerű s az igen célirányosan Ezekielitől választott ezen vezérigék: „vad ellenség közelít északfelől, hogy elpusztítsa Judának várossait a mi várossainkat“ szerinti jeles beszéde megtette kellő hatását, s mindenki a fenyegetett vallás és nemzeti szabadságért, ha kellett, keresztet harcra szállani kész erős feltétellel szívében jött ki istenházából.

O. Orsováról Május 18-kán írják a Brassoi Német hírlapnak: mikép azon napon 1 órakor Bem altábornagy Ujorován Osman Bég basát meglátogatta. Ujorsova 1791 óta török hirtok a Dunának egy szigetén fekszik, s ámbár még

mind építetlen állapotban, még is már természeti fekvésénél fogva a Dunán és környékén uralgó erősség. Az elfogadás fejedelmi volt a basa lakán, mellyben az elfogadási terem butorzatlan, csinos falszekrényekkel díszítve, harmadrészben Persa szőnyegekkel padlata beiterítve, a falra több fegyverek, sálók s egyéb szövetek, jelei a házi ur vagyonságának. A jobb felőli ablakszögben egy nagy veres bársony ráncos, s e fellett a falon fekete rámába a szultán név irata, egy emelvényen a korán in folio Bem a bársony ráncoson fogott helyet a basa mellett, ki magas szikár férfi, violaszin s fekete sinorral kihányt Attilában, s a szultán nevét csillogó gyémántokból nyakában hordja. Több barátsági tisztelgések után kérdé a basa: a gőzhajozás a Dunán mikor fog életbe lépni mire Bem felelvén, mikép addig, míg az osztrákok által elvett gőzhajók visza nem adatnak, s Zimonymnak urai nem leszünk, nem lehet; a basa nyilatkozatá: hogy a gőzhajók, ha a törökök kezére jönnek rögtön visszaadotnak, Zimonymnak bevétele felől pedig, hogy az minél előbb megtörténend, nem kételkedik. Az osztrákok lefegyverzésére nézve mondá, miszerint e részben a Viddini basa alatt áll, de kihez Omer basához sürgőnyt küldött, mellyre harmad nap alatt választ vár. Így az első nyilvános lépés hősaltábornagyunk által megtéve, melly a magas portá barátsági érzelmét Magyarhonunk független és önálló kormányára iránt biztosítandja Bem és hős sereg jelenleg a Mehadijai Herkules földöket használják, mellyekre a Zsarnok osztrák hajdan rokkant katonáit küldözé, de mellyekből most vitézeink herculesi erőre edződnek.

Hogy pedig a muszka befolyás Reschid basa férfias befolyása által a magas Portánál meggyengült, s következőleg a muszka beategyedéstől a magyar dolgokba nem sokat félhetni, a követ-

kező napi tudósítás Május 7-kéről Stambulból, mely Belgrádról jutott a miéinkhez, adatul szolgálhat: „A moldva oláh ügyek kiegyenlítése iránti okirat helybehagyatott, s Grabbe tábornoktól Odessába küldetett. A muszkák elégedetlenek, hogy Grabbe tábornok küldetése nem mindenben akaradjok szerint sült el; s főleg, hogy Reschid basát meg nem buktathaták, s azon hatályos állást mellyben jelenleg az Angol követ részesül, meg nem dönthetik. A Sultán midőn Grabbe késkedését megtudá, hogy előle a palota ármánykodás lehetőségét Reschid basa ellen elzárja, az anya szultánmót Hekim Baschi és Fakir basa kíséretében a Korroni fürdőkre küldé. Grabbe utra indulta előtt adott Nagyvezéri lakomán Sir Canning foglalta az első helyvet, s a szultánért poharat köszönt. Ezt Reschid basa mind azon Europai uralkodók és kormányokért, kik a Szultán barátjai, úritett pohárral visszonzá. Grabbe háttérbe tolatott, s Miklos czárért senki sem ivott. Canning a portának egy jegyzéket nyújtott át, mellyben határozottan követeli, hogy a muszkák az oláh fejedelemségekből visszavonuljanak, s hozzá teszi, mikép a török földön Osztrákhon felé muszkasereg átvonulása Angolhon részéről a török birtok megsértésének fog tekintetni. Kétségen kivülinek látszik, miszerint Angolhon a magyarokat oltalma alá veendi.

Kézdivásárhely, Jun. 5én. A becsületes emberkebelben a romlatlan szív, az isten iránti hála és tisztelet mély érzelemgyűletében dobog föl; midőn naponkint közeledni, érkezni, megszilárdulni látja az emberiség közt azt a miért naponkint forro imádság epedez, százezrek ajakán, az isten, a becsületesség, a szabadság szent országát.

A természet alkotójának szent ujjai mélyen nyomák be, a halhatatlan lélekkel feldicsőített ember kebelének szentelyébe a szabadság, e minden szent intézkedések s dicsőtények alap-

jának érzetét. Azért, a zsarnok koronásoknak, minden bűvös ragyogó színnel bemázolt, s következetességgel vezetett zsarnoki rendszerök által sem sikerült, azt, a szabadság szeretetének érzetét, onnan, a népek kebléből, kitéphetni. Kifejlődését késleltették, akadályozták eleget, de egy véletlen szerencsés körülmény, fölyvitá a népek szemeit, s keblökben, lángba boritá az emberi méltóság és szabadság sokáig békóhavert érzetét, megrendíté a földet és a rendülésre egymás után hullanak porba a trónok, és a föllángoló hon és szabadság szerelem örja — a magyarban létező szabadság istené a dicsőség — ma holnap, mind elsodrandja a zsarnok királyokat, a föld színéről. Ma holnap a népek és a nemzetek, az egyenlőség, szabadság, testvériség szent zászlója alatt összeolvadandók, és az önkormányzat biztos karjain, rendeltetésök a szabadság a jóllét, a boldogság, megdicsőült templomába felemelkölendők. Ez az emberiség elrendeltetése.

Illyetén szívboldogító érzelmek támadának lelkünkben, midőn mainapon, a kantai zárdában, a kézdiorbai kerület lelkészeit és kántórait s tanítóit összerengeni látók. Ők s illetőleg mi a független, imádra szeretettédes hazánk, annak alkotmánya, és szívünkkel üdvözölt kormányja iránti hódolatunkat, hűségünket nyilatkozandók s a letett esküvel megpecsételendők valánk.

Végig neznék a lelkészek során, kik a hazanehez porcezeiben rendithetlen hűséggel, annak irányában, vezeték a gondviselősök alábizottakat, azokat a vallásigéivel buzdítván, lelkesítven, és lelkesedősöket ápolván. E látomány, lelkünket boldogsággal tölté.

Mi látók e tisztoletro méltó férfiak arcain, a keblek elszántságát, hallók a dörgő hangot, mellyen az uroltára előtt, egekro emelt kezekkel, olmondák s mondok: „esküszünk hűséget hazánknak hazánk kormányának.“ S most hátran adjuk tudomására a hazának, hogy e férfiakra mindig számolhat. Hísz ezek székelyek. A székely pedig szereti hazáját azért ha kell élni és halni, tud is akar is!

Éljen a haza!

Éljen KOSSUTH!

Szabó János,
tábori lelkész.

Szerkeztő: FOGARASI JÁNOS.

Nyomatik Kézdivásárhelyt.

SZÉKELY HIRMONDÓ.

Vasárnap

2

Junius 10-kén 1849.

Megjelenik hetenként kétszer Vasárnap és Csütörtökön. — Félévi ára 2 ft. ezüstben. Előfizethetni helyben szerkeztőségnél egyebütt a Posta hivataloknál. — Hirdetések közöltetnek egy hasábsor 2 pengő kr. díjért.

Jer borulj el csendes órán
Múltrol jövőre hass;
Vágyva pillants fel magasra
Mint naphoz küzdő sas.

Vágyva pillants fel magasra
Im itt a mi fenntartt:
Ész a fejben, láng a mejben
S a kézben ősi kard. Kölcsei.

Háromszék elszigetelt védelmi
karca.
Sámuel Miklostol.

I.

E század a szabadság küzdelmeinek forrponjtja. A multak penészeinek sok nyomai maradtak még Europa életében, a szabadság rabláncái a fájdalom alatt sokszor felzörögtenek, míg azok szemei széttörethettek, és a zsarnokok szemébe dobathattak. E kor sajátlagos törekvése a nemzetiségek kifejlesztése, nemzeti önállás, és képviseleti rendszer, e hármás jelvonat azon elv melyszerint kell megmérni az új idő átalakulása mozgalmait.

A grachusok ólta a népeket csak most felrázott eseményekig a nép szabadság kivívása nagyszerű drámájának egyes epizodjait láthatni a történet lapjain.

A cél szent volt, s lesz mindenha, a dicsőség koszorúja az emberiség homlokára boruland bizonyosan; s bár e küzdelemben sokaknak kell elvérzeniök; de az örök igazság a küzdő hajnokok horgonya, nem engedve hogy az ügy vadörvényekbe sodortassék hanem a

hullámok tengersirjából bájló szépen mint Aphrodite kyprus partján emelkedék fel. Az üskor roncsolt kőveinek emlékeiről zsarnokságról beszélnek; az újabb kor a tükely temploma felé tör, mert a szabadság szövétneke hamvban égve vagy vihartól fuvatva szikrázott és felgyuladt e kor láthatarán.

Nemzetünk leviharzott multjának egy része fényben áll, hajh de messze távolban e fény, melyre szorongó keblünk egy vágyó sohajt lenget; e fénykor hőseinek beomlott hantjait nem díszítik szobrok, hirdetőik hogy a nemzet körül egykor magasztosan csattogtak a hirszárnnyai, csak most a nyomtatás napjában fakadtak föl a jelen ivadék lála virágai.

A közefebbi három százados multunk szenvedéssel nehezedik a honfi kebelén; vérpatak hullámozott téreinken azon dinastia érdekében, melynek célja neizettségünk kiirtása vala, mely szent István koronájára átkot esküdve vas következetességgel küzdött a nemzet szemfedelül a sorvadás sárga, s az enyészett fekete zászlóját teríteni.

Az egy hon szive két darabra szaka-

dott; az egykor nagy magyar biralom colliseuma darabokra törtve dísztelen sorvadott, csak a kéthón arcáról lehümpölygött testvérkönyök omlottak le csüggeteg sohajjal a hon nagysága romaira; és a sohaj és könyök ködfátyolában fölkészíté ostra kormánya a sirt mely a magyar szabadságot rongyokra tépve eltemesse. (folytatjuk.)

Közlöny után: Czecz János tábornok betegeskedése mián az Erdélyi főhadparancsnokságtól ideiglenesen felmentetvén ezzel Toth Ágoston tábornoki Ezeredes ruházatott fel.

Az ellenséges hadi foglyok között Egyiptomi szemragály útven ki a hadügyministerium rendeli: hogy a betegek szoros orvosi felügyelet alatt elkülönítessenek, ne hogy e nyavalya ép és egészséges honvédeinkre elragadjon. — Az igazságügy ministeriumi osztályfőnök elnökléte alatt egy országos törvényszék rendeztetett. A hétszemélyes főtörvényszék pedig merőben új személyzettel látatván el elnökéül s országbíróul a rendületlen hazafi Perényi Zsigmond neveztetett ki.

Nemzetgyűlési határozatnál fogva az ország kormányzojának évi fizetése 200000 ezüst forint, s Budapesten magas állásához illő lakás. Milly nyerevény országgazdálkodási tekintetben csak ez is, hogy számúzve a hitszegő lothringen ház, melyből a király három millio, az áruló megszökött Nádor ötszázezer forinttal szegényítették volna hazánkat csak az 1848iki törvények szerint is, hát még az előtt, midőn a kincstári jövedelmek egészben a bécsi Udvar bűnörvényébe ömöltek, milly temérdek kincstőmeggel áldozott Magyarhonunk koronás piócáinak, kik közül csak Ferenc is, ama népeinek, kiket a devalvatioval szinte mindenkiből kifosztott, szeretetéit hagyományozott Mostoha apa, egyedül annyi vagyon hagyott hátra, hogy az uralkodo örökös feloszthatlan

koronakincsén felül, mindenik gyermekének száz millio jutott, s hát még mennyi fecséreltetett el évenként udvaroncok, önkényzsoldosok, néparulók és titkos policájspitzlik számára és aztán mindenik princecskének születésekor tíz millio tétetett le az angol bánkba.

A nemzetgyűlés s kormány székhelyét Debrecenből Pestre tette át, ezért minden hivatalos levelek s folyamodványok belügyministeri rendeletnél fogva ezután Budapestre utasítandók. Május 31-kén fejezte bé a Nemzetgyűlés Debrecenbe öt havi ott mulatásának eseménydius korszakát, s Julius 2-ikáig üléseit felfüggesztvén, minden képviselőnek akkorra Budapesten lenni köteleességül tette.

Ország Kormányzó rendelete szerint a haza szabadságáért viselt harcban elesetek özvegyei és gyermekei az álladalomtól illendőleg ellátandók; az elesetek nevei pedig egy a haza által állítandó emlékoszlop által, vagy egy nyilvános helyen alkalmazandó táblán arany betűkkel feljegyezve fognak az utókor hálás emlékének átadatni.

Brasso város és vidék közönsége a műszka beavatkozás ellen Május 30kán tartott közgyűlésében innepélyes ovást tön, s ekkor egyszersmind az elhasadt nagy harangot agyuananyagul a hazának ajándékozta. Bizony mondjuk néktek száz atyafiak, hogy a fajunk ellen elkövetett honárulási bünt csak illy áldozatokkal lehet elfeledtetni, mert a kancsukasegély s a jégmedve barátsága iránti vérmes remény hidjétek el csak hideglelés álmadozása a megbukott tiszturalomnak.

KÜLFÖLD. Baden nagyfejedelem-ségben republica készül. Általános nép fölfegyverzés rendeltetett. 18 évtől 50ig mindenki fegyvert fog; a sorkatonaság beosztatik a fölkelő nép közé, 14 tagból álló országos bizottmány neveztetett.

Mannheim-ban máj. 14. roppant népgyűlés volt, mellyben a katonaság is részt vett. A főlebbiekhez hasonló szellemű határozatok alkottattak. A fölállított közbátorsági bizottmány tagjainak fele polgárok, más fele katonákból áll.

Freiburg: A népgyűlés itt is mint Mannheimban, elfogadá az offenburgi nagy népgyűlés határozatait. A katonaság a néppel tart.

Karlsruhe. A fölkelő nép és hozzá csatlakozott sorgyalogság legyőzte a dragonyosokat, hatalmába ejtette a fegyvertárt, megszalasztotta a nagyhercegezet, kibocsátotta a szabadelvűségért elcsukott politikai foglyokat.

Rastattot elfoglalta a katonaság és nép, kik egymással testvéri egyetértésben vannak.

A Rajna-vidék már fölfegyverzé magát.

Hessen nagy hercezség föllázadt fedelme ellen.

Elberfeld baricadozza utcáit.

Ostfriesland megtagadta a kormányt.

Berlin bizalomszavazatot küldött a frankfurtiakhoz 11000 aláírással, kik az alkotmányt elfogadják „ohne Oberhaupt.“

A szabadság istene adja, hogy teljesedjék be a jóslat, melly az 1850dik évről azt mondja Európának: „Ninesen többé koronás király!“

Elébbi számunkban közlött Stambuli bulletinben még ez is olvasható: „Az Angol követ hivatalosan értesült, mikép Ausztria a muszkától határozottan segílyt kért a magyarok ellen, de a muszka olly fanyar feltétek alatt ígért, hogy az osztrák ministerium a magyaroknak adandó bár milly engedményeket egy illy szövetkezésnél hasznosabbnak nyilatkozottatott. Ez valódi oka Stadion lemondásának is. Muszka ország feltétei nyilván nem tudatnak, de úgy tetszik,

hogy Gallitia volna a vágyfalat, mert az angol követség Bécsben az osztrák ministeriumnak kinyilatkozatá, hogy az angol kormány minden Gallitiát érdekbe kombinatiót a bécsi kötés egészbeni feltörésének fogna tekinteni, s ez esetben Osztrák jogok többé Italia irányában Angol és Frankhon részéről nem türetnének. Ez intés a bécsi udvarnál nagy hatást tón.

Egy Odessai tudositás szerint nem volna épen rendkívüli dolog; ha a muszka a magyarok védelmét elvállalná. Az orosz szolgálathban lévő magyarok a Leuchtenbergi herceget kínálják a magyar koronával, s most a herceg huszár egyenruhát hord, s két magyar segéd-tisztet tart.“

A bánátból kiüldözött osztrák zsoldosok jelenleg Czernez és Severin torony között állomásoznak, honan nem szabad tovább menniek, míg a Viddini basa paracsá meg nem jön. Reméljük lefognak fegyvereztetni.

Kézdivásárhely, Jun. 9. Városunk az egyetemes székely erőnek a tűzhelye; úgy áll ez mint gyémántkő a magyar, székely nemzetiség nagy gyűrűjében, már csak azért is: hogy az Erdélyre nehezedett vésznapokban e volt azon szenthely, mellyet a politicali bálványimádok fanatizált bérencei megszentelteleníteni nembirtak. Kézdivásárhely a tűzpróbát kiállotta úgy: minélkülömben magyarhonnak egyvárossa se, sőt többet tett ennél, mert midőn semmi hadi készülete nemvolt; midőn a reactio vérszoldossait leigáztatásunkra feluszította; midőn egész Erdély Háromszéken kívül elvult veszve: ekkor emelkedik fel saját rettenthetetlenségében, mint vézuvkatlanjából felgomolygó füstfelleg: ekkor ragadja meg mérészen az isteni tulajdonok közzül a teremést, és légyen szavára lópor, ágyu és gyntacs gyárok állanak elé, mellyek addig reánézve me-

róban terra incogniták voltak. Ezekre még lesz alkalmunk visszatérni, és fogantatásuk pillanatától fogvaegészidáigi fejlődésükig elkísérni; most csak annyit jegyezvén meg, hogy hadigyáraink a lehető legjobb karban állanak és munkálkodnak. Nem akarunk mi ezzel egy székely városnak is érdeméből lehozni, ám miután hallottaikból feltámasztattak: annál buzgobban kell a hon méltánylát kiérdemelniük, de nekünk kik poklokra alá nem szállottunk vala, magunk-iránti kötelességünk parancsolja, hogy nyiltsisakkal álljunk meg a hon és érdemessei sorompójában. Azonban mint a tisztagabona között: ugyköztünk is lehetnek konkolyok; ezeket kigyomlálni az irodalomutján nem fogunk késni, mint szintén a visszaéléseket is napvilágra hozni. Kézdivásárhely polgári mint eddig, ugy ezután is más célt nem ismerhetnek „a nemzeti szabadság és függetlenség céljánál,” s azon nagy nemzeti oklevelet, melyet fiai már vérekkkel pecsételtek meg nem fogják utolsó emberig széttépni engedni. Ez hitünk, mert így vagyunk meggyőződve, segítse Isten és a nemzet kormányja városunkat erre!

Finta.

Kézdivásárhely, Jun. 8. Ma egy fontos villámszorónak születésén valánk jelen, egy hat fontos ágyunak. Anyjának az olvasztó katlannak méhében látuk füst és láng kinok között a durva ércdarabokat tüztéjjé olvadva, mint égő vulkán lefojtott mérgét, minden pillanatban, vad sustorgás és izzó hullámtajték-zatban kirontással fenyegetődzve forrongani és dühöngeni; de a porcellánagyrag téglakebel repedés nélkül dacolt a beljében örjüngő tűzárnak, s a szülészegédék hosszunyelű vas műszerekkel folytaták az operatiót, mely a szülhetést eltűsített. És most megjött a perc,

mellyben a világra rohanás órája ütött, és megnyílt a vézuéből, s nagy szülőtűnknek a számára készen lévő alakbölcsőben életadandó lávafolyam lángveres habzásban forrott ki; tüzcsepjeit a földbeásott idomítóban csorogtatván. Irtoztatón szép látmány, előttünk állt a tűzokádo hegy miniatűr képe, s láttuk az utjában minden növényéletet irtó és romboló láva lángáradatát, a nélkül, hogy azért a Nápolyi ut költségeit megkellett volna tennünk. És e tűzhabokat ez égő cocytust szeretttük volna a népszabadság gyilkossainak hős vért szomjuzó torkába folyaszatni, hogy az új szülött a helyett, hogy zsarnok zsoldosaik ellen szorja halált adó menyköveit, nekik a milliok átkát fejeken hordó diadémas hohérok-nak sirja felett hallattassa a szabadság nagy öröminnepén az elnyomatás, zsarnok leigázás és vérkiszívás veszélyeitől örökre megmenekült nemzet hálaénekét kíséző menydörgő szavát.

LEGUJABB Bem Szebenbe érkezett s az erdélyi hadvezérséget átvette. — Déva vára miénk, az ellenség fegyvereit és betegeit hátrahagyva onnan kitakaradott. — Ibrahim bég Kinenben az erdélyi katonai küldöttséget kitínő szíves-séggel fogadta, török szokás szerint a tüzstiszteket megcsókolta, s kinyilatkozattá, hogy velünk szoros barátságba lenni kíván mert ezt neki a Szultán is feladatul rendelte. — A budai vár egészen lerontatott, miért is ne? hiszen mióta létezik többnyire mindég zsarnok fészek volt. Pest az osztrák ágyuztatás okozta rombolásokat kezdi kiépülni, s a polgárság örvend, hogy megszabadult vérebeitől. — Temesvárból az ellenség 8000-re kirohánván, 800 ember veszteséggel visszaveretett. — Debrecenből az olaszlegióból néhány század Erdélybe indítatott az oláhok ellen. X

Szerkezti: FOGARASI JÁNOS.

Nyomatik Kézdivásárhelyt.

SZÉKELY HIRMONDÓ.

Csötörtök

3 Junius 14-kén 1849.

Megjelenik hetenként kétszer Vasárnap és Csötörtökön. — Félévi ára 2 ft. ezüstben. Előfizethetni helyben szerkeztőségnél egyebütt a Posta hivataloknál. — Hirdetések közölnök egy hasábsor 2 pengő kr. díjért.

„Kényúr, zsarnok, népvérszopó,
Rabló, gyilkos, dőzs naplopó,
Jogtipró, hit s törvénszegő,
Szabad sajtótól romogó;

Minden bűn benne testesült,
Fején milliók átka ült,
Neve: — ne mond, Festő, megálj,
Nem lehetett más, mint — király.

Háromszék elszigetelt védelmi harca.

Sámuel Miklostól.

II.

A mult század utónegyedében kitört frankhonban a forradalom; a jogbitorlok megdöntettek; a tron leomlott; vérhullámokban megfordve ragyogott a szabadság naparca; a szabadság hősokeket teremtett vérepekényel koszorusokat: de Napoleon a szabadság édes ölében felnőtt orias megtapodta az alkotmányosság szent oltárát. Őt a kor istene meghoszulta.

A Frank sasokat legyözte Europa fejlődemeinek egyített ereje, a népszabadság zászlója alatt hivattak fel harcra a nemzetek, és még is a bécsben öszvegyült koronás zsarnokok megcsalva a népek millióit, a legyilkolt szabadság sirormára tevék az általuk szentnek nevezett szövetség sötét keresztjét.

A korszellem széttördelé e keresztet; élénk vágyak, ohajtások, és nyílt követlések emelkedtek fel, melyeknek kiirtásuk kába törekvés vala; mert a szabadság vágya emberi kebelben gyökeredik, s azt csak a megfagyott szívfe-

lett lengő halál szellője viheti el jég szárnyain. A korszellem rohanó folyama hatalmas árban haladt, s lesodrá vaskarral azon akadályokat, melyeket politikai ármány tett utában. Az elnyomott erő szokatlan nagyságban támadott fel, véres lön a harc, melj a zsarnoklat és szabadság e két esküdtellene folyt és foly, de a nemzetek lelkesülésének diadala magasztos lön, mert érte honfi kebel dobogott, és bajnok kar küzdött. Eljött a kor midőn a nemzetek lekötött ereje rémitő orkánban zudult fel; porba omlott Lajos Fülöp koronája, ingottak a tronok, szakadtak a válasz falak, s a nagy magyarhon megragadta a percet, kivirta letiprott szabadságát, és az ismeretes martiusi 12 pontban szabadság, egyenlőség és testvériség jelszava alatt megveté gyökeltapát jövője nagyságának.

Magyarhon a nagyobb és erősebb testvér századokig küzdött ősi institutioi sérteése vagy eltörlése meggátlásán; vivott a kormány kényurasága, idegen parancsnokok s tisztviselők dölfe ellen, és e folytonos küzdelmek alatt alkotmányát szabadabb talapzatra nem tehetette.

Ámde mindig küzdött, s midőn a győ-

zelem babér szálai már már felzöldeltek, a kormány a nemzetiségek ellenséges megtámadtatását vette célban, a magyar horvát és tót nyelvek harcával sikerrel folytatta azt, s erre tervezte építhetni az absolutismus hosszuidökig meg nem dönthető oszlopát.

Erdély még állását sem akarta átlátni; mint őrzült végrángásaiban is dühöng, míg ereje kimerüléssel lerogyik convulsioinak izzó heve alatt; úgy Erdélyben a kormány párt nem látta át a galliciai eseményekben saját honának tükrét, nyom nélkül viharzottak felette az országos fergetek, megrázók az államok gyökertalpát, az udvar kegyének fénykörében fölemelt honárulás bálványa mellett, lobogtaták merészen az absolutismus szivétnekét, nem híve hogy annak lángjai meggyújtják sötét arcaikat, s lehevrasztják reményök virágait. Híjában harcolt az ellenzék, mert az absolut uralom felé nehezedő erő mindig megdönté a honbajnokait a hon nemtőjének arcára köny borult, és a honfi keblét vadfájdalom cikázta át minden percben, ha e szerenésetlen országra gondolt, mert mértani kiszámítással látzott hogy Erdély ily kormányzati alakzatban menthetlenül veszve van.

A nyilvánosság organuma a sajtó ajka lezárattott. Erdély 1847beli országgyűlés naplóját ha olvasandja az ivadék, s látandja mint volt fertőztetve a nemzet szent terme, s mint oltá ki vaderőszakkal gunykehelyt nyujtva a hon bajnokinak ajkaihoz az absolut kormány bérencinek fekete legioja a szabadság tisztas papjainak fáklyáját; s olvasandja a nem sokára bekövetkezett Erdélyi vérfürdőt, nem fog csodálkozni, mert: ha a népet a hatalom érc lábai nem tapodják le; ha fokoként üdvös reformokat ajándékoznak míg azokat tollük esengé a nép dacára a camarila minden ármányainak a forradalom hullámai vértajtékban nemöntik szét annyira a hon dicső multak-

kal szentesített halmait. Ily abnormis állás természetesen sokáig nem tarthatott, az idő hatalmas szelleme szétrebenté az ármány erejét, s az unio örömrivalgása menydörgésben fejezte ki Erdély akaratát, a nagyobb testvér keztenyujtván az egyesülés szentesitetett.

1848nak tavaszhoz 30ka örökemlékü: a hontermében vélemény egység, testvéri kézfogás, a hon buzgó ohajtásainak szívet rázó feldörgése, megszentelék a szentügy nagyszerű diadalát. (folytatjuk.)

Jun. 10. A székely nemzet kebeléből mint a szelid ibolya illatával úgy emelkedett fel kedves Alvezérünk Szabo Nándor, ki is látván, mikép a Prédiálon belől lévő zárandokzárdabeli szerzetesek, sem belőlről, sem innenről élelmet nem kaphatván, éhséggel küzködnek, a zárda számára 20 veka törökbuszát ajándékozott. Azonban elfjöttek a muszkák s folyó hó 7ken nem elégedvén meg azzal, hogy az éhségtől megmentésökre kapott gabonájokat a szegény zárandokoknak elvették, betörték templomjokba, azt kifosztották, sőt még azon ocsmány vandalismusra is vetemültek, hogy belé gazoltak, s így betölt: hogy „öröködbe Úram pogányok jöttek és szent templomat megfertőztették.“ Figyelj Székely! mi fog történni veled, ha ébren nem leszel?
Rauber Nándor.

× Szt. György, Jun. 7. A már boldog emlékü austriai dynastia benigna sacratissima clementiájából rommá dulá a vad olá csorda Puehnerico császári királyi apostoli general Prodan vezérlete alatt azon helyetis, melyet szenté keresztelt a Bethleni másák fájdalom! csak volt szent hajléka, s annak sok száz ezerekre menő ásvány, ritkaságok s nagy számu könyvtára, azon helyet, melyet szent ihlettel kell említeni e hon mívelt ezreinek s mellyhez az ármány bünre csigázott czinkossainak még közeledniis ti-

los lesz vala kárhozatos bűn nélkül. A már boldogult szentelen habzburgi ház kegyes volt e szenthelynek hon szerelmétől lángoló fiait és leányait lemészároltatni engedni s a várost felperzseltetni, menekülő lakóit erdei üldözött vadakká kényszeríteni, a nagyho és jég-hideg zordonába, hol ismét sokan halál martalékaivá, sokan egész életükre nyomorultakká fagytak. Ezen szerencsétlen honfiai és leányain, részt vevő kebellet vágyott segíteni S. Sz. György várossa, melynek hasonló sors vala igérvé nehéz napjaiba e hazának s csak is Isteni gond és a székel név menté meg. Résztvevő kebellet járult ezen idves áldozathoz e város minden lelkes polgára és polgárnője (egy nehány dúsabb s magafelé hajlokező hivatalnokon kívül). Felhívá e város közelebb fekvő vidéke lakóit is, kikis örömmel tudultak ezen áldozati innepélyre, melyet is tavaszto 13án a nehéz idők daczaráis zenekar mellett ülénkmeg, csekély bémenti dijjal valaszabva, hogy minden polgára, és polgárnője e hazának felekezeti külömbőség nélkül részt vehessen s így ezen kis város mely (dicsékvés nélkül legyen mondva) első adá harangját a székel ágyuk öntésére, első szerelé fel a legelső egy fontos és 3 hatfontos ágyukat k: pénztára nagy megrovásával, s lelkes mesteremberei csak nem ingyen ejjeli és nappali nyugalmok feláldozásával tevék használhatokká a dicső cézra, első mejjeszté meg fali óráit nehézekeiktől, ágyu golyoknak. Ő ajándékoza hála emlékül egy 4000 pft. legszebb helyen fekvő pártelket a nagy Kossuthnak, és erdély megmentőjének Bem altábornagnak s lihető ezen áldozati szent cézrais első lépe fel székel honból; mind ezek, ugy hisszük, tetteges bizonyoságnul szolgálának, mikép a peccovics cím, melyel a Hadi lap 1 számába guny, ragalom, vagy gyanusító szándókból városunk jelleme rugdostatik, rá nem illhet-

vén, innen a sértegetőre pattannak vissza. A nevezett innepély eredményezett a belépti 32 ft. 49 kr., költség lehuzással fennmaradt összeggel együtt magányos adakozási áldozatokkalösszesen 105 ft. 49 krt. ezüstben, és egy arany karperecct, (az egyes adakozók névsora jövő számba közöltetik).

Mely összeget Németh László kormány biztos urnak átadtam nyugtatvány mellett illető helyre juttatás végett.

Gyárfás Károly, szolgabíró.

Tóvisről Jun. 6káról egy barátunkhoz küldött levélből közöljük: „Abrudbánya elpusztult, azon szerencsétlen sorsra jutott, mire Zalatna; a népet a vad oláhok kiölték. Borzaszto volt itt a dolog, az ártatlan szülők gyerekeiket dobták az oláhoknak, mint valami éhes vadaknak, csak hogy ezeknek megöléséig menekülhessenek. Nincs toll a borzaszto gyilkolatot leírni. Az Isten maga is bosszulja e dolgot, mert azután megkerítvén a gyilkos vad csordát keseredett karjainkba, azt mondhatom, nem lón irgalom senkinek. Három rendbeli vadászatonkba itt a környékbe könnyen 500at levágtunk. Vár a gazokra itt az utolsó óra, s a csudán, mi itt lesz, még a föld is meg fog rendülni. Kivan ezen vidékre az irgalmatlanság mondva. Itt találják sirjokat az általkadott emberiséget levetkezett oláhok, melyet magok kerestek. Hős karjaink meg volnának átkozva, ha kegyelmeznének. Szivem csak hogy meg nem reped, midőn a számtalan szerencsétlenek jajpanasszait hallom. Az utókor elborzad, midőn a mult és jelen évben az oláhok által elkövetett iszonyatosságokat olvasandja, s nem fogja hiinni, hogy mi a 19ik század közepén élénk.“

Közlöny után: Országkormányzo rendeletében addig is míg a haza vitéz sérült harcossainkrol olly modon gon-

doskodik, mely a nemzet méltóságának szintugy megfeleljen, mint a vitéz sereg érdemeit tanusítsa, szathmárnémetiben egy a sérült katonák ápolására szolgáló fiokintézetet léptetett életbe. Jövöre pedig az agg és sérült katonák számára olly palotát, mely az Angol hajossereg Greenwicket s a Párisi rokkantak palotájával vetélkedhessék, kívánván, illyenné a Pesti invalidpalotát ugy akarja átalakítani, vagy ha az más közcélra lenne fordítandó, helyébe Budapesten kerttel ellátva egy mást alkottatni, hogy vitéz harcossaink a haretéren mutatott vitézség s a hazáérti szolgálat öntudatán kívül az irántoki figyelem s megadható kényelen által is végnapjaikban vigasztalva legyenek — Margit szigetének népkertté alakításáról, Pest keleti oldalának egy tágas csatorna általi körülvetetéséről, kikötők, rakhelyek, hajóműhelyek s téli biztos állomások alkalmazásáról a pénz és közlekedési ministerekhez intézkedett. Ugyan kormányzói intézkedés folytán a Szolnok-Debrecen-Kolozsvári és Szolnok-Aradi vaspályák építéséhez mármegkezdett földmunkákhoz a Budavár bevételével hatalmunkba esett hadi foglyok is használtak. Dolgozva használandnak így ok a hazának, mellynek fegyverrel ártottak, s dolgozva saját sorsukon is enyhítendnek, mellynek rendezésénél különben is nemzeti kormányunk humanitása dicső ellentétben áll a nemtelen fenevad Habsburgok barbárságával. — Az országgyűlés Pesten első tárgyalandói között mindjárt az Urbéri kármentesítés azonnali valosítását, s a nem Urbéri természetű jobbágyviszonyok felszabadítását, ide érve a korcsomáltatási monopoliumot is fogja elintézni. Mind ezek megannyi jelei lévén annak, miként volnának gyógyítva a sebek, miket a hitzegő Habsburgok hazánkon sujtottak, s mint változónk rü-

vid időn hazánk egy szabad és virító paradicsommá, ha nemzeti kormányunk minden gondjait és erélyét az ország boldogítására fordíthatná, hazánk ellenségeinktől biztosításának gondjaitol nem volna főkép elfoglalva; a harc mielőbb bevégezése tekintetéből a belügyminister nagyszerű erőfeszítésre hívja fel a Nemzetet, s az ujoncok két hét alatti kiállítását rendeli, mert az idvességnek csak egy utja van: erőt feszíteni azon három szóért, mellyet a kormány az ujon veretendő magyarpénzek felírásául választott: „Istenért! Hazáért! Szabadságért!

Pesti hírlap szerint Május 29-kén Gürgei Fővezérhez egy futár érkezett, ki Pécsről Jellasich árulo Bánnak elfogatósa hírért hozta meg.

KÜLFÖLD. A berlini király egy desperát felszollitást bocsátott katonáihoz, mellyben kéri hogy szabadítsák meg a hazát a respublicától. Bizony csak keserű alma lehet a felséges uraknak az a respublica, nem igen akarnak beléharapni. — A rajnavidek elszakad Poroszországtól, s védelmére 140000 Frank áll készen a Rajna mellett. — Ismét király-futás, a Würtembergi, ki nek országa a Bádeni respublicához csatlakozott. — Oh bár elfúná valamennyit a néperő szele! — Napoleon Lajos is a Frank elnökséget bitorlott áruló a romai események következtében, miszerint a romai köztársaság ellen fegyveres erővel fellépett Oudinot serge Párisban töltött fegyverekkel veretett szét, megszökött. A Frank kormány hatalmas ultimatumát küldte Berlinbe, mellyben kijelentetik: mikép ha a muszka sergek mozgalmi rögtön meg nem szüntetnek, Frankhon azt hadoknak tekintik; az osztrák spanyol és nápolyi sergeket pedig a romai birtokból rögtön kitararodásra intette s Bugeaud marsal parancsot kapott harc-készen állani.

Szerkeztő: FOGARASI JÁNOS.

Nyomatik Kézdivásárhelyt.

SZÉKELY HIRMONDÓ.

Vasárnap

4 Junius 17-kén 1849.

Mejelenik hetenként kétszer Vasárnap és Csötörtökön. — Félévi ára 2 ft. ezüstben. Előfizethetni helyben szerkeztőségénél egyebütt a Posta hivataloknál. — Hirdetések közöltetnek egy hasábsor 2 pengő kr. díjért.

Tegyük lo új hitünk esküjét:
Legyünk szabad nép mint az ős apák.
Inkább halált, mint szolga életet.
Legyünk testvérek egyes nemzete,

Kik el nem válnak vészben, baj között.
Isten kezére bizzuk életünk,
És nem romegjük emberek, zsarnokok hatalmát.
Schiller Tell Vilmos 2 felv.

Háromszék elszigetelt védelmi harca.

Sámuel Miklostol.

III.

Az egész Európát villám sebességgel átfutott forradalom hazánk bércsein nem állapodott meg, tulment az Erdélyen is, morajlik ott is, hol a civilisatio sugárai megtörtén pattantak eddig vissza.

A forradalom csak a kedélyeket rázta át, mint vilany szikra érintése, különben Erdélyben minden a régi lábón állott. És ez nagy hiba vala. A szabadság évezredes harca most látzólag győzött; és a kormány férjai hitték miként az ügy diadala babér árnyaiban ülhetnek, míg a harcok előjátékánál ált a magyar.

Míg a hon magát rendezte, a ministerium békés politicájával akarta a megvárt hon kormányzati rögeit, s a nemzetiségek szellem lengületét, itt ottfel merülteket nivellirozni; a zsarnoksághoz szokott királyi udvar, a magas hivatalban levő szétrebbent nemzet vérszopók, nem szivelhetve a hon szabadságának szelid sugárait, polipkarral fonva át a két hont, vas következetesen szőtték a szem-

fedelet alkotmányos életünk számára; az ő rendszer bukott emberei minden fajból özvecsödülve alakíták a bécsi csapárlát, mely minden erkölcsi és anyagi mérget fölhasználni nem irtodzott. A gyenge fejdelem kezéből kiragadá a hatalmat, a dinastia, a korona fénye elszáppadt, s elvül tüzeték az ő rendszer vissza állítása. Pénz had és kül országlászat visszaragadása voltak a központ, mely annyi vérharcot okozott. A pénz ügy osztrák kezelése ismét gyarmattá teendette a hont, s adónkból saját pénzünkben építendett bürtönt, s vásárlandott pallost számunkra. A hadügy elvesztésével vége e hon szabadságának; s ha könnyes szemmel fel fogtunk volna sohajlani a letapodott szabadság szent földalmaiban, önkényerünkön tartott zsoldos katonák hurcoltatandottak vérpadra. A külügy ministerium elbrablásával a magyar állam politicalai jelentőségre soha sem vergődhetik, és az Europai államok rendszerében, hol egymaga is 15 millió népével a mérlegben nagy súlyal birhat, letörpítően maradand.

Ki szereti honát, s visszatekint e hon hajdani dicsőségére, nem engedheti meg,

hogy a civilisatio élénk zajában, mint halt mumia vesztegelyen szánalom tárgyául ezután is a magyar.

Erdélyt a formalitások tulszigoru megtartása dultafel, általában és részleteiben. A kormányzónak rendkívülies esetben joga volt hongyülest hívni, és még is bár az ő rendszer lassan mozgó gépének rugói széttörtettek, a királyi székvárosából elüzetett, s nyílt demonstratiok harsányon követlék a hon gyüles megnyitását, az csak a forradalom kitörése után kétho mulva történt meg s pedig: A nemzetek életében is a gyors pályázó a sikerbabér. És az alatt megöntetett a reactio grupja, az idő szellemet lehelt belé, s midőn a körülmények constatirozott fonalat adának kezökbe, nyílt tért nyítának működéseiknek, a szász és román bujtogatásoknak,

Egyedül a feltétlen unioért hivatott öszve a hongyüles, és még is a királyi leirathan korlátnok, s királyi táblaiehnök választás lön kitüzve, mely hivatalok betöltése, nem fért öszve a már szentesített, s működését el is kezdett felelős ministeriummal, ez csak tovább lökése vala az unionak. A szászság nyíltan ellendemonstrált, sárga fekete cocardát és lobogót tüzött, s az uniot megdöntö utasítványokat szabott követci elébe.

Az oláhság nemzetgyüleseiben unio elleni agitatiok folytanak, a román nemzet negyedik, számra első nemzetté tételét sürgette. És mind ezek kiegyenlítésére Vay Miklós báro telyhatalmu királyi biztos küldetett Erdélybe.

Ezen lekötelező bánás modu ur kör utat tett, a nemesség föbhjeivel értekezett; a helységek előljároinak ajánlotta a rendet; de Erdély viszonyait nem ismerte, a nép hangulatát, a különböző kasztok egy mássali élbe állását, s főleg a székelység szellemét ki nem fürkészte, s ezek talapzatán a már sejtetho polgár háboru lefojtására kellő erélyet nem is működhetett.

Spedig azon korban már sejtette, csak nem látatlanul készültek a jövőndö történetei, a sötétlö távolban, a környezetek gözkörében, a reactio hatályának sugárai különböző szinezetben törtek fel. Vessünk ezekre egy futó pillanatot.

(folytatjuk.)

Háromszék, Jun. 11. Csatak próbálják meg a nemzetet, hogy vallyon életre valo e vagy megért a halálra, csatak tisztítják meg a politica légkört a népnymorgató zsarnoki dögvészöl. A melly nemzet vagy népfaj irtozik a jog és igazság mellett csatarakelni: az olyan megérdemli hogy az igák igáját hordozza; mert Isten képét önön magában megtagadta. Jögosabb pálya soha egy nemzetnek se jutott a törvénytapodó zsarnok ellen felkelni, mint a magyarnak és ebben a székelynek. Szében soha egy néptörzs se viselte magát a védelmi harcban, mint Háromszék öszses polgársága. Ugy állott Háromszék a közelebbi télinaokban, mint fergeteg korbácsolta csajka a fellázadt tenger hullámaiban; se evezője, se vitorlája, még is a dühöngö hullámokkal daccolt és azokat fel is tartotta mind addig, míg a csatáknak hatalmas Neptunja a nagy Bem a böszelemet nyugalomra parancsolta. Háromszék az öt székelyszékek egyike, míg többi testvércit ama sirtevő kétféjü rémmdár körmei között még lélekelni is aligengedte: addig mint megharagudott oroszlaný, védte határait, sujtotta gaz áruloit, és az Isten, igazság és saját ereje meg is tartotta. A nép melly ezt teszi, melly szinte semmiböl is tud hadi eszközököt elértemteni: bizony bizony mondom érdemes a szabadságra és a jóllétel kuforrásai birtoklására! De a szék védelmi harcában főtényezök voltak az ide menekült honvédek és mátyáslovagok is, kik szinte semmi zsoldnélkül és alig felszerelve olly rettenthetlenül vívtak,

hogy a halál nagyszerű áldozattal tartott innepet mindenütt, hol jelen voltak, tiszteletekre. Ők a derék fiúk megérdemlik a nemzet elismerését és méltánylátást, Háromszék részéről pedig emlékeik fenntartását. Azonban a szeretett hon politikai ege még nincs egészen kitisztulva; a császári gazság, miután megtört szolgálhadereje, magát a muszka oltalmára bizta. A galád szomszéd még eddig nem tört bé, de azért ébren kell, lenned oh nemzet; mert Istened, vallásod és nemzeti életed van fenyegetve, ószapáitok és gyermekeitek ártatlan vérein akarja a muszkakancsuka uralkodását megalapítani és titeket jégbarlangjaiba rabláncokon elhurcolni. Azért készen legyetek, hogy ha bétörni megpróbálná, vitéz fegyvereitek sujtsák agyon azon szolgálhadat, mely véreiteket szomjuhozza. Fel hát vitézek és polgárok! mert ha összevetett vállakkal virasztotok határaitok fölött: okkor ha jóis az északi Goliát, saját temetkezésére fog ide bójóni, mert Isten az igazságot valamint eddig, ugy ezután is általatok győzni segíti.

Finta.

Kézdivásárhely, Jun. 16. Hogy az illy lelkesítő felhívások, milly ez előbbi is Háromszék fiaiánál nem szoktak, mint kiáltó szó a pusztában, elhangzani arról e napokban maga a megtestesült kétkedés is meggyőződhetett. Láttuk őket, a szabadság szent intézvényeit és ügyét itthon házi tüzhelyeik körül, a földön, hol születtek, hol minden hant, minden bokor, minden domb, minden barázdája a sik térnek, gyermekségök boldog aranykorának szívderítő emlékei, oltalmazni, védni életre halálra kész bajnokokat, a férfiaság edzett erejében, az élet legszebb delében, összeseregleni a nemzetőrségi Főparancsnok felhívó szavára itt városunkon. Láttuk őket vitézsorokban kivonulni a gyakorlati térről választott Szentléleki ngarmezőre,

láttuk ott nem német zsoldosi kényszerített, de bátor, szabad és büszke önértetet tanusító léptekkel megtenni a katonai fordulatokat, fejlődéseket, rohamokat, olly elszántsági szabatosssággal, renddel és pontosan, hogy abból mindenki tisztán olvashatá: mikép, ha a haza kívánná, a szabadság ügye mindég erős karjaik' védelére bizton számíthatna. Illy nép nem szolgálásra született, s ki őt annak rabigájába kényszeríteni merné azt azon sírverembe lökné vissza, mellyet az önköny zsoldos bérenceivel a népjogok számára ásatni mesterkedik. Illy népben az elődök régi dicsőssége és daliás kora újra él, midőn ha jött a véres kard

harcra gyúlt a hőskebel,
s harcön izzadott magyart
csökösött az estlebel.

Illy nép megtudja oltalmazni a földet, melly sajátja, s mellyet még vad ellenség lábnyoma meg nem fertéztetett, s fertéztetni nem is fog, míg e nép él s Isten és igazság állnak a magyar ügy élén. Ti setét lelkű ármányfjakatok, kik denevérként iszonyodva a szabadság viláगतól muszkakancsuka idv után esengtek, kik magyar elleni vak gyűlölségekben magát az ördögöt is Császártokká emelnétek, és hinni sőt elhiteni szeretnétek, hogy e székelyhon már minden harc képes fiát csatázní küldte, jertek és lássátok, hogy a néperő törhetlen épségben még itthon van szembeszálni készen bármilly ellenséges szörnyekkel. Es aztán e nép nem száz, hogy osztrák császárvakra, sem oláh, hogy gyilkolás és rablásvágyból lándzsáskodjék s a száz reactio által „Landsturm“-á keresztelt vad száguldo csoportokban az ország virító édenét sziriai pusztasággá dulja, hanem magyar testestől lelkestől, áthatva magyarléte önértetének honlángu lelkesültségétől, éleszette azon boldogító hit-től, hogy az ügy, miért fiai harcra szálltak, miért ő él, vívni, küzdeni, s bár mi

vészel bátran szembemenni kész, szent ügy, saját ügye, édes mindnyájunké s az imádott hazáé, mellyen kívül e nagy világon nincs számunkra hely. A kézdiszékéből ide összegyűlt Nemzetőrségi 3 zászlóalj többet számlált öt ezernél, kik közt egy sem volt tul az ötvenen, s így még az annál idősb de még szükség esetében, mitől ovjon Istenünk, fegyvert forgatni képes honnmaradt bajnokok s a mezőgazdasági foglalkozás miatt meg nem jelentek száma még egyszer olly nagy sőt nagyobb lenne, tanúsító, hogy a nemzet és hon szabadság védelmére nincs ilvesebb intézet a nemzetőrségnél.

KÜLFÖLD. Moldova. Hiteles levél után Michail Sturdza Vajdát a szultán hivatalából kemény hangon nyilatkoztatt megvetéssel kitéte, ideiglenesítvén helyette Hattmán Gligor Gyikát, a nagy kancellár Aléku Gyika fiát; és a Sturdza eddigi hivatalos eljárásainak kinyomozására Császári biztos rendeltetett Fuat Effendi Pasa személyében, ki arra van utasítva a szultántól, hogy az országnak 14évi jövedelmeiről a letett vajdát számoltassa és felette határozzon is, s minden ellene beadott panaszok kinyomozása után őt személyesen a szultán elébe küldje. Midőn Sturdza Jassibol Fuat Effendinek elébe indult, a nép sárral dobálta kocsiját, s más nap már hírlapba állott, hogy a nép a szeretett Vajdát örömenek és szeretetének jeléül virágokkal koszorúkkal halmozta. Ő most Foksánba várja hozzá hasonló országvérszipóival a Császári Főbiztost. A kormányt az ideiglenesített Fejedelem megerősítéséig az ország átadta egy most alkotott kormányzéknek, melynek tagjai: Nagy Kancellár Kosztandin Sturdza mint elnök, Szpatár Mihály Kantakuzin, Belügyek igazgatója Todor Gyika, Hattmán

Aléku Aszlán, egyház ügyfőnök Kosztandin Aszlán. — A Hadi lap szerint Sturdza családja Muszka országba maga pedig a Plojesthez vonult muszka táborba menekült. Százezer bajnok ül talpon a Muszkat a Prúton tul kergetni. — Ugyan a Hadi és brassói német lapok mint hitelest írják: a Török Debrecenbe követet küldött. Százezer ember segítséget, 50ezer egyénre felszerelést, fegyvert, gúnyát és ezer munkást ajánlott kormányunknak; s már egy Arab ezere Oláhországba megérkezett.

A szárdinai trón örökös az egész jól felszerelt szárdinai hajóhadat a magyar kormány rendelkezése alá alta a magyar tengerpart-vidék és Fiume visszafoglalására. — Némethonban magyar sergeink győzelmeinek híré a német nép rendkívüli lelkesedéssel fogadja, Kossuth dicső neve magasztosan éljenztetik s arcképe minden műkereskedésben árultatik. S míg ügyünk külföldieknél illy hév pártolattal karoltatik, az alatt honáruoló mágnások titkon honnunk vesztére müködnek, mint Hg Eszterházi, ki a bécsi Ujságba igtattatott nyilatkozmányjában fegyveres szolgálatát ajánlá az osztrák zsarnoknak hazánk ellen. Se baj, annál több elkobzandó birtok lesz az álladalom számára. — Bem Erdély szabadítója az erdélyi Főhadparancsnokságot átvévén, annak eddig szebenbe volt hivatalhelyét Marosvásárhelyre költöztette. E napokban Brassoi utjából ide hozzánk szívszakadva váratott, de ez uttal nem lön szerencsénk a hős látogatóhoz, mert tegnap, mint halljuk, Szeben felé visszatért. Kísérje a Győzelem Istene áldással és szerencsével mindenütt, merre sergeinket diadalra vezérli: hogy minél előbb a Zalahnai havasokon dühöngő oláh kizzongás elfojtásának s Fejérvár bévételének örömlíre dagassa kebleinket.

Szerkeztii: FOGARASI JÁNOS.

Nyomatik Kézdivásárhelyt.

Albert Ernő

Uzoni események 1848–49-ben

(Kivonat)

Szerző több írásában is foglalkozott a térség 1848–49-es eseményeivel. Az előadás most elsősorban a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban található két irat bemutatásával kívánja gazdagítani a háromszéki, Uzon forradalom- és szabadságharcra kapcsolatos történetét. Az egyik a szabadságharc előkészítéséről, a nemzetőrség alakulásáról szól, az uzoniak névsorát tartalmazza, a másik az oroszok bevonulásáról és annak következményeiről – ez utóbbi a szabadságharc bukása utáni, feljelentéssel induló perirat. Ebben jelentős számú uzoni lakos vallo-mását örökítették meg, elsősorban arról, mi történt a községben a harcok idején, hogyan és hová menekült a lakosság egyik része, mit tettek az otthon maradtak az orosz katonák bevonulásakor és eltávozásuk után. Különösen a második dokumentum bemutatása hiánypótló – még mindig kevés az ismeretünk a hasonló eseményekről. Az előadás a két irat anyagát beilleszti abba a tágabb eseményisorba is, amely Uzonhoz és Háromszékhez kapcsolódik, de amelyre itt csak vázlatosan tér ki.

1.

Uzonnól az 1848–1849-es forradalom- és szabadságharc eseményeit megörökítő művekben gyakran írnak.¹

Nem sokkal a pesti forradalom után, még a kolozsvári országgyűlés előtt, jelentős esemény színhelye volt Uzon. Hiába szentesítették 1848. április 11-én a forradalmi törvényeket, közöttük azt is, hogy a Magyarországon és Erdélyben állomásozó császári királyi csapatok irányítását a magyar

hadügyminisztérium végzi, Erdélyben a Nagyszébenben székelő General Commando nem engedelmessé vált. PUCHNER, bizonyára ki nem deríthető utakon, olyan tájékoztatást kapott, hogy csendben, lehetőleg észrevétlenül próbálja gyengíteni a forradalmi erőket, és készüljön fel arra, hogy előbb-utóbb szembe kell fordulnia a magyar forradalom alapvető követeléseivel. Első jelei ezen törekvésnek abban mutatkoztak meg, hogy a székely határőrség körében a fegyelmet próbálja erősíteni, másrészt a Székelyföldről igyekszik eltávolítani a jelentős erőt képviselő ezredeket. Egyik részét már áprilisban megkísérelte más vidékre irányítani. Az a feltételezés is elhangzott, hogy célja esetleg a következő lépésben idegen országba juttatni a székely katonákat. Ugyanakkor Csíkból is, Háromszékről is siet a fegyvereket elszállíttatni. Amikor ezen törekvése fény derült, azt állította, hogy a katonákat a forradalommal járó kilengések fékezésére mozgósította, a fegyvereket pedig azért szállíttatta volna Brassóba vagy Gyulafehérvárra, hogy megjavítsák.

Uzonzba kellett gyülekezniük azoknak a székely határőröknek, akiket el akartak távolítani Háromszékről. Április 25-én kellett találkozniuk a régi, megszokott táborozási helyükön, hogy állítólag Nagyszébenbe vagy Szászsebesre, esetleg környékükre induljanak, és magukkal vigyék a nagy gyorsasággal hozzájuk csatolt fegyveres szállítmányt is az utasításnak megfelelő helyre. Az uzoniak az első századot alkották, amelynek élén PÜNKÖSTI Gergely hadnagy állott.²

Ekkor avatkoztak be az események további alakulásába Illyefalva népétől követve GÁL Dániel és NÉMETH László fiatal ügyvédek, és a székek vezetőinek akarata ellenére megakadályozták az összegyűlt századok távozását. Nem akármikor és nem akárhová tudják mindezt megvalósítani. A szónak varázsa, ereje kellett legyen, a hallgatóknak pedig fogékonyaknak kellett lenniük az elmondottakra, hisz mindenki számíthatott arra, hogy következményei lehetnek a katonai parancs megszegésének.

A katonák szétszéledtek, az ezeren felüli fegyvert pedig a sepsiszentgyörgyi székházba szállították.³

A továbbiakban még gyakran szó került az uzioni eseményekről, el egészen az erdélyi országgyűlésig, ahol elmarasztaló megjegyzések is elhangzottak. A háromszéki küldötteknek nyilatkozniuk kellett az eseményekről, hogy az elferdített történetet pontosabban is megmagyarazzák.

Április 11-én Sepsiszentgyörgyön közgyűlést tartottak. Ekkor már elhangzott a nemzetőrség felállításának szükségessége. Amikor április 20-án központilag rendelkeztek a nemzetőrség megalakításáról, Háromszéken már megkezdődött a szervezése, és folytatódott június-, július-, augusztusban, sőt a későbbiekben is. Ekkor Uzon lakosai egy egész századot alakítottak.

A nemzetőrségben jobbagyok, nemesek egyaránt helyet kaptak, sőt Uzonban több jobbagy is vezetői, őrmesteri rangot kapott.⁴ EGYED Ákos azt is számba vette, hogy Háromszéken augusztus 5-ig 4914 nemzetőr jelentkezett, közöttük Uzonban 104-en.⁵

Egy 1848. június 30-án KISPÁL Károly százados által aláírt kimutatás szerint Uzonban összesen 128 nemzetőrt tartottak nyilván.

„Az Uzioni Nemzeti Őrség Névsora
1848^{ba}

Százados KISPÁL Károly, Főhadnagy GYÖRBIRO Dániel, alhadnagy VAJNA Tamás és PÜNKÖSTI Sándor.

Első őrmester **GIDÓFALVI Lajos**

Első osztály

Al Tisztek

KUTI Dániel, GIDÓFALVI Gábor,
VERES Pál

Köz Vitézek

SZÓTS Márton – DOBOS, KUTI Antal, MÁRK Sámuel, BARTOK Josef, BARTOK János, JÁNO Ferentz, SZAKÁTS Dávid, SIMON Josef, SZABO Márton, ZAJZON Dienes, DÁNÉR Antal, DÁNÉR György, DÁNÉR Josef, KONDOR Lázár, KUTI Lukáts, KUTI Ádám, id. BODOLAI János, ifj. BODOLAI János, KOVÁTS György, SZAKÁTS Antal, SZABO György, ZAJZON Ferentz, KERESZTES

Dávid, SZENNYES István, ILYÉS György, BÁNTÓ Ferentz, SZABO László, KOSA Josef, KOSA György

Második osztály

Al Tisztek

KOVÁTS Mihály, TÓTH János,
INCZE Sándor

Köz Vitézek

ZOLTÁNI Ferentz, ZOLTÁNI Sámuel, KUTI István, ifj. GYÖRBIRO Áron, PÜNKÖSTI István, ifj. GYÖRBIRO Pál, ANTAL Bálint, BÉRES András, SIPOS János, PAP Mihály, ANTAL József, TÓTH György, RÉTYI Mihály, BODOKI Ferentz, BORSAI István, BUDI Ferentz, BÉRES János, BÉRES András, KOBRICSA Josef, KŐMIVES Sándor, SZABO Mihály, SZABO Josef, ifj. TÓTH János, DANKO Mihály, DREZFER Hodef, őrmester GIDOFALVI Lajos

Második őrmester **KUTI János**

Harmadik Osztály

Al Tisztek

JÁNO János, BODOLI János,
BODOLI Ferentz

Köz Vitézek

PÉKÉT György, TANA János, GYÖRBIRO Bálint, GYÖRBIRO Sándor, BORDÁS Josef, BUSI Samu, BERECK Pál, GYÖRBIRO János, SZÓTS Ferentz, KŐMIVES Bálint, BODALI Zsigmond, VERES György, KOBRICSA András, KOSZTÁNDIN Emánuel, FÁM Mihály, BABÁN János, ZAJZON Bénéiam, MÁRK Josef, KŐMIVES Sigmond, ISTOK Bálint, ISTOK János, RÁPO János, DÁNÉR Lajos, SZÓTS Dienes, ANTAL Mihály, VIRÁG And [utólag beírva] VÁNTSA Lázár [utólag beírva]

Negyedik Osztály

Al Tisztek

DOBOS Mihály, DOBOS Antal,
SZABO János

Köz Vitézek

VÁNTSA János, VÁNTSA Dávid, VERES Josef, VERES András VÁNTSA György, KOVÁTS Áron, OPRA György, GARAI Josef, MAJORÁN Demeter, POPOVITS Bénéiam, BEREZCK Josef, KITSI György, ZAJZON János, ZAJZON Dániel,

DANTS Mihály, SZÓTS István, GYÖRBIRO Mozes, VERES Pál, ANTAL István, ANTAL György, BERETZK Sándor, ZAJZON Áron, SZÓTS György, id. PAP György, ifj. PAP György, RÁPO Sigmond, DEMETER Ráduly, DEMETER Ilyés

UZONBA 1848^{ik} Jun. 30^{án}

KISPÁL százados, GYÖRBIRO Dániel főhadnagy, VAJNA Tamás Al Hadnagy⁶

A megalakult nemzetőrség a kijelölt napokon rendszeresen gyakorlatozott. Ősre, tél első napjaira már közvetlen harcokra is sor került.

Uzonból indult PÜNKÖSTI Gergely honvéd őrnagy is, aki már 26 éves korában a háromszéki és csiki katonákkal együtt főhadnagyként részt vett a délvidéki harcokban, azután októberben a honvédsereghez csatlakozott. 1849 februárjában főszázadosi rangot kapott, és BEM tábornok egyik bizalmi embereként a lovastestőr századnak a parancsnoka volt. Egy nappal a világsi fegyverletétel előtt, augusztus 12-én BEM, az erdélyi hadsereg fővezére PÜNKÖSTI Gergelyt őrnaggyá léptette elő. Amikor már nem maradt további lehetőség a harcokra, BEM külföldre menekült, és PÜNKÖSTI Gergely is a többi székellyel együtt Dévánál orosz fogságba esett. A szabadságharc leverését követően törvényszék elé állították és 6 évi várfogságra ítélték. Kegyelem útján szabadult, 1854-ben. A későbbiekben is őrzője volt a szabadságharc eszméinek. 90 éves korában távozott az élők sorából.⁷ A róla írt megemlékezésben az olvasható, hogy PÜNKÖSTI Gergely Nagyszebenben halt meg. Bizonyára így jegyezték be a katonai iratokba, azonban BEKE György közlése nyomán ki kell egészítenünk azzal, amit a családi hagyomány őrzött meg: PÜNKÖSTI Gergely őrnagy úr „az aránylag kicsiny udvarház kertjében nyugodott”. Egy ideig valóban Nagyszebenben lakott, de „hosszúnak találta szebeni időzését, ezért aztán hazatérve az udvarházat és a telket holtában sem akarta elhagyni többé. Végakaratóba foglalta, hogy sírját a kertje végében ássák meg, ott talál igazi csendességet magának”. Idegenek is ellátogattak PÜNKÖSTI Gergely sírjához, azok, akiknek va-

lamely családtagja a szabadságharcban esett el, és valahol jeltelen sírban nyugodott.

Ismerjük egyik levelét, amelyet APOR Lázár Bécsben élő királyi tanácsosnak írt 1848. június 23-án, és amelyben házasságkötése engedélyezéséhez kér támogatást. Levelét később MÉSZÁROS Lázárhoz, a magyar hadügyminiszterhez küldték el. A házasságkötésen kívül azért is érdemes e levélre figyelni, mert belőle a saját és más tisztek véleményét is kiolvashatjuk a korabeli eseményekről. Levelét azzal kezdi, hogy bizonyára érdekli a tanácsos urat, mi történik a „Kis Háromszéken” a forradalom idején, ezért tájékoztatja:

„A kiváltott rész” sokat szenvedett, de várja az átalakulást.

A székely katonák „hűségesen telyesittik kötelességeket, de várják a Kolozsvári országgyűlésen hozott 3^{dik} törvény cikkely életbe léptetését”.

Írt a jobbágyság hangulatáról és tetteiről is: „A zsellérek vagy jobban mondva Urbéresek mint gondolhattya Nagyméltóságod nagyon örvendenek – voltak hol alattomos bujtogatok izgatására a robotot meg tagadták Május 1^{del} kezdve – voltak hol a birtokosok az ingerültség kikerülése tekintetéből a robotot felmondották – vagynak melyek nem tsak eddig megtették a szolgálatot, hanem még ezután is segíteni akarnak földes uraiknak.”

A forradalom idején gyakran említették a kommunista eszméket, amelyek szerint az egyenlőséget hangoztatták, de minden kisajátítását, és elosztását követelték.

PÜNKÖSTI Gergely is arról írt a torjai birtokos királyi tanácsosnak, hogy a „communismus sok helységekben pártfogokra talált – de hála az egeknek a rögtön törvény mindennek véget vetett”.

A levelet így írta alá: „PÜNKÖSTI Gergely székely huszár hadnagy Allcernáton 23 junius 1848.”⁸

Szintén huszár honvéd őrnagy volt az Uzonból indult, a szabadságharc leverése után ide visszatért, és élete végéig otthon gazdálkodó PÜNKÖSTI Pál. Bár a 11. huszárezred főszázadosaként már 1847-ben nyugalomba vonult,

1848 októberében újból jelentkezett a székely honvédek közé. A harcok során az osztrákok fogásába esett, s Nagyszebenben raboskodott egészen addig, amíg BEM tábornok március 11-én bevette a várost, és katonái kiszabadították a honvéd foglyokat. Utána végigharcolta a szabadságharcot, a bukás után 2 évi várfogságra ítélték, amely időt Josefstadtban töltötte.⁹

Az előbbieken említett PÜNKÖSTI Gergely nevére ez alkalommal azért kell visszatérnünk, mert ő volt az a székely tiszt, aki 1848. május 30-án Alsócsernátonban „több nemesekkel egyetértve, túlbuzgóan a robot megszüntetését követelte, minek a jobbágyság örvende, de pár napok alatt ezen hit átfogá Háromszéket, és csakhamar több helységben megtagadták a robotot”.¹⁰

Amikor Háromszéken az önvédelem vállalásáról döntöttek, a harcra készülő csapatok egyik része 1848 novemberében végén Uzonban gyülekezett, ahol NAGY Imre alezredes a védelem balszárnyát irányította.

Később, amikor 1849. január végén, február első napjaiban a csíki és háromszéki székelyek BEM tábornok segítségére siettek, az egyik tábor szintén Uzonban gyülekezett. Itt keresték fel a brassói küldöttek is a székelyeket, közölve velük, hogy a város lakói a magyar törekvések támogatói.¹¹

De több jelentős háromszéki harci esemény is Kőkös és Uzon határában zajlott le, 1849. június 23-án, majd július 2-án, amikor az oroszok elfoglalták a helységet, majd visszavonultak ugyan, de a lakosság mindkét alkalommal elmenekült hazulról.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hőseit Háromszéken is tiszteletadással örökítették meg. 1883. november 2-án a „Rikán belőli 1848–49-es honvéd-egylet” a korábban számba vett háromszéki hősi halottak névsorát város- és községekként megörökítette, és megőrzés végett a Székely Nemzeti Múzeumban elhelyezte. Közölte a Székely Nemzet című újságban is. A felsoroltak között található Uzon hősi halottainak névsora.

„Uzon: SÜKÖSD Sámuel uzoni ev. ref. pap egyszersmind tábori lelkész, elesett 1849-

ben június 29-én, KUTHI János honvéd hadnagy, elesett a piski hídnál, ZAJZON Antal honvéd, elesett Burgónál, ETÉDI Ferencz, elesett (feleségestől) a tömösi szorosban, SZABÓ István, elesett a tömösi szorosban, ANTAL Zsigmond, GYÖRBÍRÓ Miklós, elesett Piskiné, ZOLTÁNI Zsigmond, GYÖRBÍRÓ Károly, székely huszár, meghalt Beszterczen a kórházban, NAGY János, BODALI Zsigmond, DÁNÉR Zsigmond, KÁDÁR József, VAJNA Ferencz, KOSSUTH-Huszár, elesett Hermánynál. (A berohanó oroszok által Uzonban az öreg békés polgárok közül legyilkoltattak: MÁRK György, FERENCZ Mózes, KŐMÍVES Ferencz, TÖRÖK Péter s a magyar érzelmű oláh kántor.”¹²

Ezen összesítőt ki kell egészítenünk az azal, hogy akárcsak FERENCZ Mózeset és másokat, az Uzonba bevonuló oroszok ölték meg BOROZDA Györgyöt is.¹³

2.

A hősi tettek és áldozatok után más vonatkozásban is a figyelem középpontjába került Uzon, amikor a harcok befejezésekor az orosz csapatok ebbe a községbe is bevonultak. Az erre vonatkozó iratokat a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban őrzik. Mindaz, ami Uzonban történt, bizonyára más helységeken is előfordult, csak hogy azokat nem jegyezték fel. Ennek értékét abban is látjuk, hogy rámutat a szabadságharc leverését követő napok eddig kevésbé ismert eseményeire. A község lakói valósággal belesodródtak a történetekbe, különösen akkor, amikor az orosz katonák rablásait is látták.

GIDÓFALVI István uzoni birtokos kérvényt küldött DANIEL Imre császári királyi biztoshoz, s kérte, hogy hivatalosan állapítsák meg, kik, mit vittek el birtokáról, midőn az orosz csapatok Uzonban megjelentek. A korábban megírt kérvényre 1849. szeptember 2-án az ekkor még Kézdivásárhelyen székelő DANIEL Imre azt írta NAGY Andrásnak, Sepsiszek újonnan, bizonyára általa, nagy gyorsasággal kinevezett királybírájának, hogy „15^{öd} napok alatt nyomoztassa ki az elpanaszolt tényeket, s eljárásáról” és az eredményről jelentésben számoljon be.

GIDÓFALVI István kérvényében azt kérte DANIEL Imrétől, hogy „mi után a Muszka Tábor Uzonba a Jozságom melletti Táborozás után Uzonon keresztül vonult – az említett Tábor által okozott károkat ez alkalommal nem is említve, a „falusi nép beszéli”, az oroszok mellett a lakosság is „mitsoda rablást, pusztítást vitt véghez” a községben lévő „több Nemes Házak”-ban. A panasztevő levélben GIDÓFALVI István azt is leírta, hogy a helybeli lakosok „vakmerő és hallatlan prédálás”-t követtek el. Azt kívánja kideríttetni, hogy a község lakói közül kinek milyen része volt a fosztogatásban, és az elvitt holmik értékét mily módon téríthetik meg.¹⁴

Né feledjük, hogy Uzonban a forradalom előtt számos jobbágy élt, akik évszázados kötelezettségeik alól nem teljes biztonságú felszabadulásukat, alig egy évvel korábban, a forradalom erősödésével, az Erdélyben kikiáltott jobbágyfelszabadítás idején nyerték el. 1848-ban a Székelyföld székei közül legnagyobb számú jobbágy- és zsellércsalád Háromszéken élt: 7876; ugyanakkor Udvarhelyszékben 2856-ot tartottak nyilván.¹⁵ Ehhez összesítve a sepsiszéki Uzonhoz 143 család tartozott. Ezt a számot csak Zágón (565), Gelence (241), Kovászna (235), Lemhény (231), Szentlélek (211), Zabola (207), Alsócernáton (199), Papolc (192), Alsótörja (176), Ozsdola (159), Kisborosnyó (153) jobbágycsaládai haladták meg.¹⁶ Uzonban a jobbágyok és zsellérek száma teljes családdal körülbelül 572 és 715 között lehetett, ha a családok számát a szokásos négygyel, illetve öttel szorozzuk. Ezek a jobbágyok, zsellérek évszázadok óta elégedetlenek voltak helyzetükkel, a törvény szabta, földesuraikhoz való viszonyukkal, s 1848-ban a magyarországi jobbágyfelszabadításról hallva türelmetlenül várták az Erdélyben megkésztett jobbágyfelszabadítást.

De sajnos, még a szabadságharc alatt is fokozódott bizonyos esetekben az ellentét jobbágy és földesúr között. Uzonban hasonló esetet örökítettek meg. A helyi földbirtokos, KISPÁL György, akiről a későbbiekben bőven lesz szó, 1849 áprilisában az uzoni honvédelmi bizottmánnal köteleztette BUSI Mihályt volt jobbágyát és két társát, hogy teljesítsék a robotot, mert

különben ki kell költözniük a nekik járó telekről.¹⁷ Az ilyen felszólítások híre nagyon gyorsan terjedt, elsősorban a jobbágyok körében, és bizonyos félelmet, aggodalmat váltott ki a nemrég megszerzett szabadulási jog esetleges elvesztése miatt még azokban is, akiket akkor közvetlenül nem érintett az utasítás.

Az említett jobbágyok a forradalom és szabadságharc idején is, még inkább a szabadságharc leverése után, az orosz katonák bevonulásakor, ismételten arra gondoltak, hogy visszaállhat a régi életforma. Az idegenek jelenlétében lehetőséget találtak arra, hogy a földesúri javakból valamelyes értékeket maguknak is megszerezzék. Ennek bizonyítéka az a jegyzőkönyv, amelyet 1849. október 12-én Uzonban kelteztek a KOSA György bíró által megjelölt KUTI Sámuel házánál, és amelyben azt írták: „több Uzoni... által némely oda való lakos társaknak rablás által okozott” károk tetteseit nyomozzák ki.¹⁸ A feljelentés szeptemberben készült. Akkor 15 napot jelöltek meg a nyomozás befejezéséül. De valamely meg nem jelölt ok miatt a kivizsgálás abbamaradt, így újabban, októberben 13 nap alatt kellett kideríteni a tetteseket. Az idő sürgetése miatt már október 12-én meg is kezdték a beidézetek kihallgatását.

Az előkészületekhez még hozzátartozik, hogy a jelenlevők előtt felolvasták NAGY András királybíró szeptember 7-én keltezett utasítását a kivizsgálás megkezdéséért, majd az október 9-i sürgető levelét is. Október 10-én tájékoztatták az uzoni bírót érkezésükről és feladatukról, valamint arról is, hogy kérik, figyelmeztessenek más kárvallottakat is: írásban közöljék követelésüket, esetleges ismereteiket az eltulajdonítások körülményeiről.

Az ügy gyorsabb tisztázásáért arra utasították a község elöljáróit, hogy a kihallgatandó lakosok előállítására „mindig kéz alatt lévő emberekre van szükségük”, ebben a hűtösség segítsen. „Név szerint:

Bíró	KOSA György	46 Éves Refor.
Jegyző	DANÉR Antal	46 Éves Ref
	KUTI Bálint	56 Éves Ref
	ZAJZONI Ferenc	49 Éves Ref

ANTAL Mihály 56 Éves Ref
Id. GYÖRGYBÍRO Pál 56 Éves Ref
GYÖRGYBÍRO Joseff 67 Éves Ref

Kiknek is kötelességivé tetetett a Bizottmány köréből hir nélkül el nem távozni.”¹⁹

Azonban hiába jelölték meg határidőnek a 13 napot, mert a kivizsgálás még decemberben is folytatódott, a jelentés pedig csak 1850 februárjára készült el. 1849. december 5-én felolvasták NAGY András királybíró rendeletét, amely szerint „az előbben kirendelt és eddig működött FORRÓ Ferentz s BARTHA Joseff Urak helett KÖKÖSI Károly és CSIA Bálint Urakat kirendeli ezen nyomozás végbe vitelére.”²⁰

Bár a fő figyelem a jegyzőkönyv szerint is arra irányult, hogy az uzoni lakosok a szabadságharc leverését követő időszakban mit tulajdonítottak el a község földesuraitól és birtokosaitól, mégis a vizsgálat idején az előző hónapokra utalva olyan adatokat rögzítettek a jegyzőkönyvbe, amelyek mind a szabadságharcról, mind a bevonuló oroszok tetteiről, a későbbi napokról is bizonyos részletességgel tájékoztatnak.

Uzonban vagy inkább határában a szabadságharc idején harcokra három alkalommal került sor. Először június 23-án. Előző napokban lehetett hallani a Tömösi-szorosban az oroszok ellen harcoló székelyekről, köztük jelentős számú háromszékiről, csíkiről. Hírét elhozták az elmenekült vagy sebesült katonák is, de ekkor még nem lehetett tudni, hogy merre veszik útjukat a Kárpátokon átjövő, bevonuló orosz katonák. Csak akkor vált bizonyosra a fegyveres harcok kiújulása Háromszéken is, amikor a korábbi harcokból visszavonuló katonák GÁL Sándor és GÁBOR Áron vezetésével a nagy veszteség ellenére a kökösí hídnál megpróbálták újból csatasorba állani, és a Kökös és Uzon közötti mezőn, a Feketeügy vonalán felsorakozni.

A második nagyobb csatára július 2-án került sor, amikor a Csíkg visszavonult hadak újabb támadásra készültek. Ekkor is a Kökös–Uzon közötti mezőt szemlélték ki csatatérnek. Mindkét esetben a lakosság egy-két nappal korábban láthatta a csatára készülődést, ezért igye-

kezett biztoságos helyre távozni otthonából. Ezen csatát követően az oroszok Szentgyörgy elfoglalását tűzték ki célul. LÜDERSZ tábornok vezetésével Kökös mellett átkeltek a Feketeügyön, s egyenesen a székely felé vették útjukat. Ha Uzont érintették is bizonyos csapatok, a támadás főiránya Sepsiszentgyörgy volt.

A harmadik csatára július 20-án került sor, amikor BEM altábornagy Maksa–Angyalos–Sepsiszentgyörgy vonalon indított támadást, s Szentgyörgy visszafoglalása után egészen Illyefalváig űzte az ellenséget, és közben megkezdte a moldvai hadjáratot is. Uzonban ekkor sem voltak nagyobb méretű harcok.

Mindezt azért kellett tisztáznunk, mert meg kellett állapítanunk, mely időpontra hivatkoztak a tanúk, amikor a keltezés megjelölése helyett időpontnak a „futást” említették. Meg is különböztetik az első és a második futást. Azt kellett megállapítanunk, hogy a három csata közül melyik kettő vonatkozik Uzonra. Egyik korábbi ismertetőnkben még úgy véltük, hogy az első „futás” későbbi időpontban történt.²¹ Újabb adatok előkerülése azt bizonyítja, hogy a gyakran elhangzó első „futás” július 23-án, a második pedig július 2–5-re és az azt megelőző napokra tehető.

A háromszékiek már akkor csatára készültek, amikor a Tömösi-, Töröcsvári-szorosban úgy alakultak a harcok, hogy az ott harcoló katonáknak vissza kellett vonulniuk. Ekkor egy sepsiszentgyörgyi névtelen azt jegyezte naptára tiszta oldalára, hogy az oroszok Brassóban „21-én a fellegvárt bevették. Akkor Háromszéken népfelkelés volt hirdetve, de siker nélkül”.²² Mégis, VITÁLYOS Antal százados, Sepsiszentgyörgy térparancsnoka a nemzetőrséget gyorsan mozgósította, és a környező falvakból Uzonba sorakoztatta, készítette a csatára, azonban többségük még mindig csak lándzsákkal és hasonló fegyverekkel, de nem puskákkal indult harcba, míg az oroszok jól felszerelve, a harci teendőket begyakorolva, korábbi tapasztalatokkal támadták őket.²³

A tömösi és töröcsvári betörés után az oroszok mintegy 7000–8000 főnyi seregét nem tudta megállítani az 1500 főnyi gyalogos, fél század huszár és hét ágyú. Rövid csata után ki-

derült, hogy a honvédek hosszasan nem tudnak ellenállni, ezért GÁL Sándor parancsot adott a visszavonulásra. Azért is más helyet kellett választaniuk a további harcokhoz, mert az oroszok Aldobolynál is átvonultak az Olt hídján, így bekerítés vagy hátbatámadás fenyegette a magyar csapatokat.

A győztes orosz katonák először június 24-én Sepsiszentgyörgyöt, majd június 25-én Kézdivásárhelyet foglalták el, közben Kököst, Uzont, Rétyet és több más községet is feldúltak.

Uzonban ezekben a napokban volt az „első futás”.

Hová menekültek az uzoniak?

A jegyzőkönyvbe rögzített vallomásokból az derült ki, hogy többnyire a közeli, de a hadi úttól félrébb eső, esetleg távolabbi helységekre, ronkokhoz, továbbá a közeli erdőbe távoztak.

A 47 éves ZOLTÁNI Ferencné ZAJZON Éva azt közölte, hogy az oroszok első érkezésekor elmenekültek az erdőbe. „Midőn mű az első betöréskor elszaladtunk az erdőn...”²⁴

SZABÓ Andrásné BOKOR Éva 60 évesen azt vallotta, hogy az orosz betöréskor „nem voltam idehaza, mert én Bodokra futottam volt ERDŐ Ferentz házába”.²⁵ A 60 éves SZABÓ András szintén menekülésről vallott: „Én akkor nem voltam ide haza mert másokkal együtt ... egy hétfői nap [június 20-án] a Lisznyoi Cserére menekültünk”.

Az orosz betöréskor a 38 éves DÁNÉR György Zágóban tartózkodott ANTAL Mihálynál, a 48 éves KÖKÖSI Zsigmond szintén a lisznyai erdőbe menekült, a 26 éves VÁNTSA Lázár Magyaróson tartózkodott, az 50 éves CSORIK Andrásné KOBRITSA Anna Szacsváról tért haza, a 61 éves ESTÓK Zsigmondné KOVÁCS Débora vallotta: „Én ide haza ülni nem mertem, hanem fel mentem Papolczra, fel vitt DANÉR György.”

Az 53 éves ÜRMÖSI Sándor KISPÁL György szegődséges béresétől azt kérdezték: „Mikor a Cs. Kir. és orosz táborok Uzonon keresztül vonultak, hol voltál, akkor szolgáltál-e vagy nem?”

Felelete: „Midőn a kérdezett táborok itt keresztül mentek, Szegődséges béress voltam

Tet. KISPÁL György Urnak, kivel együtt el futottunk volt Pávára.”

Meneküléskor a szolgáló is kísérte urát. A 15 éves hajadon ÜRMÖSI Julanna azt vallotta: „Én a kérdezett időben ide haza nem voltam – mivel én T. GIDOFALVI István Urnál szolgálatba vagyok – s akkor az Urakkal én is elmentem volt Zágónba.” Lisznyóban tartózkodott ZAJZON Péter, MÁRK Samu, BARTOK Péter, BODOKI János, SZAKÁTS Dávid, SZABÓ Márton is.²⁶

A 15 éves BOROZDA Rózsi, cigánylány SIMON Ferencnél szolgált, és Lisznyóba menekült: „Én Lisznyóba laktam SIMON Ferentz uramnál.” A szintén 15 éves hajadon szolgáló, CSÍKI Julianna vallomása: „Én nem voltam ide haza akkor. Szolgáltam TANA Mihálynál, s engemet is el vitt volt az Angyalosi erdőre.” Lisznyóba menekült a 16 éves BERETZK vagy ÁRVA Rózsi, és „futásba” volt az 57 éves ANDOK Istvánné BEREZCKI Rebeka is.²⁷

Nem jelölte meg, hogy hol tartózkodott az oroszok bevonulásakor a 48 éves KOTSIS Tamásné ANTAL Zsuzsanna, aki csak azt közölte, hogy a „kérdezett időben mindenkor egybeültültem”, vagy a 37 éves ESZTOLYKA János sem, aki a kérdezett időben egyszer sem volt otthon, az 54 éves ÜRMÖSI Sándorné TÓTH Maris pedig „futás”-ban volt, BUSI Debóra egyszer sem volt otthon, SZABÓ Mártonné is „fitásban” volt, a 22 éves vak koldus, SZABÓ Mózes Szacsvára menekült, BOTOS János pedig úgy vallott, hogy „az előbbszöri futásból haza jöttem”.²⁸

A lakosok egyik része tehát a szomszédos községeket választotta menekülési helynek, de olyanok is voltak, akik egészen Csíkgig kísérték a visszavonuló honvédeket.²⁹

Egyeseket az készített menekülésre, hogy az érkező orosz katonák a megrettent lakosok közül néhányat meglőttek. A 46 éves VÁTA Ferenc a bizottság előtt vallotta: „Midőn a kérdezett tábor ide jött Uzonba, ide haza voltam, de hogy némely falusiakat le lőttek, megjedtem, s el futtam.”³⁰

A cigánylány BOROZDA Mihály haláláról beszélt, akit az oroszok lőttek meg, s még azt

is hozzá kell tennünk, hogy temetésén a faluból sokan megjelentek.³¹

A 15 éves cigánylány azt közölte a kivizsgáló biztosokkal, hogy Lisznyóban tartózkodott. „Itt meghallottam, hogy apámat a muszkák meglőtték, temetésire haza jöttem.”³²

Az 50 éves FERENCZ Mózesné GYÖRGYBÍRÓ Rebeka pedig ura haláláról beszélt: „Az én férjemet hogy a muszkák meglőtték, meg ijedtem... ide haza ülni nem mertem.”³³

A községből azonban nem mindenki menekült el. A kivizsgálás során többen közölték, hogy az orosz katonák érkezésekor nem hagyták el házukat, esetleg a helybeli ismerősüknél húzódtak meg. A tanúk közül otthon tartózkodott: PISTA Dénesné JÓNÁS Rózsi, BOROZDA Mihályné MORINDÁS Boris, SZAKÁTS vagy CSÜRKE Jozsef, MÓRICZ István kovács, aki a tavasszal költözött Szatmárról Uzonba, továbbá DAROTZ vagy DODOK Józsi, DUDUJ Feri, SZÓTS Ferenc, ZOLTÁNI Ferenc, ÜRMÖSI Ferencné DEÁK Sára, KUTI Antal, BENKŐ Zsuzsi, CSORIK Andrásné KOBRITSA Anna, KOBRITSA Jánosné JAN Virág, KÖKÖSI Jozsefné TÓTH Ágnes, SZÓCS Áronné GYÖRGYBÍRÓ Maris, KERESZTES Anna stb.³⁴

A meneküléssel egyidőben megbolydult a falu: egyik része elindult, igyekezett magával vinni holmiját, másik része elásott bizonyos dolgokat, harmadik mindent házában hagyott. Az otthon maradtak rettegve gondoltak arra, mi történik, ha megérkeznek az orosz katonák. Közben egyesek meglátogatták az elmenekült családok lakásait, arra is gondolva, menekítik, amit szabadon hagytak a gyors távozáskor, hisz mások úgyis elviszik.

Még inkább fokozódott a községben az úgynevezett rendkívüli állapot, amikor az oroszok a faluba érkeztek, majd elvonultak. A vallomások alapján nem lehet pontosan megállapítani, bizonyos események mikor történtek: akkor-e, amikor már többen elmenekültek, de még az oroszok nem érkeztek meg, az idegen katonák jelenlétében vagy továbbvonulásuk után.

Emítsük még meg azt is, hogy egyesek hogyan fogadták Uzonban az oroszokat. Azt a

vallomásokból nem tudtuk meg, hogy többen is kitették-e a fehér zászlót, hisz csupán egy esetet rögzítettek jegyzőkönyvbe. A 22 éves CSORIK Mária, tekintetes GIDÓFALVI István úr szolgálója vallotta: „annyit láttam, hogy a MARK Samuel Kapujára egy fejrő zászló volt ki dugva, abból még egy darabot le hasítottam, otthon az asszonynak meg mutattam, s az Asszony rá ösmert, hogy azon Asztalka terítettjéből való, melyen az ezüstök állottak.”³⁵ Az oroszokat Illyefalván is fehér zászlókkal fogadták június 26-án. A névtelen naptárba író azt rögzítette, hogy a falu népe keresztekkel és fehér zászlókkal az érkező orosz katonák elé vonult, a Malomhegyen a 2500 gyalog és lovas katonát meg is vendégelte, így békésen vonultak át a településen, de két nap múlva a kozákok érkeztek, akik viszont fosztogattak.³⁶

Megtörtént, hogy az orosz katonák érkezése előtt, de az elmenekülést követően egyesek megpróbáltak valamelyes gabonát megmenteni. A 27 éves BÉRES Lajos arról beszélt a nyomozók előtt, hogy „míg a muszkák eljöttek volna”, négyen a KISPÁL György úr számára hét köből gabonát a Szigetre szállítottak, és ott verembe ásták. Azonban nem sikerült teljesen megmenteniük, mert később felfedezték az elásott gabonát, SZAKÁTS vagy CSÜRKE Józsi kiásta, s belőle három köböllel elvitt. A többit az elásó BÉRES Lajos KISPÁL György hazaérkezésekor számbaadta.³⁷ A vallomások során ennél több is kiderült az elásott gabona sorsáról. DUDUJ Feri, KISPÁL Károly úr kocsisa elmondta, hogy a veremből BUSI Jantsi és SZAKÁTS vagy CSÜRKE Jósi kivettek két köből törökbúzáat, de amikor ő is odaérkezett, kapott egy köből búzáat. Mivel azonban csak a zsákot segítette a hátukra venni, ezért az adományt csupán egy vékára csökkentették.³⁸

KISPÁL Károly gabonájából is próbáltak megmenteni egy keveset. KÓSA Ferenc elmondta, hogy a pincében egy hordóban öt köbőlnyi vetni való búzáat talált, abból egy köblöt elvitt ugyan, de mikor a gazdája hazatért, visszaadta.³⁹

A gabona mentéséről vallomásaiban KÖKÖSI Zsigmondné BOT Rózsi is szól: „Midőn

az erdőn voltunk, feljött a hír, hogy T. GIDOFALVI István Ur életibe hogy rabolnak a falusiak... Uram s a vejem KISPÁL György Urnál fel is töltöttek 26 köből Buzát, melyet az Ur számára Lisznyoba el is vittünk.”⁴⁰

Azt közölte BOROZDA Mihályné MORINDÁS Boris, hogy látta, amikor KISPÁL Károly udvarából MENYHÁRD Maris egy karinca tollat, KÓSA Ferenc és GYÖRGYBÍRÓ Pál egy köből búzát vittek, azt mondták: azért, hogy majd visszadják, de nem tudja, meg tartották-e ígéretüket.⁴¹

A szénát is úgy gyűjtötték össze, ha szükséges, visszaadják tulajdonosának. ATYI György közölte a bizottsággal: „egy néhány porciot kötöttünk, de előre az Udvar Birotól kértünk költsön szín alatt, melyet akármikor visszafizetek.

Én négy porciot – VÁNTSA Andrásné négy porciot – FEJÉR János négy porciot – még többet is kötöttek, az a bironál fel van jegyezve – midőn el hoztuk, ott volt ANTAL Mihály mind biro személyesen, a porciot a muszkák számára kellett adnunk.”⁴²

PASI vagy KÖKÖSI Zsigmond szintén a KISPÁL György gabonáját próbálta menteni. Mikor a lisznyói erdőből BÉRES Lajossal hazatért, hozzájuk csatlakozott SZABÓ Gergely is, a KISPÁL György bérese. Hárman betértek a gabonásba, és ott 26 köből búzát töltöttek zsákba, amit fogadott szekeren BÉRES Lajos Lisznyoba átvitetett. A tulajdonos hazatérte után mind megkapta.

ZOLTÁNI Ferencet is felesége azért küldte a GIDOFALVI István udvarába, ne hagyja, hogy raboljanak.⁴³

Bár későbbi esemény, itt kell megemlétenünk, hogy az egyik uzoni a muszkák elvonulása után a Feketeügy melletti táborhelyre ment (vallomásában lágernek nevezi), hogy megnézzze, valamely értékes dolgokat nem hagytak-e ott az oroszok. Talált egy jármot, s azt hazavitte, „hogy addig használja, míg a gazdája elő akad”. Később KUTI Antal ráismert jármóra, vissza is adta neki.⁴⁴

Az oroszok bevonulása után románok is érkeztek Uzonba. A szomszéd Márkos nevű falu bírása, SERBAN Juon vallomása: „egész Marcus

jelen volt Uzonba rabolni, kivéven négy gazda... Ezekhez tartoznak még két kertészünk MARIN Mitzu és Juon, ezek is sokat raboltak itten”.⁴⁵

A nyeni [Keresztvár] bíró, BLENER Györgynek neje azt vallotta, hogy egy Prasmaron „lako Oláh Ember innen 23 Köből tiszta búzát vitt, ha szükség kívánja én magam állítom elé, aki nékem megmondotta”.⁴⁶

KUTI Antal is azt vallotta: „láttam, hogy a rabló oláhok és Strazsák rabolnak, de falusi embert nem láttam, hogy senki is valaki életiről gabonát vagy egyebet vitt volna. Nékem is minden gazdasági eszközömet elvitték.”⁴⁷

KITSI Ferenc vallomásában csak utalt arra, hogy a rablások következtében verekedésre is sor került a románokkal. Azt közölte, hogy Magyarorszárról azután való nap tért haza, amikor „a rabló oláhokkal a falusiak verekedtek”.⁴⁸

CSORIK Máris, GIDOFALVI István szolgálója is román rablókról szól: „midőn az oláhok ZAJZON Ferentztől raboltak, egy oláhnak szekerről le esett, és úgy vette fel – én ezen párnát el vettem tőle, gondolván, hogy az udvari”.⁴⁹

Hasonló a ZOLTÁNI Ferencné ZAJZON Éva vallomása is: „Midőn mű az első betöréskor elszaladtunk, az erdőre fel jön a hira, hogy a GIDOFALVI urnál az oláhok... mennyire rabolnak.” Arról is tájékoztatták a kivizsgálókat, hogy az Uzonban raboló románok a helybeli lakosok által „elhajtották”.⁵⁰

Az előbbi román rablásokra az oroszok első betörése után került sor. CSORIK Máris vallotta, hogy elment be az udvarba, midőn a románok szekéren vitték a rablott holmikat, s ott hallotta, hogy megint jönnek a muszkák, ezért az apjáék felpakoltak, s másodszor is Lisznyoba szaladtak.⁵¹

Az oroszok második Uzonba érkezéséig csupán néhány nap telt el. Arról szól BOTÁR János vallomása: „Én annyit tudok, midőn az előbbszöri futásból haza jöttem, egy hetet honn ülve az Inzsinernő Asszony VERES Györgynek méretett hat véka gabonát, ekkor már fel volt verve a gabonás, még a gabonásba volt gabona – az Inzsinernő asszony kért, hogy szegeztem bé a gabonásajtót – én az ajtot bé szegeztem, azon beszélés után harmad nappal újra el futottunk.”⁵²

A június végi vereség után a székely honvédek GÁL Sándor vezetésével egészen Csíkiig vonultak vissza. Egy-két nap kellett a sok veszteséggel küzdő sereg megerősítéséhez, hogy június 30-án újabb támadásra indulhassanak az oszok ellen. Július elsején már egyes csapatok megérkeztek Uzon környékére. A névtelen naptárba író azt jegyezte fel, hogy „1^{én} a Csikba vonulo 3 széki és Csiki fegyveres népség GÁL Sándor és más népvezetők vezérlete alatt letakarodott 3 szék also részére”.⁵³

A katonák Uzon és Kökös közötti részen készültek a csatára. Nyilvánvaló, hogy a lakosság ismét bizonytalannak látta helyzetét, és jelentős részben elmenekült.

Július 2-án került sor a döntő csatára, amelyben GÁBOR Áron is életét vesztette. Győzni azonban egyik fél sem tudott. Az oroszok a Barcaságra, a magyarok Sepsiszentgyörgy előterébe, Eprestorra vonultak vissza. Július 5-én Szentgyörgy védelméért folyt a harc, amelyben ismét sokan veszítették életüket, majd a székelyek másodszer is Csík határán ütöttek tábort.

E csatavesztés hírének hallatára BEM tábornok újból a Székelyföldre indult. Július 20-án visszafoglalta Sepsiszentgyörgyöt, majd Moldvába vonult azon reménnyel, hogy sikerül fellázítania az ottani lakosokat az oroszok ellen.

Visszatérte után pedig PETŐFI Sándorral együtt sietve Marosvásárhelyre kellett indulnia, onnan mentek Segesvárra, aztán az utolsó csaták színhelyére.

Az uzoni események szempontjából igen fontos a július 2-i és 5-i csata. Az oroszok 2-án visszavonultak ugyan, de 4-én már készülődtek az újabb támadásra, hogy aztán július 5-én hatalmas erővel, 28 000 emberrel támadjanak LÜDERS vezetésével. Az orosz csapatok három irányból indultak csatába. JESSZAULOV tábornok vezetésével a középső csapat Kökösön át Uzon felé vonult. A jobb oldali csapat a Feketeügy mellett haladt előre ADLERBERG tábornok vezetésével, majd Uzonnál átkelt a vízen és a községen keresztül haladva igyekezett a Szentgyörgyöt védő székelyek hátába kerülni.

A Szentgyörgy védelmében hősiiesen harcoló székelyek közül mintegy 500-an veszítették életüket ebben a csatában.

Július 5-én éjjel a város mellett táboroztak az oroszok, majd a szotyori táborba vonultak. Július 2. után Uzonban is tábort vert egy ezred, amely körülbelül 3400 főből állott. Rövid idő után ezen katonákat szintén Szotyorba irányították. Becslések szerint ekkor a szotyori táborban 10 000-nyi orosz katona tartózkodott, akiknek ellátásáról Szentgyörgynek és a környékbeli falvak lakosainak kellett gondoskodniuk. A további uzoni események ahhoz az időszakhoz kapcsolódtak, amikor az orosz katonák rövid ideig a községekben tartózkodtak, majd Szotyorban gyülekeztek hatalmas tábort alkotva.

Az események alakulásának központjába az került, hogy a szotyori táborból néhány kozák visszalátogatott Uzonba, és ott élelmet, elsősorban gabonát gyűjtött össze, hogy azt a katonai táborba szállítsák.

ZAJZON Ferenc a kivizsgálás idején mint hűtös segítette a bizottságot. De a vallomások során az ő neve is elhangzott, ezért neki is a meghallgatottak közé kellett állnia. Őt 157.-ként hallgatták ki. Azt mondta: „Midőn a Muszka tábor bé jött, a hűtösséget fel verte, kik között én is jelen voltam; s nekünk meg kellett mutatni, hogy hol nincsenek ide haza, s hol van gabona. Mű kéntelenek voltunk elől menni. S hol honn nem voltak, oda mindenüvé strázsát tettek magokból. Így volt KISPÁL György urral is. De én oka nem vagyok, s tölle a muszkák ha elvittek, nem tehetek rolla.”⁵⁴ ANTAL Mihály, gyakran a bíró helyettesítője, másként hűtös, részletesebben beszélt az oroszok Uzonba érkezéséről. Ő is, akárcsak ZAJZON Ferenc, részt vett a bizottságban is, de őt is kihallgatták: „Mítán innen Uzonból a Nagy Muszka Tábor el vonult – egy néhány Kozák vissza jött – én az udvaron dolgoztam – meglátván ki hívtak – kérdezték a falu Jegyzőjét – el is mentünk együtt a házához, de meg nem találtuk – el mentem utánna – míg vissza kerültem, jött még egy sereg muszka katona – s midőn hozzok érkeztem, tudakolták tőlem, hol van gabona – más mod nem levén, meg kellett mutat-

nom, hogy a MIKES udvarába van – oda mentünk, és 9 szekeret fel kellett hajtanom”.⁵⁵ OPRA György hét szekér megrakására emlékezett.⁵⁶ BOROZDA Györgyné BERBEK Zsuzsit is a MIKES udvarba „hajtották a muszkák, hogy szekerekre” segítsen gabonát hordani.⁵⁷

GARAI Józsefet az oroszok ökrök hajtására akarták kijelölni: „Éppen abba az időbe érkeztem haza, midőn a Muszkák a Törökbuzát hordották a MIKES Udvarból s engemet a hideg lelt, a kapuba leültem, mikor a mérnőkné négy ökreit hajtották forspontra – nem levén az ökrök mellett legény, engemet erőltettek, hogy ályak melléje, én magamot mentettem a betegségemmel.”⁵⁸

Az Uzonba visszatért oroszokról beszélt ÜRMÖSI Sándor, KISPÁL György úr bérese: „Midőn a kérdezett táborok itten keresztül mentek... elfutottunk Pávára, onnan másnap engemet az Úr az én kérésem következtébe vissza küldött, hogy ide haza a marhákat ügyeljem és tudósítam, hogy van a dolog – én haza is jöttem! De már akkor a muszkák el mentek volt Szotyor mellé, azonban harmad napján Szottyorból egy sereg muszka át jövéen Uzonba, itten a gabonát hordani kezdték.”⁵⁹ Ugyanő vallotta, hogy KISPÁL György udvarába az oroszok öt szekeret raktak meg gabonával.

Az oroszok érkezéséről beszélt VÁTA Ferencné MAGYARI Anna is: „A KISPÁL György ur életibe... egy csomo muszka Katona oda jött, és a gabonát megvizsgálták, strázsát vetettek, s egy része el ment szekerek után, s tsak hamar hajtottak is öt szekeret, azokat megrakatták gabonával.”⁶⁰

Az oroszok TANA Mihálytól azt követelték, hogy szekereivel induljon KISPÁL György úr udvarába: „Midőn KISPÁL György urtól a muszkák gabonát vitték el, engemet is szekérral behajtottak oda – még az én szekerembe fel teték KISPÁL György urnak egy szekere ernyeit, ami most is nálam van – az ernyőnek tetejét fordították a szekerem derekába, úgy töltötték meg szekeremet törökbuzával.”⁶¹

A 18 éves MENYHÁRT Klára arról tett tanúvallomást, hogy „midőn KISPÁL György urhoz a Muszkák öt szekereket bé hajtottak, egy

néhány el jött házukhoz, engemet és Maris nénemet be hajtottak – hogy a szekerekre segítsünk hordani. Bé mentünk, s mind addig, míg a szekerek meg rakodtak, ott voltunk.”⁶²

SZABÓ Mihály Csürkét is KISPÁL György úr udvarába „hogy a szekereket segítsem rakni bé hajtották, a midőn már a szekerek egy része meg is volt rakva, s hogy a szekerek meg teltek, azokat el hajtották”.⁶³

A szekereket általában gabonával: búzával, rozssal és csős törökbuzával rakatták meg. Befejezéskor osztogattak a raktárban találtakból. Először azoknak adtak gabonát, akik a szekerek megrakásánál segítettek. MENYHÁRD Kalárnak „a muszka adott két fatál törökbuzát, mit egy muszka által adott vánkos hajába” vitt haza.⁶⁴

BOROZDA Györgyné leányával a MIKES-udvaron segített szekeret rakni, amiért egy párnahéjba annyi csős törökbuzát kaptak, hogy lett két véka.⁶⁵ CSŐSZ Áronné GYÖRGYBÍRÓ Maris szintén az oroszoktól kapott törökbuzát: „mikor a MIKES Udvarból a Törökbuzát hordották, a mű szekerünk is ki volt vetve forspontra, s le mentem én is a MIKES Udvarba, s midőn a szekerünköt meg töltötték a muszkák Török buzával hogy el vigyék, egy nálam lévő zsákot megtöltöttek csős Törökbuzával, s azt el vittem haza”.⁶⁶

ZAJZON Jánosné a KISPÁL György udvarában kapott búzát: „midőn KISPÁL György Urhoz a muszkák öt szekeret bé hajtottak, azokat gabonával meg rakták, én is bé mentem volt oda, s nékem egy, az általam hazul vitt tarisznyámba egy muszka töltött egy sétár tiszta Buzát, melyel én tőstént el jöttem.”⁶⁷

ANTAL Mihály a MIKES-udvarba vezette az oroszokat, ahol 9 szekeret töltöttek meg csős törökbuzával, majd „a meg maradt s kiomlott részből osztogattak az embereknek”.⁶⁸

SZAKÁTS vagy CSÜRKE József azt is látta, hogy „ANTAL Mihály három véka gabonát hozott ki a kapun egy zsákba... még azt mondá, neki a muszkák adták. Ő akkor bíró képesse volt”.⁶⁹ MÓRICZ Istvánnak egy „muszka” adott egy inget, annak az ujjában vitt haza három kupányi fuszulykát.⁷⁰ BENKŐ Zsuzsa szintén azt állítja, hogy az oroszok neki is adtak ruhaneműt:

„Nekem azon köntös derekat a muszkák adtak. Kettőt adtak volt: az egyiket a GYÖRGYBIRO Lázárnéjának esmerve vissza adtam, a másikat nem tudván kié, elbontottam.”⁷¹ ZOLTÁNI Ferencné „behajtották a muszkák KISPÁL György Urhoz”, s ott egy hambárból mernie kellett ki a gabonát. Ezért kapott egy véka törökbúzáat.⁷²

Orosz katonák biztatására vitt haza SZABÓ Mártonné a KISPÁL Károly javaiból. „Éppen azon a napon érkeztem haza a futásból – vallotta a kivizsgáló bizottság előtt –, midőn KISPÁL Károly urnál a muszkák voltak. Midőn az urfi kapujába jöttem, láttam az udvaron benn Muszkákat áskálni. Engemet egy muszka béhajtott az udvarba, én csodálkoztam, hogy mit akar, s midőn a pintzéhez elé értem, ő mondotta s intette, hogy amit kapok, vigyem. Én semmit sem akartam vinni... két guzsaly tilo Szakadékot, a mit én haza vittem házamhoz.”⁷³

GARAI József azt is látta, amikor az oroszok a leánnyal „játszadoztak”. „Hozott az itt volt mesternek akkori szolgálója egy fél vékás szemetmerő kasba csős Törökbuzát, midőn hozám ért a szolgáló, az egyik muszka ki vette a kezéből a kast, a másik ötöt vissza vitte az udvarba, játszadozott, a Törökbuzát, melyet a leánytól el vett a muszka a zekembe le öntötte, melyet én házamba bé vittem.”⁷⁴

DOBRITSA Anna a leányával hazafele tartott az uzoni malomból, amikor arra figyeltek fel, hogy a KISPÁL Károly házából a falusiak hordják a ruhaneműt. Boris leányát a kapuban „egy muszka megfogta, s bé vitte az életre, ki is a pintzéből kapott egy párnatokat, melyet tollulval meg töltött, és elhozta haza”.⁷⁵

ÜRMÖSI Ferencné DEÁK Sára az oroszok biztatását bizonyította: „A muszkák sokakat bé hvtak, meg mutatták, hogy két kas törökbuzához ne nyuljanak, a harmadikat mind vigyék el – míg ők bontották ki a Kast – én is vittem egy Katrintza törökbuzát és négy kupáni fuszujkát.”⁷⁶ VÁNTSA Dénesné TÓTH Márisnak is „egy muszka adott egy asztalfiókbol egy keves fuszujkát”, amit hazavitte.⁷⁷

VÁNTSA Ilyésné a szekérből kifolyt búzáat vihette haza: „mikor a KISPÁL György urtol a muszkák öt szekér gabonát vittek el, az utcán az egyik szekér melletti muszka vélem fel szedetett, s el vittem haza. Midőn a KISPÁL Károly ur kapuja előtt jöttem, a kapu nyílásába három kupáni fuszujka volt, előmölve a földön volt, a kapuba egy muszka katona állott, nékem muszkául mondott valamit. Én úgy értettem, hogy azt mondja: merjem fel, melyet fel is merem, hazavittem.”⁷⁸

ZOLTÁNI Rebeka 14 éves volt, amikor a KISPÁL György udvarában az oroszok az öt szekeret meg rakták gabonával. Az édesapja töltött egy véka törökbúzáat, amit hazavitte.⁷⁹

MÁRK Imrét gabonamérni vitték. Ő az úr béresének, ÜRMÖSI Sándornak is töltött három véka törökbúzáat.⁸⁰

Amikor MÁRK Imrét idézték a kivizsgáló bizottság elé, azt mondotta: „Bizonyoson meg mondani nem tudom, hogy ÜRMÖSI Sándor zsákjába én töltöttem e vagy más, kik még hombárokba voltak. Külömben azt láttam, hogy ÜRMÖSI Sándor egy zsákkal ki indult a gabonásból, hogy maga szükségire el vigye. Én se ÜRMÖSInek, se másnak nem adtam.”⁸¹

Az oroszok TÓTH Ágnesnek is adtak búzáat, törökbúzáat, gyapjat a KISPÁL György udvarában: „Nekem a muszkák adtak egy véka Törökbuzát és egy fatál búzáat, a hijubol le vetettek három gyapjut.”⁸²

KOTSIS Mártonnének szintén egy fatál törökbúzáat adtak: „Midőn KISPÁL György Urhoz a Muszkák öt szekeret bé hajtottak, és azokon gabonát vittek, én is akkor bé mentem volt. Nekem egy muszka adott egy fatál törökbuzát, melyet el vittem haza.”⁸³

BENKŐ Rákisnak és nénjének az oroszok adtak két köntöst, tíz sing vásznat. A köntösököt GYÖRGYBIRO Lázárné és SZÓTS Józsefné asszonyoknak vissza adták, a vászonból nénje anyjának rokolyát készített.⁸⁴

Az oroszok nem feledkeztek meg azokról sem, akik tájékoztatták őket arról, hol található gabona. KÖKÖSI Zsigmondné BOT Rozsi tudta, hogy ANTAL Mihály hűtös miért kapott

gabonát: „két versen vitt egy egy köből gabonát, azt mondván, ezt neki a muszkák azért adták, hogy meg mutatta, hol van a gabona.”⁸⁵

A községben gyorsan terjedt el a hír, hogy az oroszok osztják a törökbuzát. Ezt híresztelték a MIKES-udvarról is. Amikor nyilvánosan is megnyílt a lehetősége annak, hogy a földesurak és birtokosok javaiból elvihetnek, ismét felbolydult a lakosság, és az otthon maradtak azonnal kezdtek összegyűlni, majd a található javakból osztózni. A féktelen hazahordást az is elősegítette, hogy egymás vigasztalásaként is bizonyították: ha ők nem, más viszi el ilyen rendkívüli háborús időszakban.

PÜNKÖSTI István még megpróbálta megakadályozni az általános fosztogatást, de sikertelenül: „a muszka engemet is küldött, hogy horgyam, mert ott sok van, de én nem azért mentem volt, hogy horgyam, hanem a hordás akadályozására, azonban mikor meg esett, a muszka egy más kast ki bontott, s a falusiak neki estek, hogy horgyák – ott volt mindenki.” PÜNKÖSTI István fel is sorolt sok nevet. Közben a kertet is elzárta, hogy ne tudjanak mindent elhordani a falusiak. Segített neki MÁRK Imre is.⁸⁶

KÖKÖSI Zsigmondné megpróbálta lebeszélni a lakosokat a fosztogatósról, de VAK Antiné még meg is akarta veretni a muszkákkal, amiért őt megszólította.⁸⁷ ANTAL Mihály vallomása is igazolja, hisz KÖKÖSIné őt is figyelmeztette: miért hordja el a gabonát, nem dolgozott érte.⁸⁸

ZOLTÁNI Ferenc azok közé tartozott, akik figyelmeztették falustársaikat a prédálásra. Amikor hazaérkezett Lisznyóból, és betért a GIDÓFALVI István „életire”, ott látta SZAKÁTS Dávidot. Megszólította: „miért tesznek ilyen prédát”, de azzal felelt: „azzal nekem mi bajom van”.⁸⁹

Egyesek a családban közösen akarták megakadályozni a további pusztítást. KITSI Ferencné ANTAL Rebeka vallomása: „A kérdett időben kapálni voltam, az eső miatt haza kellett jönnöm. Midőn hazajöttem, már a muszkák elmentek volt. S azon hír futamodott, hogy a MIKES-udvarba a Törökbuzát osztják a muszkák... az én uram, KITSI Ferenc járt a GIDO-

FALVI István Ur életibe... én még sírtam, hogy oda miért ment.”⁹⁰

PISTA Dezsóné JÓNÁS Rózsi is a figyelmeztetők közé tartozott. Amikor látta, hogy CSORIK Andrásné két leányával a párnatokokba tollút vitt, azt mondotta: „ugy hát mindent vigyetek el, e szép dolog”, amire az volt a válasz: „visszük, mert a mienket is más elvitte”.⁹¹

ZOLTÁNI Ferencné a férjét kérte: „ne hagyja, hogy ezen udvarba a falusiak raboljanak”.⁹²

MORINDÁS Boris úgy próbálta megakadályozni a lopást, hogy amikor látta, CSORIK Boris „egy vánkoshaj tollat gyurva” visz, akkor „a ruhákat a fejiről a Menyhárd kapujába” le is vette volt, „hogy miért viszi”.⁹³

A kapzsiság néha éles szóváltássá alakult. Ismerősök, falustársak szidták egymást csupán azért, hogy ki hordhasson haza több portékát, vagy azért, hogy volt olyan, aki meg szerette volna akadályozni továbbra is a fosztogatást, amit ilyen körülmények között, a község jelentős számú lakosságának jelenlétében bizonyos kialakult közhangulat határozott meg.

A GIDÓFALVI István bérese, BE-RECZK Mihály csak 16 éves volt, amikor ura udvarába hordták szét a gabonát, a házban és a pincében található javakat. Látva, hogy BUSI Jankó egy dézsa „hájszírt vinni kezdett volt”, odament, s a kezéből kivette, de a tettes meg is akarta verni. Csúnya szavak kíséretében mondta a béresnek: „te is olyan huncfut vagy, mint Urad.”⁹⁴

Szóváltás, egymás szidalmazása más esetben is megtörtént Uzonban. BUSI Debora bővebben is vallott a rablásról és a viszályról: „Midőn Uzonba a falusiak által némely helyeken rablások voltak, egyszer sem voltam ide haza... hanem annyit bizonyosan tudok, hogy az én ládámból, melyek be voltak téve KUTI Kalára Asszonyhoz, abból mindennemű portékáim ellopattak – a két ládába egy Derekaj haj és egy abrosz maradt – azon portékák közül falusiak által ösmertetett meg egy darab vászonom BENKŐ Zsuzsira – midőn ő az Anyának Lisznyoba a KESE György uram kertye mellett rokoját cse-

rélt, én a megkészített rokolyára rea ösmertem, hogy az én vászonomból volt, de ő csak szorgoson el tűnt onnan még azután BENKŐ Zsuzsi nekem verést ígért – ez előtt néhány hetekkel BENKŐ Zsuzsi a KISPÁL Károly Ur előtti Dombon KÖKÖSI Josefnővel össze veszték – és minden tolvajságot egymásra kiabáltak, nevezetesen KÖKÖSI Josefnő kiabálta BENKŐ Zsuzsinak, hogy a BUSI Debora vásznát te loptad el – ezt hallotta KUTI Antal uram is.”

A vallomás szerint ez alkalommal nem került sor haragos megnyilatkozásra, azonban a menekülés során felmerülhetett némi kétely, hogyan tűnt el bizonyos holmi az orosz bevonulás idején.

KITSI Dávid vallomása: „KOBRI TSA Jánosné házamnál helyet kért miszerint tehessem be 4 és 1/2 köböl búzát, mit én meg engedtem – midőn a futások kezdődtek, KOBRI TSA Ané is másokkal futott el a faluból, midőn kapum előtt ment, megszolgáltam: – jöjj, és vidd el a búzát, met nekem is el kell hogy fussak, nem felelek rolla. A midőn a futásból haza kerültünk, KOBRI TSA Jánosné utánna jött gabonájának, ekkor már 9 vékánál többet nem kapott, a többi hogy hova lett el, nem tudom.”⁹⁵

Azonkívül, hogy az oroszok adtak bizonyos mennyiségű gabonát azoknak, akik segítettek a szekerek megrakásában, az ott tartózkodók időközönként külön is vittek maguknak haza a gabonából vagy egyébből.

A KISPÁL György udvarában KUTI István az oroszok szekereire hordotta a gabonát, de „a helyett, hogy a Szekerre töltötte volna, a felesége karintzájába öntötte, a felesége haza vitte.” Ekkor vitte VÁTA Ferencné is egy zsákban a gabonát.⁹⁶

PARTI Jozsiné párnahajba vitt egy véka törökbúzá, még egy véka rozsot is a tarisznyájában: „a muszka töltötte, de nem azért, hogy el vigye, hanem töltsse a szekerre, ő ahelyett el vitte haza”. ZOLTÁNI vagy MÁRK Ferenc két véka törökbúzá vitt el: „a muszkák úgy töltötték zsákjába, hogy vigye a szekerekre, de ő a kapun ki elvitte haza”.⁹⁷ KUTI István nemcsak a felesége katrincájába töltötte a gabonát, hanem „egyszer töltötte a muszkák szekereire, másszor vitte magának”.⁹⁸

Egyesek azt bizonyították a kivizsgáló bizottság előtt, hogy az oroszok nem adtak senkinek semmit, arra sem biztatták a lakosokat, hogy széthordják a gabonát.

KÖKÖSI Zsigmondné BOT Rozsi vallo mását azzal egészítette ki, „hallottam, hogy némelyek azt mondják, hogy a muszka hajtott bé, s porontsolta, hogy vigyenek – igaz, hogy azért hajtott bé egy néhányat, kik segítsenek meg rakni a szekereket, de a muszka senkinek se adott, hanem aki vitt, az a muszkától is lopva vitte”.⁹⁹ ÜRMÖSI Ferencné azt állította, hogy „a muszkák sokakat meg térítettek, kik onnan gabonát akartak ki hozni, ők senkinek se adtak”.¹⁰⁰

CSÍKI Zsuzsanna egyenesen azt közölte a kivizsgálókkal, hogy az oroszok őrt állítottak, így akarták megakadályozni a széthordást. „KISPÁL György urtol anyám, az öreg CSÍKIné egy zsákba kevés szemes Törökbúzá vitt, azt egy Muszka adta ki. A Tornánczon ült s a pipáját le ejtette volt s hogy fel adta, azért. Azon muszka azért ült a Tornánczon, hogy az Emberek, kik a szekereket töltötték, a gabonát ne hordhassák ki a kapun.”¹⁰¹

Feljegyezték azt is, hogy egyesek nem a saját szükségletükre gyűjtöttek az oroszok betérése idején, hanem az udvarokból elhordottakat később különböző helyeken eladták.

SZÁSZ Józsiné a KISPÁL Károly úrtól elvitt lopótökből „még négy huszas árán el is adott”.¹⁰²

SZAKÁTS vagy CSÜRKE Józsi beis merte lopását: „Én vittem két véka Törökbúzá egy zsákba, amiből az egyik vékát meg őrlöttem – a más vékát feleséggemmel el vittük Lisznyóba, ott el adtuk, melyet meg is törvényltek: BOT Rosi, SZABO Ferentznő, SZABO Gergely. Én azon vékát adtam tizenkét vagy tizenhárom sustáért.”¹⁰³ BOROZDA Györgyné előbb megszárította a törökbúzá, majd következő hétfőn a szentgyörgyi piacon eladta.¹⁰⁴

Már említettük, hogy a KISPÁL György gabonájából valamennyit elástak Uzon határában. Azután a vermet feltörték, s a földből kiszedett törökbúzá és rozsot Lisznyóban eladták.¹⁰⁵

SZAKÁTS Mózes vak koldus volt. Ő disznókat vásárolt. A kivizsgálók előtt elmondot-

ta, hogyan kerültek tulajdonába az udvarból kihozott állatok: „Azon sertést én Szatsván létembe egy DANI András nevű koldustól vettem, melyet ő MIKES-udvarból Csűrbiro OPRA Györgytől vásárolt 9-es forintokkal. Azon sertést igaz, hogy a tisztartó ur bétöltötte volt, én tovább vártam egy hétnél ha ki fizetnének, tovább nem várhattam, mert én is másnak ados levén, a pénzre szükségem volt, és úgy eladtam VERES Györgynek 17 Rforintokért – midőn Szatsván voltam, hallottam, mert vakságom miatt nem mondhatom, hogy láttam, mi szerint OPRA György, a Csűrbiro az udvari sertéseket Szatsván mind eladogatta.”¹⁰⁶

Eladták a MIKES-udvarban található vasakat is. TANA Mihály vallomása: „Én azon vasakat az udvarból nem magam vittem el, hanem én vásároltam BÁNDA Czigánytól pálinkával és két forintokkal.” Mindezt mentséggént mondotta akkor, amikor szembesítés során bevallotta, hogy az udvarból vitt rostályokból és kemencepántból vasasztatta a szekereket. Így visszavonta a kikérdezőskor mondottakat.¹⁰⁷

Az eddigi vallomásokból az derült ki, hogy a különböző feltört udvarokba sokan összegyűltek; egyik része a kimért gabonával vagy másegyéssel távozott, helyükbe mások érkeztek, hisz gyorsan elterjedt a községben, hogy „osztogatnak” az oroszok. Voltak olyanok is, akik egyik udvarból a másikba mentek át.

ŰRMÖSI Sándor, a KISPÁL György bérése arra a hirdetésre, hogy kik vittek gabonát az udvarból, azt válaszolta: „A Gabona kihordásakor hogy még kik voltak, én név szerint senkit se tudok, noha Annyin voltak az udvaron, hogy a szemem alig lepte bé.” Átment a MIKES-udvarba is: „Ott is szinte a falunak nagy része ott volt.”¹⁰⁸

MÁRK Imrét azért vitték az oroszok a KISPÁL György udvarába, hogy kimérje a szekerre rakandó gabonát. Ő is az ott összegyűlt sokaságról nyilatkozott: „Az utzának nagyobb része rajtam és PÜNKÖSTI Istvánon kívül mind hordottak, ki egyet, ki mást.”

PINTI Dezsóné JÓNÁS Rózsi szintén azok közé tartozott, akik több helyről vittek különböző dolgokat. Amikor a MIKES-udvarban

történekről érdeklődtek a kivizsgálók, azt válaszolta: „Láttam, hogy azon udvarból, kivéve a nemes urakat, ki tsak egyszer honn volt, mindenki hordott csős törökbuzát, de én, hogy kik voltak, név szerint elő nem tudom adni.”¹⁰⁹

MÓRICZ István több eseményről részletesen beszélt a kihallgatáson, de a neveket pontosan vagy egyáltalán nem tudta, mivel csak a tavasszal költözött Szatmárból Uzonba, és Kovács volt KISPÁL Károly udvarában. Ő is azt közölte, hogy sokan összegyűltek: „Különben még láttam sokakat a két KISPÁL udvarából gabonát vinni, de kik voltak, neveiket nem tudom, minthogy a tavasszal jöttem ide lakni.”¹¹⁰

A község asszonyai közül többen gyülekeztek a KISPÁL György udvarába. Férfiak mondták: „Midőn bé értünk, sok fejér népeket láttunk” – a férfiak közül néhányan „elszidták” őket.¹¹¹

PÜNKÖSTI István azt közölte, hogy a KISPÁL Károly udvarában „a muszka egy más kast ki bontott, s a falusiak neki estek, hogy horgyák – ott volt mindenki”.¹¹²

A legtöbben a továbbiakban is a sokaságról vallottak. TANA Mihály megállapítása: „A muszkák gabonát vittek el... míg a szekeremet meg töltöttem, addig láttam sokakat, hogy onnan KISPÁL György urtól sokan vittek ki a kapun gabonát, de hogy kik voltak, azt számba nem tarthattam, én a szekeremmel bajlodtam – különben a falusiak annyian voltak ott, hogy az ember szeme nem lephette bé.”¹¹³

ANTAL Mihály KISPÁL György udvarában tartózkodott, aki látta, hogy „még innen sokan vittek, de azokat számba nem tartottam, mivel a szekerek megtöltésével kellett bajlodnom”.¹¹⁴

A továbbiakban elhangzott olyan vallomás, hogy „onnan igen sok ember horgya a gabonát”,¹¹⁵ vagy az összesítő jelentésben azt írták: „jobb szerint az egész falu vitt valamit”.¹¹⁶ Szintén az egész falu említésével vallott BOROSZDA Györgyné BERBEK Zsuzsi: „onnan még vittek mások is, a ki tsak akkor honn volt”.¹¹⁷

A továbbiakban kevésbé részletesen tértünk ki a történekre, hisz az összesítő jelentés-

ben megörökítették a legfontosabb eseményeket. Itt csupán csak azt említjük meg, hogy akkor még Uzonban is természetek dohányt, mint ahogy a községek többségében. A község lakói abból is vittek.¹¹⁸

Vittek a férjhezmenő lányoknak összegyűjtött tollat. KISPÁL Károly udvarából annyit vittek egy párnatokban, amennyi csak belefért, mások a katrincájukat töltötték meg, voltak olyanok, akik „kétszer [vittek] egy egy fél zsák tollat”.¹¹⁹

Gyűjtötték az edényeket. BERECZK Mihály látta, hogy DÁNÉR György „a pincéből ki hozott vagy három porcelán tárgyért”, azt is látta, hogy „a porcelánok közt, amelyiken vagy egy kis hasadás volt, a földhöz ütötte, s ott hagyta”.¹²⁰

De eltűntek a fazakak is. ÜRMÖSI Julianna közölte: a kondérokát és a fazakakat „egyszer ők a lágérből haza hozták, s el dugták a széna tartó ketreche, de onnan valaki el lopta, nem tudja, hol van”.¹²¹

A 16 éves KERESZTES Anna szintén edénnyel indult haza: „az udvaron kaptam meg két fazakát s egy cseberkét – mondotta –, azzal el is indultam haza felé, s midőn a ... Virág ajtaja előtt vittem volna, ő meg látott, azt mondván, ne vigyem el az edényt, mert... itt lesznek a muszkák, és nem lesz, minből egyenek. Én azokat vissza vittem, és Vaszi Kertésznek oda adtam, de ő hogy haza vitte, nem tudom”.¹²²

Gyűjtöttek a malomból puliszkalisztet, a „lágérből”, inkább táborhelyről húst, amelyet megfőztek, illetve megsütöttek – amint arra korábban utaltunk. Amikor többen azon panaszkodtak, hogy harmad napja nem ettek, akkor „GYÖRGYBÍRO uram azt mondá”, menjenek ki a lágérba, ott húst bőven kapnak. „Fel is szedtem egy csomo húst a zekémbe” – mondotta FECSKE János.¹²³

A forrongó, teljes mozgásban lévő, szaladgáló, ezt-azt ide-oda hordó falu képéhez hozzátartozott a fegyver is. A harctérről maradhatott, katonák is eldobhatták, de egyesek magukkal vive hatalmukat mutathatták véle. DANER György a nyakába akasztotta a boros pincében, úgy itta a más borát.¹²⁴ ZOLTÁNI Ferenc puskával járt, s azt közölte, hogy GIDÓFALVI József

azzal bízta meg, KITSI Ferivel együtt „viselénének gondot az életire”.¹²⁵ Volt fegyvere KÓSA Ferencnek is. A fegyver birtokában könnyebben fenyegetnek a tulajdonosok. BOROZDA Mihályné MORINDÁS Boris vallotta: „Ezen KOSA Ferentz nekem azt ígérte, hogy ha valamit ellene vallani fogok, keresztüllő, de én meg mondtam az igazságot.”¹²⁶

Néhányan egyből nem tudták elvinni az összegyűjtött gabonát, ezért a tulajdonos szomszédságába tették be, hogy később vigyék haza. BOROZDA Györgyné FERENCZ Mózesné udvarába tette le, ott szárította meg, csak azután vitte haza.¹²⁷

A MIKÓ-udvarból is vittek úgy török-buzát, hogy először a szomszédba tették le: „mikor a MIKO udvarból a cső török-buzát hordották a falusiak, a leányom el hívott házamból – én el mentem vele a FÁN Virág házához, hova is a leányom a MIKO udvarból egy zsák csős török-buzát ki hozott volt, melyet én onnan haza vittem” – közölte MEZEI Miklósné.¹²⁸

A rend felbomlásával, a meneküléssel, majd az oroszok kétszeri bevonulásával egyidőben mind az oroszok, mind a helyi lakosok felverték azokat a pincéket, amelyekben italt sejtettek, s egyes adatok arról tanúskodnak, hogy onnan jó bőven fogyasztottak bort, pálinkát. GIDÓFALVI István már a DANIEL Imre császári biztosnak küldött levelében arról írt, hogy „Némely Uzoni Lakosok által Gabonáim, Boraim, Pálinkáim s több fel kelhetőim merőbe fel prédáltattak.”¹²⁹

Az ivászatra jól rávilágít a 44 éves SZÓTS Ferenc vallomása: „Midőn a muszkák el mentek vissza Szotyorba, VÁNTSA vagy HOSZU Latzi, MORICZ István, FEKETE János és Én – négyen le indultunk a Lager felé s a KOSA György uram kapujába találtuk BUSI Jánost, kinél volt egy fekete korso Pálinkával teli – kénált és ittunk belőle – feljebb jöttünk a Gidofalvi ur kapujába... ZOLTÁNI Ferentz és KITSI Ferentz azt kérdék: iszunk pálinkát – bé indultunk az udvarra – s midőn bé értünk... le vittek münköt a pintzébe... egy kerek forma asztalon volt egy 4 kupás üveg, mibe Szilvorum volt, abba ittunk –

erre ZOLTÁNI vagy KITSI Feri azt mondták, mit iszunk pálinkát, igyunk bort – a mire egy hordobol bort eresztettek, s ittunk.”¹³⁰

A vallomásból úgy tűnik, többen is gyakran lementek a GIDÓFALVI István pincéjébe. MORICZ István mondta: „A midőn a faluból a muszkák el takarodtak volna, le indultam a falu also vége felé, szinte a tanorok kapunál tanálkoztam VÁNTSA vagy HOSZU Latzival és SZÓTS Ferentzel kik is engem meg szolítván híttak, mennék bé a GIDOFALVI ur udvarába, ottan valami inni valot kapunk. Mü bé is mentünk a kert bütiujén, elé mentünk a házig, az hol VÁNTSA vagy HOSZU Latzi és SZÓTS Ferentzet két a pinczében levő előttem ösmeretlen Uzoni embekek bé híttak a pintzébe. Én az udvaron maradtam addig, mig azok a pintzéből ki jöttek, akkor nekem is adtak egy czilindert és egy kisdég [edény]t] teli borral... hallottam, hogy SZÓTS Ferentz egy a pintzébe levő részeges fejérnépet szidott.”¹³¹

A GIDÓFALVI István bérese másokat látott a pincében. Volt, aki ott ivott, volt, aki elvitte a bort. GAZSI Zsiga, FEJÉR Zsiga, ZOLTÁNI Ferenc egy nagy vasas légejbe „vitte el a bort”.

„KÖKÖSI Feri, KÓMIVES Pista ezek a pintzébe voltak s ittak. DÉNES György is ott volt inni... ESTOK Zsigmondnő és KUTI Lászlónő voltak a pintzébe. KUTI Lászlónéknak egy másfél kupás lévén kezébe borral tele.”¹³²

A korábban említett KICSI Ferencet felesége is korholta azért, hogy a GIDÓFALVI István pincéjében más társaival ivott.¹³³

Annyira közismertté vált az ivászat GIDÓFALVI István udvarában, hogy nemsokára az erdőre menekültekhez is felérkezett a híre: bort s pálinkát rabolnak a falusiak a pinczéből. KÖKÖSI Zsigmond veje az erdőről visszatérőben ZOLTÁNIt kereste. Meg is találta GIDÓFALVI István udvarában. Ő mondta: „Egy légej van, nem tугya, ki töltött belé bort, vigyék el.” FEJÉR Zsiga, a vej és ZOLTÁNI elvitték az erdőre, s „ott elkölt a bor belőlle”. A beteg gyermeke számára KÖKÖSI Zsigmondnéknak is adtak egy „fertálynit”.¹³⁴

A bor ivását néhányan közös evéssel is összekapcsolták. „Másnap hazaindultam félve a

muszkáktól többed magammal; midőn a KISPÁL ur malmánál jöttünk, bé mentünk, s kértünk a molnártól egy kevés puliszka lisztet... VERES Pál urnak a falu végénél levő kertihez tértünk, holott is a puliszkát kezdettük főzni – egy tört ágból nyársat készítetünk, s arra... a hozott bornyu hust huztuk fel, s megsütöttük. A puliszkát meg kevertük, de időnk meg enni nem volt, mert Kőkös felől láttunk jönni valami muszkákot. A puliszkát és a hust el vittük a hidon tul, s ott meg ettük. Mig a puliszka meg főtt, s a hus meg sült, addig bé mentünk GIDÓFALVI urhoz az honnat a pintzéből KÓMIVES Pál és ANTAL Gyuri egy étel hordo budonkába pálinkát hoztak fel. Azt a főző helyre ki hozták, ott meg ittuk.”¹³⁵

DÁNÉR György is ebből a húsból evett, és pálinkából ivott: „Hogy haza jöttünk, már minden falusi ember haza kezdett volt jönni... meg telepedtünk a mezőbe, holott is tüzet tettünk – Puliszkát főztünk, de ki keverte, nem tudom. A kvartély háztól egy csomo hust is hozott ki valaki, azt meg sütötték, nekem is adtak belőlle; midőn a puliszka meg főtt, s a hus meg sült, azt ott meg ettük, akkor két cilinder pálinkát hozott valaki. Eppen a fogyatéknán értem oda – nekem is adtak belőlle, azt mondván, hogy a légertől hozták.”¹³⁶

Gyakran kerülhetett sor ivászatra, többen is látogatták az eltávozottak pincéit, bár a tanúvallomásokban legtöbben a GIDÓFALVI István pincéjére utaltak. BOROZDA Rózi itt látott részeges embereket: „a mint az utca szegeletin mentem, láttam, hogy valami részeg emberek járnak ottan – midőn én azon helyre értem, kaptam a földön egy darab szalonnát – de kik voltak azon részeg emberek, neveket nem tudom, de Uzoniak voltak, s jöttek GIDOFALVI ur felől.”¹³⁷

Az ifjabb BOROZDA Mihály, midőn apja temetéséről tért haza, találkozott a mesterrel, SZÓTS Ferencel és HOSSZU Lacival, kiknek kezében ital volt. Kérte tőlük: adjanak neki is. Adtak, s még mondták: fereszze meg, amit evett. Amikor arról érdeklődött, honnan van, azt mondták: „a Gidofalvi pintzéjébe elég van, ad ottan KITSI Feri, mert ő méri, és ő adta.”¹³⁸ Akik akkor bort ittak, pálinkát, részegen az utcákon

„keringettek”, és hangoskodtak azokkal, akikkel találkoztak.¹³⁹

A korábban leírtak szerint, amit az oroszok az udvarokban összegyűjtöttek, az erőszakkal „behajtott” szekerekkel Szotyorba, majd Sep-sizsentyörgyre szállították. SZŐCS Márton az egyik fuvaros volt: „Engemet is forspontra hajtottak a KISPÁL György ur udvarába, szekerem hordo lajtorjával el leven készítve négy fenyő deszkát a muszkák tettek a lajtorja mellé, s tetejét egy ponyvával bé terítették a szekeremet amennyire fért úgy rakták meg tiszta Buzával, mintegy 14 köből lehetett, ezzel hajtottak Szotyorba, hol egy éjjel háltam, másnap Szotyorból Szentgyörgyre az Uzonból hozott gabonát a Magazinba le rakatták.”

A 68 éves DANÉR Mártont szintén gabona szállítására kötelezték; ő meg is érkezett Szentgyörgyre, ahol a szállítmányt zsákokba rakva Brassóba irányították, ő azonban hazavitte Uzonba. A történetet a kivizsgáló bizottság előtt is elmondotta: „Engemet is ki vetettek forspont-ra, bé mentem KISPÁL György Urhoz, ottan szekerembe fel tettek egy nagy mangorlot, melyet rossal meg töltöttek, s hogy nagy volt a terü, marháim eleibe még kettőt fogattak bé, azzal el mentem a Szotyor mellett levő Lägerbe. Onnan fel hajtottak Szentgyörgyre, az hol is a mangorloba töltött gabonát zsákomba mérték, s azt porontsolták, vigyem Brassóba – el indultam; Ilyefalván egy kerekem el romolván eleget kerestem kereket, de sehol nem kapván, a gabonát vissza hoztam Uzonba. Volt 7 köből. Azt az akkori hűtősség kezure vette, nekem, hogy vissza hoztam, adtak egy köblöt, a többit hogy a község hova tette, nem tudom.”¹⁴⁰

A község előljárói rövidesen meg is találták a hazavitt gabona egyik részének helyét.

A falu pásztorai azon „butsáloztak, hogy ők a gazdáktól bért nem kaphatnak”. Ekkor gondoltak arra, hogy a DANÉR Márton által Uzonba visszavitt gabonából a falu három pásztorának adjanak hat köblöt fizetségül.¹⁴¹

Egy-két teljes vallomásból azért megközelítőleg azt is megállapíthatjuk, mit látott való-

jában, illetve mit is tett a kivizsgáló bizottság előtt álló valamely tanú.

„68^é Elő állittatik Uzoni PISTA Dénesnő

JONÁS Rosi és Kérdezetik:

a) Midőn a Cs. Orosz tábor Szotyorból át jött Uzonba, ide haza voltál e?

Valaki életin jártál e, onnan mit vittél? szoval kit láttál valaki életiről vinni valamit?

Mikor a kérdezett Tábor Uzonba jött, ide haza voltam, s láttam, hogy KISPÁL Károly Ur életiből vittek: MENYHÁRT Maris fuszujkát két vékával, ANTAL Zsofi fuszujkát három kupával, KOLTSÁR Éva egy néhány lopo tőköt – miből egyet adott SZABO Zsigmondnak, TYUKÁSZ vagy ANTAL Joseff csős törökbuzát egy polyva hordó Kassal, PETRIKONÓ leányostol egy surdéba csős törökbuzát. Fekete /: kereszt nevit nem tudom ./ egy Köblös zsák Csős Törökbuzát, KOSA Ferentz a pintzéből egy köből buzát, és egy kis hordóba egy vékáni fuszujkát, VÁNTSA Péternő fuszujkát, CSORIK Andrásnő is hordottak sok tollut párna tokokba, ezt láttam a Két leány kezibe, még azt mondták: vissziük, mert miénket is más el vitte, mire én mondek, ugy hát mindent vigyetek el, e Szép dolog, a párna tokba mennyi tsak belefért anyi tollat vittek.

Én magam egy muszka által nekem adott ing ajjába vittem három kupáni fuszulykát, a Gabonás hijjáról egy tarisnyába tollat a pintzéből ki vittem egy Derek alyt, négy vánkost és egy által vető portékát, melyet még bé hordottam KOSA vagy GYÖRGYBIRO Pálhoz. MARINDÁS Boris is vitt egy véka Buzát, de azt visza is adta.

KISPÁL György urtol én vittem tizenkét kupáni törökbuzát, melyet nekem zsákomba a gabonásba MÁRK Imre töltött.

b) Mivel Uzonba az általad elő sorolt rablásokon kívül egyebütt is történtek rablások, károk, vald meg tisztán, kitől mit vittél vagy más mit vitt?

A MIKES Udvarából egy párna hajba vittem egy véka csős törökbuzát, s láttam hogy ezen Udvarból kivéve a nemes urakot ki tsak egyser honn volt, mindenki hordott Csős törökbuzát, de én hogy kik voltak név szerint elő nem tudom adni – a párna haját, mibe vitte, meg ösmertem, hogy enyém, BODOK Josinak a ki ott volt, s tölle ugy vettem el, hallottam, hogy az öreg SZABO Joseff vánkosfáit SZABO András vitte el – még azt is tudom, hogy a PISTA Josinő vánkosfáit,

ugyancsak SZABO Andrástól vitték haza – még anyit el felejtettem volt, hogy KISPÁL György urtól vittek ZOLTÁNI Ferentznő Karintzájába fél vékány Buzát, KUTI István a muszkák szekereire hordván a gabonát a helyet, hogy a Szekerre töltötte volna, a felesége karintzájába öntötte, a felesége haza vitte.

MUSZKÁné vagy VÁTA Ferentznő egy zsákba egy véka törökbuzát.

7.^{sz} Elő alittatik Uzoni MARINDÁS Boris BOROZDA Mihálynő 24 Éves és Kérdeztek:

a) Midőn a Cs. Orosz tábor Szotyorból át jött Uzonba ide haza voltal-e, kitől mit vittek vagy kit látál hogy valakitől vitt volna gabonát vagy egyebet?

A kérdett időbe ide haza voltam, én láttam hogy KISPÁL Károly Urto! vittek MENYHÁRD Maris két véka fuszujkát, MENYHÁRD Kalári egy Karintza tollat, KOSA Ferentz egy köből Buzát oly czéllal, hogy visza agya KOSA vagy GYÖRGYBIRO Pál hasonló czéllal egy köből buzát, de visza adták e, nem tudom.

KOBRITSA György három véka Buzát, kinek még én segítettem fel vinni.

BENKŐ Györgyné leányai fuszujkát egy vékányt, Csős törökbuzát két és fél zsákkal és egy katrintza tollat. KÖKÖSI vagy SZÁSZ Josiné elsőben másfél véka fuszujkát, az után egy csomo lopo tököt, anyit, hogy még négy huszas árán el is adott.

SZABO Mártonné leányával Anissal két kalongya kendert. ANTAL Kalári egy zsák fekete gyapjat, CSORIK Boris egy vánkös haj tollat gyurva, még én a ruhat fejről a MENYHÁRT kapujába le is vettem volt, hogy miért viszi. DEMETER Anis egy katrintza tollat, VÁNTSA Ilyésnő két vékány csős törökbuzát – egy Karintza fuszujkát és egy karince tollat. – ÜRMÖSI Ferentznő egy katrintza fuszujkát. ÁRVA Maris, BERECKI Mozesnő leányai Rosi és Rebeka először vittek harmadfél vékány fuszujkát, később kétszer egy egy fél zsák tollat, BUSI Györgyné egy vánkös tokot tolluval meg gyurva és karintzájával mint egy fél vékány fuszujkát.

Én magam el vittem egy véka és négy kupa buzát mit töllem KELEMEN Éva, az urfi főzője visza kért, visza is adtam, tsupán negyedfél kupát hagyott jó szántából nállam.

KISPÁL György urto! vittek KUTI István egy kosárba egy véka buzát – egyszer töltötte a muszkák szekereire, másszor vitt magának. KUTI Istvánnő a György urnit való Szapanyozo tekenyőbe egy véka bu-

zát, PARTI Josiné egyszer párna hajba egy véka buzát, mit a muszka adott, egyszer zsákba egy véka törökbuzát, egyszer egy véka rosot tarisnyába, ezt is a muszka töltötte, de nem azért, hogy el vigye, hanem töltse a szekérre, ő a helyett el vitte haza.

PISTA Dezsóné fél véka rosot és egy véka szemes törökbuzát. BENKŐ Györgyné két leánya Ágnes és Susa – Ágnes egy véka buzát, Susi egy véka törökbuzát. BENKŐ Julis egy véka rosot, BENKŐ Rakis egy fél véka buzát, MENYHÁRT Maris egy véka buzát, MENYHÁRT Kalár egy véka rosot, PARTI Zsiga, BÉRES Lajos, SZABO Ferentz és SZABO Gergely, a béres, ezek el temettek a Szögetbe a Törökbuza föld közepibe egy köből törökbuzát, egy köből rosot és három köből buzát, hogy azt az ur számára meg tartassák, de az elvermelés után egy étzaka ki ásták, és el loptak belőlle két vagy három köblöt, előbb még rám gyanakodtak, de később kisült, hogy SZAKÁTS vagy CSÜRKE Josi bontotta ki, ő és társai két vagy három köblöt el is vitték.

T. GIDOFALVI István urto! a KISPÁL Károly ur MORICZ Ferentz VÁNTSA vagy HOSZU Lázár keresztül jövéen a BOROZDA György kertin, mint az uton mondták el ejtettek egy szalonát... ezt BOROZDÁné kisebb leánya, Tresi meg kapván haza vitte, s el is költötték. Az öreg BOROZDA meg halván temetése napján midőn az én uram is a temetésről jött vissza, találkozott a mesterrel, SZŐTS Ferentzel és HOSZU Laczival kinkél egy egy cilinder volt teli, férjem kérte hogy adjanak neki is, hogy igyék. Adtak is, még mondták, ferese, a mit evett. A férjem kérdezte töllök, hol kapták, mire azt mondták, hogy a GIDOFALVI pintzéjébe elég van, ad ottan KITSI Feri, mert ő méri, ezt is ő adta, és onnan való.

Továbbá, a mint a mondott személyek az utzákon keringettek részegen a KUTI Antal Uram kapujába el ejtettek egy papus Dohányt, ezt is BOROZDA Teréz meg kapta, midőn VÁNTSA Lazinak, kinek zsebjoból esett volt ki visza akarta adni, férjem, BOROZDA Mihály kezire vette, s kérdezte, hol kapták. Mivel ez a KISPÁL Károly urfié féle, mire VÁNTSA Lazi azt felelte, a mester kereste, a mester pedig azt monda, az Isten rendelte. Férjem kérdezte, van e még ott, arra monda a mester: elég van, erigy, s te is hozz! VÁNTSA Lazi mondtotta: kevés van. Nem is lehetett sok, mert már KOSA Ferentz el hordotta volt, most nem veszen pénzzel.

Ezen KOSA Ferentz nékem azt ígérte, hogy ha valamit ellene vallani fogok, keresztül lő, de én meg mondom az igazságot.

Tudom még azt is, hogy PETRIKONÉ egy sereg gomolyára tekint fonalat KOSA Ferentzhez bé vitt volt KISPÁL Károly urtol, melyt soha KOSA Ferentz vissza se adott.

NÁDA Anis vitt KISPÁL Károly urtol egy véka fuszujkát két szoro lapátot és egy rostát. KISPÁL György urtol a vén KOVÁTS Pista egy véka Buzát és fél véka rosot.¹⁴²

138^{or} BARTHA Pálné vallomása

Mit tudsz az Uzoni Rablások alkalmával PÜNKÖSTI Mihály Urtol el orzott Ecclesia poharairol és PÜNKÖSTI Mihály Ur egyéb el Rablott jovairol?

Én a kérezzett pohárral anyit tudok: NAGY György MÁRK Ferinek a ki azon időben PÜNKÖSTI Mihály Urnál lakott, meg mondotta, hogy Kelemen /: BÁROS /: Miklos az Ecclesia poharat duganya – Nekem MÁRK Feri a NAGY György nyilatkozásait tudtomra adta, kéri, hogy menjek el KELEMEN Mikloshoz és kérjem el tőlle a poharat, én el indultam, s az uton tanáltam KELEMEN Miklosnét, ki egy ruhába valami pakkot vitt, éppen mikor a kapuján jön ki, én meg szolítottam, hogy azon poharat, a mely nála vagyon, adná vissza, hogy ha valamit tudmáson, de ő meg nagy hangosan felelt, hogy ha Hazul el futottunk, mit kereskedem Rajta? Ő Bikfalva felé menendő volt, én ki-sirtem. Egy szerien, mikor a RAB Josien, midőn mentünk, szüntelen kérve a poharat utolért az ura, s attol is kértem, hogy adná vissza, vagy hol létéről utasítand, ezen kérésemre KELEMEN Miklos szidni kezdett, hogy én ne kérjem, hanem keressem egyebüt, mert ha még kérem, szidván mindenemet, ugy meg ver, hogy a nyáron PÜNKÖSTI Mihálynak nem dolgozok – de én azt mondám, nem bánom, verjen csak adja elő a poharat, ezzel ő velem együtt viszsza indult... Midőn bé értünk azon jászagra, hol lakott, a ros z kőhaz pintzjében szorgoson bément, s mig én a pintzég el értem, addi ő ki is jött, a poharat vellem szembe hozta, ment a káposzta közü, és a burjánból két kaszát ki vett, hogy el vigye. Én a kaszára rea ősmertem, hogy PÜNKÖSTI Mihály Uré. Kértem, de azt mondá: „ha kéred, a mig a muszka el jőne, nyakadot el vágom. S azzal el vitte, s hogy hova tette, nem tudom.”¹⁴³

A nyomozás során a bizottság meghallgatott összesen 157 személyt, egyeseket kétszer is.

Első alkalommal, szeptemberben 15 nap állt a kivizsgálók rendelkezésére, ami azt jelentette, hogy szeptember 2-től 17-re be is kellett volna fejezniük. Október 12-én olyan utasítást kaptak a kivizsgálók, hogy 13 nap alatt, vagyis 25-re fejezzék be a tanúk kihallgatását.

A jegyzőkönyv szerint 156 lapon rögzítették a meghallgatott tanúk vallomásait, amelyben benne van a német fordítás is.

A nyomozóbiztosok 1850. február 19-én „Vélemény”-ben összegezték a tanúk által elmondottakat, kiegészítve saját megállapításaikkal. Ekkor közzölték a legfontosabb kihallgatási szempontokat is:

„Mí után ezen ki nyomozásba elő állított voltak önkéntes vallomásokkal ki világosodva látszik az alábbi meg nevezendő némely Uzoni Birtokosoknak az Orosz Tábör két versben Uzonon lett keresztül vonulása után – tsak ugyan előbb meg irando uzoni lakosok által véghez vitt Rablások miatt történt meg károsítások – valamint az is: hogy az említett Rablásba – ki mennyi részbe – es egyik nagyobb, a másik kisebb részbe bűnös – ugy szintén némelyek egy, mások több ártikulusba raboltak – innen ki indulva az egyenes igazság kíványa, hogy ki a rablásba nagyobb mértékbe részesedett – az a kárpotlásba és bűnhődésbe is nagyobb, a ki kevesebb, az kisebb részt vegyen – Alapelvül alitván annak okáért azt, hogy mind azon rablok, a kik a Vallok vallomásaik, s tulajdon vallomásaikba tett önkéntes meg ősmérések szerint is – bárkitől a mely Artikulusbol raboltak, a kárt vallottnak azon Ertikulusbeli kárát a fennebb meg állított részesedés mértéke szerint meg fizetni kötelesek a Kárt vallottaknak ezen nyomozó bizottmányhoz bé adott, s eredetileg ide zárt 1., 2., 3., 4., számu jegyetekből – mely jegyzések mellett követeléseikből ki hagyván annit, a menyit a muszkák el vittek – a nyomozás szerint – a többi részét mint olyanokat, miket a rablok magok hordottak el, következőleg általok meg fizetendők...

Az összesítés szerint KISPÁL György 71 köből tiszta búzával károsodott. Ebből az oroszok

vittek el 45 köblöt, a zsellérek megtartottak 3 köblöt, a többi, 23 köblöt az uzoni lakosok vittek el. Köblének piaci ára 10 forint, összesen 230 forint. Törökbúzat 56 köblöt vittek el, köble 8 forint, összesen 448 forint. Roz volt 18 köből, ebből 7 köblöt a hatóság vett át, a lakosok 11 köblöt vittek el; köblének ára 8 forint, összesen 88 forint.”

Az eltulajdonított búza, törökbúza, rozs értéke összesen 766 forint.

A fizetési szempontokat figyelembe véve az I. osztályba 7 személyt soroltak, akiknek összesen 383 forint 1 krajcárt, a II.-ba 10 személyt, akiknek 255 forint 20 krajcárt, a III.-ba 22 személyt soroltak, akiknek 127 forint 6 krajcárt kellett fizetniük.

Külön állapították meg a gyapjú, fuszulyka stb. árát.

KISPÁL Károlytól eltulajdonítottak különböző dolgokat 35-en, összesítve fizetnek 460 forintot.

GIDOFALVI Istvántól csak italt: gabonapálinkát, szilva és seprő pálinkát, aszu-szőlőbort, főtt ürmősbort, 1846-béli óbort és edényeket 416 forint értékben vittek el. Az eltulajdonítók száma 26.

Még vittek el szalonnát, porcelán bécsi edényeket. Mindennek értéke 532 forint.

Gróf *MIKES Károlytól* elvitt gabona értéke 800 forint. Ezt kiegészítették még különféle eltulajdonított tárgyakkal, amelyeknek ára 1000 forintra emelkedik.

A károsultak között a jegyzőkönyvben még említették, hogy *PÜNKÖSTI Mihály* udvarában „a muszkák a gabonást fel törték”, majd „a Muszka Tiszt kezébe ki hozta az Ecclesia poharát, melyet mi NAGY Györggyel azon tiszt urtól addig kértük, míg vissza adta, mit én el vittem házunkhoz – ottan uramnak át adtam, hogy dugja el – addig, míg vagy *PÜNKÖSTI Mihály* Ur főzőjének vagy magának az Urnak vissza adhassuk.”

Elvitték négy a *PÁLFI Dénes Lókert* nevű helyen termett szénáját is.

Az összesítőben ezen két utóbbi név közül csak a *PÁLFI Dénesé* szerepelt, akinek 9-en 60 forint kártérítést kellett fizetniük. Elvitték a *KUTI Ferenc* gazdasági felszerelését is.

A románok raboltak *ZAJZON Ferenctől*: szekérrel szállították a holmit.¹⁴⁴

A jegyzőkönyvben külön pontként említették az uzoni hűtősöket:

„Rablottak még, és hűtököt meg szegve cselekedtek az akkori Uzoni Hűtősség tagjai u.m.

Biro id. *GYÖRGYBIRO Pál* (a tárgyalások kezdetén *KOSA György* volt a bíró – októberben választások voltak)

Hűtősök: *SZÓTS Antal*, *ZAJZON Antal*, *ZAJZON László*, *KOVÁTS Joseff*, *MARK Samuel* és jegyző *DANÉR Antal*”.

Ellenük felhozott vádak:

1. „Tanuk vallomásai szerint a faluba több helyekről motozás színe alatt a rablott portékákat öszve szedték, azokat a helyett, hogy mint Tisztek hozta magával a károsok kézbesítése végett Biroi zár alá tették volna... részint árverés utján nagy oltson magoknak el adták – részint ugyan magok közt fel osztották, máig is a károsok azok iránt ki nem elégitették.”

2. Korábban azt is leírták, hogy „a fennebb említett azon 7 köből ros árát, melyeket *DÁNER Márton* a muszkák parantsolatjára Szt Györgyre vitt, onnan Brassóba viendő lévén kezeke el romlása miatt vissza hozott, a hűtősség kezére vett.”

Amellett, hogy megszabták: a hűtősöknek menyi kártérítést kell fizetniük, erkölcsileg is elmarasztalták őket: „Hogy az írt személyek méltó büntetések alá vonattassanak – soha többé semmiféle hivatalra mint a ki pennájával dolgozott, és kormányozta a többieket, pennáját vesztve minden falusi belső vagy külső dologba volt elegendéstől örökre el tiltassék és ez a falu Jegyző Könyvébe be irassék”.

Végül így zárják a jegyzőkönyvet:

„Mely illetén Nyomozodási munkálattunk, hogy általunk mindenekbe a meg irtak szerént vitetett legyen végbe – arrol igaz hitünk szerint bizonyítottunk és az arrol költ munkálattunkot ki adtuk 1850 Februarius 22^{kén}

CSIA Bálint, *KÖKÖSI Károly*, *ERESZTEVÉNYI Antal*

Mind három ezen nyomozás végbe vitelire ki rendelt Biztosok.”¹⁴⁵

*

Uzoni 1848–49-es eseményeket tárgyalva, befejezőként szeretnénk felhívni a figyelmet egy adalékra. Éppen Uzonban, elsők között született meg, már a szabadságharc idején, az a gondolat, hogy e jelentős időszak minden adatát össze kell gyűjteni, hogy később meg lehessen írni e küzdelem történetét. Az uzoni pap, SÜKÖSD Sámuel 1849. április 7-én tett közzé felhívást, amelyben arra kéri a szemtanúkat, hogy tudósítsák azon eseményekről, amelyeken maga nem vehetett részt vagy nem hallhatott róluk, hogy összegezni lehessen a történeteket. Felhívásában azt írta: „A székely vitézséget eddig is kalapemeléssel említette a világ, de a közelebbi nehéz napokban különösen megdicsőítette magát nemzetünk. A história által felmutatható nagyszerű események között ahhoz hasonló, amit Háromszék a múlt decemberében mívelt csak egy sincsen.” Különösen kiemelte azt, hogy Háromszék férfiai oly körülmények között harcoltak hősiiesen, amikor már tulajdonképpen egész Erdély el volt veszve. Ezt meg kell öröközni, hogy unokáink is emlékezzenek ezekre a napokra. A közlöket arra kérte, hogy emlékeiket legalább ezen év májusának első napjaiban közöljék Kézdivásárhelyen HANKÓ Dániellel, aki korábban a szék követe volt, Sepsiszentgyörgyön NÉMETH Lászlóval, az akkori kormánybiztossal, vagy pedig küldjék Uzonba a református lelkeshez vagyis hozzá.

SÜKÖSD Sámuel nagyszerű terve nem valósulhatott meg, mert kötelessége a harcok terére szólította, s az oroszok betörésekor a csatátéren fejezte be életét.¹⁴⁶ Szolgáljon tanulságul történetírásunk feldolgozóinak.

Irodalom

- Naptár (1849): **Magyar házi-barát. Közhasznú és gazdasági naptár 1849-ik közönséges évre.** Kassa – I. még: 1849 sző-vegközi utalásként
- ALBERT Ernő (1997): **Adatok az 1849. július–december időszak háromszéki eseményeinek ismeretéhez.** ACTA (SICULICA) – 1996. I. 227–234.
- ALBERT Ernő (1999a): **Uzon 1848 áprilisában.** Romániai Magyar Szó 1745. sz., jún. 22. Szabad szombat 23. sz. június 20–21. B és D old.
- ALBERT Ernő (1999b): **Eltűpört szabadság. Jöttek az oro-szok.** 1849. Sepsiszentgyörgy
- BEKE György (1998): **Bem tábornok segédtsitje.** Székelyföld II. évf. 3. sz. márc. 100–115. old.
- BONA Gábor (1987): **Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49.** Budapest
- CS. BOGÁTS Dénes (1941): **Sepsiszentgyörgy.** In: DÁVID József (szerkesztette): **Székelyföld írásban és képb.** 265–294. Budapest
- EGYED Ákos (1981): **Falu, város, civilizáció.** Bukarest
- EGYED Ákos (1979): **Háromszék 1848–1849.** Bukarest
- EGYED Ákos (1997, 1998): **A korszerűsödő és hagyomány-őrző Erdély I–II.** Csíkszereda
- EGYED Ákos (1998, 1999): **Erdély 1848–1849 I–II.** Csíkszereda
- HERMANN Róbert (1996): **1848–1849. A szabadságharc és forradalom története.** Budapest
- JAKAB Elek (1880): **Szabadságharcunk történetéhez. Viszsaemlékezések 1848–1849-re.** Budapest
- KOVÁCS Endre (1954): **Bem József.** Budapest
- NAGY Sándor (1896): **Háromszék önvédelmi harca 1848–1849.** Kolozsvár

Jegyzet

1. JAKAB Elek 1880; NAGY Sándor 1896; EGYED Ákos 1979; 1997–1998; 1998–1999; BEKE György 1998; ALBERT Ernő 1999a, 1999b.
2. BEKE György 1998. 101. old. és SÁLvt Fond 36 Nr. act 1842. 180. lap
3. Lásd még részletesebben EGYED Ákos 1979. 37. old. és 1998. 91. old.; ALBERT Ernő 1999a
4. EGYED Ákos 1979. 56–57. old.
5. Uo. 83. old.
6. SÁLvt Fond 55. VAJNA család iratai Nr. act. 552–606. 451. lap
7. BONA Gábor 1987. 275. old
8. BEKE György 1998. 101. old.
9. BONA Gábor 1987. 275. old.
10. GÁL Sándor jelentése BATTHYÁNY Lajos miniszterelnöknek. Közli BEKE György 1998. 106. old.
11. EGYED Ákos 1979. 135. és Albert Ernő 1999b. 41. old.
12. Székely Nemzet I. évf. 174. sz. 1883. nov. 15. 3. old.
13. SÁLvt Fond 28 Nr. act 98. 35. lap
14. Uo. 8. lap
15. EGYED Ákos 1981. 105. old.

16. Uo. 113–115. old.
 17. Uő. 1979. 203. old.
 18. SÁLvt Fond 28. Nr. act. 98. 11. lap
 19. Uo.
 20. Uo. 44. lap
 21. ALBERT Ernő 1996. 229–230. old.
 22. Naptár 1849. június
 23. CSÍKMADARASI BOGÁTS Dénes 1941. 288. old.
 24. SÁLvt Fond 28 Nr. act. 98. 30. lap
 25. Uo. 15. lap
 26. Uo. 15. és 20–22. ,27. ,29. ,33. lap
 27. Uo. 35. ,38. és 40. lap
 28. Uo. 46–60. lap
 29. KOVÁCS Endre 1954. 547. old.
 30. SÁLvt Fond 28 Nr. act. 98. 20. lap
 31. Uo. 13. lap
 32. Uo. 35. lap
 33. Uo. 36. lap
 34. Uo. 12–60. lap
 35. Uo. 36. lap
 36. Naptár 1849. június
 37. SÁLvt Fond 28 Nr. act. 98. 52. lap
 38. Uo. 16. lap
 39. Uo. 55. lap
 40. Uo. 18. lap
 41. Uo. 13. lap
 42. Uo. 53. lap
 43. Uo. 21. lap
 44. Uo.
 45. Uo. 152. lap
 46. Uo.
 47. Uo. 21. lap
 48. Uo. 19. lap
 49. Uo. 35. lap
 50. Uo. 31. lap
 51. Uo. 36. lap
 52. Uo. 60. lap
 53. Naptár 1849. július
 54. SÁLvt Fond 28 Nr. act. 98. 61. lap
 55. Uo. 38. lap
 56. Uo. 50. lap
 57. Uo. 36. lap
 58. Uo. 54. lap
 59. Uo. 11. lap
 60. Uo. 20. lap
 61. Uo. 32. lap
 62. Uo. 24. lap
 63. Uo. 60. lap
 64. Uo. 25. lap
 65. Uo. 36. lap
 66. Uo. 54. lap
 67. Uo. 55. lap
 68. Uo. 38. lap
 69. Uo. 14. lap
 70. Uo. 12. lap
 71. Uo. 45. lap
 72. Uo. 18. lap
 73. Uo. 53. lap
 74. Uo. 54. lap
 75. Uo. 27. lap
 76. Uo. 19. lap
 77. Uo. 25. lap
 78. Uo. 54. lap
 79. Uo. 55. lap
 80. Uo. 11. lap
 81. Uo. 12. lap
 82. Uo. 46. lap
 83. Uo. 52. lap
 84. Uo. 53. lap
 85. Uo. 18. lap
 86. Uo. 28. lap
 87. Uo. 18. lap
 88. Uo. 38. lap
 89. Uo. 18. lap
 90. Uo. 19. lap
 91. Uo. 12. lap
 92. Uo. 30. lap
 93. Uo. 13. lap
 94. Uo. 15. lap
 95. Uo. 53. és 57. lap
 96. Uo. 12. lap
 97. Uo. 13–14. lap
 98. Uo. 13. lap
 99. Uo. 18. lap
 100. Uo. 19. lap
 101. Uo. 38. lap
 102. Uo. 13. lap
 103. Uo. 14. lap
 104. Uo. 36. lap
 105. Uo. 38. lap
 106. Uo. 56. lap
 107. Uo.
 108. Uo. 11. lap
 109. Uo. 12. lap
 110. Uo. 15. lap
 111. Uo. 17. lap
 112. Uo. 27. lap
 113. Uo. 32. lap
 114. Uo. 38. lap
 115. Uo. 37. lap
 116. Uo. 151. lap
 117. Uo. 36. lap
 118. Uo. 13. és 15. lap
 119. Uo. 12–13. lap
 120. Uo. 15. lap
 121. Uo. 29. lap
 122. Uo. 55–56. lap
 123. Uo. 23. lap
 124. Uo. 15. lap
 125. Uo. 17. lap
 126. Uo. 13. lap
 127. Uo. 36. lap
 128. Uo. 52. lap
 129. Uo. 9. lap
 130. Uo. 17. lap
 131. Uo. 14. lap
 132. Uo. 15. lap
 133. Uo. 19. lap

134. Uo. 18. lap
135. Uo. 20. lap
136. Uo.
137. Uo. 35. lap
138. Uo. 13. lap
139. Uo.
140. Uo. 58. lap
141. Uo. 44. lap
142. Uo. 12–14. lap
143. Uo. 57. lap
144. Uo. 35. lap
145. Uo. 68. lap
146. HERMANN, 1996. 353. old.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Evenimente din Ozun (Trei Scaune), din 1848–1849

(Rezumat)

Prelegerea încearcă să îmbogățească cunoștințele referitoare la istoria pașopistă a unei comune din Trei Scaune, Ozun. Dintre cele două documente prezentate (amândouă se găsesc în Arhivele Naționale Direcția Județeană Covasna), primul este legat de formarea gărzilor naționale, al doilea de ocuparea localității de către ruși cu ocazia intervenției militare țariste și de urmările acesteia. Prelegerea precizează și locul acestor evenimente în seria de evenimente din 1848–1849, legate de Ozun și de Trei Scaune, fără însă a o dezbate mai pe larg cu această ocazie.

Events in Uzon During 1848–49

(Abstract)

The lecture aims to present two documents from the archives in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), which contain events referring to the revolution and war for independence. One of the documents point out the preparations for the battle, the way the national guard came into being, the other speaks about the entrance of the Russians and of its consequences. The lecture fits the two documents into that row of events that is linked to Uzon (Ozun, Covasna County) and Háromszék, but in this case only schematically.

Sepsiszentgyörgy 1849–1850-ben

(Kivonat)

A 19. század közepi Sepsiszentgyörgy egyik fele autonóm város, másik fele a székhez tartozó falu, a két rész 1848–50-ben egyesül. Ugyanakkor meghatározó jegye, hogy a Hunyadtól Gyergyóig, Aranyosgyérestől Bodzavámig alakulatokkal rendelkező határőr Székely Huszárezred parancsnoki székhelye. A forradalmat követő megtorlás több rendelkezéssel figyelmen kívül hagyta a város autonómiáját, így pl. 1850 januárban kinevezéses úton cserélték le a hivatalnoki gárdát, de a város már két hónap múlva törvénytelennek nyilvánította ezt, és a továbbiakban is megkereste az ellenszegülés útjait, mint pl. a forradalomban és szabadságharcban részt vettek az ún. erkölcsi bizonyítványa kiállításánál. Mindezt az elnyomó hatalom halmozta terhek idején. A dolgozat elsősorban a korabeli városi tanácsi jegyzőkönyvek anyagára támaszkodik.

*

Sepsiszentgyörgy már a középkorban vársártartási jogot szerzett, ezáltal környékének piachelyévé vált, de még a 19. század közepén is megtartotta mezővárosi jellegét. A lakosság megélhetésében elsőrendű szerep továbbra is a mezőgazdaságnak jutott. A 19. század elején, noha megszorodnak a mesteremberek, akik céhszervezeteket alapítanak, és zsidó és örmény kereskedők telepednek ide – ami a gazdasági élet fellendülését is eredményezte – a lakosság nagy többsége teljes egészében vagy legalább részben agrártermelésből biztosítja létszükségletét.

A városiasodás alakulásában fontos állomásként említhető a 18. század második fele, a Székely Határőréség huszárezred-parancsnoki székhelyének idehelyezésével. A nagyrészt idegenekből álló tisztek, altisztek és ezek családjainak fogyasztóképesége vonzotta az iparosok letelepedését.

Sepsiszentgyörgy az általános mezővárosi modell szerint építészeti szempontból falusias jellegű volt. Központjában a katonaság számára emelt épületektől és a székháztól eltekintve csak néhány tehetősebb polgárnak volt kőháza. Ezt a központi városias magot falusias építési övezet vette körül, ahol a házak elsősorban fából épültek, melyeket zsindelemmel vagy szalmával fedtek be. A gyakori tüzesetek arra készítették a városi tanácsot, hogy 1839-ben minden házat tűzbiztonsági szempontból megvizsgáljanak. Arra a megállapításra jutottak, hogy a tulajdonosok szalmával fedett építményeiket egy év leforgása alatt zsindelem tetőzettel cseréljék ki.¹

A kolozsvári „Nemzeti Társalkodó” 1839-ben a következő leírást közli a városról: „a városnak központja ízléssel s csinnal készült épületeivel igen nyájas és meglepő tekintetű mutat. Legjelesebb ezek közül az ezredesi lak, délszaki szegletére alkalmazott őrházzal, ezen őrház kőalapjából a négy szegleten négy oszlop emelkedik ki, melyeken a csinos veresre festett fődélzet nyugszik. A katonai lakokkal szemben emelkedő dombon fekszik a csak mostanában készült székház... A város köztisztviselői közt említést érdemelnek a református és katolikus templomok, egy katonai nevelőház, a reformátusok télen, nyáron át üres iskolájuk. Van a városnak egy kis kaszinója. Van a városban egy gyógytár és néhány apró boltocska.”² A leírás egy olyan, a városiasodás útján elindult település benyomását kelti, ahol tulajdonképpen csak a központi mag ütötte a mértéket, a szélső részek továbbra is inkább falura emlékeztettek.

A város agrárjellegére vall egyébként a település szerkezeti felépítése is. A középkortól egészen a 19. század közepéig a lakosok telkének, házáknak egy részét falusi jószágoknak nyilvánították, peres ügyeiket nem a városi, hanem a széki

*Az EME BNyTt Szo. 1998 évi, sepsiszentgyörgyi Vándorgyűléksének előadása

bíróság elé vitték, miáltal minden városi kötelezettség alól kivonták magukat. Többen akadtak a városi polgárok közül, kiknek több telkük volt, egyesek jószágaikat kivették a város igazgatása alól és falusi telkeknek titulálták, hogy ezek után adót ne fizessenek és kevesebb terhet viseljenek. Előállott olyan különleges helyzet, hogy az utcának egyik oldala a városhoz, a másik a faluhoz tartozott. Még különösebb volt az az állapot, amikor az utcának ugyanazon az oldalán a városi és falusi telkek egymást váltogatták. A városi és falurésznek általában közös bírója volt, ki nevét aszerint, hogy melyik részt képviselte „városi bíróként”, vagy „falusi bíróként” használta. Ritkábban az is előfordult, hogy külön-külön választottak bírót.³ Sepsiszentgyörgynek régi vágya volt, hogy az adófizetésbe bevonja a szék alá tartozó, de városi jószágon lakó nemes és szabad embereket is. Ezek mindig vonakodtak a város adóterheihez hozzájárulni azon a címen, hogy nem városi polgárok és mind hadban szolgálók csak a szék terheit kötelesek hordozni.⁴ Egy 1730-as vagyonzvizsgálati jegyzőkönyv a városi és falurész lakóinak birtokviszonyaiba nyújt betekintést. Megállapítható, hogy a falurészhez tartozóknak sokkal nagyobb kiterjedésű birtokaik voltak, mint a városi polgároknak. A közteher viselésben való részvétel jelentette tehát az ellentétek forrását a két rész között. A 18. század derekán a városi rendek a Guberniumtól várták a megoldást ebben a kényes kérdésben. Folyamodványukban előadják, hogy Szentgyörgynek egyik fele városi, másik fele falusi jóságokból tevődik össze. A városi birtokokból az idők folyamán bizonyos területek falusi részen lévők tulajdonába kerültek, vagy olyanok kezébe, akik szomszédos helységekből költöztek be. Ezek a lakosok nem voltak hajlandók a városnak adózni, sem a közterhek viseléséből részt vállalni. A kisszámú városhoz tartozó polgárok pedig képtelenek voltak a megnövekedett terhek hordozásának eleget tenni. Kéri a Főkörmányszéket, tegyen igazságot, és azok a jóságok, amelyek eddig a városhoz tartoztak, maradjanak továbbra is a város igazgatása alatt, különben elkerülhetlenné válik a város elfalusiasodása.⁵

1848-ban a külön törvényhatósághoz tartozó felek elhatározták az egyesülést. 1849. december 29-én a jóváhagyás megszerzése érdekében elkészült a szükséges tervezet, melyet a városi tanács 1850. január 17-i ülésén megvitatott és az ott készült jegyzőkönyvet a kerületi főbiztossághoz megerősítés végett felterjesztette, melyre aztán rövid időn belül meg is érkezett az igenlő válasz.⁶ Ezáltal a település fejlődését gátoló több évszázados különállás akadályá megszünt, minden itt lakó személy birtokával, javaival együtt városi joghatóság részesévé vállt és ettől fogva jogokban és köteleességekben is Sepsiszentgyörgy polgárának tekintették őket.

A város élt a helyhatóságok számára biztosított belső autonómia lehetőségével és ezért nem csoda, ha minden olyan intézkedés, amely önkormányzatiságának csorbítására irányult, igen érzékenyen érintette az itt élők közösségét. 1850 márciusában tartott gyűlésen önérzetesen utasítják el a kerületi főbiztosság rendelkezését, amely soron kívüli tehertételt követelt a sepsiszentgyörgyiek-től. A tanácsi határozat hangsúlyozta: „Sepsiszentgyörgy városa kiváltsága jogával fogva a második székely gyalogezrednek 1799 és 1828-ban kiadott válaszai értelmében a székkel közös terhet hordozni nem tartozik, annyival is inkább, mivel Sepsiszentgyörgy városának az országujtjai költséges hidjai és töltései vannak, melyet maga erejéből állított fel és javait ma is a szék segedelme nélkül tartja fenn, minnél fogva méltatlan közönségünkre rott fák és kötél megadása kötelezettségek alól feloldozni méltoztasson”.⁷

Erdély közigazgatási átszervezése következtében területéből kerületeket alakítottak ki, melynek keretén belül Székelyföld az udvarhelyi kerületbe kapott besorolást. Háromszék sepsiszentgyörgyi kerületre és négy alkerületre tagolódott. Háromszék kerületi biztosának 1849. november elején KOVÁCS István császári kapitányt nevezték ki, személye csakhamar hírhedté vált Háromszéken. Sepsiszentgyörgyön a katolikus templommal szemben lakott és innen intézte mindazokat az utasításokat, amelyeknek egyetlen célja a szabadságharc emlékeinek, következményeinek minél előbbi felszámolása volt, ugyan-

akkor az emberek tudatából kiirtani a szabadság utáni vágyat és a rebellis Háromszéket a császár iránti feltétel nélküli hűsége rákényszeríteni. Terveinek kivitelezésében az eszközökben nem változott, ezért a viszonylag rövid itt tartózkodása elegendő volt ahhoz, hogy örök időkre gyűlöltté tegye nevét generációk számára.⁸

A forradalmat követő megtorlás időszakában nem egy olyan rendelet született, amely figyelmen kívül hagyta a város belső önrendelkezési szabadságát és ezáltal a lakosság részéről ellenérzéseket váltott ki. Háromszék kerületi biztosa, a teljhatalommal rendelkező KOVÁCS kapitány nem elégedett meg a forradalom emlékeinek kiirtásával, de a gyanakvó hatalom megszemélyesítőjeként ellenőrzése alá kívánta vonni Sepsiszentgyörgy város vezető apparátusát is. Elhatározását tett követte és a demokratikus módon választott helyhatósági tisztviselőket leváltva, saját szempontjait tarva figyelem előtt, kinevezéses úton cserélte ki a hivatalnoki gárdát. Miután 1849. november 8-án összeállt a városi közigazgatás testülete, 1850. január 9-i városi tanács ülésén „kijelentvén azt, miszerint hosszas orálásokra nem készülvén, mindazon által röviden elősorolta a városnak célszerű előmenetele és haladása iránti gondosságát és az egyenlőség alapján boldogságát, s mindazon terheket mik az egyenlőség elvinél fogva mindenkire aránylagosan osztatik ki célszerű intézmények által s nemcsak, hanem a városi hivatali rendszert is új alapon kívánván létre juttatni kinevezés útján a következő személyzetben állapította meg”.⁹ Az általa kinevezett városvezetés azon nyomban letette a hivatali esküt Ferenc József császárra és utána a beiktatásuk is megtörtént. A városi tanácsban volt azonban akkora erő és bátorság, hogy ezt a törvénytelen intézkedést sokáig nem tűrte, rövid két hónap múltán, 1850. március 6-i gyűlésén megszületett az a határozat, amely a régi megszokott kerékvágásba terelte a dolgokat, kiküszöbölve az önkormányzatiságon esett csorbát: „a hivataloskodó testület nem választás hanem csak kinevezés útján áll, javaltatott, hogy választás útján egészítessék ki, annyival is inkább, hogy mivel máris hivataloskodók hiányoznak kiknek kipotlása mellőzhetetlen, valamint szintén a többiek neve-

zetek is választás útján erősítsenek meg mindazok akik a közbizodalmat birják. Készítessék egy felirat a kerületi főbiztossághoz, amelyben az aránt megkérendő mi-szerint a tisztelt közönségnek fennebb említett határozata következtében a városi hivataloskodó testület választás utáni helyreállítása engedtetnék meg”.¹⁰

1849 áprilisában Sepsiszentgyörgy lakossága gyűlés keretén belül KOSSUTH Lajosnak és BEM József tábornoknak a városközpont legszebb részén két egymás szomszédságában lévő telket ajándékozott. Telkeik által a város polgáraivá nyilvánították a két illusztris személyiséget.¹¹ KOVÁCS kapitány 1849. november 5-én felszólította a várost, hogy tegyen jelentést arról, hogy a magyar forradalom veszedelmes főnökeinek, KOSSUTHnak és BEMnek a piacon a BÉLDI ház mellett milyen körülmények között ajándékozták a két bennvalót: „Ezen telket a nevezett tulajdonosoktól szándékom vagyon lefoglalni a felséges arárium számára, azért elvárom a tanácstól, hogy biztosa által mutassa ki azon telkeket, valamint az ajándék leveleket is adja be, mi volt az indoka az ajándékozásoknak. Ki indítványozta, tégyen jelentést legsietőbben”.¹² A városi tanács 1849. november 7-én válaszol a két egyforma, 35 öl hosszú és 20 öl széles telket illetően, amelyet az akkori körülmények között a város tényleg elajándékozott, valójában azonban soha át nem adta ezeket, jelen pillanatban pedig HAURICH postamesternek adták ki több éves haszonbérbe, ha azonban a kincstárnak szüksége lenne ezekre a területekre, a város kész lemondani róluk¹³ – hangzik az eligazítás.

Sérelmesnek találták és nyomozást is indított a kerületi főbiztosság az ojtosi határon lévő kétféjű sasos címer meggyalázása, valamint a levélpapírokon lévő hasonló felségjel összepiszkolása ügyében. A gyanú a sepsiszentgyörgyi aljegyző GYÁRFÁS Sámuel ellen irányult, akit mint feltételezett tettest, letartóztattak. 1849. december 23-án a városi tanács válaszában az illető ártatlanságáról tesz tanúbizonyságot, állítását alátámasztandó, hogy GYÁRFÁS Sámuel nem járt Ojtozban, tehát nem lehet őt gyanúsítani hatalmi jelképek gyalázásával.¹⁴

A bécsi udvart leginkább egy újabb forradalom kitöréséről felröppentett hírek nyugtalanították. 1850. február 16-án KOVÁCS kapitány aláírásával utasítást tettek közé, amely az álhírek terjesztőivel szemben, akik a közvéleményt megteveszthették volna és a lakosság körében egy újabb szabadságharc kitörésének lehetőségét hirdették, kemény megtorlást helyeztek kilátásba.¹⁵

Elsőrendű feladatuk tűzte ki az önkényuralom a helyi hatóságok számára a szabadságharcban használt fegyverek és egyáltalán olyan tárgyak begyűjtését, amelyek egy újabb fegyveres felkelés kitörése esetén a fennálló rendszer megdöntésére szolgálhattak volna. 1849. november 14-én kerületi főbiztos KOVÁCS kapitány rendeletet tett közzé a lakosság lefegyverzését illetően, amelynek végrehajtását azonnali hatállyal életbe is léptették. 1850. június 29-én a városi tanácstól CSÁSZÁR Sámuel anyagi jutalmat kér 12 heti fáradságos felderítő munkájáért, mely idő alatt lovakat, szekereket, rablott portékákat, KOSSUTH-bankjegyeket és sok fegyvert kobozott el. A kérelmező elutasító választ kapott, minthogy a főbiztosság leirata értelmében a rablott portékák kinyomozásáért senkinek semmiféle díjazás nem dukált.¹⁶ Így büntette meg a sors azt az embert, aki saját közösségének érdekei ellen fordult anyagi haszon reményében.

Nemcsak az elrejtett fegyverektől félt az elnyomó gépezet, hanem a forradalom idején keletkezett írott és nyomtatott emlékeket, az ereklyeként őrzött tárgyakat is megsemmisítésre ítélték. 1850. január 15-i jegyzőkönyvi bejegyzés is ezt bizonyítja: „Cs.K. főbiztosságnak múlt évi december 31-én kiadott körrendeletét tegnaptól vévén, melyben rendeltetik, hogy a magyar kormány alatt keletkezett mindennemű rendelkezést, KOSSUTH búcsúját és a Székely Hírmondót összeszedvén beküldeni rendeltetik. Az érintett irományok nagy számmal összegyűjtvén küldeszenek be”.¹⁷

A hatalom tisztában volt azzal, hogy egy esetleges újabb fegyveres felkelés meghiúsításának leghatásosabb eszköze az éberségben, az emberek megfigyelésében és ellenőrzésében rejlik. Ezért a legkisebb településtől a legnépesebbekig

ilyen irányú rendszabályokat léptettek életbe. Így volt ez Sepsiszentgyörgy esetében is, ahol 1850. január 9-én jegyzik a tanácsi jegyzőkönyvben a főbiztos utasítását. A csend, a rend fenntartása tekintetében az utcákon, de a házaknál is le kell igazoltatni minden ismeretlen idegen személyt, úgy a csavargókat, mint a gyanús egyéneket pedig le kell tartóztatni. Ezeknek a céloknak a megvalósítása érdekében rendőrbiztos GYÖRGY-BÍRÓ Benjamin utcatizedeseknek a fellállítását javasolta. Az indítványozott javaslatot a városi tanács elfogadta és intézkedett mielőbbi gyakorlatba ültetéséről.¹⁸

Az ellenforradalom minden igyekezetével azon volt, hogy a szabadságharcban résztvevő személyekkel szemben valamiféle megtorlást alkalmazzon, ez még inkább érvényesült azokban az esetekben amikor az illető tisztí minőségben szolgált a hazát. A helyhatósági törvények értelmében az önkormányzatokba beválasztott hivatalnokok tiszttségük idejére felmentésben részesültek a katonai szolgálat alól. Ezért lepődött meg IMREH József aljegyző és KIRÁLY József városgazda, volt forradalmi tiszt, amikor címükre besorozási parancs érkezett. 1850. január 20-i tanácshatározat értelmében a székely székek főparancsnokától, báró HEIDTE alezredestől várták a felmentő utasítást. Ehelyett azonban a katonai vezető magyarázgatásokkal rázta le magáról az ügy megoldását, „a már bővön kimondott okoknál fogva nem lévén hatalmamba a benn írtak elszabadításukat, folyamodjon a kérelmes tanács minden személyért külön kérelembe az erdélyi Cs.K. főigazgató báró WOLGEMUTH excelenciájához ahonnan így csak az engedelem kinyerhető”.¹⁹ Ez az eset is azt példázza, hogy a győztes hatalom ellenségeit igyekezett megbüntetni, még akkor is, ha ez szabályellenesen történt, mert nyilvánvaló, hogy ha egy térség katonai vezetője a hatáskörébe tartozó ügyet nem intézte el, a legfőbb hatóság miért cselekedett volna másképpen.

A városnak kellemetlenségei származtak abból kifolyólag is, hogy a forradalom idején a sokféle kiadás miatt a helybeli kereskedőktől jobb híján hitelben vásároltak. POTOCKY Jakab

és POTOCKY Antal kereskedők 1850 októberében kérelemmel fordultak a kerületi biztossághoz az akkor hitelben vásárolt javak törlesztése tárgyában. A felsorolásból kitűnik, hogy nagy mennyiségben óbort, tehenet, zabot, különböző nagyságú faragott gerendákat, vásznat, pléhet, szekeret, stb. szolgáltatott az akkori városvezetők felkérésére. A hitelezők elszámolásában feltűnik GÁBOR Áron neve is, aki 5 tábla pléhet, 2 nagy ollót igényelt közérdekű vállalásainak kivitelezése érdekében. A városi tanács véleménye azonban ütközött a kereskedők elvárásaival, a nézetkülönbségeket a következőképpen magyarázta a hatóság „több aprólékos vásárlások merülvén fenn a számolatokban, amilyenek drót, pléh, olló melyekre a városnak semmi szüksége nem vala. A város számára nem is hozathattak, a város számára nem is hozathattak, az inkább, hogy azoknak több részét GÁBOR Áron kontozza és a város maga adósságának el sem ismerheti, de egyébként is a város minden építményeket, javításokat városgazda által készített meg és annak pénzt is adott által miből a szükségleteket beszerezze, kivéven az orosz tábor bejövetelével, akkor borokat, vágómarhákat és zabot, melyek fel is vétetvén becsú alatt összeírva állanak és azokat azon városi közönség meg is fizet mihelyt arra módja leend nem is késik, annyival is inkább, hogy eddig is sokakat elégített ki, de nem olyan magas árban milyenekben a követelők felvetették megjegyeztetvén, hogy POTOCKY Jakab azon időkből, melyeket említ a bor és marha elvételével nem igazságosan nyilatkozik és követel, mert idehaza nem is volt, hanem Csikban rokonainál és bora el sem vétetett senki által azt bizonyítani nem képes, melyekről a rendelt felvilágosítás készítesen meg és terjesztessék is fel”.²⁰ 1850 október 28-án a városi tanács a kerületi biztosságnak küldött eligazító levelében részletesen kifejti, hogy mi az akadálya annak, hogy a kereskedők által támasztott pénzügyi követeléseknek eleget tegyenek. Véleményük szerint az építő anyagok tekintetében a városgazda elszámolásában kellene szerepeljen, hogy mi célból és hol használták fel azokat, a bor és vágómarha esetében pedig csakis az orosz seregek bejövetelével hozható kapcsol-

latba. A város a kerületi biztosságot felkéri, hogy az alaptalan követelésektől tekintsenek el.

A városi tanács 1850. november 28-án a kérelmező VASZI István tudomására hozza, hogy annak idején TUZSON őrnagy parancsára a székely tábor élelmezésre SZÓTS hadnagynak átadott 270 font hús értékének megfizetését elutasítja. Az indoklatban az áll, hogy sem TUZSON őrnagy, sem SZÓTS hadnagy nem lévén a városi tanács hatósága alá tartozó közegek, és amúgyis a városi kassa anyagi alapok teljes hiányában szenved. A város vezetősége tehát következetesen elutasította az olyan személyek által támasztott igényeket, akik a forradalom érdekében tett szolgálataikért kérnek javadalmozást, mint ahogy azok számára is kitérő választ adnak, akik az ellenforradalom szolgálatába szegődtek.

Nemcsak a kereskedők nyújtottak be a szabadságharc idejéből állítólag ki nem fizetett számlákat, hasonló követeléssel állt elő 1850 januárjában ROLL Sámuel sepsiszentgyörgyi gyógyszerész is. 1848. december 2. és 1849. augusztus 16. között kiadott gyógyszerekről készített számadást. A gyógyszerek ellenértékét kéri a városi tanácstól.

Városi polgárok, mesteremberek is fordulnak kárpótlás reményében a város vezetőségéhez az orosz betörés idején szenvedett veszteségeik megtérítésére vonatkozóan. PUSKÁS Mihály 1849 júliusában a benyomuló orosz hadsereg által lefoglalt ökreinek értékét kérelmezte. A város olyan megfontolással utasította el a kérvényezőt, hogy az illető nem tudja bizonyítani azt, hogy a tanács rendelkezéséből a városra kirótt marhák számába adta volna be ökreit. FERENC Mihály kovácmester 1850. március 30-án az oroszok által elvitt műhely felszerelésének ellenértékéért kér kárpótlást a tanácstól. Mint kiderült, az orosz táborbeli katonák vitték el a kovácsfelszerelést, a városi tanács szűkös anyagi helyzetére hivatkozva és arra, hogy ilyen esetekben, amelyek egyébként nem voltak ritkák, nem tud fizetni. Tisztában voltak a városatyák azzal, hogyha a polgároknak a szabadságharc idején bizonyíthatatlan körülmények között eltűnt javaik fejében engedményeket tesznek, olyan helyzetbe kerül-

hetnek, hogy mindenkinek válogatás nélkül kénytelenek lesznek kártérítést fizetni. Ezért az inkább senkinek, mint mindenkinek álláspontra helyezkedtek.

Sepsiszentgyörgyi huszár alezredes NAGY Imre olyan bizonyítványt kért a tanácstól, miszerint 1848. novemberétől 1849. májusáig beteg ágyából a forradalom vezetői kiüldöztek. Ez alatt az idő alatt katonai felszerelésében bútorokban, lovaiban, marháiban a betörő ellenség több ezer forintos kárt okozott. A kért bizonyítványt a várostól megkapta.

A forradalom utáni önkényuralmi időszak éveiben a jelentgetések, gyanúsítgatások napirenden voltak. Mindenki ellenségnek minősült, akinek valami köze volt a szabadságharcához. A koholt vádak vagy gyanú eloszlatásának egyik kézenfekvő módszere a jó magaviseleti vagy úgynevezett erkölcsi bizonyítvány beszerzése volt. Ezek kiállítására a városi tanács volt hivatva és becsületére szóljon, a kérvényezőket minden alkalommal jóindulatú elbírálásban részesültek. Senkiről nem állítottak ki kedvezőtlen igazolást. Pártoló magatartásukkal a városvezetők – kik közül többen is aktív résztvevői voltak a harci eseményeknek – mintegy együttérzést vállaltak az üldözöttek táborával és ezáltal sokan szabadulhattak meg a felelősségre vonástól, illetve zökkenőmentesen illeszkedhettek vissza a polgári élet különböző területeire. 1849. november 17-én 14 személy, köztük SIPOS László trombitás, IMRE János káplár, KARÁCSONY Péter köztivéz számára állítanak ki jó magaviseleti igazolást, „arról, hogy a magyar táborozás alatt mindig idehaza, Sepsiszentgyörgyön voltak, fegyvert nem fogtak, nem bűjtogattak és semmi kihágásokat nem tettek”.²¹ 1849. november 27-én CSÁSZÁR Bálint városgazda olyan bizonyítványt kért és kapott a tanácstól, amely azt igazolta, hogy a fiát a magyar katonaság közé erőszakkal sorozták be. Ugyanakkor szabómeszter KOSTYÁN Jánosnak is szüksége volt egy jó magaviseletet igazoló bizonyítványra, hogy nem vett részt a forradalomban és nem bűjtogatott, hanem mesterségét folytatta. Igen érdekes és diplomatikus hangnemben íródott az az igazolás,

amelyet ZATHURECZKY István huszárhadnagy számára bocsájtott ki a város: „bűjtogató, népizgató vezető nem volt, hanem mint szolgálatban volt tiszt csak a kikerülhetetlen fátum sodorta a forradalom árájába, egyébb iránt mindenkor csendes és békés hajlamú s indulatai lévén, részvetélt a forradalomba nem lehet szándékos rossz cselekedetnek feltudni”.²²

1850. márciusában VITÁLYOS Antal huszárkapitánynak állítanak ki egy közkötelességi bizonyítványt az illető Sepsiszentgyörgyön töltött idejéről, mely szerint: ez alatt a forradalomban nem vett részt, elő nem segítette azt, hanem mindig Sepsiszentgyörgyön tartózkodott, az orosz seregek bejövetelével térparancsnokként szolgált mindaddig, míg a kerületi főbiztosság átvette a kormányzást.

A civil pályán érvényesülni kívánó személyek is kikérik a maguk büntetlenségi igazolásukat, melynek felmutatása megkönnyíthette az elhelyezkedést. BAKCSI János polgári orvos 1849-ben és 1850-ben elvégzett gyógyító munkájáról kér bizonyítványt. 1849-ben 38 egyént oltott be, 18 foglyot gyógyított meg; 1850-ben pedig 86 gyereket és 189 személyt oltott be. Tífusz- és hólyagos himlőben szenvedőket kezelte. HANZE Ferenc felesége kér férje orvosi működéséről orvosi bizonylatot, aki a huszárezrednél volt orvos, ennek ellenére nemcsak a katonákat részesítette egészségügyi ellátásban, hanem civil betegeken is segített. GYÁRFÁS Dávid kérvényében életútjának fontosabb állomásait jelölte meg. Többféle vezető beosztású városi és széki tisztséget is betöltött a forradalmat megelőző évtizedekben. Nagyenyeden tanult, 1825–1828 között a királyi táblán jogtudományi jártasságot szerzett. 1828-tól aljegyző, főjegyző, tanácsos, főbíró, majd a széken, mint számszeletti táblabíró, szolgált földbirtokosként kiváló eredménnyel gazdálkodott. A szabadságharc idején Sepsiszentgyörgyön tartózkodott, birtokát művelte, nem rukkolt ki és nem lázított a hatalom ellen – hangzik a város által kiállított erkölcsi bizonyítványban. IZSÁK János kerületi fogalmazó, IZSÁK Lajos és NAGY Dénes biztossági díjnoknak az új hatalom hivatalnokaiként nagy szük-

ségük volt ártatlanságukat megerősítő igazolványra, melyben csendes, jámbor, jószellemű személyeként jellemzik őket.

Kényes helyzetbe került HORVÁTH Albert, a forradalom idején Háromszék főkirálybírója. Noha nem tartozott a helyi események élharcosai közé, inkább konzervatív, mint liberális beállítottságú volt, de így sem lett az ellenforradalom kiszolgálójává²³. A városi tanács, bizonyítandó a volt főtisztviselő HABSBURG-párti lojalitását, segítségére sietett: „szívére vévén tanácsunk volt háromszéki főkirálybíró HORVÁTH Albert úrnak nehéz körülményeit, tudván, hogy a felséges ausztriai ház iránt mennyire érzett szíven hordozta a körülmények súlytoló eseményeit, jónak látta tanácsunk az említett úr arányába egy bizonyítványt készíteni”²⁴.

A városi tanács által kiállított számos jó magaviseleti igazolás közül azoknak volt igazán pozitív értékük, amelyek a bajba jutottaknak, a törvény elé állított személyeknek nyújtottak kapaszkodót. REZNEK Károly huszárfőhadnagy, aki a csíkszeredai haditörvényszék előtt kellett feleljen tetteiért, enyhítő körülmények felhozásaként a város hivatalos levelét mellékelte, amelyben csendes, jámbor embernek jellemezték, nem volt néplázító. NÉMETH László háromszéki kormánybiztos forradalmi működéséről kér szakértői véleményt a Nagyszebeni haditörvényszék. 1850. március 2-i tanácsulésen készült állásfoglalás értelmében NÉMETH László a GEDEON tábornokkal kötött árapataki szerződés felmondásában nem vett részt, az uzoni kivonulási parancs megtagadását illetően a tanácsnak nem volt tudomása NÉMETH ebbeni szerepéről. Ugyanakkor NÉMETH László háromszéki működéséről KIRÁLY Józsefet, GÖDRI Ferencet és MIHÁLY Józsefet tanúként rendelte a tanács a szebeni haditörvényszékre. A vádirat azonban sokféle tetteben találta bűnösnek NÉMETHet: „már a forradalom kezdetén a császári házat lealázó, gyanús, ingerlő beszédeivel veszélyesen hatott a székely népre, mint Háromszék forradalmi kormánybiztos 1849 januárjában GÁL Sándor főkelő ezredessel közösen a GEDEON által a székelyekkel kötött és a törvényes kormány

hódoló békeszerződést elrontván 10.000-nyi hadtest felállításával azt megsegíteni kívánták, valamint a székely felkelők számára ágyúkat öntettek. Miután a felkelők elfoglalták az országot, a forradalom célját hatalmában álló minden eszközzel hatalmasan és nyomatékosan előmozdítani törekedett, az igazgatásihatóságot visszaállította, a CS.K. proklamációkat megsemisítette, a főkelőket terjesztette, a császári kormánynak hódoló eltávozott személyek vagyonát elkobozta, az orosz és ausztriai csapatok mozgásait kikémlelte, a főkelőket tudatta, a felkelő sereg erősítésére új ezredek, zászlóaljok felállítására újonczott, a magyar függetlenségi nyilatkozatot mindenütt nagy buzgósággal, eréllyel, ünepélyesen közzétette. Ezért a felség árulási bűnökért a hadi törvényszék kötélt általi halál és minden vagyona elvesztésére ítélte. Ófelsége az ítéletet tíz évi vasbani sáncmunkára szelídítette” – hangzik a haditörvényszéki indoklat és végzés –.²⁵

GYÁRFÁS Károly hasonló helyzetben volt NÉMETH Lászlóval. Őt is rendszerellenes tevékenységgel vádolták. Sepsiszentgyörgy egyik országgyűlési képviselője volt. MACSKÁSI Antallal együtt Marosvásárhelyen keresték fel BEM tábornokot, mely alkalommal a székelység csatlakozásáról biztosították a hadvezért.²⁶ Továbbá a hadbírószágon dolgozott, ahová BERDE Mózes kormánybiztos nevezte ki, nemzetőri századosnak nem a tanács, hanem a nemzetőrség választotta meg. Rövid ideig a Sepsi-Olt melléki járásbírósnál töltött be tisztséget. Az orosz tábor betörésével eltávozott Sepsiszentgyörgyről. Mentségére a róla szóló jelentésben azt is felhozták, hogy 1848. április 25-én őfelsége nevénapján mondott beszédében – minthogy akkor még a törvényes rend fennállott – az uralkodó iránti hűségre buzdította a népet. Megjegyzendő, hogy GYÁRFÁS Károly a háromszéki önvédelmi harc radikális szárnyához, az úgynevezett Kiskomitéhez tartozott.²⁷

A lakosság nagy elégedetlenséggel fogadta a városra rátelepedő idegen katonaságot, amelynek eltartási költségei természetesen a polgároknak hárultak. Noha hálókrajcár formájában fizettek valamennyit a beszállásolt katonákért, ez

az összeg nem érte meg a vele járó kellemetlenségeket. Sepsiszentgyörgyöt az oroszok 1849. szeptember 1-jén szállták meg és a városra 2000 forint hadisarcot vetettek ki. Három hónap alatt az oroszok számára a város 65 000 kenyeret, 69 vágómarhát, jelentős mennyiségű bort és pálinkát adott. Az orosz megszállást váltotta fel az osztrák katonaság egy BIANCHI gyalogezredbeli második zászlóalja, WUKOVICH őrnagy parancsnokságával, két osztály ulánus, egy fél üteg tüzérség és egy szekérsapat formájában. A gyalog zászlóaljat magánházaknál, az ulánusokat a székely huszárezred épületében, a tüzérséget a szekérszekkel együtt a székháznál szállásolták el.²⁸ Az elszállásolás okozta kellemetlenségek, főként pedig a lakások minősége és komfortja sok vitára adott alkalmat a katonai hatóság és a város vezetősége között. Az volt az elvárás a várossal szemben egy 1849. november 13-i tanáchoz címzett átirat tartalma szerint, hogy a katonaságot ne kettőnként, háromként, hanem szakaszokként helyezték el. A középületek kivételével azonban, amelyek elégtelennek bizonyultak, csak DACZÓ József módos polgárnak volt olyan lakása, amely erre alkalmas lehetett volna. A lakosság megnyugtatása végett a zászlóaljparancsnok hirdetésben adja a sepsiszentgyörgyiek tudtára, hogy a katonák civilek elleni bármilyen erőszakos megnyilvánulását szigorúan meg fogja torolni. A lakosság minden igyekezetével azon volt, hogy házaikat előnytelen állapotba hozzák, ezáltal próbálták megszabadulni a beszállásolás kötelezettsége alól. Példaként NAGY Samu és KARÁCSONY Péter esetét hozták fel, akik kemencéjüket, lakásuk ajtajait rontották el, mintsem katonai célra tették volna alkalmassá. A hasonló esetek megelőzése végett az utcázede-seknek szabják köteleységül meglátogatni a rájuk bízottakat, a hasonló jelenségek megakadályozása érdekében. A fenn jelzett egyéneknek pedig megparancsolták, hogy hat napon belül hozzák rendbe lakásukat, ellenkező esetben a büntetést nem kerülhetik el. KARÁCSONY Máté arról panaszkodott, hogy szállásadással szerfelett meg van terhelve, a városi tanács határozata értelmében tehermentesíteni kell az illetőt más polgárok

bevonásával. Az elszállásolás még 1850. áprilisban sem oldódott meg végérvényesen, ekkor a kerületi főbiztosság levelében három laktanya kiszemelését sürgeti a városi tanács részéről. Válaszában a városatyák arról értesítik a felettes szervet, hogy laktanyára alkalmas épület, a már meglévőökön kívül nem létezik Sepsiszentgyörgyön.

Külön gondot jelentett a tisztok és a parancsnoksághoz tartozó személyek elhelyezése. A vizsgálóbíró számára a BOGDÁN család házából engedett át két szobát. A fogház számára nem találtak megfelelő megoldást, ezért a kerületi biztossággal közölték, jobb hiányában a volt gyalogszázd parancsnoki irodáját tennék erre alkalmassá. Végül a fogház részére GÁL Károly emeletes házát találták megfelelőnek. GIDÓFALVI István sok utánnajárással intezte el, hogy lakásából az ott tartózkodó tiszt 1850. november 1-jével köteles legyen elköltözni. Igen ám, csakhogy KATZ kapitány meg lévén elégedve a szállással nem volt hajlandó onnan továbbállni. DAKÓ Sámuel házában katona susztereket költöztettek be. A szintén cipész mestert azonban foglalkozásában és gazdaságában egyaránt akadályozták. POTOCKI Jakab kereskedő is azt szerette volna elérni, hogy a hozzá beszállásolt katonákat máshová helyezték el. A válasz elutasító volt, mely szerint senki a polgárok közül a katona elszállásolás terhe alól nem lévén felmentve.

Mintha nem lett volna elégséges Sepsiszentgyörgy számára az állandó katonaság kiszolgálása, az időszakosan ideérkező vagy átutazó egységeknek is hálást kellett biztosítani. 1850. február 19-én a kézdívársárhelyi albiztosság átirata szerint Felsőháromszékről 400 személy érkezését jelentették sorozásra. Ezek és minden hasonló esetben egyébként mint megbízott CSÁSZÁR Lajos feladata volt a hálás elrendezése. 1850. május 13-án 320 személyből álló sereg vonult át Sepsiszentgyörgyön, május 17-én pedig 500 főből álló csapat érkezését várták. Egy napra való szállást és húst igényeltek a várostól. Tanácsi határozat előírta: „tétessék kötelességévé szállásrendező CSÁSZÁR Lajos úrnak, hogy a kívánt célra gondoskodjék elégséges szállásról, úgy a gazdáknak egyszer s mint tegye kötelessé-

geké, hogy a beszállítandó katonaságot megfőtt hússal várják, a katonák által a hús árát megfordítani kötelesek.”²⁹

Az sem ment ritka számba amikor a polgárok nem kapták meg a kijáró hálópénzt. Így volt ez 1850. november 2-án, ekkor egy 32 főből álló dragonyos különítmény 2 éjszakát töltött Sepsiszentgyörgyön, de a hivatalosan megállapított hálókrajcárt nem törlesztették.

A nagy számú katonaság jelenléte szükségessé tette egy kórház létrehozását is. A célnak megfelelő épület megtalálása, valamint katonáorvosok elhelyezése ugyancsak a városvezetés feladatkörébe tartozott. Hosszas keresgélés után 1850. március elején INCZE Sándor Libocban lévő házát találták a legalkalmasabbnak katonai kórház berendezésére, melynek befogadóképességét 17–18 személyre méretezték. KIRÁLY József városgazda arról panaszkodott, hogy STEF hadnagy kórházparancsnok család árán 20–24 személyre veszi fel az ételkészítés- és egyéb porciókat, amelyek pluszkiadásokat követelnek a várostól. Az ezredorvos számára GIDÓFALVI János házában találtak menedéket. HIKMÁN doktor részére a GYÁRFÁS házat jelölték meg.

Az elszállásolással nem merültek ki a katonaság kiszolgálása érdekében tett kényszerű erőfeszítések. A laktanyák berendezése éppen úgy a város feladata volt, mint az épületek felszerelése fával, a lovak szénával való ellátása, ágynemű és fehérnemű mosása, kenyér fuvarozása Brassóból, épületek karbantartása stb. A sokféle megterhelés a várost, de a lakosság gazdasági erejét is túlzottan igénybe vette. 1849. december 23-án a városvezetés a maga módján a polgárok anyagi gondjainak enyhítésére hoz határozatot „minthogy sok katonaság van Sepsiszentgyörgyön s a nép illőleg nem tudja ellátni a jelen kényszerítő körülmények között elhatározatot, hogy mostantól fogva egy héten három nap, kedden, szerdán és csütörtökön Magoshegyről és Gyékényesről Sepsiszentgyörgy-i lakosoknak erdőlni szabad legyen február végéig.”³⁰ 1850. november 28-án pedig a városi tanács a polgári és katonai főkormányhoz fordult a megterhe-

lések könnyítése érdekében. A felettes hatósághoz terjesztett számadatok híven tükrözik a város és lakói kiszípolozottságának a mértékét. A szabadságharc elfojtását követően az orosz seregek számára terményértékben beszolgáltattak 5417 forintot; hadisarc formájában 2000 forintot fizettek; ágyúvontatásra szükséges lovak értéke 150 forint volt; az őrház számára fa és gyertya kiadások 128 forintra rúgtak; 1849-ben és 1850-ben a lakosságnak ki nem fizetett hálókrajcár 956 forintot tett ki, magyar bankjegyben pedig 1600 forintot szolgáltattak be.

Összegzőként, az ellenforradalmi időszakban a lakosság körében a harci szellem és elszántság kiirtását tűzték célul. A múlt emlékeinek felszámolásával próbálták kitörölni az emberek lelkéből és emlékezetéből a hazafias érzelmeket egy olyan rendszer javára, amely teljes meghódolást várt alattvalóitól. A rebellis székelly-magyarokban nem bízó hatalom idegen katonasággal tűzdelte tele a Székelyföldet, amelynek mindenfajta eltartási költségei a helybeli lakosságra hárultak. A megtorlások képtelenek voltak térdre kényszeríteni a szabadságszerető népet és néhány év múlva újabb forradalmi szervezkedés színterévé válik a térség. Az összeesküvés szűk tömegbázisa azonban eleve kudarcra kárhoztatta a reális esélyeket nélkülöző kezdeményezést.

Jegyzet

1. BOGÁTS Dénes: **Sepsiszentgyörgy története. Székelyföld írásban és képből**, Budapest 1941 különnyomat 21. o.
2. BOGÁTS: **i.m.** 21–22. o.
3. Idem 8. o.
4. Idem 12. o.
5. Idem 12. o.
6. Sepsiszentgyörgyi tanácsi jegyzőkönyv 1849–1850 Sepsiszentgyörgyről. Székely Nemzeti Múzeum megőrzésében. Továbbiakban rövidítve S.T.J. 1849–1850.
7. S.T.J. 1849–1850
8. CSEREY Zoltán: **A megtorlás évei Háromszéken 1849–1850**. ACTA – 1996/1. 235. o.
9. S.T.J. 1848–1850
10. Idem
11. Honvéd 1849 május 5. 110. sz.
12. BOGÁTS: **i.m.** 26. l.
13. S.T.J. 1849–1850
14. Idem

15. CSEREY Zoltán: *i.m.* 237. o.
16. S.T.J. 1849–1850
17. Idem
18. Idem
19. Idem
20. Idem
21. Idem
22. Idem
23. EGYED Ákos: *Háromszék 1848–1849*. 1978. 91. o.
24. S.T.J. 1849–1850
25. Kolozsvári Lap 1852 jun. 21, 389. sz.
26. NAGY Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*. Kolozsvár 1896, 126. o.
27. EGYED Ákos: *i.m.* 173. o.
28. BOGÁTS: *i.m.* 25. o.
29. S.T.J. 1849–1850
30. S.T.J. 1849–1850

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Sf. Gheorghe în 1849–1850

(Rezumat)

La mijlocul sec. al XIX-lea Sf. Gheorghe era în parte oraş autonom, în altă parte sat sub jurisdicţia scaunului. Cele două părţi se unesc tocmai în anii 1848–1850. Altă caracteristică a localităţii: aici îşi are sediul Regimentul de Husari Secuiesc, cu unităţi subordonate de la Dobra până la Gheorgheni şi de la Câmpia Turzii până la Vama Buzăului. După înnăbuşirea revoluţiei, puterea instaurată emite mai multe decrete, care sfidează autonomia oraşului, de ex. în ianuarie 1850 administraţia locală aleasă este schimbată cu una numită, dar oraşul declară ilegalitatea măsurii deja după două luni. Se vor căuta căile rezistenţei şi în continuare, de ex. cu ocazia verificărilor, când se încearcă protejarea participanţilor la evenimentele revoluţionare. Toate acestea în condiţiile apăsătoare ale represiunii. Lucrarea se sprijină în primul rând pe protocoalele vremii, ale consiliului oraşenesc.

Sepsiszentgyörgy between 1849–1850

(Abstract)

The town Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) was divided into two parts about at the middle of the 19th century, one half being autonomous, the other part was a village, belonging to the seat. The two parts were united in 1850. The autonomy of the town was abolished by various laws following the repression of the revolution. For example, in January 1850 the clerks were changed by denomination, but after two months the town did not recognise this fact as official any more, trying to protect those who had participated in the revolution with moral certificates. The paper relies mostly on the material of the minutes taken at the town-hall meetings in those times.

DEMETER László

Ifjú alsózathurcsai ZATHURECZKY István székely huszárszázados levelei a fogságból

(A közlésről)

Ifj. ZATHURECZKY István huszárszázadostól a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött és HERMANN Róbert által közzétett emlékiraton, illetve leveleken kívül a kolozsvári Állami Levéltárban őrzött 1848–49-es Országos Ereklýmúzeum Levéltárban is fennmaradt 15 fogságból írt levél, 9 magyar és 6 német nyelven. Valamennyi tartalmaz forrásértékű adatokat. Különösen fontosak az 1852–54 időszak levelei, mert a napló 1851-ben zárul.

Előszó

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetének a korabeli hivatalos iratok, jegyzőkönyvek, hírlapok, emlékiratok stb. mellett hasznos és érdekes forrásai a levelek. Ifj. ZATHURECZKY István huszárszázados a már közzétett emlékirata mellett több levelet is hagyott az utókorra. Emlékiratát, mely a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum dokumentációs könyvtárban található, HERMANN Róbert hadtörténész rendezte sajtó alá, látta el előszóval és tette közzé az ACTA (SICULICA) 1996. évi folyamában.¹ Innen vettük át és változatlan formában tettük közzé az *Adalékok Barót történetéhez* című tanulmánykötetben is, mely 1999-ben Barót első írásos említésének 775 éves évfordulója alkalmával jelent meg a baróti GAÁL Mózes Közművelődési Egyesület kiadásában.² HERMANN Róbert az emlékirat előszavában megírta ZATHURECZKY István életrajzát, ezért

most csak néhány érdekes epizódra világtunk rá, melyekre a későbbi kutatás során derült fény.

A naplón kívül a közelmúltban került elő a kolozsvári Állami Levéltárban őrzött 1848–49-es Országos Ereklýmúzeum Levéltárából ZA-T-HURECZKY István 15 fogságból írt levele. Mielőtt azonban a levelekről szólnánk, néhány életrajzi adatot teszünk közzé.

A ZATHURECZKY család története 1255-ig vezethető vissza, mikor is a család őse, Uzda, királyi halász lévén, IV. Béla királytól a Túróc vize mellett adományként kapta Vendégh helységet, melybe ZÓLYOMI Jakab főispán által beiktatni rendeltetett. Azóta a család ősi fészke a 20. századig Túróc vármegyében található. Zathurcsa nevű ősi birtokukról vették fel a Zathureczky nevet. Túróc megyéből a család több tagja Magyarország különböző vidékeire költözött az idők folyamán.³

Az Erdélyben lakó ZATHURECZKYek őse id. ZATHURECZKY István ügyvéd és gazdálkodó, ki 1817-ben telepedett le a Bardoc fiúszéki Olaszteleken. Itt és Baróton terjedelmes birtokokra tett szert rövid idő alatt. Olaszteleken született nejétől, TASNÁDI NAGY Juliától tizenkét gyermeke: Gedeon, Lajos, István, Emília, Júlia, Mária, László, Károly, József, Lujza, Gábor, Gyula.⁴

Ifjú ZATHURECZKY István 1821-ben született Olaszteleken. Jogot végzett, majd 1841-ben katonai pályára lépett. 1845-ben hadnaggyá léptetik elő a 11. (Székely) huszárezredben. Hadnaggyá való kinevezését színesen írja le testvére, Emília, testvéréről szóló életrajzi írásában.⁵ „1841-ki6 Szent István napi ünnepet ültük – ketős ünnepet olaszteleki házunkban. Díszes vendég koszorú sietett a nap megűlésére, egy részről az általános nagyrabecsűlt házi gazdát árasztva el üdv kívánatokkal, másrészt a ház ifjú reményét részestvén szívélyes ovációkban. Hirtelen lódobogás hallatszik be; az ünneplő társaság kíváncsian és meglepetéssel tekint ki az udvarra s nem kisebb kíváncsisággal látja a 3 lovas huszárt, kik tajtékzó lovaikon épen beérkeznek. A kis meglepetés azonban csakhamar a legzajosabb örömmé változott, midőn a lovasokban

DOBSA⁷ ezredes gyors stafétáját ismertük fel, mely Istvánnak hadnaggyá neveztetését hozá hírül. A jóakarátú főtiszt jóindulatának Istvánunk irányában nem adhatott volna kedvesebb és gyengédebb kifejezést, mint hogy ezen figyelme által névnapja ünnepét emelte. Nemsokára megérkezett az ezen ünnepélyes alkalomból készített tisztí dszruha is.[...] ...a ruha pedig, akkori ártatlan örömiünk tanuja, csak [István] elvesztésére figyelmeztetett hosszú évekig; most a nemzeti museum ereklyéi között őriztetik Pesten.⁸

1848 októberétől ezrede háromszéki osztályával részt vesz a szék védelmében és honvéd főhadnaggyá léptetik elő. 1849. május 29-től (február 1.) alszázados ezredénél. A nyári hadjáratban a brassói, majd a székelyföldi hadosztály kötelékében harcolt augusztus 18-ig, azaz a dévai fegyverletételig.

Nagyszébenben halálra ítélik, majd az ítéletet 12 év várfogságra változtatják. Hét évig a kufsteini várbörtönben tartják fogva. 1856-ban amnesztiával szabadult és Barótra indult szüleihez. Sokáig azonban nem élvezhette szabadságát, mert a börtönének alatt legyengült, beteg lett és szívvizkórságban meghalt 1858 júniusában. Itt egy ellentmondásra kell felhívnom a figyelmet. CSEREYNÉ ZATHURECZKY Emília 1878. március 27-én DUDÁS Ödönnek elküldte Pestre István életrajzi adatait. Ebben halálára vonatkozóan ezt írja: „1856-ban, midőn az amnesztia útján szabadult, Barótra indult szülőihez, de nem élvezhette szabadságát, mert hazája sorsának bánata felett elgyengülés következvén, az 1858-ik évnek június 24-én szívvizkórságban Háromszéken, Imecsfalván nővére, CSEREY Jánosné karjai közt kiadta lelkét, az élők közül elköltözött.”⁹

Ezzel szemben ugyancsak ZATHURECZKY Emília a már idézett életrajzi írásban (Ereklyemúzeum E-Pa.) a következőket írja: „1857. június 22-én¹⁰ elkövetkezett a régóta rettegéssel várt nap. Reggel volt és baróthi házunk ebédlőjében reggelihez gyűltünk össze. István betegsékét anyja helye mellé tolták. Senki sem sejté közülünk a kathastrophá közeledését. Épen elbeszélte valakit, előadásának sajátzerű kellemevel és melódiens hangján. Mosollyal végzé be

szavait és mosolyogva emelé a csészét ajkaihoz. Ekkor valami váratlan történt. Örökre felejthetetlen pillanat! Karja lehanyaglott – csörömpölve hullott a csésze tányérához s mosolygó ajakkal lecsukódó szemekkel hajlott feje mellére. Meg volt halva: rögtöni szívszélütés egy csapásra vetett véget ennek az életnek, melyen lassú kór oly sokáig hiába rombolt. Mosolylyal ajakán végzé be életét, melyre sorsa oly ritkán hinte derüt s mosoly ült ajkain – ráfagyva megdermedve – még másnap is ravatalán.”¹¹

Ami a halála helyét illeti, a források tehát két helységet említenek: Imecsfalva és Barót. Az érdekes az, hogy mindkét írás CSEREYNÉ tollából származik. Imecsfalva mellett az szól, hogy Emília ott lakott és ha István a karjai közt halt meg – mint írja –, akkor hugánál tartózkodott. Több forrás is említi, István Imecsfalván időzött huzamosabb ideig. Barót mellett az szól, hogy, mint az utóbbi idézetből kiderül, Emília Baróton tartózkodott és jelen volt István halálánál, mely a baróti ZATHURECZKY kúriában következett be. Barót mellett szól az is, hogy itt is temették el a család többi tagja mellé. Sírja most is itt található.¹² Június lévén, a nyári hőségben a halottszállítás Imecsfalváról valószínűleg körülményesebb lett volna. Tehát inkább Barót fogadható el halálának helyeként.

Az alább olvasható 15 levélről NAGY Sándor tesz említést Ifj. ZATHURECZKY István 1821–1858 című írásában¹³: „Honvéd érdemjelét szeretett nővére özvegy CSEREY Jánosné az általa alapított Székely nemzeti muzeumban helyezte el; fogságában megható érzelemmel írt, s főgolytársaira vonatkozó érdekes leveleit melyeket alkalmam volt olvashatni, – szintén ott, vagy a Kolozsvári Ereklye Muzeumban fogja elhelyezni – nyilatkozata szerint.”¹⁴ A „honvéd érdemjel” jelenleg valóban a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum ’48-as állandó kiállításának részét képezi, a levelek pedig valóban a kolozsvári 1848–49-es Országos Ereklyemúzeumba kerültek és jelenleg a ZATHURECZKY István-ról CSEREYNÉ és NAGY Sándor által írt két életrajz mellett található.¹⁵

A levelek közül kilencet magyar, hatot pedig német nyelven írt. A levelek német nyelven

írásának oka valószínű az időnkénti hatósági megszorítás volt. Az első fennmaradt levél 1850. február 16-án, az utolsó 1854. január 11-én kelt. A levelek közül nyolc 1850-ben, négy 1851-ben, egy 1852-ben, egy 1853-ban és egy 1854-ben keletkezett. Tehát a fogság utolsó két évét leszámítva az 1850 és 1854 közötti időszakból maradtak fenn levelek. Bár a levelek családtagokhoz szólnak, mégis van forrásértékük. Minden levélben találunk adatokat elítéltetésének és fogságának körülményeiről, illetve mindig megemlékezik fogolytársairól, akik a szabadságharc ismert személyiségei. A levelek naplójának is kiegészítői olyan eseményekről tudósítanak, melyek a naplóban nincsenek leírva, és főképp azok jelentenek újdonságot melyeket '52 és '54 között írt, ugyanis a napló csak az '51-ig terjedő időszakról tudósít. A levelekből szülei és testvérei iránti feltétlen szeretet, ragaszkodás és tisztelet sugárzik. Ugyanez a családsteret tapasztalható Emília és Károly írásaiban is.

Ifjú ZATHURECZKY István huszárszázados levelei 1850–1854

1.

N[agy]szeben február 16^{án} 1850.

Édes jo Atyám!¹⁶

Kedves sorait tegnap estve valék szerencsés olvasni hanem Károlyal¹⁷ még nem találkozhattam a' pénzbeli dolgot hogy tisztába hozhassam, azért arról mostan mit se írok– A' Károlytól számomra küldött 3 aranyat valamint a mostan küldött 10 p[engő]f[orin]tot is megkaptam, melyekért édes jó Szülőim kezeiket ezer meg ezerszer csókolom.–

Mái nap vala éltém fölött határozó nap, mert éppen ezen pillanatban jövök Zárdánkba¹⁸ vissza a' Haditörvényszék elöl, hol ki hallgattam először jóllehet hogy semmi vád ellenem felhozva nem vala elég vád már magába csak az is hogy szolgáltam, fizetést huztam, rangot viseltem sat. ily dolgok melyeknél fogva arra ítéleshessenek mire tetszik nekik, 's már bizonyos körülményekre.

Mostan a' törvényszék nagyon szorgalmatosan az is hogy bár miként az törvényszék előtt védjem magam még is elítéltettem – kevés tekintet sőt semmi

a' hozzá fogott a' munkálathoz, naponta két egyént halgatnak ki, mult napokba talám éppen e' hó 4^{án} elítélték MORICZ¹⁹ alezredest a Csikiaktól – SA-LADÍN²⁰ nevű kapitányt a' RADETZKY huszároktól mind ketőt kötéltre – kegyelem útján pedig az első 10 évi a' második hat évi várfogságra könyítetett nehéz vasba.– Mihelyt az ítélet ki mondatott előtők – mindjárt elszállították innen a' staabs Stockháza²¹, hol el-szedék tőlők a pénzőket, orájokat, bicskát sat. és fize-tésők leszállítotték 8 Forintra persze a' vas mindjárt felveretett – a' mi pénzt elvesznek ugy haljuk hogy abból napjára adnak fel 30 Frpeng (?) kezébe mert a' nyolcz F[orint]bol nagyon bajos meg élni, kivált mikkor ki járni nem szabad sőt a' ház ajtaja is délbe 1/2 és estve is 1/2 óráig nyitatik meg. – Vagyonunk minyájunknak confiscáltak – 's mégis mi minyájan ezeknek elibe nézve nem vagyunk annyira le verve mint sokan talám ohajtának!– Csak a jo Isten édes jo Szülőim és testvéreimet védje és oltalmazza minden szerencsétlen változásoktól, nékem a' rám mérendő teher könnyű lészen – Aradrol már vagy negyvenet elszállítottak várfogságra Olmúczbe nem tudjuk hogy az itteni fogloknak melyik országbéli várak vannak kitzúve annyi bizonyos hogy a' két magyarhoni várakba nehezen tesznek.– Ezekért édes jo Szülőim semmit is ne agodjanak mert fenn tart bennünket azon remény, hogy ezek mind így nem maradhatnak és ha egyszer minyájunkat elítélték ő felsége egy általános kegyelmet ad, mert mind addig meg se kegyelmezhet tőkéletesen, míg jól meg nem büntetett. – Gondolom marczius 16–30^{ik} jo rendin velünk el végzendik a' dolgot mert már mint egy husz nincsen egyszer ki halgatva – a' másodszi ki kérdezés, egy kis vallatás, a' 3^{iknál} elítélnék.– Addig mig mind ezek megtörténnek még talám alkalom leend többször is írhatom.

Itten mind azon hírt halogassuk, hogy mindenkit ötven évesig be soroznak, ugyan megjárnok ha szegény Lajost²² és Gidát²³ bé soroznák. Négyen lenénk akkor távol – de ezt talám csak nem teszik!! Ha a' Jupiter²⁴ el akarná venni méltóztatnak meg mondani hogy a László²⁵ néki adtam, mert már megtörtént azon eset is hogy egy itten lévő tisztnek nőjét talám hétestvéreivel meg osztatták és a rá esett nem csak jóságot hanem gunya nemüket is sat. confiscáltak.–

A' prásári levél ha szintén olyatén lett volna is a' milyet várhatni lehetett, még se használt volna semmit (: ugyan csak nem is említették az ottani dolgok-ról semit :)

Én a Ferenc Bátyám²⁶ házaságán különösen örvendek áldja őket az Ég meg, minden javaival. Lajos ha egészséges most az ideje hogy két kézzel fogja bár

mily csekély legyen is gazdasága, mert a mostani zűr-zavarokba hogy belé nints bonyolodva azértis boldog. Az ur Isten segílye is őket mindenekbe.–

DONÁTNé Néni²⁷ kezeit ezerszer csokolom, KELEMEN Bátyám²⁸ 's minden ősmérsőink tisztelem, édes jo Szülőim kezeik ezerszeri csokolások után maradok

engedelmes fiok
István

Édes jo atyám! fennebi soraim a' mult alkalommal el nem küldhetve, most ZEYK²⁹ ur viszi – én Károlyal együtt jól vagyok. A' mi kevés portékám olyas léssen azt Juliskához³⁰ küldendem kézbesítés végett ti: annak idejébe – Lajosékat ha egészségbe találta édes atyám annak igen örvendek – Itten a huszas pénz annyira eltűnt hogy ritkaságul se lehet látni – Károly éppen itt van a' pénzelt tisztába jött jól van – DÁNIEL Imréhvel³¹ is találkozott – kezöket édes jo szülőimnek mindketten ujjbolis csokolva maradok

engedelmes fiok
ZATHURECZKY Istvan

N[agy]szeben febr: 20^{án} 850

2.

Édes jo Szülőim!!

Ez előtt két órával tudunkra adták az az publicálák eltélésünk egyszerre tizenötünknek, és mindnyájan csaknem kötél általi halálra, kegyelem útján pedig 6–5 évre kegyelmezték, nekem is a' 12 év juta 's mindennemű akárhol található javaim confiscalása mind ez nem téssen semmit csak édes jo Szülőim és testvéreim legyenek nyugottak – én tőkéletes nyugodt vagyok, tudom ugyanis hogy ezt nem töltjük ottan el – egészségem hála a jo Istennek jo.– Ily modoni eljárás egy törvény szék által se történék, nekem semmi büntényt egyebet fel nem mutattak, csak hogy a' rebellis seregbe szolgáltam még april 14e után is következőleg „felségsértési bűn” nem használt semmi igaz mentegetőzés semmit, hanem ez sok derék honpolgárral is így történt, és azért is legyenek édes jo Szülőim nyugottak nem hágy el a jo Isten 's élteti édes jo Szülőimet hogy annál nagyobb örömek közt viszont kezüket csokolhassam testvéreimmel együtt.

Nékem szükségem nintszen mostan semmire – a' mikor csak valahogy tehetem sem mulatandom el édes jo Szülőimet alapotomrol tudosttani. Engedelmet

instállok őszehabart soraimért, mert mindjárt visznek le a Stokház épületibe – 's még rok néhány sort Gidának.

Testvéreim egyen százezerszer csokolom ősmérsőinket tisztelem, jo Szülőim kezeiket ezer meg ezerszer csokolva maradok

holtig hiv fiok
István

Nagyszeben
Junius 14^{én} 850

Károly és Joska³² egészségsek.

(Címzés:

ZATHURECZKY István / ur édes atyámnak
fiui / alázatos tisztelettel / Baroton.

Pecset: a lezárásnál viaszpecsét töredék)

3.

Édes jo Atyám!

Minden szerencsétlenség melyet rám vonatkozólag nevezhetnék elíteltetésem felől csak az, hogy itten Szebenbe téltettünk el, hol a' 4 napos volt tiszték is szintugy mind a' többit ítélték el, és mind vasba pedig vagy 30 ítéltették el, ellenben ha Aradon lettem volna ma szabad volnék én is mind a többi volt ezredi pajtás és VÉR Gyuri³³ svadronyos³⁴ kapitányom, hanem mind ezért mit se busulok és édes jo szülőim is ne busuljanak mert állapotunk nem olyan hogy elnelehetne könnyen tűrni, 's azon felül ha mind el végzik az ítélesekert reménylhető hogy könnyebülés és egy év alatt talám az bűnbocsánatis eljövend – én azért most jonak látom részemről még semmi folyamodást nem jelenteni a' rendes uton, minthogy annak leg alábbis 3–4 ho előtt kevés fülekre lenne az udvarnál – recurálás pedig merőben meg van tagadva, és csak ez az út melyen pereinket ujjbol kezdhetnők, de majd eljövend mindenre az idő, mert hogy az eljárás nagyon igazságtalan az tagadhatatlan igaz – Mit is reménylhetnénk egyebet mikor leg nagyobb eleink itélnék felettünk hanem mind ezek mellett reményünk soha se csüged el hogy bő kell szükségképp ha mindjárt nem is de nem sokára az fejedelmi kegynek következni – Mi elléin egy kisse zugolodni kezdttünk volt hogy felette sokan gyurnak őszve a' fokházba³⁵, azután bejött CHAVONNE Generalis 's azt mondá hogy jogrendileg fehérvárra visznek nem pedig ki az orszagbol és hogy a' Gubernator írt volna fehérvárra hogy számunkra késztessek ki, már

meg válik hogy hogyan léssen a' Generalis ígére mindent könyebségünkre megtenni.– Annyi eredménye már is lón, hogy 10 fogolytársat visszavittek fel a' Kolostorba és én most kényelmesen vagyok kilenczed magammal egy nagy szobába hol ezelőtt 14^{én} valánk. – Tegnap kapott tudosítás szerént 50^{én} mennénk fehérvárra hol a' hely számunkra kész volna – már meg válik hol leszen jobban – a' mint haljuk ide ki hoznák Csík-bol mind a' tiszteteket helyünkbe és itt ítélendikél.

Még eddig írtam volna de kétszer kell levelem félbe szakítani, mert titkon irom és első levelem otais még mise történt. A' küldött 50 p[engő]f[orinto]t hiba nélkül át vettem és mivel minden nyári köntösből ki fogyva valék egy kaputot³⁶ és nadrágot csináltaték, ki tudja mi sors érhet leg alább legyen szükséges köntösöm melyekértis édes jo szülőim kezeiket számtalan ezerszer csokolom – a' mi kevés pénzem van az arany és ugy elintézem hogy csak végszükségembe nyuljak hozzá – fizetést kapunk napjára 10 cr[euze]r]t – a' mosásbais mindennapi kenyérrre mert két semle elégséges, jól ki van a fizetés számítva – Én miolta elítélve vagyok egész nyugottan telnek napjaim olvasok szün[telen] még néhány olvasando könyveim vann[ak] azután kezdem a' francia nyelvét tanulni – mivel időm legkönnyebben eltelik – A' napokba a' törvény szék felhívatta és felkérte hogy van é jóságom, röviden felvévék hogy sehul is nintsen.– Testvéreim egyen egyen csokolom édes jo Szülőim kezeiket számtalan ezerszer csokolva maradok

engedelmes fiok
István

N[agy]szeben Julius 12^{én} 850

U:I: RIEGER professor itt járt felkeresett valamint LUKÁTSFINé h: sztmártonbol.

(Címzés:
Zaturcsai Tekintetes ZATHURECZKY / István Urnak fiuilag / Baroton

Viaszpecséttel lezárva, melyen nem látszik semmi.)

4.
Édes jo Szülőim!!

Mái napon kapott parancs következtibe holnap korán reggel visznek ínne minket vagy huszan K[ároly]fehérvárra³⁷, hol talám állandoul maradandok.

– Én nagyon szeretem volna ha N[agy]váradra mehetek vala, minthogy Gida hozzám közel léve csak sorsom elviselhetésére nagy könnyebséggel tett volna, de mint látom oda senkit se visznek. – Egésségem hála a jo Istennek jo, csak szemeim gyengültek kissé mindazon ált reménylem hogy a' légváltoztatás ezen bajon is segitend. – Károly öcsém e' hó 15^{én} elmarselírozott innen az Ezredével mint hallottam talán Lengyelhonba ő is egésséges, és mint ujjonnan avancirozott Tizedes örömmel ment el, méltoztatnak édes jo szülőim számára a' Czulagot³⁸ Brassoba a' hadifőpénztárnál utalványozni, hogy bárhol légyen is pontosan megkaphassa, mint tudom Octoberig ki van adva Czulagja. Joska is jól van és egésséges, csak nő nagyon.– Én kosztért nem fizettem, mert nékem meg sem mondták volna mennyit fizessek instálom édes jo szülőim eztet a' Rec-toréknak nevemben is meghálálni – fehérvárt ha lehetséges léssen LITSKENel³⁹ ketten kosztot fogadunk ha az nem sikerülend akkor menagrozunk⁴⁰ – Én testvéreim egyen egyen számtalanszor csokolom édes jo szülőim kezeiket ezer meg ezerszer Istentől minden javaknak kérése és egésség kívánata után maradok

engedelmes fiok
ZATHURECZKY István

N[agy]szeben aug 21^{én} 850

(Címzés:
ZATHURECZKY István Ur édes / Atyámnak fiuilag! / Baroton

Pecsét:
K. VÁSÁRHELY / 28 AUG

Levélzáró pecsét:
HERMANSTADT KK MILITAIRE [töredék]
– középén az osztrák címer)

5.
K[ároly]fehérvár august 31^{én} 850

Édes jo Szülőim!!

Én e' hó 24^{én} Szebenből ide fehérvárra más husz Sorsosimmal szerencsésen meg érkeztem, de nem soká élvezhetém azon örömet, hogy legalább édes jo Szülőim és testvéreim közelökben töltendém szerencsétlen napjaim, már ujjbol ujj változásnak nézők elbe,– mai napon kapott renedet következtibe holnap

u:m: September 1^{én} inditanak tizenhetünket Kufsteinba hol mindaddig maradandok míglen az hõn óhajtott fensségi kegyelet ki nem szabadítand. – Légyenek édes szülõim sorsom felõl nyugodtak mert én tökéletesen az vagyok bízva, hogy ki eddig elõ én fölöttem örködék ezutánis örködni fog! Egységem hálá a' jo Istennek jo és fő teendõm leszen ezutánrais arra vigyázni. – Mihelyt ki tűzött helyemre meg érkezendek nem mulatandom el édes jo szülõim rögtön állapotom felõl ha engedményeztetik tudosítani. Útunk kellemes léssen annyi idegen helységek láthatása élvezetül szolgáland, reméllem testvérem Gida megláthatását is mivel utunk Kolosvár felé léssen. – Milit⁴¹ 's többi testvéreim ezer meg ezerszer csokolom 's engedelmet kérek a' jo akarat megléte mellettis hogy nékíem nem írhatok, az Isten õket egyen egyen ezerszer áldja meg –

Légyenek édes jo Szülõim azon reményel hogy fenséges Urunk kegye nem sokára haladand és ujjbol engedendi nékem kezeiket csokolhatni – addigis édes jo szülõim kezeiket számtalanszor csokolva 's minyájokat Isten oltalmába ajánlva maradok

holtig engedelmes fiok
ZATHURECZKY István

U: I: Édes jo Atyám! Czulagom felõl instálom csak REMÉNYIK Urral⁴² értekezni hogy õ Bécsbe valamelyik kereskedõnél utalványozza számomra ez úton reméllem pontosan megkaphatni Kufsteinbais. Pénzem jelenleg van annyi hogy az utiköltségre és helybe Kufsteinbais kevés időre elegendõ leend. – Joscát egészenen hagytam Szebenbe, tõlle kölcsönöztem egy pár kendõt és 10 p[engõ]f[orin]t[ot] a' mikor ide jöttem. Kezeiket ujjbolis csokolja István.

(Címzés:
K[ároly]f[ehérvár] / Zaturcsai Tekintetes ZATHURECZKY / István Ur édes Atyámnak / fiuilag / Baróthon

másik oldal:
Erdély országi Baróthra / utasittatik

Pecsétek:
KARLSBURG: / ? SEPT: // NAGY BAROD / 7/9)

6.
Édes jo Szülõim!!

Én mult ho 13^{án} megérkezém ide Pestre az Újépületbe és azolta betegeskedésem kéntelenitte még négy sorsosimmal együtt itten maradni hanem hála a' jo Istennek már egységünk annyira helyre állott hogy e' ho 10^é vagy 11^{kén} utunkat reményljük folytathatni ki tűzött helyünkre – mit mi magunkis ohajtunk minnél hamarább míg t:i: a' zordon téli híves napok be állanak, be végzeni. Fehérvárról 1^é septemberbe indulánk utnak és mig M[ező]telegre⁴³ érénk jo vala egységem, itt a' hideg lelt, és azután az uton három nap szüntelen lelt ekkor megszűnt hanem éjszakánként roppant foróság és izadás kínzott mí annyira elgyengített hogy a' midõn ide meg érkezem tyles lehetetlen vala fenjárom – itten mindjárt orvosi felügyelet alá jöve jobban kezdtem lenni, mostan egyébbaránt jól volnék csak minden éjjel nagyon izadok és e' miatt még nagy a' gyengeségem az orvosok a' szabad levegõt ajánlják és így reménylem hogy az további utazás nem ártand sõt segítend.–

Hogy ha édes jo Szülõim vagy testvéreim irnak nékem méltoztatnak ily adresse alatt küldeni: *An den Festungs arrestanten Stephan ZATHURECZKY! Zu Kufstein in Tiro!*⁴⁴ így a' megérkezett Levelet a' Várparantsnok urnak kézbesítendik és én is reménylem ez uton azok megkaphatását. Mihelyt Kufsteinba meg érkezek nem mulatandom el bízva elõljároim kegyõkbe édes jo szülõimet hogyani megérkeztemrõl rögtön tudosítani – a' mult napokba HORVÁT fő királybironé⁴⁵ meg látogatott egy pillanatig. –

Testvéreim egyen egyen ezerszer csokolom édes jo Szülõim kezeiket ezer meg ezerszer csokolva s az jo Istentõl minden javaknak kérése után maradok édes jo Szülõimnek

holtig engedelmes fiok
ZATHURECZKY István

Pest October 7^{én} 850

(Címzés:
Zaturcsai Tekintetes ZATHURECZKY István
Ur édes atyámnak fiuilag! / pr. Kolozsvár / Baróthon / erdővidéken

Pecsétek:
PESTH / 10 // SEPSI SZT GYÖRGY / 16 OCT)

7.
Kufstein am 2[2]^{em}46 Oct. 850.

Liebe gute Ältern!!

Wie ich im meinem letzten Briefe d[atierter]r^{le}
Pest am 9^{em} d. schrieb, trat ich von Pest am 11^{em} I[et-
ten] Monats samt den andern genesenen Cameraden
die Reise nach Kufstein an wohin ich am 22^{em} d. glück-
lich und Gott sey's Lob gesund anlangte, – die Reise
war für mich sehr wohlthuend, es stärkte mich –

Bei meiner Ankunft bekam ich einen Brief des
Joska den er nach Carlsburg geschrieben hatte, ich
danke ihm rechtvielmahl daß er sich Meiner so sehr
annahm, – nunmehr kan ich ihm nicht schreiben – wie
auch dem Gida nicht, sondern später hoffe auch Ihnen
schreiben zu können. Ich bitte Sie recht sehr liebe gute
Ältern sich wegen Meiner ganz zu beruhigen ich bin
nunmehr gesund und hoffe durch die hiesige frische
gute Luft selbe auch zu bewahren. – Jetzt schreibe ich
auch der Schwester Mili nicht sondern sämtliche Meine
Geschwistern tausendmahl grüssend und küssend, bitte
ich Gott für ihr Wohlergehen an. Vom Carl weiß ich
Nichts, ob er nach Gallicien ausmarschirt sey und sich
wo? befinde –

die Hände liebe gute Ältern tausend und aber-
mals tausendmahl küssend verharre ich

Ihr gehorsamster Sohn
István

(Címzés:
Sr Hochwohlgeborn / dem Herrn Herrn
Stephan v ZATHURECZKY de Also Zaturcsa!

pr Pest. / Clausenburg / zu Baroth / in /
Siebenbürgen)

(Kufstein, 850. okt. 22-én
Kedves jó szüleim!!

*Amint utolsó Pesten 9-én kelt levelemben
írtam, múlt hó 11-én Pestről a többi felgyógyult bajtár-
sammal együtt útnak indultunk Kufsteinba, ahová 22-
én szerencsésen és Istennek legyen hála egészségesen
megérkeztem, – az utazás számomra nagyon jóleső volt,
megerősített –*

*Megérkezésemkor kaptam meg Jóska egy le-
velét, melyet Károlyfehérvárra írt, nagyon köszönöm
hogy annyit törődött velem, – immár nem tudok írni*

*neki – ahogy Gidának sem, hanem remélem később
nekik is írhatok. Nagyon kérem Önöket kedves jó
szüleim miattam egészen nyugodjanak meg én immár
egészséges vagyok és remélem az itteni friss jó levegő
által meg is őrzöm azt. – Most Mili húgomnak is nem
írok hanem összes testvéreimet ezerszer üdvözölve és
csókolva, ké-rem Istent jó egészségükért. Károlyról
semmit sem tudok, hogy elmasírozott-e Galíciába és hol
van?–*

*a kezeiket kedves jó szüleim ezer meg ezersz-
er csókolva maradok*

az Önök
legengedelmesebb fia

István

*Tekintetes / Alsózathurcsai ZATHURECZKY
István Úrnak / Pesten / Kolozsváron át / Baróton /
Erdélyben)*

8.
Liebe gute Eltern!!

Mit Sehnsucht sah ich jedem Tage auch im
Laufe dieses Monats entgegen, wo mich ein Schreiben
von Ihnen in meinem fast klösterlich' stillen Zelle mit
der Nachricht Ihres Wohlauf und gesunden Befindens
höchst erfreuen werde – da ich aber seit dem Monate
Juli keine Nachrichten von zu Hause bis jetzt erhalten
konnte muß nunmehr den Erhalt meiner Briefe (:von
Carlsburg am 30^{em} August, Pest den 10^{em} und nach
meinem hieherankomen den 26^{em} October 850:)
bezweifeln, und hiedurch blieb vielleicht mein gegen-
wärtiger Aufenthaltsort Ihnen liebe gute Eltern, ganz
unbekannt oder aber wo von uns Gott behüte ist Ihnen
irgendein Unglück passirt, und veruhrsachet diese mir
als eine Ewigkeit erscheinende Stillschweigen. – Auch
bekam ich keinen Brief weder vom Gida noch den
Schwestern alleinichst der Joska schrieb einmal nach
Carlsburg den ich hier erhalten habe. – Ich möchte Ih-
nen theuere gute Eltern recht oft schreiben, und Euch
lieben Geschwistern von meiner guten Gesundheit
Nachrichte geben allein die h[iesigen] Vorschriften
beschränken unsere Correspondenzen blos auf ein ein-
maliges Schreiben in jedem Monate, – darum bitte ich
Sie theuerste Eltern mir recht oft von unseren Familien
Angelegenheiten etc zu schreiben, diese meine Bitte
erneuere ich auch den guten Schwestern und hoffe daß
Sie durch ihre Schreiben mich baldigst höchst erfreuen
werden.–

Heute ist ein Monat daß ich nach Kufstein

kränkelnd ankam, befinde mich jedoch Gottlob seit der Zeit recht Gesunde– die ersten 10 Tage bewohnte ich im so genannten „Kaiserthurme“ des Zimer No 7. am 2^{en} dieses Monats erhielt ich durch die Gnade des Herrn Festungs = C[o]m[an]d[an]ten ein recht gut und gesundes Zimmer im zweiten Stocke, allwo ich mit annoch zwey Unglücksgefährten Namens SZÉL und HOPES zufrieden wohne. – Mein täglicher Zeitvertrieb besteht in einem ständigen Spazierengehen, dann lesen guter und mi-tunter unterhaltender Bücher, die wir zum lesen in Abundans bekommen, wie nicht minder lesen wir alltäglich auch die Zeitungen.– Meine täglichen Auslagen könne ich auf 20–24 xn M[ün]ze rechnen – Frühstück 6 xn Nachtmal 10 xn bayerisch – ausserdem Tabak, was hier sehr theuer ist, Zündhölzer und andere Kleinigkeiten – Mittagsmal bekommen wir um unsere Löhnung. – Ich muß, und lebe auch bei den hiesigen theuerung umso mehr sparsam, da mir während meiner Krankheit zu Pest ein Theil meines Geldes auf ganz unbegreifliche Art abhanden gekommen ist ———

Ich bitte Sie liebe Eltern mich zu benachrichtigen wo sich der Carl befindet, – hoffentlich schreibt er nach Hause fleißig – jetzt schreibe ich paar Zeilen auch dem Gida, – Lászlo wird sich höchst wahrscheinlich annoch bei ihm zu M[ező] Telegd befinden.

Ich bitte ferners meine Empfehlung an alle gute Bekante auszurichten.– ich grüsse und küsse all' meine Geschwistern und wünsche angenehme Tage zu erleben– Ihnen theuerste Eltern tausend und abermals tausendmal die Hände küssend und den Allmächtigen um Ihre langes und gesundes Leben bittend verbleibe ich Ihr

gehorsamster Sohn

István

Kufstein am 22ⁿ N[ovem]b[er] 850

P. S. Ich habe jetzt Nichts von Nützen. –

(Címzés:

Kufstein / St Wohlgeborn / dem Herrn Stephan von ZATHURECZKY de Also Zaturcsa! / Clausenburg / zu Baroth / in / Siebenbürgen)

(Kedves jó szüleim!!

Vágyakozással néztem minden nap elébe e hó folyamán is, hisz egy írásuk majdnem kolostori csendes cellámban jóllétük és egészséges voltuk hírével nagyon megörvendeztetne – minthogy azonban

július hó óta mostanig nem tudtam híreket kapni hazulról immár kétségbe kell vonnom hogy leveleimet megkapták (:Károlyfehérvárról augusztus 30-án, Pestről 10-én és az idejövetelem után 850 október 26-án:), és ezáltal talán a jelenlegi tartózkodási helyem kedves jó szüleim, egé-szen ismeretlen maradt az Önök számára vagy pedig amitől óvjon meg minket az Isten valami szerencsétlenség történt Önökkel, és ez okozza a számomra örökkévalóságnak tűnő hallgatást. – Sem Gidától, sem a hűgaimtól nem kaptam levelet egyedül Jóska írt egy-szer Károlyfehérvára amit itt kaptam meg. – Én szeretnék Önöknek drága jó szüleim igen gyakran írni, és Nektek kedves testvéreim jó egészségemről hírt adni de az itteni előírások a levelezésünket minden hónapban egyszeri írásra korlátozzák, – ezért kérem Önöket legdrágább szüleim hogy igen gyakran írjanak nekem a családi ügyekről stb., ezt a kérésemet megújítom jó hűgaim felé is és remélem hogy írásaikkal mielőbb nagyon meg fognak örvendeztetni engem. Ma egy hónapja hogy betegeskedve Kufsteinba érkeztem, de azóta Istennek hála egészséges vagyok – az első 10 napon az úgynevezett „Császártoronyban“ laktam a 7-es számú szobában, e hó 2-án kaptam a várparancsnok úr kegyelme folytán egy igen jó és egészséges szobát a második emeleten, ahol még két szenvedő társammal névszerint SZÉLle^{A7} és HOPESszel^{A8} elégedetten lakom. – A napi időöltésem állandó sétálásból áll, aztán olvasok jó és olykor szórakoztató könyveket, melyeket bőséggel kapunk olvasásra, nem kevésbé olvassuk naponta az újságokat is. – A napi kiadásaimat 20–24 krajcárra bec-sülöm – reggeli 6 krajcár vacsora 10 bajor krajcár – azonkívül dohány, ami itt nagyon drága, gyufa és más apróságok – Ebédet a bérünkért kapunk. – Nekem az itteni drágaság mellett annál in-kább kell és élek is takarékosan, mivel a betegségem alatt Pesten a pénzem egy része teljesen érthetetlen módon elveszett....

Kérem Önöket kedves szüleim értesítsenek en-gem hol van Károly,– remélhetőleg szorgalmasan ír haza – most írok egy pár sort Gidának is, – László valószínűleg még ott van nála M[ező] Telegden.

Továbbá kérem adják át üdvözlömet minden jó ismerősnek – üdvözlöm és csókolom mindenik testvéremet és kívánok kellemes napokat – Önöknek legdrágább szüleim kezeiket ezer meg ezerszer csókolom és a Mindehatót hosszú és egészséges életért kérve maradok az Önök

legengedelmesebb fia

István

Kufstein, 850. november 22-én

P.S. Most semmire nincs szükségem.

Kufstein / Tekintetes / Alsózatursai ZATHURECZKY István Úrnak / Kolozsváron át / Baróton / Erdélyben)

9.

Theuere gute Ältern!!

Den vom 11^{en} December v[origen] J[ahres] datirten werthen Brief habe ich nebst der mir geschickten 20 fl M[ün]ze am 2^{en} d[ieses] M[ona]ts richtig erhalten, wofür ich ihre Hände theuere Ältern unzählige Male küsse und danke die angenehme Nachricht von ihrem Wohlbefinden, und Avancement des Carl zum Unterlieutenant hat mich herzlichst erfreut, gebe Gott auch ferners ihm Glück und gute Gesundheit um auf seinem Laufbahne weitere Fortschritte machen zu können – Mit der ihm zugesandten Summe könne er sich recht schön und nett adjustiren, und wenn er das Wirtschafts versteht auf eine geraume Zeit mit all Nöthigen Uniformirungs = Stücken u. s. w. sich versehen – er schrieb mir bis jetzt noch nicht, ich weiß bestimmt seine Cantonirungs Nation nicht, und könne ihm sonach nicht schreiben – Wie erfreulich mir obige Nachrichten zu kommen, fast in eben so niederdrückendem Grade erschien mir der trauerverkündende Brief der Marie vom 19^{en} v[origen] M[ona]ts und Jahres den ich gleich nach Ihrem werthen Schreiben ebenfalls am 2^{en} d. (?) zu lesen bekam, aus der der ganzen Familie höchst schmerzende Ableben der kleinen Gizelle – die schwere Erkrankung der Lajosin und gleich traurige Schicksal der guten Juli mir bekannt wurden, behüte Gott uns Alle im augetretenen neuen Jahre von dergleichen Trauerfällen, und gebe den Erkrankten ihre baldige Genesung, und Trost für das mütterliche Schmerz der armen Mili!!

Ich erhielt seit meinem letzten Schreiben den 12^{en} v[origen] M[ona]ts annoch Briefe vom Gida, Joska und Mili, gegenwärtig antworte ich Ihnen auch auf Ihr Schreiben – die mir zukommenden Briefe langen hier mit der Post gewöhnlich in 14 Tagen an, ich hoffe daß Sie theuere gute Ältern meine Briefe in 16 Tagen auch erhalten dürften; ich schreibe jedesmal gegen Mitte des Monats und auf einmal für Sie und für Alle Angehörigen – dies erwähne ich darum, um beiläufig am 26^{en} des Monats an der Poststation dernach sich erkundigen zu lassen –

Betreff der exarendirung des Olaszteleker Gutes schrieb Gida mir konnte der Onkel Ábris in Ragály für jetzt Nichts ausrichten, hauptsächlich, der Herr von

BONIS keine andere Güter mehr in Ungarn besitze, und im Falle seiner Freylassung genöthigt seyn würde, nach Siebenbürgen zu übersiedeln – während meiner Krankheit in Pesth war ich mit Herrn v. BONIS alltäglich beisamen; und er erwähnte mir öfters, daß wenn Sie lieber Vater zustimmen wollten, wünschte er das Olaszteleker Gut Ihnen recht gerne veräußern, – indem er andere mir nicht eröffnete Absichten habe wegen seiner zukünftigen Wohnung – ob er noch sich noch in Pesth befinde ist mir unbekannt, ich ließ ihn bei meiner Abreise dort zurück, – ferners schrieb mir Gida von den vielen Schäden die durch die Uberschwemmung der Körös auch ihm zugefügt wurden; und daß er Mitte d[ieses] M[ona]ts zu Ihnen hineinzureisen gedenket.

Ich befinde mich Gottlob und Dank recht gesund, nur ließ mir einen mich sehr geschmerzten Zahn herausziehen wodurch der Schmerz völlig aufhörte – Ich bitte auch unbekannterweise meinen gehorsamen respect an den Herrn Oberstlieutenant von BEDÖH, wie nicht minder meine Empfehlung, an Alle wohlwollenden Bekannten auszurichten – Alle Meine Geschwistern und Angehörigen küsse ich einzeln herzlichst, und indem ich Ihre Hände theuere Ältern abermals tausendmal küsse und glückliche und gesunde Neujahrstage wünsche verbleibe ich mit kindlicher Liebe und Hochachtung

Ihr
gehorsamster Sohn
István

Festung Kufstein am 13^{en} Jänner
1851

Liebe Juli und Mari! Verzeihet mir daß ich auch Euch nicht schreiben kann, aber was aufgehoben ist nicht aufgeschoben benachrichtigt mich⁴⁹ ob Ihr mein Portrait erhalten habet, den bevor ich an Hermannstadt abreiste, kam der dortige Herr Mahler in eurem Namen zu mir und portrairtete mich ab, um euch zu zuschicken.

Seyet herzlich geküßt von euerem Euch

ewigliebendener Bruder
István

(Címzés:
Sr Hochwohlgeborn

dem Herrn Stephan v ZATHURECZKY de
Also Zaturcsa / Wien / Pest / Cronstadt / in / Baroth / Siebenbürgen)

(Drága jó szüleim!!)

A december 11-én kelt becses levelet a nekem küldött 20 pengő[forin]tal együtt rendben megkaptam, amiért kezeiket drága szüleim számtalanszor csó-kolom és köszönöm a kellemes hírt, hogy jól vannak és Károly előléptetése alhadnaggyá szívből megörvendeztetett, adjon Isten neki a továbbiakban is szerencsét és jó egészséget, hogy pályáján további előrehaladást tehesen – A neki küldött összeggel szépen és takarosán fel tud öltözni, és ha ért a gazdálkodáshoz hosszú időre el tudja látni magát minden szükséges egyenruha-darab-bal – Ő még eddig nem írt nekem, én nem tudom biztosan az állomáshelyét és így nem tudok írni neki – Amilyen örömmel vettem a fenti híreket, majdnem épp olyan nyomasztónak tűnt számomra Mari gyászhiért tudatoló levele múlt hó és év 19-éről, melyet mindjárt az Önök becses írása után ugyancsak 2-án kaptam kézhez, és amelyből tudomást szereztem a kis Gizella⁵⁰ az egész család számára nagyon fájdalmas elhalálozásáról – a Lajos neje⁵¹ súlyos megbetegedéséről és a jó Juli hasonlón szomorú sorsáról, csak Isten óvjon mindnyájunkat a beköszöntő új évben a hasonló gyász-esetektől és adjon a megbetegedetteknek mielőbbi gyógyulást és vigaszt a szegény Mili anyai fájdalmára!!

Az utolsó levelem óta múlt hó 12-én még levelet kaptam Gidától, Jóskától és Militől, jelenleg nekik is válaszolok – a nekem jövő levelek általában 14 nap alatt érkeznek meg a postán, remélem, hogy Önök drá-ga jó szüleim is megkapják 16 nap alatt a leveleimet; minden alkalommal a hónap közepe felé írok és egy-szerre Önöknek és minden hozzátartozónknak – ezt azért említem meg, hogy körülbelül a hó 26-án érdeklődjenek utánuk a postaállomáson.

Az olaszteleki birtok árendába adása tekintetében Gida azt írta, Ábris nagybács⁵² Ragálybó⁵³ most semmit nem tud üzenni, főként, BÓNIS úrnak⁵⁴ nincsenek már birtokai Magyarországon, és szabadon bocsátása esetén kénytelen lenne Erdélybe áttelepedni – Betegségem alatt Pesten BÓNIS úrral naponta együtt voltam, és ő többször is említette nekem, hogy ha Ön kedves apám beleegyezne, szívesen eladná Önnek az olaszteleki birtokot, – hogy más, előttem fel nem tárt szándékai lennének jövődöbéli lakásáról – hogy még Pesten van-e, nem ismeretes számomra, elutazásomkor ott hagytam, továbbá írt nekem Gida a sok kárról, melyet a Körös áradásai okoztak neki is, és hogy e hó közepén Önökhöz szándékozik utazni.

Én Istennek hála és köszönet igazán jól vagyok, csak egy nagyon fájós fogamat húzattam ki miáltal a fájdalom teljesen megszűnt – Kérem ismeretlenül

is átadni engedelmes tiszteletemet BEDŐ alezredes⁵⁵ úrnak, valamint nem kevésbé küldöm üdvözetemet minden jóakarató ismerősnek – Minden testvéremet és hozzátartozómat egyenként szívélyesen csókolom és az Önök kezeit, drága jó szüleim, újólag ezerszer csókolva és boldog és egészséges újesztendei napokat kívánva maradok gyermeki szeretettel és tisztelettel

az Önök legengedelmesebb fia
István

Kufstein, 1851. január 13-án

Kedves Juli és Mari⁵⁶! Bocsássatok meg, hogy nektek is nem tudok írni, de ami késik nem múlik, értesítsetek, hogy az arcképeket megkaptátok-e, mert mielőtt Szebenből elutaztam, az ottani festő úr eljött hozzám a nevetekben és elkészítette az arcképeket, hogy elküldje nektek.

Szívélyesen csókol a Ti
örökké szerető fivérek

István

Tekintetes

Alsóathurcsai ZATHURECZKY István
Úrnak / Bécs / Pest / Brassó / Baróton / Erdély)

10.

Kufstein am 6ten März 851

Liebe gute Ältern!!

Der letzte Tag februars war auch allhier in dieser Festung ein höchst erfreulicher, da 16 auf 6 Jahre Festungs Arrest verurtheilt gewesen en ehemaligen Ofiziere durch die hohe Gnadenakte S[ein]e Majestät Dats...[?]⁵⁷ am 26. F[e]b[r]uar] welche am 28ten hier anlangte allsogleich in Freyheit gesetzt wurden – diese höchstangenehme Nachricht dürften Sie liebe gute Ältern bis jetzt auch aus denen Zeitungen gelesen haben, ich schreibe dies jedoch Ihnen mit dem freudevollen Gefühle, daß nunmehr auch uns zurückgebliebenen ein Hoffnungsstrahl entgegen lächelt, daß die Milde des Begnadigens nach und nach auch uns zu theil werden könne, umsoehr da die gegenwärtig annestirten Alle effektiv dienende kk Ofiziere waren und nunmehr der Anfang mit 114. begonnen habe. – Von denen 17 die mit mir hirher abgeführt waren sind sieben Namens KOZMA – GERGELY – SALAMON – GIDRO – ROTH – MOLNÁR und NAGY Ezechiel befreiet worden, die allsogleich ihre Heimreise nach

Siebenbürgen antraffen, hoffentlich werden mehrere von Ihnen Gida auf ihrer Durchreise besuchen.– Trösten Sie sich nun theuere gute Ältern und verzagen Sie nicht, den Gott der Lenker unserer Schicksale zeigte auch durch diese unsere gegenwärtige Erfahrung, daß wir in ihm hoffend, nie dem gewaltigen Drucke des Unglückes darnieder liegen dürfen, und eher als unsere schwachen Sinne berechnen konnten vielleicht ein besseres Loos unserer harret!–

In folge der Freilassung obigen fand allhier in unserer Wohnung auch einige Änderung statt, unser 64 jähriger alter Collega HOPELS erfreute sich auch der Freiheit, und ich bezog nun mit meinem hier gebliebenen – – nen andern Collega Namens Joseph v[on] SZÉL ein anderes recht gutes und schönes Zimmer (: No 16 :) wo wir bereits meinen guten Freund PAP lui antraffen, den die Gnade unseres gütigen Herrn Festungs Comandanten zu meiner hohen Freude, uns zu theilte, nunmehr leben wir seit 1en März ihrer drey recht zufrieden mitsamen, und erfreuen uns einer sehr guten Gesundheit.–

Das Schreiben der Marie erhielt ich am 19ten v[origen] M[ona]ts und danke dem Allmächtigen daß er Ihre so sehr zerrütete Gesundheit theuere gute Mutter wiedergab– Möge nun Gott selbe vollkommen hergestellt auch ferners hin aufrecht erhalten!! ich küsse die Marie für sein Schreiben brüderlichst, aber ich muß aufrichtig gestehen, mich bange schon der Anblick ihres Briefes, da Sie mir schon zum zweytenmale sehr traurige Nachrichten mittheilt, aber Sie soll dieser wegen meiner nicht böse werden, diese meine bemerkung that ich darum, daß Sie in Hinkunft verschont seye solche unangenehme Nachrichten schreiben zu sollen.

Jetzt schreibe ich annoch der Mili und dem Gida auch ein paar Zeilen,– vom Joska erhielt ich in diesem Monat wieder einen Brief, leider kann ich ihm jetzt nicht antworten– Ich bitte meine Empfehlung an Alle unseren guten bekanten auszurichten küsse meine einigst geli....⁵⁸ Geschwistern und Brüdern einzeln recht herz.....⁵⁹

Ihre Hände theuere gute Ältern unzähligemal küssend und Gott für Ihr gesund Erhalten bittend verbleibe ich Ihnen

Liebe gute Ältern
als Ihr
gehorsamster Sohn
Stephan

(Címzés:

S^F Hochwohlgeborn / dem Herrn Stephan von

ZATHURECZKY de Also Zaturcsa!
/ Wien / Hermannstadt / S. Szentgyörgy
/ in Baróth / Siebenbürgen

(Kufstein, 851. március 6-án
Kedves jó szüleim!!

Február utolsó napja itt ebben az erődben is nagyon örvendetes volt, mivel 16 6 év várfoogságra elítélt volt tisztet Ófelsége február 26-án kelt kegyelmi ügyirata által mely ide 28-án érkezett meg azonnal szabadlábra helyeztek – ezt a nagyon kellemes hírt Önök kedves jó szüleim is olvashatták eddig az újságokból, mégis írok róla azzal az örömteli érzéssel, hogy immár ránk hátramaradottakra is mosolyog egy reménysugár, hogy a kegyelem enyhében fokozatosan mi is részesülünk, annál inkább mivel a jelenleg amnesztiában részesültek mind ténylegesen szolgáló cs. és kir. tisztek voltak és immár a 114.-kel elkezdődött a folyamat.– A 17 közül akiket velem együtt szállítottak ide heten, név szerint KOZMA⁶⁰ – GERGEL Y⁶¹ – SALAMON⁶² – GIDRO⁶³ – ROTH⁶⁴ – MOLNÁR⁶⁵ és NAGY Ezechie⁶⁶ megszabadultak, és azonnal elindultak haza Erdélybe, remélhetőleg közülük többen meg fogják látogatni Gidát átutazóban.– Nos vigasztalódjanak drága jó szüleim és ne csüggedjenek, mert Isten sorsunk irányítója a mi jelenlegi tapasztalatunk által is megmutatta, hogy benne remélve, soha nem szabad a balsors hatalmas nyomásának engednünk, és hogy ko-rábban mint gyarló ésszel kiszámíthatnánk, talán egy jobb sors vár ránk!–

A fentiek szabadon bocsátása következtében itt a mi lakásunkban is sor került egyes változásokra, a mi 64 éves idős HOPELS⁶⁷ kollégánk is megszabadult, és én az itt maradt másik kollégámmal, név szerint SZÉL Józseffel egy másik igen jó és szép szobába költöztem (16-os számú), ahol már jó barátomra, PAP Lajosra⁶⁸ találtam, akit a mi jóságos várparancsnok urunk ke-gyelme legnagyobb örömömre hozzánk osztott be, im-már március 1. óta hárman igen elégedetten élünk együtt, és nagyon jó egészségnek örvendünk.–

A Mari írását múlt hó 19-én kaptam meg és köszönöm a Mindenhatónak hogy az Ön oly nagyon leromlott egészségét, drága jó anyám, visszaadta– Adja Isten, hogy az teljesen helyreálljon és továbbra is megmaradjon!! Fivérileg csókolom Marit az írásáért, de őszintén meg kell vallanom, hogy már levele megpillantásakor aggódtam, mivel már másodszor közöl velem nagyon szomorú hírt, de ne haragudjon meg rám ezért, ezt a megjegyzést azért tettem, hogy a jövőben megkímélődjék ilyen kellemetlen hírek írásától.

Most még írok Milinek és Gidának is egy pár sort,– Jóskától ebben a hónapban ismét kaptam egy levelet, sajnos most nem tudok válaszolni neki– Kérem adják át üdvözetemet minden jó ismerősünknek, egyenként csókolom szeretett testvéreimet és fivéreimet igen szívélyesen.

Az Önök kezeit drága jó szüleim számtalanszor csókolva és Istent kérve, hogy egészségüket megtartsa, maradok kedves jó szüleim az Önök

*legedelmesebb fia
István*

*Tekintetes / Alsózathurcsai ZATHURECZKY
István Úrnak / Bécs / Nagyszeben / S. Szentgyörgy /
Baróton / Erdély)*

11.
No. 1.
Kufstein am 1ten April 851.

Innigstgeliebte gute Ältern!!

Daß die väterliche Milde und Obsorge unserer hohen Regierung um allen leidenden Clahsen des Staates, und sogar um das Loos eines jeden Einzelnen möglichst zu erleichtern und zu bessern höchst besorgt ist,– beweisen am glänzendsten die am 18ten v[origen] Monats auch uns Gefangenen allhier zu theil gewordenen wohlthätigen Conihsionen; diese sind: alltägliches Spazierengehen eine gute Stunde in der freyen frischen Luft im genanten Josephsburge oder Pfauenschweife – falls aber die Witterung dies nicht zu ließe, auf den vor unserer Zimmerthüre sich hinziehenden Gange und zwar jedesmal in Gesellschaft von 8 bis 9 Leidensgefährten,– natürlich unter gehöriger Bedeckung,– früher geschah dies je zu zwey höchstens zu dreyen,– früher konnte einer seinen anderen Leidensgefährten während seiner ganzen Inhaftirungszeit nie sprechen, nie kennen lernen, falls er nicht mit ein und dasselbe Zimmer bewohnte.– Ferners erhielten wir die Freyheit uns Schreibmaterialien verschaffen zu dürfen, und so oft uns beliebig, an unseren theueren Angehörigen schreiben zu können, den geschriebenen Brief übergeben wir dem Profoßen er überreicht beim Frührapporte solche dem Herrn Festungs Commandanten, allwo durchgelesen, zugesiegelt und sonach auf die Post abgegeben wird – die uns zu kommenden Briefe langen gleichfalls auf erwähntem Wege in unsere Hände.– der Bedarf an Papierquantität wird vor der

Uibergabe gehörig Numerirt und nach Ausweis der ordentlichen Verwendung neuen Vorrath bezogen, dies erwähne ich hier darum weil obige Nro auf diesem meinem Briefe, keinen Bezug habe auf mein Schreiben, sondern blos die Numerirung des Papiers andeutet.– In Verbindung mit dieser zweiten großen Conihsion steht noch eine dritte die wir gleichfalls erhielten, nemlich: der Genuß des schwarzen Kafees–

Der 19e März war für mich und meine zwey Collegas eine freudige, die Gnade unseres Herrn Obersten und Festungs Commandanten gewährte den Leidensgefährten CZÚCZOR, ...⁶⁹ MATUSITZKY und LESINSZKY meinen Collega SZÉLL dessen Namenstag war besuchen zu dürfen, und wir nun ihrer sechs beisammen, conversirten und unterhielten uns ein paar Stunden recht vergnügt,– dies war meine erste Unterhaltung seit der Zeit ich mich allhier befinde – Mein Collega PAP luis hate die Rolle der Hausfrau geführt; von ihm schrieb ich in meinem letzten Briefe vom 6ten März, das wir seit ersten März ein Zimmer bewohnen gemeinschaftlich annoch mit Collega SZÉL, hoffentlich haben Sie theuere gute Ältern diesen meinen Brief erhalten.

Der 20e März war für uns ein nichtminder freudiger, da wir erhielten nach langen Entbehrung unsere Eßbestäke zum ferneren Gebrauche zurück, und es verursachte wirklich manchen Comischen Augenblick dessen Gebrauchsnahme – sie schienen in unseren Händen als etwas ungewöhntes und langes Werkzeug zu seyn, wir mußten uns wieder und nach und nach als kleine Kinder daran wöhnen, den bisdahin gebrauchten wir zum Behufe des Essens kleiner beinernen Messern und Gabeln, ich behalte mir meinen derartigen Eßbesteck zum ewigen Andenken!–

Was meinen Geldvorrath anbelangt, so habe ich annoch ein paar Gulden in der löblichen Festungs Chasa, jedoch wird es nicht schaden wen Sie theuere gute Ältern auf unvorhergesehene Fälle, damit, mich versehen, und wenn für mich auch gegenwärtig nicht Nöthig, so ist es doch immer besser im Nothfalle solches gleich bei Händen zu haben– Ich kann Ihnen theuere Ältern die freudige Nachricht erstatten daß für uns die Bischöfe Ungarns bei Seiner Majestät bittlich eingekomen seyen, nicht minder beabsichtigt eine Damen-deputation aus Ungarn desgleichen, worüber ich der Mari weitläufiges schreibe.– Mit Beginn des jetzigen Quartals erhalte ich aus Wien die Ostdeutsche Post zu lesen worauf ich mit SZIGETHI pränumerirt habe – PAP hat in Compagnie die Wiener Allgemeine Zeitung früher Theater Zeitung bestellt, Széll gleichfalls in Compagnie die Augsburgere Allgemeine Zeitung, und

annoch den Wanderer, sonach bekomme ich täglich aus der Residenzstadt 3 und einen ausländischen Blatt zu lesen – nunmehr haben wir Zeitungen genug zu lesen.– Meine beyden Collegas lassen Sie theuere Ältern rechtvielmal grüßen. Ich grüße Alle unsere Bekannten gleichfalls rechtvielmal, küsse meine Brüder und Schwester jeden einzeln unzähligemal. Bitte Gott, liebe Mutter, daß er Ihre Gesundheit baldigst wiederschenken möge, und Sie beide theuere Ältern, Gesund, Glücklich, und Zufrieden lange noch erhalte! Küße innigst Ihre Hände tausendmal verbleibe

Ihr gehorsamster Sohn
Stephan ZATHURECZKY

P. S. Unser Herr Festungs – Comandant Ludvig v[on] LOMSAREVIC wird in Ruhestand über .....⁷⁰ – in die Stelle dieses Herrn ist gleichfalls aus dem Ruhestande ernant der Herr Oberst Joseph v[on] NEHIBA zum hiesigen Festungs C[o]m[an]-d[an]ten.–

(Címzés:

Von Kufstein / Sr Hochwohlgebor'n / dem Herrn Stephan von ZATHURECZKY de Also Zaturcsa! / Salzburg / Wien / Hermannstadt / Cronstadt Baróth / in / Siebenbürgen)

(Kufstein, 851. április 1–én
Bensőségesen szeretett jó szüleim!!

Hygy magas kormányunk atyai kegye és gondoskodása az állam minden szenvedő osztályán, sőt minden egyes [ember] sorsán lehetőleg könnyíteni és javítani igyekeznek,– a legragyogóbban igazolják a jótékony engedmények, melyekben múlt hó 18-án mi foglyok is részesültünk; ezek a [következők]: minden- napos séta egy jó órányit a szabad friss levegőn a nevezett Josefsburgban vagy Pávafarokban – ha azonban az időjárás ezt nem engedné meg, a szobaajtaink előtt húzódo gangon éspedig minden alkalommal 8 – 9 szenvedő társunk társaságában – természetesen kellő fedezet alatt – korábban ez kettesével vagy legfeljebb hármásával történt.– korábban az ember teljes letartóztatási ideje alatt soha nem beszélhetett egy másik szenvedő társával, soha nem ismerhette meg, ha nem egy szobában laktak.– Továbbá szabadságot kaptunk írószerek beszerzésére és így tetszés szerint gyakran írhatunk a mi drága hozzátartozóinknak, a megírt levelet átadjuk a porkolábnak ő a reggeli raportnál átnyújtja a várparancsnok úrnak, ahol átolvassák, lepecsételik és

azután postára adják – a nekünk jövő levelek ugyan- csak az említett úton jutnak kezeinkbe.– A szükséges papírmennyiséget átadás előtt illőn megszámozzák és a rendes felhasználás igazolása után új készletet szereznek be, ezt azért említem meg itt, mert a fenti szám a leveleken nem az írásomra vonatkozik, hanem csupán a papír számozására utal.– Ezzel a második nagy engedménnyel áll kapcsolatban még egy harmadik melyet ugyancsak megkaptunk, éspedig a feketekávé élvezete.

Március 19-e számomra és két kollégám számára örvendetes volt, ezredes urunk és várparancsnokunk kegye engedélyezte CZUCZOR⁷¹ .....⁷² MATUSITZKY⁷³ és LESINSZKY szenvedő társainknak SZÉLL kollégám kinek névnapja volt meglátogatását, nos mi velük együtt hatan, nagyon vidáman konverzáltunk és mulattuk magunkat pár órát,– ez volt az első multságom mióta itt vagyok– Kollégám PAP Lajos vitte a háziasszony szerepét, róla írtam utolsó, március 6-i levelemben, hogy március elseje óta egy szobában lakunk még SZÉLL kollégával közösen, remélhetőleg Önök drága jó szüleim megkapták ezt a leveletem.

Március 20-a nem kevésbé örvendetes volt számunkra, minthogy hosszas nélkülözés után visszakaptuk evőeszközeinket további használatra és valóban okozott néhány komikus pillanatot ezek használatba vétele – valami szokatlan és hosszú szerszámnak tüntek kezeinkben, újból és fokozatosan hozzá kellett szoknunk mint kisgyermekeknek, mert addig evés céljából kis csontból való késeket és villákat használtunk, én örök emlékül megtartom az ilyen evőeszközeimet!–

Ami a pénzkészletemet illeti, még van egy pár guldenem a dicséretes várkasszában, mégsem fog ártani ha Önök drága jó szüleim előre nem látható esetekre ellátnak velem, és ha jelenleg nincs is rá szükségem, úgy mégis mindig jobb ha szükség esetén mindjárt kéznél van az ilyesmi– Közzölhetem Önökkel drága szüleim az örvendetes hírt, hogy Magyarország püspökei kérréssel folyamodtak értünk Ófelségéhez, nem kevésbé szándékozik egy hölgydeputáció Magyarországból hasonlóképpen [tenni], amiről Marinak bővebben írok.– A mostani negyedév kezdetével kapom Bécsből az Ostdeutsche Post-ot olvasni amire SZIGETHIvel⁷⁴ előfizettem – PAP megrendelte a kompániánál a Wiener Allgemeine Zeitung-ot korábban a Theater Zeitung-ot, SZÉLL ugyancsak a kompániánál az Augsburgi Allgemeine Zeitung-ot és még a Wanderer-t, így naponta kapok a székvárosból 3 és egy külföldi lapot – immár van elég újságunk olvasni.– Mindkét kollégám sokszor üdvözlöi Önöket drága szüleim. Én ugyancsak sokszor üdvözlöm minden ismerő-

sünket, egyenként számtalanszor csókolom fivéreimet és húgaimat. Kérem Istent, kedves anyám, hogy mihamarabb adja vissza egészségét, és Önöket mindkét drága szülőmet, egészségben, boldogságban és elégedettségben még sokáig megtartsa! Bensőségesen ezerszer csókolom kezeiket maradok

az Önök legengedelmesebb fia
ZATHURECZKY István

P. S. Várparancsnok urunk Ludvig v[on] LOM-SAREVIC-et⁷⁵ nyugalomba helyezik – ennek az úrnak a helyébe ugyancsak nyugalomból Joseph v[on] NEHIBA⁷⁶ ezredes urat nevezik ki itteni várparancsnoknak.–

Kufsteinből / Tekintetes / Alsózathurcsai
ZATHURECZKY István Úrnak / Salzburg / Bécs / Nagyszében / Brassó / Baróton / Erdélyben)

12.
Kufstein December 3^{án} 1851

Szeretett édes jó Márim!

Multhó 12^{án} írt leveled és a jó Szülőimtől szükségseim fedezésire küldött 20 pengő f[orin]t[er] e' hó 1^{én} vevém, melyekért jó Szülőim kezeiket számtalanszor csókolom és egyszersmind alászan köszönöm.– A' Milinek szollo levelem melyett most a' tiéddelel együtt rék Imetsfalvára utalám, mert miglen e' jelen soraim hozátok eljutandnak addig ő már hazulról Barotrol, haza utazandot Imecsfalvára, s így gondolám hogy azt hamarább megkaphattya.–

Joskától nem rég kaptam Szebenből levelet, melybe rá Károly egészségese létét és azon szándokát is hogy ő érettem kérti kívánna menni Bécsbe,– ez igen szép és dicséretes bizonyítása az ő tiszta testvéri szeretetének, de talám tübbet árthatna ön magának ez által, mint sem használhatna nékem véle – azért ha felhagyna illeténi jó szándokával tanácsosabb lenne 's én részemről oly őszinte szíves köszönettel fogadom jó akaratát mint magát a tettet.– Edes jó Szülőim és a jó Mili miattami szünteleni és gyakori fáradozásaiértis legszébb jutalom lenne az hogy ha kívánatukat a létesülés koszoruzná, és én is hálás köszönetemmel személyesen hozzá járulhatnék, de ha mégis mind azon a' sok fáradtsághoz kapcsolt forro ohajtások nem oly rögtönözve telyesülendenek a' mint azt számtásaitok szerént kívánátok, nem kelletek elcsüggedni édes Márim, mert ámbár a' türelem keserű, de végtire talám még édes gyümölcsöt teremhet.–

Te panaszkodol ide, Márim azon hogy Gida rest író, ezen panaszkodba én is méltán osztozom mert augustus 27: olta mit se tudata velem se magáról se családjáról se pedig Lászlórol, hanem én bizatom magamot azzal hogy midőn soraival valamikor leszen,– meg ürvendeztet, semmi kellemetlenséget nem tudat, a' jó tudostás pedig soha se jön késő[n].– Tercsa nénénktől⁷⁷ multhó 4^{én} néked írt levelem olta még levelet nem kaptam azért mit se írhatok felőlök néktek – hanem örvendek azon hogy ti kaptátok leveleiket és én se vagyok általok elfeledve hanem élek jó emlékekbe; mennyit kérdezősködnem édes Márim tölled minyájokrol ha találkoznánk, gondolom még időd se lenne eleendő a' feleletre különösen sokat sokat Gömörből, és itten ujjbol kiról rád „hogy jól esett hogy nem teljesült szándéka” – no de most elég ennyit erről tübbet majd szoval a' mikor együtt lehetünk!–

Valahára már ujdonságot is kell nom, mely áll abbol hogy a' mult hóba két fogoly társ, ő felsége kegye át vizsanyeré szabadságát – az egyik volt g. n. pap felső M. országbol⁷⁸, Gf KREITH⁷⁹ nevű – a' másik ez előtt 3 hoval jött vagy jövetett Olaszhonbol 10 évi ingyen lakásba, neve D^e CICERI⁸⁰ – és már ily hamar helyetök a' potlék is megjött ugyan a' multhóba az egyik CSIKI⁸¹ nevű, a' más JOSIPOVICH volt turapolyai Gf.⁸² a' pesti újépületből – továbbá hogy 1^ő november olta tökéletes telünk van, 's csak nem napon-ta havazz az olta.– és végtire hogy mult levelembé híába ditsekvék virágaim szépségével mert azok a' tél erélyes be köszönésével tübbé nem hogy virágzani de sőt zöldelelni sem akarnak.–

E' hó 15e körül remélem ujjbol leveletem utnak indíthatni, mivel hogy mi leszen az most még nem mondom meg már sokat mondtam a' titkok elárulni pedig nem czéлом – majd mondják jövő soraim a mondanokat most tehát csak annyit hogy e' jeleni levelemis találjon minyájakokat legjobb egészségek közt és Isten távolszon minden történhető szerencsétlenséget töltelek.

PAP, ki szintén mint én is legjobb egészségben van, SZIGETHI és KÁLNOKY⁸³ pajtásaim – Szülőim és títeket minyájan tisztelnék. Én minden ősmérésink legszívesben köszöntöm jó Szülőim kezeiket számtalanszor csókolom– Téged édes jó Márim, Julit, Lujzát⁸⁴, Gábort⁸⁵, Gyulát⁸⁶, Lajost 's mind testvéreim egyen egyen ezerszer csokol és öl

testvéretek
Ifj. ZATHURECZKY István

(Címzés, pecsét nincs. Valószínűleg borítékban volt a levél.)

13.
Kufstein Május 1^{án} 852

Szeretett édes jó Szülőim!!

Továbbra halasztgatni tudostásomat csak nem rási hanyagságnak tekinthetnék édes jó Szülőim – annál fogva megnyugtatásokra örömmel írhatom hogy én eddig elő még mindig egészséges vagyok – Joságokból, a' szükségemre kellő anyagi segélylyel annyira el vagyok látva, hogy e' részben is tökéletes nyugodtak lehetnek édes jó Szülőim. – A' mi különben fogsági környülményeim illeti, ittenis nemű változás történe utólszori levelem olta, az az hogy mostan dél előtt, és délutánis három órát összesen pedig napjába hat órát nyitva vagyok szobánk ajtaja. – Mint több fogoly társimtot halám, mult hó 11^{án} a' magys hadügyminiszterium az itteni várban lévő volt tisztok Conduitte listáját⁸⁷ felkűldeni rendelte, – ezen rendkűvli eljárás ujra egy kis reményt nyujt, hogy talám következteül valami jó örvendeztetetne még, – egyébbaránt ha e' hír gaz, a' jövő meg mutatandja az eredményt mivel eddig (még az ígaz idejét nem multa) nem történe semmi. – Mi mostan éppen költözkdéssel foglalkozunk az az egyik szobából a' másba menyünk míglén meszelnek – Itteni időjárásunk jelenleg kissé komoly, mivel gyakran éss a' mult hó 18, 19 és 20^{ik} napjaiba havazás és következtül ki kissé híves idő vala – reményljük azonban hogy csak már ittenis ki tavaszodik. – A' multho 16^{án} Mili levele is örvendeztete meg, de még néki se válaszlék mivel az ígéré, hogy ünnepe után rögtön fránd és mind várakozám megjövésére, – ma azonban pap pajtásom jó any[j]jától kapván levelet, melybe írják hogy a' Mári menyegzője meg történt és Juli is benn van Nyujtodon nálok, – én azt ohajtam hova hamarább megtudni azért képzelhetik jó Szülőim mennyire számíték minden órába a' kedves levél érkeztere – Adjon a' jó Isten a' szegény jó Márinak megelégedést és boldog napokat, jó Szülőimnek pedig hosszas és egészséges életet, hogy az ók és minyájunk boldog napjaiba velünk együtt részesülhessenek!!!

Pajtásaim jó Szülőim alássan tisztelik, nemkülömben ösmerősink egyen egyen a' legszívesebben üdvözlendem – testvereim csokolom – jó szülőim kezeik számtalanszori csokolása után maradok

engedelmes fiok
István.

(Címzés:
Von herrn Stephan von ZATHURECZKY de

Also Záturcsa / Wien / Hermanstadt / Cronstadt/ Baroth
/ in / Siebenbürgen

A levélzáró viaszpecséten háromlevelű lóhere.
A pecsét fölött olvasható: Tisztelettel küldi BARDOCZ

Pecsét felirata:
KU[FSTEIN] / WIEN 5. MAI. / HERR-
MANSTADT 8/5 / SEPSISZENTGYÖRGY 10/5)

14.
Szeretett édes jó Szülőim!!

A' szokott levélírási időmet jelenleg szinte öt nappal halasztám hátrábbra azon jó remény kecsgetése mellett hogy talán ezen néhány nap alatt jó Szülőim kedves levelöket vehetendem és egyuttal arra vonatkozható viszonzásom is telyesíthetvén, nem kelletik azzal ismét egy havig késnem, – azomban számitásim nem telyesülvék, – sietek jó Szülőimtet életbe léteimről tudositani valamint arrolis hogy útobbi levelem óta egészségi és más állapotomba se történt semmi nevezetes változás. – Napi szükségeim fedezésire megkívántató pénzbe hasonloképp híányt nem szenvedek, mert csak e' hó elejénis a' Gida jószágából ismét husz pengő forint jöve számomra. – E' hó 2^{án} itten jára egy stabsazt⁸⁸ Ur mind gondolom Innsbruckból ki küldve, és ez alkalommal a' mejjem megvisgálván egyszersmind a' fájdalomaim felől is kikérdeze, – valamí eredménye léssen é vagy se, a' jó Isten tudja – én inkább örvendenék annak ha egészségem tudhatnám visszanyerni, mert e' nélkülít éltem csak valodí nyomor, midón a' hívősebb napok be következesétől előre kelletik már félnem. –

E' jelen soraim mikor jutandnak el jó Szülőimhez ugy szintén azt hogy szülőimtetől mikor jöhet számomra meg levelök mostan többé nem számíthatom ki, mínekutánna e' hó 13^{án} olvastott fel nekünk azon fennsőbb helyről lekűldött rendelvény, mely szerént minden hozzánk szöllő levél a' várparantsnokságok által fel törtetvén a' pénz vagy más küldemény abból ki vétetik a' levél pedig felkűldetik a hadsereg főparantsnoksághoz Bécsbe, honnan ismét visszajövéen akkor adodok az által nekünk – mennyi idő alatt tészik e' körutat leveleink meg, még nem tudhatni – az általunk írando levelek hason úton jutandnak el kedves rokoninkhoz – ha például valamely szorgos családí viszonyt tartalmaz a' hozzánk írt levél az az illető várparantsnokságon át nekünk tudtul adatik sat. –

Én a' jó Nagymamám⁸⁹ és Tercsa kezeit számtalanszor csokolom ha jó Szülőim írnak nekik ínstálom felőlem is megírni hogy egészséges vagyok.

testvéreim egyen egyen csokolom – jo Szűlőim kezeik számtalanszori csokolása után Isten oltalmába ajánlva maradok

engedelmes fiok
ZATHURECZKY István

Kufstein august 19^{en} 853

(Címzés:

N° 9449 / An Herrn Stephan von ZATHURECZKY de also Záturcsa / Hochwohlgeborn zu Barót Siebenbürgen / Cronstadt

Pecsétek:

A levélzáró viaszpecséten a kétfejű sas látható. A körpecsét felirata: SEPSI SZ: GYÖRGY 28/8)

15.

Innigstgeliebte Eltern!

Am 30sten October v[origen] J[ahres] erfreute mich Ihr vom 29^{en} August datirtes Schreiben – aber an diesem Tage erhielt ich auch den, vom Barót am 16^{en} September geschriebenen Brief der Emilie; aus diesen beiden Briefen konnte ich nun zu meiner unaussprachlicher Freude und Beruhigung, lesen, daß Sie liebe gute Eltern, und auch Alle meine guten Geschwister und Angehörigen gesund und Wohlauf seyen, Möge der gütige Gott Ihnen Allen auch in diesem neuen Jahre die Gesundheit erhalten, und All' das Beste was Sie sich nur wünschen können gewähren!– Am 3^{en} November langte hieher für mich ein wahrscheinlich von Ihnen geschriebener Brief beschwert mit 20 fl[orens] M[ün]ze nebst 3 Stück Hausmützen, und zwei photographirten lieben Portraits an. da aber dieser Brief in ungarischer Sprache abgefaßt und vielleicht auch nicht durch Sie theurer Vater unterzeichnet war,– ad acta gelegt, ich vermuthe blos daß Sie liebe gute Eltern mir diese Sendung machten, wofür ich Ihre Hände tausendmal küsse, und auch den Schwestern danke ich herzlichst, und küsse Sie für Ihre mir gemachte angenehme Überraschung. Was meinen Zustand seit meinem letzten Schreiben vom 7^{en} Oct[o]b[e]r, anbelangt, kann ich leider um Nichts zu verschweigen nicht anders benennen als wie fortwährende kränkelnde Vegetation, den ich litt am verflossenen Herbste fortwährend sehr viel, hauptsächlich aber stiegen meine leiden gegen Ende Oct[o]b[e]rs, bei welcher Gelegenheit ich mich genöthigt sah auch den hierortigen Herrn Bezirks Arzt zu

Rathe bitten zu lassen, und sonach wurde ich einen Monat hindurch durch zwei Ärzte behandelt und lebte bis zum 2^{en} December so zusagen mit medicin, während dieser Zeit gebrauchte ich auch täglich 4–8malige Abwaschungen mit kaltem Wasser; Meine damalige Krankheitszustand bestand: im Allgemeinen Gereiztheit der Nerven und Blutsystems verbunden mit Schwäche derselben, in folge dessen hatte ich fast fort-dauernden Blutandrang nach Kopf, Brust, und Rücken, schmerzhaften Herzklopfen, große Schwäche in den Füßen, Schmerzen in der rechten Brust und tausenderlei kleinere Schmerzen im Körper, zu all diesen leiden gesellte sich noch eine Melancholie – Bei all' diesen vielen leiden tröstete mich nur, daß die Ärzte bei ihren gepflogenen Untersuchen keine organischen Fehler entdeckten, weder an der Brust, noch anderswo. Seit December befinde ich mich nun wiederum etwas Wohler, leide doch noch an rheumatischen Brustschmerzen, periodischen schwachen Herzklopfen, Schwäche in den Füßen und am häufigsten an Rückenschmerzen welcher eine Rückendürre jedoch im rechten Stadium zu sein, dürfte,– übrigens war ich bis jetzt nicht eine Stunde bettlägerisch krank. Ich medicinire gegenwärtig nicht mehr, sondern gebrauchte täglich 3–4 malige kalte Abwaschungen, und trinke viel Wasser.– Am 29^{en} Dezember entsendete ich 26 fl[orens] M[ün]ze um ein elektromag-netisches Apparat, und hoffe nunmehr von selber mir zukommt und ich es also gleich anwenden könne, in 3–4 Wochen mich herstellen zu können allenfalls wäre sehr nothwendig für mich der Gebrauch von douche-Bädern, da aber diß bei meiner Lage nicht stattfinden kann, so muß ich mich begnügen auch blos mit der electricisirung– Ich beschrieb nun liebe gute Eltern meinen Zustand in seinem ganzen Umfange, und hoffe da ich dabei nichts verschwiegen habe, Sie hinsichtlich meiner doch beruhiget zu haben.– Während meiner Krankheit habe ich viel Auslagen gehabt, so daß mir wenig Geld erübrigt blieb sonst benöthige ich Nichts anderes. Unser Freund PAP Lajos ist recht gesund u. küßt Ihre Hände, so wie auch seiner guten Mutter. Meiner Ansicht nach wäre viel besser den Gyula. in die Ingeineur Accademie zu schicken, als nach Tuln, mich freuet übrigens sehr daß er wie auch Gabor und Balás sehr fleißig und gut lernen– Alle unsere lieben Angehörigen und Ihre Hände liebe gute Eltern unzähligemal küssend verbliebe ich

Ihr gehorsamer Sohn
Z[ATHURECZKY] István

Kufstein am 11 Jäner 854

(Címzés:
durch das kk. Hermannstädter Kriegsgericht /
[...?.....] 134 / Sr Hochwohlgebor'n / dem Herrn
Stephan senior von ZATHURECZKY de Also Zatur-
csa! / zu Baróth / in Siebenbürgen)

(Bensőségesen szeretett szüleim!!)

Múlt év október 30-án megörvendeztetett augusztus 29-én kelt írásuk – de ezen a napon kaptam meg Emilia szeptember 30-án Barótról írt levelét is; e két levélből kimondhatatlan örömmre és megnyugvásomra olvashattam, hogy Önök kedves jó szüleim és mindenik jó testvérem és hozzátartozóm egészséges és jól van. A jó Isten tartsa meg mindnyájukat ebben az új esztendőben is egészségben, és adja meg a legjobbat, amit csak kívánnak!– November 30-án érkezett meg ide számomra egy valószínűleg Önök által írt levél megterhelve 20 pengőforinttal 3 darab házisapkával és két kedves fotografált portré. De minthogy ez a levél ma-gyarul volt fogalmazva és talán Ön drága Apám nem is írta alá,– ad acta tették, én csupán gyanítom, hogy Önök, kedves jó szüleim készítették nekem ezt a küldeményt, amiért kezeiket ezerszer csókolom, és a hűgaimnak is a legszívélyesebben köszönöm és csókolom őket a nekem szerzett kellemes meglepetésért.– Ami állapotomat illeti az utolsó, október 7-i írásom óta, sajnos nem nevezhetem másként, hogy semmit se hallgassak el, mint folytonos beteges vegetálásnak, mert a lefolyt őszön folyamatosan nagyon sokat szenvedtem, főleg azonban október vége felé fokozódtak szenvedéseim, mely alkalommal szükségesnek láttam az itteni körzeti orvostól tanácsot kéretni, ezután egy hónapon keresztül két orvos kezelt és december 2-ig úgymond orvossággal éltem, ezalatt az idő alatt napi 4–8-szoros lemosást használtam hideg vízzel; az én akkori betegségem az idegek és a vérrendszer általános ingerültségében állt ugyanezek gyengeségével párosulva, ennek következtében majdnem folyamatos vértolulásom volt a fej, mell és hát irányába, fájdalmas szívdobogás, nagy gyengeség a lábokban, fájdalmak a jobb mellben és ezerféle kisebb fájdalom a testben, mindezen szenvedésekhez társult még egy melankólia is– Mindezen sok szenvedésben csak az vigasztalt, hogy az orvosok a szokásos vizsgálataiknál nem fedeztek fel szervi hibát, sem a mellen, sem máshol. December óta ismét kicsit jobban érzem magam, mégis szenvedek még reumatikus mellfájdalmakban, periódikusan gyenge szívdobogásban, gyengeségben a lábokban és leggyakrabban hátfájdalmakban, mely hátsorvadás még kellő stádiumban lenne – egyébként mostanig egy órányit sem vol-

tam ágybanfekvő beteg. Jelenleg már nem gyógyszerzek, hanem naponta 3–4-szer hideg lemosást használok, és sok vizet iszom.– December 29-én elküldtem 26 pengőforintot egy elektromagnetikus készülékre és remélem immár ideérkezik és azonnal használni tudom, 3–4 hét alatt helyreállhatok – adott esetben nagy szükségem volna tusfürdőkre, de minthogy erre az én hely-zetemben nem kerülhet sor, így meg kell elégednem csupán az elektrizálással– Nos kedves jó szüleim leírtam állapotomat teljes terjedelmében, és remélem, minthogy semmit nem hallgattam el belőle, mégiscsak megnyugtattam Önöket a magam tekintetében.– Beteg-ségem alatt sok kiadásom volt, úgyhogy kevés pénzem maradt félretéve, egyébként semmi másra nincs szükségem. Barátunk PAP Lajos egészséges és kezeitet csó-kolja, ahogy jó anyját is. Nézetem szerint sokkal jobb lenne Gyulát a Mérnök Akadémiára küldeni, mint Tulnba, egyébként nagyon örülök, hogy ő ahogy Gábor és Balás⁹⁰ is nagyon szorgalmasan és jól tanul– Min-den kedves hozzátartozónkat és az Önök kezeit számtalanszor csókolva maradok

engedelmes fiúk
[ZATHURECZKY] István

Kufstein, 854 január 11-én

a cs. és közvitéz. szebeni Haditörvényszék által / [...?.....] 134 / Tekintetes / Alsózaturscai id. ZATHURECZKY István Úrnak / Baróton / Erdélyben)

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlést, kötet szerkesztési szempontok indokolják. A fordítás központozása az eredeti követi. **Szerk. és a ford. megj.**)

Köszönetnyilvánítás:

A német nyelvű anyagot magyarra BOÉR Laura fordította, a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatásával („Oszták–magyar közös múlt” Szakalapítvány, 2000. évi kiírás). Ezúton is köszönjük.

Irodalom

1. BONA Gábor (1998): **Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban II. kötet.** Heraldika Kiadó, Budapest.
2. BONA Gábor (1988): **KOSSUTH Lajos kapitányai,** ZRÍNYI Katonai Kiadó, Budapest.
3. BONA Gábor (1983): **Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49,** ZRÍNYI Katonai Kiadó, Budapest.
5. DEMETER László (1998): **Érdővidék a szabadságharcban 1848–1849,** Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Barót.
6. FÖLDI János, BALASSA Imre (1939): **Világostól Josephstadtig 1849–1856,** Kiadja a Magyar Könyvbarátok részére a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
7. HERMANN Róbert (1997): **ZATHURECZKY István székelyhuszárszázados emlékirata 1849–1856.** In: ACTA – 1996/I., 323–342. és in: **Adalékok Barót történetéhez** (szerk. DEMETER László) Barót, 1999, 107–138.
8. NAGY Iván (1857–1868): **Magyarország nemesi családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.** I–XII. kötet. Pest, 1857–1865. Pótkötet, Pest, 1868.
10. Dr. ZATHURECZKY Miklós (1942): **ZATHURECZKY és DÁVID ikerclsaládok története 1200–1942,** Budapest

Jegyzet

1. HERMANN Róbert, 1992. 323–342.
2. DEMETER László, 1998. 107–138.
3. NAGY Iván III. 252., XII. 319–326., XIII. 365–366. és Dr. ZATHURECZKY Miklós, 1942 egészen.
4. Dr. ZATHURECZKY Miklós, 1942 57–59. és NAGY Iván XII. 324, XIII. 365–366.
5. CSEREYné ZATHURECZKY Emília: **1848–49-iki székely-huszári kapitány és 7 évig sinylett Kufsteini várófogoly életrajza.** 5. oldal. Fel-lelhető a KvÁLT. 1848–49-es Országos Ereklyemúzeum levéltárában Fond 550, E-Pa jelzetű doboz számozatlan irata. A kutatás előtt eddig ismeretlen életrajzról van szó.
6. Az évszám elírás, ugyanis Istvánt 1845-ben léptették elő hadnaggyá. Emília e dátumot a hadsereg kötelékébe való belépéssel téveszthette össze.
7. Helyesen: DOBRA.
8. Az egyenruhát a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumba valószínű, hogy Emília juttatta el. Innen később átkerült a Hadtörténelmi Múzeumba, az egész 48-as egyenruhagyűjteménnyel együtt. A Hadtörténelmi Múzeum munkatársai a II. világháború bombázásai és pusztításai elől a gyűjtemény jelentős részét a Dunántúlra menekítették és barlangokba helyezték el. Azonban a háborús körülményeknek köszönhetően a gyűjtemény néhány hétig őrizetlenül maradt és a lakosság meg talán az oroszok széthordták, elpusztították nagyobb részét. Ekkor tűnt el ZATHURECZKY egyenruhája is.
9. Átvéve HERMANN Róbert előszavából: HERMANN Róbert, 1997. 324.
10. Itt már a dátummal gond van. Az 1857-es évszám mindenképpen elírás, ugyanis más források egybehangzóan 1858-at említenek halála éveként, és június hónapot. Ami az elhalálozás napját illeti, három dátummal találkozunk: a baróti régi temetőben található síremléken 15. van feltüntetve, CSEREYné az idézett életrajzi írásban 22-ét írt, míg ugyancsak ő a DUDÁS Ödönnek küldött életrajzi adatokban 24-ét említi. Ez utóbbit vette át a BONA Gábor, 1988 is, a 667. oldalon található ZATHURECZKY-életrajza. Hogy melyik igaz, azt elég nehéz lenne eldönteni és az igazságra valószínűleg az anyakönyvi bejegyzés derítene fényt, melyet sajnos egyelőre nem áll módomban ellenőrizni.

11. CSEREYné ZATHURECZKY Emília: **i.m.** 14–15.
12. Vö. DEMETER László, 1998. 99.
13. Fellelhető a KvÁLT 1848–49-es Országos Ereklyemúzeum levéltárában a CSEREYné által írt, btyájáról szóló életrajzi írással egy helyen. Fond 550, E-Pa jelzetű doboz, számozatlan irat.
14. NAGY Sándor: **Ifjú ZATHURECZKY István 1821–1858.** 4.
15. Fond 550, E-Pa jelzetű doboz, számozatlan iratok.
16. Id. ZATHURECZKY István a szabadságharc alatt hadbródsági elnök volt. (NAGY Sándor **i.m.** 4.)
17. ZATHURECZKY Károly, István öccse (a nyolcadik testvér). 1849-ben közhonvéd, majd őrmester BEM alatt. Őt csatában vesz részt, de igen fiatal és gyenge testalkatú lévén, sokat betegeskedett a harcok után. A szabadságharc után besorozzák az osztrák hadseregbe, hol később es. kir. 82. gyalogezred alezredese lesz. 1889-ben főbelötte magát. (HERMANN **i.m.** 325., Dr. ZATHURECZKY Miklós **i.m.** 59., NAGY Sándor **i.m.** 4., NAGY Iván XII. 324.)
18. A ciszterci szerzetesek nagyszabedni zárdája.
19. MÓRICZ József (1803–1866) alezredes, fogarasi várparancsnok. Nagyszabedben 10 évi várfogságra ítélik. Életrajzát lásd BONA Gábor, 1983. 245.
20. SALADIN, Heinrich (1822–?) százados az 5. (RADETSKY) huszárezrednél. A magyar szabadságharcban való részvétele miatt Nagyszabedben halálra, majd hat év várfogságra ítélik. Életrajzát lásd BONA Gábor, 1988. 519–520.
21. Stockhaus, azaz fogház.
22. ZATHURECZKY Lajos (1819–1855), István testvérbátyja (a második testvér). Neje FARKAS Mária. Részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. Életrajzát lásd Dr. ZATHURECZKY Miklós **i.m.** 59., NAGY Sándor **i.m.** 4., NAGY Iván XII. 324.
23. ZATHURECZKY Gedeon (1817–?), István testvérbátyja (a legidősebb testvér). Nemzetőr százados Biharban. A szabadságharc után Biharban 4440 holdas birtokot szerez, azon gazdálkodik és alapít családot. (NAGY Sándor **i.m.** 4., Dr. ZATHURECZKY Miklós **i.m.** 59–60., NAGY Iván XII. 524.)
24. Ifjú ZATHURECZKY István lovának neve.
25. ZATHURECZKY László, István testvére (a hetedik testvér). Neje BOÉR Karolina. (Dr. ZATHURECZKY Miklós **i.m.** 4. táblázat, NAGY Iván XII. 524.)
26. Valószínűleg apjának a legfiatalabb testvéréről, ZATHURECZKY Ferencről ír, ki akkor házasságot kötött Neje TILLER Teréz. (NAGY Iván XII. 324.)
27. DÓNÁTné kiléte ismeretlen.
28. KELEMEN „bátyám” talán a Lajos veje, KELEMEN Lajos. (Dr. ZATHURECZKY Miklós **i.m.** 4. táblázat.)
29. ZEYK Ferenc vagy ZEYK László századosról lehet szó.
30. Juliska, azaz BOÉR Albertné, születte ZATHURECZKY Júlia. István húga (az ötödik testvér). (Dr. ZATHURECZKY Miklós **i.m.** 4. táblázat, NAGY Iván XII. 524.)
31. Valószínűleg báró vargyasi DANIEL Imréről van szó, ki a szabadságharc alatt az osztrákok oldalán állt és igen sok kellemetlenséget okozott a háromszéki székelyeknek, főleg az önvédelmi harc idején.
32. ZATHURECZKY József, István testvére (a kilencedik testvér). Károllyal együtt Nagyszabedben tartózkodik. Valószínűleg őt is besorozták. (Dr. ZATHURECZKY Miklós **i.m.** 4. táblázat, NAGY Iván XII. 524.)
33. WEÉR György (1811 v. 1813–?), cs. kir. alszázados a 11. (Székely) huszárezredben, 1849 januárjától főszázados ugyanott, májustól téparancsnok Tekén, majd Bethlenen. Aradon előbb rangfőosztásra ítélik, majd felmentik és nyugalmazzák. Életrajzát lásd BONA Gábor, 1988. 657–658.
34. Lovaszrezdbeli, azaz huszár.
35. Helyesen: *fogházba*.
36. Hosszú felsőkabát.
37. Gyulafehérvár akkori neve.
38. Németül: die Zulage – pótlék, pótdíj. Itt talán szold.
39. LITSKEN Lajos (1810–1861) honvéd őrnagy. 1848 tavaszától a 11. (Székely) huszárezrednél főszázados. Októbertől csatlakozik a honvéd-

séghez. November 16-tól áthelyezik a 16. huszárezredbe. 1849. február 16-tól őrnagy, osztályparancsnok uyanait. A szabadságharc után Nagyszébenben 6 évi várfogságra ítélik. 1851-ben kegyelmet kap. Életrajzát bővebben lásd BONA Gábor, 1983. 224.

40. Németül: die Menage – élelmezés, ellátás. Itt arra értheti, hogy saját maguk megoldják az élelmezésüket.

41. Mili, CSEREY Jánosné ZATHURECZKY Emilia (1823–1905), István húga (a negyedik testvér), a Székely Nemzeti Múzeum alapítója. (Dr. ZATHURECZKY Miklós **Lm.** 57–58 és 4. táblázat, NAGY Iván XII. 524.)

42. REMÉNYIK úr kiléte ismeretlen.

43. Bihar megyei község.

44. ZATHURECZKY István várfogoly részére Kufsteinba, Tirolban.

45. HORVÁTH Albert 1848-ban Háromszék főkirálybírója.

46. A 2-i dátum elírás, ugyanis ha 22-én érkezett meg Kufsteinba, akkor 2-án nem írható ottan.

47. SZÉLL József (1813–1886) honvéd őrnagy. Cs. kir. alszázados a 34. gyalogezredben. 1848. szeptember 18-tól honvéd őrnagy, a honvédséghez csatlakozó zászlóaljának a parancsnoka. December 28-án a bábolnai csatában megsebesül és fogságra esik. A császári hadbrótság 10 évi várfogságra téli. 1854-ben kegyelmet kap. Lásd még BONA Gábor, 1983. 310.

48. HOPPELS, Nikolas, cs. kir. hadnagy, a grazi nemzetőrség zászlótartója. Előbb halálra, majd kegyelemből 6 év várfogságra ítélik. 1851. február 8-án szabadul. (HERMANN Róbert, 1997. 340.)

49. A papírból kiszakadt kb. 1,5 cm.

50. Emília kislánya.

51. FARKAS Mária.

52. Dr. ZATHURECZKY Miklós műve 56. oldalán ZATHURECZKY Jánosról emlékezik meg, ki az 1840-es években Gömör és Kishont vármegye táblabírája. Lehet, hogy ő Ábris nagybácsi.

53. Kisközség Gömör és Kishont vármegyében.

54. BÓNIS Samu (1810–1879). 1848-ban Tiszalók képviselője és igazságügyi osztályfőnök. KOSSUTH rábízta a Szent Koronát, mikor az országgyűlés Debrecenbe menekült. A függetlenségi nyilatkozat után 1849 áprilisában az igazságügyminisztérium államtitkára lett. Utóbb GÖRGEY táborában kormánybiztos. Világos után elmenekül, de elfogják és halálra ítélik, majd kegyelemből az ítéletet 10 év várfogságra változtatják. Josefstadban raboskodik. (FÖLDI János, BALASSA Imre, 1939. 280–281.)

55. BEDŐ alezredes kiléte ismeretlen

56. Mari, SZENTIVÁNYI Ignácné ZATHURECZKY Mária, István húga (a hatodik testvér).

57. Olvashatatlan.

58. Hiányzik.

59. Hiányzik.

60. Kézdiszentléleki KOZMA Alajos (1813–?) főszázados. 1848 előtt a 11. (Székely) huszárezredben szolgált. 1848 szeptemberétől alszázados a 15. (Mátyás) huszárezred Székelyföldön alakuló osztályánál. Részt vesz az erdélyi harcokban. 1849. május 29-től (február 1.) főszázados, a dévai fegyverletétlenség ismét a Székely huszárezredben szolgált. Nagyszébenben halálra, majd két év várfogságra ítélik. Büntetését Kufsteinban tölti le. Életrajzát lásd BONA Gábor, 1988. 340.

61. GERGELY Lajos (1827–?) százados. 1842-től az olmtúzi katonaiskola hallgatója, majd az 51. gyalog-, 1845-től a 14. (1. Székely) határőrezredben szolgált. A szabadságharc alatt részt vesz az erdélyi harcokban. 1849. augusztus 18-án Dévánál századosként teszi le a fegyvert. Nagyszébenben halálra, majd öt év várfogságra ítélik. 1851-ben Kufsteinből szabadul, amnesztiával. Életrajzát lásd BONA Gábor, 1988. 229–230.

62. Valószínű SALAMON Károly (1807–?) századosról van szó. Ő 1848 előtt különböző ezredekben szolgált. 1848. április 15-től kérésére áthelyezik a 14. (1. Székely) határőrezredbe. Júliustól ezrede 1. zászlóaljával részt vesz a délvideki harcokban, októbertől csatlakozik alakulatával a honvédséghez. 1849. március 24-től százados a 14/4. határőrezrednél, illetve a 79. honvédszászlóaljnál a brassói hadosztályban. A nehézség onnan adódik, hogy őt Aradon ítélik halálra, majd hat év várfogságra és 1851-ben kegyelem útján Josefstadból szabadul. Itt elfordulhat, hogy Josefstad helyett Kufsteinből szabadul. Más SALAMONT ugyanis, akit várfogságra ítélték volna, a szakirodalom nem ismer. Életrajzát lásd BONA Gábor, 1988. 520.

63. GIDRÓ János (1817–1858) százados. A kézdívasárhelyi katonai nevelőintézetben végez, majd a 14. (1. Székely) határőrezredben szolgált. 1849. január közepén ezrede madefalvi 7. századával csatlakozik BEM seregéhez. Június 24-től (május 1.) százados a 4. székely határvédszászlóaljnál az erdélyi hadseregben. A szabadságharc után Nagyszébenben halálra, majd öt év várfogságra ítélik. 1851-ben Kufsteinből szabadul. Életrajzát lásd BONA Gábor, 1988. 231–232.

64. ROTH János (1794–1859) százados. 1815–1836 között a 2. huszárezredben szolgált. 1849 március 15-től főhadnagy a 37/3. gyalogezrednél Erdélyben. Később százados és a nagyszébeni katonai ruházati raktár parancsnoka. A szabadságharc után Nagyszébenben halálra, majd öt év várfogságra ítélik. 1851-ben szabadul Kufsteinből. Életrajzát lásd BONA Gábor, 1988. 510.

65. MOLNÁR Ignác (1826–?) százados. 1848 előtt a 14. (1. Székely) határőrezredben szolgált. 1849 január végétől ezrede cskszépvtzi századával csatlakozik a honvédsereghez. Április 19-től (6.) százados uyanait, a későbbi 77. honvédszászlóalj, a Délvidékre kerülő erdélyi hadosztályban. A szabadságharc után Nagyszébenben halálra, majd öt év várfogságra ítélik. 1851-ben szabadul Kufsteinből. Életrajzát lásd BONA Gábor, 1988. 419–420.

66. NAGY Ezechiél (Ezekiás) (1822–1893) főhadnagy. 1848 előtt a 15. (2. Székely) határőrezredben szolgált. 1848 őszén ezredével csatlakozik az erdélyi honvédsereghez. 1849. június végén hadnagy az 50. honvédszászlóalj tartalék zászlóaljánál Nagyenyeden. Július 7-én főhadnagyi előléptetésre terjesztik fel. Állítása szerint STEIN ezredes ki is nevezte. Eltűlése és bezárva a BONA Gábor által összeállított életrajz szerint azonban nem volt. Más NAGY Ezechielt viszont a szakirodalom nem ismer, tehát valószínűleg mégis róla van szó. Életrajzát lásd BONA Gábor, 1998. II. 541.

67. HOPPELS, Nikolas.

68. PAP Lajos (1826–1882) alezredes. 1841-től szolgált a 16. határőrezredben. 1848. június 10-től főhadnagy a 10. honvédszászlóaljban. Az ország különböző hadszínterein szolgált. 1849. augusztus 12-én BEM vezérkari alezredessé lépteti elő. Dévánál esik fogságba. Nagyszébenben 14 évi várfogságra ítélik. 1857-ben szabadul Kufsteinből. Életrajzát lásd BONA Gábor, 1983. 257.

69. Olvashatatlan.

70. Olvashatatlan.

71. CZUCZOR Gergely (1800–1866) bencés tanár, költő, nyelvész. A „KOSSUTH Hírlapja” hasábjain közzétett „Riadó” című versét várfogságra ítélték. 1851. május 22-én szabadul. (HERMANN Róbert, 1997. 340.)

72. Olvashatatlan

73. MOTESICZKY István (1802–?), Trencsén megyei birtokos, cs. kir. kamarás. 1848–49 fordulóján külföldről történő fegyverszállítással megbízott kormánybiztos. Öt év várfogságra ítélik, 1850. jún. 18-án büntetését felére szállítják le. 1852. május 30-án szabadul. (HERMANN Róbert, 1997. 340.)

74. SZIGETI Miklós (1824–1904) honvéd őrnagy. A karánsebesi katonai nevelőintézetben végez, majd a 16. határőrezredben szolgált. 1848 novemberétől a 11. honvédszászlóalj főhadnagya. 1849. április 27-től (8.) őrnagy és zászlóaljparancsnok uyanait. Dévánál teszi le a fegyvert. Nagyszébenben 16 év várfogságra ítélik. 1857-ben szabadul Kufsteinből. Életrajzát lásd BONA Gábor, 1983. 310.

75. Ludwig von LOMSAREVIC, a kufsteini vár parancsnoka.

76. Joseph von NEHIBA (1796–1853), cs. kir. ezredes, a kufsteini vár parancsnoka.

77. Tercsa nagyénéni, TILLER Teréz, id. ZATHURECZKY István testvéreinek, Ferencnek a felesége. (NAGY Iván XII. 324.)

78. Felvidék

79. Személye ismeretlen.

80. Személye ismeretlen.

81. Személye ismeretlen.

82. Személye ismeretlen.

83. KÁLNOKY Sándor (1810–1875) honvéd alezredes. Az olmtúzi katonaiskolában végez, majd a 15/1. határőrezredben szolgált. 1848 augusztusától részt vesz a délvideki harcokban. 1849. február 3-tól (január 23.) őrnagy, zászlóalj, majd az abból alakuló 83. honvédszászlóalj parancsnoka.

ka. Július 2-től (1.) alezredes, dandárnok az erdélyi hadseregben. Dévánál teszi le a fegyvert. Nagyszébenben 12 évi várfogságra ítélik. 1856-ban Kufsteinből szabadul amnesztiával. Életrajzát lásd BONA Gábor, 1983. 192.

84. Lujza, nagyborosnyói BARTHA Sándorné ZATHURECZKY Lujza, István húga (a tizedik testvér). (Dr. ZATHURECZKY Miklós **i.m.** 4. táblázat, NAGY Iván XII. 524.)

85. ZATHURECZKY Gábor, István öccse (a tizenegyedik testvér), neje BODOR Póli. (Dr. ZATHURECZKY Miklós **i.m.** 4. táblázat, NAGY Iván XII. 524.)

86. ZATHURECZKY Gyula (1840-?), István öccse (a tizenkettedik testvér), országgyűlési képviselő. Neje GYULAY Margit (Dr. ZATHURECZKY Miklós **i.m.** 4. táblázat, NAGY Iván XII. 524.)

87. Minősítési táblázat, illetve lajstrom.

88. Törzsorvos

89. JESZENSZKY Zsuzsa? (NAGY Iván XII. 324.)

90. Személye ismeretlen, Istvánnak ilyen nevű testvére nem volt.

**Scrisori ale căpitanului
pașoptist
István ZATHURECZKY jr.
din timpul detenției**
(Despre publicare)

Diariul păstrat în Muzeul Național Secuiesc ale căpitanului pașoptist István ZATHURECZKY jr., a fost publicat de Róbert HERMANN. Scrisorile publicate acum se găsesc în Arhivele Naționale direcția jud. Cluj (Arhivele Relicviilor Naționale din 1848–1848). Cele 9 scrisori în limba maghiară și alte 6 în limba germană conțin fiecare date cu valoare de sursă istorică, importante fiind mai ales cele scrise între 1852–1854, diariul terminându-se în 1851.

**The Letters of
István ZATHURECZKY
from Captivity**
(Abstract)

In the National Archives in Cluj have remained 15 letters from Istvan ZATHURECZKY, 9 in Hungarian language and 6 in German. Most of them contain data that can be used as primordial sources. Very important are the ones between 1852–54, because his diary ends in 1851.

Két negyvennyolcas portré a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében

(Rövid vázlat a szabadságharc
esztétikájáról)

(Kivonat)

A Csíki Székely Múzeum 1848–49-es gyűjteményében két arckép is található: az egyik olajfestmény, GECZŐ János honvédtisztnek a SZAMOSSY Elek által megfestett arcképe, a másik egy daguerotípiá, amely KOSSUTH Lajost ábrázolja. A kor portretistája társadalmi köve-telményt szolgált, a honvédtiszt arcképe ezért lehet a szabadságharc kifejezésének esztétikai síkon sokkal gazdagabb megvalósulása, mint a sokkal jelentősebb 1848–49-es személyiség KOSSUTH da-guerotípiá-ábrázolása. A két arckép egybevetése a szabadságharc esztétikájának irányába nyithat.

*

A forradalom, de inkább a szabadságharc eszménye ellenállhatatlan vonzást gyakorolt a normális emberi lét és alkotás iránti vággyal beoltott 19. századi kortársakra. Talán az általános jellegű forradalom ezért is válhatott Magyarhonban szabadságharccá.

A forradalomnak szabadságharccá való országos szintű kibomlása olyan mérvű szellemiséget igényelt, ami csak műveltségfolytonosságban és a rangfüggetlen együvé tartozás érzésében gyökerezhetett. Ennek a „műteremtés”-nek a kezdetben nemzetközi ideologikus terjesztettségét, szórtságát nemzeti gondolkodók szabadságszelleme fizikailag nem mérhető összefogó erővé vagy valamiféle megfoghatatlan matériává alakította.

Úgy is fogalmazhatok: a szabadságharcnak esztétikai töltete volt. Ez a jelző mintha nem illene egy véres, áldozatoktól terhelt s végső soron erkölcsileg is megszenvedett háborúra. De mégis ráillik, mert az esemény csak a másik fél számára jelentett háborút, és mert a szabadságharcban rejlő fenséges minősége emeli számunkra a tényeket a műalkotások kategóriájába.

Korának s a kor utózőngéjének művészetesztétikája is tartalmazza azt a szellemi töltetet, melyet példaként használok, mert jól tükrözi a kor ama realizmusát, melynek következményeként létrejött egy valódi polgárság. SZÉKELY Bertalan szavaiból megtudjuk, hogy olyan (volt) a kor realizmusa, „amely a természetből csak azt utánozza, ami a gondolat előállítására, valóstítására (realizálására) és lehetővé tételére szükséges, tehát elvonás és öntudatos választás.”¹

Ebből az tűnik ki, hogy a szabadságharc nemcsak bátorságot, hanem tudatos egyéni gondolkodást, testreszabottságot, szervezethez, tehát ön-meghatározottságot is igényelt.

A koreszményt nem véletlenül igyekeztem egy festőnek a szavaival megidézni. Utalni szeretnék általa a múzeumunk tulajdonában levő két műtárgyra, melyek szervesen kapcsolódnak a szabadságharchoz, s gyűjteményünk jeles darabjai. Mindkettő portré; az egyik olajfestmény, a másik daguerotípiá, s mindkettő elsősorban műfajának megfelelő esztétikai minőséget képvisel.

Mielőtt az említett kincseinket megnevezném, GENTHON István művészettörténész-től idézek, aki a szabadságharcot megelőző időkben az építészettel még szerves egységet alkotó, de a 19. századra önállósult táj- és zsánerképek mellett létező portréfestészetről így ír: „Ami a kép összeteljesítményét illeti, korunkat az arcképfestés mindent lebíró zöme teszi jellemzővé.”² Ez nemcsak egy önmagát fejlesztő művészeti irányvonal eredménye, hanem társadalmi követelmény volt, amit a szaktudomány portretista feladatorként tart nyilván. Ezt a feladatot a 19. század hatvanas éveig rajztanárkodó arcképfestők látták el. Ezeknek jellegzetes típusa MUNKÁCSI Mihály első tanítója, SZAMOSSY Elek

*Az EME BNyTt Szo. 1998. évi, sepsiszentgyörgyi Vándorgyűlésén tartott előadás

volt. A portretista feladatkört végül a századvégen a fotográfia váltotta föl.

Említett olajfestményünk GECZŐ János honvédtisztet ábrázolja³, szerzője éppen SZAMOSSY Elek, a daguerotípiá pedig KOSSUTH Lajosról készült⁴. Mindkét alkotás kora és tartalma szerint szorosan kapcsolódik a szabadságharc-hoz, s néhány KOSSUTH-bankóval és fegyverrel együtt múzeumunk 48-as gyűjteményét képezi.

A két arckép közül csak a GECZŐ-portré igazolja tökéletesen a 19. század esztétikáját uráló, a goethei és schellingi gondolatiság felértékeléséből származó hegeli szépnék a fogalmát, mely röviden így szól: „az eszme átcsillog az alakon”.

A képzőművészetben az alak nemcsak személyt, hanem formát is jelent. De más, nem képzőművészeti formákat is lehet alak fogalommal illetni, természetesen átvitt értelemben. A szabadságharcnak is volt megjelenési módja, azaz esztétikai értelemben alakja, hiszen egy fenséges eszmének a megszemélyesítése volt. Ebben az összefüggésben a hegeli szép eszméje ráillik az eseményre is, nemcsak az esemény egyes szereplőinek a képzőművészeti ábrázolására.

E két dolog összekapcsolhatósága miatt válik műértékben a daguerotípiát műfajilag fölülmúló SZAMOSSY-kép a szabadságharc esztétikumának a hordozójává, holott a daguerotípiá a szabadságharc legjelentősebb s máig legeszményítettebb személyiségének, KOSSUTH Lajosnak az arcképét mutatja.

Jegyzet

1. **Magyar Művészet 1890–1919**, I. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest 1981, 91. old.
2. **I.m.**, 87. old.
3. Készítésének helye és ideje ismeretlen
4. Philadelphia, 1852 (AMNM jelzése szerint – SZ.A.)

Două portrete pașoptiste în colecția Muzeului Secuiesc al Ciucului

(Schită privind estetica luptei pentru libertate)
(Rezumat)

În colecția „1848–1849” a Muzeului Secuiesc al Ciucului se păstrează două portrete: unul s-a executat în ulei, de către portretistul Elek SZAMOSSY, și este portretul unui ofițer pașoptist, János GECZŐ, celălalt, un daguerotip, îl reprezintă pe Lajos KOSSUTH. Portretistul vremii trebuia să facă față unor așteptări venite din partea societății, portretul ofițerului devine tocmai de aceea o realizare mult mai valoroasă a exprimării luptei pentru libertate la nivel estetic, cu toate că daguerotipul reprezintă o personalitate pașoptistă mult mai importantă. Analiza în paralel a celor două portrete poate să ne inițieze în înșăși estetica luptei pentru libertate.

Two Portraits of Revolutionaries in the Collection of the Székely Museum of Csík

(Sketch on the Aesthetics of the War for Independence)
(Abstract)

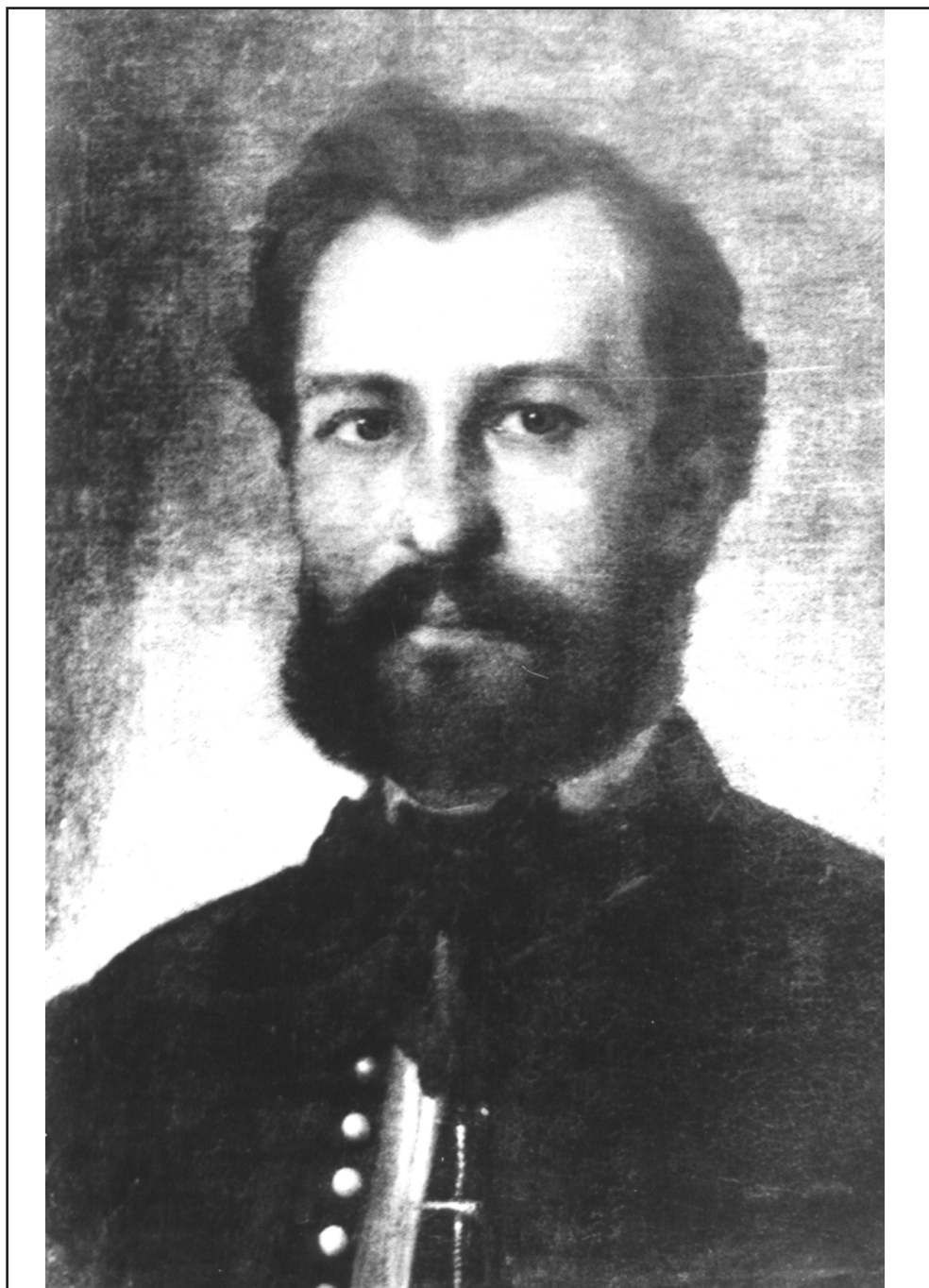
In the „1848–49” collection of the Székely Museum of Csík two portraits are preserved: one was painted in oil by Elek SZAMOSSY, representing a revolutionary officer, the other is a daguerreotype representing Lajos KOSSUTH. The artist of the time had to face the expectations of society, therefore the portrait becomes a much more valuable work of art as it represented an expression of the war for independence on an aesthetic level. The analysis of the two portraits can initiate us in the aesthetics of the war for independence itself.

1. ábra KOSSUTH Lajos portréja, daguerotípiá

Adatok az agyagfalvi 1848-as első emlékmű történetéhez

(Kivonat)

A dolgozat a korabeli sajtó alapján rekonstruálja az egyik legismertebb 1848-as emlékmű, az agyagfalvi felállításának előtörténetét. 1898-ban, az 1848-as székely nemzetgyűlés ötvenéves évfordulójakor merült fel először egy emlékmű gondolata. A helyi sajtó részletesen tájékoztatót az elképzelések alakulásáról. Az első konkrét tervet csak 1913-ban dolgozták ki, de a szobrász, HARGITA Nándor halála miatt az sem valósult meg, majd az első világháború hosszú időre levette napirendről az emlékmű kérdését – végül 1975-ben született meg.

*

GYERKES Mihály, a székelyudvarhelyi népművelő 1895 és 1898 között Agyagfalván tevékenykedik. Egy önéletrajzserű írásában említi meg, anélkül, hogy az elsőbbség jogát magának követelné, hogy az agyagfalvi réten rendezett hazafias ünnepélyen az agyagfalvi rét történelmi nevezetességeit ismertető beszéde végén kezdeményezte „a székelyek Rákos mezejének emlékoszloppal való megjelölését, mely kezdeményezés már közeledik is a [meg]valósulás fele.” Más forrás szerint a kezdeményezés SOLYMOSSY Endre székelyudvarhelyi református kollégiumi tanár nevéhez fűződik.¹ Tény, hogy 1898-ban a kolozsvári ereklyemúzeum megünnepelte az agyagfalvi gyűlés ötvenedik évfordulóját. Ezen ünnepség során merült fel konkrétan egy emlékmű felállításának gondolata a réten. Különböző elképzelések láttak napvilágot a részletekkel kapcsolatosan. Így az *Udvarhelyi Híradó* októberi, 43. számában érdekes elképzelésről olvas-

hatunk. E szerint az emlékmű megvalósításához „a Székelyföld minden egyes fiának gyakorlatilag módot és alkalmat kell nyújtani. E célból egy 10 m magas dombot kellene földből és kövekből emelni azon a helyen, ahol az elnöki emelvény ezelőtt 50 évvel állott. E domb oldalába már-ványtáblákat kellene illeszteni, mely a lefolyt szé-kely nemzetgyűlések idejét és tényét magyarázná. A 10 m magas dombra kétoldalt márványlépcsők vezetnének fel, székelyföldi márványból. A domb tetején tömör vasból egy nyitott gloriett állíttatnék, mely ezentúl is ünnepélyes alkalmakkor a szónokok emelvényéül szolgálna. A domb alján őrzőház és abban vendégkönyv az idegenből jövő látogatók számára nyomtatványok, melyek a látogatóknak a székelyek hősi tetteit magyarázzák. A nagy kerületű 10 m magas domb föld és kőanyagát a székely vármegyék különböző csataheleiről vett földből és kövekből, a székely nép több év során hordaná oda. Az odaszállított föld szállítója, annak megjelölésével, ahonnan a föld hozatott egy kimutatásba veendő és minden székelynek minden szállított székérért egy csinosan nyomandó elismervény volna adandó. Illy módon versenyeznének a székelyek az emlék megteremtésében s néhány év alatt megszületnék az elpusztíthatatlan emlék „az agyagfalvi domb.”² Két hónappal később aról értesülhetett az ol-vasó, hogy az emlékoszlop nagybizottsága de-cember 21-én megtartotta szervezkedő gyűlését Székelyudvarhelyen, amikor KIS Károly agyagfalvi lelkész felvázolta az oszlop érdekében megindított addigi mozgalmat. A nagybizottság elnökévé azt a SÁNDOR Mózest, – akkori tanfelügyelőt – választották, aki 1848-ban gyermekfejjel vett részt az agyagfalvi gyűlésen. A székely megyék főispánjai tiszteletbeli elnökök lettek, míg a végrehajtó bizottság elnöke a már említett SOLYMOSSY Endre lett.³

Az udvarhelyi sajtóban 1899 márciusában jelenik meg BENEDEK Elek felhívása adakozásra „a székely nép Rákos mezejére ... — a végtelen rónasághoz képest egy kis szöveget, de nekünk székelyeknek egy egész ország” — tervezett emlékmű érdekében. *Emlék az agyagfalvi réten* című buzdításában a hazafias kötelesség-

*Az EME BNyTt Szo. 1998. évi, sepsiszentgyörgyi Vándorgyűlésének előadása

érzésre, a hazafias kegyeletre hivatkozik, mondván „az ősök emlékének ápolása, kegyeletes tisztelete több a kötelességnél – nemzeti erény s jövődjének sírját ássa az a nép, melynek szívéből az erény kihalt... Múltnak és jövődjének egyaránt szól az agyagfalvi emlék. Hadd álljon és hirdesse a székely nép dicsőségét a múltban, nagy nemzeti elhivatását a jövőjében. Örökkön örökké!”⁴ BENEDEK azt írta: „Az agyagfalvi emlék állítására alakult bizottság erős hittel hi-szi, hogy első sorban maga a székelység siet le-róni hazafias kegyelet adóját, de meghallja s meghallgatja a nagy nemzet közönsége is kérő szavunkat.” Mindenkire számítottak: „...erre a czélra a legszegényebbek is lesz egy fillérje”, de számítottak a székelyföldi pénzintézetek „nemes versenyére” és minden székelyföldi újságra, „amely képes megtalálni az utat olvasói szívé-hez”. A felhívás után egy héttel a gyűjtőíveket is szétküldték mellékletben az *Udvarhelyi Híradó* olvasóinak Székelyföld és Erdély különböző ré-szeibe. A lap szerkesztősége rendszeresen nyilvánosan nyugtázta több éven át a név és összeg említésével az adakozás tényét. A felhívás, mely különböző formákban és alkalmakkor többször megjelent felszólította az egyesületeket, iskolá-kat, hogy „tetszés szerinti díj szedésével járuljanak az agyagfalvi réten felállítandó Székely-emlék alapjához, hogy ezzel is mintegy dokumentálják azt a ragaszkodást, mellyel a dicső ősök-höz vagyunk”.⁵

Hogy magának az agyagfalvi gyűlésnek határozatait ismertté tegyék és hangulatot keltsenek, az *Udvarhelyi Híradó* szerkesztősége úgy vélte, hogy hazafias dolgot cselekszik, ha a jegyzőkönyv szövegét egész terjedelmében, húsvéti számukban olvasói rendelkezésére bocsátja.

FÜLEI-SZÁNTÓ Lajos költő, későbbi budapesti publicista az ügy előmozdítása érdekében javaslattal állt elő: „A nép legközelebbi és legjobb barátja a pap és a tanító. Az ők buzgó vezetése, lelkesítő munkássága könnyen biztosítja a sikert. Rendezzenek községeikben népnemlékeket, mulatságokat, tavaszi és nyári kirándulásokat, melyeknek részvételi díját fordítsák a Székely-emlék javára. A hatóságok, nevezetesen

a szolgabírók, a jegyzők, kik a közelet, a közérdek annyi szálát tartják kezükben tegyenek indítványt, hogy a községek lakóinak nevé krajcáros díj mellett emlékévekre írják és ezeknek egy példányát a létesítendő emlék talapzatába, másik példányát pedig az erdélyi ereklyemúzeumban vagy az udvarhely megyei levéltárba helyezték el.”⁶ Lassan gyűlhetett a pénz, mert ugyancsak ő az, aki négy hónapra rá már-már sürgetve írja: „nem elég valami jót, szépet kitalálni, hanem azt meg is kell csinálni. Meg kell teremtenünk, mert a szent cél és annak megvalósítására lelkesedéssel, önbizalommal válaszoltunk.” Bizakodva a székely nép buzgóságában, a hazafias munkát erény számba vevő felfogásában, újból felszólított: „Ne engedjük tehát a Székely-emlék ügyét vesztegetni, szívós kitartással törjünk előre eb-ben a dologban is. Az egyetértő munka még a porszemekből is fényes templomot építhet.”⁷

Ezután BECSEK Aladár, a laptulajdonos szól a közönséghez, újságja hasábjain újból megismételve a felhívást: „Mit tagadjuk, csappant az a nemzeti erős érzés, amely önállóságunknak negyvennyolcban létesített sáncaiból maradt örökölni e nép számára. Atomizálódtunk, szétszórtódtunk, külön-külön érdeket kergető egyénekké, vagy legföljebb osztályokká. Van zászlónk, kinek fehér, kinek zöld, kinek vörös, de a három színt együtt fölemelni s egységes nemzeti célok egységes jelvényeül mindannyian fennen lobogtatni vajmi ritkán vagyunk képesek.”⁸ 1900 októberében viszont arról számol be a sajtó, hogy az emlékbizottság által megindított gyűjtési akció következtében már 3157 korona gyűlt össze, ami azonban „...még meglehetősen távol van attól, hogy abból méltó emléket lehetne állítani a székely nép eme prytaneumába, politikai imaházába”.⁹ Egy hónapra rá a felállítandó emlékmű helyét is kijelölték. Ott szerették volna felállítani, ahol annak idején a szószerk kapott helyet. „A hely pontos megállapítása végett a ... nagy bizottság tagjai közül néhányan a helyszínre lerándultak, ahol előzetes értesítés alapján a környék öreg emberei, papjai, tanítói is megjelentek. ... 20–30 kor-, és szemtanú meghallgatása után az országút jobb oldalán, attól 90 és a Fancsika

pataktól 110 ölnyre – HEGYI Sándor¹⁰ tulajdonát képező földbirtokon – állapították meg...” A felmérésről jegyzőkönyvet vettek fel, amelyet a jelenlevők aláírásukkal hitelesítettek.¹¹ 1901 februárjában, a márciusi ünnepségeket előkészítendő, új felhívásra kerül sor az *Udvarhelyi Híradó*-ban: „az ünnepély hatása alatt építsünk ol-tárokat, szívünkben az egyiket, az agyagfalvi ré-ten – a székelység templomában a másikat!”¹² 1902 tavaszán is viszont csak 4364 korona ösz-szegezőről tudtak beszámolni az újságban.¹³ Ugyan-ebben az évben fellelkesülve az 1897-ben meghirdetett „királysobrok” rendeleten, amely nemzeti műemlékek kivitelezését támogatta vol-na, az agyagfalvi bizottság is az uralkodóhoz fol-yamodott: „a végrehajtó bizottság felbuzdulva Ő felségének a magyar nemzet műemlékeinek sza-porítására tett adományán, most egy szép fel-hívásban segélyért a királyhoz fordul. A kérés közlelebbről lesz felküldve – írta a sajtó –, s an-nak eredményéhez a bizottság szép reményeket fűz.”¹⁴ 1903 februárja közepén az emlékoszlop bizottság kissé keserű hangon a következőket je-lentette meg: „Keressük föl s járjuk be néha a hazafias lelkesedés tüzének fénye mellett a dicső őseink nagy tetteiről regélő jeltelen tereket is — s ha a sötétség és szomorú pusztaság van ott gyűjtsunk világot, hogy annak fénye mellett meg ne botoljanak unokáink sőt olvassák világánál a múltból, hogy okulhassanak a jövőndőre. Mert a néma kőemlékek beszélni is tudnak.”¹⁵

A rét sokáig pusztá maradt és az akkori tervből végül is nem lett semmi. A korábbi gyűj-tés megfeneklett. Igaz, hogy „rövid pár év alatt mintegy nyolcezer korona gyűlt össze a székely-ség filléreiből, amelyhez maga a koronás király is ezer koronát ajánlott fel magánpénztárából”. A kamatokkal együtt is csak tízezer koronát ki-tevő összeg csekélynek bizonyult egy monumentális és figurális emlékmű létesítésére. Az *Ud-varhe-lyi Híradó* 1913. március 16-i számából tudhatjuk meg, hogy a már 1899-től dédelgetett gondolat és társadalmi akció, csak ekkor érett meg a megvalósulásra. Ugyanis „egy szabad, a szabadságra érett nép emlékéit megőrizendő és

hirdető”, Agyagfalván felállítandó 1848-as emlékmű megtervezésére és kivitelezésére a hí-res isko-laigazgatót és egyben tehetséges szob-rázművészt, HARGITA Nándort kérték fel, aki a szerény keretek között is vállalta ezt. A terv első felülbírálója ZALA György volt az újság szerint. A végleges döntést végül is a székely származású, Budapesten élő és dolgozó ISTÓK Jánosra bíz-ták. Az újságban leírják magát az emlékművet is: „A tervezett 10 m magas em-lékoszlop egyszerű, széles, nagyarányú architektonikus formákból épül fel, egy alól menedékesen összehúzódó és négy sarokdíszsel ellátott alépitménnyel, Udvarhely vármegye faragott, plasztikus címerével, és két nagy márványlap felirati táblával. Ezen alépit-ményen nyugszik egy hatalmas négyszögű és élére állított corpus oszlopszék, melyen a négy szomszéd-os vármegye (Csík, Marostorda, Tordaaranyos és Háromszék) címe-rei vannak kifaragva... A hatal-mas oszlopszékéből négy egymás mellé illesztett és fölfele törekvő és egy testté forrott oszlopköteg látható, a székely testvériség, egyenlőség és össze-tartás kifejezői. Folytatásul az oszlopnak, mag-yaros ornamentikával ellátott, faragott oszlopféjek vannak és a tulajdonképpen befejező részét az emlékoszlopnak a kiterjesztett szárnyú, mintegy az oszlopnak védelmezője és csőrében 1848-beli kar-dot tartó Turul madár képezi...” A leírt emlékmű be-illeszkedett a kor általános stílusirányzatába, kö-vetve a monumentális emlékművek akkori ter-vezési gyakorlatát. Talán többet tudunk meg, ha újraközöljük ISTÓK János bírálatát, amelyet az *Udvarhelyi Híradó* tulajdonosának küldött:

„Kedves barátom!

Az agyagfalvi törvényhozás történelmi emlé-kének megörökítésére szánt műemlék-tervezetekre vá-laszom a következő:

Amint már kezdetben még néhai SOLYMOSSY Endrénk előtt is nyilatkoztam és több más Budapesten élő székely embernek elbeszél-tem s ezen kívül a fővárosi lapokban erre a tervre vonatkozóan megjelent cik-kekben is kifejezésre juttattam a meggyőződésemet: ezt az igen nagy jelentőségű fajtörténelmi eseményünket, tudni illik az agyagfalvi törvényhozás nagyszerű tényét, egy

egyszerű emlékoszlop felállításával nem tartom méltóan kifejezésre, illetőleg örök emlékezetbe tartására alkalmas megoldásnak !

A véleményem már kezdetben az volt, hogy ezt az agyagfalvi alkotmány védelmi eseményünket helyes volna az Attila világtörténelmi jelentőségű emlékezetével egyetemben megoldani egy művészi munkában, amely örök emlékezetet állítana a székelység scythá-hun származásának hagyományával is. Ez a két gondolat, egy szobrászművészi munkában monumentálisan kifejezve, egyszerre fölemelné a székelység régi történelmi jó hírvenének emlékezetét a székelység ősi alkotmányos érületének és törvényhozási képességének emlékezetével.

Amennyiben ettől a magasabb kongeniálisabb tervtől a bizottság végképen elfordulna, egy nagyobb szabású emlékfelállításának biztosítása iránt a gyűjtést, a pénzadományok gyűjtését tovább nem akarná folytatni, úgy hát állítsák fel azt az emlékoszlopot, melynek tervét nekem megküldötted. A beküldött terv-rajzon módosítást én nem teszek, mert HARGITA munkáját illetőleg magam változtatásokat tenni nem akarok.

Véleményemet azonban röviden összefoglalva a következőkben adom: Az emlékmű egészében monumentális és elég díszes is, de tekintve a méretét, mely 10 méterben van megállapítva, bizony nagyon, de nagyon kicsinek tartom arra a szabadtérre, melyre tervezve van, s így bár magában monumentális az emlékmű, de azon a helyen egészen el fog veszni kis méreténél fogva. Az emlékoszlop alépítménye, ha egyszerűbb lenne, az emlékmű monumentálítása fokozódna; jelen formájában kissé túl sok részre tagolódik, a sok ferde vonal sem előnyös, értve az alépítmény fokozatos összehúzódsát, melynek folytán a sok ferde sík keletkezik. Az összehúzódsó és négy sarok díszes ellátott alépítményen elhelyezett négyzetű és élére állított corpus, oszlopszék, melyen a négy szomszéd vármegye (Csík, Maros-torda, Tordaanyos és Háromszék) címerei lesznek kifaragva, ezen oszlopszék, valamint az oszlopköteget úgy gondolom nem kellene élére, illetve diagonálisan állítani, hanem párhuzamos vonalban az alépítmény peremének vonalával. Az is igaz, hogy így az emlékmű oszlopkötegeinek mellőse része veszítene valamit hatásából, de viszont nyernének a sarok nézetek. Az első rész pedig azért veszítene, mert ezen elhelyezéssel az oszlop nem tagolódna három részre, hanem csak kettőre; szerkezeti szempontból helyesebb. Az egész emlékmű, mint már említettem, oly kis méretű, hogyha a bizottság a csekély összeg miatt ezen méretben óhajtja felállítani, akkor az oszlopköteget el kell ejteni s helyette az egyszerűbb, kerek oszlopot kell alkalmazni, hisz ennek metszetben való átmérete sem több a végleges nagyságban, mint 50 cm.

A címerek elhelyezése szintén nyugtalanán tesz a corpus, illetve az oszlopszék. A corpus mellőse részéről el kellene hagyni a címereket s helyüket felirattal pótolni.

A turulmadarat nagyobb arányban kell az oszlopra elhelyezni, mert tekintetbe véve a magasságot, igen kicsinek hatna a tervezett méretben. A turulmadár műbronzból, vagyis erős rezessített horgonyból való elkészítése helyett a vörösrézről való domborítását ajánlom, ha bronzból nem lenne lehetséges. Ezt nemcsak azért ajánlhatom, mert sokkal tartósabb, hanem azért is, mert a horgony öntvény legkevésbé minden három évben festeni kellene s tekintve, hogy ezen munkához állvány szükséges, melynek felállítása minden egyes esetben egy pár száz koronába kerülne, ezen összeg pedig egy pár év alatt többet tenne ki, mintha a turulmadarat rézből verették volna ki, vagy bronzból készítették volna el. Ha a horganyt nem gondozzák olyformán, amint azt kell, t. i. ha ólompirral (mínium) nem mázolják be, s ezt ismételtelen nem festik be a megfelelő színre, akkor 15–20 év alatt elpusztul teljesen. A turul belsejében erős vasszerkezetet kell alkalmazni s a vasat pedig míniummal jól bevonni. A dévai trachyt kő kemény és fagyálló, nagyon alkalmas az emlékműhöz való felhasználásra.

Ez lenne véleményem a tervezetre nézve, amelyet ha HARGITA megszível módosításait érvényesítheti az emlékmű előnyére.

Egyebekben pedig mondhatom, hogy HARGITA is nagy lelkesedéssel csünghet az emlékmű megvalósításán, mert nemcsak hogy munkája nem lesz honoralva, hanem nagy áldozatot is hoz a műnek 10.000 koronáért való elkészítésével.

Az agyagfalvi törvényhozás történelmi emlékének megörökítésére szánt emlékmű tervezettel szemileg már én is foglalkoztam régebb idő óta s legújabbban tervezetet is készítettem, melynek a leírását az ide mellékelt újság cikkből légy szíves elolvasni, melyből ismételtelen látni fogod, hogy az emlékművet illetőleg gondolatom min épül fel. Nem akarok ismétlésbe bocsátkozni, de mint láthatod én egy nagyszabású emlékművel óhajtánám tradicionálisan megörökíttetni az agyagfalvi törvényhozás elékét. Azt a lelkesedést, mellyel székely véreink az agyagfalvi réten a nemzet oltárán áldoztak szeretném, ha az az emlékművel belekapcsolódna az élők szívébe s nemes lánggra hevítene az utódokat a hazaszereteten nemzetünk erősödésére és a haladás munkájában.

Budapest, 1913. április 16.

Szívélyesen üdvözöl régi barátod
ISTÓK János.

A HARGITA által tervezett emlékmű felállítása – melynek az ISTÓK által sugallt módosításáról egyelőre nincs tudomásunk – következő év őszén lett volna esedékes. Az állami kő- és agyagipari szakiskola oktatómesterei és a kőfaragó szakosztály diákjai meg is kezdték a dévai trachytból tervezett emlékmű alsó részének munkálatait.¹⁶ Sajnos HARGITA Nándor, aki 1900-ban két ORBÁN Balázs-szobor tervet is bemutatott, akárcsak azt, ezt sem láthatta felállítva. Míg az első megvalósulása anyagiak miatt, ez utóbbi az alkotó korai halála miatt maradt el. A szakiskola vállalta ugyan, hogy mindezek ellenére kivitelezi a munkát, viszont közbejött az első világháború, amely meghiúsított minden korábbi tervet.

A kutatásainkat nem tartjuk lezártnak, ugyanis reménykedünk, hogy a budapesti székhely művész által jelzett újságcikk, és a hozzá küldött HARGITA féle emlékmű-tervráz meg elő-kerülhet.

Jegyzet

1. Udvarhelyi Híradó, 1913. március 16. 11.
2. Udvarhelyi Híradó, 1898. október 23. 43.
3. Udvarhelyi Híradó, 1899. december 25. 52.
4. Udvarhelyi Híradó, 1899. március 5. 10.
5. Udvarhelyi Híradó, 1899. március 12. 11.
6. Udvarhelyi Híradó, 1899. március 25. 13.
7. Udvarhelyi Híradó, 1899. július 23. 30.
8. Udvarhelyi Híradó, 1899. július 30. 31.
9. Udvarhelyi Híradó, 1900. október 21. 43.
10. Az 1898. december 25.-i Udvarhelyi Híradó HEGYI Zsigmondról beszél, aki díjtalanul engedte át területét a bizottságnak
11. Udvarhelyi Híradó, 1900. november 18. 47.
12. Udvarhelyi Híradó, 1901. február 17. 7.
13. Udvarhelyi Híradó, 1902.
14. Udvarhelyi Híradó, 1902. március 9. 10.
15. Udvarhelyi Híradó, 1903. február 7. 3.
16. A székelyudvarhelyi m. kir. áll. kő- és agyagipari szakiskola értesítője az 1913–1914. tanévről. Székelyudvarhely, 1914. 16.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Date privind istoria primului monument de la Lutița (j. Harghita)

(Rezumat)

Lucrarea reconstituie pe baza presei contemporane antecedentele ridicării monumentului de la Lutița, unul dintre cele mai cunoscute dintre monumentele legate de revoluția de la 1848. Ideea unui astfel de monument s-a născut se pare în 1898, cu ocazia jubileului. Presa locală a urmărit cu atenție evoluția ideii, a încercat să și contribuie la realizarea acesteia prin mobilizarea oamenilor, însă primul plan concret s-a elaborat abia în 1913. Artistul decedând, monumentul nu s-a construit nici atunci, iar războiul mondial a pus la o parte problema pentru vreme îndelungată – până la urmă abia în 1975 s-a ridicat un monument la Lutița.

Data to the Story of the Monument of 1848 from Agyagfalva (Lutița, Harghita County)

(Abstract)

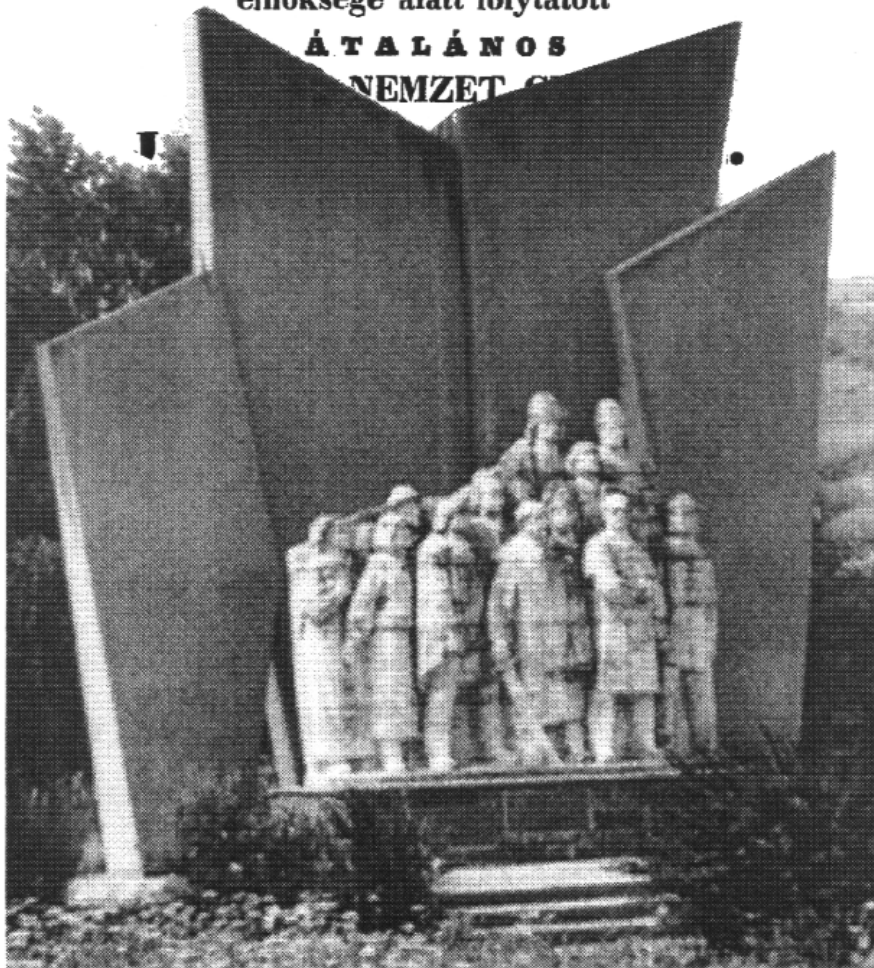
The paper tries to reconstruct the story of the monument on the basis of data from the newspapers of those times. The thought of erecting a monument first occurred on the occasion of the 50 years' anniversary of the Székely national meeting in 1898. The newspapers of the time made every information public. The first concrete plan was worked out only in 1913, then because of the death of the sculptor, the project was postponed. The difficult times of the two World Wars seemed to have put a final end to the project, and it was finally accomplished in 1975.

Nemes anya Udvarhelyszékben keble-
zett Agyagfalvi téren az úgy nevezett Fon-
tsika-pataka mellett őseink tanácskozó és
törvényhozó helyén 1848. October 16-kán
kezdődött és Hidvégi Mikó Imre kincstár-
nok általunk megválasztott székel atyánkfia
elnöksége alatt folytatott

Á T A L Á N O S

NEMZET G

1. ábra Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés emlékműve (KULCSÁR Béla, HUNYADI László és KISS Levente alkotása, 1975). A nemes székely nemzet lényegében az agyagfalvi határozatokkal mond le, önszántából, rendi szabadságairól. A határozatok értelmében már a székely közösség egésze tagolódik be a megszülető magyar polgári nemzetbe

(A sepsiszentgyörgyi CHARTA Kiadó 1999. évi naptára, KISGYÖRGY Tamás és NAGY Sándor fotómontázs)

1848–49-es vonatkozású bejegyzések a Székely Nemzeti Múzeum könyveiben

(Kivonat)

A Székely Nemzeti Múzeum könyveiben, mint minden régi könyvtárban, számos forrásértékű tulajdonosi–olvasói bejegyzés található. A rövid összeállítás 1848–49-es vonatkozásúakból közül néhányat, köztük olyanokat, mint a GÁBOR Áron sepsiszentgyörgyi ágyúöntésének az eddig véltől valószínűleg eltérő színhelyére vonatkozót, vagy BEM fehéregyházi állítólagos megsebesülésének szemtanú részletezőjét.

*

Történelmünk kiemelkedő eseményei zajlottak le másfél évszázaddal ezelőtt. Az eseményeket, háttérüket számos történész tanulmányozta, a vonatkozó levéltári anyagot máig sem sikerült kimerítően feldolgozni. Ismeretlen források természetesen még a nyilvántartott jelentősebb gyűjteményeken kívül is lappanganak. Napjainkban is kerülnek elő egykori szemtanúk, résztvevők feljegyzései, visszaemlékezései. Ezek általában családoknál maradtak meg, ahol azokat apáról–fiúra szállva, generációkon keresztül őrizték. Nagyrésztük ma már közgyűjteményekben van. Legtöbbjük persze nem nagy horderejű kérdéseket tárgyal, de sok mindent tisztázhat, pontosíthat, elsősorban helytörténeti ismerteket gazdagítva. Így nemrégén a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában a családok által adományozott könyvekben is több érdekes bejegyzésre bukkantunk. Található közöttük hosszabb leírás, beszámoló bizonyos eseményről, egyes adatok kiegészítése, de téves adatok korrigálása is. Íme néhány példa:

1.

Legterjedelmesebb GYÖRKE Sándor volt 10-es székely huszár (DEMETER László adatai szerint 11-es, a kolozsvári Ereklýmúzeum anyaga alapján, és valóban ebben az esetben lehet székely huszár) bejegyzése az általa adományozott DOLMAY: Történelmi arcképcsarnok című könyvben. A mellékelt bejegyzés BEM tábornoknak a segesvári csatában való megmenekülését írja le:

„1848/49 évi Július 31-én a segesvári csata alkalmával a BEM altábornok véletlen megmaradásának igazolása

Ezen jeleskönyvben írt csata összeírása a valóságnak megfelel, de [a] 867-ik lapon zöldíronnal aláhúzott hazugság nem igaz azt valaki tévesen gondolta.

Én GYÖRKE Sándor a fennírt napon mindennek szemtanuja voltam, ide írom az olvasónak tájékozással.

Az utolsó roham egy példája a fehéregyházi Gróf HALLER kert mellett, mintegy 300 lovasságunk WÜRTEMBERG KOBURG szabadlovassok és egy szakasz székelyhuszár, a hova az író magam is tartoztam. Fűjták a riadót, kiáltozva „alakba, alakba” a tisztek karddal vagdalták a legénységet nem mentek, de jött rengeteg orosz lovasság reánk, kozák, német [d]zsidások, lovasságunk indult szembe, de harc nem fejlődött ki; lovasságunk vágatva futni kezdett Héjasfalva felé az országoton, magam mindig az öreg BEM mellett foglaltam állást és pedig [a] hátulsó sorban és a nagyporba. Minthogy nagy por volt keresztül szöktettem a sánczon és a mezőföldeken futattam; a honnan BEMet mindig jól láttam, azt hittem mindjárt kézzel meg foghassák, mert egy huszár sem volt rajta hátul, a hátulsót pedig le szűrték a kozákok. BEM soha le nem tért az országutjáról a nagy porba.

BEM altábornok kocsija a HALLER kert közepe táján a sánczba bedült egy kis híd szegénél, lehet hogy a futó szekerek beütötték, BEM minden holmija ott maradt; a lovasság gyors futtatása soha sem szűnt egész a héjasfalvi Küküllő hídjáig, Héjasfalván alól az ország út kanyarodik napnyugott felé és Héjasfalván alól az utkanyarodásnál a lovasságunk áttört a sánczon, azért hogy a Küküllőn lévő hírhoz hamarabb érjünk, mert a híd a falun alól volt s eddig BEM mindég ott volt velünk, de mikor a lovasság áttört a sánczon ő a paripájáról le pottyant a sánczba, és hogy ott egyedül volt és a malomárok közel volt Héjasfalva nyugati szélén, ő onnan szépen minden félelem nélkül besétálhatott a malomárokba, a hol behúzva magát, dolmányát kissé sárosan magára húzta, a falusi nép[e] pedig láthatta a midőn az őszvezér oda béhúzódot.

*Az EME BNyTt Szo. 1998. évi sepsiszentgyörgyi Vándorgyűlésén előadott dolgozat bővített változata

Én már sáncon túl nem láttam, mert 2 sáncon kellett keresztül ugratnom, ügyelnem kellett lovam ugrására.

Kiáltást hallottam szüntelen „ne hagyjuk az öreget” és így eljutottunk a Küküllő hídjáig, az orosz lovasság nem nyomunkba tört át a sáncon, hanem velünk egyidőben és közelünkbe.

A hídnál lovasságunk megállott, úgy az orosz lovasság is egy 50 lépés távolságba de nyugton néztek, mi is néztük egymást egy fertály óra hosszat, de semmi sem történt, mert [a] paripák nagyon kiizzadva és fáradva voltak és így az orosz lovasság nem arra ahol leértünk az országtúrról, hanem egyenesen az ugar szántóföldeken toronyirányába Segesvár felé tartott, lassú lépésbe távoztak tőlünk, engedték hogy nyugodjék a kifáradt sereg.

Főhadnagyunk, lisznyói KESE József nem velünk futtatott, hanem negyedmagával külön az erdő széle felé, de őket nem üldözte senki, és midün felénk közeledett megmondták a héjasfalviak, hogy BEM bement a malomárokba, és mindjárt felénk szaladva jelentette, hogy BEM a malomárokba van.

Ekkor 4 WÜRTEMBERG huszár indult arra felé és én magam is mindjárt utánnok, de míglen odáig értem a huszár kivezette a malom árokból, elég mocskos sároson, így lovára ültette, visszatértünk a hídhoz, s mindhogy már pihentünk egy félórát összesen, bejöttünk Székelykeresztúrra, 6 BEM egy udvarba, a mint tudom MACSKÁSI féle udvar volt, ott egy kevés időt töltött, kimosdott, evett valamit addig egy 4 lovaskocsi elő állott és utazott azon éjjel Marosvásárhelyre.

Ott pihent egy pár napig, katonáit rendbe szedte, egyesítette a Borgóból bejött fáradt honvédekkel és Nagyszébennek vette útját.

Mi pedig Kolozsvár felé, Zsibó felé oda ahol történt September 25-én a fegyver lerakás.

GYÖRKE Sándor, mint szemtanú”

GYÖRKE idézett leírását el kell fogadnunk, mint hiteleset, mert lényegében megegyezik a GRACZA György, illetve a HORVÁTH Mihály könyvében leírtakkal. KOVÁCS Endre is hasonlóan tárgyalja könyvében, amely a rendelkezésünkre álló legszakszerűbben megírt BEM életrajz, csak GYÖRKE leírása részletesebb és pontos helyhez és névhez köti a történeteket. A legendák sorába utasítja viszont a kifogásolt, zöld írónnal aláhúzott részt, amely szerint „BEM súlyosan megsebesült, lebukott lováról és ott maradt a csatamezőn nehéz sebével, patakzó vértócsában”. Hasonló, népi képzeletből fakadó leírá-

sokat más forrásokban is megtalálunk. Például az angol származású PAGET, aki egy ideig BEM segédtisztje is – igaz, hallomás után – azt írja (közlés a Hadtörténeti közleményekben, 1928/3–4), hogy BEMet a kozákok körülvették, lováról leütötték és számtalan lándzsaszúrással átluggatták ruháját. A későbbi események logikája is ellentmond ezeknek a legendás leírásoknak. Súlyosan sebesülten nem utazhatott volna tovább Marosvásárhelyre, ahol két nap alatt rendezte maradék seregét és új támadásra indult Szeben felé.

A leírás külön helyi vonatkozású érdekessége, hogy a háromszéki (lisznyói) KESE főhadnagy játszott szerepet BEM megmentésében.

A bejegyzés írójáról, GYÖRKÉRŐL tudjuk, hogy köpeci származású, 1888-ban Sepsiszentgyörgyön él. A Rikánbelüli komunitást (Háromszék) képviselte egy 1848-as emlékünnepeken. Igen magas kort ért meg. 1911-ben adományozta a könyvet a Székely Nemzeti Múzeumnak.

2.

Más típusú bejegyzés:

FELSZEGI István: Adatok Sepsiszentgyörgy történetéhez, különös tekintettel a múlt század iparára. (Erdélyi Múzeum Egylet XII. vándorgyűlése, Sepsiszentgyörgy, 1933 aug. 27–29-én, 1934 Kolozsvár) Az ismertetésben, ahol KISS János harangöntő-műhelyéről van szó, K. BOGDÁN Gézátlól származó bejegyzés található: „KISS János harangöntő még az 1870-es években is az iparát folytatja; műhelye a régi vásártéren volt a templom alatt.” – Ha ezt az állítást sikerül igazolni, akkor az megkérdőjelezi eddigi ismereteinket, miszerint az említett harangöntő műhely, amelyben 1848-ban Bodvaj után és még Kézdivásárhely előtt öntöttek ágyút GÁBOR Áronék, az Olt utcában lebontott és emléktáblával megjelölt épületben lett volna. Ebben a bejegyzésben is sok valószínűség van, mert a harangöntő műhelyek leggyakrabban a templomok közelében létesültek. Az Olt utcában a KISS harangöntők egyikének a lakása lehetett, de az is lehet, hogy a templom alatt maga az öntés történt (tehát az ágyúöntés is), míg az Olt-utcai műhelyben az utólagos megmunkálás csupán. Mind ezt megerősíteni látszik IMREH István: GÁBOR

Áron „a sepsiszentgyörgyi szóhagyomány szerint – a KISS család Olt utcai harangöntő műhelyében segédként dolgozik, és a Várgödörben 1840-ben öntött szemerjai harang elkészítésében mint kovácslegény vesz részt KISS Péter mester mellett.” (IMREH, 1987 291)

3.

NAGY Sándornak, Háromszék önvédelmi harca krónikásának, az egykor tulajdonában levő 1848–49-es Történelmi Lapok 1895-96-os számaiban, ugyancsak aláírásával hitelesített javításokat eszközölt a 48-as honvédek névsorában: pl.

SÜKÖSD S[ándor] elhalt Törökthonban – írja a könyv – kijavítva, hogy elesett a tömösi csatában.

TOMPA Miklós él, de nem Kisborgón, hanem Kisborosnyón.

A 12. zászlóalj századosa KÖPECZI – melléje írva: ilyen nevű nem volt.

A példákat még sorolhatnánk, de ez az ismertető csak azt kívánja szolgálni, hogy vizsgáljuk meg az ilyen feljegyzéseket, elősegítve ezzel, hogy közelebb kerüljünk a történelmi valóság megismeréséhez.

Irodalom

1. DALMAY (1897): **Történelmi arcképcsarnok**, Budapest
2. DEMETER László (1998): **Erdővidék a szabadságharc-ban 1848–1849**, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Barót
3. GRACZA György (1864): **Az 1848–49-i magyar szabadságharc története**, LAMPEL kiadása, Budapest, V. kötet
4. HORVÁTH Mihály (1863): **Magyarország függetlenségi harcának története 1848/49-ben**, Genf, III. kötet
5. IMREH István (1981): **Székelyek a múlt időkben**, Magvető Könyvkiadó, Budapest
6. KOVÁCS Endre (1979): **BEM a magyar szabadságharc-ban**, ZRÍNYI katonai kiadó, Budapest

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Notițe referitoare la evenimentele din 1848–1849 în cărțile vechi ale Muzeului Național Secuiesc

(Rezumat)

În cărțile Muzeului Național Secuiesc, la fel ca în orice bibliotecă veche, se găsesc numeroase notițe făcute de posesori și cititori. Aceste comentarii, observații etc. au uneori valoare certă de sursă istorică, rectificând de multe ori păreri înrădăcinate chiar ale istoriografiei. Lucrarea grupează pe scurt un mănunchi de astfel de notițe, referitoare la evenimentele din 1848–1849, între care unele privind locul turnării tunului/tunurilor de la Sf. Gheorghe, de către Áron GÁBOR, sau amănunte exacte referitor la cum s-a salvat de fapt generalul BEM la sfârșitul bătăliei de la Albești (Sighișoara).

Inscriptions into the Books in the Székely National Museum on the Events from 1848–49

(Abstract)

In the Székely National Museum as in any of the old libraries, one can find in the books many inscriptions made by the owners. This short paper brings to light some of these inscriptions referring to the revolution of 1848, such as information about the canon-casting of Áron GÁBOR, or General BEM's injuries in the battle at Fejéregyháza (Albești, Mureș County).

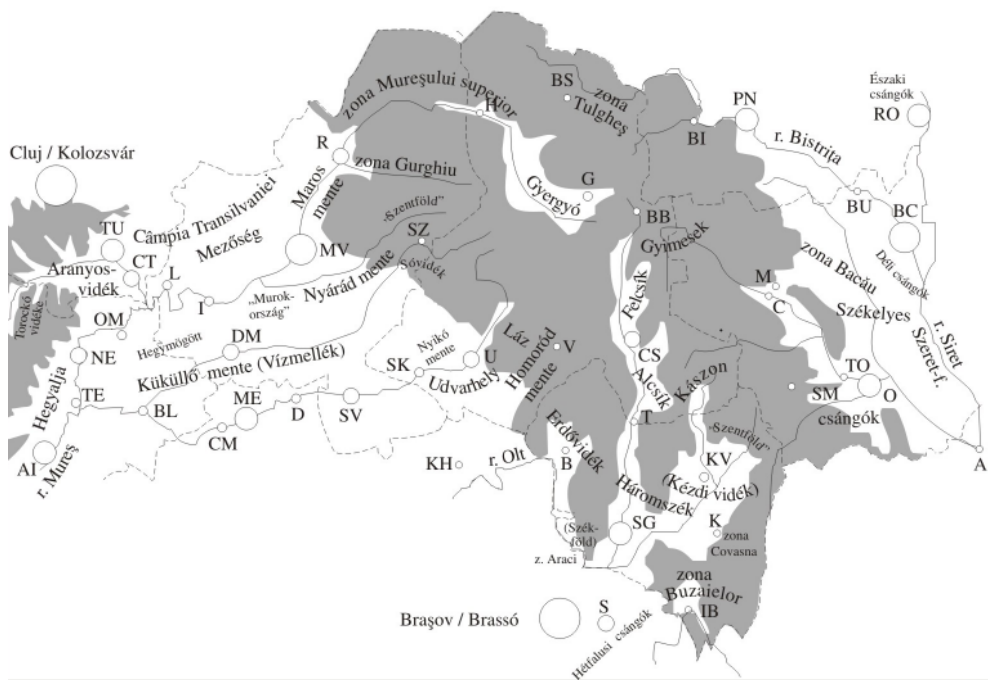

1. ábra A kézdivásárhelyi GÁBOR Áron-szobor (NAGYVARJASI OLÁH Sándor alkotása, 1942).
A nagyváradai GÁBOR Áron Tüzér Hadapród Iskola főépülete előtt állt. 1971-ben hozták haza
1849 székely hadiiparának városába, a nagyváradai múzeum raktárából.

A bodvaji kohó, ahol az első ágyúkat öntötték, ma romosabb, mint a helyreállítás előtt.
(A sepsiszentgyörgyi CHARTA Kiadó 1999. évi naptára, KISGYÖRGY Tamás és NAGY Sándor fotómontázsza)

harta regiunii noastre, cu specificarea zonelor muntoase / Régióink térképe, a hegyvidékek megkülönböztetésével

Prescurtările utilizate pentru orașe / A városok nevének rövidítése: A – Ajud, AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár, B – Baraolt/Barót, BB – Bălan/Balánbánya, BC – Bacău/Bákó, BI – Bicăz, BL – Blaj/Balázsfalva, BS – Borssec/Borszék, BU – Buhuși, C – Comănești, CS – Miercurea-Ciuc/Csíkyszereda, CM – Copșa Mică/Kaskapus, CT – Câmpia Turzii/Aranyosgyéres, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros, DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, O – Onești (Gheorghe Gheorghiu Dej), H – Toplița/Maroshevíz, I – Iernut/Radnót, IB – Întorsura Buzăului/Bodzaforduló, K – Covasna/Kovászna, KH – Rupea/Kőhalom, KV – Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L – Luduș/Marosludas, M – Moinești, ME – Mediaș/Medgyes, MV – Tg. Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed, OM – Ocna Mureș/Marosújvár, PN – Piatra Neamț, R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman, S – Săcele/Szecsela, SZ – Sovata/Szováta, SG – Sf. Gheorghe /Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM – Blânic-Moldova, SV – Sighișoara/Segesvár (Schässburg), T – Tușnad/Tusnádfürdő, TE – Teiuș/Tövis, TO – Tg. Ocna, TU – Turda, U – Odorheiu Secuiesc/ Székelyudvarhely, V – Vlăhița/Szente gyháza.

M Ú Z E U M – M U Z E U L

ACTA 1999

Evoluția conceptului de monument

(Rezumat)

Orice construcție (sau ansamblu construit) poate dobândi statutul de „arhitectură” odată ce poartă sau capătă semnificații. Dacă aparține unui trecut tehnologic depășit oricât de apropiat, el are toate șansele de a deveni parte a „patrimoniului construit”. O atare generalizare a „procesului de monumentificare” tinde să anuleze sensul consacrat al conceptului de monument istoric. Dacă orice clădire încheiată este ocrotită potențial, atunci atitudinea de conservare re-devine ceea ce a fost odată, adică întrebuintare economică a unui fond construit existent. Deosebirea axiologică rezidă în faptul că astăzi recunoaștem valoarea identitară a mediului nostru construit și îl asumăm în consecință. Doctrinile de conservare vor fi chemate să se integreze unei teorii globale a arhitecturii. Aceasta va trebui să aibă prelungiri pragmatice vizând menținerea, restaurarea și re folosirea fondului construit existent, stabilind totodată o ierarhie valorică între elementele componente ale acestuia.

*

Stă scris în Biblie:

„... și s-a strâns argint mult.

12. Iar regele și Iehoiada preotul l-au dat meșterilor de lucrări ai templului Domnului și aceștia și-au tocmit cioplitori în piatră și dulgheri pentru înnoire, asemenea și lucrători în fier și aramă ca să repare templul Domnului.

13. Și au luat meșterii și au săvârșit lucrările cu mâinile lor și au adus templul lui Dumnezeu la starea lui de mai înainte și l-au întărit.”¹

Este, probabil, cea mai veche relatare despre o operație de „restaurare” de care dispunem.² Cu toate acestea, confuzia este cu neputință: nu e vorba de restaurare în sensul de azi al termenului, ci de reconstrucția, refundarea, repararea chiar a templului. Nici urmă, așadar, de preocupare pentru păstrarea marilor arhitectural al unor epoci revoluate, nici de grijă pentru autenticitatea documentului istoric, cu atât mai puțin de fixarea elementelor estetice ale templului, așa cum fuseseră în „starea lui de mai înainte”. Lipsese într-un totu obsesia noastră pentru continuitatea în timp a corpului material al obiectului de arhitectură, ca și fascinația pe care o exercită azi patrimoniul istoric, aproape unanimă.

Epoca relatării biblice este un punct de referință temporal mai curând simbolic. Se cunosc repere mult mai apropiate în timp și mai la îndemână pentru a fi abordate teoretic. Fenomenul patrimonial este de fapt unul relativ nou, evoluția conceptului de monument istoric fiind sincronă cu istoria modernă. Însă ceea ce este cu adevărat nou și fără precedent, este extinderea, atât în timp cât și în spațiu, a domeniului patrimoniului istoric.

În timp ce activitatea constructivă contemporană produce mai curând obiecte ce țin ca tehnologie de fabricație și univers formal mai curând de design industrial, de cealaltă parte, se impune cu argumente din ce în ce mai categorice preocuparea de a conserva patrimoniul existent. Cele două domenii concurează, se exclud reciproc, tinzând să divizeze universul construit al omului în două tabere aparent de neîmpăcat.

I. Alois RIEGL

Precizarea relației dintre monumentele „comemorative” și monumentele „istorice”, definitorie pentru cele din urmă, este meritul lui Alois RIEGL (1858–1905). Este vorba, sumarizând, de identificarea funcției memoriale ca însușire proprie ambelor categorii de monumente pe care el le numește *intenționale*, respectiv *neintenționale*³. În cazul monumentelor pur și simplu, funcția memorială, prezentă din primul moment al existenței artefactului, este însăși rați-

unea sa de a fi. Monumentele istorice, în schimb, sunt „fabricate” inițial pentru a îndeplini alte funcții, dobândindu-și calitatea memorială ulterior⁴, ca urmare a unui proces cultural complex.

RIEGL propune o analiză a structurii monumentului istoric prin identificarea valorilor pe care le poartă și care induc, pe măsura recunoașterii și asumării lor în diferite epoci, atitudini de conservare diferite ca amploare și demers. Prin marcarea importanței valorii de vechime, el anticipează analize ulterioare care tratează problemele de identitate ale civilizației europene la vârsta industrială⁵, dar oferă și o previziune a fabuloasei extinderi pe care o va cunoaște domeniul patrimoniului istoric la sfârșitul acestui mileniu.

De altminteri, titlul însuși al cărții, *Der moderne Denkmalkultus*, face trimitere la trăsăturile oarecum maladeve, astăzi foarte pregnante, pe care le poartă atitudinile relative la patrimoniul istoric. Se decelează ușor tendința de reificare a monumentelor, cu accente fetișizante. Industria turistică apare deseori similară comerțului cu moaște practicat încă în zilele noastre în preajma locurilor de pelerinaj. Ce sunt, bunăoară, miniaturile turului EIFFEL, dacă nu surori profane ale iconițelor port-chei? CHOAY discută pe larg excesele din domeniu, legându-le de evoluția postbelică a spațiului construit european și de profunda criză de identitate care o însoțește.⁶ „Cultul rieglan ține de un *sindrom patrimonial*, căru-ia este important să nu-i cădem victimă, dar care, odată asociat portanței sale semiologice și descifrat ca avertisment, ne-ar putea pune pe calea găsirii unor fundamente solide...”⁷

Istoricul de artă vienez este cel care, pe lângă definirea valorilor cu care a fost investit monumentul istoric de la apariție și pe parcursul evoluției, care l-a consacrat, stabilește cel dintâi, față de domeniul în chestiune, o distanță diferită de cea a arhitectului implicat în practicile patrimoniale sau de cea a literatului care a făcut „din patrimoniul monumental obiectul unei cruciade pasionale și pasionate”⁸. Cartea sa apare la Viena, în 1903, concepută inițial cu scopul de a da o direcție politicii de conservare a ministerului austriac al Artelor Frumoase. Cu toate acestea,

„critica și relativismul lui RIEGL sunt departe de a impune practicile patrimoniului istoric și cu atât mai puțin pedagogia sa, ale cărei baze le-ar fi putut constitui”⁹. De aceea, ea mai constituie și astăzi o carte de căpătâi pentru orice încercare de a contribui la limpezirea dimensiunilor teoretice și practice ale patrimoniului istoric.

II. Italia renașterii

Apariția atitudinii culturale, ce urma să dea naștere peste timp practicilor de cercetare și păstrare a patrimoniului construit, poate fi situată în Italia Renașterii, către anul 1420. Atunci restabilește papa Martin al V-lea, după exilul de la Avignon și Marea Schismă, sediul sfântului scaun la Roma¹⁰. Reinvestirea orașului etern drept capitală a lumii creștine se petrece simultan cu perceperea ruinelor sale antice într-o lumină nouă, marcată de sensul proaspăt descoperit al devenirii istorice. Cu toate că nici înaintea acestei epoci nu au lipsit acele comportamente, pe care azi le identificăm a fi proprii unei atitudini „conservaționiste”¹¹, acestea nu au reprezentat niciodată decât excepții de la regulile unor societăți unde lipsa perspectivei istorice determina o relație de intimitate „firească”, utilitar-decomplexată față de patrimoniul construit.

Determinant a fost, desigur, spiritul umanismului. Noul interes pentru vestigiile antice este alimentat mai întâi, în a doua jumătate a secolului XIV, de descoperirea relației dintre documentele scrise și urmele arhitecturale și artistice moștenite de la o Antichitate reconstituită ca sistem cultural de referință. Cu aproape o generație mai târziu, la cumpăna dintre secole, a fost rândul artiștilor să recunoască și să preia moștenirea artistică a aceleiași Antichități grecești și romane. Cele două abordări rămân paralele până către anii 1420, când între cărturari și artiști se iscă un dialog fără precedent. „La capătul acestui proces de »impregnare mutuală«, artiști și umaniști au [...] articulat [teritoriul artei] de cel al istoriei pentru a implanta în el monumentul istoric”¹².

Însă dincolo de interesul savant și artistic pentru Antichitate, factorul care a făcut ca preocuparea conservaționistă să ajungă a fi împărtă-

șită de majoritatea cărturarilor și artiștilor rinascimentali a fost evidența dispariției progresive a vestigiilor antice. Tocmai evanescența acestora a fost cea, care a dus la conștientizarea valorii lor, ca și a iminenței unei pierderi ireparabile. Acesta este factorul cultural care a indus o reacție de conservare, așa cum o va face apoi în toate momentele cruciale pentru evoluția conceptului de monument și a practicilor ce-i vor fi asociate.

Tot atunci, de la chiar începutul „carierii” patrimoniului istoric, se manifestă și paradoxul care pare inerent practicilor legate de conservarea acestuia în toate epocile: nu numai că acestea apar și se dezvoltă ca reacție la distrugerea monumentelor de arhitectură; ele se situează în opoziție și cu un comportament firesc al înlocuirii, prin construcții noi, a oricărei clădiri anterioare pe care starea ori funcțiunea căzută în desuetudine o fac impropriu întrebuințării. În plus, aceleași foruri care se erijează în protectoare ale patrimoniului monumental, sunt și primele care să contribuie la distrugerea lor „utilitară”¹³. Toate acestea par să ilustreze caracterul contradictoriu și „în răspăr” al atitudinilor legate de patrimoniul istoric. În același timp, ele prefigurează extraordinara proliferare a lor în zilele noastre și pun din nou în evidență trăsătura lor „maladivă”.

III. Franța și Anglia

Așadar nașterea monumentului istoric este legată de sfârșitul Evului Mediu și de apariția unei noi perspective mentale, istorice, asupra lumii. În același timp avem de-a face cu o reînstalare a papalității la Roma, cu o nouă fundare a bisericii occidentale. Deși *restaurator*, sau poate tocmai de aceea, evenimentul constituie marcarea unei rupturi în istoria culturii europene. Privită din acest unghi, mișcarea de recuperare a tradițiilor antice în spiritul și substanța lor, care a generat și ceea ce astăzi a devenit ocrotirea și restaurarea patrimoniului istoric, arată similitudini cu procese mai recente și fac posibile analogii revelatoare.

Este, de aceea, cât se poate de firesc ca instituirea funcțiilor de conservare a patrimoniului, așa cum sunt ele exercitate azi, în epoca globalizării lor, să se fi petrecut în aceeași arie cul-

turală, în care a debutat și revoluția industrială. Aceasta a constituit o altă ruptură culturală majoră, iar efectele ei sunt încă în plină desfășurare. Franța și Anglia sunt exemplare în această privință, nu numai pentru că au purtat stindardul avangardei sociale, respectiv industriale, ci și pentru diferența dintre modurile, în care s-au constituit sistemele lor patrimoniale respective.

Deși nu punctul lor de pornire teoretic, reacția la vandalisme stărnite de reforma Bisericii anglicane într-o parte a Canalului Mânecii, de laicizarea abruptă produsă de Revoluția franceză în cealaltă, au constituit impulsul hotărâtor pentru elaborarea și instituirea practicilor patrimoniale în aceste două țări. Spre deosebire de Roma renașcentistă, unde mai funcționa reflexul demolator firesc în paralel cu o atitudine conservatoristă în stare incipientă, distrugerile majore au acum conotație ideologică. Totuși, în pofida asemănarilor, evoluția acestor reacții de conservare a fost diferită în cele două țări.

În Anglia, problema patrimoniului construit a aparținut de la bun început domeniului dezbaterii publice. Reflecția asupra monumentelor istorice și practicile care i-au fost asociate – de la inițiativele de protecție și până la punerea bazelor unei legislații în domeniu – au fost rezultatul apariției și dezvoltării „organice” a societăților private. Acestea, concurente și deseori rivale, au parcurs drumul de la restaurarea mutilatoare (Gilbert SCOTT, WYATT) la pietatea absolută (RUSKIN) sau chiar la reinventarea fabricării manuale (MORRIS și *Arts & Crafts*). Societatea *National Trust*¹⁴, transformată în 1965 din *Commons, Open Spaces and Footpaths Preservation Society*, și-a sărbătorit de curând centenarul. Astăzi, urmare a unei selecții dintre cele mai grele, ea are în grijă un imens patrimoniu construit și peisager și poate conta pe importante fonduri colectate prin cele mai variate căi.¹⁵ Toate acestea nu ar fi cu puțință fără sprijinul unor adevărate mase de simpatizanți. Relativ recent, începând cu „Ancient monuments protection Act” din 1882, statul a preluat o parte a responsabilităților în domeniu prin promovarea unei legislații conservatoriste nuanțate progresiv¹⁶, ca

și prin intermediul structurilor *English Heritage*. Mentalitatea locuitorilor insulelor britanice este, însă, ea singură, garanția succesului demersurilor conservacioniste din Regatul Unit. Se pare că atunci când regina Ana (1702–1714) l-a întrebat pe primul său ministru, care ar fi costul includerii grădinii publice Green Park în propriile ei grădini, acesta ar fi răspuns: „O monarhie, Doamnă, o monarhie”.¹⁷

În Franța, preocuparea pentru o conservare reală¹⁸ a patrimoniului istoric a apărut ca rezultat al unor decizii politice în sânul organismelor revoluționare centrale. Acestea s-au văzut confruntate cu sarcina de a gestiona un imens patrimoniu¹⁹ naționalizat peste noapte, supus vandalizărilor, care nu mai țineau de ordinea firească a înlocuirii, ci de avântul patriotic. Situația de criză a impus inventarea, adeseori improvizarea unor metode de inventariere, ocrotire și reîntrebuințare *ad hoc*. Adeseori contradictorii, dispozițiile și decretetele Convenției au marcat totuși punctul inițial al unei politici centralizate de stat, care, în ciuda recentelor eforturi de descentralizare, se află și astăzi la baza practicilor patrimoniale franceze și, prin preluarea modelului, și a celor românești.

De la *Rapport*-ul lui GUIZOT²⁰ până la promulgarea unei prime legi pentru păstrarea monumentelor istorice, în 1887, completată de un regulament în 1889, va trece o jumătate de secol, timp în care se instituie și în Franța, la început abia simțit, dar intuit de artiști precum HUGO sau BALZAC, noul mod de fabricație, cel industrial. Acesta constituie o adevărată revoluție și va marca în istoria culturală a Europei ceea ce CHOAY numește „frontiera iremediabilului”²¹.

IV. Revoluția industrială

Ruptura cauzată de revoluția industrială, nu doar în modurile de producere a bunurilor, ci și în toate domeniile vieții societăților europene, este una de fond. Se poate spune că ea a remodelat toate trăsăturile mai importante ale fizionomiei societăților contemporane, iar influența sa nu a încetat nici în zilele noastre să se exercite. Conform seducătoarei teorii a lui E. GELLNER²², industrializarea stă la baza până și a structurii statului național modern, a cărei func-

ționare necesită instituirea și menținerea unei înalte culturi de masă. Numai aceasta, având acel necesar efect entropic, poate asigura mobilitatea îndeajuns de mare a membrilor societății. Micile specificități locale tind să dispară și, odată cu ele, un anume sens al înrădăcinării în timp și spațiu, ceea ce ar putea constitui una din explicațiile „sindromului patrimonial”²³.

Mai este vorba, totodată, de dispariția legăturii nemijlocite dintre artefact și artisan. Bunurile devin produse, edificarea – construire, iar meșteșugarul – uvrier. La răscrucea unui proces de desacralizare a edificării – înțelegă ca activitate antropologică esențială, fondatoare nu numai a unui edificiu, ci și a unei identități –, cu o progresivă reificare a obiectului construit, revoluția industrială deschide o eră a fabricației în care spațiul construit este nevoit să caute alte resurse pentru a-și împlini menirea originară aflată de acum în derivă ontologică.

Pe de o parte, atât construcțiile individuale cât și așezările în ansamblul lor capătă o altă scară mulțumită noilor posibilități tehnologice și a dominației rețelelor de comunicare. Pe de altă parte, se estompează ierarhizarea spațiilor tradiționale. În acest peisaj urban ubicuu, monumentele de arhitectură apar ca supraviețuitori ai unor epoci apuse și sunt percepute și tratate ca relicve ale acestora. Referința pe care o oferă ele este aceea a unui trecut din ce în ce mai schematizat în spatele masei de produse industriale identice denumite, în mod tipic, „de consum”.

V. CIAM și războaiele mondiale

Nu ar fi hazardată afirmația că încrederea nesăbuită în cunoașterea științifică fără limite, în progresul tehnologic și în creșterea economică nesfârșită sunt iluziile, din care s-au hrănit catastrofele secolului XX. Enumăr dintre acestea regimurile politice totalitare, războaiele mondiale, dezastrele ecologice și, mai aproape de domeniul nostru, CIAM. Dacă cele două războaie au reușit să marcheze evidența pericolelor inerente triumfului tehnologiei, triumfalismul arhitecturii moderne dogmatizate de CIAM își mai exercită influența și astăzi, chiar dacă nu mai poate avea pretenția totalitară cu care a debutat.

Nu e lipsit de semnificație faptul că cele două reuniuni de la Atena, cea din 1931, prima conferință internațională privitoare la conservarea și restaurarea monumentelor istorice, și al patrulea CIAM, din 1933 care a dat faimoasa Cartă de la Atena, au avut o carieră atât de diferită. Curentul dominant era cel „progresist” exclusivist, iar disidențele, etichetate de paseism, au fost marginalizate.

Faptul că planul VOISIN (1925) pentru Paris nu a fost executat la vremea elaborării sale, se datorează probabil mai curând insuficienței resurselor financiare decât absurdității concepției. Desigur, planul nu este decât o proiecție extremă a doctrinei CIAM. Este firesc să fie așa, întrucât autorul, LE CORBUSIER, este pe bună dreptate considerat „starostele” funcționalismului. Personaj contradictoriu și controversat, acesta a exercitat o influență enormă, cu siguranță disproporționată față de performanțele sale teoretice. Fragmente de text ca: „zgârie norii au ucis strada și au înnebunit orașul²⁴”, sau „arhitectura dă măsura unei ordini pe care o simțim în armonie cu cea a universului²⁵”, revelează un spirit oricum mai divers decât imaginea încetățenită a militantului pentru realizarea *mașinii de locuit*. Explicația rezidă probabil în faptul că LE CORBUSIER a fost doar unul, poate cel mai general, din numeroșii promotori ai unui curent de idei integrat tendinței mai generale a industrialismului și scientismului. Steaua acestui curent a apus deja, dar efectele îi vor fi resimțite mult timp de acum înainte – măcar până când resursele financiare și tehnologice vor face posibilă înlocuirea imensei mase de clădiri post-corbusiene (mai puțin a celor clasate ca monument), sau, dimpotrivă, vor deveni atât de precare, încât orice cheltuială superfluă de materie primă și energie va fi inacceptabilă. Ar urma o arhitectură care va fi regăsit scara umană (modulorul, o farsă!) și știința integrării în mediul preexistent, abandonând obsesia gigantismului tehnologic.

VI. România în context European

Estul Europei, din motive a căror analiză ar depăși cadrul acestui text, dar care, măcar în parte, constituie locuri comune, a urmat cu întâr-

ziere ritmurile Vestului în materie de industrializare și, implicit, de instituționalizare a monumentului istoric. Sincronizarea a fost totuși cu puțință atâta timp, cât nu existau bariere de comunicare altele decât cele „firești”: defazaj economic, mentalități tributare influențelor orientale, dominații imperiale paralizante.

În România, primele manifestări ale unui interes oficial pentru monumentele istorice apar în 1874. Prima Lege a monumentelor istorice vede însă lumina zilei doar în 1892, laolaltă cu crearea, după model francez, a Comisiunii monumentelor istorice. Acest organism, care are meritul de a fi patronat, de-a lungul existenței sale, întreaga activitate conservatoristă-restauratoare din România, a fost desființată în 1948²⁶.

Practicile patrimoniale în România ultimei jumătăți de secol nu au putut scăpa, tocmai ele, de strânsora asfixiantă a comunismului românesc. În timp ce în țările vecine (Cehoslovacia, Iugoslavia, Ungaria), unde stalinismul dintâi fusese înlocuit cu forme mai mult sau mai puțin îmblânzite de totalitarism, evoluția teoriei și practicii vizând conservarea și restaurarea patrimoniului istoric și-a urmat drumul firesc, sincron cu al restului Europei, la noi demolarea ideologică a dobândit valențe în concordanță cu barbaria unui regim autarhic și analfabet.

În 1977 a fost desființată Direcția monumentelor istorice.

În iunie 1998, structurile noii Direcții a monumentelor sunt încă într-un stadiu embrionar. După un re-început furtunos, în 1990, Direcția și Comisia monumentelor, siturilor și ansamblurilor istorice au sfârșit prin a se devora pe sine din motive ce țin de planuri străine preocupării pentru patrimoniul monumental din România. A urmat o mișcare de centralizare a deciziei care, azi, în România, echivalează cu anchiloza. Legea patrimoniului așteaptă încă să ajungă în discuția Parlamentului. Proiectul²⁷, altminteri remarcabil prin acuratețe, suferă de o tendință centralizatoare, pe care înșiși francezii, inventatorii sistemului etatist de conservare, s-au decis să-l abandoneze. În ciuda preconizatei subsidiarități a deciziei prin instituirea Comisiilor Zonale²⁸, colaborarea cu societățile pri-

vate de protecția monumentelor este amintită doar în trecut și nu face obiectul unor reglementări precise²⁹. Cum nu este precizat, ca în reglementările britanice, de pildă, termenul maxim în care forurile responsabile sunt datoare să emită avize pentru autorizarea intervențiilor, există pericolul ca tergiversările birocratice să zădărnicească inițiativele vizând reintegrarea monumentelor arhitecturale într-un circuit social și economic.

În paralel, au apărut societăți private dedicate conservării patrimoniului istoric (Cluj, Ploiești, Sfântu Gheorghe, Sibiu), care, în lipsa unei structuri coordonatoare care să le coroboreze eforturile, dar și scutite de o birocrație sufocantă, activează la periferia unei legalități castroare sau quasi inexistente.

Este de așteptat ca noua lege, odată promulgată, să ofere mai mult decât un cadru instituțional pentru intervenția statului (în plan financiar, logistic, ca proiectant și for de consultare, control și avizare) în cazul patrimoniului de importanță republicană. Încă așteptatele instituții ale statului va trebui să încerce o sinteză între modelul britanic și cel francez, pentru a realiza o conclurare optimă între un sistem guvernamental „piramidal” prin definiție și unul privat, structurat „orizontal”. De altfel, cele două modele amintite au glisat, între timp, și ele: sistemul francez s-a deschis către o subsidiaritate a provinciei, în timp ce sistemul britanic, prin rețeaua lui *English Heritage* și prin legislație, pune în sarcina statului responsabilitatea ultimă. Însă nu poate fi accentuat îndeajuns rolul organizațiilor private foarte active, fără de care sistemul nu ar putea fi eficace, și între care *National Trust* nu e decât cea mai remarcabilă.

VII. Situația contemporană

Globalizarea teoriei și practicilor legate de păstrarea patrimoniului istoric cunoaște în zilele noastre o anvergură fără precedent. Acestea privesc un corpus patrimonial aflat el însuși într-o expansiune continuă: fenomenul a fost pe bună dreptate denumit *inflație patrimonială*³⁰.

Documentele internaționale se înmulțesc și ele, elaborate de organisme din ce în ce mai diverse și beneficiind de un număr din ce în ce

mai mare de țări semnate. Multe dintre acestea, prin tradiție, nu au avut cum cunoaște evoluții culturale similare cu cele eropene, care au condus la apariția și consacarea practicilor patrimoniale. Contestată în detaliu, dar păstrându-și încă autoritatea fondatoare, *Carta de la Veneția*³¹ a fost urmată de o serie de alte documente care îi continuă demersul articulador și se constituie într-unul instituțional.

Cu toate acestea, nu lipsesc zonele de penumbră. Pe de o parte, s-a văzut, paralel cu mondializarea preocupării pentru salvagardarea patrimoniului construit, asistăm la nuanțarea progresivă a legislației internaționale, completată de „carte naționale” care au menirea de a le particulariza prescrierile în cazul unor culturi cu specificitate aparte (Australia sau Noua Zeelandă, unde cultura europeană „de import” s-a articulat pe una aborigenă). Pe de altă parte, în locul unei „teorii generale a ocrotirii patrimoniului”, avem de-a face texte disparate și poziții aparent ireconciliabile în chestiuni cruciale, între care cea a autenticității nu este decât cea mai complexă. Cauzele se găsesc, probabil, în ambivalența arhitecturii ca domeniu în egală măsură artistic și de folosință, dar și în ceea ce am denumit mai sus latura „maladivă” a atitudinilor conservaționiste.

Este greu de prevăzut cum vor evolua pe viitor patrimoniul construit cu atitudinile teoretice și practice asociate lui. Dacă acceptăm argumentația lui F. CHOAY³², în scurtă vreme va fi nevoie de o reevaluare globală a acestor atitudini, care, în caz contrar, riscă să degenereze datorită contradicțiilor pe care le poartă cu sine, de la apariție, prin însăși natura lor.

VIII. Concluzii

Orice construcție (sau ansamblu construit) poate dobândi statutul de „arhitectură” odată ce poartă sau capătă semnificații.³³ Dacă aparține unui trecut tehnologic depășit oricât de apropiat, el are toate șansele de a deveni parte a „patrimoniului construit”. O atare generalizare a „procesului de monumentificare” tinde să anuleze sensul consacrat al conceptului de monument istoric. Dacă orice clădire încheiată este ocrotită potențial, atunci atitudinea de conservare redevine ceea

ce a fost odată, adică întrebuințare economică a unui fond construit existent. Deosebirea axiologică rezidă în faptul că astăzi recunoaștem valoarea identitară a mediului nostru construit și îl asumăm în consecință. Doctrinile de conservare vor fi chemate să se integreze unei teorii globale a arhitecturii. Aceasta va trebui să aibă prelungiri pragmatice vizând menținerea, restaurarea și refolosirea fondului construit existent, stabilind totodată o ierarhie valorică între elementele componente ale acestuia.

Trebuie notată prezența, tot mai vădită, a parcurilor naturale protejate. Fără a fi artefacte la propriu, aceste vaste „incinte” naturale devin „locuite” în sensul că sunt integrate valoric, estetic și economic lumii oamenilor. Cu excepția zonelor polare sau a celor situate peste altitudini de patru mii de metri, e de așteptat ca în câteva decenii să nu mai existe practic nici un teritoriu terestru „ne-locuit”. Procesul numit *antiurbanizare* sau *dezurbanizare*³⁴ se va fi încheiat. Va fi început vârsta post-urbană³⁵.

Dacă acceptăm ideea sindromului patrimonial³⁶, faptul că globalizarea mentalității patrimoniale este de fapt semnul unei competențe de a edifica în criză de identitate, atunci reșezarea în drepturi a spațiului construit în totalitatea lui poate deveni temeiul apariției unei înnoite competențe de a edifica. Aceasta va îmbrățișa întregul registru al comportamentelor edificatoare. Va ști să distingă între piesele patrimoniale purtătoare de valori universale – mari monumente ale umanității, între piesele arhitecturii vernaculare ori industriale, sau țesuturile urbane *infra-ordinare*³⁷. Fiecare dintre acestea va beneficia de tratări specifice concertate cu o firească activitate constructoare „de nou”. Aceasta din urmă va trebui să redevină capabilă a integra noile arhitecturi contextului natural sau construit, știind în același timp exercita și facultatea indispensabilă de a demola judicios. Laolaltă, activitatea edificatoare va subsuma ca funcții complementare și cu drepturi egale ale aceluiași comportament antropologic construirea ca invenție spațială, conservarea-restaurarea ca întreținere asumată a moștenirii arhitecturale și înlocuirea, prin demolare, a clădirilor devenite inutile.

În acest sens pare inevitabil ca edificiile noastre să recapete un sens al demnității. Chiar dacă arhaicele rituri de fundare ne sunt de acum străine, asumarea spațiului artificial ca adecvare a celui natural preexistent, în înțelesul unui contextualism ecologic, constituie o abordare dintre cele mai actuale. Este limpede că produsele „arhitecturale” preț f porter sau *disposable* nu au ce căuta într-un spațiu construit, care își asumă propria identitate, dar și responsabilitatea viitorului planetei. Decât dacă sunt și *recyclable*, dar aceasta e o altă poveste, postarhitecturală.

Note

1. **Biblia**. II Paralipomena, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988, Cap. 24, 11–13, p. 480, sublinierea noastră
2. Între 900–600 înainte de Christos, cf. BENEDEK, Marcell (coord.), **Irodalmi Lexikon**. GYÓZÓ, Andor, Budapest, 1926, p. 123
3. A. RIEGL, **Le Culte moderne des monuments**, Paris, Le Seuil, 1993, p. 43
4. Pentru prezența timpului în raport cu opera de artă și restaurarea, a se vedea C. BRANDI, **Teoria restaurării**, București, Meridiane, 1996, p. 53 și urm.
5. Françoise CHOAY, Riegl, **Freud et les monuments historiques: pour une approche sociale de la préservation**, in **Acts of the XXVth International Congress of the History of Art**, University Park and London, Pennsylvania State University Press, 1989. Pentru recursul la psihanaliză a se vedea și Joseph RYKWERT, **The Idea of a Town**, Cambridge, Mass., MIT Press, 1988, capitolul VI, „Orașul ca boală vindecabilă: ritualul și isteria”
6. Françoise CHOAY, **L'Allégorie du patrimoine**, Paris, Le Seuil, 1992, trad. română KOVÁCS Kázmér, **Alegoria Patrimoniului**, București, Simetria, 1998, p. 153 și urm.
7. *Ibid.*, p. 186, s. n.
8. Françoise CHOAY, **Ŕ propos de culte et de monuments**, in A. RIEGL, **Le culte moderne des monuments**, Paris, Le Seuil, 1984, p. 16.
9. CHOAY, **Alegoria patrimoniului, op. cit.**, p. 126
10. *Ibid.*, p. 18
11. *Ibid.*, pp. 19 și urm.
12. *Ibid.*, p. 34
13. *Ibid.*, pp. 39 și urm.
14. National Trust for Places of Historic Interest or Natural Beauty
15. Cf. Rodney LEGG, **National Trust Centenary**, Wincanton, Wincanton Press, 1994
16. Cf. de pildă „National Heritage Act”, in 1983
17. LEGG, **op. cit.**, p. 22
18. În opoziție cu conservarea iconografică practică anterior pe scară largă de anticari, cf. CHOAY, **op. cit.**, pp. 51 și urm.
19. De altfel metafora moștenirii cu referire la problema bunurilor mobile și imobile preluate în custodia statului apare pentru prima oară în textele acestei epoci, cf. F. CHOAY, **op. cit.**, pp. 74–75
20. „Rapport présenté au Roi, le 21 octobre 1830, par M. GUIZOT, ministre de l'Intérieur, pour faire instituer un inspecteur général des monuments historiques en France”, *ibid.*, Anexa I
21. *Ibid.*, p. 99
22. E. GELLNER, **Națiuni și naționalism**, București, Antet – CEU, 1997, mai ales pp. 201 și urm.
23. Cf. supra, nota 5
24. LE CORBUSIER, **Quand les Cathédrales étaient blanches**, Paris, Gonther, 1965, p. 211

25. LE CORBUSIER, *Új építészet felé, [Vers une Architecture]*, Budapest, Corvina, 1981, p. 11
26. cf. Ioan OPRİȘ, *Comisiunea monumentelor istorice*, București, Editura Enciclopedică, 1994
27. Cezara MUCENIC (coord.), *Legea Monumentelor Istorice - proiect*
28. Proi. cit., p. 13, art. 40
29. Ibid., p. 10, art. 33, § i
30. CHOAY, *op. cit.*, p. 4
31. Carta de la Venetia din 1964 a ICOMOS a fost urmată de Convenția de la Paris din 1972 a UNESCO, Declarația de la Amsterdam din 1975 a Consiliului European, Recomandările de la Nairobi din 1976 a UNESCO, Carta de la Toledo din 1986 a ICOMOS, Convenția de la Granada din 1985 și Convenția de la La Valetta – revizuită din 1992, ale Consiliului European. Lista este departe de a fi completă, dar dă o imagine sugestivă despre amploarea și internaționalizarea preocupării instituționale pentru salvagardarea patrimoniului istoric.
32. CHOAY, *op. cit.*, cf. mai ales capitolul de încheiere: „Competența de a edifica”
33. Cf. Geoffrey BROADBENT, *A Plain Man's Guide to the Theory of Signs in Architecture*, *Architectural Design*, 7–8, 1977
34. Gustavo GIOVANNONI, *Vecchie Città ed Edilizia nuova*, Torino, Unione tipografico-editrice, 1931, trad. franceză *L'urbanisme face aux villes anciennes*, Paris, Le Seuil, 1998, cf. F. CHOAY, *op. cit.*, p. 152
35. Melvin WEBBER, *The Post-City Age*, Daedalus, New York, 1968, cf. *ibid.*
36. Cf. supra, nota 5
37. Cf. Georges PÉREC, *L'infra-ordinaire*, Paris, Le Seuil, 1989

A műemlék fogalmának fejlődéséről

(Kivonat)

Amennyiben jelentősége van vagy azt nyer, bármely épület (vagy épületegyüttes) „épitőművészet” státushoz juthat. Ha egy időben bármennyire közeli, de meghaladott technológiájú múlthoz tartozik, minden esélye megvan arra, hogy az „épitett örökség” részévé minősüljön. A „műemlékké válás folyamatának” ilyenszerű általánosítása úgy tűnik felszámolja a történelmi műemlék fogalmának hagyományos értelmét. Ha minden befejezett épület potenciálisan védett, akkor a megőrzésre irányuló beállítódás visszaminősül azzá, ami egykor volt, egy létező épületvagyon gazdasági felhasználását szem előtt tartó gondoskodássá. Az értékkülönbség abban áll, hogy ma épített környezetünknek egy identitás-őrző értékével is számolunk, következőképpen ilyenként vállaljuk. A megőrzés doktrínái az építészet egy globális elméletébe kell, hogy beépüljenek, amelynek pragmatikus vonatkozásai egyaránt számolnak fenntartással, helyreállítással és újrafelhasználással az épületvagyont tekintve, de rögzítik egyúttal összetevőinek értékrendjét is.

The Evolution of the Idea of Historical Monument (Abstract)

Any building (or built environment) can achieve the status of „architecture” if it bears meanings. Moreover, if it belongs to a technological past, it has all the chances to become part of the „built heritage”. Such a generalisation of the „process of monumentification” tends to annul the consecrated sense of the idea of historical monument. If every finished building is potentially protected, then the conservationist attitude becomes again what it had once been: the economic use of extant buildings. The difference lies in the fact that today we acknowledge and assume as such the value for our identity of built environment. Conservationist doctrines will have to be integrated into an overall architectural theory. Such a corpus will have to have a pragmatic side regulating the maintenance, repair, and reuse of buildings, while establishing a precise hierarchy of their respective value. The matter of protected natural areas has to be mentioned here. Although not artefacts themselves, these vast natural „enclosures” are „inhabited” in the sense that they are subject to aesthetic and economical evaluation. With a few exceptions there will hardly be any „un-inhabited” area on Earth in a few decades time. The process called anti-urbanisation or de-urbanisation would be closed. The post-urban age would have begun. Once we accept the idea of the „patrimonial syndrome”, that the globalization of the patrimonial mentality is a sign of the crisis of our edifying competence, the re-evaluation of the built environment as a whole can constitute the basis of a renewed edifying competence. Such knowledge should comprise the whole range of building activities. It will make the distinction between the heritage of universal value, vernacular architecture or infra-ordinary urban textures and will provide specific treatment for each category. New architecture will know how to integrate within the context and how to demolish properly what is unnecessary. It is inevitable that our edifices recover a sense of dignity.

Népi jellegű házak városon

(Kivonat)

A dolgozat tárgya a Kovászna megye városaiban még fennmaradt népi jellegű házak és településrészek általános bemutatása, problémáiknak feltárása, valamint az ezeken eszközölt beavatkozások osztályozása. Az egyes épületek és műemléki jelentőségű területek részletes elemzése további kutatást igényel.¹

*

A népi, falusias jelleg régen több európai városnak volt sajátossága, főleg a várfalakon kívül eső területeken, ahol a lakosság földműveléssel is foglalkozott. BALOGH Jolánt idézve, „a régebbi korokban nem tántogott olyan nagy, törésszerű szakadás a városi és a falusi kultúra között, mint a XIX. században és még inkább a XX. században. Az, ország kultúrája egységes volt, jóllehet többszörösen tagolt és rétegződött”.² Mára az életforma gyökeres átalakulása, az erőteljes polgárosodás és iparosodás következményeként a legtöbb ilyen jellegű városrész már nyomaiban sem maradt fenn. Erdélyben ezen a téren is lassabb volt a fejlődés, a népi jellegű házak és településrészek fennmaradását a hagyományos életforma késői továbbélése tette lehetővé. Egyes városok és városrészek régebbi falvakból alakultak ki, ezek esetében a városi státus viszonylag kevés változást hozott a település életében, az életmódot, a településszerkezetet, az épületek tipológiáját sokáig a stabilitás és a folytonosság jellemezte. A régen alakult városok lakossága, például Kézdivásárhelyé, többnyire kettős foglalkozási módot (kézműves–kereskedő és földműves) folytatott. Ez a részben napjainkban is fennálló helyzet úgy a településszerkezetben, mint az építkezésben egyaránt tükröződik.

A népi lakóházak számtalan változata található városi területeken, a két–három osztatú kis házaktól a kúriaszzerű épületekig. A városi népi jellegű házak típusai és jellegzetes forma- és díszítőelemei hasonlóak az ugyanazon tájegységben található falusi házakéihoz. Nem lehet szigorú határvonalat vonni ezek között, az idők folyamán számtalan átmeneti forma alakult ki, mint hogy a városi és a népi építészet állandó kölcsönhatásban állt egymással. Így például a népi építészet átvett sok klasszikus stíluselemet, helyi ízlés szerint alakítva azokat, ezáltal sajátos formákat hozva létre. Jellemző példa a Háromszéken leginkább elterjedt népi barokk, amelynek stíluselemei (különböző formájú és díszítésű oromfalak, faragott fa tornáccélemek, köríves záródások, stb.) leginkább megfeleltek a székeség díszítővágyának, és amelynek számos szép példája ma is létezik. A főleg Kézdivásárhelyre jellemző, a századfordulón még gyakori tornácos házak jórészt reneszánsz hatásra fejlődtek ki. A fordított folyamat, a népi építészet hatása a tervezett épületekre főleg századunk elején érvényesül, amikor a szecesszió előszeretettel használja a népi díszítőelemeket. Sepsiszentgyörgyön ezt az irányzatot több KÓS Károly által tervezett épület képviseli.³

Kovászna megyében népi jellegű városrészek, épületegyüttesek és lakóházak főleg Sepsiszentgyörgy régi városrészében és Szemerja negyedében, Baróton a Víz utcában, Kovászna vajnafalvi területén, valamint Kézdivásárhelyen az udvarterek övezetében és a régi kézműves részeken maradtak fenn.

A két legnagyobb kiterjedésű ilyen jellegű, műemléki jelentőségű terület Sepsiszentgyörgyön található, Szemerján és a Debren patak völgyében. A népi jelleg ilyen nagyméretű fennmaradása a város sokáig lassú és nehézkes fejlődésének, a városi és falusi életformák keveredésének a következménye. Sepsiszentgyörgyön csak a 19. században alakulnak ki a mai városközpont és a városi hivatalok. Szemerja sokáig különálló helység volt. Csak 1880-ban egyesült a várossal, napjainkig megőrizve falusi funkcióit. Közigazgatási szempontból sokáig

* Elhangzott 1999-ben Tusnádfürdőn, a *Népi építészeti örökség* témájú nemzetközi tudományos ülésen.

Szentgyörgy várossal egyidőben és egyazon területen egy Szentgyörgy falu is létezett. ORBÁN Balázst idézve „1848-ig volt Szent-György város és Szent-György falu, s bár a kettőnek semmi elkülönítő vonala nem volt, sőt falusiak városiakkal egybekeverve lakták, azért politikailag teljesen elkülönítve voltak... ebből aztán folytonos viszály és összeütközése volt a tanácsnak a tisztességgel, mi nem kevésbé hátráltatta Szent-György kifejlődését...”⁴

E területek nagy kiterjedése ellenére csak kevés régi lakóház maradt fenn eredeti formájában. Ezek közül a legrégebbiek a Szemerján található 1780-ból származó régi BORA-kúria és az 1794-ben épült népi barokk SERESTÉLY-kúria. Sok értékes régi ház, például az 1774-ben épült GYÁRFÁS-kúria vagy KIS János 19. század elején épült ágyúöntőműhelye a '80-as években pusztult el. A napjainkig fennmaradt, régi hangulatot idéző házak zöme a 19. század különböző éveiből származik. De nem is a házak jelenléte az, ami elsősorban a területek arculatát meghatározza, hanem a történeti lépték, a földes vagy kövezett, a terepet követő utcahálózat amely a patakok partján húzódó párhuzamos utcákból és az ezeket átkötő, többnyire görbe vonalvezetésű utcákból áll, valamint az épületek hagyományos, az utcára merőleges elhelyezése a telken. Ugyanakkor a városkép meghatározó összetevői a sajátos karakterhordozó elemek: a kőkerítések, a patakokat átszelő pallók, a népi építészetre utaló díszítőelemek. Figyelemre méltó a régi város területén levő házak Vártemplommal szembeni alárendeltsége. Az utcák templom felé nyíló perspektívája nemrég még zavartalan volt. Az összhang megteremtésében jelentős szerepet kapnak a nem építészeti elemek is: a vízparti növényzet, gyümölcsösök, szénaboglyák, sőt az utcákon áthaladó lovas szekerek és állatok is. A falusias életforma továbbélését mutatja a gazdasági épületek – színek, csűrök, olák – jelenléte is. A hagyományos hangulatot Szemerján leginkább a DÓZSA György és a BUDAI NAGY Antal, a régi városban az Őrkő, Május 1., Gát, Malomgát, Borvíz és VOJKÁN utcák őrzik.

Egy másik város, amelyben még viszonylag egységes népi jellegű városrész van

jelen: Barót. Bár a helység az 1332-es pápai tizedjegyzék szerint már a 14. század elején tekintélyes egyházmegyeként szerepelt, városi rangot csak 1968-ban kapott. Ennek ellenére, régi vásáros helyként, építészetében a városi jelleg a meghatározó. Összefüggő népi jellegű épület együttes a Barót pataka mellett húzódó Víz utcában maradt fenn. Itt kisméretű faházak váltakoznak kő és téglából falazott nagyobb méretű épületekkel. Ezek az erdővidéki népi építészet sajátos jegyeit viselik, középső részüket be- vagy kiugró, a tetősík folytatásával fedett vagy háromszög timpanonos oszlopos tornácok díszítik. Utca felé néző ablakaikat még a régi zsalugáteres fatáblák takarják. A házak előtt még sok helyen állnak a falazott és vakolt, cseréppel fedett kapulábak. A közéjük beépült jellegtelen új házak méretük és elhelyezésük révén többnyire beilleszkednek az együttes léptékébe, sajnos az utóbbi időben zavaró épületek is megjelentek. A város más részein is található különálló értékes népi jellegű lakóházak, némelyik nagyon rossz állapotban van.

Kovászna, amely funkcióját tekintve elsősorban fürdőváros, a múlt évtizedekben teljesen elvesztette jellegét. A falusias életforma továbbélése csak a település vajnafalvi részén járult hozzá a sajátos épített struktúra fennmaradásához. A Kovászna pataka két partján húzódó utcákban még elég sok jellegzetes orbszászéki ház áll, a hagyományos utcakép és a történeti lépték nagyrészt megőrződött. Az épületek a földes vagy kőburkolatú utcákra merőlegesek, fából épültek, hosszanti vagy többoldalon található, faragott mellvédű faoszlopos tornác szegélyezi őket. Mögöttük gazdasági épületek sorakoznak.

Kézdivásárhelyen a népi jellegű házak nem alkotnak ilyen összefüggő együtteseket. Kézdivásárhely 1427 óta szabad királyi város, urbánus jellege erőteljesebb a többi háromszéki településénél. A lakosság azért többnyire itt is kettős foglalkozású volt, egyben kézműves-kereskedő és földműves. Ennek következményeként főleg az udvarterek külső gyűrűjében, a régen gazdasági területekkel, kertekkel érintkező keleti és nyugati Kertmege utcákban és ezeken

kívül maradtak fenn népi jellegű épületek, de elszórtan az egész városszövetben megtalálhatók. Jellegzetes különálló épületek például a műemlékként nyilvántartott, 1826-ban épült DAKÓ-ház, a Vasút utcai, 1836-ban épült GYÖRGYJAKAB-ház, valamint a TÚRÓCZI Mózes utcában található régi faház. Egyes épületek, mint például a TÚRÓCZI család 19. századi háza a falusi kúriák formavilágát idézi. Mások kisebb együtteseket alkotnak, mint az Iskola (volt nyugati Kertmege) utcában található, részben már városias jellegű négy múlt századi ház, amelyekben az építési évszámokat és az építők neveit faragott gerendák őrzik, vagy a Kovácszer és a Degécia kézműves zónáiban még fennmaradt zsindeyes faházak. A kimondottan vernakuláris épületeken kívül sok városi házon is jelen vannak a népi építészetből átvett elemek, eképpen a hagyományos mintákkal faragott tornácok és oromfaldíszek a városközpont épületein is fellelhetők.

A népi jellegű épületek, együttesek és városrészek sok változáson mentek keresztül az idők során. Jellegüknél fogva még sérülékenyebbek és több problémát vetnek fel mint egyseges falusi vagy városi megfelelőik. A társadalmi folyamatok, amelyek az életformaváltozást eredményezik az épületek iránt támasztott használati igényeket is jelentősen befolyásolják. Nem is lehet célunk az idő megállítása, a megőrzés merev értékelése, viszont lényeges, hogy a mai életformához való igazítás mily módon történik.

1989 előtt az erőltetett urbanizáció egész hagyományos városrészeket szüntetett meg, jellegtelen és lelketlen tömbháznegyedekkel helyettesítve azokat. Az ezek szomszédságában megmaradt régi épületek a tömbházak árnyékában meghúzódva inkább a talajvesztés emlékműveivé váltak, mint eredeti identitáshordozóvá. Az átmenet a régi és az új városrészek között brutálisan, teljes lépték- és formaváltással történt. Ennek az időszaknak talán egyedüli pozitívumaként kell elkönyvelnünk azt, hogy a szegénység, a magánjellegű építkezések gátlása, a ragaszzkodás a mások által vesztélyezett értékekhez az épületeket inkább megőrizte akkor, mint napjainkban.

A rendszerváltás után a megmaradt városrészekben az átalakítások és az új beépítések különböző módon jelentkeztek, sokszor kaotikusan, mintegy újkeletű, de ezúttal rosszirányban értendő „népi építészetet” hozva létre. A beavatkozások skálája a jó és elfogadható változtatásoktól egészen a környezettől teljesen idegen, bántó beépítésekig és a régi épületek pusztulásáig terjed. A következőkben ezeknek a különböző fokozatait szeretném szemléltetni néhány példával.

Műemléki- vagy különleges városképi értéket képviselő épületeknél elengedhetetlen követelmény az eredeti formában való megőrzés. Kívánatos az eredeti használat megtartása, vigyázva, hogy a korszerű körülmények között való lakhatóság biztosítása csak a feltétlenül szükséges és szakszerűen végzett beavatkozásokra korlátozódjon (például utólagos szigetelések, közművesítés, fürdőszoba kialakítása). Sajnos, a legtöbb ebben a helyzetben lévő épület elöregedett, felújításuk a tulajdonosok lehetőségeit meghaladja, segítségre lenne szükségük. Skanzenné vagy múzeummá való alakításuk csak különleges, végső esetben indokolt. Az utóbbi időben egyre szaporodik adminisztratív célú épületként való felhasználásuk. Városi környezetben mindenképpen csak az *in situ* megőrzés jöhet számításba, az épületek környezetükkel együtt képeznek értéket.

Az önmagukban kevésbé értékes, első sorban városképi szempontból jelentős házakon már általában több átalakítást eszközölnek. A társadalmi átalakulás maga után vonja az alaprajz és egyes szerkezeti elemek (például ajtók, ablakok) részleges változtatását. A beavatkozások leggyakoribb módja a kisméretű ablakok nagy, hármasablakokra cserélése. Ezt követi a nyitott tornácok beüvegezése, befalazása, átépítése. A tetőtér beépítése esetén a tetősíkon oda nem illő tetőablakok jelenhetnek meg. A házak átépítése a teljes átformáltságig, az eredeti jelleg teljes elvesztéséig terjedhet. Ezeket az épületeket szinte a ténylegesen elpusztultak közé lehet sorolni. Ez utóbbiak száma egyre nő, romlásukat vagy az idős tulajdonosok készség- és pénzhiánya, vagy a

módosabbak érdektelensége okozza. Helyüket hamarosan, ritka kivétellel, minden hagyományt nélkülöző vagy ezt rossz irányban értelmező, a történeti léptéket nem tisztelő épületek foglalják el.

A régi házak megtartása esetén mind gyakoribb ezek bővítése, kitoldása. Ez történhet ugyanolyan léptékű és karakterű, nem zavaró épületrésszel. Sajnos sok toldás zavaros tetősíkjával, idegen elemeivel, a meglévő épülethez való illesztésével kirí a környezetből. Bár a gazdasági épületek építése is folytatódik, ezek sem követik a hagyományokat, sokszor betontéglából épülnek, hullámlemez tetővel. A sajátos karakterhordozó elemek is egyre szegényesebbé válnak. Például Baróton sok helyen lebontották a kő kapulábak cseréptetejét, betonnal öntve le a felületet. Általában ez a leegyszerűsítő törekvés jellemző az összes új épületre, a régiék gondos megmunkálásával és hagyományos díszítésével ellentétben. Elterjedt egyes népies, a városi területeken nem hagyományos elemek használata is. Így például Kézdivásárhelyen egyre több székelykapu, vakolatlan boronaház és figurális faragott elem jelenik meg.

Az épületek egyéni megjelenésén kívül legfontosabb a még meglévő, értékes városképnek a fennmaradása, a történeti lépték, az utcavonalak, a jellegzetes beépítési mód, a templom és a környezet felé nyíló perspektívák megőrzése. Ezeknek a népi jellegű városrészeknek a felújításakor, az új beépítéseknél mindenekelőtt a folytonosságot kell megteremteni a régi és az új között, korlátozva azt az eshetőséget, hogy a hagyományoktól elszakadt, diszharmonikus építészet egy elidegenedett környezetet hozzon létre.

Irodalom

1. BALOGH Jolán (1967): **A népművészet és a történeti stílusok**, in: Néprajzi értesítő, XLIX, Akadémiai kiadó, Budapest, 73–165 old.
2. CSEREY Zoltán, INCZE László, BINDER Pál (1993–94): **Kézdivásárhely I–VII**, in: Háromszék, 1993–94. évfolyamokban
3. CSEREY Zoltán, BINDER Pál (1993–94): **Sepsiszentgyörgy I–III**, Szemerja, in: Háromszék, 1993–94. évfolyamokban
4. INCZE László (1995–96): **A régi Kézdivásárhely képeiben, műemlékek**, in: Háromszék 1995–96. évfolyamai
5. KÓNYA Ádám (1973): **KÓS Károly épületek Sepsiszent-**

györgyön, in: Studii și comunicări [Aluta] 1973, 219–236 old.

6. MÁTÉ Zsolt (1995): **Fejezetek a történeti települések értékvédelme** című tárgykörből, in: **Tusnád**, 1992–94, T3, Sepsiszentgyörgy

7. MURÁDIN B. Katalin (1983): **Identificarea și clasarea elementelor de arhitectură tradițională din județul Covasna**, lucrare de doctorat

8. ORBÁN Balázs (1869): **A Székelyföld leírása**, III. kötet, Pest

9. SZÉKELY Zoltán, VARGA Nándor Lajos (1969): **Monumentele arhitectonice ale orașului Sf. Gheorghe**

10. *** Proiect nr. 37/1990 – Studiu de delimitare a zonelor cu valoare istorică, CPJ Covasna, Sf. Gheorghe

11. *** Proiect nr. 1006/1991 – Delimitarea și inventarierea ansamblurilor de arhitectură și a zonelor rezervate din județul Covasna, CPJ Covasna, Sf. Gheorghe

Jegyzet

1. Eddig elkészült Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely és Barót műemlékjellegű övezeteinek lehatárolása. Ezek részletes elemzése, valamint Kovászna vajnafalvi területe még feldolgozásra vár.
2. BALOGH Jolán. **A népművészet és a történeti stílusok**, in: Néprajzi értesítő, 1967, 77. old.
3. Lásd KÓNYA Ádám, **KÓS Károly épületek Sepsiszentgyörgyön**, Aluta 1973, 219–236. old.
4. ORBÁN Balázs, **A Székelyföld leírása**, III. kötet, 1869, 39–40. old.

Case cu caracter rural în mediu urban

(Rezumat)

Tema lucrării este prezentarea generală a caselor și zonelor cu caracter rural păstrate în orașele județului Covasna, problemele, precum și clasificarea intervențiilor efectuate asupra acestora. Analiza detaliată a acestor clădiri și zone rezervate prezintă obiectul unor cercetări ulterioare.

Urban Buildings with Rural Character

(Abstract)

The topic of the paper is a general presentation of the buildings and urban areas of local character in the towns of Covasna county, their problems and a classification of the interventions these have suffered. The detailed analysis of these protected buildings and areas is the subject of an investigation to come.

1. ábra Sepsiszentgyörgy – Órkő utcai részlet (foto: KOVÁCS Kázmér)

2. ábra Sepsiszentgyörgy – Szemerja, DÓZSA György utca (foto: KOVÁCS Kázmér)

3. ábra Kézdivásárhely , SZÓCS Mátyás háza, 1836

4. ábra Barót – Víz utcai részlet

Ocupații și meșteșuguri practicate de-a lungul timpului pe cuprinsul actualului județ Covasna

(Rezumat)

Lucrarea parcurge ocupațiile și meșteșugurile tradiționale de pe cuprinsul județului, agricultura, creșterea animalelor, meșteșugurile specializate în prelucrarea produselor alimentare, meșteșuguri specializate în prelucrarea lemnului, meșteșugurile specializate în pietrărit, olăritul, meșteșugurile specializate în finisarea țesăturilor de lână și confecționarea îmbrăcămintei, meșteșugurile specializate în prelucrarea pieilor, fierăritul, alte meșteșuguri, meșteșugurile artistice. Atrage atenția asupra unor particularități ca: specializarea majorității satelor în câte un meșteșug și bogatele colecții ale Muzeului Național Secuiesc din Sf. Gheorghe.

*

Explozia tehnico-științifică și informațională produsă doar pe timpul unei generații: energia nucleară, zborurile cosmice, comunicații instantaneu cu orice punct de pe Mapamond; creierul electronic, toate au originea în minuscula cavitate craniană umană. Realizarea acestor uluitoare performanțe a necesitat multe milenii de experiență.

Nimeni nu s-a născut învățat, cunoștințele acumulate generație de generație s-au transmis și îmbogățit cu noi valențe astfel încât se naște fireasca întrebare: Ce va urma?... ce surprize ne va rezerva viitorul?

Actualele condiții de viață trepidantă, apariția mijloacelor tehnice moderne duc implicat la dispariția unor ocupații și meșteșuguri tradiționale specifice comunităților etnice din zonă.

Necesitatea asigurării hranei, îmbrăcăminte, adăpostului, i-a obligat pe oameni din timpuri străvechi să folosească materia primă oferită de natură; piatra, lutul, lemnul, osul, metalele, precum și condițiile prielnice de creștere a animalelor și cultivarea pământului. De la uneltele casnice de mână au evoluat mecanismele simple, din ce în ce mai complicate utilizând forțele motrice avute la îndemână; apă, vânt, animale. Uneltele casnice s-au păstrat izolat până în timpuri apropiate folosite periodic pentru prelucrarea unor cantități restrânse de produse cum a fost cazul râșnițelor pentru păsat al pivelor pentru mărunțirea semințelor oleaginoase, al pivelor pentru îngroșat pânura și altor meșteșuguri care și-au pierdut utilitatea.

Introducerea mașinilor cu aburi, a motoarelor electrice, a motoarelor cu combustione internă au răspuns cerințelor producțiilor mari. În evoluția instalațiilor, un rol important le-a revenit meșterilor constructori și al dezvoltării comerțului.

Având în vedere materiile prime pe care se bazează, meșteșugurile practicate în zonă se pot grupa astfel: meșteșuguri specializate în prelucrarea produselor alimentare (1), meșteșuguri specializate în prelucrarea lemnului (2), meșteșuguri specializate în pietrărit (3), olăritul (4), meșteșuguri specializate în finisarea țesăturilor de lână și confecționarea îmbrăcămintei (5), meșteșuguri specializate în prelucrarea pieilor (6), fierăritul (7), alte meșteșuguri (8), meșteșuguri artistice (9). Pe cuprinsul județului au fost cunoscute numeroase localități specializate în practicarea unor meșteșuguri, a căror faimă a depășit chiar arcul carpatic, precum: olăritul, butnăritul, șindrilitul, mobilierul pictat etc.

Cercetători ai fenomenului din zonă au apreciat: „În secuime aproape fiecare sat este specializat în anumite meșteșuguri.” (Ion VLĂDUȚIU, cercetător științific)

Pe baza unor studii și cercetări de teren între anii 1978–80 m-am străduit să întocmesc un repertoriu al meșteșugurilor și ocupațiilor, – unele dispărute, altele pe cale de a dispărea, altele reluate ca meșteșuguri artistice.

Agricultura

Este de străveche tradiție, grâul descoperit în situl arheologic de la Ariușd și de la Sf. Gheorghe – Gémyvár atestă acest fapt. Depresiunea Baraoltului, Țara Bârsei au asigurat de asemenea necesarul de cereale și materia primă pentru meșteșugul de prelucrare a produselor alimentare. Introducerea culturilor de cartof și de porumb au dus la eliminarea cultivării meiului, a linteii, floarea soarelui, a inului (în ultimul deceniu), a cânepii, cu influență asupra industriei casnice textile. Au dispărut: melița, furca de tors, războiul țărănesc de țesut și odată cu acestea încântătoarele șezători din lungile seri de iarnă.

Din a doua jumătate a secolului trecut s-a început mecanizarea agriculturii cu ajutorul mașinilor cu aburi, tractoare, selectoare, pluguri cumpărate în rate de la firmele din Budapesta și Viena; precum se poate contempla la Muzeul HASZMANN Pál din Cernat.

Creșterea animalelor

O caracteristică a zonei constă în profilul mixt; agricultura și creșterea animalelor asigurând vegetale și animale.

Pășunile alpine cu iarba suculentă a înlesnit oieritul practicat pe scară largă de către covășneni, brețcani, zăbăleni, zagoneni, dar și de pe marile latifundii nobiliare, practicând păstoriul transhumant peste munți în Bărăgan, Lunca Dunării, a Nistrului.

Produsele lactate, lâna, pieile aveau mare căutare, asigurând materie primă pentru industria casnică alimentară, textilă, meșteșugul de prelucrare a pieilor. Sate specializate – Voinești, Brețcu, Zăbala, Zagon, Întorsura Buzăului, s-au remarcat prin bunăstare materială prosperă, a mocanilor.

Creșterea bovinelor s-a practicat pe scară largă atât pentru tracțiune, cât și pentru a fi valorificate pe piața de la Budapesta și Viena.

Cabalinele folosite la cărăușit străbăteau trecătorile munților cu marfă – produse meșteșugărești ale breslelor din Tg. Secuiesc și Brașov. Herghelii de cai iernau în Moldova și Muntenia.

Se mai păstrează în memorie campania din anii '50, care a redus în mod alarmant septelul cailor și al boilor.

Meșteșuguri

1. **Meșteșuguri specializate în prelucrarea produselor alimentare** sunt dintre cele mai vechi și importante ocupații casnice, folo-sind două unelte simple comune: rășnițele și pi-vele acționate prin forța brațelor. Cerințele spo-rite au determinat folosirea forței apei, a animalelor, a vântului, așa cum au fost morile cu roata verticală, mori de vânt la Cernat, Brețcu, Bixad. Morile acționate de forța apei au fost până în sec. al XIX-lea proprietate latifundiară, abia apoi au început să se construiască, proprietate de grup și mori sistematice.

Afluenții repezi ai Oltului și Râului Negru au fost folosiți pentru acționarea morilor, astfel încât în pragul sec. al XX-lea se aflau 331 de mori, inclusiv 24 acționate de motoare cu explozie internă și electrice.

Electrificarea localităților rurale a facilitat înlocuirea rășnițelor manuale pentru uz gospodăresc cu morile de uruială electrice.

– Presa de ulei, teascul, cu șurub sau cu berbeci făcea parte din alimentația sezonieră mai ales în perioadele de post, cu ulei din sămburi de dovleac porcesc, de in, de floarea soarelui. Se poate remarca faptul că în zonele cu populație de religie catolică și ortodoxă se aflau numeroase instalații specifice.

– În nordul județului numit „Szentföld” (‘pământ sfânt’) erau la Poian 12 teascuri, la Brețcu 3, câte una, două în localitățile Ghelinta, Belani, Lutoasa, Albiș, Cernat, Alungeni, Covasna, Zagon, Ojdula, iar în vestul și sudul județului la Belin, Aita Mare, Araci și în zona Buzăului.

Cu ulei din comerț se aprovizionau familiile sărace, care nu creșteau măcar un porc în gospodărie.

În prezent nu se mai cunoaște existența unor astfel de instalații, poate doar de uz gospodăresc, propriu.

– Cazan de preparat țuică (povarnă) – face parte din activitatea sezonieră, toamna după culesul prunelor. Cazane de distilat alcool, au fost și mai sunt în zonele colinare unde se cultivă prunii. Localități cunoscute sunt: Albiș, Zălan, Alungeni, Ilieni, Turia, Zăbala. Cazanele amintite deservesc și localitățile apropiate.

– În perioade mai vechi fabricarea alcoolului era prohibită și se sancționa. În ultimii ani se fierbe alcool în instalații mici casnice folosind borhot de prune, borhot de sfeclă de zahăr, pere pădurete sau chiar din lichid fermentat cu drojdie și zahăr.

2. Meșteșuguri specializate în prelucrarea lemnului

– Existența pădurilor de esențe diferite a constituit o materie primă de bază pentru construirea locuințelor, a adăposturilor pentru animale și altor construcții; pentru confecționarea uneltelor casnice, a mijloacelor de transport etc. Gama obiectelor cu caracter utilizat artistic făurite din lemn și folosite este și azi atât de cuprinzătoare încât se poate vorbi de o adevărată artă a meșteșugurilor lucrului în lemn.

Excepționalele realizări au fost în domeniul arhitecturii în lemn a porților monumentale cu columbar. Multe localități erau binecunoscute pentru măiestria meșterilor specializați în anumite meșteșuguri – dulgherie, șindrilărie, rotărit, tâmplărit, mobilier pictat, împletituri din nuiele de răchită, de talaj.

Meșteri specializați – dulgheri din Ghelintă, lucrau case la comandă pentru a fi transportate și montate la locul stabilit.

Echipe de dulgheri erau angajați în alte localități pentru construirea după planul solicitat de proprietar. Produsele de cherestea din Ghelintă erau valorificate în localități chiar la mare distanță, precum la Brașov, Sf. Gheorghe, Tg. Secuiesc și nu rareori peste munți în Muntenia și Moldova.

În secolul trecut au luat o mare amploare instalațiile de debitat scânduri; gateri acționate de forța apei la Covasna, Ghelintă, Păpăuți, Zagon, Valea Zălanului. Cerințele masive de cherestea au fost asigurate de fabricile din Oituz și Comandău, cu care ocazie a fost construit Planul înclinat din Valea Zănelor Covasna, unicat în Europa centrală, devenit monument de arhitectură.

Extinderea rețelelor de energie electrică a facilitat instalarea a numeroase fierăstraie mecanice și circulare.

În primele decenii ale secolului nostru s-au remarcat produsele lucrate la strung de

lemn, mult căutate pe piață, obiectele de bucătărie recipiente pentru unt, sărărițe, suporturi de oglindă, piese ornamentale la mobilierul de interior. Centre cunoscute au fost la Turia, Covasna, Bicsad, Tg. Secuiesc, Sf. Gheorghe.

Meșteșugul cunoscut sub numele de tracă practicat de două persoane, care cu ajutorul joagărului debitau manual scânduri sau grinzi de brad la domiciliul clientului, a dispărut complet.

Cu multă măiestrie artistică au fost lucrate porțile secuiești cu columbar de străveche tradiție care se regăsește în China. Construcții masive din stejar cu acoperiș, arcada care permite trecerea carului cu fân, prevăzută cu porțiță mică pentru persoane. Pe frontul grindei lungi sau pe panoul suprapus porțiței se află înscrisul cu urări de bun venit sau texte biblice.

Muzeul Național Secuiesc din Sf. Gheorghe păstrează cu multă grijă șase porți monumentale datate din 1733–1862, provenite din Dalnic, Mărtineni, Sf. Gheorghe, Ciuc, Odorhei, Turia, Covasna. Dacă în zilele noastre o poartă monumentală evocă o anumită bunăstare (destul de costisitoare), în trecut poarta semnifica la secuii organizați în unități de apărare grănicerești, un anume conducător.

Porți de factură mai nouă se află în localitățile: Cernat – aici există un grup de meșteri care sculptează la comandă porți monumentale. Astfel de porți se găsesc la Hătuica, Turia, Cernatul de Sus, Tg. Secuiesc, Covasna, Zăbala, Alungeni, Moacăș, Telechia, Boroșneul Mare, Bodoc, Dalnic, Sf. Gheorghe, Oituz.

Mult mai numeroase sunt porțile fără columbar peste întreaga poartă, ci numai asupra porții mici.

– Lăzile de zestre sculptate, incizate, de veche tradiție au ieșit din uzul inițial încă în secolul trecut, devenind acolo unde se mai aflau, lăzi pentru făină. În prezent se mai păstrează doar în colecții muzeale. Centrele producătoare de lăzi sculptate au fost Bățani, Vârghiș, Herculean și sporadic în localitățile din nordul județului.

– Mobilier pictat. În mediul rural avea mare căutare mobilierul pictat cu motive florale – lălele nelipsit în casele secuilor și „lăzile de brașov” pictate cu ghirlade florale de influență

săsească la populația românească. Renumite centre tradiționale de mobilier pictat – secuiesc – erau la Vârghiș, Tg. Secuiesc, Ghelinta, Cernat, Covasna, Arcuș, Belin. Dintre aceste centre a fost preluată tradiția la Cernat, Vârghiș, Zăbala.

Pictura de lemn este atestată din sec. al XVI-lea în bisericile protestante și catolice pe strane și pe tavanele casetate pictate în stil renescentist. Astfel de casete se mai aflau în bisericile din Căpeni – 1767 (autor: ASZTALOS József); Calnic – 1782 (autor: BÖZÖDI FÜLÖP Dániel); Dobolii de Sus – 1768 (autor necunoscut), Brateș – 1761 (autor necunoscut – transferat la Muzeul Național Secuiesc din Sf. Gheorghe).

– Meșteșuguri specializate în dogărie (butnărit).

Existența din belșug a lemnului de brad a contribuit la practicarea intensă a meșteșugului – dogărit – producând de la vasele de lemn mici până la ciuborele mari, pentru adăpatul vitelor, cade pentru murat varză, căzi de îmbăiat, bote pentru apă, șteanduri pentru lapte acru pregătit de către bacia de la stână, putinele pentru bătut unt etc.

Dogarii din Harale și Ghelinta aprovizionau cu buți și șteanduri zonele viticole până în Câmpia Dunării.

Multe sate s-au specializat în acest meșteșug, ale căror produse aveau căutare pe piața din zonă și la Brașov. Erau cunoscute centrele Harale, Ghelinta, Păpăuți, Zagon, Bățanii Mari, Biborțeni, Herculean, Filia, Brăduț, Vârghiș, Tălișoara.

– Meșteșuguri specializate în producerea șindrilei, pentru învelitorile caselor, cunoscute fiind localitățile: Ghelinta, Harale, Păpăuți, Zagon. Ca urmare a unor devastatoare incendii din a doua jumătate a veacului trecut – la Tg. Secuiesc, Ozun, Sf. Gheorghe, Bățanii Mari, a devenit căutată mai mult țigla pentru învelitori.

În prezent, șindrița se produce la comandă pentru învelitori ale unor construcții memoriale, precum case vechi de la Muzeul Satului București, învelitori pentru acoperișul porților secuiești etc.

– Vesca pentru site, și pălării din talaj se producea pe scară largă, cu participarea majorității gospodarilor la Chiuruș, ale căror produse erau expediate la mari depărțări.

Tradiția secuilor acorda mare cinstitură stelelor funerare (kopjafa) din cimitire, fiind considerate un simbol specific secuiesc.

Zona cea mai fertilă în acest domeniu a fost Depresiunea Baraolt și multe alte localități, fiind o prezență activă și în zilele noastre.

Obiecte de uz casnic și gospodăresc: măhuri, linguri, scafe, coșuri împletite din nuiele, covate, aparțin meșterilor din rândul țiganilor, cu deosebire din: Belin Vale, Zagon, Araci, Hetea, Vâlcele.

3. Meșteșuguri specializate în pietrărit.

Pietrăritul are vechi tradiții, deoarece s-a dezvoltat în legătură cu principalele cerințe ale vieții – construirea locuințelor, măcinatul cerealelor.

Rocile utile din jud. Covasna: andezitele, gresia, calcarul au constituit materia primă pentru prelucrarea a numeroase produse: râșnițe manuale, pietre funerare, ghizduri pentru fântâni, stâlpi de poartă, pietre de tociță, gresii pentru ascuțit coasă, pietre pentru temelie, cuburi pentru pavaj, pietre kilometrice etc. În perioada epidemiilor de ciumă din 1717 s-au fasonat obeliscuri așezate la răscruci de drum în scopul alungării ciumei.

Sate specializate în prelucrarea pietrii: Poian, Sânzieni, Bicsad, Micfalău, Tălișoara. În urmă cu un secol au venit din Italia meșteri pietrari, care s-au stabilit la Micfalău, Tălișoara, Bicsad.

Un portic din piatră de gresie a fost sculptat cu motive de palmete în anul 1827 la conacul TOMPA din Boroșneul Mic, aflat în incinta M.N.S. din Sf. Gheorghe, precum și porticul castelului BASA Tamás din Zăbala.

4. Meșteșuguri specializate în olărit.

Olăritul constituie o componentă importantă a culturii materiale încă din epoca neolitică, precum o atestă cercetările arheologice, dintre care excelează prin formă și ornamentație ceramica de la Ariușd.

Meșteșugul olăritului a cunoscut un avânt important după ce meșteșugarii s-au organizat în bresle pe la jumătatea sec. al XVII-lea la Tg. Secuiesc, apoi la Brețcu.

Pe cuprinsul județului Covasna s-a determinat existența a 18 localități specializate, precum urmează: Tg. Secuiesc, Brețcu, Calnic, Etfalău, Bodoc, Bățanii Mici, Baraolt, Herculean,

Căpeni, Aita Mare, Belin, Bodoș, Dalnic, Albiș, Bicfalău, Pava, Zăbala. Fiecare localitate având specificul propriu de tipuri, forme, ornamentație, cromatică.

Centrele din Tg. Secuiesc și Aita Mare se disting prin tipul de cance – bokály – inconfundabile cu alte produse din Transilvania.

Argila existentă din belșug a fost folosită și în alte centre la fabricarea cahlelor pentru sobe de încălzit în castele, conace și pentru vatra deschisă în casele mai modeste. Asemenea produse se realizau la Tg. Secuiesc, Zăbala, Pava, Calnic.

Țigla pentru învelitoare de case a început să fie produsă pe la mijlocul secolului trecut la Brețcu, Bodoc și Bățanii Mari, unde se mai produce și în prezent. Țigani erau angajați pentru a produce cărămizi.

5. Meșteșuguri specializate în finisarea țesăturilor de lână.

Munca de pregătire propriu-zisă poate fi considerată muncă a femeii, iar munca de finisare cu instalații tehnice țărănești revine bărbatilor. Creșterea oilor a produs cantități importante de lână, din care se realiza pânura pentru nevoile proprii și excedentul pentru valorificare. Tradiționala furcă de tors a fost înlocuită cu roata de tors acționată cu piciorul, mult mai productivă, iar pentru prelucrarea unor cantități mai mari se recurgea la torcătoriile mecanice.

Pânura țesută casnic necesita operația de îngroșare cu ajutorul pivei acționată de roata hidraulică, asemenea instalații se construiau fie pe lângă morile de apă, fie lângă gaterile de cheres-tea. Astfel de instalații deserveau o arie mai extinsă, precum au fost instalațiile din Covasna și Întorsura Buzăului.

6. Meșteșuguri specializate în prelucrarea pieilor de animale, este strâns legată de creșterea animalelor. Diferiți meșteșugari – cojocari, curelari, șelari etc. confecționează un variat sortiment de piese de port, cum sunt: cojoace, pieptare, bundițe, căciuli, opinci, chimire, hamuri, chingi. Din materia primă, pielea argăsită, cizmari, pantofari confecționau încălțăminte.

Ca și olarii, cismarii erau organizați în bresle, desfășurând produsele prin târguri și bălciurile anuale.

Pentru necesitățile de reparații a încălțăminte se aflau cismarii în fiecare localitate rurală.

8. Meșteșuguri pentru prelucrarea fierului.

Ocupațiile principale – agricultura și creșterea animalelor nu se putea practica fără contribuția meșterilor fierari – potcovirea animalelor de tracțiune, ascuțirea cuțitelor de plug și multe anexe ale atelajelor necesitau existența atelierului de fierar în apropiere, astfel că în fiecare localitate se afla cel puțin un meșter de fierar moștenind atelierul din tată în fiu.

8. Alte meșteșuguri.

Dependent de materia primă, se practicau pe scară redusă meșteșuguri mai ales sezoniere. Trestia de pe lângă locuri mlăștinoase era prelucrată pentru spetele necesare războiului de țesut.

Valorificate la târguri, ori deplasându-se prin sate, meșterii din Filia făceau la comandă spetele dorite.

În satul Iarăș trestia recoltată din Lunca Oltului era pregătită pentru ștucături la tavanele locuințelor.

– Bostinari – străbăteau satele cumpărând bostina de ceară din care fabricau lumânările.

– Prelucrarea cornului de cerb pentru recipiente de păstrat praful de pușcă, pentru mâner de cuțite.

– Prelucrarea cornului de vită pentru piepteni, sararite etc.

– Prelucrarea cozii de cal și a coamei pentru perii de felurite întrebuintări.

9. Meșteșuguri artistice (artizanat).

Multe dintre meșteșugurile care și-au pierdut funcționalitatea, au devenit preocupări pentru unii; adevărat hobi, dar și sursa de existență. Astfel de preocupări au dus la proliferarea multor produse de prost gust – chiciuri. Pentru a fi combătute astfel de fenomene, instituțiile abilitate, Centrele de creație populară desfășoară o susținută muncă.

În județul Covasna a luat ființă la Cernat o secție de artă populară devenită Universitate de Artă Populară, unde an de an mii de persoane, de la elevi la vârstnici, chiar de peste hotare se instituiesc în mânăuirea uneltelor specifice și realizarea unor obiecte cu adevărat valoroase.

În zilele noastre s-a produs un revers – obiectele de artă populară din mediul rural pătrund în mediul urban.

Bibliografie

- *** (1998): **Centre de olari din SE Transilvaniei** vol. I, Catalog, Sf. Gheorghe.
- GAZDA Klára (1969): **Figurális kályhacsempék**. Aluta 1969, p. 287–280.
- ERŐS János (1969), **Bélafalvi olajútó**. Aluta 1969, p. 287–290.
- MOLNÁR István (1971): **Szita és rostakerék készítés a Kovászna megyei Kőrösön**, Aluta 1971, p. 347–377.
- DEMÉNY István (1986): **Comuri de praf de pușcă în colecția Muz. Naț. Sec. Sf. Gheorghe**, Aluta 1985–86, p. 293–307.
- MOLDOVAN, Nicolae (1999): **Instalații tehnice țărănești**, ACTA – 1998/II, p. 213–223.
- ORBÁN Balázs (1969), **Sate specializate în ocupații și meșteșuguri**, Aluta 1969, p. 393–351.
- SERES András (1971): **Barcațijfalusi fazakasság**, Aluta 1971, p. 373–390.
- CSEREY Zoltán (1975): **Istoria breslelor din Tg. Secuiesc**, Aluta 1974–75, p. 85–112.
- POPESCU, Constantin (1970): **Aspecte ale păstoritului din centrele Covasna și Brețcu**, Aluta 1970, p. 309–312.

Hagyományos foglalkozások és mesterségek a mai Kovászna megye területén (Kivonat)

A dolgozat áttekinti a megye hagyományos foglalkozásait és népi mesterségeit, a mezőgazdaságot és állattenyésztést, az élelmiszerfeldolgozást, a fa- és a kőmegmunkálást, a fazekasságot, a szövést és általában a ruhanemű elkészítését, a bőrmegmunkálást, a kovácsmesterséget stb. Felhívja a figyelmet arra, hogy a legtöbb falu egy adott mesterség művelésére szakosodott, illetve a megyei múzeum gazdag gyűjteményeire.

Traditional Occupations and Trades on the Present-day Territory of the County Covasna (Abstract)

The paper makes a survey of the traditional occupations and folk-trades in the district, agriculture and animal breeding, food-processing, wood and stone-processing, pottery, textiles, leather-processing, forging, etc. It draws our attention to the fact that most of the villages were professionally trained especially for one trade or art, as demonstrated on the rich collection of the Székely National Museum.

1.	POPICA Georgeta	Întorsura Buzăului – Bodzaforduló	Țesut – Szövés
2.	BANCIU Paraschiva	"	"
3.	POPICĂ Livia	"	"
4.	BORICEANU Garofina	"	"
5.	CRĂCIUN Virginia	"	"
6.	POPICA Irina	"	"
7.	TOHĂNEANU Filoftea	"	"
8.	MORARU Victoria	"	"
9.	ZĂRNESCU Ana	"	"
10.	STOICA Maria	"	"
11.	CRISTEA Ana	"	"
12.	HERMENEANU Elena	"	"
13.	LUCA Ileana	Sita Buzăului – Szitabodza	"
14.	MILEA Margareta	"	"
15.	LUCA Elena	"	"
16.	NEAGOE Rodica	Barcani – Bárkány	"
17.	VASILE Savina	"	"
18.	TERZA Maria	"	"
19.	CEOMA Elena	"	"
20.	SOLOMON Ana	"	"
21.	CRISTEA Margareta	"	"
22.	OLARU Hortenzia	"	"
23.	OLARU Maria	Lădăuți – Ladóc	"
24.	ȘERBAN Irina	"	"
25.	MAREȘ Aurelia	"	"
26.	BURTEA Susana	"	"
27.	NEAGU Margareta	"	"
28.	MAREȘ I. Maria	"	"
29.	MAREȘ Neculina	"	"
30.	MORARU Eugenia	Floroaia – Virágos patak	"
31.	ȘEITAN Georgeta	"	"
32.	CRĂCIUN Georgeta	"	"
33.	BOBEȘ Hortenzia	"	"
34.	OLAH Aurelia	"	"
35.	PODARU Viorica	"	"
36.	POPICĂ C. Ana	"	"
37.	LUCA Carolina	"	"
38.	BANCIU Hortenzia	"	"
39.	BOKOR Stela	Sărămaș – Salamás	"
40.	VEREGUȚ Maria	Dobârlău – Dobolló	"
41.	VEREGUȚ Mariana	"	"
42.	MARIN Veronica	Lunca Mărcuș – Márkosrét	"

Tabelul 1 Meșteri populari din jud. Covasna (Tabel realizat în colaborare cu Centrul Creației Populare a jud. Covasna; cf. „Meșteri populari” de MOLDOVAN Nicolae; GAZDA Klára; KISGYÖRGY Zoltán; KÓNIA Ádám; SERES András, 1997)

43.	BÁN Margit	Bicfalău – Bikkfalva	"
44.	PÁSZTOR Mária	Valea Mare – Nagypatak	"
45.	GOLCEA Elena	"	"
46.	GÖDRI Irén	Zagon – Zágon	"
47.	OVEZA Ana	"	"
48.	POPUC Elena	Covasna – Kovászna	"
49.	VAJNA Lenke	"	"
50.	PAPUC Teodora	"	"
51.	BANCIU Elena	"	"
52.	SYLVESTER Lujza	Cernat – Csernáton	"
53.	ÁGOSTON Klára	"	"
54.	CSILLAG Krisztina	Calnic – Kálnok	"
55.	TIMÁR Erzsébet	"	"
56.	KÓSA SZÁNTÓ Vilma	Sfântu Gheorghe – Sepsiszentgyörgy	"
57.	JAKABOS Imola	"	"
58.	BITAI Teréz	"	"
59.	MÁRK Csilla	"	"
60.	SIKES Ilona	"	"
61.	DELNE Margit	"	"
62.	FODOR Mária	"	"
63.	DEMETER Katalin	Băţanii Mari – Nagybacon	"
64.	SZÁSZ Anna	"	"
65.	LUKÁCS Vilma	Baraolt – Barót	"
66.	BARTHA Hajnal	"	"
67.	FEJES Éva	"	"
68.	ZAKARIÁS Erzsébet	"	"
69.	FAZAKAS Ida	Vârghiş – Vargyas	"
70.	MÁROK Juliánna	Racoşul de Sus – Felsőrákos	"
71.	FEHÉRVÁRI BÍRÓ Kata	"	"
72.	KOLUMBÁN Erzsébet	"	"
73.	ILLÉS Irén	Lemnia – Lemhény	Cusut – Varrás
74.	PÁLJÁNOS Ilona	Ozun – Uzon	"
75.	VERESS Erzsébet	"	"
76.	SZABÓ Mária	"	"
77.	KÖPE Mária-Brigitta	"	"
78.	KÖPE Margit	"	"
79.	BEDŐ Ida	Araci – Árapatak	"
80.	TÓTH Lujza	"	"
81.	BÁGYI Ida	"	"
82.	DÉNES Elza	"	"
83.	SZÉKELY Blanka	"	"
84.	MARCI Klára	"	"

85.	SZÉKELY Lujza	"	"
86.	DÉNES Mária	"	"
87.	RÁCZ Gizella	"	"
88.	BALOGH Blanka	"	"
89.	DÉNES Margit	"	"
90.	KOVÁCS Ida	"	"
91.	KOVÁCS Eszter	"	"
92.	SZÉKELY Berta	"	"
93.	DERZSI Eszter	"	"
94.	DÉNES Klára	"	"
95.	TÓTH Eszti	"	"
96.	GÁSZPOR Irén	"	"
97.	LŐRINCZI Etelka	"	"
98.	DÉNES Mária	"	"
99.	BAKÓ Ilona	"	"
100.	BÖLÖNI Klára	"	"
101.	MÁRKÓ Ilona	Ariuşd – Erősd	"
102.	JOÓ Róza	"	"
103.	GÖNCZE Mária	"	"
104.	BÉRES Mária	"	"
105.	BERNÁT Klára	"	"
106.	IMREH Ilona	"	"
107.	BIBÓ Teréz	"	"
108.	BALOGH Teréz	"	"
109.	BIBÓ Ilona	"	"
110.	NAGY Ilona	Hăghig – Hidvég	"
111.	KUNA Irén	"	"
112.	SZÉKELY Anna	"	"
113.	SZŐLŐSI Irén	Sântion Lunca – Szentivánlaborfalva	"
114.	SILEI Ilona	Ghidfalău – Gidófalva	"
115.	KELEMEN Izabella	Sfântu Gheorghe – Sepsiszentgyörgy	"
116.	SIKES Márta	"	"
117.	SZAKÁCS Anna	"	"
118.	SZÁFTA Irén	"	"
119.	SYLVESTER Katalin	"	"
120.	AMBRUS Irén	"	"
121.	FÜLÖP Irén	"	"
122.	TEODORESCU Magda	"	"
123.	SÁNDOR Ilona	"	"
124.	LÉTA Rozália	"	"
125.	BEDE Erzsébet	"	"
126.	SZÉP Ildikó	"	"

Tabelul 1 (cont.)

127.	PÉTER Emese	"	"
128.	KÓNYA Gizella	"	"
129.	HARKÓ Beatrix	"	"
130.	PORODÁN Mária	"	"
131.	SYLVESTER Gizella	"	"
132.	DEMETER Katalin	"	"
133.	RÉTYI Irén	"	"
134.	JAKABOS Jolán	Târgu Secuiesc – Kézdivásárhely	"
135.	MÁR Éva	"	"
136.	SYLVESTER Mária	"	"
137.	MÁR Dénes	"	Sculptură în lemn – Fafaragászat
138.	VÁNCSA Vilmos	"	"
139.	KELEMEN Dénes	Ghelintă – Gelence	"
140.	SZAKÁCS Béla	"	"
141.	FÁBIÁN József	"	"
142.	GYÖRGY Albert	Zábala – Zabola	"
143.	DEÁK Béla	"	"
144.	KOZMA István	"	"
145.	SZŐKE Lajos	"	"
146.	ORBÁN Elemér	"	"
147.	SZÉKELY László	"	"
148.	DÉNES József	"	"
149.	HASZMANN Pál	Cernat – Csernáton	"
150.	HASZMANN József	"	"
151.	BÁLINT András	Calnic – Kálnok	"
152.	MOLDOVAN Nicolae	Sfântu Gheorghe – Sepsiszentgyörgy	"
153.	BÁLINT Jenő	"	"
154.	SZABÓ József	"	"
155.	KISGYÖRGY Benjamin	"	"
156.	HAMAR Endre	"	"
157.	KÖPE Géza	"	"
158.	NAGY Dezső	"	"
159.	DÉNES György	Araci – Árapatak	"
160.	MOLNÁR Sándor	Válcele – Előpatak	"
161.	AKÁCSOS Lajos	Belin – Bölön	"
162.	PATAKI András	Ozun – Uzon	"
163.	SZABÓ Imre	"	"
164.	BARDOCZ Sándor	Ozunca Băi – Uzonkafürdő	"
165.	MÁTHÉ Ferenc ILONKA	Vârghiș – Vargyas	"
166.	MÁTHÉ Gáspár	"	"
167.	SÜTŐ Béla jun.	"	"
168.	SÜTŐ Béla sen.	"	"

169.	SÜTŐ Béla sen.	"	"
170.	SÜTŐ Béla jun.	"	Mobilă pictată – Festett bútor
171.	FARKAS Emma	"	"
172.	BORBÁTH László	"	"
173.	SOÓS Emma	"	"
174.	FÜLÖP Emma	"	"
175.	VERESS Irma	"	"
176.	NAGY Béla	Valea Crișului – Kőröspatak	"
177.	ERŐSS János	Sfântu Gheorghe – Sepsiszentgyörgy	Sculptură în os – Csontfaragászat
178.	MOLNÁR Sándor	Vâlcele – Előpatak	"
179.	MOTZÓ Sándor	Sfântu Gheorghe – Sepsiszentgyörgy	"
180.	KOLUMBÁN Csaba	"	"
181.	BÍBÓ János	"	"
182.	MAGYARI Tibor	"	"
183.	DANCS Kálmán	"	"
184.	BENCZE Lajos	Herculian – Magyarhermány	Olárit – Fazekasság
185.	BARTOS Lajos	Catalina – Katolna	Împletituri în nuiele – Ágfonás
186.	DÁVID Ferenc	Chiuruș – Csomakőrös	Împletituri de talaj – Forgácsfonás
187.	DEBRECI Katalin	"	"
188.	DANCS Dániel	"	"
189.	DANCS Gyula	"	"
190.	DANCS Domokos	"	"
191.	DEBRECI Levente	"	"
192.	DEBRECI Jenő	"	"
193.	FERENCZ Kálmán	"	"
194.	GY. FERENC Géza	"	"
195.	MIKOLA Vilma	"	"
196.	BERDI József	"	"
197.	BERDI István	"	"
198.	DEBRECZI József	"	"
199.	ZÁGONI József	"	"
200.	TOLVAJ József	Târgu Secuiesc – Kézdivásárhely	Artă naivă – Naiv művészet
201.	DARVAS Dezső	Sfântu Gheorghe – Sepsiszentgyörgy	"
202.	DAKÓ István	"	Metalo-plastic – Vasművesség
203.	DEMETER Lajos	"	"
204.	NÉMETH István	"	"
205.	PÁLJÁNOS Adolf	Ozun – Uzon	"
206.	DEMETER József	Zábala – Zabola	"

Tabelul 1 (cont.)

Nr. crt.	Localitatea	Meșteșugul	Nr. meșt.	Nr. crt.	Localitatea	Meșteșugul	Nr. meșt.
1.	Sfântu Gheorghe	dulgheri	6	9.	Etfalău	tâmplari	1
2.	Arcuș	"	2	10.	Ghidfalău	"	1
3.	Angheluș	"	1	11.	Hăghig	"	1
4.	Baraolt	"	1	12.	Boroșneul Mic	"	1
5.	Căpeni	"	2	13.	Chichiș	"	1
6.	Sâncrai	"	1	14.	Căpeni	"	5
7.	Pădureni	"	1	15.	Micfalău	"	1
8.	Sita Buzăului	"	2	16.	Boroșneul Mare	"	2
9.	Turia	"	4	17.	Aita Mare	"	4
10.	Brateș	"	3	18.	Reci	"	1
11.	Ghelința	"	5	19.	Sântionlunca	"	2
12.	Covasna	"	1	20.	Aita Seacă	"	3
13.	Lemnia	"	4	21.	Ozun	"	2
14.	Târgu Secuiesc	"	7	22.	Târgu Secuiesc	"	48
	TOTAL		39	23.	Cernat	"	1
1.	Sfântu Gheorghe	tâmplari	18	24.	Dalnic	"	1
2.	Dobolii de Sus	"	2	25.	Estelnic	"	1
3.	Araci	"	1	26.	Ghelința	"	5
4.	Baraolt	"	8	27.	Hătuica	"	2
5.	Întorsura Buzăului	"	1	28.	Imeni	"	1
6.	Brețcu	"	2	29.	Poian	"	1
7.	Belani	"	1	30.	Covasna	"	26
8.	Bicfalău	"	2	31.	Chiuruș	"	3

Nr. crt.	Localitatea	Meșteșugul	Nr. meșt.	Nr. crt.	Localitatea		Nr. meșt.
32.	Valea Seacă	tâmplari	1	1.	Sfântu Gheorghe	gateri cu aburi și de apă	2
33.	Mărtineni	"	4	2.	Baraolt		1
34.	Păpăuți	"	4	3.	Bodoc		1
35.	Pachia	"	1	4.	Întorsura Buzăului		1
36.	Catalina	"	1	5.	Bicsad		2
37.	Turia	"	1	6.	Belani		1
38.	Zăbala	"	9	7.	Bicfalău		1
39.	Zagon	"	3	8.	Dobârlău		1
40.	Vârghiș	"	3	9.	Sita Buzăului		2
	TOTAL		176	10.	Târgu Secuiesc		2
1.	Sfântu Gheorghe	dogari	4	11.	Bățanii Mari		1
2.	Căpeni	"	3	12.	Covasna		3
3.	Ozun	"	1	13.	Ghelița		19
4.	Târgu Secuiesc	"	5		TOTAL		37
5.	Brețcu	"	2	1.	Sfântu Gheorghe	sei din lemn	5
6.	Ghelița	"	2	2.	Târgu Secuiesc		4
7.	Hilib	"	4	3.	Lisnău		1
8.	Harale	"	59	4.	Olteni		1
9.	Sânzieni	"	1		TOTAL		11
10.	Covasna	"	1		cărute și trăsuri localități specializate		
11.	Zăbala	"	5		Olteni		
	TOTAL		87		Bodoș		

Tabelul 2 (cont.)

Figura 1 Unelte pentru tors și țesut în Muzeul Național Secuiesc la mijlocul secolului
(după FOTOFILM Cluj)

Figura 2 Mobilier pictat țărănesc în Muzeul Național Secuiesc la mijlocul secolului
(după FOTOFILM Cluj)

Újabb adatok a csíki népi kerámia kutatásához

(Kivonat)

A dolgozat jelzi a tájegység adottságait, amelyek megszabják az egyes fazekasközpontok létét, majd az itteni fazekasság történetére vonatkozó forrásadatokat tekinti át, a szakirodalom alapján, illetve saját levéltári kutatásait hasznosítva, elsősorban a 18. századdal kezdődően. A korábbi fazekasságra a régészeti kutatások szolgáltatnak adatokat, de ezek jelenleg még nem elegendőek.

*

A dél-erdélyi fazekasközpontokról 1997-ben megrendezett kiállításunkban és katalógusunkban¹ nem a teljesség igényével léptünk a közönség elé, csupán előzetesnek szántuk, s ez nyilvánvaló is volt a még igen hiányos adataink birtokában. Elképzelésünk az volt, hogy a jelenség történetiségének kutatását tovább folytatva, adatokkal bővítve, újabb megvilágításba helyezzük a Székelyföld e tájegységének, esetünkben Csík korai népi kerámiájának kérdését, virágzását és fennmaradását egészen napjainkig.

Az eltelt időszakban az újabban megjelent vizsgálódások eredményei² valóban előbbrelépést jelentenek, bővítik eddigi ismereteinket, ami a következtetések felülvizsgálatára és pontosítására készítetett; de ezzel még a csíki fazekasság kérdésköre korántsem zárható le, további kutatásoknak adva meg a kiindulópontját.

Az első vizsgálódások már igen sok kérdést vetettek fel ahhoz, hogy azokat teljességgel megválaszolhatnánk. A legszembetűnőbb talán az volt, hogy a régi korok kerámia-anyaga jóval gazdagabb, mint ahogyan az későbbiekben a népművészet tárgyi anyagában jelentkezik.

Újabb kérdést vetett fel a középkori, már említett ásatások és írott források hiánya, és a rendelkezésünkre álló kevés számú szakirodalom.

Kezdenénk azzal, hogy visszatérünk a csíki tájegység földrajzi-természeti adottságaihoz és zaklatott történetéhez.

Mint közismert, e tájegység hegyközi medencékből és magas, vulkanikus és üledékes eredetű hegységekből áll. Ilyen földtani–földrajzi viszonyok között nyilvánvaló, hogy igen gyakori előfordulása a mesterség alapanyaga, a jó minőségű agyag, ami esetünkben elsősorban a vulkanikus eredetű kőzetek földpátjainak mállási folyamatából keletkezik, és amely nedvesség hatására plasztikussá, formálhatóvá, égetésre pedig keménnyé válik.

De az is közismert, hogy nem mindegyik agyagfajta jó fazekalásra. A jó minőségű és tűzálló agyag helyben való (vagy igen közeli) előfordulása az agyagművesség kialakulásának egyik alapvető feltétele.

Az agyag minőségének megismeréséhez szükséges ismereteket a földtani irodalom szolgáltatja.³ Magyarország agyagfajtáinak első tudományos felmérésére és értékelésére a múlt század végén történt kísérlet, az 1880-as években, amikor a nagyarányú építkezések és az iparosítási törekvések szükségessé tették a nyersanyag felmérését, amiről (mint említettük) a helyi lap, a Csíki Lapok 1895. szeptember 11-i, 37. száma tudósít röviden. A felmérés eredményét MATTYASOVSKY József és PETRIK Lajos⁴ tette közzé, az ország sok területéről gyűjtöttek mintát⁵, Erdélyből, így Csíkból is, s ezeket tűzállósági⁶ szempontok szerint minősítették. Ezt a munkát majd KALECSINSZKY Sándor folytatta.⁷ A népi kerámia tanulmányozásánál értékes forrásnak számító munkájában nemcsak az építőiparra, a nagyipari kerámia-gyártásra és téglagyártásra, hanem a fazekasárukra vonatkozó kérdéseket is begyűjtött. E tudományos felmérés abban igazít el, amit a néphagyomány ugyan már századokkal előbb „kitapasztalt”, és nemzedékről-nemzedékre áthagyományozott, világosan eligazítja az agyagminőségek ismeretében a „nem szakmabeli” kutatót is.⁸ Az említett katalógus

Csík megyében a következő leírásokat adja⁹: „Csíkmadaras IV. tűzállósági fok. Az agyagbánya a község tulajdona. Külfejtés van. Fekete fazekakat készít. Magánházaknál, egyszerű kemencékben égetik ki.

Csíkdánfalva: IV. t. f. Bánya: Felső- és Alsó- Olthegy. Fazekat, cserepet és cserépkályhát készítenek. A faluban 15 éve cserép- és téglagyár van. Száraz fenyőfával égetnek. Terményeiket Csík, Udvarhely, Háromszék, Maros–Torda vármegyékbe, valamint Romániába szállítják.

Csikcsicsó: III., IV. t. f. agyag van. Munkálásról itt nem tesznek említést.

Csíkszentmihály: II. és V. t. f. agyag található. Itt sem említenek egyebet.

Csíkszentsimon: III., IV. t. f. agyag, az Aladárhegyen bányásszák.

Csíkvárdotfalva: I–II. t. f. agyag van.

Gyergyóditró: Lövöldöző nevű hegyen IV., V. t. f. agyag van.

Ditrófehéropatak: V. t. f. van.¹⁰

Gyergyószárhegy: Az agyagbánya közvetlenül a falu mellett található. Téglá és cserép készítésére II., VI., VII. t. f. agyag van.

Gyergyószentmiklós: A határrészek különböző területein. Téglakészítés: KISS Sándor építész és ROMFELD János, sörgyáros.

Gyergyótölgyes: IV. t. f. agyag van.

Gyergyóújfalu: I. és VI. t. f. agyag van.

Kászonimpér: V. t. f. agyag van.¹¹

Székelyudvarhely: Agyagbánya a Szarkakő alján, a vasútállomástól 3 km-re. A fazekas ipartársulat tulajdona. Emberemlékezet óta művelik, külfejtés útján. I. t. f., szürkésfehér iszapolt, szép fehér, kaolinszerű agyag és VII. t. f. található. Közönséges kerek fazekaskemencék, amit fával fűtenek. Erdélybe, Romániába hordják áruikat. Állami kő és agyagipari szakiskola működik.¹²

Székelykeresztúr: A Csekefalvára vezető út mellett az állomástól 1 km-re található. Fazekasárut és téglát készítenek. Egyszerű kemencéik vannak, fával tüzelnek.

Az összesítésben eltérő megállapítást ad a katalógus. Így az I. tűzállósági fokozatnál Csíkcsicsót, Gyergyóújfalut, Székelyudvarhelyt emlí-

ti, a II-nél Csíkvárdotfalvát, a III-nál Csík-szentmihályt és Csíkszentsimont, Gyergyószárhegyet, IV-nél pedig egyebek mellett a székelyföldi és szomszédos fazekasközpontok zömét: Barcaújfalu, Bibarcfalva, Brassó, Beszterce, Csíkcsicsó, Csíkdánfalva, Csíkmadaras, Gyergyóditró, Gyergyótölgyes, Korond, Magyarhermány, Makkfalva, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Tölgyes.

Az V. fokozatnál: Bereck, Bibarcfalva, Csíkszentmihály, Ditró-Fehéropatak, Sepsiszentgyörgy, Szépvíz. A VI. fokozatnál: Gyergyóalfalu, Gyergyóditró, Gyergyószárhegy, Nagybacon; VII. fokozatnál Székelyudvarhelyt, Tordát, Agyagfalvát, s végül megjegyzi, hogy égetés után fehéren maradó agyag Csíkcsicsóban, Gyergyóújfaluban és Székelyudvarhelyen van.¹³

Láthatjuk ebből, hogy a mesterség szempontjából egyáltalán nem közömbös, hogy milyen tűzállóságú agyaggal dolgozik a fazekas, mert legelsősorban ez határozza meg azt, hogy mire használják fel, mit készítenek belőle, főző- vagy tálaló–tároló edényeket, azaz fazekat vagy tálat, korsót, vagy kályhacsempét, téglát. De meghatározza az edények égetési technikáját, valamint a mázazását is, ugyanis a máznak (szintén fénoxid alapúak) is különböző a tűzállósági foka, illetve ezeken „erednek” meg.¹⁴

Az agyag égetési és modellálási technikáinak kérdéskörét itt most nem tárgyalhatjuk részletesen, annyit ezzel kapcsolatban el kell mondanunk, hogy az agyagok színét a benne levő anyagok részaránya (homok, mész, agyag), valamint a fénoxid (vas) határozza meg, az égetés hőfokától és módjától függően, amelynek során a vasoxid a kémiai reakcióban átalakul, ami folytán az agyag világos (fehér, sárga, vörös) vagy sötét színűre (barna, szürke, fekete) ég ki. Az égetési technológiákban két módot különböztetünk meg. Az egyik az oxidáló égetés (a szabad levegőn való égetéskor a vasoxidból ferrioxid (Fe_2O_3) keletkezik, és az edény színe vöröses lesz); a másik a redukációs égetés (az égési folyamatban, a vasoxid ferrooxidá (FeO) alakul át, ugyanakkor karbonizáció is lejátszódik, ami az égetés hőfokától és módozatától függ).¹⁵

Csíkban ismert volt mind az oxidációs, mind a redukciós égetés. Ez utóbbinál azt az Erdély-szerze és a románoknál is ismert változatát alkalmazták, amikor a 700–900°C-on való hevítés és égetés (fenyőfával) után a kör alakú kemencék tüzelőnyílásait betapasztották, s az így lefojtott, „bedöglesztett”, senyvedő tűz mellett a keletkezett korom ráakodott az agyag pórusaira, feketére festve azt. Ezért az ilyen edényeket kormosnak is nevezték.

Az agyag feldolgozásának különböző fázisait és technikáit a néprajzi szakirodalom bőven tárgyalja.¹⁶

Említett katalógusban felvázoltuk a csíki fazekasközpontokat a 18. századtól napjainkig. Erre támpontul a múzeumi tárgyanyag és a kevésszámú írott forrás szolgált. A vizsgálódást megnehezítette (és nehezíti) a középkort feltáró ásatások, a néprajzi tárgyanyag vizsgálatánál igen jó fogódzót jelentő régészeti feldolgozások hiánya.¹⁷

A 16–17. század fordulóján Európa-szerre, egy viszonylagos paraszti jólét hatására beindul egy fejlődési folyamat, amelynek során a népművészet egyre inkább differenciálódik a polgári ízléstől, és egyre önállóbbá válik, amely aztán a 19. század eleji parasztsztylusokban bontakozik ki.¹⁸ Az emléktárgy alapján a népművészetet a jelenkori néprajztudomány több periódusra osztja¹⁹, kifejlődésének kezdeteit a 18. sz. közepére helyezi. Erdélyi viszonylatban ezt a folyamatot IMREH István²⁰ elemzi, és általános jellemzőiben megfelel a magyarországi állapotoknak.

A társadalmi formációk átalakulása azonban nem gyors és mindent gyökeresen megváltoztató folyamat, hanem lassú, sőt a társadalmi–természeti kataklizmák miatt (árvíz, aszály, pestis) időszakos visszaesések is lassítják előmenetelét. A nemzetségi, majd a rendi társadalom minálunk hosszú időszakra „tartósfította önmagát”, s az átalakulás nagyon lassú lépésekben történt, ennek ellenére a kérdéses időszakban olyan mennyiségi és minőségi növekedés és változás következett be, amelynek folytán a 18. században a rendiség bomlásának kezdetéről beszélhetünk. Nyilván ez a folyamat is lassú és nem

egységes, nem vezet nagy társadalmi–gazdasági átalakuláshoz, inkább lassú átrendeződésnek, átértékelődésnek felel meg.

A gazdasági élet rendkívül összetett képet mutat a székely társadalomban. A gazdaság nagy ágazataiban, a mezőgazdaságban, állattenyésztésben középkori viszonyok uralkodnak, azonban a földesúri nagybirtoknak Székelyföldön nincs olyan súlya, mint más vidékeken, mégpedig a „székely sajátosság”, a szabad rétegek, a katonarendek viszonylagos függetlensége miatt, amely jobbágycsoportoknál és zsellérekénél alig jobb megélhetést vagy magasabb életnívót, de szemléletbeli–életviteli különbséget jelent – ennek a rétegnek igényei is túlmutatnak a kimondottan paraszti életformán.

A kézműves iparban látszólag megerősödik a középkori céhes rendszer, ekkor válik újból gyakorlattá a céhek bejegyeztetése, elismertetése a közigazgatás által, újabb céhek alakulnak, de megindul ugyanakkor a bomlás is, egyesek eljelentéktelenednek, a termelőéletben visszaszorulnak.

Tehát egyfelől a céhek átrendeződésének és virágzásának vagyunk tanúi, amely átnyúlik a következő évszázadra is, másfelől megindul a céhek keretéből való kirajzás, a céhes iparosok falun való letelepedése.

Ennek is megvan a maga gazdasági–társadalmi háttere. Ebben az időszakban fokozódik a kereslet, az igényelt áru fajták köre bővül, mind a megvásárolt, mind a megszegődött cikkek mennyisége, a paraszti fogyasztórét is megnövekedik, s így az ártermelés fokozódik. Mindezek maguk után vonták a paraszti termelés megnövekedését is, az önellátó termelés kiszélesedését, e termelési mód keretének fellazulását, áttörését. Megindul egy ízlésváltás, szaporodnak a díszesebb tárgyak, nemcsak a viseletben, de a népi szokásokhoz, a lakáskultúrához kötődő alkotások is, ugyanakkor differenciálódnak. A kézművesek szűkebb körre specializálódnak, így a vevőkör szerint is elkülönülnek, egyrészt a hagyományos ízlést felváltó „német szabók”, iparosok, amelyek a polgári (vagy udvari) ízlésnek és igényeknek megfelelően dolgoznak, másrészt a paraszti igényeknek és ízlésnek megfelelő mesterek rétege alakul ki.

Ez az új vidéki, falusi kézművesipar mind fogyasztói, mind a nyersanyagot egyesítő telephelyeken jön létre, s két irányból fejlődik ki, egyrészt a céhekből kirajzó és falun megletelepedő mesterekből, másrészt pedig a klasszikus háziipar keretéből kilépő, túlnövő mesterek, akiknek sorában találjuk a szabadokat, nemcsak a közrendieket, de az egyházhelyi nemeseket is, ugyanakkor a jobbágyokat, a földnélküli zsellereket, a rátermettebbeket, akik így próbáltak megélhetésükön javítani, kiemelkedni.

A HABSBURG berendezkedés Erdélyben, így Csíkban is a régi viszonyokat erősíti meg, ami a székelység számára szabadságuk, a libertás megőrzéséért vívott újabb küzdelmekhez és tragédiákhoz vezet, s ezek a társadalmi-történelmi tényezők a már beindult gazdasági fellendülés lelassítását idézték elő. Ezért figyelhetjük meg, hogy a 18. sz. közepén más fejlettebb vidékekhez viszonyítva Csíkban kevés a mesteremberek száma, másfelől intenzív az idegen (nem helybeli) mesterek migrációja, itt tartózkodása.²¹

A szűkebb értelemben vett csíki tájegységben belül a következő központokat vázoltuk fel időrendi jelentkezésben: Cibrefalva 17. sz., Csíkvárdotfalva (Csíksomlyó) 18. sz., Csíkmadaras 18. sz., Csíkdánfalva 19. sz., Csíkcساتószeg (Szentsimon), Kászonban Impérfalva 19. sz. Csak jeleztük Gyergyóban Gyergyószárhegyet²², Gyergyószentmiklóst, Ditrót. Maroshévízen Barbu SLĂTINEANU említ a 19. században fazekasokat.²³

Ezeket az adatokat az eltelt időszakra néhány új adattal tudtuk kiegészíteni, elsősorban az írott forrásokra²⁴ támaszkodva.

A 17. század kezdetén a korai összeírások családnévei utalnak a mesterség művelőire²⁵, de erre az időszakra tehető Cibrefalva működése, erre utalnak az itt előkerült csempék és töredékek²⁶, és erre a századra keltezi KÓS Károly (ENTZ Géza), K. SEBESTYÉN József a csíkszenttamási templom régi, sárga-zöld mázas kerámiából készült toronygombját.²⁷ K. SEBESTYÉN József ennek rajzát és rövid leírását adja: „A barokk templom toronygombja a torony

csúcsán a kereszt alatt volt. Csupán tojásdad öble s felső, többszörösen tagolt része készült fazekaskoronon, négy oldalas szép keretezésű talpa s bordázata nagy ügyességre valló szabadkézi munka; ez már a forma szempontjából is becsletére válhatott helyi, esetleg csíkmadarasi mestereknek.” A képalírásban megjegyzi: „sötétzöld zománcos cserép, sárga bordázattal”.

Ehhez azt szeretnénk hozzáfűzni, hogy örvendetes módon ezt a darabot a múzeumunk őrzi (hála a múzeum akkori vezetőinek és munkatársainak), igaz, csak két eleme maradt fenn, talpa hiányzik; a figyelmes vizsgálódás viszont mintha azt igazolná, hogy a felső részt formában alakították és ilyenek kellett lennie a hiányzó alsó elemének is.

A csíkmadarasi vashámor és fűrészmalom leltárainak alapján PÁL-ANTAL Sándor²⁸ VARGA András fazekasról tesz említést Csíkmadarason, aki az 1681-es összeírásban is felbukkan, mint háromi szolgálatot teljesítő (kertelő).²⁹

Az 1713-as összeírás³⁰ Csíkban elvéve említ mesterembereket, s közülük egy sem fazekasmester.³¹

Ugyanakkor ebben az időben, Udvarhely városában a fazekascéh van, amely 1572-ben alakult s amelyet az eddig megjelent szakirodalom³² részletesebben taglal, de nem dolgozza fel teljességében. (Lásd SZÁDECZKY, KRESZ, TÓFALVI.³³)

Ezért jelenleg csak néhány adattal vázolnám az eddigi ismereteket: a fazekascéh kiváltságlevelét, mely szokás szerint a céhszabályokat is magába foglalja, az erdélyi fejedelmek, BÁT-HORI Gábor, majd BETHLEN Gábor (1613–1616), RÁKÓCZY György (1643), APAFI Mihály (1685), majd VI. Károly német császár (1737), az Erdélyi Gubernium (1799) és Mária Terézia is (1768) megerősíti.³⁴ Tulajdonképpen az 1613-as, valamint a későbbi, 1643-as szabadalomlevélből tudjuk a céh alapítási évét és mestereinek nevét: FAZAKAS Tamás alias LOKODI, FAZAKAS Péter, FAZAKAS János, FAZAKAS András, FAZAKAS Ambrus, FAZAKAS Páll, FAZAKAS Balázs. 1637-ben³⁵ TÓFALVI Zoltán³⁶ által említett FAZAKAS

András céhmester, FAZAKAS István és KÓBORI (Cobori) István, neve mellett SIMÉNY Ferenc jobbágyát, JOO Máté nevét is közli az említett irat. A 18. század elején a céh folyamodványából³⁷, megtudjuk, hogy az atyamester SZENTÁGOTAI György, látómester FAZAKAS György kéri, hogy a céhbe beállt SANTUS (XÁNTUS) Istvánt, aki ki is fizette minden járandóságát (a remekért 5 ft-ot) mivel „a Mgs. királyi Gubernium Comissioja né-künk in sua formalitate nem licentiáltatott” ne terheljék (t.i. adózással). A sokat emlegetett „hadakozásoknak”, amit a céh a kontárok ellen folytat, igen szép bizonylata a céh ugyancsak a 18. században írt folyamodványa az Erdélyi Gu-berniumhoz, melyből nemcsak piacaik és érdekeik véde, de a mesterség iránti tisztelet és a becsületes munka minősége iránti aggodalom is kicseng: „... a Felséges Királyi Guberniumnak a házi mesteremberek iránt kegyelmes comissioja, amelyben parancsoltatik, hogy akik céhokon kívül vannak a szabad vásárokon kívül az árulástól eltiltassanak, a megvizsgáló taksálások is az iránt tiltatik meg amelyben mesterségünk szerint minemű károkat tapasztaljuk, mind a helységnek, mind a mesterembereknek, alázatosan instáljuk, ha az árukat meg nem vizsgálják a látómesterek a munkát ... hogy a mi városunkban sokadalmakban a korondi és más kuntárok árulván maguk edényeiket, könnyebbségekre jól meg nem égetik, a vásárlók hozza nem tudván meg veszik edényeiket, de égetetlen lévén hasznát nem veszik, de a mesterembereknek is károkra szolgál mivel... más könnyen készült munkáját olcsón adja, más mesterember pedig aki a maga munkáját jómagával több költséssel készíti az a hitvány olcsó edény miatt nem árulhat és mesterségét nem folytathatja, mely okból az udvarhelyi fazekas céh magok mesterségek szerint való munkájuk megvizsgálásai igen szükségesnek ítéltetik mind a magok, mind a kuntárok munkájuk megvizsgálásának ily módon.”³⁸

Az udvarhelyi fazekascéh gazdag története és irattára nyilván további kutatásokat és külön fejezetet képez a székelyföldi kerámia történetében, itt csupán néhány adat alapján vázoltuk ezt az időszakot.

Az 1713-as összeírásban mindössze két fazekasmesterről tesznek említést (az adósok között): ezek SZÁSZ János, aki mesterségével fizet, és KERESZTÚRI Pál, aki a református egyháznak adósa, s ezért adósságát „kész fazakkal viszonozzi”. A kézdivásárhelyi fazekas céh priviligiumosai ebben az időben: SZÁSZ Ferenc, SZABÓ Péter, CZOMPÓ György, MÁTHÉ János, BAKA György, BIRTOK Miklós, SENDELLYES András.³⁹

Az is igaz, hogy Udvarhelyszékben a későbbiekben jelentőssé váló kerámiaközpontok nem szerepelnek ebben az összeírásban, illetve más mesterségeket úznek és terményeikkel kereskednek.⁴⁰

A mesterségek szempontjából, s így a néprajzi vizsgálódás számára is jelentős forrásul szolgáló 1750-es országos adóösszeírás már részletesebb. Ekkor összeírják (megadózás végett) a mesterembereket, jelentős adatokat szolgáltatva.⁴¹

A néprajzi szakirodalom mindeddig csak feltételezte, hogy a dánfalvi népi kerámia kezdeti korábbra tehetőek, forrásadatai erre nézve nem voltak. KÓS Károly így fogalmaz: „Sajnos már kevesebbet tudunk a csíki mázatlan „pirosedényről”, azaz „parasztfazékról”, amelynek jelentősége itt már kisebb volt a fekete és mázas edényeknél.”⁴²

Az említett adóösszeírás Csíkdánfalván két fazekast sorol fel: Michael GÁL – ollarius, libertinus, GEORGIUS Fazakas – ollarius, jobbágy.

Tehát ekkor Dánfalva már fazekashelynek számítható.

A legerőteljesebb központ, Csíkmadaras, mint a katalógusban is említettük, ekkor már erőteljes, az 1722-es összeírás 15 fazekast összegez. 1750-ben már 25 fazekasmester dolgozik, 18 szabad székely (primpilus, pixidarius, libertinus) kategóriába sorolva, 5 jobbágy és 1 vágus (kóborló). Az összeírás elején levő latin nyelvű összefoglaló már megemlíti a fazekasságot, mint foglalkozást is, s ez azért fontos, mert a termékek milyenségére utal: „ollis rusticanis”.⁴³ A „parasztfazék” utalhat egyrészt a termék minőségére, ami mázatlan kerámiát jelent, másrészt a vásárlóközönségre. És itt újból felemlíteném azt,

hogy az összeírásban a fazekasok „ollarius”, illetve „figulus” megnevezése feltételezhetően visszavezethető a középkori gyakorlatra, amikor is az első megnevezés a mázatlan kerámiát készítőkre, míg a második a finomabb, mázas kerámiát készítőkre vonatkozott.

A már felsorolt nevek előző olvasatát most helyesbíttem⁴⁴: Lófők, szabadok, gyalogok (Libertini, primipilli, pixidari) Stephanus DOMBI – ollarius, Franciscus DOMBI, Andreas AMBRUS, Andreas BÁLINT, Martinus BOÉR, Stephanus IMREH, Andreas PETER, Stephanus BŐJTE – figulus, Valentinus GYÖRGY – figulus sedis⁴⁵; Andreas BOROK, Georgius LŐRINTZ, Petrus MÁTÉ, Petrus SIKET, Petrus IMREH, Stephanus MOLNÁR, Emericus MOLNÁR, Stephanus BODOR, Thomas BALÁZS, Andreas CZIKÓ – figulus.⁴⁶

Jobbágyok: Stephanus PETER, Ladislaus BOÉR, Martinus KIS, Stephanus DEMETER, Johannes PETER – figulus.

Vágus Kóborló: Joannes BERETZKI – figulus.

A ferencrendiek feljegyzéseiből tudjuk (1759), hogy itt téglavetőik is működtek.⁴⁷

A többi említett fazekashelyen, Csíkszentmihályon ebben az időben Eröss MOJZES, szabad székely, téglavető (laterarius), úgyszintén Csíktaplocán ANDRÁS István libertinus. Említettük már, hogy az 1681-es összeírásban⁴⁸ itt három téglavető szerepel. A csíksomlyói ferencrendiek feljegyzéséből ismert BERNÁD Antal somlyói fazekas esetében eddigi feltevésem igaznak bizonyult, miszerint nem valószínű, hogy helybéli fazekasról van szó, mert közben az atyák más fazekasmesterekkel is dolgoztak, tehát nem állhatott állandó szerződésben sem velük. Az említett mester, aki huza-mosabban időzött ugyan Csíksomlyón, az 1750-es összeírásban mint kóborló, vándor vagi szerepel, akinek sajnos származási helyét nem tudjuk, mert mint megjegyzik, állandó lakhelye nincsen (ad scribi deberunt). Alcsíkon ebben az időben Csíkszatószezen (Szentsimon község) SEBESTYÉN Jakab szabad székely a szék fazekasa.

Csíkszeredában ebben az időben mindössze 2 szűcsöt és 2 csizmadiát jegyeznek fel: Petrus ERŐS, Petrus NÉMET, libertinusok; Gyergyóban ebben az összeírásban nem említenek egyetlen fazekast sem, a korai adatokra, TARISZNYÁS Márton kutatásaira⁴⁹ hivatkozhatunk.

Udvarhelyszékben Zetelakán Georgius BOROS libertinus – figulus.⁵⁰ Abásfalván Martinus HARKÓ libertinus felmentett [exemptus], mivel a szék szükségére dolgozik Homoródkarácsonyfalván FÜZI György szabad székely fazekas.⁵³ Szombatfalván GERGELY János szintén⁵⁴, Keresztúr fiúszékben, Bözdújfaluban KONRÁD István, Kőrisspatakon BARABÁS János, Csekefalván KOVÁTS János⁵⁵, Kissolymoson BORBÉLY Pál szabad székely fazekas.⁵⁶

Városfalván MAGOS András zsellért, Jánosfalván az ugyancsak zsellér BENCZE Istvánt⁵⁷, Kisbaconban BENEDEK Sándor szabad székelyt, Magyarhermányban BODA István jobbágyot írják fel fazekasként.

Udvarhely városának fazekascéhe két adózandó mesterral szerepel, akinek egyike egyházhelyi nemes PAP László, FAZAKAS András szabad székely.⁵⁸ Ugyanakkor egy bizonytalan keltezésű összeírásban (1751?)⁵⁹ több fazekas neve tűnik fel: SZOPÓS János armalista, BIKAFALVI Márton, FAZAKAS János, NAGY János, FAZAKAS Zsigmond szabad székely, kiváltságosak cíves privilegiami azaz céhbeli: SZÁSZ János, SZABÓ Tamás, KERESZTÚRI Pál.

Kézdivásárhelyen ebben az időben NAGY Sámuel, AMBRUS Bertalan, AMBRUS György, SZABÓ György, PÁLDEÁK János, BAKA József, KÁDÁR (?) Zsigmond, JANTSÓ Ferenc fazekasok, polgárok.⁶⁰

Ebből a szélesebb körű kitekintésből visszalépve a csíki viszonylatokra megemlítenénk itt még a 17. századi edény-, illetve termékhasználatra a csíkközmási néhai nemes BÉLDI Annának, KÁLNOKI István feleségének 1688-ból való hagyatéki leltárát⁶¹, ahová feljegyzik: „paraszt kályhákból csinált, fa lábakon álló régi kemence, fa tűzhelyével együtt.” De említenek itt mázas földtálat, valamint : „egyformájú zöldmá-

zú ejtelesnél nagyobb csuprok nr. 7. Csuprok, fazakak és kancsók, mázasok. nr. 13.”

Az ugyancsak nemes kászonszéki LUKÁCS Mihálynak csíkkozmási lelkésznek, a csíksomlyói ferencesek rendfőnökének és apostoli jegyzőnek 1720-ban készült leltárában⁶² található: „a házakban... szép faragott köveken három mázas kemence”, amit feltehetően csíki fazekasok készíthettek.

A későbbiekben, az 1786–87-es összeírás Madarason említ fazekasokat, Dánfalván nem. A megkérdezett jobbágyok (miféle kereskedést űznek, milyen jövedelemhez juthatnak) válasza: „Ide Szépvíz 1 Mélyföld (mér föld) GyoSztMiklós (Gyergyószentmiklós) más félnél több, ezeket tartván emponisul⁶³, hogy aki közülünk szénát, fát viszen ottan disztriálhatja, ha gabonát viszen azt is ittem szekér csinálások is lévén és sóval is kereskedvén jutnak abból való házok tartására.”⁶⁴ A szomszédfalusiak, a karcfalviak viszont azt vallják: „Dánfalva, Madaras szeke- reskedésbe ez fazékkal, a más sóval és deszkával kereskednek.”⁶⁵ Gyergyószárhegyről pedig azt vallják: „Mészégetés és téglá csinálás ezen hely- ségben csináltatik, mert ezekre elégséges Maté- rialék vannak.”⁶⁶

Hogy a helybeliek csak nagyon szűksza- váúan nyilatkoznak saját kereseti forrásaikról, jellemző az egész összeírásra, amibe természetesen belejátszott a terhek alóli kibúvás, nemegye- szer a szomszéd falvak lakói mondják el róluk, milyen mesterségeket vagy kereskedést űznek.

Ebben az időben Csíkbán is parajdi sóval, a helybeli deszkával, dránicával való ke- reskedés elterjedtebb foglalkozás, a cséplés, ara- tás, azaz a földművelés mellett. Erre jellemző a borzsovaiak válasza: „A Moldvába szolgáló pas- sushoz közel lakván az kereskedő portékák áruí hordásából vagyon jövedelmünk.” A következő pontban meg ezt válaszolják: „Akinek mire szük- sége vagyon helybe feltaláljuk a mesterembere- ket.” Csíkpálfalván meg így nyilatkoznak: „Ami eszközőkkel szoktunk élni itt a faluban annak Mestereit egymás között könnyen feltalálhatjuk tudni illik a Paraszt Munkákhoz valókat”. Ez ál- talánosságban jellemző Udvarhely megyére is,

Korond kivételével nem jelentkeznek más fazekas- központ. Udvarhely város jobbágyai között sem találunk csak általánosító leírást: „mester embe- rek vagyunk minden féleből.”⁶⁷

Idézzük még ebből a századból MIKÓ János levelét HALLER Pálhoz, a főkirálybíró- hoz: „A téglá csáló (csináló) Mester embernek, ki VERES Gábor nevű Csíki ember... „A következő évszázad elejéről, 1804-ből való egyezségben⁶⁸ a csíktaplocai téglatvetők ezt vallják magukról: „Mű alább írtak bizonyosságot teszünk arról, hogy a be állott 1804-dik esztendőben Januáriusnak 18. napján, magunk eleibe hivatván TAPLOCAI XANTUS Elek és SZÓTS István ő kegyelmeket, előttünk önként megösmerek, Hogy. Ns. Két Csíkszékbe senkit magokon kívül cserépvetőket és égetőket lenni nem tudnak, s ő kegyelmek is maguk vallomása szerint már két esztendőktől fogva úgy el voltak foglalva, hogy máshova új kötelezésre és munkára teljességgel nem állhat- tak...”. Többek között ezért lehetséges, hogy a csíksomlyói új barokk templom építésekor ide- genből jött munkásokkal kötnek szerződést tég- lavesztésre, 1809-be, név szerint „...RÁDULY Já- nos, RÁDULY Samu, RÁDULY Józsi, RÁ- DULY Gyuri új parasztok Tekintetes SZOM- BATFALVI János királybíró emberei ígérvén még maguk mellé venni DANI Lacit, KOKÉ Ru- pát, ISTÓK Jankót, DANI Józsit... kötelezvén magukat fél singes, jó ujjnyi vastagságú és ahhoz illendő szélességű téglat minden hiba nélkül csinálni...”⁶⁹ Ugyanekkor, 1805-ben a csíkszépvízi falujegyzőkönyvben egy peres ügy kapcsán tég- lavesztőkről tesznek említést.⁷⁰

Az 1820-as összeírásban⁷¹ Csíkbán Ma- darason említenek fazekasokat, továbbá Taplo- cán említik, hogy „téglat, cserépet eleget lehet égetni”. Várdotfalván azt vallják: „mester ember a kovácson kívül nincs.” Csíkcsatósze- gen is azt vallják, hogy „téglat bővön lehet égetni”.⁷² Gyer- gyóban Szárhegyen említenek 10 téglatvetőt.

A taplocai téglatvetők 1838 májusában szegődnek el a csicsói templom építésére szol- gáló téglat és cserepek égetésére is, név szerint GÁLL János, XANTUS István, XANTUS Péter, GERGELY András.⁷³

Az anyakönyvek bejegyzései főként a század második felétől (eltérően a koraiaktól, ahol nem a mesterséget, hanem a jogállást jegyezték be) következetesebben jegyzik fel a nevek mellé a mesterségeket. A már említett RUSZ János fazekasmester neve Csátószegen 1833-ban felbukkan az anyakönyvben⁷⁴, de csak később, RUSZ Mihálynál jegyzik fel 1860-ban, hogy „opifex”, azaz mester. 1880-ban RUSZ János, a fia 22 évesen nősül, feleségül veszi BORS Erzsébetet. Ekkor jegyzik fel, hogy „ollarius” és a családról, RUSZ Mihályról és feleségéről MAYER Karolináról, hogy „Új Derestyéből való fazekasok”. (Ez a RUSZ János semmiképpen nem lehet azonos az 1833-ban tanúként szereplővel). Apjáról, RUSZ Mihályról említik a Székely Nemzet 1887. szeptember 6-i számában⁷⁵, hogy az 1887-es sepsiszentgyörgyi kiállításán szerepel termékeivel, „aki már 30 éve készíti fajansz edényeket és Romániában is ismert majolika edényeiről.”

A Csíkszentmihályhoz tartozó Ajnádon 1857-ben bejegyzik: „Stephanus KIS alias FAZAKAS, r.c. figulus”⁷⁶. Csíktusnád anyakönyvébe 1868-ban AMBRUS András neve mellé ugyanezt⁷⁷, a csíkmadéfalvi anyakönyvbe 1858-ban LESTYÁN Demeter mellé jegyzik fel, hogy ollarius⁷⁸.

Kozmáson a századvégen cserépgyár működik, ahol vendégmunkások dolgoznak, ahogy az anyakönyvi bejegyzések is mutatják⁷⁹: 1856-ban jegyzik be BARDÓCZ Lajos nagybecsoni téglavetőt, 1897 PUSKÁS Bokor, szintén, 1899-ben SZÉKELY Lajos is, AKÁCZOS István cserépvető mester Nagybecsonból, SZŐCS Lajos, BOTOS János, akiknek nevét 1901- és 1907-ben jegyzik fel szintén.

A század elején Csíkszentkirályon BORBÉ Lajos cserépvető dolgozik.⁸⁰ Összegezésképpen elmondhatjuk, hogy Csíkban a 17–18. században erőteljesen bontakozik ki a fazekasmesterség Csíkmadarason, a mellette levő Dánfalván, de Csíkcátószegen, Csíkszentmihályon is kisebb-nagyobb időközökkel dolgoztak fazekasok. A Csíksomlyón dolgozó fazekasról csak ebből az időszakból van adatunk, a későbbiekben helyben tartózkodó mestereket nem említene.

Ezek a mesterek nem tömörültek céhbe, míveiket kiegészítő foglalkozásként a házi kisipar keretében végezték. Termékeik nem vetekedhetnek ugyan a céhek remekeivel, de a falusi vévőkör igényeihez alkalmazkodva, azt látta el, s széles vidéken komoly vetélytársat csak az udvarhelyi és a háromszéki fazekascéhek jelentettek, szűkebb felvásárló körzetükben háborítatlanul működhetnek, sőt a moldvai piacokra is betörhetnek az igénytelenebb, de jó használati cikkeikkel.

A kevés számú ásatásból előkerült kerámiaanyag viszont azt sejteti, hogy a 16–17. században (még be nem bizonyítottan) több csempékészítő fazekashely is létezhetett.⁸¹

Jegyzet

1. FULGA, Ligia; GAZDA Enikő; FARKAS Irén: **Centre de olari din Sud-Estul Transilvaniei. Fazakasközpontok Délkelet-Erdélyben.** Sepsiszentgyörgy, 1997–98).

2. Saját kutatásaimat részben helyben, részben a Domus Hungarica Scientiarum et Artium alapítvány által elnyert ösztöndíjak segítségével, 1997 és 1998 novemberében végeztem.

3. Magyar Néprajz, III. k. Kézművéség. Akadémiai kiadó, Budapest, 1991. 529. l. Lásd bibliográfiát, uo. 748. l.

4. MATTYASOVSKY József; PETRIK Lajos: **Az agyag-üveg és ásványfestékanyagok szolgáltató magyarországi nyersanyagok részletes katalógusa.** Budapest, 1885.

5. A kérdőíveket a Földtani Intézet 1985 és 1903-ban küldte ki.

6. A tűzállósági fokot (a továbbiakban t. f.) az agyag összetevői közötti arányból számítják ki. Az agyaghoz még más fénoxid (vas vagy magnézium), csillám (= macskaarany), és más földpát (mész, káliumoxid) is társul; ha több benne a fénoxid, akkor magasabb a t. f., ha több benne a kovasav, akkor alacsonyabb. A tűzállóság a kovasav és az alumíniumoxid arányától függ, s ezt egy koeficienssel számítják ki. Lásd ehhez: PETRIK Lajos: **Az agyagiparos.** Budapest, 1913; CSUPOR István: **Fazakaskönyv.** Budapest, 1998.; KÁDASI Éva, KARDOS Mária: **Agyagművéség.** Budapest, Népművelési Intézet, Művelődési otthon főosztály, 1980.

7. KALECSINSZKY Sándor: **A magyar korona országainak megvizsgált agyagjai.** Budapest, 1905.

8. A megvizsgált agyagokat hét t. f.-ba sorolja, amelyek közül az első három a legjobb. Az I. t. f., olvadása 1500 °C-on, továbbra is tűzállók maradnak. A II. t. f.: 1500 °C-on felszíne gyenge fényűvé válik, esetleg apró hólyag is lesz rajta, de alakját megtartja, a III. t. f.: 1500 °C-on felszíne fényessé válik, felduzzad, de alakját megtartja, a IV. t. f.: 1500 °C-on megolvadnak, hólyagos vagy salakszerű tömeggé válnak, de 1200 °C-on tűzállók maradnak vagy felszínükön gyenge fény mutatkozik.

9. **I.m.**, 61., 62. l.

10. Uo. 85., 86. l. Az V. t. f. agyagok 1500 °C-on megolvadnak, 1200 °C-on fényessé, vagy hólyagos színűekké válnak. A V. t. f.-ak, 1500 °C-on megolvadnak, 1200 °C-on hólyagosan felduzzadnak és kezdenek megolvadni, a VII. tűzállóságúak 1200 °C-on olvadnak meg s csak 1000 °C-on maradnak tűzállók. Lásd uo.

11. Lásd uo. 100. l. Az adatközlök szerint itt található csillámpala, rétegesen.

12. Lásd ezzel kapcsolatban

13. Lásd uo. 177., 178., valamint 7. l.

14. Mázak összetételéhez, olvadási fokához PETRIK Lajos: **Az agyagiparos.** Budapest, 1913.

15. Az agyag formázásáról és égetési technikájáról bővebben lásd ezek mellett WARTHA Vince: **Az agyagipar technológiája**. Budapest, 1892; UÓ: **Az agyagművelés**. = Az Iparművészet könyve, II. Budapest.
16. KÓS Károly, 1976; VÁMSZER Géza, 1977; KRESZ Mária, 1990; SZABADFALVI József, 1986; DOMANOVSKY György, 1946, 1986.
17. Ezzel kapcsolatban megjelent a szárhegyi LÁZÁR kastély ásatásairól MOLNÁR, István; TARISZNYÁS, Márton: **Insennári pe marginea Cercetărilor de la castelul feudal de la Lăzarea**. = Acta Musei Porolii-ensis, II. Zalău, 1978. p. 105–106; BENKŐ Elek: **A középkori Keresz-túr-szék régészeti topográfiája**. Budapest, 1992
18. FÉL Edit, HOFER Tamás, K. CSILLÉRY Klára: **Történeti vázlat a magyar népművészetről. = A magyar népművészet**, Budapest, Corvina, 1969; **Magyar Néprajzi Lexikon**, III. k., Budapest, 1987. 743. lap.
19. A népművészet történeti fejlődésének első periodizálása FÉL Edittől származik. További fejlesztésén több neves néprajzkutató fáradozott. Lásd e tekintetben FÉL Edit, HOFER Tamás, K. CSILLÉRY Klára: **A magyar népművészet**, Bp., Corvina, 1969; K. CSILLÉRY Klára: **i.m.** 17. lap; BALOGH Jolán: **A népművészet és a történeti stílusok**. NÉ. 1967.; **Magyar Néprajzi Lexikon**, 3. k. 741–749.
20. IMREH István: **Erdélyi hétköznapiak**, Kriterion, Bukarest, 1979.
21. Itt memém hangsúlyozni, hogy a latin nyelvű bejegyzésekben a „commorans” ugyan helyben való tartózkodást jelent, de számtalan példa bizonyítja, hogy ez nem jelent helyi (születési) mesterembert. Erre csak egyetlen példát hoznék fel, a gyergyószárhegyi r. kat. anyakönyv bejegyzését 1705-ből: „...MARTINI István, ez Csík Madaras pro tempore hic commorantes” (M.L., csíkmadarasi (ez)időben itt tartózkodó).
22. Lásd TARISZNYÁS Márton, 1981; UÓ., MOLNÁR István és társai, 1978.
23. SLĂTINEANU, Barbu: **Ceramica românească. = Studii de artă populară**. București, Minerva. 1972. p. 162.
24. Lásd az 1602-es, 1614-es összeírásokat. **Székely oklevéltár**, Új sorozat, IV. k. A későbbi, 18. sz. eleji összeírások még nem közlik a mestereket, e szempontból az 1750-es összeírás az első és igen fontos forrás a néprajz számára is.
25. Lásd ehhez BENKŐ Lóránd, KÁZMÉR Miklós tanulmányait.
26. Egyrészt az ásatás fel nem dolgozott darabjai, másrészt a csíkszentmihályi néhai SZÓCS Vince magánygyűjteményének darabjai.
27. KÓS Károly, 1976. A csíki fazakasfalvakról szóló tanulmányban utal ENTZ Gézára. K. SEBESTYÉN József tanulmánya: **A csíkszenttamási római katolikus egyház kelyhe és régi toronygombja**. Az E.M. LI kötet, 1946. 1–4. füzetében jelent meg. Rajzát és rövid leírását közli. Sze-rinte a régi, 15. századi templomot a 17. században, a faluba költözött Gömör megyei ABAFI család rontatja le.
28. PÁL-ANTAL Sándor és szerzőtársai: **Csíkmadaras**. Mentor, Marosvásárhely, 1996.
29. MOL F. 136. Vegyes conscriptiók. Székely Lustrajegyzékek.
30. Az 1713-as összeírásról, az akkori székely társadalom sajátosságairól, a székely katonai rendek ebben az összeírásban szereplő meghatározásairól lásd IMREH István: **Erdélyi hétköznapiak**, Kriterion, Bukarest, 1979. **Szabad székelyek Erdélyi rendi társadalmában**. 9–12. l.
31. MOL F. 49. 8650 f. Csak az érdekesség kedvéért említeném itt, hogy a csizmadia-céhhez rendelkező Csíkszereda városában VÍZI Istvánról említik, hogy: „szőcs mester és néha szekereskedik”, valamint TORDAI Pálról, hogy „gombkötő mester, aki mesterségével fizet [adósságába], és mintegy 25 Ft érő árúja vagyon”. Lásd uo. F. 49. 33 cím, 5. csomó.
32. Lásd ehhez SZÁDECZKY Lajos: **Udvarhely vármegye története a legrégebb időktől 1849-ig**. Athenaeum, Budapest, 1901; DOMANOVSKY György, 1942; KRESZ Mária, 1991; TÓFALVI Zoltán: **A sóvidéki népi fazakaság**. Mentor, Marosvásárhely, 1993.
33. TÓFALVI Zoltán említett, nagy jelentőségű, részletes tárgyi és történeti forrásokkal adatolt munkája az udvarhelyi fazakascéhre vonatkozó adatokat főként a nem céhbeli, környékbeli és sóvidéki mesterekre vonatkoztatva tárgyalja.
34. Csíkszeredai Állami Levéltár. A székelyudvarhelyi fazakascéh levéltára, F. 249. 36, 38, 40, 44, 51, 58. sz.; CsÁL, F. 249. 37 sz.
35. TÓFALVI, **i.m.** 16. l.
36. CsÁL, F. 249. 48. sz.
37. CsÁL, F. 249. 50. sz.
38. MOL, F. 49. 33 cím, 5. cs. 17. sorszám. 8650. f.
39. MOL, az 1713-as összeírás, F. 49.
40. TÓFALVI említett munkájában részletezi az összeírást, kitérve a társadalmi háttérére is.
41. KÓS Károly: **Csíki fazakasfalvak és fazakaságuk. = Tájak, falvak, hagyományok**. Bukarest, Kriterion, 1972. 224. l.
42. MOL, F. 50. 47. téka. 103. l.
43. A mikrofilmen levő összeírást filmre nagyobítottuk, ezen a két szemben levő oldal más kockákra került, így az olvasata bizonytalan volt.
44. MOL, F. 50. 47. téka 103 l.
45. MOL, F. 50. 47. téka 103 l. VALENTINUS György nevét közli TÓFALVI Zoltán, **i.m.**
46. MOL, F. 50. 47. tk. 104 l.
47. Lásd kerámia katalógus, 1997–98. 93. lap.
48. Lásd uo.
49. TARISZNYÁS Márton: **Gyergyó történeti néprajza**, Kriterion, Bukarest, 1982. 154–157. l.
50. MOL, F. 50. 61. téka. 3. csomó. 58. l.
51. MOL, F. 50. 61. téka 1. csomó, 47 l.
52. MOL, F. 50. 61. tk., 1 cs. 57. l.
53. MOL, F. 50. 61. tk., 1 cs. 71. l.
54. MOL, uo.
55. MOL, F. 50. 63. tk. 1. cs. 28, 30, 42. l.
56. MOL, F. 50. 63. tk. 1. cs. 47 l.
57. MOL, F. 50. 63. tk. 3. cs. 51. l.
58. MOL, F. 50. 61. tk.
59. MOL, F. 50. 62. tk., 6. cs.
60. MOL, F. 50. 80. tk. 18. l.
61. B. NAGY Margit: **Várak, kastélyok, udvarházak**. Bukarest, Kriterion, 1975
62. **Album Michaelis LUKÁCS** CsSzM. Régi Könyv gyűjtemény 15. l.
63. Emporium = vásároshely, vásárhely; helyesen = emporiumuk
64. MOL, F. 51. 25. csomó. 25008–25009. f.
65. Uo.
66. Idem.
67. Ibidem.
68. CsÁL, F. 28. IV. 208.
69. A ferenrendiek számadáskönyve, a csíksomlyói szerzeteskolostor tulajdona.
70. Csíkszeredai Megyei Dokumentációs könyvtár, Szépvíz falujegyzőkönyve, 164. 395. sz. 47. l.
71. MOL, F. 52. Conscriptio CZIRAKYana. 25723. f. 143. k.
72. MOL, f. 52. 25723. f. 175. l.
73. A csíksicsói római katolikus plébánia Domus Históriaija, 109. 1., a plébánia levéltára.
74. CsÁL, F. 47600. 57., 58. l.
75. Székely Nemzet, V. évf. 1887. szept. 3. és szept. 6-i száma. Erre az adatra SZ. GAZDA Enikő hívta fel a figyelmet, amit ezúton köszönök meg.
76. CsÁL, F. 47. 399. 4. l. verso
77. CsÁL, F. 47. 703–706. 56–57. l.
78. CsÁL, F. 47. 528. 9–10. o.
79. CsÁL, F. 47. 169. 234. l.
80. CsÁL, F. 458. 4. sz. Csíkszentkirályi római katolikus iskola anyakönyvei. 1906–1907.
81. Lásd DEMÉNY István, JÁNOS Pál, KRISTÓ Tibor: **Csíkből előkerült alakos kályhacsempék**. Aluta, 1980.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlést, kötet szerkesztési szempontok indokolják. Szerk. megj.)

Date noi privind ceramica populară din Ciuc

(Rezumat)

Lucrarea schițează potențialul regiunii – particularitățile locale geologice și geografice determină și existența centrelor de olari, apoi parcurge datele privind istoria olăritului de aici, pe baza literaturii și a propriilor cercetări de arhivă, în primul rând începând cu sec. al XVIII-lea. Pentru olăritul mai vechi trebuie să ne sprijinim mai ales pe datele furnizate de arheologie, dar până acum s-au făcut prea puține cercetări arheologice.

New Data on the Research of the Folk-Stoneware of Csík

(Abstract)

The paper notes the proprieties the region as such that characterise the different pottery-centres. Then it makes a survey of the different data about the stories of the pottery centres on basis of the literature, and makes references to material from the archives too, starting with the ones from the 18th century. As to the ancient pottery, data can be offered by the archaeological studies, but these do not seem to be enough yet.

BÁNFALVY Ferenc

Dálnoki ajtókeret 1609-ből

(Restaurátori feltárás jegyzőkönyve)

(Kivonat)

A Székely Nemzeti Múzeum 1609-ből datált dálnoki ajtókerete egy 1912. évi figyelmeztetésnek köszönhetően került a múzeumba. Anyaga tölgyfa, a restaurálási munka feltárta eredeti festését. A dálnoki ajtókeret restaurátori feltárására a miskolci HERMAN Ottó Múzeum és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum együttműködésének keretében került sor.

*

Vésett felirat a szemöldökfán:

NICOL ZANIZ ANNO DOMINI

1609

DIE 4 DECEMB

ST

A tárgy a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum Néprajzi gyűjteményében, 3618-as leltári számon van nyilvántartva. Az ajtókeret méretei: M: 178 cm, Sz: 125 cm, V: 12 cm.

A datált ajtókeretet SZINTE Gábor említ 1912-ben megjelent írásában.¹ Az ő felhívását követően kerülhetett a múzeum tulajdonába.

Tölgyfából készült. Előlapján gérben, hátsó oldalán lapolással összeillesztett csomópontok alkotják két helyen átfúrt facsapos rögzítéssel. Ragasztónyomok nincsenek. A félgérelt csapolásnál az ajtótok baloldali oszlopszemöldökfa találkozásánál az oszlop gérelése hiányos. A jelenlegi küszöb feltehetőleg nem eredeti, hiszen a jelenlegi küszöb anyaga gyalulatlan fenyő palló. A küszöbnél asztaloskötés nincs, átütött szögekkel erősítették az ajtóoszlop bütűjéhez. A baloldali oszlopon hosszában végigfutó későbbi fenyőfa kiegészítés található. Az ajtóoszlopok

falhoz illeszkedő részeiben nűoltak (4–4 cm szélességi osztásban, nűtmélység 8 cm), bennük a fűrt lyukak szabálytalan elrendezettséűek. Feltehető, hogy a fűrt lyukakba illeszkedő, és a falba benyűlő facsapok rögzítették az ajtótokot a fal síkjához.

Az ajtókeret szerkezetében és anyagában jó megtartásű. Előlapján barna festékkel átfestett. Hátlapján szűrkéskék festék alapon mésszel borított.

A sötétbarna átfestésen – tisztítási próbákat követően – három kutatóablakot alakítottam ki.

A bal felső gérelés alatt a farkasfogak vörös festékkel festettek. A domborúan végigfutó, befelé hajló keretrész sötétzöld. A tok belső lapos élén világos sárga szín található. A fentivel megegyező vörös színt lehetett feltárni a lábazat alján lévő csigavonalas faragáson. Zöld színű eredeti festést találtam a faragott rész melletti lapos szakaszon. A tok jobb oldali oszlopán – a barna átfestés eltávolítását követően – a külső (fal felőli) lapos részen, a tok belső falcán is meglévő sárga szín került elő.

Mivel a festék kémiai vizsgálatára nem volt lehetőség, így csak tapasztalataim alapján feltételezem, hogy a megtalált festékek anyaga tempera. A kötőanyag megállapítására nem volt lehetőségem.

A barna átfestés eltávolításához metanol–diklór-metán (10–85%-os) keverékét, közömbösítésre terpentint használtam. Az ajtókeret hátoldalának tisztításához 10%-os ecetsav és zsíralkoholszulfonát oldata ajánlott, terpentines közömbösítéssel. A terpentin elpárologását követően következhet a temperával való retusálás és az 5%-os Paraloid B 72-es felületkezelés.

A restaurálás befejezését követően fontos a tárgyat egyenletes páratartalmű és egyenletes hőmérsékletű helyiségben tartani.

A restaurált – datált – ajtókeret várhatóan a kutatóknak új adatként, a látogatóknak új élményként jelenhet meg a Székely Nemzeti Múzeum állandó kiállításán.

A dálnoki ajtókeret restaurátori feltárását, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és a miskolci HERMAN Ottó Múzeum restaurátori együttműködésének keretében végeztem el.

Jegyzet

SZINTE Gábor: **Egy háromszáz éves székely ház.** In: Székely Egye-sületi Képes Naptár és Évkönyv az 1912-ik szökőévre (szerk. BENEDEK Elek), p. 48–49.

Ancadramentul de ușă din 1609 de la Dalnic (j. Covasna) (Raport de restaurare)

(Rezumat)

Ancadramentul de ușă de la Dalnic datat din 1609 a ajuns în colecția Muzeului Național Secuiesc în urma unei atenționări din 1912. A fost executat din lemn de stejar, iar restaurarea a scos în evidență culorile inițiale în care a fost vopsit cândva. Restaurarea începută face parte dintr-un program comun al Muzeului Ottó HERMAN din Miskolc (R. Ungară) și al Muzeului Național Secuiesc.

A Door-frame from Dálnok (Dalnic, Covasna County) from 1609

(Minutes of the Restoration)

(Abstract)

The door-frame from Dálnok dated 1609 is preserved in the Székely National Museum. It arrived there thanks to a notice made in 1912. Its material is oak and the restoration brought to light its original painting. The restoration was done by the specialists of the „HERMANN Ottó” Museum in Miskolc (Hungary), in a common project with the Székely National Museum.

Mi van a küszöb alatt? A határ archetípusának egyik példája: a küszöb szimbolikája

KAKAS Zoltánnak ajánlom

(Kivonat)

A tanulmány a küszöb szimbolikáját tárgyalja, mindenekelőtt a néprajz szolgáltatta példákából kiindulva. A küszöb nem pusztán az átmenet helye (térben–időben egyaránt), hanem éppen azért lehet az átmenet helye, mert a transzcendencia, a más kiemelt jelentkezési helye, olyan senkiföldje, amely ugyanakkor sohasem semleges, hanem kötelezően pozitív vagy negatív értékű.

I. Bevezetés

Az alábbiakban megkíséreltem értelmezni a küszöb szimbolikus előfordulásait a magyar és egyetemes folklórban. Egyrészt saját gyűjtésekre támaszkodom¹, másrészt felhasználom a magyar szakirodalomból főleg azokat a közleményeket, melyek értelmezés nélkül közölnek küszöbhez kapcsolódó hiedelmeket és más néprajzi adatokat. Átveszem (nem feltétlenül kritikátlanul) és megkíséreltem rendszerezésemben elhelyezni azokat az adatokat is, melyeket közlőjük értelmez is.

Nem tekinthetek el a küszöbvel nagyon közeli rokonságot mutató szimbólumok rövid értelmezésétől sem, mivel lehetetlenné válna dolgozatomban tárgyának elhelyezése a szimbólumrendszerben. Azonban igyekszem mind a fedőfogalom (a határ általában), mind annak egyes konkretizációi (kapu, faluhatár stb.) esetében röviden összefoglalni ezek lényegét és viszonyát a küszöbhez mint szimbólumhoz.

1. A határ, mint a küszöb logikai fölrendeltje

„A belépést erre a vidékre egy kapu jelezte, melyet ki kellett nyitnod, s becsuknod magad után, bár kerítésnek nyoma sem volt. Tisztán jelképes kapu volt tehát...” – írja Henri STAHL, felelevenítve emlékeit első vranceai gyűjtőútjáról (STAHL, 1992. 137). Szabófalván (Moldva) is volt a falunak kapuja, ennek pedig őre (*jitar*), kit a falu minden évben megválasztott és megfizetett munkájáért. Az útnak a nyakán volt egy kapu, amit ők *jitarienek* neveznek. „Marhákkal és szekerekkel csak a kapukon lehetett ki- s bejárni a faluba, mert a falu határkerttel volt körülvéve. A kert három meter magas földhányásból állott, amelynek a gyökerénél, belül egy sánc volt, 2–3 méter mély, és 3–4 méter széles, amely lehetetlenné tette a szántóhatárba jutást. [...] A bejárati határkapunak mozgatható szárnya veszőből vagy deszkából volt, ezt éjszakára behajtották.” (IMREH, SZESZKA, 1978. 200) A kapu őre nyáron a falu bejáratánál felállított kalibában aludt; a falu határát képező sánctól (földkeret) pedig minden tavasszal közösségi munkában kijavították. Nyilvánvalóan a határ jelzésére szolgált a kapu, szimbolikusán vagy valóságosan határt képeztek a különböző térrészek között.

Figyeljük meg ezt az 1940-ben lejegyzett hiedelemszöveget: „Kenyérrontás ellen: Ha nyúlós a kenyér, a sütőteknőbe vizet öntenek, a vízbe tüzes patkót tesznek, hogy a gőz a teknőt jól átjárja. Vagy ha meg van rontva a kenyér, a teknőt kilenc léből kimossák, a vízzel a hozzátartozókat megmossák, s a vizet a küszöbön keresztül öntik ki, de csak nyugat felé. Általában a teknő mosása után a vizet nyugat felé öntik.” (VÉGH, 1940. 431) Az adatközlő kihangsúlyozza, hogy a vizet a küszöbön keresztül kell kiönteni. Miért? Lényegében a vízzel együtt (melynek szerepe a gonosztól való megtisztítás) magát a gonoszt is kiöntik ilyenkor. Nyilvánvalóan nem mindegy, hogy hová öntik ki a vizet. Azért nyugatra, hogy analógiás módon a nappal együtt (analógiás mágia) a gonosz is elmúljon. Azért a küszöbön ke-

resztül, mert ez által egy határ teremődik a cselekvő és a cselekvés tárgya (a vízzel kiöntött gonosz) között. Ha nem így volna, akkor lényegében ugyanott maradna a gonosz is. Természetesen ez csak az egyik lehetséges variáns a gonosz semlegesítésére, a tőle való elhatárolódásra. A tisztító vizet ugyanígy önthetik a csatorna alá, fa tövére, kerten túl, seprűre, ház hátához stb., olyan helyekre, mely semlegesíti vagy elhatárolja a gonosztól a cselekvő alanyt.

PÓCS Éva tanulmányában (PÓCS, 1983) a néphit szemszögéből közelítve értelmezi a teret: A és B térrészről beszél. A következő attribútumokat kapcsolja ezekhez a térrészekhez:

A (emberi) B (természetfölötti, halotti)	
bent ²	kint
közel	távol
központ	periféria
ismert	ismeretlen
lakott	lakatlan
tulajdon	senki földje
védett	veszélyes
rendezett	kaotikus
emberi tevékenység	emberi tevékenység hiánya
kultúra	natura

Lényegében az eliadei megállapítás egyik lehetséges igazolásának tekinthető a fenti felosztás és a hozzá fűzött levezetés: az ember képtelen homogén térben élni, archetipikus ösztöne, hogy azt a teret, amelyben él, valahogyan strukturálja és dichotomikus ellentétpároknak megfelelően különböző minősítéseket kapcsoljon hozzá. Így alakult ki a térnek két dimenziója, melyeket már nagyon sok névvel illettek. ELIADE szentnek és profánnak nevezi (ELIADE, 1996), PÓCS Éva, mivel hiedelmek kapcsán elemez, természetfölöttinek (B) és emberinek (A) nevezi ezeket a szembenálló térrészeket (PÓCS, 1983). Amint a felsorolt jellegek alapján is láthatottak, ezek sohasem épülnek egymásba.

A két térkategória elhatárolása nagyon ősi, szorosan hozzátartozik az emberi pszichikumhoz, és ezáltal meghatározza viselkedésünket. Masao YAMAGUCHI, a japán szemiotikai

kutatások egyik vezető alakja szerint „már a nyelv elsajátítása előtt hajlunk a világot külsőre és belsőre osztani” (YAMAGUCHI, 1990. 101). Továbbá azt állítja, hogy a világ számunkra kívánatos részét hozzánk közel állónak nézzük, mint valami központit, olyan valamit, amit összefüggésbe hozunk saját identitásunkkal. Így tehát az egyén tudata lesz a viszonyítási pont, mely a *kint* és a *bent* (és a többi egymással szemben álló hasonló kategória) határait képes megállapítani. Ő áll a szent középben. Ez egy szigorúan egyéni felosztása lesz tehát a világnak. Mindenki szabadon, saját identitásának függvényében beállhat (szimbolikusan, cselekedeteiben, gondolataiban vagy akár valóságosan is) arra a pontra, amely számára a szent közepet, a viszonyítási pontot jelenti.³ Ha mindezt hétköznapiaink térbeli struktúráira alkalmazzuk, akkor a víz gyűrűjéhez hasonlatos koncentrikus körök módján szerveződő rendszert kapunk.

Vegyünk példának egy hagyományos újkori térfelosztást. A szubjektív tér legbelsejét a **szoba** alkotja. Én ezt tartom az újkori ember legféltettebb, legintimebb terének. Itt tölti el élete legnagyobb részét, itt zajlanak életének legintimebb mozzanatai, és itt őrzi a kis méretű anyagi/tárgyi értékeit is. Ennek a térrésznek a jelentősége az individualizáció során fokozatosan nőtt. Az egysejtű házak esetében a szoba alkotja egymagában a lakóházat; térhasználati szempontból ennek emlékéét őrzi a mai paraszti társadalomban érvényes térhasználati szokások: élete nagy részét a család (egy háztartás) ugyanabban a helyiségben éli le. Ebben a helyiségben belül is erős határokat találunk. Legintimebb részei az alvásra, evésre fenntartott részek, illetve a szent sarak. Számptalan társadalomnéprajzi vonatkozású tény kapcsolódik hozzá: kit hová ültettek, meddig szabadott bemenni a szobába a különböző rendű, rangú, nemzetiségű vendégeknek stb. Példaként idézzük GUNDA Bélát: „Az ajtó előtti tér tulajdonképpen nem tartozik a szoba belső részéhez – írja GUNDA –, s társadalmi szempontból alárendelt szerepe van. Az ajtó mögötti fogason rendszerint a rosszabb gúnyát tartották. [...] A cigány, a koldus, pásztor, ha átlépte

a szoba küszöbét, az ajtó előtt meg kellett állnia, nem jöhetett előbbre, s ott állva mondta el jöve-
telének célját” (é.n. 253).

A szoba tere után egy tágabb tér, mely a szobát is magába foglalja, maga a **lakóház**. Ennek más térrészei fokozatosan elvesztik a szoba intimitását: gondolhatunk a tisztaszobára vagy az esetleges előszobára, pitvarra. Ezek már nem tekinthetők olyan erős intimitású szféráknak, mint a szoba, mert ezeket nagyon ritkán használják, nem tartózkodnak ott. A szoba és a lakóház közti határon is, de a lakóház és a következő szféra, az **udvar**, telek közt is minden esetben megjelenik a határ; szimbóluma: a **küszöb**. Bikfalván így beszélt ezekről a küszöbökről: „A küszöb nagy hágó, mert ha valahova elmejen az ember más faluba, nem tudja, hogy ér haza, valami baja nem történik-e...”⁴; „A küszöb nagy hágó, mert az ember kilépik a küszöbön, de nem tudja, mikor lépik vissza.”⁵

Tehát láthatjuk, hogy a valóságot szimbolikus szférába emelik át, a küszöbön túli teret bizonytalan más világgént értelmezik. A küszöb, mint a ház egyik konkrét eleme, így alakul szimbólummá. Lényegében mindkét fent idézett szöveg egy másik szimbólum segítségével adja meg a „küszöb” jelentését (hágó). Ennek megfejtését adja a következő szöveg: „Nehéz átlépés vagy nagy hágó”⁶. A nehéz átlépés a szférák közti átjárás nehézségére vonatkozik. A leány kiházásítasakor kicseréli az **A** térrészt egy másikra. Egy addig számára **B** térrész metamorfózisát kell átélje: ettől kezdve az lesz számára az *otthon*. Ez lényegében következménye az egyén metamorfózisának. Ilyenkor megváltozik státusa, és ezáltal újraértelmeződnek a térrészek is, melyekben mozog. Ez érvényes más státusváltásokra is.⁷ Ez azonban nem veszélytelen cselekedet; a küszöb szimbóluma itt a két emberi állapot közti határt jelenti: „A küszöb nagy hágó, mert ha valaki férjhez megy, akkor nem tudja, milyen sors vár rá.”⁸

Az **udvart/udvarokat** szintén az intim szférához tartozónak tekintjük. Ezt a térrészt, mintegy jelölve tulajdonba vételét, általában kerítéssel veszik körül. Ugyanakkor lehetséges több udvar előfordulása. Ezek hierarchikusan

rendeződnek egymás mellé az „elől–hátral opozíció” elve alapján (vö. KESZEG, 1997. 37).

Tehát itt is határokat találunk: határ az egyes udvarok, valamint az udvar (vagy élet) és a külvilág/utca közt: a **kapu**. A további térrészeket és határaikat csak jelzesszerűen megemlítjük: a **falu** (település) már nem tartozik az egyén intim szférájához, de nagyon erősen az „ismert”, „lakott”, „emberi tevékenység”, „kultúra”, „védett” jegyek határozzák meg jellegét. A falu és a következő szféra: a faluhoz tartozó megművelt terület vagy a **falu határa** közt is általában valamilyen jel van. A falu vége felé a védettség csökken. Aki kint lakik a falu végén, az általában nem örvend olyan társadalmi presztízsnak, mint a centrum terét birtoklók (város esetében: belváros–külváros; a külváros mindig sokkal veszélyesebb, zordabb stb.). Gyakran kapu volt a jel, amint azt a szabófalvi példában vagy Henri H. STAHL emlékezéseiből is láttuk. Más esetekben nagyon sok falu határában kereszt áll/állt. Ma kissé demitizáltan ezt a jelfunkciót a helység-névtábla vette át. Ahol ezeket találjuk, ott ér véget a helység. A megművelt terület és a külső világ közt ismét egy nagyon erős határ húzódik. Ez a határ is jeleket visel magán: határfák, átalakított fák, mint határfák, fűrott fa, szeges fa, földből készült határjelek (zsombék, komp), határkő, árok stb. (I. TAKÁCS, 1987).

Szükségesnek tartom a továbbiakban röviden és igen nagy lépésekkel elvégezni a történeti áttekintését is a fent leírt jelenségnek.

A törzsi társadalmakban valószínűleg egyszerűbb (volt) még ez a beosztás. Ugyanakkor sokkal elmosódottabb és szélesebb sávú határokat ismertek, mint a mai határaink. Számukra a legfontosabb határ a két törzs közti határ volt. Némely esetben hatalmas területek voltak a törzsek közt, jobbra erdőségek képezték a határt. Továbbá határt képezhetett más fizikai-földrajzi tényező is: hegy, folyó, tó stb. Ezek mágikus erővel bírtak, átlépésük rituálisan szabályozott volt.

Ugyanakkor megjelentek a mesterséges határok is: szimbólumok. VAN GENNEP nyomán fontosnak tartom hangsúlyozni ennek a határnak a fokozatos szűkülését. A vadon meghódí-

tásával, a kultúrtáj egyre szélesedésével, a határ, mely eddig hatalmas erdőségek formájában jelent meg, fokozatosan leszűkül, amíg „egy egyszerű kővé, gerendává, küszöbvé” nem alakul (I. vAN GENNEP, 1996). Ehhez még hozzátehetjük, hogy az individualizációs folyamat során megváltozik az egyes határok értéke. Míg a törzsi társadalmakban a legfontosabb határ a két törzs közt húzódott, ma mindennapjaink legfontosabb határa a küszöb lett. Tehát az egyedhez közeledő határ mára rendkívül leszűkült, fokozatosan eltűnik annak fizikai valósága, pusztán a szimbólum marad.⁹

Ugyanakkor észrevehető a szűküléssel együtt egy demitizálódás vagy teljes átmitizálódás is.¹⁰ Gondolhatunk pl. a mai országhatárookra is: rendkívül precízek, szélességük nem több néhány méternél, átlépésének ritusai teljesen eltűntek, helyüket átvette a bürokrácia.

2. A küszöb legközelebbi rokonai

Hasonló jellegűnek tekinthető a **kapu** szimbóluma, melyről már az eddigiekben is volt szó, mikor a neregji és szabófalvi kapukat említettem (I. STAHL, 1992; IMREH, SZESZKA, 1978). Igen közeli rokonságukat a küszöbvel bizonyítja rendkívül sok közös jegy: a kapu is az átmenetet jelképezi két térrész, állapot stb. között. Összefüggésbe hozható a naptári csomópontokkal: „A kapu naptári szimbolikája egyetemes (I. indián napkapu és égtájkapu-jelek szibériai sámándobokon). Mint ilyen, a Nap (naphérosz) éves pályájának Felső Világba, alvilágba vezető átkelőhelyeit, a naptári csomópontokat jelképezi.” (HOPPÁL et al., 1995. 107) Ez a képzet nem idegen a magyar kultúrától sem. Ezt bizonyítja a kis és nagy fedeles kapuk, avagy székelő kapuk szerkezete is.

A kapu díszítése rokonítható a több kultúrában is megtalálható küszöbdíszítéssel. Mintegy fókusként, az egész ház kis másaként jelenik meg (mise en abyme). „Párhuzamosan lehet az elválás és egy lehetséges egybekelés, megbékélés vagy egyesülés szimbóluma. Ez a lehetőség beteljesedik, ha az aki érkezik fogadva van a küszöbön, és behívva; megvalósulásának lehető-

sége elszáll akkor, ha az érkező a küszöbön marad és senki se fogadja. Ezért minden küszöb fel van díszítve a ház vagy a templom ismerveivel: faragások (Krisztus, Szűzanya stb), díszek, festések, melyek magukba foglalják az utazás vagy a fogadás mozzanatait, jelentéseit.” (CHEVALIER, GHEERBRANT, 1995. 125) A gondolatmenetet adaptálva a székelő kapuk világfás díszítését is utazáselemként kell értelmeznünk. Figyelmeztetnek, hogy (akár a sámán világfáján felmászva) a kaput átlépve egy másik világba lépünk be.

A kapunak is – bár ritkán – van *küszöbe*. Egy rontáselhárító hiedelem szövegében ez áll: „Amikor tehenet vesz az ember, mikor legelőször jön be az utcaajtón, a kötényét a küszöbön leteríti s ezen át vezeti be a tehenet. Így aztán nem tudja megrontani a boszorkány.” (GYÖRFFY, 1916. 84)

A kapu átlépésének rituális jellegét, mely a törzsi társadalmakban normaértékű volt, mai modern kultúránk is őrzi. Erre egy érdekes példa lehet a diadalív. Akár a primitívek kapui, ez is két világot választ el. Harcba induláskor alatta vonul ki a katonaság, maga mögött hagyva addigi világát. Belép egy olyan világba, ahol a gyilkolás, agresszió természetes, sőt normaértékű. A háború befejeztével ugyanezen szimbolikus kapun vonul vissza a katonaság, maga mögött hagyva a háború vad világát. Ekkor ismét a berukkolás előtti „normális” törvények lépnek életbe.

Az itt következő bikfalvi és szilvási szövegek tovább erősítik a kapu és küszöb rokonosságát. Ugyanazt a rituális, mágikus cselekvést el lehet végezni úgy a „kapulábak között”, mind az istálló küszöbén: „A szomszéd egy nagy vastag láncot kötött a kapulábak közé, hogy azon menjenek át a tehenek, azért, hogy ne vigyék el a tehen tejit.” (Bikfalva)¹¹; „Mikor a borjas tehenet ellés után először kihajtják a legelőre, az istálló küszöbén fokhagymaszárat vagy a kerékkötő láncot fektetnek végig, hogy a jószág azon menjen által, akkor senki se fogja megrontani.” (Szilvás) (ISTVÁNFFY, 1911. 295)¹²

Továbbá, a küszöb szimbólumrokonaként értelmezhetjük az összes lehetséges kijára-

tot/nyílást, melyet egy házon találunk: az **ablakot**, a **kéményt**, az **ajtót**. A következő Gyimesben gyűjtött hiedelemmonda jól tükrözi az ajtó hasonló szerepét. „Visszahozták a tehen tejt úgy, hogy a tehen farkára fokhagymát kötöttek. Hej-rejött a tehen, hogy mondott valamit, de osztán három napig nem ett, nem itt. Beteg vót GAZDA János tehene, teje elment. Meg tudta rendezni, úgy visszajött a tehen teje. Mogyoróágat vágott, csak fehér mogyoróág vót jó, és visszafelé vágta le, úgy es hozta haza. Az istálló ajtajába verte azt a pokrócot, amivel kifogják a borjút. Egy valamit kellett mondjon es.”¹³

Egy lehetséges nyílás a házon az **ablak**. Ezt nem használják kijáráásra, azonban ki-be járhat rajta az „információ”, de a lélek is. „Hiába vertek kést, villát az ajtószemöldökbe, hiába kötötték körül a kemencét láncsal, ablakra, küszöbre is hiába tettek nyírfaágot, nem ért az semmit, a boszorkány tovább garázdálkodott.” (Szeghalom, Békés megye) (SZŰCS, 1936. 151). Látható e jelentésből, hogy a küszöb mellett az ablakot is védtek nyírfaággal, mely általában gonoszűző tulajdonsággal bírt.¹⁴

Az ablak egy igen érdekes jellegére mutat rá KESZEG Vilmos: „A küszöb, az ajtó »használata« bajelhárító szereppel bír az útra induláskor. Erre vall az a hiedelem, hogy az ablakon kimászni, kisgyermeket kiadni nem szabad. Ily módon teljesen védtelenül kerül az ember az idegen térbe. »Semmit se szabad kiadni az ablakon. Se kést, semmit, poharat. – Miért nem? – Kimegy a szerencse.« (...) »A gyermeket nem szabad kiadni az ablakon. Vissza kell adni.«” (KESZEG, 1997. 35)

Az ajtó és ablak közti különbség abban nyilvánul meg, hogy az ablaknak nincs védő szelleme, démona – ti. nincs hol laknia, nincs küszöb. Ha mégis megtörténne, hogy az őrző szellem (küszöb) tudta nélkül kikerül a gyerek a belső védett térből (**A**) egy külsőbe (védtelen udvar – **B**), akkor ugyanúgy kell visszajutni, ugyanazon módon, ahogy kijutott, mert különben kint reked, és könnyen megrontható.

Ambivalenciára utal egy másik adat, melyet DÖMÖTÖR Teklától idézek: „Nagyon bete-

ges volt a gyerek. S akkor azt mondta az a nő, amelyiké volt a gyerek: Jaj istenem, én eladom valakinek, csak megmaradjon az én gyermekem. S akkor eladta (úgy meséből adta el csak). – Legyen a tied, tegyél másik nevet magad a gyermeknek. Legyen a tied a gyerek, tegyél másik nevet. (Ablakon adták ki.) (Moldvai csángók)” (1981. 138). Ebben az esetben a fenti ellentétet találjuk: a beteg gyereket ablakon *kell* kiadni. Ez is megerősíti a küszöbön lakó démonról való feltételezésemet, ugyanis, ha az ablakon át „eladják” a beteg gyereket, és új nevet adnak neki, akkor kijátszható az őt üldöző betegség- vagy más démon, mivel az nem tudhat az ablakon kiadott gyerekről (az adatok többsége szerint a küszöb az a hely, ahol a démonok lakhatnak). Új nevet kapva, új identitást nyer, rituálisan megtörténik újjákeresztelése, újjászületése.

Az ablak-ajtó megkülönböztetést ismerték más magyar vidéken is. Egy felföldi adat szerint „ha négy-öt gyermek előzőleg meghalt már, akkor, hogy a következő gyermek életben maradjon, keresztanyja keresztelőről hazajövet ablakon adja be” (VAJKAI-WAGENHUBER, 1937. 146).

Érdekes helye van a látomásokban az ablaknak, ajtónak. „Adatközlőink vallomásai szerint a második világháború előtt Jézus és Mária nagyon sok moldvai templom ablaküvegén megjelent – írja POZSONY Ferenc –, s valami nagy veszedelem eljövételét jelezte” (1998. 78). Ugyanezzel a motívummal gyakran találkozhatunk az archaikus imádságokban, az ablakban, ajtóban a keresztény mitológia alakjai jelennek meg: „Kerülgyed az házamat, / áll meg a zajtomba, / szentkereszt a fejemnél” (ERDÉLYI 1976. 179); „Ajtómon Jézus Krisztus, / Ablakomon Boldogasszony, / Házam négy sarkába négy szép őrző angyal” (i.m. 233) stb. Az ajtóban megjelenő alakok változnak, Mária azonban következetesen az ablakban jelenik meg. A művészettörténeti adatok is megerősítenek ebben: Máriát nagyon gyakran ábrázolják ablak előtt vagy ablakban. A megszámlálhatatlan példából emeljük itt ki Gherardo DI GIOVANNI 1474–1476 közti festményét (l. pl. GOMBRICH, 1983. 191); vagy

Rogier VAN DER WEYDEN oltárképén (1453) láthatjuk, amint a tiburi szibilla mennyei látomásban megmutatja Augustus császárnak az Isten-anyát és gyermekét (I. SEIBERT, 1994, 16. kép), vagy ugyanennek a festőnek egy későbbi képén is hangsúlyos elem az ablak (i.m. 37. kép), illetve a rajta beáramló fény a Szentlélekkel. „Mária-képeken az ablak, amelynek üvegén áthatol a fény, vagy egy üvegedény Mária szüzességére utaló szimbólum – írja SEIBERT. Ahogy a napsugár átjárja az üveget anélkül, hogy kárt tenne benne, ugyanúgy Mária is érintetlen maradt, noha a Szentlélektől áthatva világra hozta a Megváltót” (1994. 9). A szimbolikus magyarázaton túl, úgy gondolom, hogy az ablak olyan hely, mely kedvez Mária megjelenésének: határ, a transzcendens megnyilvánulási helye, egyike azon kevés helyeknek, ahol csak pozitív lények jelenlétével találkozunk, a démonok teljességgel hiányoznak.

Egy következő fontos nyílás a házban a **kémény** (vagy **kürtő**). Ezt sem használják az emberek (ki-be járásra), ezért az ártó démon egyik lehetséges behatolási útja. Ezen az úton jár sokszor a lüderc, de itt jár (állítólag) a piros ruhás, fehér szakállas amerikai télapó is. Mindketten a másik világ képviselői. Az egyik egy negatív, a másik egy pozitív transzcendenciát képvisel. Akár az ablak esetén, itt is felállíthatunk egy kettős tagolást, mely épp azáltal alakult ki, hogy az emberek használják-e közvetlenül e kijáratot vagy sem. Így az ajtó a szocium szférájához (+), míg a kémény a mitikum szférájához tartozik (-). Lényegében ugyanazon denotátum pozitív vagy negatív változatáról van szó.

A következő közlésből is nyilvánvalóan látszik a küszöb és a kémény közeli rokonsága: „Háromszéki néphit szerint a leány, hogy udvarlója elvegye, tegye a legény lábnyomát a küszöb alá. – Ha a szatmári leány a legény lábnyomával tapasztja ki a kéményt, akkor az mindig reá gondol.” (HOLLÓ, 1935. 38) Nyilvánvalóan mindkét esetben (Háromszéken és Szatmáron is) a *pars pro toto* elve alapján mintegy befalazza a leány a legényt, így biztosítja, hogy az mindig vissza fog járni hozzá. Hisz tulajdonképpen saját magához tér vissza. Ugyanitt idézhetjük GUN-

DA Bélát is, ki Beregben, Derc faluban a következőket figyelte meg: „A tehén megrontóját nem keresték fel, hanem tuskés ágat tett a gazzasszony az istállóküszöbre vagy az istállóvályuba, és fejszével összevagdalta. Így semmisítve meg a rontó személyt, annak tevékenységét. Szokás volt az is, hogy a kéménybe kötötték fel a tuskés akácfa, csipkerózsa ágat, hogy átjárja a füst, s ezzel a rontó személy elsorvad” (GUNDA, 1989. 14). Látható, hogy a rontó személy megsemmisítése, „elsorvasztása” két egyenértékű színhelyen lehetséges: az istálló küszöbén, de a kéményben is. A színhelyek alatt nyilván szimbólumokat kell látnunk és értenünk. Mindkettő kapcsolatban áll egy olyan hatalommal, amely lehetőségessé teszi az igazságtételt.

Érdekes az alábbi rítus, melynek segítségével a háziállatokat az új környezetükhöz szoktatják. Nézzünk előbb egy alsóháromszéki példát, majd egy VAJKAI Aurél által közölt szöveget: „Amikor a tyúkot megvették, háromszor a kürtő körül megforgatták, hogy ne menjen el.”¹⁵ „Az új állat (kutya, macska) alfelit a küszöbhez dörzsölik, nehogy elsökjön. – Új házba költözéskor a tyúkról tollat kell levágni és a küszöb fölött elégetni, akkor az állatok a küszöbhez szoknak.” (VAJKAI, 1940. 329) Látható a közös elem: az új háziállatok szoktatása. Ezek alapján bizonyítottan látom a küszöb–**kürtő** rokonságot. Lépjünk tovább.

Az **ajtó** mintegy magába foglalja a küszöböt, bár a hiedelmek, illetve a ház határának átlépési rítusai nem fordítanak rá akkora hangsúlyt, mint a küszöbre. Ám, ha mégis szó esik az ajtóról, akkor a küszöbvel azonos értelemben történik az. Látni fogjuk, hogy az itt példaként felhozott mondához nagyon közel álló, rokon mondákat találunk később más, a küszöbhez kapcsolódó hiedelmek elemzésekor. „Amikor a legelső kakast elvágják az idei csibéből, akkor annak három tollát felszúrják az ajtóba, hogy a boszorkány ne menjen be az ajtón, három tollát a farkából beszúrják az ajtóba. (Klézse)” (BOSNYÁK, 1980. 63) A már említett ajtóban megjelenő keresztény szentek jelenségét is jól magyarázhatjuk így: az ajtó, akár a küszöb, vagy más, a

mi világunkat mintegy függőlegesen metsző határ, a transzcendens megjelenési helye lehet. Ez pedig egyformán érvényes a néphit lényekre és a keresztény szentekre.

Összefoglalva a ház nyílásairól eddig mondottakat idézhetjük a Mitológiai Enciklopédiát: „A kereszt alakú ornamentikát, faragott díszet, kereszt-hímezést alkalmazták védőtalizmánként (vö. a széles körben regisztrált adatokkal arról, hogy a ház valamennyi nyílását (ablakait, ajtóit) kereszttekkel jelölik a falusi gyakorlatban, egészen addig, hogy ástáskor az emberek keresztet vetnek szájukra)”¹⁶ (TOKAREV, 1988. 141). Jól érezhető itt is, hogy igen közeli rokonságban vannak ezek a szimbólumok.

3. A mágikus senkiföldje

Indítsuk egy közismert tényből gondolatmenetünket: az európai államok közti keskeny határsávot *senkiföldjének* nevezik. Ez az a rész, melyet gyakran újratárcsáznak, hogy a szinte homok-finom földben az esetleges szökők lábnyomát láthassák. Ez valóban senkinek nem tulajdona, igazi senkiföldje, államközi terület.

Hasonló senkiföldje más határok esetében is létezik: szimbolikus síkon.

Arnold van GENNEP a *semleges terület* fogalmát használja (GENNEP, 1996. 27). Ezt a terminust nem tartom a legszerencsésebbnek, ugyanis ez a térrész éppen azért, mert nem tartozik a mi világunkhoz, egy másfajta térrészként jelenik meg: a transzcendencia tereként. Itt a más világ lényei kapnak helyet: ezek lehetnek jók vagy rosszak, illetve kötelezően a dichotómia valamelyik feléhez kapcsolódnak (vagy jók vagy rosszak). Így nem indokolt a „semleges” jelző: ez a térrész sem emberi, sem transzcendentális szempontból nem semleges.

Abban azonban egyetérthetünk van GENNEPPEL, hogy ezen az emberi szempontból senkiföldjének nevezett térrészen rendkívül sok átmeneti rítus zajlik le. VAN GENNEP három átmeneti rítustípust különböztet meg: „1. *elválasztási rítus – rite de separation* (például legénybúcsúztató, vőfélybúcsúztató). A szerző további terminológiaként bevezeti a prelimináris

rítus elnevezést is. 2. *eltávolító rítus – rite de marge* (például lakodalmas menet) – liminális rítus. 3. *beépítő rítus – rite d’agregation* [...] – más néven posztliminális rítus.” (FEJŐS, 1979. 410)¹⁷ PÓCS eddig is használt terminusaira átfordítva: az **A** térrésztől való elválasztás rítusai, a határon végzett rítusok, valamint a más világban végzett beavatási rítusok.

Ezek rendkívül fontosak lehetnek a lakodalmi szokásokban, mivel itt a lány végleg megváltoztatja intim otthonát (**A**). BALÁZS Lajos könyveiben használja is a fogalmakat (bár kissé más értelemben): *elválasztási rítusok*, *eltávolító rítusok*, *beépítő rítusok* (I. BALÁZS, 1994; BALÁZS, 1995a). A szerző nem foglalkozik kimerítően említett két munkájában a határon végzett rítusokkal, melyeket Van GENNEP is külön említ (*liminare*), és a lakodalmi szokásokban is elég gyakran előfordulnak. Példaként említsünk hármat: „A menyasszony, templomból jövet a küszöbre tett bögre vizet, poharat rúg fel vagy a kapuban tál vizet, hogy könnyebben szüljön. – Menyasszonyt vőlegénye áttemeli a küszöbön, hogy ott ne hagyja.” (VAJKAI, 1940, 329) „Mikor a fiatal asszonyt az új házhoz viszik, nem szabad megengedni, hogy a *taapra* (küszöb) lépjen, mert akkor ő lesz majd úr a házban.” (NÉMETHY, 1939. 64)

Egy későbbi tanulmányában (BALÁZS, 1995) már külön hangsúlyozza a küszöb és a lakodalmi szokások kapcsolatát, beismerve – BARTHA Elek szavaival szólva –, hogy „a magyar folklórkutatás mindig elnagyoltan kezelte a küszöbvel (...) kapcsolatos lakodalmi szokásokat” (BALÁZS, 1995. 119). A tanulmányból kiderül, hogy a küszöb, mint határsáv erőteljesen jelen van a lakodalmi szokások rendszerében, proxemikájában. Tehát nem tekinthető esetlegesen a lakodalmi szokások proxemikája. Ebben a tanulmányban maga is közöl több olyan szöveget, melyeket bátran a fent idézett szövegek mellé csatolhatunk (I. BALÁZS, 1995. 119). Szentdomokoson is úgy tartják, hogy a menyasszony nem léphet a küszöbre: „Az nem tisztesség. Aki rálép, nem jóféle. Átlépni a küszöböt engedelmességet jelent.” (BALÁZS, 1995. 119)

Még tisztázásra szorul a menyasszony **átemelésének** mozzanata. Ez a rítus rendkívül széles körben elterjedt: mai amerikai populáris filmekben is sztereotípiaként figyelhető meg. Az átemelés nem pusztán a tiltás egyik változata/végrehajtása. Az átemelésnek külön jelentése van. „Régi európai szokás szerint a gyermek születésekor az apa fát ültetett, s azt tartották, hogy ha a beteg gyermeket átemelik életfája két ága között, meggyógyul újjászületik.” (HOPPÁL et al., 1995. 61) VULCĂNESCU pedig a következőket írja: „A lakodalomban a küszöbön fogadták a fiatal házaspárt az apósok és keresztapák/vőfély. A vőlegény ölébe vette menyasszonyát és így lépték át a küszöböt, hogy a menyasszony a házhoz kötődjön, és hogy ne tudja visszafelé átlépni a küszöböt a férje nélkül” (1985. 450).

A menyasszony számára eddig más világgként működő térrész (legény lakása) metamorfózisa kell lejátszódjon: **A** térrésszé kell alakuljon. Ugyanakkor ez az átlépése a küszöbnek végleges. Onnan visszatérés (válás) már nem létezik a hagyományos keresztény kultúrában. Egy olyan világot hagy maga mögött a nő, mely eddig számára **A** térrész volt, ám oda vissza nem térhet soha (úgy, mint **A** térrészbe). Ismerve a világok közti átjárás törvényszerűségeit (ugyanúgy kell mindig visszafelé is elvégezni a határátlépést, ahogyan az kifelé történt; vö. diadalív, ablakon kiadott gyerek, neregji kapu példái) és a menyasszony példájára alkalmazva: ha mégis vissza akar na térni a másik világba, akkor ezt csak ugyanúgy teheti, ahogy ebbe a világba jutott, vagyis a férjével együtt, a férje által, a férje ölében.

Sőt, továbbgöngyölítve a gondolatmenetet, a menyasszony visszafele irányuló cselekedete fatális is lehet: „No, még egyet mondok. Ott nálunk a szomszédba vót egy fiatal leán. Férjhez ment, s mikor mentek esküvőre, a kapu közül vissza kellett lépjen. S bizon a násznépnek nem tetszett, hogy hát e mét történt meg. Férjhez ment, az ura elment munkába, ő hon maradt, s mikor jött haza, halva kapta. Egy hétre, úgy hogy szombaton férjhez ment, szombaton el is temették.”¹⁸

Ezt a levezetést jogosabbnak érzem, mint BIEDERMANN feltételezését: „Sok kultúrában

saját védőszellem, a küszöb őrzője lakja [ti. a küszöböt], akit nem szabad megsérteni. A menyasszonyt első alkalommal átemelik új otthona küszöbén, nyilván azzal a szándékkal, hogy így vezessék félre az őrzőt, azt a benyomást keltsék, hogy mindig ott lakott.” (BIEDERMANN, 1996. 235) Az őrző démon ilyen egyszerűen nem csapható be!

Lépjünk tovább:

„A menyasszony jobb lábával lépi át a küszöböt és mondja: Istenem tedd szerencsésé s boldoggá lépésemet” (BALÁZS, 1985. 419). A mágikus senkiföldjén a végleges lépéshez kérelem is társul Istenhez. Ez azért történhet éppen itt, mert ez az a térrész, melyben a transzcendencia megnyilvánulhat: itt történetesen szent jellegéről van szó.

A házasság mellett az életút másik két jeles fordulópontja kapcsán is találkozunk a küszöbvel mint a mágikus senkiföldjével.

Nézzük BOSNYÁK Sándor gyűjtéséből a következő magyarfalui szöveget: „Mikor a hótat vitték ki, akkor tettek le egy darab vásznat a küszöbre, a kapunál, a templom kapujánál, a temetőnél, s a sírnál es, hogy annak azt mondták, hogy a másvilágon híd lesz az a vászon. Azt a vásznat odaadták egy férfinak, ha férfi vót, vagy nőnek, ha nő vót.” Példánk öt határformát sorol fel: mindegyik fölé szimbolikus hidat terítenek (egy darab vásznat). Ezek a hidak a halott sírba jutását szolgálhatják, azaz a ravatalozás helye és a sír közt húzódó határformák fölé (melyek egyben a transzcendencia helyei is) valamilyen szimbolikus hidat létesítenek. Ez a híd analógiásan majd a túlvilágon is hasznára lesz a halottnak a moldvaiak hite szerint.

Tehát a küszöböt, a kaput, a sírt szakadékként foghatjuk fel a mi világunk bejárható, sima felületén.

Egy másik példánk, mely szintén a **halál**-hoz kapcsolódik, VULCĂNESCU munkájából való. „Szintén a küszöbön álltak meg a koporsóval Olténiában, mikor a halottat vitték ki a házból. Akik a halottat vitték a vállukon, a küszöbön eljátszották, hogy hol vissza húzzák a koporsót a házba, hol meg ki az ereszbe, szimbolizálva ezzel a harcot, mely a két erő közt zajlik: az, amely

bent akarja tartani a halottat és amely ki akarja vinni. Végül azok, kik visszafele húzták, vesztének, és a halottat kiviszik az ereszbe; aztán feltették Szent Mihály lovára vagy a szekérbe, mely már várt az udvaron, és kivitték a temetőbe.” (VULČANESCU, 1985. 450)

A himbálás mozzanata a **keresztelés** kapcsán is megjelenik, ezúttal magyar vonatkozásban: „Sok helyen hazajövetelkor a küszöbön a koma átveszi (ti. a csecsemőt, kit a keresztelőlől hazahoznak) és háromszor ide s tova ringatja, hogy még az utolsó rossz is kimenjen belőle.” (WLISLOCKIné, 1893. 214)

Lényegében, amint ezt VULČANESCU is megjegyzi, a két erő harcáról van szó. De két világ harcáról is. A magyar példában is ezt kell látnunk a népi magyarázattal ellentétben: a frissen megkeresztelt gyereket, kit kereszteléséig pogányként tartanak számon, a kinti **(B)** erők még vissza akarnak tartani, de végül a bent térrész **(A)** erői győznek, és a gyerek bekerül a házba. A temetés esetében ennek a tökéletes tükörképét kapjuk, azaz ugyanazt csak fordított irányban.

A küszöb mágikus senkiföldje-jellegének köszönhetően – mint már mondtam – jelen van a transzcendencia. Ezért válhatott a **jóslás** terévé, valamint olyan veszélyeztetett térrésszé, ahol a más világ/túlvilág erői (pl. isten nyila) megnyilvánulhatnak; valamint a **rontásnak** is ki van téve itt az egyén. „Szilveszter estén ülj a küszöbre arccal befelé, papucsodat rúgd hátra, ha a papucs orra befelé néz, kérő jön az új esztendőben a házba, ha kifelé halál.” (VAJKAI, 1940. 329); „Villámláskor nem tanácsos a *tóapon* (talp, küszöb) állni, mert a villám oda csap.” (GÖNCZI, 1902. 69); „Hát többször, mikor harangoznak is este imádságra, ott ülünk a küszöbön, na, mondok hajjátok-e, a régi öregek mondták ám, hogy meg-rontik ilyenkor.” (ZENTAI, 1983. 86).

Itt a térbeli mágikus pont érintkezik az időbeli mágikus ponttal, mely hasonló jellegű jelenségeket látszik életre hívni, akár az általunk tárgyalt térbeli szakadást jelentő pontok. Ezzel azonban bővebben nem foglalkozhatom itt.

Megjelenik a küszöb, mint a transzcendenst előhívó, megmutatkozását megengedő hely

az archaikus népi imádságokban is. Ezt a műfajt már említettük az ablak, illetve ajtó kapcsán. Mint sok más archaikus imamotívum esetén, most is csak találgathatjuk a motívum eredetét, jelentését, funkcióját. Általában a minket érdeklő térrész az ima elmondásának imába foglalt helyeként jelenik meg. Leggyakoribb a „kimenék ajtóm eleibe” formula, melynek értelmezése még várat magára. A küszöb így jelenik meg: „Lépj keresztül küszöbödön, / Ereszd le aranyszínű hajadat, / Tekints föl a csinai nagy hegyre, / Ott látod isteni fiadat, fényes Jézus Krisztusodat” (ERDÉLYI, 1976. 289). Az idézetet ERDÉLYI Zsuzsanna így értelmezi: „Mágikus értékű jegy [ti. a küszöb]. Keleti–nyugati hiedelemrendszerekben egyaránt fontos szerepe van. Jelzett sor utal a küszöb ősi hit szerinti tabu mivoltára, ebből eredő küszöbtilalomra. Jelesül: nem szabad a küszöbre lépni, mert az alatta tanyázó védő házi–családi szellemeket megsérthetik” (1976. 290). A szerző művében még előfordul a küszöb a 41. sz. imában is: „Ki ez a ház? / Szent Vendel háza / Kű küszöbje / Vas ajtaja.” (I.m. 214) ERDÉLYI szerint a kő egyházjelkép, a küszöb pedig ebben a környezetben a keresztény kő – egyház – állandóság jelképkörbe illeszkedik.

Azonban ugyanebben az imagyűjteményben találkozunk az előző fordítottjával is: a küszöböt nem kell átlépni, hanem rá kell állni: „En agyambul fel keltem / aldót vízben meg Mosdottam / aldót kendővel megkendőztem / en hazambul ki leptem / küszöbömre fel allottam / magos menybe fel tekintetem / magos menynek ajtajat nyitva lattam” (I.m. 391). És ez a régebbi változat: a 17. sz. végén, 18. sz. elején feljegyzett szöveg. A mi századunkban gyűjtött szövegek ismerik az „en hazambul ki leptem” motívumot (az egyik leggyakrabban előforduló az ERDÉLYI gyűjteményében is; esetleg így: „kimenék ajtóm eleibe” és más variánsok), azonban az utóbb idézett régebbi szövegünkéből a következő sort: „küszöbömre fel allottam” már nem. Így megkockáztatom azt a hipotézist, hogy ez a sor valamiért kikopott, fokozatosan elmaradt. Elképzelhető, hogy az imádságot valóban a küszöbön végezték, mivel az imák gyakran utalnak a

transzcendencia megjelenésére: az ajtó előtt¹⁹, a küszöbön. Tehát a határon, a mágikus senkiföldjén végzett ima (a felfelé tekintés) megengedi a szent megnyilatkozását, esetleg a látomást²⁰: „magos menynek ajtaját nyitva lattam / ottan lattam egy aran sikket²¹ / aban üldöget boldogságos Szűz Maria” (i.h.).

Hipotézisem lényege tehát az, hogy az ajtó eleje, a ház eleje, azok a helyek, melyeket az imák megjelölnek, mint a transzcendens megjelenésének helyei, illetve az imádkozás végzésének helyei, ahhoz a sávhoz tartoznak, annak meghosszabbításai, melynek szimbóluma a küszöb, lényege pedig a határ volta: se kint, se bent.

Ezen a ponton könnyen belátható, hogy itt nem csak a transzcendencia jelenségei, hanem a transzcendencia lényei is előfordulhatnak.

4. A démon lakhelye. A szerencse

a) Negatív irányban

„A kánaáni kultikus életben az ártó démonok tanyájának tekintették, ezért tőlük való félelmükben nem léptek rá a küszöbre. (1Sám5, 5; Szof 1,9)” (HAAG, 1989) A Bibliában már írtak tehát a küszöbön lakó **ártó démonokról**. Ezeknek a démonoknak elűzésére szolgálhattak az áldozatok is (némely esetben emberáldozat). Sok esetben már eleve lehetetlen volt az építés az áldozat nélküli (vö. pl. Kőműves Kelemenné baladájával).

Több kutató az emberáldozat maradványait véli felfedezni a különböző áldozatjellegű rítusokban. „Szokásban van náluk (ti. a regátia-aknál), hogy – a régebbi emberáldozat helyett újabban – fekete kakast, tyúkot vagy tojást tesznek a küszöb alá, mert az új épület szelleme áldozatot követel. Leggyakoribb azonban, hogy egy elhaladó ember árnyékát veszik fel pappírra vagy lécre s azt falazzák be. A regátbeliek vásáraiton árnyékot is árulnak. Alapgondolata, hogy az egyénnek egy részét képezi az árnyéka s ha azt befalazzák, az illető személy is el fog pusztulni. – Boszorkánypörökben gyakori a vád, hogy *embereket mért*, vagyis felvette az árnyékát.” (HOLLÓ, 1935. 38)

KESZEG Vilmos közli az alábbi adatokat: „Ha istállót csináltak, abba is tettek vért²². (...) Általában leölt szárnyast építenek be ma is a ház alapjába, vagy csupán vérét csurgatják be az alapba.” (KESZEG, 1997. 34) Az ártó démon így engesztelhető ki.

b) Pozitív irányban

Meglepő adatnak tűnt, de a rendszerbe könnyen beleépülő tény, hogy a küszöb alatt az **ősök szelleme** tanyázhat. RÓHEIM írja, hogy különböző kultúrákban temettek is a küszöb alá²³ (l. RÓHEIM, 1990. 165). Az ókori Egyiptomban is ismert volt ez a képzet. Kincskereséssel kapcsolatos jegyzőkönyvekből került elő az adat: „A falutól nyugatra egy nagy mecset küszöbe alatt kell látni. Egy hercegnő sírja fog előbukkanni. Fel kell emelni a holttestet, s feje alól ládika kerül elő három gyűrűvel” (KÁKO-SY, 1974. 84).

Ezen a ponton kiegészítésre szorul PÓCS Éva felfogása: „Ez a »másvilág« (ti. a küszöb tere) nem a »túlvilág«, a halottak végleges tartózkodási helye – írja PÓCS –, de különböző természetfölötti – démonikus lények tartózkodnak, jelennek meg itt, és itt bolyonganak, egy végleges túlvilágra kerülésük előtti átmeneti időben a halottak is, mint visszajárók, vezeklők, az emberrel még személyes kapcsolatot tartó lények.” (1983. 187)

Ugyanakkor (talán) hozzászólhatunk a kapuba temetés kérdéséhez is. A kapu–küszöb már bemutatott rokonság alapján RÓHEIM adatai megerősítik a „léleklakóhely” hipotézist.²⁴ Ha itt az ősök szelleme lakhat, akkor ez nem lehet a lélek számára pusztán átmeneti hely, és nem feleltethető meg a keresztény mitológia „tornác” fogalmának, de még csak nem is operálhatunk a kereszténység ide vonatkozó fogalomrendszerével (vö. PÓCS túlvilág fogalmával), ti. az egy más jellegű rendszert alkot. Tehát valóban „nem a túlvilág”, de *lehet* a „halottak végleges tartózkodási helye” (PÓCS, uo.).

A küszöb érintésének tilalma is kétoldalú: egyrészt a gonosz démontól való félelem, másrészt az ősök szelleme előtti tisztelgés helye lehet.

Ugyancsak pozitív őrzőnek nevezhetjük a házikigyót is: olyanak, ki a küszöb alatt lakik, és nem szabad bántani. Bántásával az egyébként neki tulajdonított szerencse elszáll, sőt az ellenkezőjébe (szerencsétlenségbe) csap át.²⁵

Általában a pozitív szellemeknek köszönhetően nyerte el a küszöb talán leggyakoribb jellemzőjét: **szerencsehordozó** jellegét. „Küszöbre patkót, pénzt szegenek vagy küszöb alá ássák, hogy szerencse, illetve pénz jöjjön a házhoz.” (VAJKAI, 1940. 329)²⁶; „Szerencseparkót tettek a küszöb alá vagy a cseber fölére.”²⁷; „A küszöb nehéz átlépés vagy nagy hágó. A ház küszöbe alá a gyermek hajcskáját beásták, hogy, ugye, legyen szerencséje az életben.”²⁸; „Talált lópatkó szerencse, s azt a kapu vagy ajtóküszöbre szokás szegelni.” (KOVÁCS, 1927. 124); „Békát ástak a küszöb alá, mert meg vót a szerencse. Békák vót a babonásoknak az istállóba, de oda nemigen matatott más, csak a tulajdonos. Ha békát tartottak, akkor szerencséjük vót a marhákhöz. A küszöb alá a belit ásták a döglött állatnak, hogy legyen szerencse.”²⁹; „A küszöb nagy hágó, mert mikor az ember kimegy, nem tudja, mire megy ki, ér-e még haza, vagy nem is ér haza. A küszöb alá patkót, kötelet bogozva, geregucsálva tettek, hogy legyen szerencse.”³⁰

Tehát láthattuk, hogy szerencsehozó cselekedetek egész sorát találjuk a küszöbhez kapcsoltnak.

Már a következő fejezethez vezet el az utolsóként idézett szövegünk: „patkót, kötelet bogozva, geregucsálva tettek” a küszöb alá. Itt szerencsehozó cselekedetként jelenik meg. Más szövegekben a rontás módja lehet. (A bog, a megkötés szimbóluma által megköthető a szerencse is, de használható a mágikus bogozás rontásra is).

5. A küszöb ambivalenciája

Már többször is érintettük az ambivalencia kérdését: határozottan érezhető, hogy jellemzője a kapcsolódó hiedelemcselekedeteknek.

Szó esett az eddigiekben is a küszöb **érinthezőségről**, illetve **érinthezőtlenségről**. Bizonyos esetekben kötelező érinteni, más esetekben meg éppen tilos. Kötelező érintésre példa

lehet a halott házból való kivitele: erre számtalan példát citál RÓHEIM (1990. 163–164), mi nem ismételjük meg mindet, pusztán a bukovinai példát vesszük át. „Bukovinában, mikor a holttestet a házból kiviszik, megérintenek minden küszöböt, amelyen átmennek, hogy a halott elbűcsúzhasson hozzátartozóitól.” „A ház és részei szintén egy komplexumot alkotnak, legfontosabb része a küszöb. Ennek rengeteg babonája van. A küszöböt védeni kell, mert ezen keresztül jön be a házba minden jó és rossz. (...) A küszöböt nem szabad érinteni, mert a szerencsét őrzi, szent dolog, s a tilalom megszegéséért súlyos büntetés jár.” (HOLLÓ, 1935. 38) Ezzel szemben azonban a küszöb lehet érinthező is. „Zámtalan hagyományban a templom, oltár, mauzóleum küszöbét nem érinthetik meg, érinthezőtlenek. Vigyázni kell, hogy nagy léppéssel átlépjék anélkül, hogy lábuk a küszöböt megérintené. Előtte le kell borulni, imádkozni és megcsókolni. Középázsia és Szibéria kultúrájában a szokás kiterjedt a ház vagy a sátor küszöbére is. Megtaláljuk a szokást Haitiban is” (CHEVALIER, GHEERBRANT, 1995. 125).

Az első esetben (HOLLÓ, 1935) a küszöb „a szerencsét őrzi”, tehát egy tulajdonságának köszönheti érinthezőtlenségét. Egy mélyebbre nyúló magyarázatot látok a második példánkban. A templom küszöbéről a ház küszöbére is kiterjedt érinthezőtlenség oka: az ősök szellemének, és ez által lakóhelyüknek is (küszöb), nyugalomban kell maradniuk. (Vö. az európaiak „nyugodjon békében” jelenségével, illetve azzal a ténnyel, hogy ha nem rituálisan történik a sír felbontása, mint például a románoknál a csontok összeszedésének a rítusa, akkor az a sír meggyalázásának, az ősök nyugalomát megzavaró cselekedetnek bizonyul, és úgy földi, mind túlvilági erők részéről szankcióban részesül).

Az érinthezőtlenséget bizonyítja az az általánosan elterjedt tiltás, mely szerint nem szabad a temetőben a sírokra lépni, köztük kell járni.

Az ambivalencia kérdéséhez tartozik a már említett **jó**, illetve **gonosz démon/szellem** jelenléte ebben a térrészben.

Ugyancsak érintettük már egy másik jelenséget is: sok esetben pénzt tesznek a küszöb-

re, küszöb alá. Ez is lehet kétirányú cselekedet: a már idézett szövegben (VAJKAI, 1940. 329) a pénzt a szerencse, gazdagság előidézésére teszik. Ekkor az analógián alapuló mágia érvényesül. Hasonló jelenséggel állunk szemben a következő esetben is: „A jegyesek a küszöb alá pénzt ásnak, hogy a szerencse, vagyon megmaradjon.” (HOLLÓ, 1935. 38) Ezzel szemben lehet rontási praktika mozzanata is: „Ha a tehen megellett, az irigy szomszéd krajcárt lop a küszöb alá, hogy a tehenét megrontsa.” (HOLLÓ, 1935. 38) Mind a szerencse előidézése, mind a rontás lehetősége ennek a térrésznek abból a tulajdonságából adódik, hogy a mágikus senkiföldje jelleget viseli magán, és ezáltal a transzcendencia megnyilvánulási helye. Hogy ennek a transzcendens erőnek éppen ártó vagy emberbarát formája jelenik meg, azt a kulturális kontextus szabályozza.

A fenti példára alkalmazva: a háziak arra használják ki ezt a tulajdonságot, hogy szerencsét, pénzt varázsoljanak, míg az „irigy szomszéd” a tehen megrontása céljából ugyanannak a térrésznek, ugyanazon tulajdonságának egy másik arcát használja ki.

Az eddigiekben felsorjázott rontási, illetve rontás–elhárítási praktikákat kiegészítve, említsünk meg még néhányat.

6. Rontás, megcsináltatás (a küszöbön)

„Aprójszágot nem nevelnek ott: ahol a küszöb alá fazékban döglött csirkét, békát és záptojást ásnak el.” (KISS, 1925. 156) A küszöb malfikus cselekedetek színhelyeként jelenik meg itt: a fazék (edény) tartalma³¹ ez esetben döglött csirke, azaz a megrontandó élő csirke halott változata; a béka, az ártó démon³²; valamint a záptojás, mely a tojásnak, mint az életet magába záró formátumnak a negatív mása: tulajdonképpen a halott tojás, melyből már nem serkenhet élet.

Nézzünk két közleményt, melyben a haj szimbolikájával operálva a megrontás, illetve megcsináltatás cselekedetét hájtják végre. „A küszöb alá csomó haját kell sározni, aki átlépi, annak lába teli lesz sebbel. – Amelyik legényt meg akarod szerzeni, annak hajából áss a küszöb alá.” (VAJKAI, 1940. 329) A haj a *pars pro toto* elve

alapján válhatott a rontás eszközzé (és egyben tárgyává is, hisz mint az emberi test része képviseli az egészet).

Nem mellékes, hogy a haját *csomó* formájában és *sározni* kell. És találkozunk itt is a már említett *átlépés* mozzanattal. A második megcsináltatást elmondó szövegben a haj a *pars pro toto* elve alapján képviseli a legény személyét. Ugyanúgy, ahogy a kémény kapcsán már említett lábnyom is, de a következő szövegben található borjúszőr elem is: „Kis gida vagy borjú után nem sír az anyja, ha a kis állat szőriből a küszöb alá ásnak” (VAJKAI, 1940. 329). Egy másik esetben is hasonló elemekből épül fel a rontás: „Gatyamadzagból három darabot, szennyes gatyafeneket, hajból 3 nyisszantást rongyba varrni és a küszöb alá sározni” (VAJKAI, 1940. 329). A sár, de a szennyes gatyafenek is a tisztálanság szimbólumai.

Ám ilyen rontások ellen lehet és kell is védekezni.

7. Védekezés rontás ellen, gyógyítás (a küszöbön)

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár közül egy 1584-ből származó szöveget. „Sophia ZEOCH Iakabne vallia Zolgalo leany valek... Latam ezt ZABO Catotol, hogy az Zoba Ajto elot kewzob keowet fel vewe es Sowal s haműwal hinte megh az helyet e HIRSER Martonnewal haromzor leptete Altal (Kv; TJK IV/1. 216)” (SZABÓ T., 1995. 714). A *hamu* szórásában közös jegyet vélek felfedezni a lüderc azonosításának módjában használatos praktikában. „... Osztán egyszer csak mindenesetre arra a megoldásra jutottunk, hogy valaki azt mondta, hogy szitált hammat kell hinteni az ajtó elé, met mind a lüdnak, olyan nyoma van. S valamelyik osztán szitált hammat hintett, s mutogatták másnap, hogy ne, lüdnym, lüdnym. Az öregasszonyt kérdették: Az este itt vót-e Gyurka bátyom? Itt. Jött oda BAKSA Gyurka, mind egy kötőrúd ereszkedett le. Ezt tudom mondani. De ezt nem hallomásból. Ezt én személyesen láttam. (...) Ez a lüdercjárás itt szent és sérthetetlen vót itt abban az üdőben.”³³

Lényegében az **azonosítás** a küszöbön történik. Bár az emberi térrészben BAKSA Gyurkává változva jár a lüderc, az emberi szempontból senkiföldjének tekinthető különleges jellegű térrészben, a küszöbön nem tudja leleplezni valódi énjét, lidérc mivoltát. Ez a transzcendencia tere, melyen a transzcendens lény át kell haladjon, ha be akar jutni a házba, és mivel itt ő „otthon van”, ezért leleplezhető.

A **só**, mely szintén megjelenik a szövegben, az erő szimbóluma, és általában eufemizáló jellege van. A méheket Gyimesben sóval szelídítik meg (I. ALBERT, 1995. 90). Ugyancsak gyimesi hiedelemmonda szerint a rontás elhárításában is szerepet játszik éppen a küszöbvel kapcsolatban: „Ki kell fújni a küszöböt. Fokhagymát, sót, hótszenet, s a tejiből három cseppet oda bele kell önteni, s azt bedugni s akkor nem tudják elvinni a tejit.” (ALBERT, 1995. 52) BIEDERMANN lexikonában is találhatunk egy ide vonatkozó adatot, mely szerint Japánban is sót szórnak a küszöbre. (1996. 235).

Tehát a só is és a hamu is esszenciaként fogható fel: a tisztaság, erő képzetköreihez tartoznak. Mivel nem ismerjük az idézett 1584-es szöveg kontextusát, nem állapítható meg, hogy valóban valamiféle gonoszazonosító, gonoszűző, esetleg eufemizáló rítusról van-e szó.

Más lehetséges esetek rontás elhárítására a küszöb különleges médiumának kihasználásával: „Az istálló küszöbe alá *fokhagymát* ásnak, hogy a tehenet meg ne igizhessék.” (HOLLÓ, 1935. 38); „Bunfalván ugyancsak rontás ellen az istálló küszöbe alá három czikk *fokhagymát* ásnak, a fonott *fokhagymaszárat* pedig a jászol fölé a gerendára akasztják.” (ISTVÁNYFY, 1911. 295) Látható, hogy a közös elem a küszöb mellett a **fokhagyma** megjelenése: esszenciajellege miatt erős démonelhárító szer. Senkiföldjén megjelenve nyilvánvalóan az ott tanyázó gonosz démon orra alá szánták³⁴.

Szintén rontáselhárító szerepe van a következő esetben is a küszöbnek: „Hogy a tehenet meg ne rontsák, legelső ellése után a tehén poklát háromszor keresztül kell venni a szarva körül és a küszöb előtt elásni, soha sem lehet megron-

tani a tehenet (Csaroda, Tiszaszalka)” (DOMANOVSKY, 1936. 115).

Külön kiemelésre érdemesnek tartom a **fémesszközök** megjelenését a küszöbön.

A már idézett szeghalmi adatban (SZÜCS, 1936. 151) a boszorkány ellen úgy védekeztek, hogy „vertek *kést*, *villát* az ajtószemöldökebe”, körülkötötték a kemencét **lánc**cal. Úgyszintén idéztünk már egy másik szilvási adatot: „Mikor a borjas tehenet ellés után először kihajtják a legelőre, az istálló küszöbén fokhagymaszárat vagy a kerékkötő *lánc*zot fektetnek végig, hogy a jószág azon menjen által, akkor senki se fogja megrontani (Szilvás)” (ISTVÁNYFY, 1911. 295). Itt is megjelenik a lánc védekezési praktikában. A gyimesiek szintén láncot tesznek a kapu közé az első kihajtasakor. „Ojan erőss legyel ősszel, mind ez a *lánc*” (ALBERT, 1995. 92).

Egy másik fémesszköz a **fokos, balta** szintén „hatálytalanítja a gonosz szándékot”: „A kottyozásnak úgy látszik, hogy ez időben is csak halvány emléke élt, mert az öreg emberek is csak hallomásból tudnak róla. Így ezidőben is már csak inkább hiedelmek kapcsolódnak e naphoz és a Luca naptól Karácsonyig tartó *tizenkét napokhoz*. Pl. e napon (Luca) nem szoktak egymáshoz menni, jó szándékkal nem is ment senki. A rossz szándékú asszony elment a kiszemelt házhoz, farát a kemencének fordította, s hátul összeszorította a markát, ezzel tudta megakadályozni a háziak tyúkjainak tojását. A háziak persze már eleve védekeztek, s a küszöbre tették a *fokost*, hogy ezen kelljen keresztül lépni a bemenőnek, ez hatálytalanítja a gonosz szándékot. Az ól ajtaját fokhagymával dörzsölték meg, esetleg X-et rajzoltak vele. (Szaporca)” (ZENTAI, 1983. 167)

Gyógyításban pedig így jelenik meg: „Sülyt (az arcon lévő mérges daganatot) úgy gyógyítanak, hogy a daganat mellett *baltával* el-suhintanak és a baltát a küszöbbe vágják.”

(VAJKAI, 1940. 329); „Ha a gyermek beteg, feresztő vizében a ház négy szögletéből szedett meszet tesznek, vagy 9 holt szenet rongyba tekerve a küszöbre tesznek, fejszével összetörlik és a ronggyal együtt vízbe teszik, melyből a gyermeknek inni adnak” (WLISLOCKIné, 1893. 220).

Ezekben a példákban a fémesszközök mint az égi eredetű fém képviselői elhárító erőt rejtenek magukban. Ez társulhat hegyes, szűrő vagy vágó tulajdonságukkal, mely erősíti elhárító jellegüket. „A háznak küszöbe alá kukorica furaló és bugylibicska volt beásva, hogy megőrizze a házat a rossztól” (ZENTAI, 1983. 159.)

Egy másik hasonló elem, mely gyakran jelenik meg a küszöbön, és akár a fémesszközök, ő is az erőt képviselve gonoszelhárító szereppel bír: a **piros szín**. „Hát igen... szegeznek oda ne az ajtó sarkához, a küszöbre ide belől ekkoracska [mutatja, hogy arasznyi] *piros rongyot*. Így keresztesen teszik, s akkor nem éri semmi baj sem a gyermeket, mikor a gyermek es születik, sem az estállóban nem történik semmi.”³⁵ „A küszöböt átlépni az egy nagy dolog, vagy férjhez mész, vagy megházasodsz. Mikor a fiatalasszony szült, a küszöb alá ástak egy *piros pántlikát*, hogy a gyerek ne kapjon ótvart. Menstruációs nő nem mehetett be a kisgyerekhez, mert seb lett az arcára. Egy gumit, pántlikát tettek a küszöb alá, hogy ne vigyék el az asszony tejét.”³⁶ „Ha a küszöb belső oldalához piros rongyot szegeznek, akkor az asszony tejét nem viszik el.” (GYÖRFFY, 1916. 84)

A **gyöngy** (mint a gonoszt abszorbáló) szimbolikájához kapcsolható a következő rontás-elhárító praktika: „Amikor születik a gyermek, az asszonnak a... me régebb gyöngyöt viseltek. Má asszon nem vót, akinek gyöngy nem vót a nyakán. S abból, a gyöngynek vót ojal szallagja, felköttek avval, s akkor kivágtak egy darabot, s a küszöbön belől odaszegeztek, hogy ne vigyék el a tejt s az álmát.” (ALBERT, 1995. 43)³⁷

Az eddigi példákban megfigyelhettük, hogy a veszély minden esetben a **B** térrészből, kintről jön, és az **A** térrészben levő embert, állatot kell védeni ellene. A **rontás** csak úgy lehetséges, ha azt valamilyen formában sikerül átvinni a mágikus senkiföldjén. Ez pedig „nagy hágó” a gonosznak is, ezért ezen a vonalon állítják fel az akadályt, melybe a kintí, ártó démonikus erő beleakad.

Mint láttuk már a balta kapcsán, gyógyítási praktikákban is szerepel a küszöb, mely mágikus mivoltától fogva erősítheti a praktika

sikerét. „Küszöbön a ködös borjút keresztülvitették, és attól elmúlt.”³⁸

A gyógyításban elfoglat helyét említi OLÁH Andor is munkájában, sajnos csak egy felsorolásban: „A ráleheléssel történő gyógyítástól a szélnak való átadásig a közvetlenül – szembe tünően és a közvetetten – rejtetten szél általi gyógyítás széles skálájára bukkanhatunk, és a széljárta helyek (kemence, szabad kémény, ajtó [küszöb], háztető, keresztút, dombtető, bokor, fa, erdő) ugyancsak nagy szerepet játszanak a gyógyításban” (OLÁH, 1986. 68). Nyilván a szél, amely a lélek megjelenési formája, illetve lakóhelye egyszerre van jelen a határ motívummal. Ezek nem zárják ki egymást, sőt erősítik a gyógyító erőt.

8. A küszöb, mint a vulva szimbóluma

Először nézzük magát az elméletet, és aztán a magyarázatot, hogy ez miért csak a dolgozat végén jelenik meg.

RÓHEIM Géza hipotéziséről van szó. Hasonló jelentéstulajdonítással még csak a Jelképtárban találkoztam: „az átmenet helyeként a vulva, illetve a száj, torok jelképe is, a nemzés, a születés, ill. a halál pillanatában.” (HOPPÁL et al. 1995. 107) RÓHEIMnél a levezetés kissé eltér ettől. Először „A házi kígyó” c. alfejezetben találkoztam az értelmezéssel: „A család fenntartója maga az ősi kígyó, a római genius. »Genius a gignere«; a szó a nemzés fogalmából ered és a kígyó a férfi nemzőszerve, amely »a küszöb alatt« (a vaginában) a faj fennmaradását biztosítja.” (RÓHEIM, 1990. 90) Hátrább a „*Lélek búcsúja*” c. alfejezetben bővebben is szól a kérdésről (RÓHEIM, 1990. 163–166).

A lényege, hogy abban a széles körben elterjedt szokásban, mely szerint a halottat a küszöbhez érintik, mikor viszik ki a házból, a születés fordított cselekedetét látja: a küszöböt mint egy szimbolikus vaginát értelmezi, melyhez a test hozzá kell érjen eltávozáskor is, úgy ahogyan azt akkor tette, mikor e világra jött. „Azt hiszem, *végelegesen igazoltam (kiemelés tőlem)*, hogy a születésre vonatkozó mitikus képzetben csak a valódi folyamat reduplikációit kell lát-

nunk, és ha ezt az elvet itt is alkalmazzuk, érthetővé válik, hogy, valamint a testtől elszakadó lélek, az anyától elszakadó gyermek, a házból kijövő test is érinti a küszöböt, egy szimbolikus vaginát” (i.m. 165). Majd megerősíti kijelentését: „A göcsejiek szerint a halottat a ravatalos ágyból fejfelé előre kell kivinni, hogy úgy kerüljön a koporsóba, mint születéskor a világba” (uo.).

Azt hiszem, ha valami véglegesen igazolt, akkor az már eleve rossz. Nem engedi meg, hogy mint episztémét továbbgondolhassuk. Így megkísérlem a továbbiakban – egyáltalán nem véglegesen – mégis kimutatni, hogy RÓHEIM tétele nem véglegesen igazolt.

Induljunk fordított sorrendben: kezdjük azzal, amivel RÓHEIM befejezte tételének bizonyítását. A határ egyik már említett jellegzetesége, hogy rajta valóban ugyanúgy kell visszajönni is, mint ahogy távoztunk rajta keresztül. Ezért a göcseji példa valóban erősíti a „vulvaelméletet”.

Ám saját megfigyeléseim szerint Háromszéken általánosan elterjedt a bemutatott göcseji példa fordítottja³⁹.

BALÁZS Lajos ugyancsak a lábbal történő halottkivitelről számol be csíkszentdomokosi halotti szokásban: „Milyen irányban helyezik a koporsót a szertartás előtt? Miért így? »Lábbal az ajtó felé, a kijárat felé... Mindegy, hogy milyen a háznak a fekvése. Mikor kiteszik az udvarra akkor is lábbal a kapu felé. (...) Így szokták.« ; »Bent a házba lábbal örökké az ajtó felé teszik a halottat. Az udvaron pedig csak így. Ahogy menyen ki lábbal a lába örökké eléfelé van. A kapu felé indulatba«; »Mikor harangoznak elsőt a gyűlőre akkor rakják ki a ravatalt. A lábával viszik előre örökké: a házból ki s az udvarból ki, s úgy es teszik le: a kapu felé.«” (BALÁZS, 1995a. 128–129)

Tövisháton úgyszintén lábbal van a halott elhelyezve a kapu felé. (L. VIRÁG, 1994. 62.) Moldvában is „lábbal viszik ki a halottat. (Pokolpatak)” (BOSNYÁK, 1980. 223). Tehát találhatunk más adatokat, melyek a fordítottját állítják RÓHEIM göcseji példájának. Ezekben az esetekben, ha valóban általánosan ismertén vul-

va-szimbólum lenne, akkor érvényesülne a törvény, hogy a határon úgy kell visszalépni, ahogyan először átléptük azt. Példánkban ez nem következik be. Inkább egy másik hiedelem hatására cselekszenek így: félnek, hogy a halott lelke hazajárhat, ezért úgy viszik ki a házból, hogy kifelé nézzen. (A visszafelé nézés, visszapillantás motívumát vö. a lakodalom kapcsán már említett csíki példával.)

A másik érve a **házikigyó**val mint a férfi nemi szerv szimbólumával való összekapcsolása. Ez esetben sem teljesen egyértelmű dologról van szó, ugyanis a házikigyó nem kötelezően a küszöb alatt tartózkodik. Tartózkodhat a falban is, ezt pedig elég nehezen értelmezhetjük vaginaként. Azonban a fal is és a küszöb is olyan mágiikus senkiföldje, melyben a démon tartózkodhatik. A népi kultúrában azért nem kapott akkora hangsúlyt, mint a küszöb, mert ezen *nem járhatunk át*.

Egy harmadik tényezőt is meg kell említenünk. RÓHEIM értelmezése szerint „a halottat sok helyen azért temették a küszöb alá, hogy biztosítsák újjászületésüket.” (RÓHEIM 1990. 165) Már többször kifejtettük, hogy a küszöb olyan térrész, ahol a földiektől különböző lények lakhatnak, tartózkodhatnak átmenetileg, valamint jelenhetnek meg transzcendens jelenségek. Ez esetben is ebben a jellegében látom a magyarázatot: az ősök szelleme ott lakhatnak. És ha megvolt rá a lehetőség, akkor ezt valószínűleg ki is használták, mivel ez lehetett a legközelebbi hely a házhoz, az utódokhoz, akiket ezek a szellemek, általánosan elterjedt képzet szerint, figyelték⁴⁰ és néha irányítottak is.

A koporsó küszöbhez érintése pedig az addig még a testben, test körül bolyongó lélek igazi otthonába, a transzcendens térbe való jutását szolgálja.

RÓHEIM elméletét erősítheti az, hogy a rokonszimbólumnak, a kapunak nagyon gyakran előfordulhat szexuális jelentése is. Pl. „Nyisd ki rózsám kapudat. / Hadd kerüljem váradat”⁴¹. Itt a kerülés egyértelműen birtokbavételt, a vár pedig a női nemi szervet jelenti BERNÁTH Béla értelmezésében is (BERNÁTH, 1981. 25), mellyel

magam is egyetértek. Azonban ez az értelem nem terjed ki a küszöbre is, legalábbis én nem találtam elfogadhatóan általános adatot rá. (RÓHEIM adatait nem tekintem általánosan elfogadhatóaknak a fenti okok miatt)

9. „A halál küszöbén.”

– Nyelvünk a küszöbről

Dolgozatunk befejezésének *küszöbén* állunk. Nem maradt más hátra, mint eddigi hipotéziseinket nyelvi példákkal is megerősíteni. Nyelvünkben is sok esetben *'határ'* értelemben fordul elő a küszöb. Ha valaki „a halál küszöbén áll”, akkor valószínűleg hamarosan be is lép a halál tartományába, átlépi az élet és halál közt húzódo határt (a küszöböt). O. NAGY Gábor szerint a *küszöbön áll* szintagma jelentése: „közelesen bekövetkezik” (O. NAGY, 1966. 412–413).

BIEDERMANN is felhívja a figyelmet a nyelvi jelenségre: „Közmondásban, kifejezésekben gyakran felbukkan a küszöb szimbolikus értelmezése („Átlépni a küszöböt”, „küszöbön áll”, „a küszöbről is alig köszöntötte” stb)” (1996. 235). A küszöb szimbolikájának a felsorolt nyelvi példákból való megjelenési okát részben a küszöb őrzőjébe vetett hitben, részben „ősi átlépési rítusokban” kell keresnünk a szerző szerint. Ezek valóban a dolgozatunk eddigi részeiben taglalt jelenségeket őrzik nagyon szívósan, sok esetben túlélik magát a rítust, de még a tudatos szimbolikus jelentéstudajdonítást is.

Sőt a precíz tudományokban is jelentkezhetnek *'határ'* értelemben. Így a **fizikában** beszélnek küszöbfrekvenciáról, a **biológiában** pedig különböző környezeti hatások küszöbértékéről (pl. csak két bizonyos küszöbérték közt mozgó rezgést érzékelünk hangként).

Átfogó kognitív nyelvészeti megközelítést SZILÁGYI N. Sándor ad (SZILÁGYI N., 1996. 33–36). Szerinte a határ egy „lehetetlen” hely, mely nincs se kint, se bent, így az ilyen nyelvi helyeket paradox helyeknek nevezhetjük. Tetten érhetjük a jelenség nyelvi nyomait néhány *át* igeekötös ige esetében (pl. *átalakul, átváltozik*). Jellemzője a paradox helyeknek, hogy jórészt megnevezhetetlenek, nyelv mögöttiek, így titok-

zatosak és költőiek is ugyanakkor. Léteznek irodalmi, zenei, sőt tudományos művek, melyek metaforaként emelik címükbe a *küszöb* szót. Így nyelvi utalhatnak a minden új mű által megkívánt újdonságra, az *új felé vezető útra*. Vagy ha nem is új, de más kell legyen az, ami a *Küszöbön túl*⁴² van. Tehát az átmenet a két világ közt a paradox helyen vezet át.

Érdekes probléma lehet az időbeli, illetve térbeli paradox helyek elkülönítése. Megfigyelhető, hogy legtöbbször a térbeli megnevezéseket terjesztjük ki az időbeli jelenségek megnevezésére is. Ha azt mondjuk, hogy a *vizsgaidőszak küszöbén állunk*, akkor nyilvánvalóan egy időbeli tényre utalunk, bár a küszöb maga tapinthatóan térelem. Ilyen az új év küszöbe is, mely egy jellegzetesen időbeli paradox hely. Ilyenkor nem vagyunk még az új évben, de már vége az évnek. És ilyen a küszöbön álló nyár is. Még sorolhatnánk a példákat, de talán ennyi is meggyőző. SZILÁGYI N. is említi a kultúrában (tágabb értelmében) megjelenő paradox helyeket, azokhoz hasonló jelenségeket, melyeket én is elemeztem dolgozatom eddigi részében. Ennél tovább is lép, és tágítja megjelenésének horizontját a magas kultúra felé, de a pszichológia felé is. Különösen azok a korszakok, melyek a homályt, a titokzatos, a kimondhatatlant próbálták megragadni, mint pl. a romantika, előszeretettel foglalkoztak ezekkel a helyekkel. A határ konkrét előfordulásait a kultúrában tendenciózusan keresték és megjelenítették műveikben. Ezek azok a helyek, melyek „se kint, se bent, mint a küszöb”. Nem az erdőt, nem a mezőt, hanem a kettő sejtelmes határát festik. Az időt is úgy választják meg, hogy a határon legyen: a homály idejét, a hajnalt vagy a naplementét jelenítik meg.

Érdekes pszichológiai vetületei is vannak ezeknek a paradox helyeknek, határoknak. „...Megfigyelhetni pl., hogy bizonyos életkorban a gyerekek kényszereselekvésszerűen ügyelnek arra, hogy ne lépjenek a járda egyes darabjait elválasztó vonalra: észlelésükben az összefüggő sík felület ugyanis egyértelműen járda, a határ-vonalról azonban ki tudja, miféle? (Ezért még bizonyos babonás hiedelmek is társulnak hozzá)”

(SZILÁGYI N., 1996. 35). De hasonló a kanális-fedélre való lépés tilalma is, melyhez szintén bizonyos szerencsétlenséget előre jósoló hiedelmek fűződnek. Bár kör alakú, de ez a térrész is kilóg a homogén síkból, mintegy szakadékként funkcionál, akár a már fent említett sírgödör, kapu, küszöb stb., melyek fölél szimbolikusan hidat emelnek.

III. Befejezés

A határ egyetlen elemének (korántsem kimerítő) tárgyalását kíséreltük meg. A többi rokon szimbólum is megérdemelne hasonló elemzést. De ez más dolgozatnak lehet a témája (esetleg összefoglalóan szakdolgozatnak).

Úgyszintén egy átfogó elemzés egyik részét képezhetné úgy a küszöbnek, mint a más ide tartozó szimbólumoknak nem csak a térdimenzóban való tárgyalása (bár ez az elsődleges), hanem az idősíkok szempontjából való elemzés.

Láthattuk bővebben a népi kultúrából vett példák alapján, hogy nagyon széles körben elterjedt képzetrel állunk szemben. Csak jeleztük jelenlétét a magas kultúrában is és köztét a pszichológikumhoz e furcsa helynek, a kimondhatatlannak. Nyilvánvaló, hogy népi és magas kultúra, valamint a nyelv és pszichológia nem különálló egységek. Rendkívül sok átfedési terület létezik köztük.

Tudatosan nem szűkítettem a példákat előfordulási helyük vagy jellegük szerint. Úgy gondolom, hogy e széles „paléta” lehet a legmeggyőzőbb bizonyítéka annak, hogy egy ún. archetípussal állunk szemben, egy olyan minden ember elméjében létező képzetrel, mely az egyes kultúrákban/egyes időkben, korszakokban más és más módon aktualizálódik; a kultúrák előjellel látják el, meghatározzák előfordulásának környezetét, de a lényege változatlan marad. Mint minden archetípus, ez is a kimondhatatlank kategóriájába tartozik. Maga a küszöb mint épülelem természetesen bátran eltűnhet, a kimondhatatlant azonban (melynek az épülelem csak nevet adott szimbólummá válása folyamán) megpróbáljuk megnevezni, és megpróbálunk megfelelni a misztikus kihívásnak: foglalkozunk a küszöbvel...

Irodalom

- *** (1997): **Képek és jelképek**. Bp. Európa Könyvkiadó. (Negyedik fejezet). 161–194.
- ALBERT Ernő (1995): **Boszorkányos dógok**. Gyimesi csángó hiedelemmondák, hiedelmek. Sepsiszentgyörgy.
- BALÁZS Lajos (1994): **Az én első tisztességes napom. Pár választás és lakodalmom Csíkszentdomokoson**. Buk. Kriterion.
- BALÁZS Lajos (1995): Tér és térhatár a Csíkszentdomokosi lakodalomban. In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3. Szerk. ZAKARIÁS Erzsébet. 114–121.
- BALÁZS Lajos (1995a): **Menj ki én lelkem a testből... Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson**. Csíkszereda, Pallas–Akadémia Kiadó.
- BÁTKY Zsigmond (1907): **Néhány adat Bánffyhunynak és környékének népies építkezéséhez**. Néprajzi Értesítő. VIII. évf. 50–71.
- BENOIST, Luc (1995): **Semne, simboluri și mituri**. Buc. Humanitas
- BERNÁTH Béla (1981): **A magyar népköltés szerelmi szimbolikája**. In: Előmunkálatok 9. 16–82.
- BIEDERMANN, Hans (1996): **Szimbólumlexikon**. Bp. Corvina.
- BOSNYÁK Sándor (szerk., gyűjtötte) (1980): **A moldvai magyarok hitvilága**. In: Folkór Archivum 12. Bp.
- CHEVALIER, Jean; GHEERBRANT, Alain (1995): **Dictionar de simboluri. Mituri, vise obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere**. Buc.
- DOMANOVSKY György (1936): **Beregmegeyi babonák. Ethnographia**. XLVII. évf. 114–116.
- DÖMÖTÖR Tekla (1981): **A magyar nép hiedelemvilága**. Bp.
- DURAND, Gilbert (1977): **Structurile antropologice ale imaginariului. Introducere în arhetipologia generală**. Buc.
- ELIADE, Mircea (1996): **A szent és a profán. A vallási lényegről**. Bp. Európa Könyvkiadó.
- ERDÉLYI Zsuzsanna (1976): **Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok**. Bp.
- EVSEEV, Ivan (1994): **Dictionar de simboluri și arhetipuri culturale**. Timișoara.
- FEJŐS Zoltán (1979): **Az átmeneti rítusok. Arnold VAN GENNEP elméletének vázlata**. In: Ethn. XC. évf., 3. sz. 406–414.
- GAZDÁNE OLOSZ Ella (1995): **A temetés proxemikája Kovásznán**. In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3. Szerk. ZAKARIÁS Erzsébet. Kolozsvár. 99–104.
- VAN GENNEP, Arnold (1996): **Riturile de trecere**. Iași. Polirom.
- GOMBRICH, E. H. (1983): **A művészet története**. Negyedik kiadás. Bp.
- GÖNCZI Ferencz (1902): **A villámlás, mennydörgés és mennykő a göcseji nép hiedelmében**. Népr. Ért. III. évf., 4. sz. (ápr.). 65–79.
- GUNDA Béla (1989): **A rostaforogató asszony**. Bp.

- GUNDA Béla (é.n.): **A társadalmi szervezet, a kultusz és a magyar parasztszoba térbeosztása.** In: A Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és irodalomtudományi osztályának közleményei. XVII. kötet, 1–4. sz. Bp. 247–268. [Különnyomat.]
- GYÖRFFY István (1916): **Babonás hiedelmek és szokások a feketekőrösvölgyi magyaroknál.** Ethn. XXVII. évf. 81–89.
- HAAG, Herbert (1989): **Bibliai Lexikon.** Bp.
- HOLLÓ Domokos (1935): **Népbabonák lélektana.** Ethn. XLVI. évf. 31–42.
- HOPPÁL M. – JANKOVICS M., NAGY A., SZEMADÁN Gy. (1995): **Jelképtár.** Bp. Helikon. (Harmadik kiadás)
- IMREH István, SZESZKA ERŐS Péter (1978): **A szabófalvi jogszokásokról.** In: **Népismereti dolgozatok.** Szerk. KÓS Károly, FARAGÓ József. Bukarest, 195–207.
- ISTVÁNFY Gyula (1911): **Néphit és népszokások. A borsodmegyei palóczok.** (Harmadik közlemény) Ethn. XXII. évf. 292–304.
- KÁKOSY László (1974): **Varázslás az ókori Egyiptomban. 2. kiadás.** Bp.
- KERÉNYI György (1941): **Száz népi játékdal.** Bp.
- KESZEG Vilmos (1997): **A kör szemantikája és szerkezete.** In: Művelődés., 4.sz., 34–37.
- KISS Lajos (1925): **A hódmezővásárhelyi ember „aprójószág”-a.** Ethn. XXXVI. évf. 148–162.
- H. KOVÁCS Mihály (1927): **Népbabonák Makóról.** Ethn. XXXVIII. évf. 124–125.
- KUNT Ernő (1983): **Temetők népművészete.** Bp., Corvina Kiadó.
- LÜKŐ Gábor (1942): **A magyar lélek formái.** Bp., Exodus. (Pécs: Pannonia könyvek, 1987)
- NÉMETHY Endre (1939): **Népi hiedelmek és szokások Muzsaszemenyéről.** Népr. Ért. XXXI. évf. 62–64.
- O. NAGY Gábor (1966): **Magyar szólások és közmondások.** Bp. Gondolat.
- PÓCS Éva (szerk.) (1998): **A látomásformulák szerepe az archaikus népi imádságokban.** In: **Eksztázis, álom, látomás. Vallásnéptudományi fogalmak tudományközi megközelítésben.** Bp. 405–432.
- SEIBERT, Jutta (szerk.) (1994): **A keresztény művészet lexikona.** Második kiadás. Bp.
- STAHL, Henri H. (1992): **A régi román falu és öröksége.** Bp.
- SZABÓ T Attila (főszerk.) (1995): **Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár.** VII. kötet. Bp.–Buk. (*küszöbök* címszó: 714).
- SZILÁGYI N. Sándor (1996): **Hogyan teremtünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára.** Erdélyi tankönyvtanács. Kolozsvár.
- SZŰCS Sándor (1936): **Boszorkány-történetek a Nagysárrétől.** Ethn. XLVII. évf. 151–155.
- PÓCS Éva (1983): **Tér és idő a néphitben.** Ethn. XCIV.évf. 177–205.
- POZSONY Ferenc (1998): **Látomások a moldvai csángó falvakban.** In: **Eksztázis, álom, látomás. Vallásnéptudományi fogalmak tudományközi megközelítésben.** Szerk. PÓCS Éva. Bp. 72–80.
- RÓHEIM Géza (1918): **Psychoanalysis és etnológia** (II. közlemény) Ethn. XXIX. évf. 206–232.
- RÓHEIM Géza (1990): **Magyar néphit és népszokások.** Szege. (Reprint)
- TAKÁCS Lajos (1980): **Egy határforma hátteréhez.** Ethn. XCI. 398–403.
- TAKÁCS Lajos (1987): **Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon.** Bp. Akadémiai Kiadó.
- TÉGLÁS István (1913): **Építőáldozat Tordán.** (II: közlemény). Népr. Ért. XIV. évf. 99–101.
- TOKAREV, Sz. A. (szerk.) (1988): **Mitológiai enciklopédia I.** Bp. Gondolat.
- TÖMÖRKÉNY István (1904): **A tanyai világból.** Népr. Ért. V. évf. 253–265, 304–315.
- VAJKAI Aurél (1940): **Veszprém megye népi építkezése.** Népr. Ért. XXXII. évf. 1–22.
- VAJKAI-WAGENHUBER Aurél (1937): **Adatok a Felföld népi orvosláshoz.** Ethn. 48. évf. 140–157.
- VULCANESCU, Romulus (1985): **Mitológia romaná.** Buc.
- WLISLOCKIné DÖFLER Fanni (1893): **A gyermek a magyar néphitben.** Ethn. IV: évf. 107–116, 209–224.
- ZENTAI Tünde (1983): **Ormánsági hiedelmek.** In: **Folklór Archívum** 15. Bp.
- YAMAGUCHI, Masao (1990): **Központ és periféria a kultúrában.** In: **Jel-kép,** 1–2. sz., 94–104.

Jegyzet

1. A gyűjtést 1992-ben végeztem Gyimesben és az alsóháromszéki Bikfalván.
2. Mivel bent szavunk nyelviileg megszokott, hangsúlyoznunk kell, hogy a megfigyelő szempontjából tekintve azonos helyről van szó a megfigyelő terével (A). (Pl. ha az erdőn kívül vagyunk, akkor is mondhatjuk, hogy bent az erdőben. Ez a bent kategória azonban nem ugyanaz, mint az általunk használt bent, mint A térrész)
3. Izgalmas kérdés lehet, hogy az emberek saját testrészeitek is e dichotomikus séma szerint ítélik meg. A középpont (a kívánatos, a tiszta stb) a fej (ami egyben a lélek lakóhelye is), az arc (ami az identitás egyik legfontosabb külső ismérve) lesz. Erről YAMAGUCHI így ír: „A csillogó szemeket, az arányos orrot és a felsőtestet úgy tekintjük, mint kívánatos, belső részeket, míg az alsótestet a szaporodás képzetét felidézőnek és ezért zavarónak, a külső részhez tartozónak érezzük. A fentiekkel összhangban a székletürítésre mint alacsony értékű tette gondolunk... Az ellenőrizhető részek tiszták és központiak, míg a nem ellenőrizhető, rejtélyes részeket a perifériára szorítjuk.” (i.h.)
4. BERDE Ferencné, 78 éves. Saját bikfalvi gyűjtésem.
5. BALINT Róza, 67 éves. Saját bikfalvi gyűjtésem.
6. PÁLL Anna, 59 éves. Saját bikfalvi gyűjtésem.
7. Pl., ha valakit igazgatónévvel neveznek ki, akkor számára megváltozik az igazgatói szoba terének jellege, mely eddig B térrészként funkcionált.
8. KERÉKES Jánosné, 63 éves. Saját bikfalvi gyűjtésem.
9. Gondoljunk arra a tényre, hogy a mai modern háznak már egyáltalán nincs kiemelkedő küszöbe, míg a régiségben ugyancsak magas küszöbökkel találkozhatunk. Erre közül BÁTKY (1907. 61) kalotaszegi adatot: „Úgy a pitarnak, mint a háznak ajtaja alacsony, csak vállig érő, tehát közepes ember is meghajolva léphet be rajtuk. Küszöbük jó lányi magas, régebben még magasabb volt.”
10. Nem minden esetben beszélhetünk a mítosz eltűnéséről, a modern

határoknak (pl. volt vasfüggöny stb)is némely esetben erős mitikus jellegük van. Ez azonban egy másfajta mitikusság, mint a hajdani nagy kiterjedésű, kaotikus és amorf határterületek mitikussága.

11. BRAUM Ferencné, 68 éves. Saját bikfalvi gyűjtésem.
12. A fémesköz szimbolikájára még visszatérek, más szövegekben is előfordul a küszöbvel kapcsolatban.
13. BURJÁN Gyurka, 72 éves. Saját gyimesi gyűjtésem.
14. LUKÓ a száznak nyírfágaiban, melyekkel a szánezők csapokdják magukat, ősi, gonoszúzó szertartások kellékét, illetve leszármazottaikat véli felismerni (LÚKÓ, 1942. 273).
15. PALLÓCSKA Emília, 85 éves. Saját gyűjtésem Bikfalváról. Az adat Bikfalván invariánsnak bizonyult. Az adatközlő Szacsaváról házasodott be a faluba.
16. Értsd: az emberi test (mint ház), nyílásai megfelelnek a ház nyílásainak. Ezért kell az ásitó szájra (nyitva hagyott házra) keresztet vetni, illetve kézzel eltakarni, különben betörlőzik a rossz szellem.
17. FEJŐS jó magyar nyelvű ismertetőt közöl GENNEP művéről. Az ő fordításban használja a magyar szakirodalom az általam is idézett terminusokat. L. még VAN GENNEP, 1996. 29.
18. FEKETE Mihályné DOBOS Regina, 89 éves. Gyűjtötte 1997-ben Csíkközmonson HEINRICH Andrea.
19. Az imák nem az udvart jelölik meg, hanem közvetlenül az ajtó előtti térrészt, aminek a régiségben, de sok helyen ma is a küszöbök helye felel meg. Úgy gondolom, hogy ez mágiusk szempontról azonos a küszöbvel. Vö. SZABÓ T, 1995. 714 e dolgozatban is idézett szövegével (hátrább), melyből kiderül, hogy a küszöbre vonatkozó partikákat a küszöbökre is vonatkoznak.
20. A látomás és archaikus ima kapcsolatát I. ERDÉLYI, 1998.
21. 'Aranyozott bőrszék' – PAIS Dezső értelmezése.
22. DEMETER Pistáné PÉTER Erzszi 1925, ANDRÁSSY-telep. KESZEG Vilmos gyűjtése (I. KESZEG, 1997. 34)
23. Ezt az adatot megerősíti Evseev is szimbólumszótárában. Bár nem írja, hogy honnan veszi adatát, de ő is tud róla, hogy temetkeztek a küszöb alá.
24. Vö. még az 1997-ben Csíkközmonson gyűjtött adattal (I. GÁSPÁR Melinda kéziratban levő dolgozatát), mely szerint még a huszadik században a temető kapujának galambdúcába „temették” a kereszteletlenül elhunyt csecsemőket.
25. „[– Ilyen volt-e, hogy házikigyó?] – Hogyne. Én megmagyarázom magának. Itt történt ne az én udvaromon. Vót nekem egy fiam. VERES Vilmosnak hívták. 23 éves korában BOKOR Jakab, BOKOR Sanyi megölték. Hetvenötbe 14 szúrás volt rajta. (...) Vette a fát s megütte a kigyót. A konyha mellett hátul egy jó nagy kigyó eléjött oda. S, üssed Vilmos, üssed! Ott ütték. Már én hallottam, hogy itt fejjel eléjött egy nagy kigyó s az ember megütötte; másnap két tehene döglött meg. Ezt én már tudtam. Mondom: Irénke – mondom feleségemnek – nem szabadott volna bántástok azt a kigyót, ő elment volna. Valami nagy baj történt. Megölték a szegény köjket. Ezt tudom mondani a házikigyóról.” VERES Simon, 82 éves. Saját gyűjtésem. Lemhány, 1994. Ide még számtalan adatot sorjázhathánk fel. Pl. Tordán a házban levő fehér kigyó hoz szerencsét.
26. Látni fogjuk, hogy a küszöb pénzhez való viszonya meglehetősen ambivalens. Itt természetesen a hasonlóságon alapuló mágia érvényesül.
27. INCZE Béla (cőfalvi születésű), 77 éves. Saját bikfalvi gyűjtésem.
28. PÁLL Anna, 59 éves. Saját bikfalvi gyűjtésem.
29. BERDE Ferenc, 82 éves. Saját bikfalvi gyűjtésem.
30. KELEMEN Jánosné, 71 éves. Saját bikfalvi gyűjtésem.
31. Lényegében ez az edény egy fordított szent Grál (I. még DURAND, 1977. 245–292). Az edényt mindenképpen Grál-szimbólumként értelmezhetjük itt, bár fordítottan van jelen: míg egyébként Jézus vérért tartalmazza az élet szimbóluma, itt a halál szimbólumává válik.
32. Itt nem szeretnék kitérni a béka szimbólumának kifejtésére. L. pl. HOPPÁL et al, 1995. 34–35.
33. VERES Simon, 82 éves. Saját gyűjtésem Felsőlehményben, 1994.
34. Gyimesben is közsismert rontáselhárító szer a folkhagyma. Erre vonatkozó adatokat közöl ALBERT Ernő felsorjázva azokat az időpontokat is, amikor „a küszöb alá bétészik”. Ezek a „nevezetes napok: (...) Szent

György nap, Szent János nap, nagypéntek, virágvasárnap, napszentület előtt.” (ALBERT, 1995. 93) Az időpontok jelesnap mivoltuk miatt erősítik a praktika hatását. Az időskok szempontjából végezhető elemzéstől itt eltekintünk. Túl messzire vezetne. L. pl. PÓCS, 1983.

35. NIKUC Jánosné KOVÁCS Teréz, 84 éves. Saját bikfalvi gyűjtésem.
36. BRAUM Ferencné, 68 éves.
37. A gyöngy szimbolikáját I. bővebben ELIADÉNél a negyedik fejezetben (A kagylók szimbolikája) 1997. 161–194.
38. CSILIP János, 83 éves. Saját hidegségi gyűjtésem.
39. Közléssel is megerősíthetem. GAZDÁné OLOSZ Ella tanulmányában kovászai adatot közöl: a ravatalt lábbal az ajtó felé helyezik el és „a halottat lábbal hozzák ki a házból (hogy vissza ne térjen), azaz először a lábát viszik az ajtón ki, ezt a ravatalt elhelyezkedése is így kívánja.” (GAZDÁné OLOSZ, 1995. 101)
40. KUNT Ernő közlése szerint az egyébként távoli temetőt azért helyezték hegyoldalra, mert „onnan vigyáznak az öregek”: „A hegyoldalon fekvő temetőkről (...) azt mondják, hogy „onnan vigyáznak az öregek (ti. az elhunytak), hogy megtartják-e a régi törvényt (ti. az elődök)» (Teresznye, Borsod–Abaj–Zemplén m.)” (KUNT, 1983. 17).
41. Az idézet KERÉNYITől van (1941. 31. – 28. sz., 4. vsz). Számtalan más példa is említhető, de most maradjunk meg ennél az egynél.
42. Ezzel a címmel jelent meg a TÁTRAI Band egyik legutolsó lemeze. Továbbá irodalmi művek értelmezésében is segít az ilyen megközelítés, nagyon gyakran élnek ezzel a szimbólummal. L. a mottóként idézett DSIDA-verset, vagy SZÓCS Géza: Históriai a küszöb alól c. művét. Továbbá: TURGENYEV A küszöbön vagy Jorge Luis BORGES: Ember a küszöbön c. művek stb.

Pragul, un exemplu pentru arhetipul limitei (Rezumat)

Studiul discută simbolistica pragului, pornind în primul rând de la exemple oferite de etnografie. Pragul nu este numai locul trecerii (în spațiu și în timp). Poate să fie locul trecerii tocmai pentru că este locul preferențial al manifestării transcendentului, un pământ al nimănu, care în același timp nu este niciodată unul neutru, ci în mod obligatoriu pozitiv ori negativ.

Threshold – Example of the Frontier Archetype (Abstract)

The paper debates the symbolism of the threshold, starting from the examples offered by ethnography, first of all. The threshold is not only the place to step over (both in space and time). It may be the very place to step over because the transcendence, the special place where the „different” appears, is such a no-man’s land, which at the same time cannot ever be neutral, but always compulsorily positive or negative in value.

Változások a bukovinai telepesek lakodalmi szokásrendjében Ludastelepen

(Kivonat)

A mezőszégi Ludastelepre 1904 és 1905 között 14 bukovinai család települt. További telepesek a Bánságból, Kunságból stb. érkeztek. Be- és visszatelepülés a későbbiekben is több rendben történt. Az új, idegen környezetet, a különböző vidékekről, hagyományokkal érkezők körében, különösen a vegyes házasságok következtében az egyes szokások jelentősen módosultak, nyilván leghamarabb a lakodalmi szokások esetében. Az elszigetelődött és állandóan több irányban is fragmentálódó kisközösségeknél a folklorizáció is sajátos: SEBESTYÉN Ádám 1972-es gyűjtését 1996-ban forgatókönyvként használták. A dolgozat, mint jellegzetes példát, a lakodalmi szokásrend változását követi nyomon 1908–1996 között.

Bevezetés

Ludastelepre 1904 és 1905 között 14 bukovinai család települt. E 14 család közül jelenleg 4 család él a telepen, illetve ezek leszármazottai. 1927-ben és 1930-ban kitelepszik még 2 család, ők mai napig is a telepen élnek. Ezeknek a telepesek családjának az életformájában, gazdálkodásmódjában és szokásvilágában bekövetkezett változásokat tanulmányoztam. A lakodalmi szokásrend alakulását különösen érdekesnek találtam, ezért tartottam fontosnak kiemelni. Az idegen környezetben ugyanis a gazdasági téren legelmaradottabb bukovinaiak integrálódásának legfőbb eszköze a házasság volt (LOVAS, 1908).

Kiindulási alapként SEBESTYÉN Ádámnak *A bukovinai székelyek élete és története*

Madéfalvától napjainkig címmel 1972-ben megjelent munkáját választottam. Az említett könyvben leírt szokásrend sorrendjét követem, minden szokáslelemnél kitérve a változásra. A szokásrendszer átalakulásának 4 fontosabb szakasza volt. Az első ilyen szakasz 1905-től 1930-ig tartott. Erre az időszakra vonatkozó adatokkal az 1930-ban betelepült család visszaemlékezései szolgálnak. A következő szakasz 1930-tól 1940-ig már az élő emlékezet időszaka. 1940 korszakhatár, mert 10 család áttelepül. Bácskába és Déva környékére. Ezek közül egy-egy család visszatelepül. A harmadik időszak 1940-től 1972-ig tart, amikor megjelenik SEBESTYÉN Ádám könyve. Az utolsó időszak 1972-től napjainkig húzódik.

A szokás története

Bukovinában a lakodalmi szokás a *lejánkérés*sel kezdődik. Erre mindig felkészültek, a megbeszélte időpontban, naplemente után a vőlegény keresztapjával és még 2–4 személy kíséretével (keresztanya, nagybácsi, sógor), 1–2 liter pálinkával ellátogatnak a lányos házhoz. A vőlegény kint maradt, s ha a leány igent mondott a kérőknek, kiment és behívta. Ezt követte a hozomány megbeszélése, evés, ivás. A vendéglátók rendszerint fánkkal és piskótával kínálták a kérőket. A *lejánkérés* szombaton volt szokás, vasárnap a fiatalok elmentek a paphoz beiratkozni. Ebben a szokáslemben változás történhetett már az első periódusban. Természetes módon megváltoztak a szokás résztvevői, hiszen a rokonság elszakadt egymástól. Az 1930-ban kitelepedett családok tapasztalják a változást, az egyik 1934-ben férjhezment adatközlőt sem úgy kérték ki, „ahogy nálunk volt szokás”. „Én szegény leány voltam, akkor költöztünk, apósom nagygazda. Aztán nem akarózott a mi esküvőnk.” Ha mindkét fél bukovinai volt, akkor a vőlegényt valaki más képviselte, „az is bukovinai ember”. Az 1930–1940 közötti időszakban leggyakrabban a vőlegény testvéreére hárul ez a szerepkör, ugyanis ha a menyasszony nem tetszett valamilyen okból, legfőképpen ha református volt, nem vállalták a leánykérést. 1940 után „olyan is vot, hogy a vőlegény az édesanyjával ment, mert itt a haború

után ferfiak alig vótak. Ahogy a háború véget ért jött a koncentra.” Az 50-es évek közepétől a vőlegény násznagya a kérő, 1972-ig egyedül a násznagyra hárul ez a szerepkör, de a SEBESTYÉN könyvének megjelenése után újra jelen van a 2–4 résztvevő. Ma a násznagy mellett kérő a sógor és a vőlegény testvére is. A vőlegény ma sem megy be a többi résztvevővel együtt, vagy ha igen, akkor a hátuk mögött áll meg, amíg külön hellyel nem kínálják. A lejánkérést a háromszori kihirdetés után az esküvő követte. Az esküvőre való előkészület volt a *kontyoló*, amelyre nem hívtak senkit, bárki elmehetett, aki közel állt a lányos házhoz. Főleg asszonyok mentek ajándékokkal, és segítkeztek az ételek elkészítésében. Az áttelepedés után ez a szokásselem nagyon jelentőssé válik, ugyanis az otthonmaradottakkal állandó kapcsolatot tartó telepesek meghívják levélben a vendégeket. Az asszonyok hamarabb elindulnak, hogy részt vegyenek az előkészületekben. A kontyolóra mai napig így mennek, az asszonyok hamarabb indulnak el, ha más helységben van a lakodalom. Itt esznek, isznak, énekelnek, együtt siratják a menyasszonyt.

Bukovinában a lakodalom napja szerda volt, s azelőtt vasárnap a lakodalmas gazda egy vőfélyvel, akinek a kezében egy *ruvapálca* volt, meghívta a vendégeket. A legényeket és leányokat a *nyuszujok* (nyoszolyalányok) hívták. Gyereket nem vittek lakodalomba. A rokonaiktól távolra elszakadt családok az otthonmaradottakat levélben hívják meg, a szomszédokat pedig egy vőfély, akit erre a vőlegény felkér. A lakodalmas gazda 1930-ban már nincs meg a telepen, ugyanis „módos ember kellett legyen az ilyen. A lakodalom költségeit ő állta. A település után itt nem volt senkinek pénze, mert nagy vót az adósság, 50 évig kellett törleszteni havonta a telep árát.” Ezt a tisztséget 1974-ben, az első, SEBESTYÉN Ádám könyve megjelenését követő lakodalmon felújítják. Egy nagy lakodalom keretében elvállalja egy Magyarországról hívott vendég. Szerepe ekkor már szimbolikus, anyagilag nem járul hozzá, csupán levezeti a lakodalmat. „Csak úgy mondták, hogy lakodalmas gazda, neki nem került semmibe.” Azóta a menyasszony keresztapja kapja ezt a tisztséget, aki egyben násznagy is,

vagy a násznagy, aki lehet idegen is, ha a keresztszülők már nem élnek, illetve azok gyerekei nem tudják vállalni a násznagyi szerepet. A *nyuszujok* a '40-es évektől a menyasszony kisebb leányrokonai voltak. Szerepük megmaradt 1972 után is, ma az eljegyzésre hívogatnak és már jórészt a menyasszony barátnőiből kerülnek ki. 1974-ig gyerek nem ment lakodalomba, ekkor van jelen egy Magyarországról jött vendég gyereke, azóta gyakrabban előfordul.

A *siratóeste* a kontyolóval egybeesik. Ez az esküvő előestéje, amikor a menyasszonyi háznál a rokonok együtt mulatnak. A megtelepedés után nem válik el a kontyólótól. A siratóestét követő nap a lakodalom napja, amely a *vendégek fogadásával* kezdődik. Bukovinában a nagylakodalom esetén az esküvő délután 1 és 3 óra között zajlott, és a mulatság kétnapos volt. A kislakodalom a reggeli mise után kezdődött és estig tartott. Az áttelepedés után közvetlenül a nagylakodalom is a reggeli mise után kezdődik, mert a templom a városban van, és a szertartás rendje meghatározott. A lakodalmas menet elindulása előtt történik a *hazaji kikérése*. Bukovinában a menyasszonyt a lakodalmas gazda kérte ki egy-két vőfélyvel. Ekkor kicserelték a menyasszonyt. Elbújtatták két öregasszony közé, s a vőlegénynek ki kellett választani az igazit. 1972-ig a szokás megmarad, annyi változással, hogy a lakodalmas gazda szerepköre átalakul. 1972 után ez a szokásselem beépül a ma már egyre nagyobb mulatsággá váló eljegyzésbe. Az esküvőre indulás előtt a lakodalmas gazda elbúcsúztatta külön házában a menyasszonyt és a vőlegényt. Ezután a lakodalmi menet külön-külön elindult a templom felé, a templom előtt megvárták egymást, s a vőlegény és menyasszony kézenfogva mentek be. 1930 előtt is, valószínűleg úgy, mint 1930 után, együtt búcsúztattak menyasszonyt és vőlegényt, az utcán, a közvetlen elindulás előtt. Az együtt búcsúztatásnak egyik célja az volt, hogy elkerüljék a „harcokat”. „Mikor igen fájdalmas vót a búcsúztató, akkor harcok is vótak, ez olyankor mikor valaki idegent vett el, nem bukovinait, vagy reformátust.” Ludastelepen együtt mennek be a hosszú úton a városi templomba. Bukovinában nagyon fontos szerepe lehetett az esküvő utáni,

templom előtti táncnak. A templomból kijövő lakodalmások eljárták a templom előtt a három táncot, a *hazaji táncát*, a *villadrit* vagy *csosszantóst* és a *magyarost* vagyis a *lassú csárdást*. A '40-es évekig ezt a táncot hazatérve a lakodalmás ház udvarán járják el, ugyanis az idegen környezetben, a templomtérben nem lehetett. 1974-ben újra bekerül a szokáselem, „az öregebb rendűek tudták táncolni, de a fiatalok már nem.” A 70 év körüliek máig emlékeznek a táncokra, de ma már nem táncolja senki. A tánc után a vendégsereg visszament a lakodalmás házhoz, útközben kurjongatva a kerítéseket dobálták, hogy jöjjenek ki megnézni a párt. A nagy távolság miatt, amelyet a templomtól hazáig megtettek, ez a része a szokásnak elmarad. A lakodalmások a telepre beérve énekelve mentek a lakodalmás házig. 1972 után a lakodalmak nagy részét a városban tartják, így teljesen elvesz ez a szokáselem. A lakodalmás házhoz érve a fiatal párt a ház bejáratánál a szülők és a lakodalmás gazda fogadták kenyérral és mézes pállinkával. Az újdonsült férj az üres poharat átdobta a házon, hogy tűnjön el az életükből a boldogtalanság, ahogy eltűnt a pohár. A telepedés után valószínű, hogy a szülők együtt mentek a lakodalmásokkal a templomba, 1930-ban ugyanis az adatközlők szerint így volt. „'34-ben, mikor a néném lakodalma vót, mindenki bement a templomba, csak az öregek maradtak itthon. Akkor itt úgy vót a szokás, hogy mindenki ment.” Valószínűleg ennek tudható be hogy elmarad a fogadás és a bajelhárító szokáselem. Tudnak róla, de 1930-tól máig nem volt része többé a szokásrendnek.

A lakodalmi szokásrendnek az evés-ivást követő mozzanata volt a *kontyolóra menés*. Ez azt jelentette, hogy egy szekérré, amelyet felkösorűzött tehének húztak, felrakták, a staférungot, vagyis a tulipános ládát és vetett ágyat. A menet elején egy férfi haladt, es egy hosszú rúd-dal igazgatta a menetet. Mögötte maskarás álmenyasszony és vőlegény. A szekéren a fiatalok vitték magukkal a kontyoló kosarat kaláccsal, sült tyúkkal, pállinkával. Így mentek át a vőlegényes házhoz, ahol lerakták a menyasszony hozományát. 1930-tól a lakodalom menetét nem szakítják meg, hanem az esküvőt követő napon

szállítják el a hozományt. Ennek oka gyakran az is volt, hogy a vőlegényes ház messze volt, más telepen. (Ludason 4 telep volt, lásd LOVAS, 1908.) 1940 után a szokás elveszíti látványosságát, a menyasszony hozományát a vőlegény sógoraival viszi el. A kontyolások visszatérése után következett az *ajándék bemondása* a fiatal párnak. Ezt a lakodalmás gazda végezte. Elsorolta, hogy kitől mit kap a fiatal pár. Végül az örömanya fejére *örömanyaruvát* kötöttek s megtáncoltatták. Ezután szétosztották a kontyoló kalácsot, sült tyúkot és pállinkát. Ez a szokáselem érdekes változáson ment át 1972 után. 1972-ig csupán az ajándékok változtak, a 40-es évek táján elmarad az örömanyaruva. Ennek az elmaradását valószínűleg az indokolja, hogy a háború utáni szegénységben a vőlegénynek a menyasszonyi kendő is sokba került. A lakodalmásgazdát felváltja a násznagy. A 80-as évek közepétől a szokáselem bekerül az eljegyzés szokásrendjébe. A lakodalmon ugyanis pénzt ajándékoznak, az eljegyzésen viszont tárgyakat. Ezeket egy külön asztalra helyezik, és a menyasszony keresztapja, a leendő násznagy bemondja az ajándékozókat nevét.

Este 10 órákor a menyasszonyt átvitték a szomszédba kontyolni. Levették a pártát, s a vőlegény által vett ruvát kötötték a fejére. Ezután elbújtatták két vénasszony közé s letakarták. A vőlegénynek kellett kiválasztania. A *kontyolás* az '50-es évek elejéig része a szokásnak, azután a menyasszonyt az esküvőre indulás előtt kontyolták be. Így ez a mozzanat sem szakítja meg a mulatságot. A lakodalomzáró szokáselem az *ajándékadás a gazdának*. A lakodalmás gazda szól, hogy a házigazdát szerencsétlenség érte, elfolyt az ital, és kéri a jelenlévőket, hogy segítsenek. Ilyen módon pénzt kapnak az örömszülők. Ez megszűnik, miután a fiatal pár ajándékozására is pénzt adnak. „A kollektivizálás után aztán már inkább adtak pénzt az emberek, mert már nem vót senkinek élelmiszere, mit adhatott volna.” A bukovinai lakodalomnak jellegzetessége volt a vendégek visszavitele. Ha valamelyik vendég a lakodalom vége előtt hazaindult, érte mentek. Ha már le volt feküdvé, úgy ahogy volt, talicskára tették, és visszavitték a lakodalmás házba. Ez mai napig is megmaradt, ha a lakodalmat otthon ülik meg, nem bérelt helyiségben.

Következtetések

Közel egy évszázadon át alakuló, szokásrendszeren belüli változásokat próbáltam megragadni és értelmezni. Az eddigi eredmények hiányosak, és sok esetben inkább csak feltételezésekre szorítkozhattam. Nem tisztázott még az eljegyzés szokásának a kialakulása. Manapság 80 fős egy-egy eljegyzés. Valószínűnek tartom, hogy a szokást a bukovinaiak honosították meg a telepen. Feltételezésemet azzal indokolnám, hogy a lakodalmi szokásrend bizonyos elemei átkerültek ide, valamint a nem bukovinai adatközlőknek a bukovinaiak jellegzetes szokásaira vonatkozó megállapításával, „nagyon mulati nép volt, szerettek mulatni, ahol két tányért össze-captak ők ott voltak.”

Ugyancsak kutatásra vár a jegygyűrfő megjelenése is.

A bukovinai telepések szokásvilágának alakulásában jelentős szerepe elsősorban SEBESTYÉN Ádám könyvének volt. Ezt a könyvet forgatókönyvként használják ma is, 1996-ban tartott lakodalmon ebből tanulta meg a násznagy a búcsúztató szövegeket, rigmusokat. Ugyanakkor a migrációnak is szerepe volt. Sokan áttelepültek Bukovinából Ludastelepre a meghirdetett település után is, majd visszatelepültek Bukovinába a háborúk után, majd ismét vissza. Áttelepültek más vidékekre is és újra vissza Ludastelepre. Az élő emlékezetnek köszönhetően ez az átalakulási folyamat jól nyomon követhető. A bukovinaiak szokásvilágára elsőként a vegyes lakosságú telep volt hatással. A telepések több irányból jöttek, a Nyárad mentéről, a Bánságból, a Kunságból. A magyarországi telepések az „elsőrendű gazdálkodók”, az ők gazdálkodásmódjukat tekintik mintának az elmaradott bukovinaiak. Már a település első évtizedében kötnék vegyes házasságokat. Emiatt gyakoriak a bukovinaiak közti viszályok, amelyek nyomot hagynak a szokásvilágukban is (lásd búcsúztató). A változásoknak okai voltak az új környezet adta lehetőségek is, például a városban levő templom. Ennek tulajdoníthatóan kimarad a templom előtti tánc, a külön induló lakodalmas menet, és talán az új pár fogadásának mozzanata is. Az 1930-as években települt családok megjelenésével újra-

élednek bizonyos szokáselemek. A teljes „regenerálódást” pedig a könyv megjelenése eredményezi.

Ezen okoknak tulajdoníthatóan bizonyos részei a szokásnak elmaradnak, mások pedig szükségszerűen megváltoznak, míg újra mások beépülnek az eljegyzés szokásrendjébe. A hajdani egy mulatságból kettő lesz, így néhány szokáselem átvándorol.

Adatközlők

KERESZTES Balázsné KÁSLER Erzsébet, 79 éves
SZÉKELY Károlyné KÁSLER Ágota, 70 éves
KÁSLER Ferenc, 76 éves
KÁSLER Antal, 76 éves
KÁSLER István, 74 éves
KÁSLER Imre, 71 éves
DARADICS Márton, 76 éves
VAJDA Jánosné DARADICS Jolán, 65 éves
HÖLGYES Sándorné DARADICS Erzsébet, 64 éves
CSEGÖLDI Sándorné DARADICS Júlia, 53 éves
KÁSLER Antalné DARADICS Mária, 46 éves

Irodalom

1. LOVAS Sándor (1908): **A legújabb állami teleptések Magyarországon**. Budapest
2. SEBESTYÉN Ádám (1972): **A bukovinai székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig**. Szekszárd

Modificări în obiceiurile legate de nuntă între coloniștii bucovineni de la Ludaș

(Rezumat)

Ludașul are mai multe cătune de câmpie, în care între 1904 și 1905 au fost coloniști și 14 familii de secui din Bucovina. Alți coloniști au sosit din Banat, din zona Kunság, din Câmpia Maghiară etc. Noi sosiri și plecări se cunosc și în cele ce au urmat. În mediul nou, străin obiceiurile aduse din zone și tradiții diferite au interferat și au suferit schimbări importante, în bună măsură și din cauza căsătoriilor mixte dintre diferitele grupuri de coloniști, mai ales în situația specifică a obiceiurilor legate de nuntă. La aceste mici comunități, fragmentate continuu și multiplu se ac-

centuează și fenomenele de folclorism: în 1996 culegerea lui Ádám SEBESTYÉN din 1972 este folosită drept scenariu. Lucrarea urmărește exemplul caracteristic, al modificării obiceiurilor de nuntă, între 1908–1996.

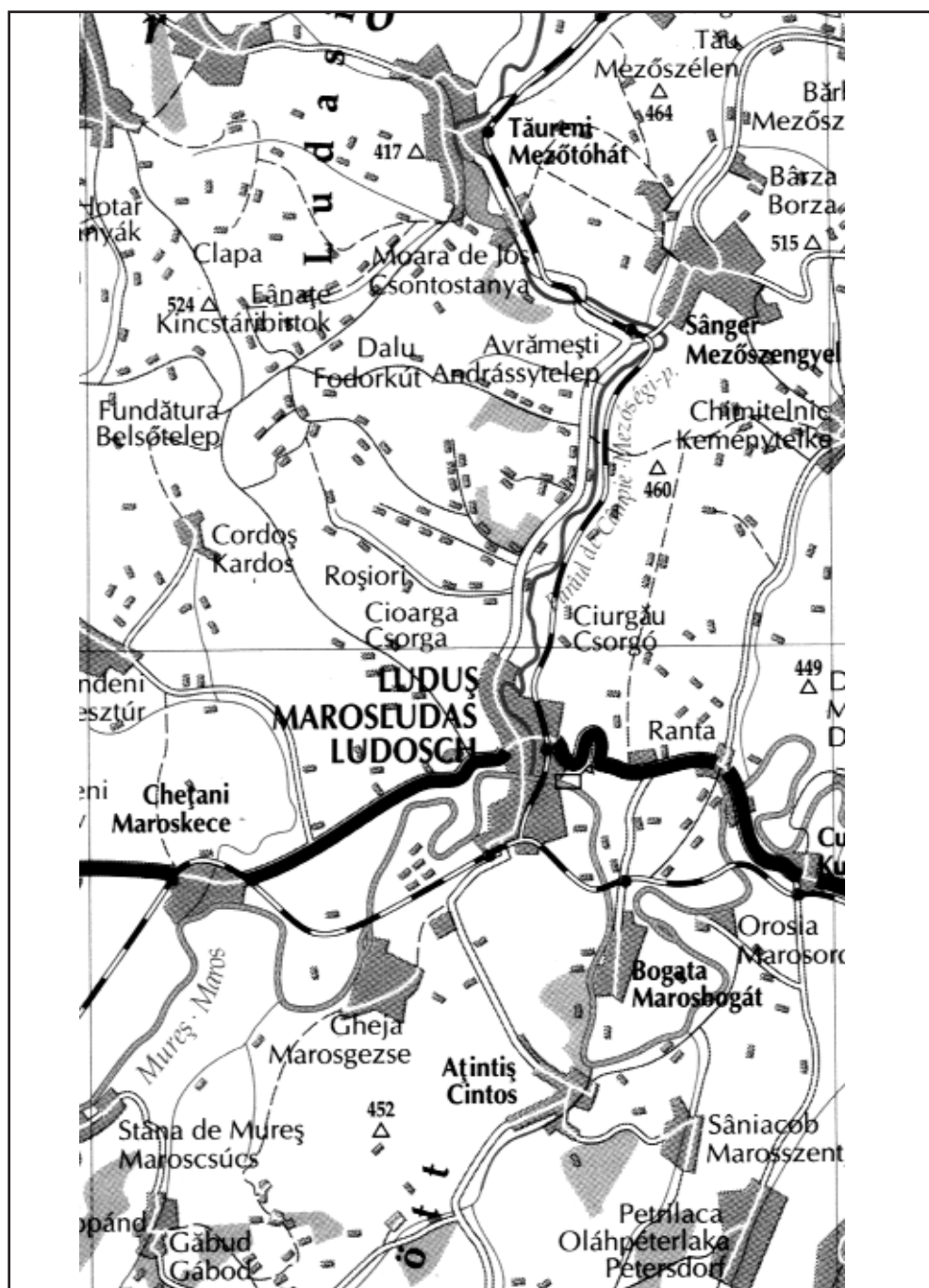
**Changes in the
Wedding-Customs of the
Settlers from Bukovina
in Ludastelep
(Luduș, Mureș County)**

(Abstract)

Between 1904–1905, 14 families from Bukovina settled down at Ludastelep. Further settlers came from Kunság, Bánság. Thanks to the different cultures they brought and mainly to mixed marriages, the customs and traditions changed, evidently those linked to weddings themselves, first of all. Their musical creation and folklore is specific as well. The collections of Ádám SEBESTYÉN from 1972 were still used in 1996. The paper aims to present the changes in the wedding order between 1908–1996.

Umor periculos

(Bancuri politice la maghiarii din România)

(Rezumat)

Studiul prezintă și analizează pe scurt bancurile politice vehiculate în România lui CEAUȘESCU. Culegerea s-a făcut în Transilvania, începând din anul 1977, cu ajutorul unor surse maghiare (marea parte), româ-nești și germane. Prezintă pe undeva o formă de rezistență, implicit un fel de protest, bancurile acestea au valoare documentară. Din mai multe puncte de vedere, aceste piese ale literaturii orale completează cunoștințele noastre referitoare la acest gen. Prezintă interes de exemplu caracterul lor interetnic-internațional, specificul umorului unei minorități naționale, în acest caz al maghiarilor din România.

Despre ancheta propriu-zisă

Din ultima parte a anilor '70 și până la schimbarea petrecută în '89, am colectat în ilegalitate bancurile politice ale epocii de aur (1965-1989). În loc să-mi aștept hainele vârgate, am sperat (fără să cred în această speranță) că această colecție va fi editată. Și după 1990? În-târzierea editării colecției este doar o verigă în șirul lung al neîmplinirilor.

Prima parte a acelor ani '90 tulburi nu a fost favorabilă pentru colecția mea de bancuri, dar și ulterior am considerat că e periculos să fac public numele colaboratorilor.

Informatorii sunt în marea lor majoritate bărbați, intelectuali. Dar se numără printre ei și agricultori, muncitori și femei. Mare parte din materialul colecției s-a strâns prin metodă pasivă. Doar după '90 am dezvăluit faptul că am cules bancuri politice, tovarășe de luptă vechi și noi.

Am lăsat deoparte un număr imens de variante, am păstrat doar câteva dintre ele cu funcție ilustrativă.

În 1998 – în urma cererii lui Vilmos VOIGT – am notat în paralel cu Imre KATONA bancurile politice, domnia lui în Ungaria, eu în localități din România, dar tot de la informatori maghiari. În această perioadă am încercat să descriu condițiile precise ale informării. Prin urmare, s-au creat premisele unei analize, unei comparații singulare, fără precedent.

Bancurile epocii, epoca bancurilor

Anii '30 erau caracterizați de autocrația nefericită a bancurilor antifasciste, dar acestea erau tot atât de firești ca și bancurile anilor '50, '70, '90, care ținteau abuzurile socialismului comunist, în special la popoarele central- și est-europene, unde aceste bancuri erau privite drept „reacționare”. Bancurile erau un motiv suficient pentru ca cineva să ajungă condamnat politic și să intre în vizorul poliției secrete; propaganda de partid le reprima, le atenua ascuțimea. În ciuda faptului că repertoriul de bancuri reprezintă o oglindă fidelă a unei epoci, ele nu-și pierd actualitatea odată cu dispariția epocii istorice respective. O parte din bancuri sunt abandonate, dar dacă tema revine în actualitate, atunci bancuri de mult uitare pot reapărea, eventual sub o altă formă.

Bancul este creația cea mai mobilă și cea mai activă din tradiția orală a Europei și în cadrul creației folclorice, bancurile sunt creațiile cele mai noi. Toate acestea se pot ilustra cu succes prin repertoriul de bancuri în cauză.

O tempora, o mores! – spunem când ne gândim la vremurile și la moravurile schimbătoare. Și despre bancurile politice putem afirma că sunt variate. Multe tipuri, dar și mai multe personaje și întâmplări se schimbă în aceste structuri foarte simple, formate din doar unul sau două episoade cu puține personaje, luând în general forma unor dialoguri sau creații epice scurte. Varietatea circumstanțelor (în general condițiile politice, teroarea) îngreunează (au îngreunat) culegerea bancurilor politice. Multe dintre ele rămân neînregistrate. Datele informatorului, dacă nu pentru prezent, măcar pentru viitor, a fost mai

bine sau încă e mai bine să nu fie dezvăluite. Înregistrarea acestor date e deseori schematică și nedetaliată pentru că astfel a fost determinată de condiții, de situație. Clasificarea, în cazul în care am vrea să o facem, s-ar putea referi de multe ori doar la personajele, tematică, structură. Categoria bancurilor politice e vastă, în cadrul ei coexistă toate tipurile de bancuri: bancuri despre sex, bancuri absolute, bancuri cu polițiști etc.

Ele sunt extrem de actuale; schimbările mari intervenite într-un timp scurt sunt arhisuficiente pentru a face ca bancurile politice să-și piardă savoarea. Bancurile epocii ceaușiste sunt în general actuale în locul lor de origine, e drept, într-o măsură mai mică sau mai mare și nu oricare dintre ele.

Bancul politic reacționează extrem de rapid la evenimente. Dacă un eveniment are un efect mai persistent, bancurile respective pot rezista săptămâni și chiar ani de zile. În opinia lui Vilmos VOIGT și Imre KATONA (1974:189, resp. 1980:79), cu cât o epocă este mai dinamică, cu atât va fi mai mare producția de bancuri și invers. E posibil ca Imre KATONA să aibă dreptate, dar cred că asprimea circumstanțelor, gradul de polarizare a epocii e un factor mai decisiv. Viața politică românească de după '89 e mult mai dinamică decât înainte, dar recolta de bancuri e incomparabil mai mică și de mai proastă calitate ca cele din epoca anterioară, caracterizată printr-o polaritate rigidă. După căderea epocii de aur, prosperitatea, numărul bancurilor a scăzut. Acest lucru reiese și din comparația între bancurile din perioada '90-'97 și cele din anii precedenți (ZSIGMOND, 1997:10). Rezultatul colectării efectuate în '98, care, prin temeinicia sa, este comparabilă cu cea făcută de Imre KATONA, mă îndreptățește să constat regresul bancurilor în epoca actuală, în care bancurile sunt însă departe de a fi pe cale de dispariție sau de-a dreptul moarte, în condiții de democrație politică (SZILÁGYI, 1996:49). E adevărat că de la schimbarea regimului funcția de armă politică a bancului e mai puțin importantă, dar e nevoie în continuare de bancuri ca o sursă de bucurie și o formă de protest.

Faptul că un banc e importat, nu-l face să aibă o capacitate de schimbare mai mică: și cule-

gerea mea confirmă acest lucru (de exemplu, poanta „deja s-a născut unul în Ierusalim” e posibil să fi fost inițial aplicată generalului DE GAULLE). O altă opinie a lui Imre KATONA ar trebui luată în seamă și în același timp polemizată, și anume aceea că speciile tradiționale ale folclorului sunt caracteristice pentru adolescența umanității, în timp ce bancul semnifică procesul de maturizare și indică nivelul de conștientizare a maselor. În orice caz, va trebui să ținem cont de această părere. Bancul poate fi privit ca document de epocă, creație de divertisment, ca indiciu al existenței unei nevoi sau ca o glumă critică.

Subliniez că circumstanțele istorice influențează și lumea bancului. În condiții de dictatură, cum a fost epoca ceaușistă, n-au fost tolerate nici cele mai blânde, inocente bancuri politice. Linia politico-ideologică rigidă nu a recunoscut (ca în dictatura mai relaxată din Ungaria acelei perioade) posibilitatea de polarizare ce se ascunde în puterea bancului politic, care ar fi putut fi fructificată și de nepopulara putere. Prin urmare, bancul politic în România și din Uniunea Sovietică a făcut parte din lupta politică în alt mod: era persecutat, era stigmatizat. Savoarea și popularitatea creșteau datorită condiției de fruct oprit a bancului: e adevărat, bancul se extindea rapid, în secret, pe riscul povestitorului, fiind de nestăvilit. Nu cunoștea limite, granițe, le depășea pe toate, a ridiculizat cu succes degradarea și neputința umană, făcând să se evidențieze din plin acea caracteristică a firii umane care este umorul.

Bancurile dovedeau empatia față de cei însetați de mai bine, și suscitau, exacerbau de pildă sentimentele infectate și pretențiile luate în batjocură care se leagă de dreptate și de solidaritate. Nici valoarea documentară a bancurilor nu ar trebui subestimată, în ciuda faptului că societatea de consum contemporană prețuiește funcția de divertisment și de luptă politică a bancului, uitând de faptul că acesta popularizează și o altfel de cultură. Prin etalarea polarizată a unor elemente minore ale vieții sociale, prin forța sugestivă, cu care își prezintă nuanțele unei epoci, bancurile pot ajuta la înțelegerea aprofundată a societății. Pentru că prezintă probleme, datorită caracterului militant, bancurile fac referiri la o ade-

vărată junglă de nereguli, de deformări. Bancurile prin felul problemelor prezentate, prin numărul acestora, cât și prin gradul lor de nuanțare, caracterizează de asemenea o epocă istorică, și anume cu exactitatea și credibilitatea unor veritabile documente. Mi se pare important că bancurile politice au valoare documentară pentru a observa, care sunt problemele arzătoare și proporția acestora într-o anumită epocă.

Motive, teme, personaje

Motivele, temele, deși variate, nu sunt foarte numeroase și ele se axează întotdeauna în jurul unor anumite teme centrale. Înainte de '90, toate bancurile evocă și ridiculizează cultul personalității, dictatura comunistă, privarea de drepturi și încălcarea lor (NICULESCU, 1999: 213–266, SARV, 1997: 97–99 etc.).

Proveniența personajelor

Personajele sunt într-o majoritate covârșitoare bărbați, adulți. Voi efectua această analiză pe baza volumului meu de bancuri (ZSIGMOND, 1997). După ocupație, personajele sunt în ordine: șefi de stat, securiști, polițiști, grăniceri, activiști de partid, profesori, elevi, piloți etc. Urmează personaje cu peste patruzeci de ocupații diferite. Dintr-o categorie specială fac parte: personajul colectiv, de exemplu cei care stau la coadă, precum și statuia lui Mihai Viteazul, ori curentul electric.

Marea majoritate a celor care stau la rând și a participanților la mitinguri, sunt muncitori. O mare parte din acești muncitori sunt foști agricultori. Cei care fac parte din această categorie sunt reprezentați de colectivități, nenea Ion (János), nenea secuî. O parte dintre personaje sunt identificate prin vârstă (copil, bătrân), sex (femeie – bărbatul e rareori identificat doar prin simpla denumire de „bărbat”) sau la modul foarte general („cineva”).

Nu lipsesc dintre eroii tipici Móricka (Bulă al maghiarilor), Bulă, Pistike (Ștefănel) și Ițik (evreul). Sunt amintiți mai des decât cei enumerați, nenea Ion și doi șefi de stat: Nicolae CEAUȘESCU și János KÁDÁR. În primele 324 de bancuri politice ale „epocii de aur”, în 168 de

cazuri apar numele a 21 de șefi de stat (inclusiv papa). Nici Dumnezeu (6+2, cu al doilea număr semnalez apariția pasivă sau menționarea în trecere a personajului) și Sfântul Petru (6) nu lipsesc de pe scena bancurilor, dar nici diavolul (4).

Lumea bancurilor nu cunoaște imposibilul, incredibilul. În special pentru că se ridică deasupra situațiilor, lucrurilor, întâmplărilor cele mai imposibile dar reale cu ajutorul umorului. Prin urmare, bancurile sunt mai degrabă șocante, dezolante, tragicomice, decât comice.

Am inventariat 172 de personaje în primele 324 de bancuri. Colecția atinge 2–3000 de bancuri, dacă numărăm și variantele. Numărul personajelor nu e mare, fapt caracteristic pentru bancuri. Și dacă ne gândim la tipurile de personaje și la situațiile tipice, numărul personajelor reale (care nu diferă doar prin nume) nu atinge nici jumătatea numărului amintit. Ca să simplificăm, este vorba deci de cei care suferă, cei care sunt folosiți și cei care se folosesc de ceilalți, precum și de personificările diferitelor instrumente și modalități de acțiune, care apar pe scena bancului politic.

Despre lucrurile abordate în speciile dramatice, epice, lirice, bancurile vorbesc în mod foarte specific, într-o formă scurtă, dialogată, bazându-se pe „explozia” finală, poanta. În continuare, diversitatea autorilor influențează atât forma, cât și conținutul. Se amestecă bancuri cu tematică și de proveniență rurală și urbană. Fără îndoială, intelectualilor le revine un rol important – atât în mediul rural cât și urban – în crearea și difuzarea bancurilor. E de ajuns să ne referim la gradul de cultură care se oglindește în bancuri și la proporția mare de intelectuali din rândurile informatorilor.

Concepția despre lume, mod de reprezentare

Nu putem vorbi nici de o concepție coerentă despre lume, nici despre o concepție politică unitară: în schimb caracterul opoziționist, autoplasarea bancurilor în opoziție e generalizată.

Modul de reprezentare, în măsura în care ține cont de particularitățile genului, se poate spune că e unitar. Scoaterea în relief, polarizarea, etalarea, simplificarea sunt caracteristice. Bancurile analizate se ridică împotriva dictaturii co-

muniste și cultului personalității. Dar ce apără ele? Putem descoperi urme de raliere la o anumită religie sau politică, dar modelul atitudinal ce se desprinde din bancuri este caracterizat de refuzul oricărei politici, ideologii sau religii doctrinare, a tezismului de orice fel. Caracteristica lor de bază este: nimic nu e sfânt, totul se poate critica, cu orice se poate glumi. În aceste creații specifice (în bancurile politice) chiar așa se și întâmplă. Ele sunt o manifestare a eternei opoziții, mereu se opun celor, care într-un domeniu sau altul sunt la putere.

Național și internațional

La caracterul național și internațional al bancurilor politice contribuie adesea situația politică, sistemul social, pe care îl contrazic. Au bancurile ungurești un caracter național specific? Da, au. Au de asemenea un caracter internațional. Cele două caracteristici nu se exclud și, de la caz la caz, în măsuri diferite, ele se impun sau nu. Teme migratoare, poante, împrumuturi de eroi fac ca bancul politic european să aibă un caracter internațional.

Înainte de 1990 am interviuat și informatori necunosători ai limbii maghiare. Consider că, deși bancurile circulau inițial într-o limbă străină, creatorii și propagatorii le simțeau de asemeni ale lor, în parte ca un semn de delimitare față de politica puterii sau față de națiunea aflată la putere. Mai mult, mulți dintre interlocutori priveau aceste creații, respectiv o parte dintre ele, ca pe niște creații naționale (mai ales pe cele legate de soarta minoritarului și a limbii materne, alta decât limba oficială). Acestea din urmă sunt manifestările umorului minoritar, al celor aflați în minoritate națională.

Bancurile sunt caracterizate totodată de ceea ce a fost afirmat despre bancul maghiar în general: sunt de calitate, exploatează la maximum posibilitățile, adaugă un nou nivel la bancul de bază, acumulează poantele multistratificate într-o poantă finală. Totodată, constatăm prezența aspectelor care nu diferențiază, ci înrudes: prezența accentuată a autoironiei, ca în bancurile politice evreiești, poloneze, cehe și românești.

În ciuda faptului că bancurile cu umor minoritar au la bază caracteristici universal uma-

ne, totuși ele se spun în maghiară, pentru maghiari sau, în orice caz, și pentru ei. În cultura maghiară genul se îmbogățește cu niște culori specifice. Bancul politic maghiar din România se caracterizează prin: teme, care diferă de temele bancurilor din țara mamă și care sunt tratate cu gândirea întortocheată specifică secuilor; îmbogățirea bancurilor cu tente regionale și cu influențe sase, șvabe și românești. În privința proporției bancurilor interne și externe – diferă de experiențele lui Imre KATONA (1977), colecția mea indică o creștere a numărului celor externe; proporția și rolul lor sunt și mai mici dacă luăm în calcul faptul că acestea sunt doar aparent de origine externă. Evident, din exterior, pe noi (maghiarii din România) ne interesează în primul rând Ungaria, care ne este exterioară doar din punct de vedere politic și oficial – mărturie în acest sens ne sunt și bancurile.

Circulația bancurilor

Dezső NAGY scrie în legătură cu o colecție de bancuri antifasciste că acele bancuri n-au ajuns în Ungaria (NAGY, 1977: 187). Dar în colecția mea, de pildă, bancurile 5 și 26 citate de el au echivalente. În primul, locul lui HITLER este luat de CEAUȘESCU, în celălalt, locul lui HORTHY e luat de HITLER (amintind tot de CEAUȘESCU). Acest fapt este o mărturie pentru măsura în care bancul nu respectă funcția coercitivă a granițelor politice. Bancul e fără frontiere, nu numai prin critică, umor, dar și prin varietate.

Limbă, formă

Bancurile din colecția mea în marea lor majoritate au trăit și continuă să trăiască în mai multe variante, transmitându-se pe cale orală, ca niște veritabile creații folclorice. Caracterul național se poate manifesta și în variante. Teme similare se întâlnesc în variante maghiare și românești (Móricka și Bulă) ale acelorași bancuri. Se schimbă doar numele, care figurează în aceste texte (nume de personaje și de locuri).

Din motive geopolitice, marea majoritate a bancurilor maghiare din România conțin nume românești (puțin numeroase, dar frecvent întâlnite).

Problema națională

Tratarea necorespunzătoare a problemei naționale este foarte evidentă în colecție (ZSIGMOND, 1997). Sunt amintite 14 etnii, uneori și cu diferențierile lor regionale (regătean, moldovean, oltean, secui, „csíki”, adică din Ciuc). Există treizeci de referiri la națiunea maghiară, douăzeci la națiunea română.

În majoritatea bancurilor, care definesc o națiune, și într-o parte din acelea, în care întâlnim 23 de tipuri de animale ca personaje, se ironizează insensibilitatea, neînțelegerea față de anumite drepturi ale minorităților naționale, ale acestora, care nu sunt români.

Iată, de exemplu, la ce fel de caracteristici naționale se fac referiri în bancurile maghiarilor din România, cum sunt prezentate diferitele nații și etnii:

Englezul: gentleman, rezervat, rece

Românul: nevoiaș, foarte tolerant când nu e vorba de chestiuni naționale, adaptabil, oportunist, nepretențios, hoț, superficial, infatuat, speriat, simbolul lui e măcăleș (BROMBERGER, 1986: 75); prin Bulă e prezentat foarte descurcăreț, inventiv

Evreul: aflat în dezavantaj, inventiv; stereotipul generalizat, potrivit căruia evreul este în primul rând un afacerist, nu se oglindește în bancurile politice ardelenesti (DUNDES, 1975: 22)

Țiganul: aflat în dezavantaj, obraznic, inventiv, cu noroc schimbător

Maghiarul: aflat în dezavantaj, mai muncitor decât românul, mai curat, ține mai mult la demnitatea sa, rebel, stigmatizat pentru limba lui; **secuiul:** maghiar șiret, aflat într-o situație dezavantajoasă, chiar periculoasă, inventiv, nevoiaș, plin de sine, naționalist

Francezul: fire veselă, se bucură din plin de viață, știe să trăiască bine (DUNDES, 1975: 33, 35, 37)

Rusul: strâmtorat, infestat de idei comuniste, predispus la hoție, nepretențios

Comparațiile din lumea bancului sunt în general polarizate, stereotipe, exagerate. În cazul lor, proveniența și persoana celui care le promovează sunt esențiale. (DUNDES, 1975).

Colecția lui Imre KATONA (1977, 1994) îl prezintă pe maghiar în situații dezavantajoase, dar și avantajoase. Imaginea maghiarului în bancurile maghiarilor din România diferă pentru că diferă și condițiile socio-politice, asta explică în bună măsură faptul că aprecierile prezente în ele nu sunt lipsite de prejudecăți naționale. Manifestarea orgoliului național în bancuri e o apărare împotriva atacurilor suferite. În general, autocaracterizările din bancuri ale maghiarului nu sunt naționaliste (KATONA, 1977: 134).

Motive religioase

În colecția mea se face destul de des referire la religie și biserică. Protestul și direcția acestui protest evidențiază faptul că nici valorile și simbolurile creștine nu sunt scutite de critică, de ironie.

Gruparea

E foarte greu să grupăm tipurile de bancuri: poate cele mai populare sunt cele erotice și cele politice. Bancul politic (în forma ei actuală produs al ultimului secol) vorbește despre proiecția diferitelor relații de putere. Din ce în ce mai mulți oameni intră în jungla politicii (fără ca să aibă cu adevărat un cuvânt de spus) în ultimul timp. Și conform opiniei lui Vilmos VOIGT (1989: 305), cu cât intră mai mulți, cu atât mai mult crește numărul bancurilor politice (apostrofări ironice). În opinia mea, părerea lui Vilmos VOIGT este în conformitate cu realitatea numai în măsura, în care implicarea activă sau pasivă în politică este absolut necesară pentru a da naștere bancurilor politice; consider teoria amintită aplicabilă doar în mod excepțional. E mai importantă realitatea politică și atitudinea, cu care ne raportăm la acea realitate politică. De exemplu, deși în prezent în România se poate face mai multă politică, chiar mult mai multă decât înainte de 1990, colecția de bancuri politice a scăzut sensibil, mai ales pentru că situația politică mai complicată și mai tulburătoare îngreunează aprecierea precisă a acesteia.

Interferențe

În colecția de bancuri care a apărut în 1997, o treime sunt ghicitori, o pătrime sunt calambururi, două bancuri sunt versificate (poezioară, care se spune la udat, de Paști), un banc e un poem în proză, opt seamănă cu fabulele și cam tot atâtea cu anecdotele. E interesant că dintre calambururi (61) nouă presupun cunoștințe de limbă română, unul de limbă latină. Poate subsemnatul nu a călătorit destul și în zone germanofone pentru ca contribuția săsească să fie mai bine oglindită în colecția sa de bancuri. În mod excepțional bancul, care ironizează comerțul statului cu proprii cetățeni (vânzarea de oameni), este de origine săsească sau cel puțin are legătură cu sașii. Îl putem înțelege în concordanță cu realitatea doar dacă pe secuii din bancul respectiv îi înlocuim cu sași.

O bună parte din bancurile politice colectate pot fi incluse și în alte categorii: de exemplu, pot fi totodată erotice, polițiste, sociale, calambururi, bancuri despre ocupații etc. În urma colecțării, am putut verifica principala concluzie la care au ajuns LANDMANN și GAMM, faptul că situația istorică creează tipurile de bancuri (VOIGT 1989: 304). Foarte rar se spuneau în anii '70-'80 în România altfel de bancuri decât politice. Dacă se spuneau totuși, ele se refereau în mod indirect la situația politică. Bancurile erotice erau o reacție la pseudopudoare; bancurile despre polițiști, reacție la severitatea statului polițienesc, îi prezentau pe milițieni ca fiind deficienți din punct de vedere intelectual; și pentru a contrabalansa propaganda așa-zisei jertfe a comunității mitizate: abundau bancurile vieții individuale, în speță bancurile cu soacre (proiecția lipsei de armonie, care afecta până și celele de bază ale societății) și bancurile cu nebuni...

Este oare bancul politic pe cale de dispariție? Nu. În conștiința opiniei publice, chiar și dacă stă ascuns, există un repertoriu constant de bancuri. De obicei se înnoiesc doar atâtea câte sunt cerute de circumstanțe. Genul trăiește mai departe. Situația actuală complicată a societății românești nu e atât de propice pentru crearea bancurilor ca polarizarea evidentă din timpul epocii ceaușiste. În ciuda acestui fapt, bancul

politic e foarte vivace în spațiul nostru, în societatea noastră. Putem considera bancul politic un barometru sensibil la atmosferă, la mediul înconjurător și prin urmare el va rămâne oglinda fidelă, deși polarizată a societății în care se propagă.

Bibliografie

1. BANC, C.–DUNDES, Alan (1986): **First Prize: Fifteen Years! An Annotated Collection of Romanian Political Jokes**. Printed in the U.S.A.
2. BROMBERGER, Christian: **Les blagues ethniques dans le nord de l'Iran**. Cahiers de Litt. Orale nr. 20. 73–101.
3. DUNDES, Alan: **Slurs International: Folk Comparisons of Ethnicity and National Character**. Southern Folklore Quarterly 39, 15–38.
4. KATONA Imre (1974): **A mai városi szóbeli műfajok**. In: **A százéghagyományozás** törvényszerűségei. Redactat de V. VOIGT, Budapest
5. KATONA Imre (1977): **A nevetés szociológiája**. In: **Előmunkálatok a magyarság néprajzához** 1. sz. 168–185.
6. KATONA Imre (1980): **Mi a különbség? Közéleti vicceinkről**. Budapest
7. KATONA Imre (1994): **A helyzet reménytelen, de nem komoly. Politikai vicceink 1945-től máig**. MÓRA, Budapest
8. NAGY Dezső (1977): **Antifasiszta viccegyűjtemény a II. világháború időszakából**. In: **Előmunkálatok a magyarság néprajzához** 1. sz. 186–196.
9. NICOLESCU Grasso, Dana Maria (1999): **Bancurile politice în țările socialismului real**. București
10. SARV, Kadi: **Childrens' Political Anecdotes – Register**. Folklore. Electronic Journal of Folklore, Tartu, vol. 5., 97–172.
11. SZILÁGYI Ákos (1996): **Tetem és tabu. Egy viccbalzsamozó feljegyzései**. Budapest
12. VOIGT Vilmos: **Tréfás és humoros prózaműfajok**. In: DÖMÖTÖR, KATONA, ORTUTAY, VOIGT: **A magyar népköltészet**. Budapest, 186–191.
13. ORTUTAY, Gy. (red.): **Kisepikai prózaműfajok**. In: **A magyar folklór**, Budapest, 283–323.
14. ZSIGMOND Győző (1997): **Három kismacska... Erdélyi politikai viccek 1977–1997**, Budapest

Romániai magyar politikai viccekről

(Kivonat)

A tanulmány a CEAUȘESCU Romániájában terjedő politikai vicceket ismerteti és elemi ez röviden. A gyűjtés Erdélyben történt, az 1977. évvel kezdődően, elsősorban magyar, de román és német forrásokból is. Ezek a viccek egyféle ellenállást jelentettek, egyféle tiltakozást, ilyen értelemben dokumentumértékűek. Több szempontból azonban, ennek a szóbeli műfajnak a darabjai magára a műfajra vonatkozó ismereteinket is kiegészítik. Így például nem érdektelen az a sajátosságuk, hogy etnikumközi–nemzetközi jellegűek, hiszen egy nemzeti kisebbség humorát képviselik, ez esetben a romániai magyarságét.

About a Collection of Political Jokes

(Abstract)

This study contains a concise presentation and analysis of political jokes from CEAUȘESCU's Romania. The collection was made by the author in Transylvania from 1977 onwards till present day, with the help of (mostly) Hungarian, Romanian and German informants. Forms of resistance, products of an activity of protest, these jokes are a kind of documents too.

From some points of view, these very popular pieces of oral literature complete our knowledge concerning this genre. It is interesting for example their inter-ethnic, international character and the manner how they present a special humour; that of a national minority (in this case, that of Hungarians living in Romania).

Zsigmond Győző

HÁROM KISMACSKA

kettő

közülük

kommunista

Erdélyi
politikai
viccek

1977 – 1997

PONT
Kiadó

**„Disszimiláció 1999”
szociolingvisztikai Délkeleti
Intézet-program
(Jelentés)**

(Kivonat)

A jelentés annak a kutatási programnak az eredményeit összegezi, amelyet az 1999. évben mindenekelőtt a keleti magyar többségi tömb (1992. évi hivatalos adatok alapján mintegy 650 000 magyar lakos, a lakosság 80 %-a) nyelvi asszimilációs/disszimilációs folyamatait vizsgálta, nyelvhasználati kérdőív segítségével, illetve a sajtóbeli nyelvhasználat elemzésével. Előbbi esetben a tömbmagyarságbeli minta külső kontrollcsoportjának bukaresti, illetve aranyosszéki adatközlőt használtunk.

*

Sokat és sokszor írtak a romániai magyarságot fenyegető asszimilációról, beleértve a nyelvit is. Általában (politikusok, nyelvészek egyaránt) az asszimiláció veszélyére figyelmeztettek, attól óvnak 1990 óta, és ez helyénvaló is, noha több téren előrelépés történt a politikában, kultúrában a jelzett veszély leküzdése érdekében. A pozitív változások tíz év elteltével valamennyire megmutatkoznak a kisebbségi anyanyelvhasználatban is, ennek felbecsülését kérdőíves és dokumentumok alapján történő sajtónyelvi vizsgálattal kísérelte meg kutatócsoportunk (tagjai, alulírottan kívül: SZOPOS András doktorándus, PERJESSY Imola, PETHŐ Zoltán és PETROVITS Réka hungarológus egyetemi hallgatók).

Terepmunkánkat elsősorban a Székelyföldön végeztük, de Bukarestben élő három nem székelyföldit is bevettünk eddigi 30 adatközlőnk közé. Megkérdeztünk háromszékit, csíkit, ara-

nyosszékit egyaránt. Vigyáztunk arra, hogy tíz megkérdezett közül négy 15–25 év közötti (2 tanuló és két egyetemista, az egyetemisták egyike románul, másika magyarul tanuljon; ha csupán részben magyarul, részletezni kell, hogy ez mit jelent) és hat 35–65 év közötti (közülük 2 munkás legyen, 2 falusi földműves vagy gazdálkodó, 2 pedig értelmiségi (egyikük olyan, aki románul végezte az egyetemet, másikuk, aki magyarul) legyen.

SZOPOS András 1999 júliusában és augusztusában Csíkszeredában és környékén végzett felmérést a programvezető által KONTRA Miklós kérdőíve (KONTRA 1990: 135–136.) alapján készített nyelvhasználati kérdőív segítségével, és átnézte, feldolgozta a megyei lap egy-egy hétnyi anyagát (Hargita, 1989. január 10–15. és Hargita Népe, 1999. július 19–24.). A két időszak sajtóbeli nyelvhasználatát összehasonlítva legszembetűnőbb a stílusváltás, a letűnt korszak egyedi szókincsének a sajtóból való kiszorulása. A főbb ideológiai koncepciók megnevezése továbbra is előfordul a múlttal kapcsolatos cikkekben: kommunista, szekus, szocialista, de távolról sem olyan mennyiségben, mint '89-ben. Az újságírók, tudósítók nyelvhasználatára a témák gazdagsága miatt kötetlenebbé vált, de ez nem eredményezett pongyolaságot a sajtó nyelvében. Minden korszakban sajátos nyelvhasználat alakul ki, amely az idő előrehaladtával *változik*. A kommunista korszakban törvényekkel igyekeztek a magyar nyelv asszimilációját elősegíteni, de az indirekt módszerek sem voltak eredménytelenek (románok be-, magyarok „ki”-telepítése). A Budapesten, az ELTE-n doktorándus SZ. A. nem talált a Hargita Népe nyelvhasználatát vizsgálva „maradandó sérüléseket” az elmúlt időszak hatásaként, sőt, inkább a disszimiláció, a tudatos és helyes magyar nyelvre való törekvés a jellemző.

PERJESSY Imola (V. éves hallgató) és PETROVITS Réka együtt végezték el a SZOPOS András esetében ismertetett munka megfelelőjét Háromszéken. P.R. 1999 augusztusában az említett kérdőív alapján Háromszék két székében (Sepsi- és Kézdiszéken) és Bukarestben végzett felmérést, P.I. pedig szeptemberben a Megyei Tükör és a Háromszék egy-egy heti anyagát

tanulmányozta át a megadott szempontok alapján. Az előbb a sajtónyelvvvel kapcsolatos néhány következtetésre utaltam, ezúttal a disszimiláció kérdőíves módszerrel történt tanulmányozásra tértek ki. A felmérés egy része főképp egy székellyföldi kisvárosban, Kézdivásárhelyen készült el, másik része pedig teljesen más nyelvi környezetben, Románia fővárosában, Bukarestben. A Kézdivásárhelyen (Háromszéken) megkérdezett emberek csak ritkán kerülnek közvetlen kapcsolatba román nemzetiségű emberekkel, és nem használják a román nyelvet a mindennapokban. A nyelvtudás akadály a román nemzetiségűekkel való ismerkedésben. A megkérdezett emberek szerint a városba költöző román nemzetiségűek megtanulnak magyarul, hogy ne ütközzenek kommunikációs nehézségekbe. Mindezek ellenére a román nyelvi hatás nagyon érződik háromszéki adatközlőink beszédén, és ez a megadott válaszokból is kiderül. A '89 előtti és utáni időszak nyelve lényegében nem különbözik, azonban kétségtelen, hogy csökkent az utóbbi időben a román átvételek használatának a gyakorisága, erősödött a törekvés a románból kölcsönzött idegen szavak magyar megfelelőikkel való helyettesítésére. Főleg a '90-ig nem vagy alig létező, illetve nem vagy alig hozzáférhető magyar rádió- és tévéadó viszonylag nagy száma, a határok ugyancsak viszonylagos, de a tíz évvel ezelőtti állapotokhoz képest mégiscsak átjárhatósága teszi, hogy mindenképp nőtt a vizsgált területen a magyar nyelv presztízse. Ezt jelzi például az, hogy egyes, addig csak kivételesen használt magyar megfelelők előretörését észlelhettük, így pl. egy ideje gyakrabban mondanak az előzőleg szinte egyeduralkodó *abonament* helyett *bérletet* (legalábbis a Székelyföldön).

PETHŐ Zoltán (1999 augusztusában) a ma már szórványnak számító Aranyosszék magyarjainak nyelvhasználatáról igyekezett a használt kérdőív segítségével minél valóságosabb képet nyújtani. Amint az várható is volt, e vidéken már jóval kevésbé mutatkoztak olyan jelek, melyek egyféle, az asszimilációt ellensúlyozó disszimilációra engednének következtetni.

Az eddigi kutatás egyelőre a következőket tudja felmutatni: a gyűjtött anyagot, adatokat,

kitöltött kérdőíveket, résztanulmányokat. A megkezdett újszerű szociolingvisztikai vizsgálat ígéretesnek tekinthető, remélhetőleg folytatódhat a jövőben mind a terepmunka, a kérdőíves felmérés, mind a feldolgozás (a részletkérdések kutatásának és az összegezésnek) tanulmányokban való megfogalmazásával, valamint ezek megjelentetésével.

Alulírott megszervezte, irányította, összehangolta az eredetileg négyre tervezett, de végül öttagúvá bővült kutatói gárda munkáját, vállalkozik a résztanulmányok, az összegezések kisebb tanulmányok formájában való megszerkesztésére, illetve megírására és összeállította a kutatás szempontjait, módszerét meghatározó fontos munkaeszközt, a felhasznált nyelvhasználati kérdőívet. Ez utóbbit mellékeljük, a jelentés záradékaként.

Nyelvhasználati kérdőív

No. ... Dátum: _____ Nem: _____ ffi/nő

Személyi adatok:

1. Mikor született?
2. Hol született?
3. Hol nevelkedett (vidéken, falun, kisvárosban, nagyvárosban, melyik országban) Hol él jelenleg?
4. Hány évig járt iskolába?
5. Mi a jelenlegi foglalkozása? Mi volt a foglalkozása előzőleg, illetve mielőtt nyugdíjba ment?
6. Van olyan barátja vagy ismerőse, aki csak románul beszél?

A magyar nyelv használata

7. Ha meg kellene határozni, hogy milyen jól beszél magyarul, mit mondana?
  - a. Nagyon jól, ugyanolyan jól, mint a magyarok Magyarországon.
  - b. Egészen jól, de nem elég választékosan.
  - c. Elég jól, bár gyakran hibázom.
  - d. Nem valami jól. Sokszor könnyebb románul kifejezmem magam.
8. Többször vagy kevesebbszer van alkalma magyarul beszélni, mint 1990 előtt? Hol, mikor, kivel? (otthon, egyház, munkahely, orvos, bolt, szomszédok, rendőrség, adóhivatal, bank, bíróság, közjegyzőség)
9. Ha meglátogatná, mondjuk budapesti vagy kolozsvári (marosvásárhelyi) rokonait, gondolja, hogy az ottani emberek szerint az Ön magyar beszéde külön-

bözne az ő beszédjüktől? Ha igen, tudna példákat mondani a különbségekre? (Pl.: feleségem pécsi, én budapesti vagyok. Amit feleségem *dunsztos üvegnek* hív, azt én *befőttes üvegnek* hívom; feleségem így mondja: *jöttök*, én viszont így: *jöszöök*).

10. Járt magyar iskolába? Ha igen, milyen iskolába és hol? (egyház, egyetem, egyéb, mégpedig: ...)

11. Tud magyarul olvasni?

12. Mit szokott (akár gyakran, akár ritkábban) magyarul olvasni? Nevezzen meg olyan újságokat, könyveket, amelyeket mostanában olvasott!

13. Előfizet a román nyelvű b) magyar nyelvű c) magyar és román nyelvű újságra, folyóíratra? Mi a különbség az 1990 előtti és a mostani helyzet között?

14. Szokott magyarul írni? Mit? (személyes levelet, hivatalos levelet, üzeneteket, feljegyzéseket, mást, mégpedig: ...) Mi a különbség az 1990 előtti és a mostani helyzet között?

16. Szokott magyar nyelvű rádiót hallgatni? Milyen programokat? Mi a különbség az 1990 előtti és a mostani helyzet között?

16. Fog-e magyar tévéadót? Hányat, melyeket? Milyen nyelvű tévéműsorokat néz(ett)? Mi a különbség az 1990 előtti és a mostani helyzet között?

17. Vannak magyar hanglemezei, CD-i, magnófelvételei? Milyenek? (szimfonikus zene, népzene, magyar nóta, magyar versek, egyéb, mégpedig:...) Mi a különbség az 1990 előtti és a mostani helyzet között?

18. Szokott-e járni magyar összejövetelekre, gyűlésekre, partykra, ünnepekre? Évente hányszor? Mi a különbség az 1990 előtti és a mostani helyzet között?

A román nyelv használata

19. Ha arról kellene írnia, hogy milyen jól beszél románul, mit mondana?

a. Nagyon jól, ugyanolyan jól, mint a románok itt Romániában.

b. Egészen jól, de nem elég választékosan. Nem elég gazdag a szókincsem.

c. Elég jól, bár gyakran hibázom.

d. Nem valami jól. Sokszor könnyebb magyarul kifejeznem magam.

20. Van alkalmja románul beszélni? Mikor, hol és kivel? Mi a különbség az 1990 előtti és a mostani helyzet között?

21. Hol, honnan, kitől tanult románul 1990 óta? (otthon, iskolában, tévéből, hivatali ügyek intézésekor, a katonaságban, máshol, mégpedig:...)

22. Hol, honnan, kitől tanult románul 1990 előtt? (otthon, iskolában, tévéből, hivatali ügyek intézésekor, a katonaságban, máshol, mégpedig: ...)

Román nyelvi hatás

(a szóhasználatban, kifejezésekben)

A továbbiakban ki kell mondatni a beszélgetőtársal bizonyos szavakat, lehetőleg anélkül, hogy azok a kérdező részéről hangoznának el. Aztán rá kell kérdezni, hogy másképpen mondják-e annak a valaminek, mikor, mennyire gyakran. Változott-e a kérdezett megítélése szerint a helyzet az illető szó használatát illetően az 1990 utáni időszakban? Hogyan? Ha semmiképp sem sikerül akár a magyar, akár a román megfelelő szót kimondatni, akkor a román kell mondanivaló, s megkérdezni ismeri-e, ezt használja-e vagy a magyar megfelelőt. Persze meg kell kérdezni, mi is a magyar megfelelője az illető szónak.

23. Mivel igazolja magát, ha rendőr kéri rá, hogy tegye meg?

24. Ha autóvezetőként igazoltatják, mit kell felmutatnia?

25. Tegyük fel, gyakran utazik busszal vagy vonattal valahova, akár naponta. Ez esetben jó, ha mit vesz, mit vált ki magának, hogy olcsóbban utazhasson?

26. Hogy hívja Ön, illetve környezete azt a zöltséget, amely hosszúkás, zöld, s olykor tölteni is szokták, mint a káposztát? Többnyire románok szokták árulni a székelyföldi piacokon.

27. Ha valaki elvégez valamilyen iskolát, tanfolyamot, egyetemet, adnak neki valami igazoló iratot, mit? Használóképp kaphat ilyet, ha nagyon jól tanul, ha kitűnik valamiben?

28. A ceruzán és a tollon kívül van egy másik gyakran használt írószerszám is, nem tinta kell bele, mint a tollba. Hogy nevezi?

29. Ha fizetett valamilyen áruért az üzletben, jó ha mit adnak róla?

30. Ha egy gép (pl. autó, traktor) valamelyik része meghibásodik, és mást kell helyette vennie, mit is vesz akkor? Hogy is hívják azt a részt, amellyel helyettesítik a meghibásodottat, milyen alkatrésznek?

31. Hogy is nevezik azt, aki munkahely nélkül marad, s nem sikerül máshol elhelyezkednie?

32. Például a Duna TV, az MTV2, a ProTV honnan is sugároz, mi segítségével működik? Az a valami kering a Föld körül, fellövik, úgy kerül oda.

B.

33. Használja-e, ismeri-e a következő kifejezéseket, illetve városneveket, gyakran vagy ritkán; helyesnek tartja-e őket, illetve használatukat? a) nem még kérek b) adok egy telefont a munkahelyemről, illetve adom (mármint őt, ha telefonhoz kéri) c) nem igen szeretem, illetve: nem igen szép d) szkimben dolgozom e) kérészt csinálók az igazgató felé f) Baia Mare g) Aiud h)

Oradea i) Toplica j) Gherla. Melyek az utóbbi városnevek magyar megfelelői?

34. Nevének, akár kereszt-, akár családnévének van-e akár csak hivatalosan is román nyelvű eleme? Ha igen, miért? Használja-e? Mikor, miért?

35. Akadályozták-e nevének magyarul való beírását az anyakönyvbe, illetve kellett-e ettől tartaniuk mostanában, illetve régebben?

36. Mivel magyarázza azt, hogy bizonyos fogalmaknak – noha magyar az anyanyelve – csak román megnevezését ismeri, használja? Adjon példát erre!

37. Mivel magyarázza azt, hogy bizonyos fogalmaknak az 1990 utáni időszakban már nem a román, hanem a magyar megnevezését használja, használják? Adjon példát erre!

Irodalom

(részlet)

1. *** Kétnyelvűség 1995. III. évf. 2.sz.
2. *** Magyar Nyelvőr 1992. 117. évf. 4.sz.
3. *** **A napilapok nyelvéről.** AESZ-füzetek 3., Kolozsvár, 1997.
4. BALÁZS Géza (1998): **Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón.** A-Z Kiadó, Bp., 1998 (főleg a következő oldalak szövege: 44–47, 50–53,74–77,118–120.)
5. KISS Jenő (1995): **Társadalom és nyelvhasználat.** Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. (főleg a következő oldalak szövege: 41–47, 70–71, 178, 179, 86–212, 247–259.)
6. KONTRA Miklós (1990): **Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból.** Linguistica, Series A. Studia et dissertationes, 5. Bp.,
7. ZSIGMOND Győző: **Névtani és nyelvművelő írások.** Editura Universităţii Bucureşti, Bukarest

Köszönetnyilvánítás: A „Disszimiláció 1999” kutatási program megvalósítását az Oktatási Minisztérium (Határon Túli Magyarok Titkársága) támogatása tette lehetővé. Ezúton is köszönjük.

Raportul programului sociolingvistic

„Disszimiláció 1999”

(Rezumat)

Raportul prezintă metodologia și rezultatele programului de cercetare din anul 1999, referitor la procesul de asimilare/disimilare lingvistică din zona cu populație majoritar maghiară din estul Transilvaniei (cca. 650.000 de locuitori de naționalitate maghiară în 1992, 80% din populația totală) S-a folosit un chestionar lingvistic, respectiv s-a analizat limbajul din presa locală. În primul caz s-a lucrat cu grupuri de control din București și din zona fostului scaun secuiesc Arieș.

The Report of the Social-linguistic Program

„Dis-similation 1999”

(Abstract)

The report presents the methodology and the results of a research-program completed in 1999. It referred to the process of assimilation/dis-similation from a linguistic point of view, in the region where the majority of people are Hungarian in the eastern part of Transylvania (approx. 650,000 Hungarian inhabitants in 1992, that is 80% from the total number of inhabitants.). A linguistic questionnaire was used and the language in the local press was analysed. In the first case, the work was done by controlgroups from Bucharest and from the zone Aranyosszék.

**„Kontaktövezet”
1999 nyár – 2000 tél**
(Jelentés)

(Kivonat)

A jelentés a hasonló nevű délkelet-erdélyi etno-kultúr-geográfiai kutatóprogram 1999. nyári – 2000. téli munkáját összegezi. Kiemeli a módszertani kérdéseket, amelyekkel a kutatás szembesült, a legfontosabb eredményeket, és megállapítja a további kutatómunka elsőbbségeit. A kutatás részvevői BÁLINTH Gyula, BOÉR Hunor, B. KOVÁCS András, HOCHBAUER Gyula, KARDA Zoltán, MAGYAROSI Sándor, SÁNTA István Zsolt voltak.

1. Továbblépés területileg az 1999. tavaszi vizsgálatokhoz képest

A kutatócsoport a tavaszi, szűrőpróbaszerű vizsgálatokat (Dobolló, Krizba, Kaca) a következő vizsgálati pontokra mélyítette el, illetve terjesztette ki:

a. A Barcaságnak a Bodzai-hegyek lábához eső sávjában (csángó Hétfalu és az északról szomszédos volt Felsőfőhér-megyei települések: Bodola, Keresztvár) (szondázások)

b. A háromszéki és beékelődött volt Felsőfőhér-megyei peremsávból: Lisznyó (szondázás), Erősd, Bölönpatak

c. A barcasági északi csángó települések közül: Krizba (elmélyítés), Barcaújfalu, Apáca (szondázások)

d. Királyföldi és beékelődő volt Felsőfőhér-megyei települések közül: Halmágy, Moha.

2. 1999. nyári terepmunka

21. A nyári szondázások legfontosabb eredményei a következők voltak:

a. A térségben a népességmobilitás a sejtettnél nagyobb (KARDA).

b. Előbbi alapján azt vártuk, hogy a népességmobilitásnak területileg is elhatárolható, eltérő típusait tudjuk azonosítani: az előző pontot eredményező interjúk egy migrációs „folyosó” és az ezt szegélyező kontaktsávok elkülönülésére utaltak – ez lehetővé tette volna a „kontaktövezet” egy lényegi definiálását (a fő kritérium a népességdinamikai és mobilitási jelenségek hiánya vagy jelenléte/mértéke). Az őszi–téli elmélyítések a feltételezést nem igazolták, de nem is cáfolták: továbbra sem kizárható egy (bár időszakos) „migrációs folyosó” a Dobolló/Keresztvár–Székföld (Hidvég, Árapatak)–Királyföld tengelyben. Az adatfelvevő kérdőívvel azonban nem sikerült feltárni a kérdés mennyiségi vonatkozásait (pl. születési helyek megoszlása) – ez részben a kérdőívek módosítását kéri, de azt is jelezheti, hogy a migráció kutatására nem ilyen módszerek az alkalmasak (hanem pl. antropológiai mélyinterjúk).

22. Esettanulmány-kivonat az övezet migrációs folyamatairól az 1999. nyári tanulmányok alapján (SÁNTA, a tanulmányt nem a „Kontaktövezet” program finanszírozta, részletes bemutatását l. a 2000. évi ACTA-ban):

A királyföldi szász kitelepülés jelentős szívóhatást gyakorolt a szomszédos térségek mobilis roma lakosságára. A korábbi többségi etnikumok távozásával az infrastrukturálisan fejlett rurális térség ideális életteret biztosít egy alacsonyabb kulturális és gazdasági szinten álló etnikum számára, bár az infrastrukturális alapok fokozott felélését eredményezi.

A célterületeken ez újabb, egy- vagy kétlépcsős folyamatot indít be/erősít fel: pl. Halmágy, Kóbor és Moha településekről a magyar lakosság elvándorol a Székelyföldre vagy a környező városokba. A rurális környezetből a környék városaiba betelepülő magyarsággal az addig jelentéktelen magyar népességarányú településeken olykor számottevő magyar közösség alakul ki (pl. Fogaras, Kőhalom). Az elvándorlási hullám második lépcsője már ezekből a városokból indul ki, az identitás megőrzése végett a székelyföldi, többségi magyar települések irányába.

3. Az 1999. őszi – 2000. téli terepmunka

31. Mivel a szondázások egyértelművé tették, hogy a hivatalos népszámlálás adatok részben megbízhatatlanok, illetve az etnikai hovatartozás bevallása/be nem vallása más esetekben is inkább csak önkéntes asszimilációs szándékot tükröz, ez pedig nem teszi lehetővé a tényleges etno-kulturális/társadalmi tagolódás vizsgálatát, a kutatásnak ebben a szakaszában megkíséreltünk néhány településen egy teljes vagy részleges népességre (a település által romának tartott lakosságra korlátozott) vonatkozó adatfelvételt.

Két kérdőívvel próbálkoztunk: az első a királyföldi szórványok családkutatásában alkalmazott kérdőív volt (SÁNTA, MAGYAROSI: név, ragadványnév, státusz a családon belül, születés helye/ideje, felekezet, házasságkötés ideje, iskolai végzettség, lakhely, foglalkozás, munkahely, nyelvismeret), a második statisztikai elemzés céljára jobbnak bizonyult (KARDA, kiegészül az elsőhöz képest a következőkkel: származási hely, nemzetiség – ezt végül nem kérdeztük –, infrastruktúra – víz, gáz, villanyáram, tévé, csatornázás, állatok, mezőgazdasági gépek, szobák száma és felületük, havi jövedelem – munkanélküliségi és gyereksegély, nyugdíj, állami fizetés stb.).

32. A teljes adatfelvétel három település roma közösségein sikerült (KARDA, 346 családlap: Bölönpaták, Erősd; MAGYAROSI, 59 családlap: Barcaújfalu). Bölönpatákról ugyanakkor elkészült (KARDA) a település etnikai szerkezetének (a kialakulást is tükröző) térképvázlata.

33. A királyföldi adatfelvétel két település teljes adatfelvételét célozta, hogy kontrollcsoportokat biztosíthassunk a migrációhoz és a demográfiai folyamatokhoz (SÁNTA, 294 családlap, Halmágyon KATÓ Andrea és OZSVÁTH Imola közreműködésével, illetve Mohán, etnikai térkép vázlatával): itt a helyi, magyarnak és romának tartott közösségek adatait is felvettük.

34. Antropológiai kutatás alternatívája: Krizbán a romának tartott népesség mintegy harmadának sikerült csupán felvenni az adatait (MAGYAROSI, 43 családlap). A községhez tartozó, önálló településsé nőtt, tiszta romának tartott Kutastelepen egyáltalán nem történt adatfel-

vétel, hasonlóképpen a tulajdonképpeni krizbai egyik, gettószerűen elkülönülő, román nyelvű cigány közösség házaiban sem sikerült. Kutastelepp problémája azért érdekes, mert rokon a Bölönhöz tartozó Bölönpaták esetével, ahol viszont sikeres volt és teljes az adatfelvétel. Krizbán a fentiek okán egy antropológiai közelítésű elmélyítéssel próbálkoztunk, alkalmazása ígéretesnek tűnik (MAGYAROSI, külön dolgozat a krizbai interetnikus kapcsolatokról, alakulásokról, l. a következő, 2000. évi ACTA-ban).

35. A további kutatást (területi kiterjesztését) előkészítendő, megkezdtük a párhuzamos szondázást (HOCHBAUER), a polgármesteri hivatalok és az egyházak 2000. január–februári nyilvántartásait/bebecsléseit egybevetve az 1992-es népszámlálási, illetve a hivatalos megyei statisztikai hivatali 1999. harmadik negyedévi adatokkal, a következő településeken: Négyfalu (Szecsele), Tatrang, Zajzon, Pürkerec, Bodola, Keresztvár, Apáca (részletezését lásd majd a térképes feldolgozáshoz kapcsolódó külön dolgozatban, a következő, 2000. évi ACTA-ban).

36. Párhuzamos etnikai/kulturális földrajzi problémaszondázást támogattunk ugyanakkor a szomszédos területekben (B. KOVÁCS, a különböző nemzetiségek felekezeti opcióinak dinamikája az utolsó másfélszáz évben, kiemelten egy lisznyói esettanulmány oral history-anyaggyűjtése).

37. Hasonlóképpen támogattuk a vonatkozó, párhuzamos levéltári kutatást (ALBERT). A Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban végzett kutatás eredményeként elindítottuk a térség történeti, roma-tárgyú forrásközlését, ezt már a jelen (ACTA – 1999) kötetben: „Levéltári adatok a háromszéki cigányokról a 17–19. századból 1.” (40 dokumentum az 1651–1819 közötti időszakból).

4. Adatfeldolgozás

41. Statisztikai szempontból eddig a krizbai, a bölönpataki, a barcaújfalusi és az erődsi adatok feldolgozása történt meg (BÁLINTH). A krizbai, hiányos adatfelvétel sajnos valóban nem bizonyult reprezentatívként kiértékelhetőnek, bár bizonyos mutatók esetében megjelennek párhuzamos jelenségek a bölönpatakiakkal. Barcaújfaluval

ugyanaz a helyzet. Bölönpaták és Erősd romának tartott közösségeinek statisztikai elemzését, kiemelten a demográfiai vonatkozásokat (korporamisz stb.) I. önálló dolgozatban a következő, 2000. évi ACTA-ban.

42. Térképes adatbázishoz elkészült a kutatott térség falusoros, COREL-objektumos térképalapja (BOÉR). Alkalmazások: a most kutatott területrészeket behatároló térkép, az 1783-as aranyosó cigányok területi megoszlása a térségben, az 1893-as cigány-népszámlálás térképes tükrözése, az 1992-es hivatalos adatok, utóbbiak egybevetése az 1995–97-es NAGY Balázs-féle Kovászna megyei becsléssel, illetve 1999–2000-es valós adatainkkal/becsléseinkkel (külön dolgozat, I. a következő, 2000. évi ACTA-ban).

5. Módszertani következtetések és tervek

Összegzésképpen: az 1999–2000. téli kutatások nyomán egyértelmű, hogy a továbbiakban nagyobb teret kell szentelnünk az antropológiai elmélyítésnek. Ugyanakkor ez továbbra is feltételezi a hagyományos előmunkálatokat, tehát úgy az alternatív statisztikai adatfelvételt, kiegészítve a földrajzi és a proxemikai vonatkozások térképes tükrözésével, mint a vonatkozó levéltári kutatást. Előbbit a statisztikai kiértékelés problémái alapján módosított, egységesített kérdőívvel folytatjuk, a következő lépésben várhatóan mintegy négy településen.

Köszönetnyilvánítás:

A „Kontaktövezet” Délkeleti Intézet-program 1999. nyári – 2000. téli szakaszát a Magyar Oktatási Minisztérium finanszírozta. Ezúton is köszönjük.

„Zonă de contact” 1999, vara – 2000, iarna (Raport) (Rezumat)

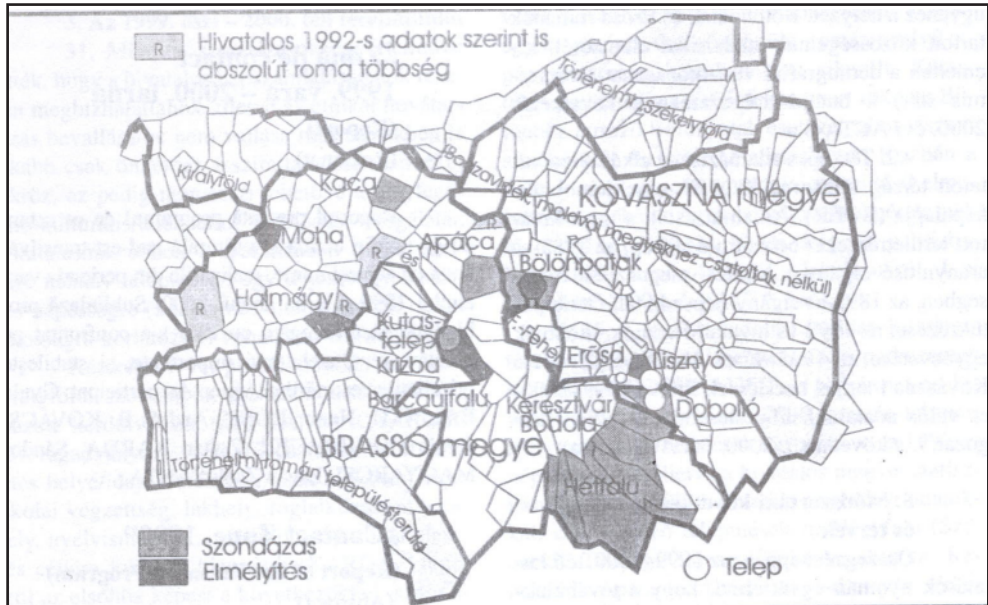
Raportul prezintă programul de cercetare de geografie etnică și culturală sud-est-transilvănean cu același nume, realizările din perioada vara anului 1999 – iarna anului 2000. Subliniază problemele metodologice cu care s-a confruntat pe parcurs, rezultatele mai importante, și stabilește prioritățile cercetării pe viitor. Au participat: Gyula BÁLINTH, Hunor BOÉR, András B. KOVÁCS, Gyula HOCHBAUER, Zoltán KARDA, Sándor MAGYAROSI, István Zsolt SÁNTA.

„Contact Zone, 1999” (Report of the Research Program) (Abstract)

The report presents the research-project aiming at the investigation of the geographical and ethnic aspects of south-eastern Transylvania. It presents the methodological problems, the more important results and establishes the priorities of the researches for the future. Participants of the program were: Gyula BÁLINTH, Hunor BOÉR, András B. KOVÁCS, Gyula HOCHBAUER, Zoltán KARDA, Sándor MAGYAROSI, István Zsolt SÁNTA.

1. ábra A kutatás területi lefedése

ALBERT Ernő

Levéltári adatok a háromszéki cigányokról a 17–19. századból 1.

(Kivonat)

A sepsiszentgyörgyi állami levéltárban végzett kutatómunka eredményeként máris jelentős számú, 17–19. századi, a környékbeli cigányságra vonatkozó dokumentum került elő. A várható teljes anyag ennek többszöröse. A mostani forrásközlést (1651–1819 közötti dokumentumok) azért bocsátjuk előre, hogy az idevágó kutatás más irányban is, máris hasznosíthassa. A levéltári feltárás folytatódik.

*

Régi igazság, hogy egyetlen nép, népcsoport, nemzetiség sem található helyét a jelenben múltja ismerete nélkül. Még inkább érvényes ez a cigányságra, azonban hangsúlyoznunk kell, hogy ez esetben legsürgősebb és legfontosabb a cigányság mai életének gyors változtatása, előbbrejutásuk módozatainak megtalálása.

Az egyes vidékek cigányságának történetéről mindeddig még annál is kevesebb munka jelent meg, mint amennyit – nem sokat – szokásairól, életviteléről írtak. Holott egységes képet addig nem is alakíthatunk ki történetükről: vándorlásukról, letelepedésükről, az új környezetben elfoglalt helyükről, az alkalmazkodást akadályozó szokásokról, amíg nem ismerjük a részleteket.

A sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban jónéhány iratot őriznek a cigányság Háromszékre érkezéséről, életmódjáról, magukkal hozott szokásokról, alkalmazkodásuk mértékéről. Egy részüket azért fogadták be a székely települések, mert szükség volt munkaerejükre, bizonyos kézműipari ismereteikre, szórakoztató készségükre. A korabeli szokások szerint a helybeliek szerződést kötöttek a cigányokkal, amelyek azt

bizonyítják, hogy egy-egy nagyobb birtokon, de kisebb gazdaságokban is „fiúról fiúra, nemzedékről nemzedékre” biztosítani akarták maradásukat. Arra is jogot formáltak a megállapodások szerint, hogy ha elhagynák gazdájukat, más helyre szegődniük el, erőszakkal is visszavihessék szerződött helyükre. De szerződésbe foglalták azt is, hogy szükség esetén a befogadónak védelmet, biztonságot kell nyújtania a cigány családnak.

Más cigány csoportok bizonyos ideig meghatározott helyen laktak, de megélhetésükhöz, előállított termékek árusításához kereskedelmi útra kellett kelniük, szomszédos vagy messzi vidékekre. Többnyire közülük kerültek ki azok, akik magatartásukkal rontották a cigányság híret, és a róluk alkotott rossz véleményt erősítették.

Az eddigi levéltári kutatások azt mutatják, hogy majd minden családi iratcsomóban található egy-két, a cigányok sorsához kapcsolódó irat. Népeségi adataik összehasonlító vizsgálatához is a levéltári kutatások segíthetnek hozzá. Az 1780-as években Háromszéken megközelítőleg 2200 cigány élt. Az összeírásban 2228-at számolhatunk meg, de jónéhány százalékot jelentenek a távolmaradók vagy a meg nem találhatóak. Az 1992. évi népszámláláskor Kovászna megye területén 2558 személy vallotta magát (vallották a nagykorú hozzátartozók) cigánynak, de a nem hivatalos becslés legalább 15000, magát valójában cigánynak tartó népességgel számol. Példaként Nagyborosnyón 1785-ben csupán két család volt, az 1992-es népszámláláskor 106 személyt írtak össze, de legalább 780-an élnek a községben, ami az összlakosság 55%-át teszi ki.

Dokumentumtár

1. Örökös jobbágy – fiúról fiúra

Sepsiszentiván – 1651. július 14.

Mü al dobojba hütös... birák MARKOS... HORVÁT Gergelj primipilis MARTON János, HORVÁT Gergelj peniglen Dobilj ugjan Sepszi széki Adgyuk emlékezetire mindenek az kiknek illik ez mü levelünk rendébe hogy In Anno 1651 die 14. Julius Jövének mü előnkbe két fél személjek, ab una az vitézlő JANKO Miklos uram Szent Iványi Sepszi Széki, ab

altera Vero Miklos Cziganj Az ki maga szabad jo akarattja szerint ada örökös Jobbagiul magat s mind peniglen... az feljel megh irt JANKO Miklos Uramnak... fiurol fiura maradvárol maradvára JANKO Miklus Uramnak ada egi fuvonak valo bört és egieb otalommalis igeri magat hogi gongiat viseli s valaki is oda neki ugi az felljel megh irt Czigan is arra igeri magat hogi Jambor Cziganja Jobagia lend, ha peniglen el szöknék vagi valaki keze alá adna magat, mind hazunk kül... mind felun mezőn városon ez levelnek erejével ugiánara hoztak mivel lassan – meg foghassa mint fiat jobbajtat reducalhassa. Ezt mü felljül megh irt birak irtuk hitünk szerint petsétünkkel is megh erősítettük.

Johannes MARKUS
Grigorio HORVAT

2. Jobbágyságról – akasztásról

Sepsiszentiván – 1675.

1. Tudode Janoska Cziganj hogy ha itt valo és fiu löt volna Tatranghi

2. Tudode hogi ha azon Janoskanak az fia Vellico ki most Szent Ivanba Miklosne Aszonjom földin lakik hol született volna...

9. ...BARTA György... Janoska itt valo volt Tatrangi vagj honnan... nem tudgya hogj a gyermekei itt születtek, de az Villico itt született.

10. MOLNAR Pal tudia hogj az kérdésben forgo Janoska itt valo kis fiu vagyon 60 esztendeje hogy ismerni kezdettem...

12. TUDO hogy az Janoska az ki az kérdésben vagyon itt lakott ide valo volt... TUDO hogy Janoskának az fia Villiko, az ki az kérdésben vagyon az én házamnál született mint az én házamba lakik vala az apja magát Brassoba akaszták fel...

13. Prov. VARGA Mihalj Ano 85... Tudja hogy az kérdésben valo Janoska itt lett az Világra majd... egy fia lön itt Janoskának, magát Brassoba akaszták fel...

16. OLÁH János 65... TUDO hogy az kérdésben valo Janoska ide valo volt... Janoskat Brassoba akasszák fel az felesége gyermekei it maradot volt...

19. Prov. GYŐKI GYERDO Imre 70... TUDO hogy a kérdésben valo Janoska ide valo volt Tatranghi... 55 esztendeje Janoskat Brassoba akasszak fel... az fia Viliko itt jöt az világra...

KÖNCZEI...

Nobilis

Johannis DONAT

Nobilis

SÁLvt Fond 11 BARTHA család iratai

(1631–1854) Fasc. I. 5. lap füzet LXXV. 33. old.

3. Erőszak – halál

Zalán – 1702. június 19.

S(epsi) Széki Zaláni határon az erdőn... egy kezdi Széki Maxai emberséges embert, az erdőn találvan kivél is volt egy Asszony ember az férfiat az asszony embertől el szakasztottak más... társával együtt az Asszony embert meg fogták azt felém vivén circiter husz vagy huszon negy forintjat annak el vettek... az nyavaljás Asszonnak nyakat vas villával az földre le szegeztete egy gyermek is leven nálla azt el vevén tölle az bokron felen hajtottak... az asszony emberen egy nehányszor mind ketten erőszakot követtek. Azert azt kívánom, hogy mint illjen nyilván valo utonállo tolvaj és erőszaktevő... halállal büntetessék.

NEMET Matyas... mondgya:

Hallom az ő Ngs Szeki előt mire proclamáltak de en sem vallani, sem tagadni, ezen dolgot nem tudom mivel olyan részegh voltam hogy világi ügyében semmit nem tudtam...

1702. június 20.

... Két Szemmel látot bizonyágok világosan... hogj az BUTTYAK Samuelne... mint az ZALÁNI Adam NÉMET Mátyas és BUNYA Tamas tolvaj képpen ciganok... rá mentek az szekér mellet levő szolgát ektelen Istentelen Káromkodás Szitkokkal Szidvan ütöttek el kergették BUTYAK Samuelnét le nyomtak, és mind ketten erőszakot töttek rajta...

SÁLvt Fond 28 Nr. 2/9. 1. lap füzet LXX/1.
1–5. old.

4. Muzsikus cigányoktól ellopott lovak

Egerpatak – Alsócsernáton – 1782. április 18.

Nem Régiben Siralmasan eleibe adtuk vala Nagyságodnak és a Tktes Ns. Tablanak mi képpen hivattattunk mi Brasso városaban Gazda embertől ki is annak utánna bennünköt maga hozatalmát hazhoz viven musikalni és a Lovainkra valo Gondviselését magara vállalvan miképpen Nékem FARKAS Ferencznek egy huszon öt forintot erő lovamot mig mü más háznak muzsikáltunk volna miképpen loptak el a bennünköt elszegődő Gazdánknak istalojából. Sokat faradtunk es meg fizetésit... a Brasso Magistraustol... de nem hogy sérelmünköt meg orvosolták volna...

Ujra esedezünk azért a Tkes Ns. Tablanak méltotassanak valami utat s modot találni abban hogy el károsodott lovaink meg fizetődjenek ily szörnyü kárba maradásunk ne kellessék...

alázatos szolgálai Eger Patakon Lako FARKAS Ferenc és VILIKO Istvan Ng B. HENTER Ferencz ur... jobgyai.

SÁLvt Fond 8 Nr. act. 627. 8. lap füzet III.
111. old.

5. Közmunkára kényszerített cigányok

Szotyor – Háromszék – 1782. június 17.

Melly alázattal költetik Nagycsáktokot busitanunk el kerülhetetlen bajunk iránt; t.i. Hogy minket mind Kőhánásra mind hosszszas utának ásására csinálására egy szoval mindenféle Falu bajára hajtottak mar egy néhány időktől fogvást mint akár melly ős örökös tehetőst... az mellyet soha mi nem cselekedtünk más falukban is vagynak, s itten is Uri rendek Czigá-nyai hozzánk hasonló életü Czigányok, és úgy tapasztaljuk hogy azokat semmi olyan kiváloképpen val terhes alapotokra eppen nem kényszerítik, kihez képest... esedezünk... mivel mivel mi nem hogy egy ketehti edelert magunknak annyira kereshetnénk, hogy más falu hatáira is meszsze földre dolgozni dolgozni mehetnénk egy végtébe de meg egy napra valonk sincs ha csak házrol házra nem járhatunk a mi mesterségünkkel mi minden bajaiban... ha az Méltóságos Continua Tabla rajtunk nem könyörül, minden bizonnal el kelletik bujdosnunk...

igen szegeny SZOTYORI MEZES Miklos jobba(gya)kkal együtt... Groff BADI Josef ur eő Nagysága Czigányai...

SÁLvt Fond 8 Nr. act. 627. 7. lap füzet III.
109. old.

6. Aranyász és más cigányok

Sepsiszek – 1783. szeptember 13.

Anno 1783 die 13ra Septembris Tkts Sepsi V. Király Biro LAJOS Elek Ur és a Nemes Háromszéki Ns. Continua Tábla rendelése mellett vett Parancsolatjából ell mentem Sepsi Székben magam Olt melyéki... minden Faluban a holott Investigaltam az Aranyasz, Kalános és más mesterségü Fiscalis Cziganyokat ugy szintén azokat is a kik Arany, ezüst köveket kereső, és azután járo, és tudo embereket is hasonló modon Investigaltam a provincia részen és a kiket találtam admonealtam, hogy ezen folyo holnapnak 15^{ödik} napján Also Csernatonban a Jobbágy Biro házánál okvetetlen meg jelenjenek, melyek következtenek eszerint

1mo Gidofalvan Aranyasz Kalános Fiscalis Cziganyokat nem találtam, hanem más kövek után járo

meszes Embereket a provincia részen találtam SZABO Ferenc és János GÖRÖGIT, a kiket is admenaltam hogy 15re 4bis Also Csernatonba meg jelenjenek.

2° Étfalva Fiscalis Miklos János nevezetü Czigánt találtam, melyet hasonló modon ad 15re ki is admenáltam hogy megjelenjenek.

3^{uo} Zoltánban és Bodokon Aranyász Kalános Fiscalis Cziganyokat és más mesterséget tudo embereket nem találtam.

4^{uo} Oltszemen Aranyász Kalános Fiscalis Cziganyokat találtam kiket is admonealtam hogy 15^{dik} 4bis Also Csernatonban a jobbágy Biro házánál magokat jelentsek.

5^{uo} Málnáson Zalánban Kálnokon és Köröspatakon Aranyász Kalános és más mesterséget tudo embereket nem találtam.

6^{uo} Árkoson Fiscalis Cziganyokat DAROCZ Majort és DAROCZ Ádámot találtam kiket is hasonló modon, ad 15re 4bis admonealtam hogy Also Csernatonban a Jobbágy Biro házánál meg jelenjenek.

7^{uo} Szent Györgyön Aranyasz Fiscalis Kalános Cziganyokat találtam BALAS Rupa, BORZOS Györgyöt, KOSKODÁR Illyésnek Feleségit, BORZOS Péternek Feleségit, akiket és másokat akiket találtam akiket nem találtam Feleségek által admonealtam, hogy 15^{dik} 4bis Also Csernatoni Jobbágy Biro házánál meg jelenjenek Arany ezüst követ és azután járo embereket nem találtam.

8^{uo} Szemerján, Szentkirályban, Ilyefalván, Al Dobolyban és Szotyorban sem Fiscalis Cziganyokat, sem arany és ezüst köveket kereső embereket nem találtam egyet is.

9^{uo} Kilyénben Fiscalis Czigany DEMETER Nikát találtam akit is admeráltam hogy 15^{dik} 4bis az Also Csernatonban a jobbágy Biro házánál magát jelentse Arany és ezüst követ szedő embert nem találtam...

Gidofalvi CSISZER Samuel Nemes Sepsi Széknek Hütös dulloja

SÁLvt Fond 8 Nr. act. 682. 9. lap füzet IV.
11. old

7. Aranyászok – faedény készítő – kőborlók Vallás – viselkedés

Étfalva – 1785. május 22.

...Az aranyász és más rendbeli Czigányok iránt mig ez előtt panasztolt felséges urnak hogy előre... minden vármegyéből az Aranyászok familiaiból bizonyos helyre öszve gyűjtvének tudokra adatván a Continua

Tablatol... ő felsége mulhatatlanul porontsolattyában ki adta légyen a cigányok egy változhatatlan helyen való lakásokat még pedig oly formán hogy mind az Aranyászok a tavaszi és Nyári hónapokra mind a fa edényeket tsinálását annak idejében mind eddig úgy ezután is szorgalmasan folytassuk ugyan, de mivel meg egy bizonyos faluhoz is nem számlálándtak széllyel az egyes tartományban Koborolván ezután azon faluk közé számláltassanak, melyekben be szállíthatnak azokk adofizető könyveikben fel jegyeztetvén sub titulo illocatorum Aurilatorum fiscalium tartoznak elvégezni az Aranyászt azon faluknak határára minden esztendőben vissza menni és azon helynek Birának magokat bejelenteni főként Rectificator commissariusok előtt, midőn a Rectificatio foly a megholtaknak és ujjonnan születetteknek számának feladására elő állani.

Továbbá hogy edénynek való fákat ide, ezen falu erdejéről is szerezhessenek és a nagyobb Vásáros helyeken is el adhassák szabadon meg Engedtetik, úgy meg is hogy az előre. A falu bírák tanásából és tudósításából légyen ha kik pedig az ellen vétének 12 páltza ütással büntettesenek ellenben a Faluk és földes Urak kiknek határokon tanáltak meg szállani, lakni való és marha legelésre helyeket úgy szintén a hatalmas erdőkből fa béli... a K. Gubernium rendes esztendei joga mellett aszszignáljanak.

Ha pedig valaki az elebb le irt Aranyász Czigányok közül a... lak helljin kívül külső appertinentiakat a gazdaság folytatására az helybeli possessor urakból vagy külön jön a faluktol kívánna s meg is nyerne az ilyen a Sellérhez hasonló szolgálatot tegyen. Különb minden aranyászok adatott szabadságokban meg hagyattanak... az Aranyasz szerszámoknak hordozására szükséges lovakot tartani engedtetik mellyeknek tartásától nyári és téli időkbén is úgy mind most magoknak légyen gondjok.

Azon rendelések p(e)d(ig) mellyek sub 12 9^{ber} An 1782 Nr. 6525 megtartásuk a többi cigányoknak nezve ki hirdettettek ezen alkalmatossággal is azok ujra mindeneknek a mennyiben azkot tartoznak publicaltatnak s közönségessé tétetnek mindenekben ahoz tartásuk magokat.

A mennyiben a szemáljes földes urak hatalma alá tétettek /: sub 12. 7^{ber} Ano 1782 Nr. 6525 költ... publicaltatott rendelések szerint:/ cigányokat illeti, mi modon fordittassanak meg határozott átlagokra, és az Emberi társasághoz illő életre, ezek iránt is az az előtti

parantsolatok és rendelések meg tartassanak, melly szerint a cigányok a kik különbb különbb földes urak satisdictioja alatt tekeregnek, ponos porontsollya őfelsége, hogy valamely bizonyos lakhelyre, és egy bizonyos földes Ur birtokába conferibaltassanak, s nekiek a széllyel való koborlás sátorokban való lakás kemény büntetés alatt tiltassék és mivel felséges urunkk Szent akarattya ezen Referentum szerint abba szorgalmatoskodik a cigányokk egy helyen való lakasa iránt, hogy eők az által a tsinosabb öltözetek viseletére életek meg jobbitására, a tisztességes erköltsöknek be vitelire a vallás belü buzgoságot is az emberekkel való társalkodásra fel serkentessen, és a részint alkalmas Hazafiakká nem változhatnak különben, hanem ha mostani erköltsököt le vetkezni Lelkek idvességére és az Ember Társaságnak fenn tartására szolo dolgokra tanítani kezdenék; tehát a mivel Lelkek idevességit munkalkodhassák, az iránt e következendő Regulához tartják a Czigányok magokat.

1mo Azokban mellyek a hitre szükségesek magokat s gyermekeiket tanitassák

2^a Meztelen Magzattyokot minden úton s modon be fedezvén igyekezvén azokat meztelenségekkel. Házakban vagy bizonyos uttzakon által menőknek tsömört vagy nyavallyát ne szerezzenek.

3^a Házaknál a férfiak az asszony renden levőktől meg különböztessenek, mert az által fordittassanak el közülök a már sokszor tapasztalt gonosz tselekedetek.

4. A templomot mindenkor, de főképpen vasárnapokon és Innepeken gyakorolják mutatván abból keresztényi kegyességeket erre nezve.

5^{is} Válasszanak... Elöl járokat magoknak, kikk porontsolattya hol tselekedetek regulájának tartásuk.

Az emberekkel való köz társalkodásra és az életnek is tsinosabb elrendelésire ezek porontsolatnak, hogy

1mo Az eledel ruházat és nyelv dolgában azon nemzetek melly között lakosok vagyon szokását kövessek a dög ételt tarka barka öltözetet és tulajdon Czigany nyelveket örökösön el hagyják.

2° A lopott portékáknak el dugására igen alkalmatos palást pokrotzot ne viseljük.

3° Lovat az aranyászokon kívül másokk tartani nem engedtetik, de ezeknek is

4° sokadalmi alkalmatossággal a Lo tserelés tilalmaztatikk.

5° A falusi Birák azon henye cigányokat ne szenvedjék, hanem ha magok vagy földes urak szolgálatyában nem foglalatoskodnak a Biro kényszerítse őket másnak pénzért dolgot tenni nevezetesen

6° az mezei munkához hozzá szoktassanak a honnan úgy kell vigyázni a dolgokra, hogy

7° Othon földes urak vegyék birodalmok alá, kik az ő számokra szanto földeket is tudnak. És

8° mezei munkát restesen folytatok testekben meg büntetessenek, de végre

9° Mesterségeket tsak akkor folytathassák és ezen porontsolattselekedésre kötelezhetnek mint szintén más rendbeli cigányok.

Signalt Étfalva 22. Mai 785.

KERESZTES István
Provens Biro

SÁLvt Fond 364 Étfalva iratai Inv. Nr. 2.
15–16. lap füzet LXX. 29–33.

8. Letelepítés – adó

Háromszék – Nagyszében – 1785

Noha a közelebb le folyt Esztendőben Juliusnak 9dik napján 5053. szám alatt azt panasolta ezen Fő- Igazgató Tanács Exellentiadnak, s Kegyelmeteknek, hogy a Fiscalis Czigányokra, kik állandó Lakhelyekkel még nem bírnak, nem két forintbéli, a melylyet az ez iránt ki szabot Sinormérték szerint tsak azok tartoznak fizetni, a kiknek valóságos állandó Lakhelyek vagyon, hanem tsak egy forintbéli főtől való Taxárojjanak; mindazonáltal, hogy ezen cigányoknak letelepítése iránt sok versben ki nyilatkozott, s az haza közönséges hasznával szorossan egyben kaptolt czélt annál hamarabb elérni lehessen; parantsoltatik Exellentiadnak, s Kegyelmeteknek, hogy semmi külömbiséget ezen Emberek között nem tevéen akár tekerők legyenek – is, szinte úgy, mint a meg telepedtetek, még ezen Esztendőre készittendő Rectificatio munkájában két R. forintokból álla Fő pénz alá vetni el ne mulassák, melly szerént reménleni lehet, hogy látván a tekerő, és sohult is állandó lakhelyre szert tenni nem akaro Czigányok, töllök is annyit főpénz fel vetetni, mind éppen azoktól, kik bizonyos helyen lakásokat meg határozván meg telepedtenek, indittassanak ön-

ként az állandó meg telepedésre inkább, hogy sem erőszakkal kényszeritessenek: különben ha valamely könnyebbséget azok felyül, a kik megtelepedtenek tapasztalnak ezen keringő Czigányok a Fő pénznek fel rovatásában, félő hogy olly sok rendbéli parantsolattyaít Ó Felségének a Czigányoknak közönségesen leendő meg telepítések eránt kívánt végét el nem érik, mellyis az egész Országának nyilvánásagos kárára szolgálna. De minthogy Fő Felsége 27-dik August 1783-ban az 7642.Szám alatt költt, s a Királyi Gubernium által Augustusban 18-dik napján 1784-dik Esztendőben 6902. szám alatt ki hirdettetik Udvari Decretuma által kegyelmesen megengedni méltoztatott, hogy a meg telepedet Fiscalis Czigányoknak adojok három egymás után következendő esztendőken fel ne vétessék, hanem reaxáltassék: erre nézve kötelességekben fog állani Exellentiadnak, Kegyelmeteknek ezen Czigányoknak meg telepítések eránt költ parantsoktoknak telljesítéséről tudositásokat Januariusnak végeig, ide fel küldeni, mellyből ki tessék kik telepítették meg közüllök és kik még Czellengők hogy egyfelől ezeknek meg telepítések aránt, azokra nézve pediglen a kik már bizonyos lakásra verekedtenek, az három esztendőbéli adonak el engedése aránt a szükséges rendelések meg tétetethessenek: hogy pediglen ezen ado el folyhasson parantsoltatik Exellentiadnak s Kegyelmeteknek, hogy a meg telepedett Czigányoknak neveit Falunként meg vizsgálattván előbb a Processualis szolgabírák által mennyiben tellesítették légyenek ezen embereknek állandó megtelepítések aránt költ Rendelések különös Lajstromban vévén... ezen Királyi Fő Igazgató Tanácshoz fel küldeni el ne mulassák.

SÁLvt Fond Nr. 8 Nr. act. 32 (1791–1848) I.
lap füzet II. 14–19.

9. Kérelem munka utáni megélhetésért

Szemerja – Háromszék – 1786. augusztus 28.

Alázatosan kéntelenitettém a Nagjságod és a T. Tábla eleibe folyamodnom illy Sérelmes bajomnak feladása végett hogj tudniillik: Ennek előtte circiter 7 Esztendőkkel ezen Nemes Vármegyében szük lévén a Kenyér, kimentem vala Maros Vásárhely Környékére /: hallván hogy ott bővebb a Kenyér minmt itt:/ magam és hozzám tartozandoknak lehetőbb élésemre az holott

is mind addig commoraltam míg a f. Királyi Ordinatio Szerint az Impopulionis Conscriptio meg indulván engemet is talált azon conscriptio ideje talála Maros Vársárhelyen a hol is a város számára téglákat vetvén... ott is mostan ugj mint az ó Esztendőben Szűk lévén az élet modja, itt pedig bővebb, jöttem Közép Ajtára ezen Nemes Vármegyében az holott is a mult telen commoralvan bordélyban, onnan osztán meg is jobb moddal valo keresésre Kenyeremnek, jöttem ide Szemerjára, az hol... Szolga Biro nem akarja maradásomat nem is kaphatni semmi pusztá házat a mellybe magamat merg vonnám a melly is nekem és gyermekeimnek felettebb terhes, azért: Méltóságos Bizodalommal és reménységgel esedezem Nagyságod és Ő Tekintetes Tábla előtt hogj ha itt nem lehet semmiképpen valo maradásom rendeljen én nekem és gyermekeimnek a Nagyságod Groff Ur és a I.C. Tábla a hol bátorságban valo maradásom lehetetlen Méltotzassék siralmas... esedezésemre Passualist adni a mellyel ujjabban is vissza mehessek Maros V. Hellyre vagy pedig az hol magam Kenyeremet kereshessem nézvén azt is hogj a fijam is ő felségét fegyverével szolgálja...

SÁLvt Fond 8 Nr. act. 910. 23. lap füzet IV.
95. old.

10. A sátorozó cigány és a falusi bíró „meg tsapatása”

Kanta – 1786. szeptember 7.

Az Mlgs Consiliorum és Pollitia Director ur is itten menvén... még vagy két pár Czigánt látott satorral én annak okáért oly rendelést tettem mindenfelé, hogy a hol találtatnak elsőbben a falusi Biro hogy meg szenvedte meg tsapatván, az után ha domoatadni a Czigány magát nem akarja, azis csapassék meg, és kísértessék Ngod eleibe, hogy arra kifelé ki kísértessenek ezen Vármegyéből, mivel hogy itt Molduva, vagy Oláh Országgra nem kísértethetjük, odaki valok lévén az Czigányok melyet hogy eszerént kellessék véllék bánni az Mlgs Pollitia Director ur szavaiból ezt bátorkodtam tselekedni, melyet Ngodnak alázatos engedelmességgel bátorkodom is referálni.

SÁLvt Fond 8 Nr. act. 910. 10. lap füzet IV.
10. old.

11. Összeírás

Szentkatolna – Márkosfalva – 1787. június 18.

^{1^{mo}} Sz. Katolnán MIKÓ Miklosné asszony házába FARKAS Tamás nevezetű Kovats Cigany aki ennek előtte is lakott Sz. Katolnán de elkerengvén most jött vissza lakni

^{2^{do}} VASZI András most Sz. György Napba jött ujjonnan épült HUSZÁR Katona házába.

Márkosfalva MOJZI Josef Hurubába gyalog Katona DOMBI Adám portáján, DUKA István, GUKA Janko, RIMBO Berki, VAJNA Miklos Süteibe laknak, DUKA Latzi lakik a Sogorával PUKI Cziganyal. VARGA László lakik Varga Dukával, RIMBO Péter MATIS J., BOGDÁNY János nevezetű Czigánnyal őszel jöttek mind Görgényből a mi helységünkbe.

SÁLvt Fond 8 Nr. act. 982. 31. lap füzet IV.
166. old.

12. Összeírás

Felsőcsernáton – 1787. június 22.

F. Csernátonba lakk. négy Burdójba.

1. KALÁNOS Miklos 2. PIRODA János 3. PIRODA Samu 4. POLÁK Peter, PIRODA Lapadát, PIRODA Péter és NYERGES János elmentek eladni, de ezek is azon helyen hurubáznak a falu engedelméből az hol a többi két esztendőktől fogva.

SÁLvt Fond 8 Nr. act. 982. 31. lap füzet IV.
167. old.

13. Mesterek passusa

Háromszék – Nagyszeben – 1787. július 30.

2-szor. Azokra valo nézt pediglen kik külömbféle mesterségekkel keresik kenyereket, Kegyelmetek kötelessége lészen arra vigyázni, hogy ő nekem abból a Helységből hol le-telepedtenek szokott rendes Passusok légyen, és tsak e mellett engedessék egyik helységből a másikba való menetelek, az efféle Passusosokat mindenütt a hová megérkeznek, de azon helységben különösen a hová tsinálmányokat el-adás végett egynehány napokra vinni számdékoznak, elő mutatni tartozzanak, és ha onnan megintlen tovább menni akarrattyok volna, azon helység a merre úttyokot venni

szándékoznak, ő általok mindenkor ki-jelentessék, és mind azon helység, mind pediglen ott lételnek ideje a Falusi Notarius által, vagy ennek nem létében egy más helység vagy Vármegyébéli Tiszt által a Passusra tökéletesen fel-jegyeztessék, mind ezeket az All-Tisztek által magok kerületében lévő ollyatén mesterségekkel s kézi munkájokkal kereskedő ujj-Parasztoknak hírré s tudokra adni, ezeknek szoros megtartását kemény Büntetésnek fenyítéke alatt meg hagyni és arra vigyázással lenni kötelességeknek tartásák, hogy ha némelyek ezek közül az ujj-Parasztok között magokat illetén Irással nem legitimálthatnák, a helységet a honnan jönnek, ugy hasonlólóg ideig Járásoknak a Falu Notarius vagy Tisztnak bizonyító Irásával annak rendi szerént meg nem mutatnák, következöleg meg-bizonyosodnék, hogy ezen parancsolatot félre tévén tartozó jelentéseket nem tellyesítették, legottan abban a helységben, mely a Passusba fel-nints jegyezve, vagy a melyben éppenséggel a nélkül találtak, azonnal fogva tartassanak; azon helységekről a hová meg-telepitésék végett fel-irattattak, kérdeztessenek meg tett Feleletekről azon Vármegye Tisztsége, a melyiket közelebbről illeti tudositassák, ki kinek-is vévén Tudositását, minekutánna méltoképpen meg-büntettettek, megintlen a kiszabott és rendelt helyekre vissza küldetessenek.

SÁLvt Fond 8. Nr. act. 32. (1791–1848) 1. lap füzet II. 11–12.

14. Tilalmas erdőben

Árkos – 1805. augusztus 6.

Anno 1805 Die 6va Augusti Árkoson Sátorozo Kalános Czigányok BORZOS BIRTOK Peter és Miklos nevezetü, kit BENKŐ Josef Ur porontsára meg zálogoltatván ugyan ÁRKOSI Barabás Mozes, András és Ágoston György Hütösök által az Árkosi hat hat forintos erdőbe, kiket a falus Biro SZABO Sigmond a falu Törvényin fel Szolitatván, azzal mentik magokat, hogy nem tutták hogy tilalmas volna, ugyan tsak BIRTOK vágta volna a fát, Miklos És Péter tsak segéllettek;... meg halgatván a forum mentségeket, mint hogy a Törvény azt tartja hogy az idegen szolgáló legények is 15 napok el telése után azok nem mentetik magokat hogy nem tutták más felől hogy Péter és Miklos tsak Segél-

lettek BIRTOKnak, tsak ott találtak; azért az Erdő Tilalma Szerint külön külön 6 hat forintokon el marasztaltak.

BARABÁS Pál
falu Notarius

SÁLvt Fond 351 Nr. act. 7. 12. lap f. I. 3. lap

15. Cigány büntetése erdőlésért

Árkos – 1807. március 21.

Anno 1807 Die 21^{dik} Márzi a mái Napon tartatot Hütösök gyűlésiben az Közönség Házánál meg jelent az erdőpásztor BORTÁS Gábor eő kegyelme is, a midőn a Közönség Birojának által ado 2 fésziből álló zálogot a mellyet a Toth BENKŐ József Ur Kalános Czigányoktól vettek az Kenderton ferljül mindjárt az nyír bokorban erdőltének legyen. Ezenb zálogok mellett a Czigányokat a Biro BORBÁS Mojszes eő kegyelme a Mod szerint fel szolította az Gellye vető felinek tilalma szerint 3 Magyar forinton. A Czigányok résziről pedig Toth BENKŐ József Ur azzal menti az Czigányokat hogy nem hibáztanak azon meg zálogolt helyen mert a mély árok köles kertszélbe jön az éldalán azok alol sohasem opszerválta Árkos falva tilalmasnak tsak az árkon feljül. Meg vizsgálván a Hütösség az dolgot, de mint hogy az Prothocolumban nints Kicinálva Semmi tsak az hogy Gellye Vető fele tilalmas, ennél fogva teszük hogy az Czigányok el maradjanak külön külön 3 három M forintokon mindenik Toth BENKŐ Ur Apellálján protestál a továbbig valo költségről.

SÁLvt Fond 351 Nr. act. 7. 36. lap füzet I.
7. old.

16. Letelepedett cigányok ló tartása

Háromszék – Gubernium – 1808. január 14.

Ugy érvén értésére a Kirélllyi Fő Igazgató Tanátsnak, hogy az Uj-parasztok által ez előtt gyakoroltatott Lovak lopása ujra harapoznék, a Septembernek 12-ről 6525 számok alatt 1782. esztendőben ezen tárgyban minden Jurisdictionak ki-adott circularis Rendelés szoros megtartás végett olly parancsolattal közöltetik Kegeyelmetekkel: hogy azt azzal a hozzá adással min-

deneknek tudtára ki-hirdetni el-ne mulasszák, hogy ezután egy Uj-parasztnak-is, a ki megát vagy Aranyászi qualitássáról a Kamarának Passussával, vagy a... Magistratusnak hiteles és a magok tulajdon Responsabilitások alatt igazán ki-adott Testimoniumával a felől nem legitimáltatta, hogy valósággal meg-telepedett, és állandóul ház tarto Gazda légyen, egy Lovat sem, a ki pedig Magát legitinimálhattya annak a fennebbiekkal egy Lónál többet tartani szabad nem lészen, az honnan a mely uj-paraszt a ki-hirdetéstől fogva első Juliusig 1808-ban a most ki-irt qualificativ szerént, vagy minden Lovát vagy egy Lovánál több lévén, az egygyen felyül lévő Lovát, vagy lovait el-nem adgya, az vagy azok, első Juliusi Terminusnak el-telése után, tölle minden bizonynal el-fognak vétetni; nem tartoznak mindazon által ezen Rendelésnek értelme alá azon uj-paraszt Gazdák a kik vagy a Falu Szerében házakat húzván a több parasztkhoz hasonló Gazdaságot folytatnak és mind köz terhet, mind Uri szolgálatot praestálnak, vagy pedig a Városon házokat szerezvén, valami Polgári Mesterséget, vagy rendes Kereskedést folytatnak, és arról magokat hitelesen Legitimálhattyak, mivel hogy az ilyenek a rendes Lakosoknak számához tartozván, őket az ilyen meg-szorítás nem-is illetheti.

Ennek felette pedig a Lovak lopása el-távoztásának még annál nagyobb bátorságára nézve ezután az uj-parasztnak Lakhelyéről más Faluba avagy Városba utazni különben szabad nem lészen; hanem ha ez iránt tulajdon földes urától, vagy annak Dominális Tisztségétől, vagy Jurisdictionja alatt nintsenek, az illető Jurisdiction Előljáraitól ezeknek tulajdon és szoross responsabilitások alatt adandó Menedék Levele léjend; mellyet-is a ki közüllök uton jártában elő nem mutat-hat, azonnal el-fogattatik, és érdeme szerint meg-büntettetik, szorgalmatosan reá vigyázzanak. Az eddig ir-takból önként következik az a szemes vigyázásis, a melyet Kegyelmeteknek a Vásárok és Lakadalmak alkal-matosságával lenni kellek, hogy az arra a fennebbb elő adott Criteriumok szerént nem qualificatus uj-parasztok, a Lo vásárlástól el-tiltassanak...

Utollyára Különösön ajátatik, és szorosan megis hagyatik Kegyelmeteknek, hogy magok részek-ről, ezen ki-hirdetendő Rendelésnek tökéletesen elég tétessék és az állandóul-is pontosan tellyesitessék...

SÁLvt Fond 8 Nr. act. 1552. 1. lap füzet II. 99. old.

17. Lólopás megakadályoztatása

Háromszék – Gubernium – 1808. november 17.

Tapasztaltatván az: hogy a Czigányok által gyakoroltatni Szokott Ló lopásnak megakadályoztatása iránt mult 1807-dik Esztendő Januarius 4-dikéről 8752. Szám alatt innen... ki botsátatott Rendelés nem eléggé és nem mindenütt tartatik meg; meg-hagyatik ezennel szorossan Kegyelmetek: hogy a fenn citált és annak pon-toson léendő meg tartására szorossan gondjok legyen.

SÁLvt Fond 8. Nr. act. 1808. 3. lap füzet II. 103–104.

18. KOSZTANDI Rupát és Pétert vallatáskor verték

Sepsiszentgyörgy – 1810. október 8.

TIBÁD és BENKŐ urak benn a házba nem tudom mit tsináltak, de mikor ki hozták, akkor verték és mondották hazudszé? baszom az anyádot tzigánya, és hogy nem vallott esmét verték - és így vagy három-szor hozatták ki verésre... JANO a Tömlötzbe beszélt a Czigányokkal tzigányul – de hogy mit? nem tudom.

SÁRKÁNY Ferenc vall... BENKŐ és TIBAD urak vallatták őket – bé vitték a házba és megint ki hoz-ták ketszer háromszor is – és verették mert nem akar-tak vallani – én magam is vertem eleget – és még a pa-don ájulva tettete magát az egyik...

FARKAS Ferenc Szemerjai 19 eszt. Református TIBÁD és BENKŐ urak vallatták – eleget kérték hogy vallják ki – és verették – az egyiket én is vertem...

LAKATOS István 30 esztendő Unitárius Az assessor Urak szépen is vallatták és hogy nem vallottak verették őket – azt is a tömlötzből hallottam, hogy bög-tek, mikor vallatták, mert ugy bögtek, mikor vallatták, mint a marhák.

SÁLvt Fond 28 Nr act. 2/264. 14. 19. lap füzet VIII. 27–28. old.

19. Lopásért elfogott és vallatáskor pálcával vert cigányok

Sepsiszentgyörgy – 1810. október 8.

FEKETE András Prov. Anno 28 K. Biro Also Csernatoni a Tktes RAPOTI Ur cselédje... igen is jól

emlékszem azon elfogattatott Uj Parasztok akik egy darab ideig itten Tömlötben is voltak... Az kérdésben lévő Grof KÁLNOKI Franciska G. JELLASITSné asszony eő Exellentíája uj Parasztyai ketten voltak kinek Paratsára ki által fogattanak el különben bizonyosat nem tudok egyebet hanem úgy hallottam, hogy az Uzoni Háznak fel veréséért és a Szt Katolnáról el lopot Lovakért az Sepszi Széki Czofalvi Ts. CSABAI Lászlót uj Parasztyaival JANOK Josi Czigánynak Vallomása aki is hasonló képpen el fogattak az Orbai Széki Ts. Király Biro IMETS Sigmond ur Parantsolatyára el fogattak ottan pedig a kérdésben forgo Uj Parasztok által S. Sz. Györgyön lévő Tömlötbe vetettek fogságra... hanem azt tudom mivel jelen voltam hogy azon alkalmatossággal az említett Assessor urak ki hozatván azon két Czigányokat Paltzaval verték mondván nekik hogy hazudtok még /: verték pedig Hajduk ugy mint SÁRKÁNY Feri és SÁNDOR Josi Paltzaval.

Mts Grof KÁLNOKI Franci JELLASITS G Asszony eő Exellentíája Uj Parasztya BORZOS Anis is TIBOLD István Assessor ur Parantsolatjára Deresre szegesztetvén SÁRKÁNY Feri Hogy oda által Bika Csökkel veretett ezen közben el is ájult.

Taktes SÁRKÁNY Ferentz Anno 22 Kézdi Széki Nyujtodi az Mtsgos PHELKUTI István Ur Parasztya... tudom azt, hogy azonnal az Czigányok az valos tettekért Páltzával az Hajdu által veretettek.. látam hogyan az Czigánynéknak meg verette... az valatáskor, de hogy Nyavalyájok érkezett volna s elájult volna nem láttam mivel akkor a Tömlötben voltam..

SÁLvt Fond 28. Nr. act. 2/264. 9. lap füzet VIII. 23–27. old.

20. ÖTVES Miklós vallomása KOSZTANDI Rupáról

Sepsiszentgyörgy – 1810. október 8.

- Minek hívnak, hova való vagy, hány esztendő, mi féle vallású?
- ÖTVES Miklosnak, az ÖTVES Latzi fia, Kászoni Imperi 20 esztendő, Oláh vallású.
- Ismerede KOSZTANDI Rupát, és miből ismered?
- Én KOSZTANDI Rupát az előtt nem ismerem, hanem ez előtt 5 héttel fel jöven KOSZTANDI

Rupa hozván magával egy pej eger szőrü Kantzát és én, amidőn ben dolgozván kérdekte hogy nem tsrélnéke? Én mondtam, hogy nem, de ő mindenképpen ajánlotta az lovat tserébe, és én is utoljára rea hajlottam az tserére. Én adtam egy hitván pej kantzát és 12 forintot, áldomást is ittunk melynek italán jelen voltak BENCZI Josi feleségestől jobbágyok, Aposom SZABO János, Samu Czigány, FORGÁTS Miska /: ez Rupának sógora:/. Rupa fogadta, hogy igaz marhát ad és ígérte, hogy mindenütt okol rolla.

Én tartottam valéami öt napig és adtam Jakabfalvi MÁNYÓ nevü embernek 70 forintért..

Rupa azt is mondta, hogy ő nem is akarta volna ÖTVES Miklosnak adni, de ÖTVES Miklos kérte, azt mondván, hogy ő be viszi Moldvába az felesége attyafiainak és a dolog így ki nem tudodik.

ÖTVES Miklos ezt is tagadta.

SÁLvt Fond 28 Nr. act. 2/264. 7–8. lap füzet VIII. 18. old.

21. KOSZTANDI Rupa vallomása a lólopásról

Sepsiszentgyörgy – 1810. október 8.

Elő állitattik a közönséges Tömlötben lévő Czigány KOSZTANDI Rupa és kérdeztetik:

1. Miféle lovat adtál el Kászoni paraszt LATZI Miklosnak? és azokat honnan vetted?

Én adtam egy pej eger színü lovat 12 forintért és egy hitván kanczáért.

Eztet és még két lovat JANO Josival és Palival loptam el az csernátfalvi határról vagy Tollolról, jól lehet bizonyoson nem emlékezem a csernátfalusi Határ volte vagy Botfalusi.

2. A más két lovat hova tetted?

Minek utánna étzaka azon Három lovakot el loptuk, jöttünk Lisznyo felé, ottan maradt JANO Josi és Pali 2 loval, hova tették legyen, én azokat nem tudom. Én pedig Uzonba jöven onnan fel vittem Kászoni és úgy adtam el.

3. Az Kilyéni Unitárius pap lovát mikor loptad el?

Én nem loptam, hanem a mi napi meg kérdésemkor az fájdalom miatt mondtam.

4. Sz. Katolnáról miféle lovakot és mikor loptál?

Most közelebb aratás előtt Magyaros mellett voltunk Sátorral, onnat egy nap fel mentünk Pávára

SZIGETI Andráshoz mint hogy véle az előtt már Várhegyen meg ismerkedtem volt és ő biztatott...

SÁLvt Fond 28 Nr. act. 2/264. 4. lap füzet VIII. 14. old.

22. KOSZTANDI Péter vallomása a lólopásról

Sepsiszentgyörgy – 1810. október 9.

Elő állítatik KOSZTANDI Péter vagy Tsutsi a kit Dobritskának is hivatnak, akinek is következendőkbe jőnek elé Szeliden Vallomásai:

1. Kinek hivnak stb.

Énegem hivnak KOSZTANDI Péternek, hivnak Tsuttsinak és Dobritskának is.

Sátorral keringő Czigány vagyok Tkts generálisné cselédgye 24 esztendő,

Házás, 1 gyermekü, Oláh vallásu vagyok.

2. Mikor, hol és miért fogattattál el?

Most a közelebbi kedre viradolag három hete mult, hogy Kőrös Patakon el fogtak vala és a Biro Házához vittek, onan akkor el is szöktem az őrzők keze alól és ma egy hete önként a Mgs Udvarhoz mentem, onnan hétfőn ide hoztak és ma is it vagyok, fogtak volt el pedig azért, hogy Sz. Katolnán 3^{on} Lovakot

JÁNO Josival és Bátyámmal Rupával aratás előtt valamivel el Loptam vala.

3. Mitsoda szőrüek voltak azon lovak?

Egy deres, egy Pej, egy Barna.

4. Honnan indultatok azon Lovakért, ki háznál jártatok, mitsoda utasításból mentetek a Sz. Katolnai Határa s ki, meddig fizetett tüktököt?

Indultam a meg mondottakkal Magyarosrol én és Bátyám, Lo háton JÁNO Josi. Gyalog mentünk egygyüt Pávára a SZIGETHI Andráshoz ot nála ettünk, ittunk és a magunk lovait nála hattuk. Mü hárman gyalog SZIGETHI András pedig Loháton el mentünk a Sz. Katolnai Rét fejéig, SZIGETHI András egy gyeplőből s egy Kötőfékből hurkot Tsinált nekünk által adta és a megneveztem

lovakot ugy fogtuk meg...

6. Minek utánna meg fogtátok a Sz. Katolnai Lovakot, ki melyikre ült és elsőbben hol, mikor, mitsoda üdő tájba álotatok meg, ott mennyi időt mulattatok, onnat hova vitétek, hol, kinek adtátok?

Hogy megfогtuk a Lovakot Rupa Batyám ült a Deresen, ésn a Barnára, JÁNO Josi pedig a pejen. És hárman mikor még hajnalodott, a három loval Magyarosra a Sátor elejibe leköttünk, ott kitsit mulattunk, el mentünk Rupával Dobolora a hol is TUSON Sigának Rupa a Derest 60 forintba hitelbe eladta, én pedig a Barnát egy Brasso fele utazo Emberel el tseréltem, a Pejt pedig SZIGETHI András a Sátorunktol el vitte egy pén nélkül.

SÁLvt Fond 28 Nr. act. 2/284. 2. lapfüzet VIII. 10. old.

23. Lopás

Réty – Sepsiszentgyörgy – 1810. november 28.

Alperesek: KOSZTANDIN Rupa és Péter Czigányok... bátorokdakt olyan nevezetes Lopásokat tenni, mellyeket a részre nem hajlo és a Ns Haza Törvénye szerint Itélő Biro Büntetlen nem hagyhat s által sem nézhet.

Nevezetesebb Panasztettei: A Sz. Katolnai rétről ezen esztendőben egy éjszaka három Lovakot el loptak, mellyek közül kettő... BAKK Mihály eő Kemie volt; ezen ki tett lopáson kívül vittek végbe több gonoszságokat akkor amidőn Uzonba Nemesi udvarházat felverni otan az sok drága portékákat magokkal el vinni bátrak voltak, mellyek egy része az Alperesnél meg találattott... Meg kívánnya azért hogy az Alperes

Desertusok mint az emberi Nemzetnek is nevezetesen Ezen Ns Haza Lakossainak mind eddig károokra és ártatlanokra az egész Hazában szerzte széjjel keringett Panasz tevők az élők közül Hohér által vagy örökre kiirtassanak vagy olyan tarto Árnyék alá rekesztessenek az holl ne legyen alkalmatosságok idejek és modjok a több Panasztételre és hogy található javaikból a károsok ki elégítettnei itéltessenek... vasba szegeztetvén hagytuk ahol Szentgyörgyön a közönséges fogságiban sok megtiltások közöt verettetések által mintegy kitsikart vallomásoknál fogva vigyáztak azon vallomásokra, melly szerint illeték volna azon Lovakot és el lopták, orozták volna...

Mi nézve az Uzoni Ház felverését is abból valami Portékáknak elrablásokat. Ezért mélyen fogadják az Alperesek... mert ők egyáltalában kitértek tőle, Uzonzont jó formáilag azt sem tudják, hol van, nem hogy

benne mulattak, innen valakinek házára rá menvén, abból Portékákat elloptak volna...

Melyek szerint úgy kell gondolkodni, hogy a lopást meg üsmerték és ki vallották önként az Alperek, hanem azt nem akarták meg vallani, hová tették a lovakot, s ezért kaptak egy kis ütést. S imár ebből nem következik semi erőltetés a dolog valóságára nézve.

SÁLvt Fond 28 Nr. act. 2/284. 1. lap füzet VIII. 3. old.

24. A középjaitaik panasza a cigányok vádjaiért

Középjaita – Barót – 1811. január 11.

Méltóságos Kirájbíró Ur!

Jelentjük alázatosan az Mgos K. biro Urnak hogy mostan Közép Ajtán lakozo faulsi Czigány TSÁMPÁS Josi nevezetű az... háztájával egyetemben Nihány esztendőök eltelése alatt kenyérrel tartottunk az most közelebről elenyészet esztendő December Holnap 14-ben Bölönben az Nemes... Fő s minden más rendű Al Tisztyei jelenlétek és hallásukra valamely panaszának ottan elő adása alkalmosságával indulatos szavaival nem állotta azt mondani, hogy az K. Ajtai lakosok Gazak 5 személyen kívül mind lopók, tolvajok volnának nagy gyalázatunkra és mind hogy magat is ki nem választotta s annál is inkább Néhány napok eltelével az mostan Közép Ajtán lévő... Végh fő Hadnagy Ur provokáltatván az Prov. Biroval újra fel kérdvén az Czigányt azon szavaí mondásáról hasonlilag az két falusi Birák egy hitese ember előtt úgy ki mondván az 5 személyeket is ki nevezte az kik nem volnának Gazdák, ezek szerent itteni Közép Ajtán több mint 200 lovasok Possessor Nemes Közrendi Katonáság és Bestak vagyunk az 5 személyen kívül is az kik magunkot sze tolvaj sem lopóknak nem tudjuk, hanem ha ugyan annak nevezett bennünket egy rendelkezéseket és az falusi hivatalokat is nem vihettük mert nem illeti az Militiozus embereket ennél fogva ez igen nagy megsértődésünköt nem szenvedvén az eltölt Innepi napok előtt nem kívántuk ezzel alkalmatlankodni hanem ez dologért Instálunk az Mlgs K. biro Urnak méltoztassék oly rendelet alá vétetni hatalma szerént az ki Nevezett czigányt hogy nekünk az 5 Személyeken kívül lévő akar mi Kánya személyeknek akár mi névvel neve-

zendő lopásainkat, Törvénytelen orozásainkat kinek kinek valóságképpen ki adván reánk bizonyítsa egy 8^{ad} napok alatt s ha melyikünkre jön azon valóság akár Nemes ember, akár Katonáság vagy Provincialis Katona ennek mind azok kiki a maga competens előljároi által az hibájok szerint az leg keményeb büntetéssel büntetessenek nem ellenünk sőt akarjuk az Malitiozusokra nézve. Ezen kérésünknek késedelmezése az okon maradot ily hátra hogy az Közép Ajtai Birok egy néhány Militiosus személyeket az Számvetés alkalmosságát után egy két nappal bé jelentetünk Ts HENTER Dávid urnak írásban s az azok aránt leendő investigatiot mind addig várván az holott... mégis ezen dolog késedelmezik nem tudhatjuk mi okon. Azért méltoztasson azok arant is oly rendelést tenni hogy minekünk az kik Malitiozusoknak nem taláztatunk ne legyen szenvedésünk azoktolis, és had választassunk meg azoktol ne kellessék ily motsokban tovább maradunk, és az bépanaszoltunk Czigányt az ki világosan mint maga atyfia maga mellette levő Militiozusok oly szenvedés és büntetéssel mint érdemlik ők azt azon motskos szot melyet gyalázatunkra ki mondot vissza mondani azokra nézve az kik nem Malitiozusok az mi publikumunk előtt. Mely rendelkezéseit ez panaszunk arant midőn vártanak az meg sértődöttéknek Nevekben Méltóságos K. Biro Urnak

Maradunk alázatos szolgálai

MIHÁLY Samuel Biro MARTON György falusi jegyző DOMBI Istvan BENKŐ Ferenc NAGY György BENKŐ András SIMON Ferenc SZÓTS Daniel DOMBI Istvan SIMON Antal SIMON István SIMON Márton BENKŐ Ferenc KOSA György káplár

SÁLvt Fond 31 Nr. act. 304. 1. lap füzet VI. 119. old.

25. BERKI Teréz vallomása

Sepsiszentiván – 1812. július 1.

Io... Vagyok Létzfalvi, BERKI Terézinek hívnak, nem tudom hány esztendőök vagyok, Kálvinista vallású vagyok, Leány vagyok, Létzfalván az GYÁRFÁS Pál Ur cselédgye vagyok, fogtak el Ilyefalván az Brassai Ur Naoi Sokadalomkor, onnat hoztak ide Szt. Györgyre az Város Házához, fogtak el azétt akkor, hogy

itt Szt. Györgyön a BATOK Jozsef Uram szolgálójától egy Kender rikóját el loptam, és el adtam egy

Czigánnának cserébe, annál a Czigánnénál meg törvényeztek s Urat is advánő, hogy töllem cserélte.

2^a Hát a Magistratustol hogy szabadultál meg a Lopás dolgaért?

Ugy szabadultam meg hogy HAJDU Lázár azt mondotta nékem hogy már el mehet mert meg békélet a rokojáról, alsobb dolgokrol jól Lakolok csak hogy itt a Lopott portékáid közül nékem egy gyots rokoját, edgy Fehér elő ryhát, edgy Batiz ruhát, edgy Selyem ruhát, egy gyöts Inget, mind ezekért nekem HAJDU Lázár fizetett 12 az Tizenkét Renes rosz pénzt, melyeket én is fizettem a BARTOK Josef szolgálójának az el lopott Ruhájáért békességbe az után HAJDU Lázár a vasat a lábamrol le vette, Feleségével edgyütt elkísére Lázár engemet a Tanorok kapuig, onnan mentem uram MEZEI Mikloshoz.

3^{ka} Azon portékákat melyeket HAJDU Lázárnak attál hol vetted?

Fél eszteneig Dálnokban LÁZÁR Imréné asszonnál lakván a gyots rokoját abbéli szolgálatomba adta, a gyots előruhát VÁRHEGYI Rebeka asszontol vettem, négyet fél Rénesen, a Batiz ruhát cseréltem Kőkösbe VANTSA BOKOR Leányától, Marjuszától ugyan egy Batiz Ruhával, a melyet Erdő Szt. Györgyön BERKI Lászlóné Néném adott volt, a Selyem Ruhát Loptam volt Szemerian ILYÉS Györgyné Gyalog Kantonánétol, amely meg is van a Ládámba... az Inget az anyám tsinálta volé... adtam még edgy kékes ruhát és edgy selyem ruhat melyeket Loptam Kis Borosnyon a selyem edgy Lovas Káplártol a másikat a szomszédgyából a gyots Rokoját edgyiket GÖDRI Mihálynétol a száazto rudrol vettem le Ilyefalván, s tántzolni mentem benne, a Másikot Dálnokba LÁZÁR Imréné asszony adta... a tarka ruháját edgyiket loptam F. Dobolybol. Loptam, nem tudom kitől, a másikot Papoltzrol nem tudom kitől, a Batiz Ruhát is loptam Papoltzon, de kitől nem tudom, a másikot ugyancsak Papoltzrol R Mestertől Loptam, a 3^{kot} Erdő Szt. Gyórról kaptam Berki Latziné nénémétől. A Selyem ruhát... Szemerjárom lop-tam, a 2^{dik} Selyem ugyan Erdő Szt. Gyórról Loptam de hogy kitől nem tudom. A 3^{dik} Selyem ruhát Somboron edgy háztol loptam el, a Selyem előruhát Papoltzon mestertől loptam.

SÁlvt Fond 28 Nr. act. 2/311. 3–4. lap füzet VIII. 41–46.

26. BERKI Teréz lopásai

Sepsiszentiván – 1812. július 1.

Az első alperes rab BERKI Tresi ez előtt még esztendővel fogva lévén a maga szelid vallomása szerint... meg jobbulhatását, de nem hogy meg kívánta volna magát jobbitani, sött a sok tselekedetekbe már annyira el merült hogy annak buborékolo ösvényei ki vetik, külömben abbol ki jönni nem szándékozik, hanem abban álhatatosan meg maradni s inkább meg rödzeni jobbnak tartja. Ezen fennebb nevezett és némi nemü képpen le festett erköltstelen országbo tolvaj első rab fogadtatott el...

maga szelid vallomása szerint Illyefalván az tegnapi Brassai sokadalom alkalmatosságával temérek sok Ház fel verte és tolvajlásaiért ugyanis S Szt. Györgyi Civis BARTOK Joseff szolgálójával lopott egy szőr rokollyát, Szemerjárom Illyés Györgytől egy tellyes ruhát Kis Borosnyorol egy Huszár Káplártól egy kékes ruhát, más selyem ruhát, ismét egy más a káplár szomszédjából, Illyefalván GÖDRI Mihálynétol a száraszto rudrol edgy gyolts rokollyát a melybe tántzolni ment. Fel Dobolybol egy tarka rikolyát, hasonlolog egy mást és egy kalapot. Papoltzrol egy batiz ruhát, más selyem előruhát, mást ismét lopott az oda valo mestertől; mellyek közül edgyet el adott egy fél kupa pálinkáért. Lopott Erdő Szt. Györgyről egy Sellyem ruhát, Szintugy Somborrol egy selyem ruhát, az apjától lopott 20 Rft Bankot és egy fekete sellyem ruhát...

SÁlvt Fond 28 Nr. act. 2/311. 1. lap füzet VIII. 37. old.

27. Lovakkal vándorolnak

Háromszék – Gubernium – 1812. október 31.

Nyilvánvalo példánkbol tapasztalván a k. fő Igazgato Tanács, hogy az új Parasztnak meg telepítetésekre, és rosz következesekkel telyes koborlásoknak el törlésére sok rendben ki adatott parantsolatok, közelebbről pedig a fennebb mult 1808^{dik} esztendőbe Januariusnak 8^{dikától} az 8752, és viszont ugyan azon esztendőben a 8514. számok alatt közönségesen kihir-

detített utasító rendelkezések pontosan meg nem tartanak, sőt némely új parasztok privátusoktól vagy Földes Uraságok tisztjeitől nyert passualis Levelekkel – és csoportonként feles lovakkal vándorolnak, holott pedig a 8752 szám alatt felyebb datalt circuláris rendelkezésben... melyek szerént az új parasztnak lek helyéről más faluba, vag pedig még egy loval is szabad nem lehet, nyilván meg irattak. Meg hagyatott vala ugyanis, hogy egy új parasztnak is, a ki magát vagy aranyász mivoltáról a Kamarának passusával, vagy magának tulajdon a Földes urnak... nem legitimáltatja, hogy valóságosan meg telepedett és állandoul Ház tarto gazda legyen, egy Lovat sem, a ki pedig magát az iránt legitimáltatja, annakis egy Lonál többet tartani szabad ne legyen, ide nem értetvén a már egészen meg telepedett és a rendes Lovasok Számához tartozó s köz terheket viselő új parasztnak. Sőt ezeknek felette tapasztaltatik még az is, hogy némely Földes Uraságok Tisztjei új parasztnak Lakossáikat élelmekkel keresése véget is passuálják, kik az illetén Passualis Leveleknél fogva Oraszág szerente vándorolván a Felsőgesen meg határozatott Dominiciot tetemesen akadályoztatják, meg hagyatik annak okáért Kegyelmeteknek, hogy az illetén passualis Leveleket nem respektálván az ennél fogva vándorlo új parasztnak tüstént áristoltassák, és... a honnét valok utassítsák vissza a végre, hogy kérdőre vontatván a passus ado Személy illendő Törvényes büntetéssel meg fenytessék. Melyek szerént a Felsőges meg határozatott új parasztnak domiciliatiojuk akadályainak minden részben valo el hárittatására kegyelmetek a fennebb citált circuláris rendelkezésekre oly további rendelkezéssel emlékeztetnek, hogy azoknak telyesítettésekre szorgalmatosan vigyázni, és azokat magok is pontosan telyesíteni tulajdon feleletyek alatt szoross Tiszti tulajdon feleletyek alatt szoross Tiszti kotelességnek esmerjék.

SÁLvt Fond 8 Nr. act. 1955. 1. lap füzet II.
107. old.

28. PETÁK Judit megszeplősítése

Papoc – 1813

Papoltzi Prov. KELEMEN György, azzal vádoltatván, hogy Sátorokban nyaralo Czigány Leányt PETÁK Judithot g. Szeplősítette volna; melly g. vizsgálvatván lett ezen

Határozás.

Ámbár a g. Szeplősített Személy is Személyesen elő állittatván g. kérdezett de semmi környüállást nem tudott elő hozni. Ellenben a bé panaszoltatott KELEMEN György Hitelesen költ és törvényesen bé bizonyította maga szelid voltát, jó erköltsőségét és jámbor maga viseletét. ez okon a V. Visitatio a bépanaszoltatott KELEMEN Györgyöt ártatlannak és tisztán declarálja, annyival inkább, hogy a g. Szeplősített Czigány PETÁK Judittal több más falukban lévő Czigány Legények is Cohabitzáltak.

Orbai széki vizitációs jegyzőkönyvek II/b
301. old. SZŐCS GAZDA Enikő szíves közlése.
külön lapon

29. BERKI Teréz büntetése

Sepsiszentgyörgy – 1813. március 4.

Ottan Raboskodo BERKI Therézia és MIKLOS Anis GÖDRI Mihályné mint Alperesek ellen lopás vétkeért folytatott és kegyelmetek által a Mulo Esztendő December 23^{dik} napján ide fel küldetett Criminális Keresetet meg vizsgálva a Királyi Feökörmányzo Tanács a Törvényes Generális Szék Tavallyi Esztendő December 16^{dik} Napján költ Itéletét Mellyben BERKI Therisit a Szék Tömlettzeben töltendő 2 Esztendőbei rabságra Angariánként 25 mind öszve 200 korbats ütésekre, és tanálato javaibol a Károsok kiélégittetésére ítélte, MIKLOS Anis pedig szabadon bocsátatik – határozta, az abban előszámlált okoknál fogva helyben hagyta.

Melly kegyelmetek a fell küldött Levelek vissza zárása mellett ki hirdetés és telyesítésben vétel végett ezennel meg iratik...

SÁLvt Fond 28 Nr. act. 2/340. 7. lap füzet
VIII. 134. old.

30. Földbe ásott kunyhó

Kézdivásárhely – Árkos – 1813. július 14.

Az Árkosi telyes Közösség panaszban jelentette közelebb vitelt. Brigadéros GÖDRY... Úr Ó Ngának, hogy P KÁLNOKI János eö NGos Nemes BENKŐ Joseffel a faluko kívüli földbe be ásott kunyhokban

bizonyos számu Tzigányokat tartván... ezeket onnan még eddig elő semmi nemü modon elköltöztetni ki nem eszközöltették, noha N. Tek. SZÉKELY Ferenc Urnak az iránt gyakor rendbeli panaszokat tettenek volt; amellyre nézve minthogy az efféle Tzigányoknak a falu sorában alkalmas épületekben valo Domicialtatások a Törvény által is meghatározottat, barátságosan kéri ezem Regiment... Hivaltal azon Tzigányoknak a mostani helyekről leendő el távolítások rendelése eránt bizonyos levén a panaszoló közönség fel adása szerint az a nevezetes okig, hogy azon Tzigányok magok... gazságokkal az erdőből a faluba le folyo patakot is meg tisztátalanították, mellynél fogva a vizet a falu italra nem fordíthatya, melly az egészség fenn tartása... ellenére lévén, tsak ezen egy pontbol is orvostathatóságok ki eszközöltessék.

SÁLvt Fond 8 Nr act. 2069. 1. lap f. II. 113. old.

31. A cigányokat védelmező úrasszony

Ürmös – Barót – 1813. szeptember 11.

Ma három vagy négy hete mikor tiszteletire valék Baroton és instaltam válaszáért mind hogy az vajdám meg veretésit vegye méltó tekintetben az mej is még edig mindsak annyiban maradt talán az rossz ember kimentegezte magát, de ez még nem elég nekem mert én ugy nem tarthatok cigánt ha én pátyát nem fogom az igazságban azért instalom ujaban is. Még sogorom méltotassék meg halgatni szemben mind az kettőt előttem is ha az én vajdám lehet hibás ugy maradjon azal az mint kapot ha pedig az másik ugy büntetődgyék az is, fizessenek fájdalmat is dolog elmulását az mej még most is nem dolgozhatik... ha én tsak anynyiban hagyom el pusztulnak a cigányim azt pedig bizony nem akarom inkább pusztuljon el az egész BENEDEK familija az ki verengező huntzfut imstalom utoljára is az sogorom méltotassék belétekinteni az dologban az mind job lehet ugy el igazítani, én fel megyek Josival mikor időt határoz a sogorom. Ezel az kedves Nénemet atyafiságoson tisztelném vagyok Edig kedves sogor uram alázatos szolgálója

MAURER Mária

SÁLvt Fond 31. Nr. act. 304. 5. lapfüzet VI. 127. old.

32. A verekedő cigányok között

BENEDEK bántalmazása

Miklósvár – Nagyajta – 1813. október 11.

Mü ide alább neveinket fel iratott Személyek adjuk Ezen szentenciális Levelünköt; a mi igaz hitünk szerént arrol hogy Ezen mostan folyo 1813^{dik} Esztendőben Szent Mihály hava 7^{dik} napján midőn a Mezőn dolgoztunk volna látók, hogy Nagy Lármával jönnek ki a Faluból a KOKOLOS... és BÁN nevezetü Tzigány; kiki minek utánna... el érkeztek volna, együtt verekedni kezdenék és BÁN... verni kezdé a KOKOLOS nagyobb fiát, ezel a kissebbik KOKOLOS fia meg futamodék, és ment hogy BENEDEK Joseff az ut mellet kendertt rakott szekerre, Isten nevére kérti kezdé BENEDEK Josefet, hogy ne hadná a Bátyát, mert BÁN meg akarja ölni, erre meg indula BENEDEK Joseff, s mijent oda érkezék mindjárt hozzáüte BÁN Benedek Joseffhez és a kezét meg is ütö, melyre BENEDEK Joseffis hozzá üte de tsak a Paltzajat tanálá BÁN Tzigánynak, és a mig edjüt küsködtek volna hátul kerekedék a KOKOLOS fia a Nadrágos s ugy meg üte BÁNT hogy mindjárt el esék és az Vér el lepé, még egy néhányat azután üte BÁNra a KOKOLOS fia de BENEDEK Joseff egy ujal sem bántotta egyiket is, hanem a Szekeréhez vissza méne, ezzel a Tzigányok is szélyel futának mely dolognak valóságos így létiről, mint fellyebb is a mi igaz hitünk szerént bizonyosságot teszünk Nemes Miklósvár Székben Nagy Ajtán a fen irt Esztendőben és Napon.

ANTAL István gy. Katona

DÉSI Marton gy. Katona

TÖRÖK Josefné

ZOLTÁN Istvánné

DARKO Mária

ZOLTÁN Kálári Hajadon

ZOLTÁN Mihály fel serdült

Én előttem FORRÓ Joseff Nemes Miklósvár Szék hites assessora előtt.

SÁLvt Fond 31 Nr. act. 304. 7. lap füzet VI. 129. old.

33. BERKI Teréz börtönbe zárása

Sepsiszentgyörgy – Besenyő – 1814. október 22.

Ezen folyó 1814^{dik} Esztendőben 8^{bernek} 22^{dik} Napiján az Háromszék közönséges Tömlötzében lévő Detenta Berki tresi elő állittatik a szelid kérdésekre.

ad 1^{num} Én vagyok Besenyei BERKI Tresi 24 Esztendő vagyok, Létzfalvi Tkös GYÁRFÁS Pál Ur cselédgye vagyok, hajadon leány vagyok – az el mult héten, szerdán Gidofalvára mentem egy Katona emberemnek Házához, a nevét nem tudom, ottan egy gy. Katona CSULAK nevezetű arestalt a fejemenm tévő Török keszkenőért, mivel tudtam, hogy hibás nem vagyok benne, egy Gidofalvi SZÓTS András nevű Harangozot meg fogadtam két R forintokkal hogy engemet hozzon Szent Györgyre, hogy a fjemen lévő Török Keszkenőnek Urat adgyam. A Szentgyörgyi Bótból is vásároltam volt egy egy ruhájának valo Kartont és kértem hogy adjon irást rolla hogy igaz pénzemen vásároltam, a melyről irást adott a Bótos. Onnan a Tömlötz Házhoz jöttem azon Gidofalvi emberrel edgyütt hogy Tkts Porkoláb Ur Leányátol is irást vegyek hogy maga tsinálta meg a rokojámot. Az alatt két idegen aszszony ide érkezett a Porkoláb Ur házához és azok egy veres tarka előruhát rajtam lévén meg ismerenek... Porkoláb Ur bétetete a Tömlötze.

SÁvt Fond 28. Nr. act. 2/340.10. lap füzet VIII. 138. old.

34. BERKI Terézia végső büntetése

Miklósvár – 1815. május 23.

Atyánkfíának Ujj Paraszt BERKI Teresia ellen külömb külömb Fejér Népi öltözetbéli lopásaiért intézett keresete... az Al Peres Miklosvárszékbe a NYIKA Péter leányával menti magát hogy tőlle vette volna némely részibe a kezínél található lopott portékát, de ez hivatalos tanussítás szerént ottan nem találtatván meg ellenben pedig az Al Peres még annál gyanusabbá tette magát, hogy mászszor is hasonló lopást tett, melyért ámbár büntetést szenvedett, de az nem használt, hanem újra magát belé elegyítette és a fenn iri NYIKA Péter Leányára tett fogása fundamentum nélkül valo, ezek törvényes büntetésit meg nem szüntetett lopásáért meg nem szüntetett lopásáért 3 holnapig a Szék Tömlötze-

ben őrzendő rabságra és annak ki telésivel 25 korbáts ütésekre ítéltetett.

SÁLvt Fond 28 Nr. act. 2/340. 13. lap füzet VIII. 130. old.

35. A cigányok megverték a bírókat

Miklósvár – Barót – 1815. június 5.

Méltóságó Király Biro Ur!

Kegyes Patronus Uram!

Jelentem Alázatosan a Miklosvári dolgot, honn a Birákat a Czigányok egyik mind a másik megtámadván erősen meg verték; a Bironak a fejét karját ütötték, de jobban vagyok. GYENGE Istvánnak az Hitesnek a fejét erőssen öszve rontották, de nem léssen halálos a hogy agyánál be hasadott a feje, karját oldalát öszve potyolták; DORKA Miklosnak is 3^{num} sebeket tettek a fejére, de ez fenn jár, másokra ütöttek eleget. Csendességben most olyan rendelést tesznek, hogy mind elő jönnek és akkor el fogatván mind fel küldetik Barotra. A Tüzzel valo fenyegetődést mind egy aránt tették a cigányok ugy azok... is a mellyek mind fogva vagynak. Baroton mondották a verekedést, pedig mind egy aránt tették tették amint a cigányok ugy a cigánynék is... A cigányok jovaít mind meg vizsgálván nintsen semmiek... a lovaikat az udvar előtte el vitte; Most a Groff méltóságos aszszony és Nagysága... fog mellettek, söt azt akarja, hogy mind elpusztuljanak a Száraz Ajtai goromba Emberek, indulatjukrol hogy a meg rontsoltakrol semmit nem tudtam; s mikor indították a dolgot akkor se semít mivel otthon se kaptak, minden hova többnyire Szolgálatban lévén velem nem igen szoktak Egyezni, söt inkább üldözöim valának ha lehetnének. Utánna futok ha Isten haza viszen és meg tudom, bizonyítsából nem botsátották bé Méltóságos ur johait...

alázatos szolgálja

KÓSA Dániel

SÁLvt Fond 31 Nr. act. 304. 4. lap füzet VI. 125. old.

36. TANDOR Ádám elismeri hazugságát

Sepsiszentgyörgy – 1815. augusztus 25.

Én Uzoni Sátoros cigány vagyok... Mgs Grof MIKES János Ur eő Nagysága Embere vagyok... nem

unitus Görög Vallást tartok, Házás, Két gyermekü ember vagyok...

Uraim nints drágáb a fejemnél, amit edig mondtam, mind Hazugság Nagjobb része, és most igazán meg mondom hogy Szeredán BAJKO Dániel Uzon mellé a Sátoromhoz jött s arra kért hogy Pénteken jo reggelre akár honnét Lopjak néki három jo Lovat, mert Szekeresnek szegődött, oda ki akar menni, fáradságomra ad 2 Rftot s roszt Lovat. Én a BAJKA Daniel szavára s kérésére csütörtökön elmentem Szatsva mellé abban sátorban levő KOSZTANDIN czigányhoz, a kit honn tanáltam fiával Jantsival együtt, meg beszéltem nékik hogy BAJKA Daniel kért meg, egyeztünk s elmentünk hárman: én KOSZTANDI János és a fia. Sötét estvére a Nagy Borosnyai határra s ottan a több marhák közül meg fogtunk két Szabadon Levő Kantza Lovakot: egy Fakot és egy Barnát, azon kívül egy Nyeregre lévő Sárga Kantzát ki Nyügöztünk... onnét egyenesen jöttünk Sebesen Szt. Györgyre az előbb is meg neveztem Házhoz BAJKA Danielhez, bé kéreztünk az Istálloba, azután bé-mentünk a Házba, maga honn nem lévén, a feleségitől Pálinkát kértünk, de nem adott, azután arra kértük, hogy a Lovakot senkinek ne mutassa meg, míg az ura haza nem jő, onnan hogy ki jöttünk a Házból öregebb KOSZTANDI János el ment haza, s én a fiával mentem meg nevezett Czigány sátorához a Város mellett lévő Pusztára s reggelig ott töltöttük az üdőt. Jo reggel el mentünk én, KOSZTANDI Jantsi, KOKI Josi s midőn a Patak Hidján mentünk keresztül, a Hidon tanálok CZURI Ádámot hogy jó a faluból, én hívám, hogy gyere sogor igyunk egy Pohar Pálinkát... minek utánna 4 fél fertály Pálinkát meg ittunk CZURI Ádámval össze veszem, valami adosságot kérvén töllem, holott és adossa nem voltam, hajba mentünk s ki kerekedvén az utcára az Inget egymásnak ki hasogattuk a Nya-kunkból, CZURI Ádám panasza ment s Biro Uram azért tetetett árestomba, ez által kerekedik ki az Étzakai Lo Lopás.

SÁLvt Fond 28 Nr. act. 2/506. 40–41. lapfüzet IX. 149–153. old.

37. TANDOR Rupa menekülése

Sepsiszentgyörgy – 1818. március 27.

(KOSZTANDIN Rupával) nem társalkodtam különben hanem egymás mellett laktunk Sátorba, az

elenyészett 1815^{dik} Esztendőbe Kapáláskor KOSZTANDI Rupa miat engemet is meg fogtak volt Szt. Györgyön azért hogy Szemerja felől jöttünk Lo hátan és mikor Szt Györgyön a Huszár Staab előtt jöttünk volna egy Csiki Huszár a Stab előtt meg ismerte a Lovat hogy Rupa KOSZTANDIN rajta ül, a Huszár Tolvajt kiáltott hogy fogjátok meg, mert az az én Lovam Csikból Lopták el Kettőt egy szeriben KOSZTANDIN Rupa Sebes Vágtatást megindult Keresztül a Városon az Olt fele, én utánna mentem Sebesen, a Huszár is utánunk gyalog és bé szaladtam Gy. Katona BAJKA Dánielhez Rupa KOSZTANDIN az Olt hidja felé elnyargalt a Huszár utánunk jött BAJKA Danielhez s engemet ESZTOJKA Bálint Czigánnyal vissza vitt a Stabhoz s mi ottan magunot meg mentettük mind hogy hibások nem voltunk a Csiki Lovak lopásában, azt tudom KOSZTANDIN Rupa öregebb TORDAI Ádámnak két lovat loptak volt Csikból egyik volt amelyen akkor KOSZTANDIN Rupa ült a mást nem tudom hogy hova tették, Rupa KOSZTANDIN más Lovak Lopásáért s hogy felverését tudom hogy volt S Sz György Tömletzébe nehány rendbe.

SÁLvt Fond 28 Nr. act. 2/568. 48. lapfüzet IX. 164–165. old.

38. TANDOR Rupa elfogatása lólopásért

Sepsiszentgyörgy – 1818. március 27.

Engemet fogdatott el Nemes K(ézdí) Széki DIMÉNY István T. Király Biro Ur Imetsfalva mellett Sátorba lévén ott fogtak volt el ennek előtte amint emlékezem 9 vagy 10 Esztendőkkel.

KARDOS Rupával fogtak el és onan vittek GYÁRFÁS Király Biro Ur eleiben Létzfalvára HAVADI Samuel Porkoláb Ur idejében, innét a Szt Györgyi Tömlötzből egyszer fel kísértek Imetsfalvára ROSZTÁS Rupával együtt, onnan ismét vissza küldöttek s Esztendeig szenvedtem a Tömletzbe, 100 Páltza ütésekkel Szabadultam meg.

Másodszor is hol ki fogott el és miért?

Fogtak el Uzonba a BÉLDI Ur Házánál egyedül egy Magyarosi Ember fogattatott el egy vak Loért azért ültem a Szt Györgyi Tömlöczbe Esztendeig és Kaptam 100 Paltzát s ugy Szabadultam idejében meg BORSAI Porkoláb idejében.

Harmadszor hol fogtak el s ki fogatott és miért?

Engemet fogatott el K. Vásárhelyen egy KOZMA nevű Szt Leleki Ember, két Lováért azt állítván hogy én loptam volna el K. Vásárhelyről kísérték Szt Katolnára DIMÉNY Király Biro Urhoz egy Lovammal együtt, ott vallattak a Lovakért hogy én Loptam volna el de én magamra nem vettem mivel nem loptam volt el.

Hát azt a Lovat hol vetted amellyel el fogtak s Király Biro Urhoz Késértek?

Én azt a Lovat vettem a mellyel a Király Biro Urhoz Kísértek el fogattatásom előtt egy héttel K. Vásárhelyen a meg neveztem KOZMA Ur cselédjeitől voltak az Áldomásba GOGA Pál Két fiával együtt Szt. Léleki Czigányok.

SÁLvt Fond 28 Nr. act. 2/568. 47. lap füzet IX. 161–163. old.

39. TANDOR Rupa megszökése a fogságból Sepsiszentgyörgy – 1818. március 27.

Szt. Katolnán a drága lovmot el vették s Késértek Gyalog Dálnokba a Prov. Birohoz s oda Lánzcra tettek a Kemencze lábához három Strasa Kivül az Ajton állot egy belől volt velem és egy öreg Aszony a Házba az öreg Aszony az ágyba el alut és én a belső Strásával meg egyeztem hogy engemet botsásson el, én magam az Lánzcot le vettem a Lábamrol, s Strása az Ablakot, amelyért adtam neki egy vászon által vettőt, abba volt egy Festékes 4 ing 2 Lábra valo, egy kop Pipa egy Rosa Szoknya Ujj, egy Karton elő ruha, két fekete Selyem ruha veress széllyű, az Strasa volt egy magyar Ember, de a nevit nem tudom, e szerint Szabadultam ki a Dálnoki arestomból.

SÁLvt Fond 28 Nr. act. 2/568. 47. lap füzet IX. 161–163. old.

40. Cigányok vásárba járása

Háromszék – Gubernium – 1819.

Azon szokás, mely szerént az Országos Vásárok alkalmatosságával minden ott jelelevő ujj parasztok a térnek 6 fr. taxat fizet, azért hozattatván inkább bé, hogy azáltal a kobarlo Czigányok a sokadalmakból, az hová mindenkor számaton egybe gyűlnek, és az hol

sok tolvajságokat szoktak volt elkövetni, elidegenitessenek, mint hogy már mostan az efféle esetek mindenütt a rendes adminisztráció és Elöljárók által szoktak meg akadályoztatni és a kártevők illendőül bünteteni, de ezen kívül a fennálló rendelkezések szerént nem tsak a Czigányok megtelepítették, de a határok és a közönséges Kintstárból fizetéseket vesznek, hogy ezen szokás, mely szerént aok az Országos vásároknak megjelenő ujj parasztoktól 6 fr. taxát szabtak venni, ezennel el töröltetvén kellették, annak eltörlését tegyék közönséggé, és szorossan ügyeljenek arra, nehogy ennek utánna... panasza ok adattassék.

SÁLvt Fond 8 Nr. act. 2780. 1. lap füzet II. 147. old.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Köszönetnyilvánítás: A kutatásnak ezt a szakaszát, amelynek eredményeit itt közöltük, az Oktatási Minisztérium Határon Túli Magyarok Titkárságának a „Kontaktövezet 1999” kutatási programhoz nyújtott támogatása tette lehetővé. Ezúton is köszönjük.

**Date de arhivă referitoare
la țigani din Trei Scaune,
din sec. XVII–XIX**

(Despre publicare)

Cercetările autorului din Arhivele Naționale din Sf. Gheorghe au scos la iveală numeroase documente din sec. XVII–XIX referitor la țigani din zonă. Volumul întregului corpus al acestui gen de documente se așteaptă să fie multiplul celui publicat acum. Publicarea dorește să deschidă calea cercetărilor înrudite, prezentând date de arhivă dintre 1651–1819. Cercetarea continuă.

**Archival Data about the
Gypsies of Háromszék
between the 17th–19th
Centuries**

(About the publication)

The results of the investigation carried out at the National Archives in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) revealed many documents from the 17th–19th centuries about the Gypsies who had lived in this region. The material to be still revealed is far more than that. The present material includes documents dated between 1651–1819. The archival investigations will continue.

SZERZŐK – AUTORI

- ALBERT ERNŐ, Sf. Gheorghe, Înfrățirii 8, Bl. 4a/9, RO-4000
- BÁLINTH GYULA, Sf. Gheorghe, Oltului 26, RO-4000
- BÁNFALVY FERENC, Miskolc, HERMAN Ottó Múzeum, GÖRGEY Artúr 28, H-3529
- BARTI LEVENTE, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-4000
- BARTÓK BOTOND, dr., Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-4000
- BENEDEK ÉVA, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piața Cetății 2, RO-4100
- B. GARDA DEZSŐ, dr., Gheorgheni, P-ța T. VLA-DIMIRESCU 7A, RO-4200
- BONA GÁBOR, dr., Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, Kapisztrán tér 2-4, H-1014
- BORDI ZSIGMOND LORÁND, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-4000
- BOTÁR ISTVÁN, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piața Cetății 2, RO-4100
- CSÁKI ÁRPÁD, Sf. Gheorghe, Stadionului 35, Bl. 16B/8, RO-4000
- CSEREY ZOLTÁN, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-4000
- CSETRI ELEK, dr., Cluj, Hașdeu 8, RO-3400
- DEMÉNY LAJOS, dr., București, Iatropol 4, RO-76212
- DEMETER LÁSZLÓ, Baraolt, Rövid 18, RO-4023
- DEMETER LÁSZLÓ (és HARTEL TIBOR), M.-Ciuc, Brașovului 39/3, RO-4100
- DÉNES ISTVÁN, Baraolt, 1 Decembrie 1918, 27, Bl. 6B/5, RO-4023
- EGYED ÁKOS, dr., Cluj, Splaiul Independenței 2/1, RO-3400
- FARKAS IRÉN, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piața Cetății 2, RO-4100
- FÖLDESSY MARIANN, Mátra Múzeum, Gyöngyös, Pf. 103, H-3201
- GAAL GYÖRGY, dr., Univ. BABEȘ-BOLYAI (Cluj, Republicii 41, RO-3400)
- GÁLL ERVIN, Institutul de Arheologie V. PÁRVAN (dr. Radu HARHOIU), București, H. Coanda 11, RO-71119
- HEGYELI ATTILA, Cluj, Azuga 8/37, RO-3400
- INCZE LÁSZLÓ, Muzeul Orășenesc, Tg. Secuiesc, Curtea 10/1, RO-4050
- KARDA ZOLTÁN, Sf. Gheorghe, N. IORGA 61, Bl. 10E/8, RO-4000
- KELEMEN ANTÓNIA, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-4000
- KOCS IRÉN, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-4000
- KOVÁCS KÁZMÉR, Sf. Gheorghe, V. GOLDIS 1, Bl. 1/40, RO-4000
- KOVÁCS SÁNDOR, Sf. Gheorghe, Oltului 57, Bl. 6A/6, RO-4000
- KOVÁCS ZOLTÁN, dr., M.-Ciuc, DÓZSA György 3, RO-4100
- KUTASI CSABA, Bakonyi Természettudományi Múzeum, Zirc, Rákóczi tér 1., H-8420
- LÁSZLÓ ATTILA, Sf. Gheorghe, N. Iorga 61, Bl. 10A/8, RO-4000
- LÁZÁR ZSOLT, KÉE, Növénytan tanszék, Budapest, Ménesi 44, H-1118,
- MÉSZÁROS ZOLTÁN, KÉE Rovartani Tanszéke, Budapest, Ménesi 44, H-1118
- MOLDOVAN, NICOLAE, Muzeul National Secuiesc, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-4000
- MUSKOVITS JÓZSEF, dr., Budapest, Tardoskedd 9.III/2., H-1113
- OLASZ GABRIELLA, Muzeul National Secuiesc, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-4000
- PÁL-FÁM FERENC, KÉE, Növénytan tanszék, Budapest, Ménesi 44, H-1118,
- PODLUSSÁNY ATTILA, Magyar Természettudományi Múzeum (Budapest, BERCSÉNYI 10, H-1111)
- POZSONY FERENC, dr., Univ. BABEȘ-BOLYAI (Cluj, Milcov 2A, RO-3400)
- RÁKÓCZY ROZÁLIA, dr., Budapest, Németvölgyi 28A, H-1126
- REDL KÁROLY, dr., Magyar Országgyűlési Könyvtár, Budapest, KOSSUTH Lajos tér 1-3, H-1055
- RIMÓCZI IMRE, dr., KÉE, Növénytan tanszék, Budapest, Ménesi 44, H-1118
- RÓTH ANDRÁS LAJOS, Muzeul HAÁZ Rezső, Biblioteca Documentară, Odorheiu Secuiesc, MÁRTON Áron tér 2A, RO-4150
- ROZNER ISTVÁN, Budapest, Tétényi út 129, H-1116
- SÁNTA ISTVÁN ZSOLT, Sf. Gheorghe, Teilor, Bl. 6C/17, RO-4000

SÁNTHA TIBOR, KÉE, Növénytan tanszék, Budapest, Ménesi 44, H-1118,

SPÂNU, DANIEL, Institutul de Arheologie V. PÂRVAN, Bucuresti, H. COANDA 11, RO-71119

SZABÓ ÁDÁM, Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Főosztály, Budapest, Múzeum krt., 14–16, H-1088

SZABÓ ANDRÁS, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, P-ța Cetății 2, RO-4100

SZÉKELY ZOLTÁN, dr., Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-4000

SZÉKELY ZSOLT, dr., Institutul de Tracologie, Brașov, P-ța Sfatului, RO-4200

SZŐCS GAZDA ENIKŐ, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-4000

TIBOLDI ZOLTÁN, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-4000

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, dr., MTA Történettudományi Intézet, Budapest, Úri 53, H-1014

TÜDOS S. KINGA, dr., Institutul de Istorie N. IORGA, București, P-ța Aviatorilor 1, RO-71247

VARGA ANDRÁS, Mátra Múzeum, Gyöngyös, KOSSUTH Lajos 40, H-3200

VILLÁM JUDIT, Magyar Országgyűlési Könyvtár, Budapest, KOSSUTH Lajos tér 1–3, H-1055

ZSIGMOND GYŐZŐ, dr., Univ. din Bucuresti (Sf. Gheorghe, Avântului 6, Bl. 21B/10, RO-4000)

DÉLKELETI INTÉZET 1999.

(Intézeti keretprogram jelentése,
1999. év)

(Kivonat)

A DÉLKELETI INTÉZET regionális tudományszervezési és kutatási keretprogram.

Bázisintézménye a Székely Nemzeti Múzeum, további intézmények bekapcsolódása előtt nyitott. A programok finanszírozásában, ahol ez szükséges, a Székely Nemzeti Múzeum Alapítvány (Sepsiszentgyörgy, Kós Károly 10.) a civil társadalmi lebonyolító.

1999. évi programok

1.TUDOMÁNSZERVEZÉS

10. Hivatal

11. INFRASTRUKTÚRA programok: a. Könyvtárfejlesztés, b. Géppark fejlesztés/üzemeltetés/szervíz

12. SICULICA programok (a régió tudományos nyilvánosságának megteremtése/megszilárdítása)

- a. ACTA SICULICA (reprezentatív periodika)
- b. PRO-NET (Regionális szakmai kataszter és munkaerőtoborzás, kiemelten a még egyetemi tanulmányaikat végzők körében, regionális szakmai gyorslisták (előbibliográfiák az elérhetőség nyilvánosságához és a részletes bibliográfiák tervezéséhez/előkészítéséhez), a térség tudományszervezésének dokumentumai)
- c. (SICULICA) CORPUS (A siculica jellegű regionális adatbázisok összeállítása, illetve ahhoz diszpécser-szolgálat, nyilvánosság-lehetőség)
- d. SICULICA honlap (<http://www.covas-na.ro/siculica>)
- e. További nyilvánosságteremtés a digitális kultúra terén

13. MUSZEION program: az ACTA évkönyvekre alapozott kutatóműhely-szervezés (l. ott)

14. DOCUMENTA regionális történeti forrásfeltárás/forrásközlés, hosszútávú, kiadók-kal közös programok (Genealogica, Vizitáció, Erdélyi Testamentumok stb.)

15. ABLAK fordítási program (olyan magyar klasszikus szakmai munkák román fordítása, amelyek nélkülözhetetlenek a régió de-

finiálásához, illetve hiánypótlóak a párbeszéd lehetőségét nézve)

2. KUTATÁSI PROGRAMOK

20. SÁRGA RÓZSA (romániai magyar tudományosság az 1990-es években; tudásszociológia)

21. REGIO (a romániai magyarság településterületi tagolódása és ebből adódó oktatás-, tudomány- stb. politikai artikulációja; térinformatikai program)

22. SICULICA CORPUS, a regionális örökség inventarizációja (közgyűjteményi és terep-), más regionális alap kutatás:

a. Egyéni, az ACTA révén rész támogatott alap kutatás és inventarizáció (természettudományok: szerkezeti geológia; földtani bibliográfiák; földtani kutatástörténet; gemológiai tartalékok; barlangkataszter; mikológiai és entomológiai kiemelt programok; két-éltűek; denevérek; művelődés- és művészettörténet: kéziratári rendezés; szfragiszтика; aprónyomtatványok; képtári katalógusok; néprajz: malinológiai kutatások stb.)

b. Egyéni, a SzNM által rész támogatott alap kutatás és inventarizáció: régészet; építészet- és művészettörténet: műemlékkataszter; kö-zépkori falképek)

23. MUSZEION teljes finanszírozású műhelyprogramok:

- a. térképtörténet és alkalmazott kartográfia („TÉRKÉP ÉS HATÁRVIDÉK”)
- b. régészet, koraközépkor („DÉLKELETIKAPU)
- c. egyháztörténet, írott források („VIZITÁCIÓ”)
- d. tudománytörténet („SZELEMI SIVATAG”)
- e. nyelvszociológia („DISSZIMILÁCIÓ”)
- f. urbanisztika és demográfia („INFÁNS”)
- g. etno-kultúr-geográfia („KONTAKTÖVEZET”)

ÁLTALÁNOS RÉSZ

1. Az intézeti program tudománypolitikai háttere

A DKI keretprogram az (egyik) Erdélyi Tudományos Intézet újraindulását jelenti és két-éves tudományszervezési kísérlet eredménye. Ennek során a Székely Nemzeti Múzeum testvér-intézményei segítségével felmérte a térségbeli tudományfejlesztés kérdéskörét. Következtetések:

1 – a régió tudománypolitikájában a hangsúlyt vissza kell helyezni a s.s. (kutatáscentrikus és teljesítményorientált) tudományosságra, elsősorban az itt alig elkezdett/félbemaradt alapkutatásra, világosan elkülönítve tőle mind az ismeretterjesztés (mindenekelőtt közművelődési) kérdéskörét, mind pedig az oktatási hálózat kiépítésének/reprodukciójának (mindenekelőtt oktatáspolitikai érdekeltségű) kérdését (utóbbi csak részben fedi a tudományos kutatás utánpótlását biztosító képzést)

2 – a romániai magyar nemzeti közösség problémái, akárcsak maga ez a közösség, térben világosan artikulálódnak, egyetlen központ által nem kutathatóak, de jelenleg nem is létezik sehol olyan szervezői/kutatói potenciál, amelynek akciórádiusza ilyesmit lehetővé tenne

3 – támogatási rendszerünk radikális átalakítása nem odázható el tovább: egyrészt hogy lehetővé tegye az említett regionális érdekek érvényesítését, másrészt mert szellemi piacot (megmérettetést) csak „sok (kevéssel)”, nem pedig „kevés (sokkal)” támogatott teremthet (a regionális és a csoportmonopólium csak a bizalmatlanságot növeli és befagyasztja a szellemi értékek szelektációját, cseréjét)

2. Az intézeti program tudományszervezési prioritásai

Pontos regionális és szakmai lebontásban, az egyes régiók, szakmák igényeiből és mindenekelőtt felmutatott teljesítményéből kiindulva, rokonkezdeményezésekhez hasonlóan:

1. – a szakmai nyilvánosság biztosítása a régióban és ezúton a létező szellemi potenciál felmérése
2. – a létező szellemi potenciál műhelyekbe (programokba) szervezése és
3. – előbbittől el nem választhatóan az utánpótlás és a hosszútávú érdekeltség biztosítása (munkahelyek/másodállás-szintű támogatottság, és egy nemcsak az egyetemi tanszemélynél, hanem a biztositására irányuló képzés – utóbbi csak eszköz és öncélúan legfeljebb egy intelligencia-exportot szolgálhat)
4. – infrastrukturális feljavítás (szakkönyvtár- és géppark-fejlesztés) a szervezőképes műhelyekben

3. Az intézeti program kutatási területei

A DKI fő kutatási irányai a következő kérdések hungarika-vetületei:

1. – a TDKHV (Történeti Délkeleti Határ-vidék)-sejts: a TDKHV (nagyjából a Maros vonalától délkeletre a

Kárpátok mindkét oldala) kulcsszerepet játszott úgy a a Kárpát-medencei magyar állam tartós stabilitásában, mint a (természetes akadályok köré kialakult!) román államiség előbbittől el nem választható kérdésében. Kiemelten kutandó a Délkeleti Kapu (a Kárpát-kanyari átjárók térsége, amely fontos, László Gyula megfogalmazásában eurázsiai geostratégiai pont:) szerepe a TDKHV létrejöttében, történetében, jelenében, jövőjében

2. – a TDKHV szerepe a mai Románia térsége politikai földrajzának alakulásában; kiemelten a közép-erdélyi hatalmi központokkal való történeti metabolizmusa (pl. az elit reprodukciójában)

3. – a TDKHV regionális természeti és humán erőforrásainak vizsgálata; jövőstratégiák

4. Romániai magyar partnerlehetőségeink

Mindenekelőtt:

1. – a székelyföldi múzeumi és könyvtári magyar intézményhálózat
2. – csíkszeredai KAM-RAKK antropológiai kutatóintézet, kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság
3. – kolozsvári GEKKO, ÖKO-STÚDIUM (egyetemi hallgatók műhelyei)

DÉLKELETI INTÉZET programok, 1999. január–2000. január (RÉSZLETES JELENTÉS)

1. DKI, TUDOMÁNYSZERVEZÉS, 1999.

11. Hivatal:

- Titkári-pénzügyi tevékenység: 79 levél, átirat; 28 pályázat és dokumentációja, 15-ük (+1 újra benyújtva) sikeres, még 5-ük tárgya kivitelezve; 11 elszámolva, 2 folyamatban, 2 határideje ősszel; bérszámfejtés, banki műveletek, kifizetések; küldöncök használatával össz. 750 Ft bélyeg és 6000 Ft telefonköltség.
- Ügyintéző utazások, konferenciák: 01.21–22. Budapest, Boér Hunor: OM Határon Túli Magyarok Titkársága, tanácskozás a hat. túli magyar tud. műhelyekkel (útiköltséget térítve) 04.12–16. Bp., B.H.: OM, NKÖM, Teleki A. (az útiköltséget térítette a T3 Kiadó) 06.16–18., B.H.: Magyar Tudományos Akadémia Környező Országokban, Debrecen,

konferencia (költségek térítve), egybekötte budapesti úttal (OM, NKÖM) 10.15–16., Papucs András, Csáki Árpád: Szatmárnémeti, Tudományos Műhelyek, EMT (Kolozsvártól az út térítve, az ellátás biztosítva) 10.18–22, Bp., B.H.: OM, Illyés KA, NKÖM, Hadtörténeti, Nemzeti Kulturális Alapprogram, Tájak–Korok–Múzeumok, Teleki Alapítvány, Frankfurt '99 Kht (útiköltség-térítő a T3 Kiadó) 11.20. Sepsiszentgyörgy, SzNM, Székelyföldi geológusok szakmai találkozója (társszervező a kolozsvári geológus diákok GEKKO műhelye) 11.29–12.03., Bp., Boér H. és Dénes István, Orsz. Levéltár, OSzK, Teleki A., NKÖM, OM, Hadtörténeti; folyóiratelőfizetés és könyvvásár, ill. ELTE Régészeti Tanszék, M. Földtani Intézet, M. Barlangtani Társulat (az útiköltségeket térítette a 2211. program)

– Alapítványi (civil társadalmi háttér biztosítása): 1999.11.05.: a SzNM Alapítvány évi közgyűlése elfogadja az előterjesztett tavaszi–ősz DKI jelentést és hozzájárul a SzNMA lehetőségeinek kihasználásához a DKI további fejlesztésében/munkájában

11. INFRASTRUKTÚRA programok:

111. Könyvtárfejlesztés

1111. „Szakkönyv- és szakfolyóirat beszerzése”

(Illyés Közalapítvány, 90e Ft, IA (1240)1999)

– Az Illyés Közalapítvány (művelődési szaktestület) évek óta rendszeresen támogat egy ilyen jellegű kerettel. A pályázat a SzNMA útján történt, a magyarországi lebonyolító (kölcsonbankszámla) a Pro Hungaris Alapítvány: az elszámolás a PHA közvetítésével történt, a PHA-nak 1999. decemberben számoltunk el (61e Ft könyvvásár és 29e Ft folyóiratelőfizetés – 36 tétel szakkönyv és 12 tétel szakfolyóirat).

1112. „László Gyula régészeti könyvtára” (NKÖM, 1000e Ft, 3.3./576./1999.) – Mintegy 3000 tétel, amelynek a fele különnyomat, a lebonyolítás (átvétel és az örökösök kifizetése) folyamatban (átcsúszott a 2000. költségvetési évre). A szaktékát László Gyula szóbeli végrendekezése szánta a SzNM-nak, amely utolsó útjának is végcélja lett volna. Megszerzésének lehetőségére Balassa Iván akadémikus, a múzeum egykori munkatársa és azóta is gondos barátja figyelmeztetett. Valószínűleg egy olyan félreértés következtében, mely szerint az egész szakmai hagyatékra volna szó, Kolozsvárról ellenlépések történtek, amelynek következtében kevésen múlt, hogy a könyvtár nem a vásárlási szándékkal jelentkező szegedi múzeumbe került – ez az elsősorban a SzNM-ből szervezett romániai magyar régészetnek számottevő veszteséget jelentett volna. A fél évig húzódó ügy megoldása végül a NKÖM hozzáállásának köszönhetően pozitív. A SzNMA részvételével bonyolítódik.

1113. Egyéb, a DKI-tudományszervezéssel érintkező könyvtárfejlesztés

– A debreceni KLTE Könyvtára és Karcag város a hasznos munkabeszélgéseken kívül több doboznyi szakkönyvvel segített; az OSzK-ral megtörténtek az első lépések a kapcsolatok normalizálására (nem az említett intézményeken múltott – a SzNM kapcsolatait az OSzK-ral és az Akadémiai Könyvtárral épp a SzNM-könyvtárnak a DKI-fejlesztéssel járó túlterhelése fogta takaréklángra –, a szokásos folyóiratokat például folyamatosan küldik a múzeumnak).

112. Géppark-fejlesztés/üzemeltetés/szervíz

1121. „SzNMA fénymásológép üzemeltetése”

(Illyés Közalapítvány, 95e Ft, IA (1266)1999)

– Alkatrészcsere és fogyóeszköz (fes-

ték); a pályázat a SzNMA útján történt, az Illyés Közalapítványnak közvetlenül bemutatuk az elszámolást, majd az anyagot elküldtük ellenjegyeztetni a kolozsvári Romániai Alkuratorium Művelődési Szaktestületének. A támogatásnak köszönhetően sikerült újra üzembe helyezni a múzeum egyetlen fénymásológépét, amelyet szintén Illyés KA-támogatásból szereztünk be, és amely szerencsére csak egy hónappal a lebonyolítás előtt vált használhatatlanná. A kutatási programok legalább még egy (mozgó) fénymásológépet kérnek, l. 234.

1122. A SICULICA CORPUS program (regionális inventarizáció) részeként próbált infrastruktúra-fejlesztés:

- Sikerült az Illyés Közalapítvány támogatásával számítógéppel ellátni a marosvásárhelyi (nem önálló jogi személy) Teleki Tékát, illetve az ügy következtében a Téka beázó teteje javítására is támogatást kapott ugyanonnan; a lebonyolítás magától értetődő hozzájárulásunkkal, nem rajtunk, hanem marosvásárhelyi jogi személyen át történt.

– Tekintettel arra, hogy a Téka gondjainak rendezését tekintettük abszolút prioritásnak, az 1999. évre lemondunk a pályázat minket érintő fejlesztési részének megvalósításáról, ill. jeleztük (SzNM 394/27.10.1999) egy megoldás lehetőségét (lecsérélt nem-performáns számítógépek helyi és kolozsvári adatbevitelre, forráskiadás-előkészítésre) az Illyés Közalapítványnak (ígéretet kaptunk annak egy általános intézményszervezési pályázat keretében való rendezésére).

1123. MTA Magyar Tudományosság Külföldön körlevelére (190/1999) visszajeleztünk (számítógép hálózati távállomás lehetősége); egy kidolgozott, a körlevélben tervezettnél olcsóbb támogatási megoldás előterjesztése folyamatban, vö. „DKI 2000”.

1124. A helyi, magyar vezetőségű bankfióktól kapott ígéret (lecsérélt nem-

performáns számítógépek adományozása a múzeumi-levéltári stb. intézményeinknek) tárgytalannak bizonyultak – bebizonyosodott, hogy ilyen jellegű helyi támogatásra nem számíthatunk.

1125. Apró tételek a titkári munka fogyóanyag-biztosítására: Tintasugaras nyomtatóba tubus színes festék az RMDSz megyei szervezetétől, oktatás-fejlesztés alapozásához is felhasználható alapkutatási eredmények rendelkezésükre bocsátásáért; tubus fekete festék támogatásként az ACTA-t rendszeresen (példány-utánfizetés szintjén) támogató helyi cégtől; 1 top nyomtatópapír magán-személy támogatásként.

12. SICULICA programok (a régió tudományos nyilvánosságának megteremtése/megszilárdítása)

121. ACTA SICULICA (reprezentatív periodika, a sepsiszentgyörgyi T3 Kiadóval)

– Az ACTA (SICULICA) regionális múzeumi évkönyvek (SzNM és Csíki Székely Múzeum, további intézmények számára nyitott), évi 75 szerzői ív +150 képtábla (40 nyomdai ív), természettudományok — régészet és történettudományok — néprajz- és egyéb társadalomtudományok, muzeológia — magyar szakmai klasszikusok közvetítése a román tudományosság irányába (illetve vonatkozó forrásközlés és adattárak). 1999-ben megjelent: ACTA – 1998/I–II.; az ACTA – 1999/I–II. összeállítása-gondozása folyamatban volt (megjelenik 2000. márciusban), illetve részben már gondozásba kerültek ACTA – 2000 anyagok is (megjelenik a 2000. év végéig).

1211. ACTA – 1998 (NKÖM HTMK 335e Ft, 3.3/1449-1999; Bukaresti Open Society, 2e USD, C-PB20-98-1721/13.10.98; OM, 1000e Ft, 16.468/98/VIII – kutatásra is, l. 221.) – Megjelent 400 pld.-ban, htm-változata a honlapunkra kerül (l. még 1241. és 2211.). Az OM támogatása lehetőséget adott az évkönyvben finalizált tudományos munka utólagos résztámogatására is

(I. szintén 2211.). Az elszámolás minden támogató irányában megtörtént (a kötele-spéldányok célbajuttatásánál a Táj-jak–Korok–Múzeumok vállalt letéti rak-tározást kiértékelés, illetve a Teleki Alapítvány (Intézet) Könyvtára – utóbbi a nem-budapesti, de magyarországi nem-múzeumi példányok postázását is átvál-lalta és teljesítette. Kivétel az elszámolás alól az OM 1000e Ft értékű USD-támo-gatásának banki kamata, amely csak év végén jelent meg a SzNM számláján. A 4400 Ft-nyi érték a szerződés értelmében a romániai és németországi ACTA-cse-repéldányok postázására használható fel, csak a 2000. évben, (utólagos) elszám-olása folyamatban. (Közvetlen SzNM, ill. kiadói lebonyolítás.)

1212. ACTA – 1999

(NKA, 1375e Ft, 080573-02/1999; NKÖM HTMK, 300e Ft, 3.3/1260-1999, 25e Ft egyéb – mindez nyomdai költ-ségekre)

– Az 1999-es évkönyv anyaga lezárult, harmada gondozva, betördelve, a támo-gatások felhasználásával határidőn belül vagyunk. (Könnyítése végett ez már SzNMA-lebonyolítás.)

– Tekintettel arra, hogy a kolozsvári gyűjtőhelyre szabályosan benyújtott „1848–49-es kiadványok” pályázatunk (az 1998-as sepsiszentgyörgyi EME BNyTt-vándorgyűlés feljavított anyaga) Kolozsváron elveszett (Budapestre nem továbbították), ezt az anyagot is beol-vasztottuk az ACTA – 1999-be. Az említett anyag gépelt kéziratban érkezett részének kiszedését és tördelését (mint-egy 20e Ft) az EME támogatta (a SzNM ennek fejében viszont lemondott a vándorgyűlés megszervezéséhez szükséges, hasonló összegű EME-részvállalásról). További, mintegy 5e Ft-nyi összeggel támogatott két helyi cég.

– Az 1999. évi ACTA alól finanszírozott nem nyomdai programokat I. 221. és 233.

122. PRO-NET

– Regionális szakmai kataszter és munkaerőborzolás (kiemelten a még egyetemi hallgatók). A potenciális kutatók érdekeltté tételét illetően hangsúlyozottan a sok kisebb támo-gatást tartjuk célravezetőnek (nem pedig a néhány nagy összegűt), I. az ACTA kutatás-szervező programnál, mert egyelőre még a szellemi piac sem alakult ki (tehát utóbbi rend-szer nemcsak kontraproduktív, de számos eset-ben kontraszelektív is). Folyamatos. (L. még a 221.-nél)

– A térség tudományszervezési doku-mentumainak a világháló is biztosított meg-felelő nyilvánossága, a tudománypolitikai köz-pontok tájékoztatása, lobby ennek alapján a romániai magyar tudományosság működőké-possé tételéért (I. még a 20. alatt az előbbieket elméletileg alapozó SÁRGA RÓZSA prog-ramokat).

– Regionális szakmai gyorslisták (elő-bibliográfiák az elérhetőség nyilvánosságához és a részletes bibliográfiák tervezéséhez/előké-sztítéséhez), a romániai és magyarországi testvér-intézmények SzNM-ben elérhető kiadványainak felmérése, és ennek alapján a hiányok pótlását prioritásként kezelő irányított kiadványcsere az ACTA – 1998 példányaival.

– Romániai (mindenekelőtt) magyar anyagok szervezése a László Gyula-émlék-könyvbe (Gáll Ervin: A Temesvár-csókaerdei honfoglalás kori temető).

– Az ide sorolható egyetlen konferenci-aszervező pályázatunk eredménytelen volt („Végjáték, Bereck, 1849”). 1999.07.19-én a kézdivásárhelyi ülészak (Bona, Czikány, Egyed, Hajagos, Kedves, Peylach) költségeit a Hadtör-téneti Intézet és a SzNM fedezte. Az HI-munkatársak kapcsolatos 18–24.-i kiszállásának szakmai megszervezését szintén megoldottuk (kalauz Erdővidéken Demeter László, Csíkban Barabási László; folyamatos kapcsolattartás a hétfalusi kiegészítő rendezvényt szervező Nagy Jánossal).

– További besegítés műhelyszervezés-hez: a László Kálmán Gombászegyesület szer-vezte gombásztanácskozáshoz (1999.12.18.);

Ozsváth Gábor malmos pályázatkiírása nyomán a pályázati anyagok fogadása a SzNM-ban.

123. (SICULICA) CORPUS

– A siculica jellegű regionális adatbázisok (katalógusok, bibliográfiák, egyéb inventáriumok) corpusának összeállításához diszpécser-szolgálat, illetve nyilvánosság-lehetőség. Folyamatos közlés az ACTA (SICULICA) évkönyvekben; folyamatos szervezése a különböző területek inventarizálásának (l. a kutatási programoknál). Az idekapcsolódó infrastruktúra-programokat l. 1122.

124. Nyilvánosságteremtés a digitális kultúra terén

1241. Siculica honlap (The Hungarian Pages of the Historical South-Eastern Border-Region; a www.cosys.ro úton még elérhető, de tkp. átkerült már a szerver másik doméniumába: <http://www.covasna.ro/siculica>)

– Internet-nyilvánosság az ACTA, a PRO-NET, a CORPUS és a REGIO programoknak. Folyamatos építés, nagyobb új anyag az ACTA – 1997 htm-változata és megkezdődött a az ACTA – 1998 htm-tördelése is. Utóbbit az OM támogatja (l. 2211). A „covasna” regionális web-lap elnyerte a netscape navigátorrendszer 1999. évi ODP „cool site” díját. (Szerkesztő: Toró Attila.) A honlaptördelés egyelőre az ACTA – htm-tördelés (l. még 2211.) reklámérdekű kiegészítése (önfinanszírozó).

1242. Székely Nemzeti Múzeum, 1875–2000 (NKÖM, Millenniumi, CD-ROM, 1450e Ft, l. 1/4464/99.MM/II./0217).

– CD-ROM kiadvány, 500 pld. (lemez és megírása 550e Ft, ösztöndíjak+dologi költség 900e Ft): ismertető anyag a múzeumról, történetéről, részlegeiről, beleértve az autonóm kézdivásárhelyi és csernátони múzeumokat. A júniusi kiértékelést még nem követte szerződés (elszámolási határidő csak 2000. szeptember,

valószínűleg Teleki Int./SzNMA-lebonyolítás lesz). Az anyagban a SzNM-részek dolgoznak, egyes fejezetek el készültek (Vargha Mihály és Barabás László: képtár; Kocs Irén: természetrajz; Boér Hunor: könyvtár, filmforgatókönyv; Incze László: Kézdivásárhely; – további támogatottak: Kónya Ádám, általános rész; Tiboldi Zoltán, könyvtár; Bartók Botond: régészet; Cserey Zoltán: történeti részleg; Gazda Enikő: néprajz; Haszmann Pál: Csernátон; Kakas Zoltán: fényképanyag; Kelemen Antónia: angol kivonatok; Toró Attila: htm-be szerkesztés). A CD-ROM-ra rákerülhetnek még adattárak, illetve a „SZELEMI SIVATAG” múzeumi/tudománytörténeti kutatások ACTA-ban is megjelenő eredményei, illetve az egész CD-anyagot hozzáférhetővé tesszük a honlapunkon.

1243. Magyar Elektronikus Könyvtár (OSZK) irányából megkeresés: a már MEK-nyilvántartásba vett ACTA évkönyvek átvétele a MEK szerverére is, jobb elérhetőség végett. (Folyamatban.)
1244. Retrospektív regionális sajtóbibliográfiák csak a Magyar Elektronikus Könyvtárra (megkeresés a Népi Egység 1945–1948 kész adnotált cikkbibliográfia ügyében a JATE Doktár részéről). Ez ügyben az OSZK megkeresése és megállapodás keretegyezmény megkötéséről, amely ezt is elősegítheti.

13. MUSZEION programok

(az ACTA évkönyvekre alapozott műhely-szervező programok, köztük kifejezetten a most végző fiatal szakembereknek, önállóulni képes kutatóműhelyek beindítására szervezettek (l. 23.)

– A „Kontaktövezet” etno-kultúr-geográfiai műhely esetében, ahol először tettünk kísérletet csapat önállósítására (legalább részleges önfinanszírozására, a kísérlet még túl jól is sikerült, olyannyira, hogy hátráltatta a műhelyszervező kutatóprogram kivitelezését (önkormányzati megrendelések, ütköző határidőkkel), l. az említett és az „INFÁNS” programot (237.).

– Sikeresen támogattuk az önkormányzatoknál a végzős diákokra és fiatal végzettekre, illetve a helyi természetvédő-turisztikai egyesületre (Nemere) alapozó sepsiszentgyörgyi botanikus kert ügyét. 2000. januári döntéssel a területet a kívánt célra odatélték. További lépések történtek regionális génbank, illetve az ezt megteremtő kutatócsoport létrehozására, a Botanikus Kert keretében.

– Az ACTA révén újabb három magyar régész egyetemi hallgatót szállt be programjainkba.

– Ugyancsak megtettük az első lépéseket, hogy megszervezzük az értékes sepsiszentgyörgyi (belügyminisztériumi alárendeltségű) levéltár magyar levéltári szolgálatát (mindenkelelőtt személyi kérdés: jelentkezőt már találtunk, aki vállalná, és elindítottuk a lobbyt alkalmazásáért – jelenleg egyetlen magyar levéltáros sincs az intézményben).

– Sikertelenül próbáltuk viszont a SzNM-t fenntartó megyei önkormányzatnál kijárni további munkahelyek felszabadítását a múzeum további létező és betöltetlen, de pénzügyi okból zárolt személyi keretéből (Demeter-Sándor Lajos kutatónk könyvtári gyűjteménykezelői, illetve a természettudományi részleg már korábban is kért muzeológusi állása)

14. DOCUMENTA regionális történeti forrásfeltárás/forrásközlés (hosszútávú, kiadókkal közös) programok: beindítás, munkacsoportok megszervezése

141. Genealogica. Regionális családtörténeti sorozat beindítása, a CHARTA Kiadóval. Indulásból: Pálmay József székelyföldi családtörténeti köteteinek hasonmás, előszavazott kiadása (önfinanszírozó, a Háromszék... első felét 2000. februárban, a jelentészáras pillanatában a CHARTA Kiadónál kinyomtatatták). Folytatásaként kéziratossá Pálmay, Endes, Cs. Bogáts anyagok forráskiadása, majd a SzNM-beli és más közgyűjteményi források feldolgozásának publikálása (a 10 000 tételes SzNMgyászjelentőgyűjtemény az 1700-as évek közepétől, anya-könyvek – I. Vizitáció – stb.). A Heraldikai Könyvkiadóval és az OL-ral a kapcsolatfelvétel és erre is vonatkozó keretmegállapodás folyamatban.

142. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása... Orbán kiadatlan pótlásainak szövegközlése, előtanulmányokkal.

(Háromszék–Marosszék pótlások feldolgozása folyamatban, a többi kézirat hollétét illetően nyomon vagyunk.) A kiadó a nyomdai költségeket tudja finanszírozni (CHARTA Kiadó). A szöveg gondozás, előszó végett megpályáztuk a NKÖM NEKF kéziratellőkészítéstámogatását, de nem kaptunk támogatást (3.3/2479/99). A szakreferens abból indult ki, hogy a pótlásokat közölték, de nem ellenőrizte le, hogy ez a valóban létező közlés (Illyés Elemér, 1982) csak illusztráció értékű faksimilé. A félreértést tisztáztuk, a finanszírozást tovább keressük.

143. Egyháztörténeti – vallási néprajzi forrásközlés-sorozathoz a kutatóműhelyet sikerült megszerveznünk és kapcsolatba léptünk ezügyben is az OL-ral. A Vizitáció program keretében egy induló anyagrészt már bementettünk, és szaktanulmányok készültek belőle/róla (megjelenik az ACTA – 1999-ben). A forrásközlés maga csak 2000-ben indul, a felvállalni képes potenciális kiadók megkeresése ez ügyben megkezdődött.

15. ABLAK fordítási program

– olyan magyar klasszikus szakmai munkák román fordítása, amelyek nélkülözhetetlenek a régió definiálásához, illetve hiánypótlóak a párbeszéd lehetőségét nézve is

151. Bibó István– Szűcs Jenő: *Între Occident și Răsărit*

(Frankfurt '99 Kht., 300e Ft; 1998.12.17., szerződés: 1999.02.)

– A Kisállamok... és a Vázlat... román fordítása, előszóval, utószóval és függelékkel, 500 pld). Részleteket már az ACTA évkönyvek lehozta, a kötetként megjelenést a Frankfurter Könyvvásár tette lehetővé. A támogatást közvetlenül a T3 Kiadó kapta. A kiadvánnyal elszámoltunk úgy a Frankfurt '99 Kht.-nak, mint a jogutódoknak, és előkészítettünk egy lobbyt a második, nagyobb példányszámú kiadás támogatására végett (mind a magyarországi, mind pedig a romániai érdekelteknél). A kiadás szekundér-anyagát lefordítottuk magyarra; a

törzsanyagra (fordítás) a kolozsvári román történelem tanszéken spec. kollégiumot fognak alapozni (folyamatban).

152. További Kristó Gyula-, Vofkori László-tanulmányok fordítása megjelent az ACTA – 1998-ban; további Szűcs Jenő-, Kristó Gyula-, Demény Lajos-, Bona Gábor-munkák fordítás alatt állnak az ACTA – 1999 és 2000 számára. A fordítói műhely működtetését állandóan biztosítani felvettük a kapcsolatot a Magyar Könyv Alapítvány Fordítástámogatási Alapjával és a Teleki Intézettel (akkor még az Alapítvány Közép-Európa Intézetével).

153. További Szűcs Jenő- és Binder Pál-munkák fordításának kiadására megtörténtek az első megkeresések.

2. DKI, KUTATÁSI PROGRAMOK, 1999

20. SÁRGA RÓZSA (romániai magyar tudományosság az 1990-es években; tudásszociológiai-tudománytörténeti programok)

– Anyaggyűjtés és munkabeszélgetések, előtanulmányok, eset- és hatástanulmányok (előzmények; szemlélet és ideológiák, sémák és technikák az évtized tudományszervezésében; tervek kiúthoz). Állandó politikai lépéskényszerben, az eredetileg egyetlen nagy kiértékelést célzó program mindig csak a pragmatikus szempontok alapján sürgősségi részfejezeteket tudta finalizálni (potenciálok és erővonalak átvilágítása a publikáció és egyéb kvantitatív mérhető objektív mutatók mentén stb.), majd a hangsúlyok is az új alternatívák, az új évezred eleji átrendeződés elméleti alapozására tevődtek át.

1999-ben másfél éves tudománypolitikai kísérlet eredményeként elkészül két esettanulmány a magyar–magyar tudományfinanszírozási rendszerről és a „határon túli magyar” műhelyközi kapcsolatokról, illetve egy tanulmány mindenek legitímációs alapjairól és lehetséges jövőjéről. Az anyag dokumentációs bázisként három napig internet-elérhető, majd a debreceni MTA-találkozó különmegbeszéléseit követően önkéntes jelzéseként záróódik – az évtized romániai magyar tudománypolitikájának legterhesebb

hozádéma így is egy olyan fokú bizalmatlansági légkör, amelyen nem háborúval lehet segíteni, hanem csak építéssel. A debreceni találkozón plénum előtt beolvasott nyilatkozat is arra szorítkozik, hogy a a SzNM, mint a legnagyobb határon túli magyar közgyűjtemény és tudományos intézmény súlyából adódó felelőssége tudatában leszögezi: anyaországi finanszírozás fölött csak anyaországi testület és döntés lehet legitim, az utóbbit segíteni pedig csak olyan konzultációs rendszer, amely valamennyi érintett bevonására épül, annál is inkább, mert akár a legnagyobb régiót nézve is, a tudományos teljesítménnyel rendelkező romániai magyar műhelyek olyan kisszámúak, hogy súlyuk bármikor pontosan értékelhető, illetve valamennyien elférnek egy konzultációs asztalnál. A nyilatkozat után a SzNM bejelenti a DKI beindulását és röviden ismerteti.

1999 utolsó hónapjai körvonalazzák a DKI formális kiépülésének követendő stratégiáját is (l. DKI 2000, melléklet).

21. REGIO (a romániai magyarság településterületi tagolódása és ebből adódó oktatás-, tudomány- stb. politikai artikulációja; térinformatikai program)

211. Topográfiai alapok közigazgatási térképhez

– A történeti Erdély 1992-es és 1941-es etnikai viszonyok falusoros szintű átnézeti térképeinek elkészítését követően cdr-objektumos térképalap-mintának először a Torockó–Marosludas–Balázsfalva „korridor-félcstát” (Aranyosszék–Fehér megyei szórvány–küküllőmenti Hegymögött) dolgoztuk ki, felvéve rá az 1910-1920-1941-1992-es etnikai viszonyokat és a városi települések demográfiai növekedését (megjelent az ACTA– 1998 aranyosszéki bibliográfiája mellékleteként).

– A kidolgozott módszer alapján hozzákezdünk a teljes történeti Erdély falusoros területi lebontású cdr-objektumos térképalapjának kidolgozásához (indulásból a délkeleti rész, a „KONTAKTÖVEZET” program vonatkozó részeként, miután a kifejezetten ezt célzó „TÉRKÉP ÉS HATÁRVIDÉK”-kiterjesztés

„KELETI TÖMB”, illetve az „ERDÉLYI SZÁSZOK...” programra (északi rész, illetve déli rész) nem sikerült támogatást szerzni (l. ott).

212. Regionális (politikai) artikuláció kutatása

– A térképek alapján felvázolódtott a „szórvány” és „tömb” fogalmak tisztázása, illetve ennek alapján a reális etnikai viszonyok tükrözési lehetősége és a mindenkori közigazgatási beosztás közötti összefüggés, ugyancsak vázlat szintig kidolgozva megtörtént a romániai magyarság településterületi nagyegegysegekbe tagolódásának értékelése és az innen adódó gyakorlati (politikai vonzatú) problematika felvázolása; másrészt elkezdődött a statisztikai kiértékelés, amelynek meglepő eredményeivel („kanton-problémák”; elvi alapon legitímálható küszöbértékek az ország kettős nyelvhasználati régióira vonatkozó ajánlásban; stb.) most keressük meg az érdekelteket.

213. Egyéb térinformatikai alkalmazott programok

– Miután a program kipróbálta a települések kül- és belterülete térképes tükrözésének elsősorban a névanyag gyűjtéséhez használt lehetőségeit (Aranyosszentmihály és -Polyán, illetve Dálnok, előbbieik l. az ACTA –1998 mellékleteiben, utóbbi a NyIRK-ben), rátért a településszerkezeti problémák tükrözésére (l. „KONTAKTÖVEZET” program), illetve felvázolódtott az egységes erdélyi térképes névanyag-adatbázis terve, a „DISSZIMILÁCIÓ” program kutatócsoportjának ilyen célú felhasználásával.

22. SICULICA CORPUS (a regionális örökség inventarizációja, egyéb alap kutatás)

221. „ACTA (SICULICA) kutatásszervezés, 1999”/alap (N510653/99)

(OM Határon Túli Magyarok Titkársága 1000e Ft-jából 380e Ft)

Az ACTA periodika, mint kutatásszervezési lehetőség, a DKI kulcsprogramja (lényegében ebből nőtt ki a DKI), részletesebb kifejtést kér (lebonyolító a SzNMA):

– A program tárgya egyéni, az ACTA révén résztámogatott (és nekik megfelelően ACTA-közléssel elszámolt) alap kutatás és inven-

tarizáció (SzNMA bonyolítás). A támogatási keretnek ezt a részét olyan kisebb-nagyobb programok finanszírozására kértük és kaptuk, amelyek legalább kutatásszervezési szempontból indokoltak (verbunk a régió szellemi potenciáljának aktiválására: az érdeklődés felkeltésére és az érdekeltség biztosítására), illetve olyanokra (az OM-mal való utólagos egyeztetés alapján), amelyekre nem sikerült nagyobb (elegendő) támogatást biztosítanunk más pályázati forrásokból, és nem halaszthatóak (l. pl. a „DÉLKELETI KAPU”, amelynek költségeit majd ott tárgyaljuk, l. 232.). Az alapelgondolás az volt, hogy, akárcsak az 1998-beli hasonló keret esetében (lásd a következő bekezdést), minél több kutatóknak biztosítsunk szerzői, ezúttal honoráriumként elszámolt utólagos kutatási támogatást az ACTA-ba befolyó munkájukhoz vagy annak alapján, illetve értékeljük a vállalkozáshoz való hűséget.

(Megj.: Az ilyen jellegű, az ACTA-hoz kapcsolódó tudományos munkát segítő résztámogatás az 1998-az ACTA-val kezdődött. A finanszírozás nélkül maradt ACTA-t 1998 őszén megmentő OM-támogatás (l. 1211.) lehetőséget biztosított egy ilyen felhasználási keret elkülönítésére is. Ezt 1999 elején használtuk fel: együttműködési szerződés formában a T3 Kiadó közvetítésével. A Kiadó 30, az ACTA-ban legalább másodszer közlő szerzőnek, egy-egy angol fordítónak/lektornak és a htm-tördelő honlapszerkesztőnek adott (utóbbinak dupla) támogatást, összesen 255e Ft értékben. Az együttműködési szerződés formai nehézségei miatt 8 nem-sepsiszentgyörgyi szerzőnek SzNM belső és külső munkatársak vették fel a támogatást és juttaták célba, valamennyien elszámoltak. Szerkesztési okokból két szerző dolgozata végül átcsúszott az 1999-es ACTA-ba; egy először közlő azért kapott, mert mostani két dolgozata közül az egyik szintén csak szerkesztési okokból maradt hátra az előző kötetből; egy nem támogatott, de arra jogosult szerző munkája pedig végül ebbe a kötetbe került – a három esetet az ACTA – 1999 hasonló támogatásánál rendeztük, l. alább.)

– Ilyen alapon azok kaptak támogatást, akik most legalább másodszer dolgoztak be az

ACTA-évkönyvekbe, kizárva méltányossági alapon azokat, akiknek 80 000e Ft-ot meghaladó DKI-támogatást sikerült pályáznunk 1999-ben (függetlenül a – bizonytalan időpontú – tényleges kifizetésektől), és ellenkező előjelű kivételként beemelve azokat, akiknek dolgozata csak szerkesztési okokból került más évi kötetbe, vagy akik először közölnek ugyan, de kutatásszervezési indoklású külön megrendelésre (pl. bizonyos kutatói kategóriák mozgósítására szánt reklámként). Előbbi szempont 5 szerzőt érintett, utóbbi 2-t, illetve 1-et. Nem kapott továbbá támogatást 2 nem először közlő szerző, akiknek a korábbi évben kifizetett munkája került most megjelenésre.

– Ahhoz, hogy a más kutatási pályázataink hiányait fedezzük, (a külön tárgyalat, említett „DÉLKELETI KAPU-t” leszámítva) két szerző kapott nagyobb támogatást, egyikük a „VIZITÁCIÓ” program finanszírozásának kiegészítéseként, másikuk havi ösztöndíjat a Magyar Rovartani Társaság szervezte torockói rovartani expedícióra (részvétel és az eredmények közlésének megszervezése – I. ACTA – 1999). Innen térítettük az OM-mel kötött szerződés nyitva hagyta lehetőséget kihasználva az ACTA – 1998 (egyéb szervezéssel is egybekötött) utolsó elszámolási útját (kötelempéldányok még leszállítandó részének a raktározási helyre juttatása, Boér Hunor és Dénes István – az egyszerűség kedvéért, mivel az érintettek maguk is szerzők, a kifizetési listán ezek a tételek is honoráriumként szerepelnek, B.H. és D.J.-nál, ami pedig a 80 000-es közből meghaladó támogatottaként a belső elv alapján amúgy nem járt volna nekik). Négy magyarországi szerző támogatását közvetítők vették fel (elszámoltak vele), három nem helyi románainak postáztuk. Három esetben adókedvezmény bonyolította a nettó összeg értékét (háborús veteránok).

– Az ACTA – 1999 kutatási résztámogatások szakmai megoszlása:

természettudományok: László Attila, a régió szerkezeti geológiája; Ghiurca Virgil, regionális gemológiai tartalékok; Dénes István, terep, regionális barlangkataszter; regionális mikológia: az ide kapcsolódó tudománytörténeti

munka szerzője a 10e Ft-ot (nettó 9e) a SzNMA-nak adományozta, a gombagyűjtemények megőrzésére; entomológia: Kocs Irén, szervezési költségek, terep, regionális fajlisták (az említett havi ösztöndíj 40e Ft), valamint Podlussány Attila és Rozner István; Barti Levente, terep, denevérek a régióban;

régészet: Bartók Botond, Ferenczi István, Székely Zoltán, Székely Zsolt;

művelődés- és művészettörténet: Csáki Árpád, egyháztörténet; Rákóczy Rozália: kisművelődés; Kónya Ádám, tudománytörténet; Tóth Szabolcs és Bíró Rózsa, intézménytörténet (előbbi az Erdély-történeti Alapítvány 1999. decemberi díjazottja);

1848–49: Egyed Ákos, politikatörténet; Incze László, nyomdatörténet; Albert Ernő, Cserey Zoltán, Demeter László, megtorlás; Tiboldi Zoltán, Szabó András, Róth András Lajos – utókora;

néprajz: Olasz Gabriella, népi építészet; Moldovan Nicolae, népi mesterségek, és Oszváth Gábor, malinológiai kutatás; Demeter Lajos: temető-néprajz; Sz. Gazda Enikő, vallási néprajz; S. Dobó Klára, folklór;

valamint az OM ACTA-támogatása alól finanszírozott régészeti, nyelvészeti, etnológiai, geográfiai programok (ezeknek már legalább a jelentése az 1999-es évkönyvben jelenik meg, I. még „DÉLKELETI KAPU”, „DISSZIMILÁCIÓ”, „KONTAKTÖVEZET”).

(– Az ACTA utánpótlás-politikájának megfelelően az önálló közlés ellenében támogatottak közül négy egyetemi vagy azt folytató hallgató, kettő egyetemi diplomával politikai-családi okokból nem rendelkező, de publikáló kutató; további kilenc egyetemi hallgatótól vagy azt kiegészítő képzésen levő külső munkatárstól pedig először közlünk. Szakterület szerint az említetteknek két gócosulása a régészet és a mikológia.)

(Megj.: Az ACTA – 1998 kutatástámogatási ösztöndíjak megoszlása: geológia-barlangászat: László Attila, Kozák Miklós, Ghiurca Virgil, Dénes István; biológia: Kocs Irén, Podlussány Attila; régészet: Bartók Botond, Bördi Zs. Loránd, Haszmann Pál, Ferenczi István,

Székely Zoltán, Székely Zsolt; történelem-művelődéstörténet: Cserey Zoltán, Pál Judit, Albert Ernő, Pataky Iván; Olasz Gabriella, Rákóczy Rozália, Tüdős S. Kinga, Szócs János, József Álmos; néprajz: Moldovan Nicolae, Sz. Gazda Enikő, Zsigmond Győző; muzeológia: Benedek Éva, Szabó András. A támogatottak között nincsenek egyetemi hallgatók, ti. először közölnek)

222. Egyéni, legalább részben finanszírozott vagy intézményi ajánlással támogatott inventarizáció:

– régészet: dr. Székely Zsolt a SzNM ajánlásával Domus-öszöntődjasként a Magyar Köztársaság gyűjteményeiben található, régióinkból származó régészeti anyagot kutatja; művészettörténet: Jánó Mihály, SzNM-részalkalmazottként és Nyílt Társadalom Alapítvány-támogatással a régió középkori falképeit kutatja.

223. Külső, a Délkeleti Intézet programokkal érintkező inventarizáció

– SzNM Könyvtár feldolgozása – hagyatékrészek: Sas Péter; kéziratár: dr. Tüdős S. Kinga; kisnyomtatványok: dr. Rákóczy Rozália; régi könyvek: Borsa Gedeon; mikológia: a SzNM gyűjteményeinek kiegészítő feldolgozása; stb.)

23. MUSZEION teljes finanszírozású műhelyprogramok:

231. „TÉRKÉP ÉS HATÁRVIDÉK”

(Pro Renovanda Cultura Hungariae, 260e Ft; TF 99/5-1999.10.19.)

– Térképtörténet és alkalmazott kartográfia; regionális térképtörténeti kiállítás és azt alapozó, ahhoz kapcsolódó kutatás, szakaszos kivitelezésben (1999. okt.–2000. máj.), többirányú utólagos hasznosítással (l. kiterjesztés). (Lebolyítás közvetlenül a programfelelős B.H.-n át.)

Általános forgatókönyv, koordinálás: Kónya Ádám (földrajzi szakíró, SzNM)

1. szakasz (1999. október–2000. február): Honterus emlékkiállítás, halálának 450. évfordulójára (Brassó, 1549). 270 x 120-as grafikai felület, szövegezés (Kónya Ádám, megvalósult); SzNM térképtárának katalógusa (zömmel 1883 előtti, feldolgozatlan gyűjtemények,

köztük Ignaz Müller és Johann Cristoph Müller térképek stb.) – mintegy 600 térkép, szabványos leírás (Karda Zoltán, földrajztanár, Mikes K. Líceum, Sszty., elkészült); Őstörténet–13. sz.: régészeti anyag térképes tükrözése – regionális kiterjesztés a teljes DK-erdélyi régióra, reaktualizált adatokkal és ehhez új adatbázis összeállításával, 15 térkép (Bordi Zs. Loránd; Pál István, rajz, elkezdve); Rika-rendszer topo-felvétele – a létező 1:5000-es alap kiigazításával párhuzamosan, 1:1000-es részletezések, nehéz terep. (Rika-hágó, Írott-kő, Hegyes-tető. A rikai középkori kutatásból csak az ásításokra tudunk támogatást átcsoportosítani; a topo-felvételt innen fedezük, l. 232.) – Dénes István (elkészült).

3. szakasz (térképek előkészítése a kiállításra, kiállítás, 2000. április–május): Katonai és polgári térképészet (17–19. sz.); 150 év etnikai („etnográfiai”) térképei (kiállítás a SzNM térképeiből, forgatókönyvek, filmforgatókönyv, CD-re vihető szerkezet biztosítása; Kónya Ádám, Karda Zoltán, Boér Hunor); Rika-rendszer és az egész Olt-szoros – Vargyas-szoros gyepűszakasz háromdimenziós tükrözése (kiállítás, teremközépi 4 x 1 m-es tömb (1:5000/magasság 1: 1000 lépték; Dénes István, hozzákezdett az előkészítéshez; Kónya Ádám, terv; Kellán Tibor, kivitelezés); Történeti-településföldrajzi markerek: Történeti Erdély térképalap és 1910-, 1931-, 1941-es falusoros adatok egybevetése geomorfológiai/településtörténeti–régészeti–etnikumtörténeti liniáció és a módszer értékelése az alkalmazásra (Boér Hunor)

2311. „ERDŐVIDÉKI GYEPŰ”

(Kiterjesztés, feltételes szakasz, 2000. március–április):

(Pro Renovanda Cultura Hungariae, 40e Ft) – Fősánc („Kakasbarázda”: Bogáti-hágó – Vargyas szoros), 1:5000-es felvétel, leírás (Dénes István csatolt egyéni pályázata; lebonyolítás: közvetlenül a programfelelős D.I.-n át).

Végleges felhasználás (az elszámolási időpont 2000. őszől): Régészeti alapkiállítás térképanyagának lecserélése (15

térkép); Erdővidéki Múzeum (Barót) alapkiállítás előmunkálatok (erdővidéki gyepű, 3 dimenziós); közlések (ACTA – 2000), dokumentumfilm, CD-ROM stb. digitális feldolgozás, helytörténeti tárgyú oktatási segédanyagok a kiállítás munkálataira építve.

232. „DÉLKELETI KAPU”

(OM Határon Túli Magyarok Titkársága, 1000e Ft-jából 60e Ft)

– Koraközépkori régészet, 1999. augusztusi rikai ásás. Az 1100 körüli, a Kárpát-medencében egyedüli azonosított gyepűkapu – „porta ferris”; az objektumok közvetlen közelébe a főhatalom csendőrkaszárnyát készül telepíteni, amely lehet, hogy csak elzárja majd az odavezető utat, de lehet, hogy kutathatatlanná teszi – meg-
ásása tehát több, mint sürgős. Mivel 1999-ben a SzNM régészeti kutatásai nagy részét szintén a középkorra irányította (Albis, Kilyén), a szűkös múzeumi alapokat nem lett volna politikus hasonló, ráadásul határkérdésre irányuló kutatásra fordítania. Az OM engedélyével ide fordítható rástámogatásnak köszönhetően legalább folytatni lehetett a fő objektum meg-
ásását, ha befejezni nem is. (Lebonyolítás: a SzNMA-on át)

– Szakmai előtanulmányok, terep, értékelés: Bordi Zs. Loránd (régész, SzNM); Dénes István (geológus, topográfus, Kovászna Megyei Kataszteri Hivatal)

– Rajzanyag és restaurálás: Pál István (gyűjteménykezelő, rajzoló, SzNM, a SzNM alapjaiból); Kellán Tibor (régészeti restaurátor, SzNM, a SzNM alapjaiból)

(Megj.: A nyári ásás jelentését l. az ACTA – 1999-ben. A témával kapcsolatosan Dénes István részt vett a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum által 1999.09.20-ára szervezett tudományos tanácskozáson, „A keletmagyarországi és erdélyi kora Árpád-kori védelmi rendszerről készült térkép” bemutatása alkalmával. A kiállított térképvázlat léptéke miatt ott a több tíz km hosszúságú töltésszakaszok is inkább csak egyezményes jelként kerültek ábrázolásra, mint bár lokalizálásként.)

233. „VIZITÁCIÓ, 1999. ősz”

(NKÖM, Szellemi örökség, 200e Ft, 4.1./139/99-561/SZÖP, 547. tétel)

– Egyháztörténeti súlyponttal, tisztázatlan jogállású frott levéltári források bementése fénymásolatban közgyűjteményekbe, ami egyrészt lehetővé tegye jogállásuk biztonságosabb rendezését, másrészt hozzáférhetővé tegye és annak hagyja ezeket a forrásokat a régióbeli kutató számára is. (Infrastruktúrát igényel, amelynek beszerzése elakadt. Mozgó fénymásolóra a NKÖM-nek már nem volt lehetősége, az Illyés Közalapítvány irányába megtörténtek az első megkeresések, és az OL irányában is történt elmozdulás – innen leginkább egy szakmai-erkölcsei háttérrel remélünk biztosítani.)

– A szükséges infrastruktúra hiányában 1999-ben egy 1000 ívnyi minta két példányban történő bementésére volt indulásból lehetőség, illetve a feltáró/feldolgozó egyháztörténeti-művelődéstörténeti kutatás megkezdésére. Ennek nyomán egy egyháztörténeti és egy vallástörténeti tanulmány kerül be az ACTA – 1999-be (Csáki Árpád (történezhallgató, Babeş-Bolyai TE, Kolozsvár; Sz. Gazda Enikő néprajzkutató, SzNM) és kirajzolódott egy forrásközlési program (l. 143.).

(– Megj.: A magyar lebonyolító a Teleki László Alapítvány/Intézet, utánfinanszírozással, a SzNMA-on át. A munkával elszámoltunk, az ösztöndíjak helyett új úrlapok érkeztek l. 234.)

234. „SZELLEMI SIVATAG”

(NKÖM, Szellemi örökség, 150e Ft)

– 1999. július–augusztusi sepsiszentgyörgyi-kolozsvári regionális tudománytörténeti kutatások, mindenekelőtt a reprezentatív intézmény Székely Nemzeti Múzeum története.

Levéltári kutatás: dr. Tüdös S. Kinga (művészettörténész, Iorga Intézet, Bukarest; Cs. Bogáts Dénes hagyaték), Sas Péter (tudományos kutató, művelődéstörténész, Budapest; Herepei János és a Székely Tudományos Intézet), Biró Rózsa (muzeológus, SzNM; Székely Tanalap), Tiboldi Zoltán (könyvtáros-muzeológus, Székely Nemzeti Múzeum; Szabédi László, a SzNM igazgató-őre), Tóth Szabolcs (történezhallgató,

kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem; Közművelődés és tudományos előadások a SzNM-ben a két világháború között)

Sajtófeldolgozás: Mandalian Irén (gyűjteménykezelő, SzNM, történeti részleg, Nagy Géza forrásközlése a Nemere helyi sajtóban: az évfolyam adnotált bibliográfiája)

– A két Szellemi Örökség pályázat (1. még az előző 233.-at) előnytelenül kapott támogatást (a nagyobb munkavolumenű, több kutatót igénylő program kapta a kevesebbet), de a NKÖM megértésének köszönhetően, illetve élve a programok témakörének belső tűréssel, sikerült úgy átcsoportosítanunk a munkát, hogy a programokat meg tudtuk valósítani. Az ösztöndíjak kiegészítését, az OM jóvoltából, az ACTA-kutatásszervezés alól tudtuk kipótolni. Úgy mindkét program ACTA-beli közléssel kell, hogy elszámoljon, de a lehetőségekhez mérten az egyes tanulmányokat a SzNM történetét bemutató CD-ROM-hoz is fel fogjuk használni.

(– Megj.: A lebonyolító a Teleki László Alapítvány/Intézet, utánfinanszírozással, a SzNMA-on át. A munkával elszámoltunk, az ösztöndíjak helyett új úrlapok érkeztek meg.)

235. „DISSZIMILÁCIÓ”

(OM, Határon Túli Magyarok Titkársága, 1000e Ft-jából 200e)

– 1999. nyár, nyelvészológiai kutatás: székelyföldi nyelvi disszimiláció 1989. után. (Visszaszorult-e a román nyelvi átvétel a székelyföldi magyar többségi tömbben?) Terepkutatás és sajtófeldolgozás: dr.doc. Zsigmond Győző (nyelvész-etnográfus, Bukaresti Tudományegyetem, Hungarológia Tanszék), Szopos András (gyakornok uo., jelenleg PhD-n, ELTE Nyelvészeti), ill. Pethő Zoltán, Petrovits Réka, Szabó Anna bölcsészhallgatók, BTE, uo.)

– A program összegző jelentését bemutattuk az OM-nak, azóta a teljes szakmai-pénzügyi elszámolást elkészítettük. (Lebonyolítás a SzNMA-on át.)

236. „INFÁNS”

(Sepsiszentgyörgy város polgármesteri hivatala, 40e Ft értékben, 1999.11.)

– Urbanisztikai és demográfiai program. Sepsiszentgyörgy legnagyobb lakónegyedében felmerült egy óvoda átköltöztetésének/összevonásának a lehetősége, sokkal előnytelenebb helyre. A szülők felháborodása etnikai érvelés felé csúszott, senkinek sem hiányzó átpolitizálásba. A SzNM ekkor felajánlotta a „KONTAKT-ÖVEZET” földrajzi munkacsoportjának tagjait egy hatástanulmány gyors kidolgozására, amely szakmai keretek közé terelje vissza a megoldáskeresést.

– A tanulmányt Karda Zoltán és Béres Károly (Mikes Kelemen Líceum, pedagógus) dolgozták ki. Az önkormányzat elégedett volt, csak a kifizetés formai megoldása bizonyult nehézkesebbnek.

– A munkalehetőséget a DKI eleve arra kívánta felhasználni, hogy ráébredje a helyi önkormányzatot és hivatalokat a helyi (DKI-szervezte szellemi potenciál) hasznosítási lehetőségeire, és távlatilag állandó vagy viszonylag rendszeres munkalehetőséget teremtsen ezáltal külső munkatársainak. A kísérlet túl jól sikerült, mert azonnal felmerült egy pályázat benyújtásának a lehetősége a legnagyobb városi cigánytelep rendezésére, amit a Kisebbségügyi minisztérium finanszírozna, ez pedig problémákat okozott a „KONTAKTÖVEZET” 1999. évi szakaszának befejezésében, olyannyira, hogy az át is csúszott a 2000. évbe (1. alább, 237.). (Lebonyolítás megoldódófélben: valószínűleg közvetlen kifizetéssel, egyéni együttműködési szerződések alapján.)

237. „KONTAKTÖVEZET”

(OM, Határon Túli Magyarok Titkársága, 1000e Ft-jából 360e Ft)

– 1999. évi népességföldrajzi (etno-kultúr-geográfiai) kutatás a volt Székely- és Szászföld közötti, labilisabb tulajdon- és törvénykezési viszonyú, nagyarányú cigány lakosságot mutató területsávban. Előmunkálatok nagyobb, hosszú távú kutatási programhoz. Előzetes kontrollértékek a 2001. évi népszámlálás hitelességét illetően. Népesség- és jövőprognózis. (Lebonyolító a SzNMA.)

Alapozás: – Albert Ernő (néprajzkutató, helytörténész, Kovászna Megyei Népi Alkotások

Háza; levéltári kutatás: cigány adatok a 18–19. században, a Kontaktövezetben);

Terep: Karda Zoltán (Bölonpatak és Erősd, Kovászna megye; adatlapos felmérés, falutérkép); Sánta István Zsolt (földrajz-néprajz szakos, Kóbor, Halmágy, Brassó megye; ua.); Magyarosi Sándor (néprajz-antropológia szakos Hidvégen; Krizba, Barcaújfalu, Brassó megye; ua.); Kovács András (újságíró, Lisznyó, Kovászna megye; szociográfiai riport interetnikus viszonyokról, folyamatokról); Hochbauer Gyula (Hétfalu és a szomszédos hegylánc (Nyén–Bodola) reális etnikai arányainak becslése

Feldolgozás-kiértékelés: Magyarosi Sándor (antropológiai esettanulmány Krizbáról); Bálinth Gyula (demográfus, szakíró, etnikumtörténeti demográfiai elemzés, prognózis); Boér Hunor (történeti-etnikai térképek és térbeli nagycsaládszerkezet illetve népességmigráció tükrözése).

3. DKI-PÁLYÁZATOK

(1. melléklet)

31. Sikeres DKI-pályázatok

311. A DKI 1999. évi sikeres pályázatainak költségvetése (e Ft):

1. „Szakkönyv- és szakfolyóirat...” (IA)	90
2. „László Gyula rég. könyvtára” (NKÖM)	1000
3. „SzNMA fénymásológép...” (IA)	95
4. „Ablak 1999” (F’99)	300
5. „ACTA – 1999” (NKA)	1375
6. (NKÖM)	300
7. „SzNM 1875–2000” (NKÖM)	1450
8. „Szellemi sivatag” (NKÖM)	150
9. „Vizitáció” (NKÖM)	200
10. „ACTA-kutatásszervezés” (OM)	380
(„Délkeleti kapu”) (OM)	60
11. („Disszimiláció”) (OM)	200
12. („Kontaktövezet”) (OM)	440
13. „Infáns” (SPH)	40
14. „Térkép és határvidék” (RPCH)	260
15. „Erdővidéki gyepfű” (PRCH)	40

Összesen: 6405e Ft

312. A DKI által 1999-ben sikerrel pályázott kutatási ösztöndíjak-résztámogatás (e Ft):

190	Toró
120	Karda, Kocs, Kónya,
110	Boér, Dénes, Sz. Gazda, Kakas
90	Cserey, Bartók
80	Magyarosi, Zsigmond
70	Tiboldi, Incze, Kelemen, Bordi
60	Sánta, Sas, Tüdős S., Haszmann
50	Albert, Lőrincz, Vargha
40	Bálinth, Biró, Csáki, Petrovits, Szopos, Tóth
30	Mandalian, Szabó M.
20	B. Kovács, Béres, Hochbauer, Kellán, Pál, Pethő, Szabó E.
10	Barabás, Barti, Demeter, Demeter (Sándor), Egyed, Ferenczi, László, Olasz, Ozsváth, Podlussány, Rákóczy, Róth, Rozner, Sebestyén, Szabó A., Székely Z., Székely Zs., illetve egy szerző a támogatást a SzNMA-nak adományozta

2620e Ft

(Megj.: Ahol a CD-ROM pályázat munkatervre még lebontatlan, ott a támogatást az egyes részlegvezetőknél tüntettük fel.)

32. Egyéb DKI-pályázatok

321. Megválaszolatlan pályázatok 1999-ből:
3211. RMDSz, a romániai Kisebbségi Tanács célalapjainak 2000. évi felhasználására „ACTA (SICULICA) – 2000”, periodika támogatására. (1999.11.30)
3212. NKÖM, NEKF, határon túli magyar közösségek közművelődésének támogatására: „1848–49-es tanulmánykötet” (EME BNyTt Szó. 1998. évi sepsiszentgyörgyi vándorgyűlés emlékkönyve), A megjelölt kolozsvári gyűjtőhelyre beküldött pályázati anyag sohasem érkezett meg Budapestre, a NKÖM-be. A tanulmányokat, hogy el ne vesszük a jubileumi év utolsó kiadványlehetőségét, beolvasztottuk az ACTA – 1999-be (l. 1212.).

322. A kiíró által más pályázati kerete alá átkért pályázatok 1999-ben:

3221. NKÖM, NEKF, határon túli magyar közösségek közművelődésének támogatására: „Szellemi sivatag” (Székelyföldi tudományosság 1867–1945), 1700 USD (1999.02.19). Közvetlenül Budapestre nyújtottuk bem a kolozsvári gyűjtőhely megkerülésével. A NKÖM, „Szellemi örökség”-hez (újra)benyújtva nyert résztámogatást, végül a „VIZITÁCIÓ”, ugyanoda benyújtott és támogatott programmal való átcsoportosítás tette kivitelezhetővé.

3222. NKÖM, NEKF, határon túli magyar közösségek közművelődésének támogatására: „Délkeleti kapu” (Rikai kora középkori magyar gyepűkapu régészeti feltárása), 1800 USD (1999.02.19).

Közvetlenül Budapestre nyújtottuk bem a kolozsvári gyűjtőhely megkerülésével. A NKÖM Kulturális Örökség '99 alá átkért, de támogatást ott, a Régészeti Műemlékek... kiírás alatt sem nyert (l. 3234.) program finanszírozását végül az OM ACTA-kutatásszervezési támogatása tette lehetővé (l. 221.).

323. Sikertelen pályázatok 1999-ben:

32311. Pro Renovanda Cultura Hungariae, „Dunatáji népek kutatása Szakalapítvány”: „Erdélyi szászok. településterület és közigazgatás-politika 1890–1992” (Térképes tükrözés és statisztikai feldolgozás), 160e Ft (1999.03.21./05.31.)

3232. Pro Renovanda Cultura Hungariae, „Történelem-Földrajz Szakalapítvány”: „Keleti tömb” (A történeti Erdély falusoros közigazgatási térképalapja, cdr-objektumokban), 40e Ft (1999.09.11./10.19.)

3233. NKÖM, NEKF, határon túli magyar közösségek közművelődésének támogatására: „Végjáték, Bereck 1849”, konferencia, 100e Ft.

3234. NKÖM, Kulturális örökség '99, Régészeti műemlékek feltárása és kuta-

tási eredményeinek közlése: „Délkeleti Kapu” (Rikai kora középkori magyar gyepűkapu régészeti feltárása), 400e Ft (4.2./586-10/1999, Kód: 8/10). L. 3222. és 221.

3235. NKÖM, NEKF, főosztályi keret: Mozgó fénymásológép a „VIZITÁCIÓ” programhoz résztámogatásként, 3.3.531./1999). Az őszi kutatás infrastruktúragondjait végül az első, mintának bemenendő anyagokhoz a SzNM belső, az Illyés Közalapítvány segítségével működésképesé tette fénymásológéjával hidal-tuk át.

3236. NKÖM, NEKF, Kéziratelőkészítő pályázat: „ACTA (SICULICA) – 2000” kutatásfinalizálási résztámogatások a magyar nyelvű dolgozatokra, 300e Ft (3.3/2479/99).

3237. NKÖM, NEKF, Kéziratelőkészítő pályázat „Orbán Balázs: A Székelyföld leírása..., III., kéziratos toldások” gondozása, előkészítése kiadásra, 120e Ft (3.3/2479/99).

4. KRONOLÓGIA, 1875–1999

(2. melléklet)

1848.11–12.: Háromszék, bár reguláris fegyveres erejének nagyobb részét nélkülözi, mert az már őszejétől a Délvidéken harcol, leköti az Erdélyt különben pacifikált, a debreceni kormány ellen készülő császári erőt és ezzel megmenti a magyar szabadságharcot. 1849.06.19.: Orosz intervenció Erdélyben, Lüders 8 napot ad a Székelyföld pacifikálására, két hetet összesen az Alföldre kijutni; ezzel szemben Tuzson, Bem utóvédje 08.01-én még a Nyer-gestetőt védi (Zsibónál, 11 napra Világos után teszi csak le a fegyvert).

1875.05.: Csereyné Zathureczky Emília (akinek testvére Kufsteinre megy rá) és Vasady Nagy Gyula (az első magyar örmény nyelvtan szerzője) megalapítja az első máig magyar, folytonosan és önálló intézményként működő, regionális gyűjtőkörű, széles szakmai spektrumú vidé-

ki múzeumot. 1876.12.24.: Harmadik alapítója maga Kossuth, azzal, hogy 1848–49-ért az egész székelység új intézményének adományozza az 1848-as Magyar Katonai Érdemrend Bemtől viszszerült csillagjelvényét, amelyet Bemen kívül (aki az erdélyi hadjáratért nyerte), csak Görgey kapott meg, Buda visszavételéért. A múzeumi anyag erre fel sokszorozódik meg rövid idő alatt, másrészt ezért lesz célja és neve 1877.03.10.-től Székely Nemzeti Múzeum. 1879-től formailag is a székelység közös tulajdona, Sepsiszentgyörgyön, és időszakok állami támogatását vagy szélsőséges centralizációját leszámítva székely megyék, egyéb helyi források tartják fenn.

1881–1889: Nagy Géza igazgatóórsége, a korszerű múzeum megeremtése – 1889-ben visszatér a Nemzeti Múzeumba (1902-től igazgatója). Forrásközlés az általa szerkesztett helyi sajtóban.

1900: Az Erdélyi Múzeum és a SzNM a párizsi világiállításon (128. ill. 95 tárgy). László Ferenc meteorológiai intézetet indít be Sepsiszentgyörgyön.

1907–15: László Ferenc régészeti kutatásaival a SzNM az európai régészet egyik nagy központja.

1911–13: A Múzeum saját, új épületegyüttese (tervező: Kós Károly). László első lépései az állandó skanzen létrehozására, ill. a kapuk megvásárlása és felállítása (a Csíki ház felállítását 1934-ben kezdi majd meg, ugyancsak Kós Károly).

1916.08.28.: Sepsiszentgyörgy kiürítése (román betörés).

1916.08–11.: Az első evakuálás. (A Magyar Nemzeti Múzeumból 1922.10.-ben elvileg visszakerül az anyag.) 09.17–23.: Tzigara-Samurcaş, Ferdinánd féltestvére őrséggel biztosítja a helyben maradt anyagot. A román visszavonulástól 1920-ig az épület katonai járványkórház.

1918.11.03. Páduai fegyverszünet. a világháború vége. Magyarország katonai embervesztése 661 000 halott, 743 000 sebesült, 734 000 hadifogoly (összesen a mozgósítottak több, mint fele). 11.05.: Linder Béla magyar hadügyminiszter nem akar magyar katonát látni, majd

13-án aláírja a belgrádi fegyverszüneti szerződést, feladva a meg sem támadott székelyföldi magyar tömböt. 11.09.: román mozgósítás, 23.: bevonulnak Erdélybe. 12.18.: Budapest megtiltja a Kolozsváron megalakult Székely Hadosztálynak a Maros-vonal védelmét. 12.24. A román csapatok bevonulnak Kolozsvárra. 1919.01.: A Székely Hadosztály nem engedelmeskedik tovább Budapestnek és a Királyhágó térségében megállítja a román előnyomulást, de a kormányzat inkább az Antant ígéreteire kíván támaszkodni. 1920.06.04.: Trianon.

1920 nyarán a SzNM újra megnyílhat. 08.02-án máris meglátogatja Ferdinánd román király. 08.04–24. között utasítására a példaértékű múzeumot végiglátogatják a vezető román politikusok, katonai vezetők, tudósok.

1922/23: A Keleti Akció területükön belüli prioritásként a SzNM és az EME támogatását emeli ki, de a támogatások mindvégig elsősorban Kolozsvárig jutnak el. 1922–42: Lugos, Magyar Kisebbség.

1922–1930: az EME újakezdi működését (népszerűsítő és részben szakelőadások); élethalálharca (román gleichschalt-kísérlet).

1924.08.12.: A SzNM jogi személyiségét „alapítvány”-ként elfogadja a román jogrend

1924–25: A SzNM a Cambridge-i Egyetem segítségével újakezdi az erősi ásatásokat, de 1925-ben László meghal. 1925: A SzNM a genfi népművészeti kiállításon.

1925-ben végleg megszűnik a háború előtti EME utolsó szakosztályi kiadványa is, az Orvosi Lapok. 1926–29: Erdélyi Tudományos Füzetek indulása az Erdélyi Irodalmi Szemle kiadásában.

1927–29: Csutak Vilmos megszervezi és kihozza a SzNM Emlékkönyvét, a két világháború közti kisebbségi magyar tudományosság legjelentősebb kiadványát (Tzigara-Samurcaş: a SzNM a legkiemelkedőbb romániai múzeum).

1928–40: A SzNM az erdélyi tudomány elitjét szervezi be regionális kutatásra (Keleti Kárpátok-expedíciók) és gyűjteményei gyarapítására/szakszerű rendezésére.

1930.02.03., Kós Károly: a SzNM „az erdélyi magyarság kizárólagos tulajdonában lévő

egyetlen és igazán élő, sőt határozottan fejlődő kulturális intézménye ... egyetlen realitása... az egész romániai magyar kultúrának". A SzNM nagyrészt a Csutak megteremtette belső forrásokból tartja fenn magát.

1930–1947: az EME rendezi sorait; nagy korszaka (különösen 1940-ig, az egyetem visszatértéig).

1932–37: a SzNM létrehozza az első magyar állandó skanzenet – ennek a fejlesztése a majdani csernátoni részleg egyik alapja. 1934–35: a csfkdelnei templom restaurálása.

1936.06.24.: Magyar–román tárgyalások nyomán a korábban a Gozsdu Alapítvány egyik ellentételezésének tekintett Székely Tanalap (az 1906–1918 közötti helyzethez visszatérve) visszakérül a SzNM kezelésébe (1940–44-et leszámítva 1951-ig).

1940.08.30.: Második Bécsi Döntés. 09.11.: A magyar csapatok bevonulnak Kolozsvárra és Sepsiszentgyörgyre.

1940.09.21. A visszatért területeken Kassa–Kolozsvár–Sepsiszentgyörgy-ben gondolkozó Teleki Pál megbízza Herepei János SzNM-igazgatót egy Székely Tudományos Intézet tervének kidolgozásával, ennek Herepei 9 nap alatt tesz eleget („Emlékirata” a SzNM+Megyei Levéltár mai keretét vázolja! – ekkor a mai levéltár magva még a múzeum része). Párhuzamos megbízás alapján 10.20-án megszületik az Erdélyi Tudományos Intézet. 1941.04.03-án Teleki Pál öngyilkos lesz. 30-án már egyértelmű, hogy a SzTI-t illetően megváltozott az elképzelés: 09.25-én csak az ETI lesz a létrehozott Teleki Intézet része. Az ETI 1942-ben: 32 kutató+11 műsz.-tud. segélysz.+5 alt. 1944-re évi 40 ívnyi periodikát terveznének. (Egybevetésként, DKI 1999: finanszírozott bedolgozó 33 kut.+3 m.-t. segédsz., további 14+5 olyan, DKI-finanszírozott belső munkatárs, akik SzNM alkalmazottak is., ill. 40 nyomdai ív periodika. Szakmai területeik gyakorlatilag fedik egymást.)

1944.08.26.: A székelyföldi védelmi harcok kezdete.

A második evakuálás 1944.09.02.–45.03.29 (Lengyel; Zalaegerszeg, bombatámadás).

Az orosz–román offenzíva elakad az Aranyos–Maros vonalon (1944.09.20.: a Gyimesekből, bekerítésből kitörve, a Maros régi székelyföldi szakaszára érkezik az utolsó harcoló székelyföldi magyar alakulat). 23.: A Vörös Hadsereg Arad térségében eléri a trianoni határt. 1944.10.08. A Maros–Aranyos vonal feladása a bekerítés elkezdése végett.

1944.09.–1945.02.: Fadgyas Anna titkárnő egymaga védi meg és őrzi a múzeumot. 1945.08.26.: László Gyula a Magyar Népi Szövetség megbízásából a SzNM-ban. Nem hivatalos magyar ígéret: szakmai támogatás és Mo.-i–bécsi Burg-ba került, a Székelyföldről származó gyűjtemények, kártyáként az evakuált anyagért. 1947-ben még hírek annak esetleges részleges megmaradásáról.

1945.09.07.: az ETI-t a Kolozsvári Magyar Egyetem alá mentik. 1946.01.18.: megalakul az ETI Tanácsa, benne a többi nagy intézmény képviselője is: EME, EMKE, SzNM, Mezőgazdasági Főiskola, a három teológia. Ugyanakkor 02.09-én, Jancsó Elemér szerint a BTE mellett az erdélyi magyar tudományos életnek még két (?) hatalmas intézménye van: az EME és az ETI. 1946–49: az elfogultságok ellenére a Kolozsvárral való kapcsolatok javulása Szabédi Lászlónak köszönhetően.

1946.09.05.: Párizsi béke feltételeinek véglegesítése. 1946.09.20.: Új román múzeumi törvény.

1946.10.–1947.03.: Szabédi a SzNM-ból irányítja az önálló magyar múzeumi és levéltári hálózat utóvédharcát, önálló jogi személyek föderációjába próbálva vonni a megmaradt gyűjteményeket.

1947.02.10.: A magyar és a román békeszerződés aláírása.

1948.08.: A Magyar Népi Szövetség munkaversenyre szólítja fel a SzNM-ot és az EME-t. 1948.12.15.: az ETI felszámolása.

Új alternatívák. 1949–50: Haáz Rezsőnek köszönhetően múzeummá önállósul az 1913-as gyökerű székelyudvarhelyi gyűjtemény (ma nevét viseli). Molnár István, a SzNM vezetőségi tagja a SzNM segítségével 1946-os iskolai múzeumát önálló székelykeresztúri múzeummá

fejleszti (ma nevét viseli). Csíkszeredai Rajoni Múzeummá önállósul az 1930-as gyökerű, időszakonként SzNM-érdekeltség csíki gyűjtemény (ma ismét Csíki Székely Múzeum).

1950: Korábbi alternatívák lezárulása – az állam megtiltja Udvarhely megyének is, Csík után, hogy a SzNM-ot finanszírozza: a SzNM ezután (Háromszék) megyei helyi, ill. állami finanszírozású. Herepei bonyhádi Székely Múzeumának felszámolása a korábban Sepsiszentgyörgyről induló romániai tiltakozás ürügyén. Az ETI-ben egykor képviselt intézmények közül a Bolyai TE mellett ekkor már egyedül a SzNM önálló magyar tudományos intézmény (1960-ra egyedül marad). 1950: a közgyűjteményt államosítják. 1952-re a közgyűjtemény jogi képviseletében az alapítványi képviselet felváltja a (legfontosabb személyi vonatkozásaiban változatlan) állami intézményi, Tartományi Múzeum, 1968-tól Megyei Múzeum néven.

1952: A közigazgatási átszervezés (tartományok, rajonok) lehetőséget teremt egy gyermekszentmiklósi múzeum létrehozására is (ma Tarisznyás Márton Múzeum). 1954–59: Sepsiszentgyörggyel közös kezdetek után a csíki és gyergyói múzeumok szakközlése. 1955, 1957: a '90-es évekbeli EME vezető magja történelemzedék jelentkezése.

1956 Erdélyben

1956: A SzNM (sepsiszentgyörgyi Tart. M.) publikációs lehetősége ellehetetlenül, egész a megyésítésig, amikor Háromszék újra önállósul (1969). 1960: a Magyar Autonóm Tartomány Maros-Magyar AT-nyá szervezésével a csíki múzeumi publikáció is leáll. 1957-től a kolozsvári Korunk és a NyIRK ad lehetőséget tudományos publikációra, az 1970–80-as években a legnagyobb romániai magyar tudományos intézmény lényegében a kiadványaihoz-sorozataihoz szakmai műhelyeket szervező, Bukarest központú Kriterion Könyvkiadó. Szellemi találkahely még A Hét, a Művelődés.

1969–86: Az Aluta, a legnagyobb kisebbségi magyar szakmai periodika saját publikációs teret biztosít a régió, mindenekelőtt a Múzeum meg eddig sem szakadt jelentős régészeti, néprajzi, természettudományi stb. kuta-

tásának. 1971–72, 1974, 1980: Hargita megyei múzeumi kiadványok.

1972: Az 1932-re visszamenő kaszinói gyűjteményt is felhasználva, megszületik a ma autonóm kézdívasárhelyi múzeum, mint a Kovászna megyei múzeum részlege. 1973: Id. Haszmann Pál a SzNM raktárak skanzen-anyagát Csernátonban tájmúzeumi részleggé fejleszti (ma a nevét viselő autonóm intézmény). A sepsiszentgyörgyi főépület kibővítése a korábbi Kós-tervek alapján.

1984: Az 1959-ben románná egyesített kolozsvári egyetemen gyakorlatilag csak a magyar tanszéken marad magyar nyelvű oktatás. 1979-es kezdetekkel, az 1980–83-as Etnológiai kör ellehetetlenülése után 1984 után Csíkszeredában kulturális antropológiai műhely tisztul le. A Hét és a TETT hasábjain „publikációdömping” és heves sajtóviták. 1985–89: Sepsiszentgyörgyön tudásszociológiai irányba fejlődik a Megyei Könyvtár támogatta értelmiségi műhely. 1989–90: a csíkszeredai műhely kommunikációs antropológiai munkacsoporttá szervezi magát (KAM, később KAM-RAKK néven a máig legdinamikusabb határon túli magyar kutatóközpontra; Romániában a legnagyobb hatású uakkor).

1988: Magyar és kelet-európai változások. 1989.12.23.: A diktatúra bukása Romániában.

1990-ben az 1875 óta fennálló és már az I. világháború előtt európai hírű, az utódállamokban egyedülálló módon folytonosan működő magyar tudományos intézmény visszaveszi nevét (1992-ben bejegyzik a magát az alapítványi jogi képviselet jogutódjának tekintő SzNM Alapítványt is).

1990.02–03.: Sepsiszentgyörgyi kezdeményezésre a Múzeumba összehívják a Kriza János Néprajzi Társaság alakuló gyűlését. Mindmáig az egyetlen, jól működő magyar tudományos intézmény Romániában, amely (egy szakterületen belül, de) teljes területi fedést biztosít. Az első év működési pontjai Sepsiszentgyörgy és Csíkszereda.

1990.07.17.: Székelyudvarhelyen megalakul a HRKE, a múzeum civil társadalmi fedőszerve. Eredeti szándéka (a romániai magyar közgyűjteményi dolgozók működő szervezetévé

válni) nem sikerül, de kezdettől fogva jelentős szakmai publikációja van.

1990.10.27.: 70 évi fennállást követő 50 év nemlét után újraalapítják az EME-t; Jakó Zs. szerint az EME 1918–1950 között „az erdélyi magyar tudományos élet... egyetlen (?) szervezője és gyámola”. A kilencvenes években az EME ennek jegyében a romániai magyar tudományosság keretének tekinti magát (figyelmen kívül hagyja a létező, nem kolozsvári önálló magyar intézményrendszert), távlatilag TI létrehozását tervezi, de ez nem sikerül.

1995: A Csíki Székely Múzeumot bevonva megkezdődnek az újraindult (SzNM–CsSzM közös) székelyföldi évkönyvek.munkálatai. 1990-es sepsiszentgyörgyi előzményekkel Kolozsvár–Nagyvárad–Temesvár politikai elemzői újraalapítják a Magyar Kisebbséget. 1997: SzNM tudományszervezési kísérlet KAM és részben sepsiszentgyörgyi tudásszociológiai elméleti alapokon.

1999.06.14.: a SzNM Debrecenben bejelententi a Délkeleti Intézet beindulását.

KÓNYA Ádám
(SzNM igazgató)

BOÉR Hunor
(DKI tud. titkár)

KOVÁCS Sándor
(SzNMA elnök)

Sepsiszentgyörgy, 2000. február 10.